Album Willem Pée

De jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag

bron
Album Willem Pée. De jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag. George Michiels, Tongeren 1973

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/pee_003albu01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

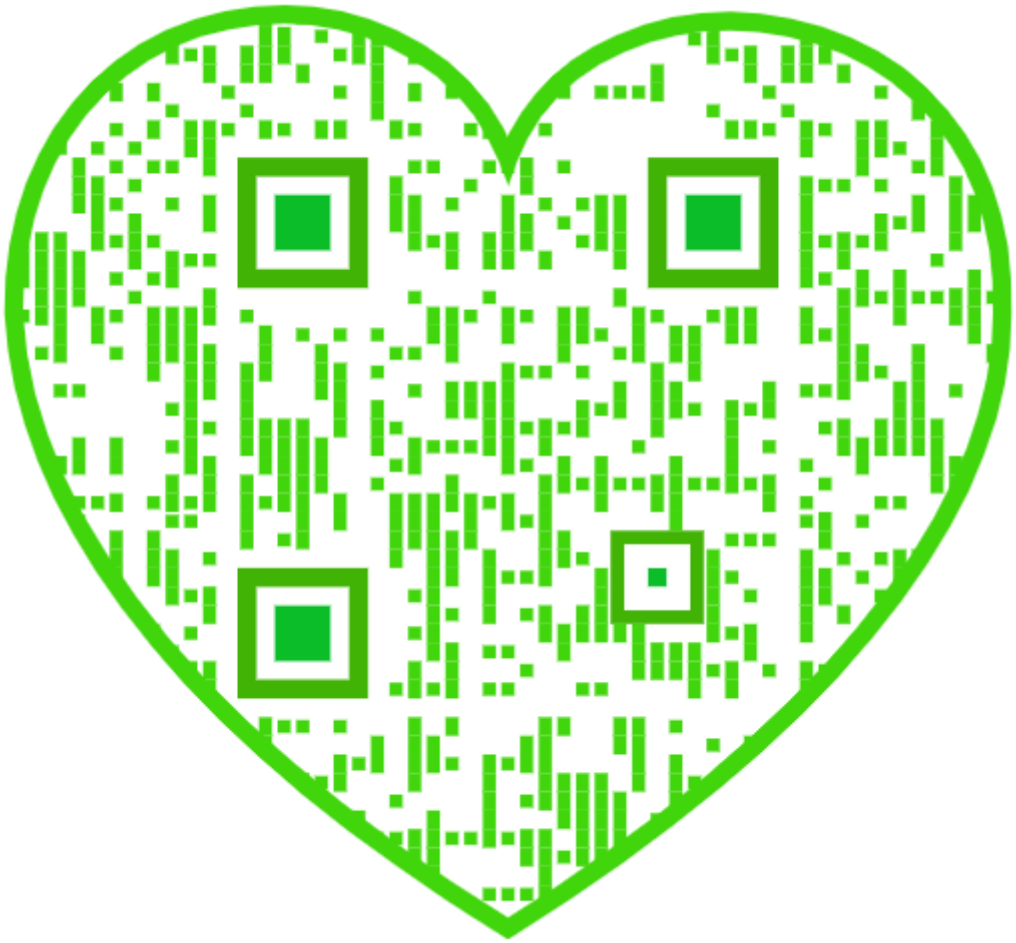

Ter inleiding

Hoe vliegt de tijd! Hij bezocht mij voor het eerst in 1920, toen ik leraar aan het koninklijk ateneum te Gent was en collega en vriend van zijn vader. Deze had mij geholpen om aan het ateneum te worden benoemd, door bemiddeling van zijn Brugse oud-leerling Fabrice Polderman, docent in de Duitse taal- en letterkunde bij de Gentse Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

De jonge Pée zou, misschien mede onder mijn invloed, germanistiek te Gent studeren en promoveerde er in 1927 op de *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva*, bekroond en uitgegeven door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde (1936-1938).

Men kan zijn beknopte biografie en bibliografie vinden in het *Liber Memorialis van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit te Gent*, p. 378-382. Ik wil hier slechts een paar aanvullingen bezorgen die ik put uit mijn persoonlijke herinneringen. Toen vader Pée in 1925 benoemd werd tot studieprefekt van het koninklijk ateneum te Diest en de familie Blancquaert het huis kwam bewonen te Melle, waar zijn ouders hadden verbleven, werd de student W. Pée opgenomen in onze familiekring. Hij was van den huize, Willem voor ons, Nonkel Willem voor de kinderen; voor de kinderen ook wel eens Sinterklaas. Een van de jongens vond toen zelfs dat de Sint een flinke neus had, net zoals die van Nonkel Willem. Deze heeft het maar één keer geprobeerd. Voor de schoonmaakster was hij ‘Mijnheer Willem’. Zij kreeg nogal dikwijls zijn pantalons te persen. Hij was immers een ‘bwana kitoko’, maar kreeg die pantalon wel eens terug zonder dat zij er iets aan deed en zonder dat hij er iets van merkte. In onze tuin hield hij er twee schildpadden op na, Brunhilde en Krimhilde, die blijkbaar een bijzondere genegenheid voor hem koesterden; zij kenden hem en lieten zich aaien. Voor het overige was Willem een lieftallige huisgenoot, en wij stoorden ons niet al te zeer aan de late uurtjes waarin hij soms thuiskwam.

Na voleindigde studie werkte hij een tijdlang bij de Firma Gevaert, was studiemeester te Antwerpen, studiemeester en voorlopig leraar te Gent, en kwam in 1931 in mijn dienst terecht als assistent bij mijn Laboratorium voor Fonetiek en mijn Seminarie voor Dialektologie. Mijn globale leeropdracht was veel te zwaar. Des te kostbaarder was de hulp die mij door mijn ervaren assistent werd geboden. Hij verbleef ook

enkele maanden in het Kaiser Wilhelm-Institut für Hirnforschung, afdeling fonetiek, te Berlijn en bezocht diverse andere laboratoria. Te Gent was hij zeer bedrijvig en werkte met entousiasme; hij oefende ook een stimulerende invloed uit op de studenten. Uit die tijd dagtekenen de eerste publikaties van ons seminarie, gedeeltelijk gereed gemaakt door onze studenten, en de verdere enquêtes voor zijn diminutiefstudie alsmede voor de atlas van West- en Frans-Vlaanderen.

In 1938 had te Gent het derde *Internationaal Congres of Phonetic Sciences* plaats. Pée trad op als sekretaris, ondergetekende als voorzitter. De voorbereiding van het kongres vergde een jaar onverpoosde arbeid, vooral van de sekretaris. De publikatie van de *Proceedings* (1939) geschiedde in rekordtempo. Het gehele kongres was een schitterende meevaller, en het zou vele jaren duren, ook wegens de oorlog, eer nog een nieuw kongres voor fonetische wetenschappen tot stand kwam (Helsinki, 1961). Pée ontpopte zich als een uitstekend organisator en ook als iemand die uitmuntte in de omgang met vakgenoten uit de meest verschillende landen.

Sinds 1939 (docentschap te Luik) is hij zijn eigen gang gegaan. Hij bezit relaties in nagenoeg alle wetenschappelijk bedrijvige landen, en is een echte globe-trotter. Niet alleen bezoekt hij geregeld Nederland, waar hij in de spelling- en woordenlijstcommissies werkzaam is, en waar hij met Prof. Hellinga een wetenschappelijke regeringsopdracht vervult in Suriname, maar hij komt ook in Oost- en West-Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, China en wie weet wat nog!

In de jaren van mijn rektorschap suppleëerde hij mij te Gent; bij mijn emeritaat werd hij er tot mijn opvolger benoemd. Hij richtte mijn laboratorium en seminarie opnieuw in, hij gaf er een nieuwe stuwkracht aan de wetenschappelijke bedrijvigheid op het gebied van de Nederlandse taalkunde, de fonetiek en de dialektologie. Hij nam mijn werk over in het Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, waarvan de baanbrekende publikaties, onder zijn impuls, verschijnen in verhoogd tempo: hij nam reeds vroeger, gedurende 14 jaar, het algemeen sekretariaat waar van de *Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*; hij is sedert 1948 voorzitter van de *Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal* en sedert 1951 redaktielid van het tijdschrift *Nu Nog*, aldus een nieuwe stoot gevend aan de belangrijke beweging voor het A.B. in Vlaanderen. Sedert 1948 heeft hij ook de leiding in handen van *Taal en Tongval*. Men zal nog andere reeksen en publikaties van hem vermeld vinden in het reeds genoemde *Liber Memorialis* en, met mij, verstomd staan over

de veelzijdigheid van zijn belangstelling. Ik noemde reeds een paar kommissies waarin hij zitting heeft en spreek niet eens over een aantal andere. Het was er mij inderdaad alleen om te doen een globaal beeld te geven van de persoon en de werkzaamheden van de zestigjarige. Ik wil besluiten met nog even de nadruk te leggen op een enkele van zijn aktiviteiten. Hij heeft in 1948 aanvaard om met mij de leiding te delen van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen*, waarin hij trouwens zelf West- en Frans-Vlaanderen en Antwerpen publiceerde. Op hem en zijn staf (een geassocieerd docent, een werkleidster en een paar assistenten) berust mijn hoop en mijn vertrouwen om de publikatie van deze atlassen te voltooien.

Moge zijn sterk gestel, zijn werkkracht, zijn entousiasme voor het werk, hem nog vele jaren door zijn bovenmenselijke inspanningen heen helpen. Hij leve lang en gelukkig!

19-2-1963
E. BLANCQUAERT

Dit werd tien jaar geleden geschreven voor een Album Willem Pée, dat toen verschenen zou zijn als de zestigjarige zich niet hardnekkig tegen elke huldiging verzet had. Ook thans blijft het verzet bestaan, maar wij hebben, na lang aarzelen, gemeend daarmee geen rekening meer te mogen houden. Wij doen dat dan, hoe ongewoon het ook moge lijken, met enig schuldgevoel, maar men kan niet ongemerkt de zeventigste verjaardag voorbij laten gaan van iemand die zo veel vrienden heeft en zelf met liefde en toewijding vakgenoten gehuldigd heeft bij een verjaardag, die, zoals een traditie het wil, de gelegenheid biedt het licht te laten vallen op het leven en het werk van de jarige. We voelen ons wat minder schuldig, omdat we weten dat Willem Pée gelukkig is geweest met het speciale nummer van de *Driemaandelijkse Bladen*, dat wijlen prof. K. Heeroma en vakgenoten voor hem hebben samengesteld.

Voor de bundel opstellen die wij de thans zeventigjarige aanbieden, kennen wij geen betere inleiding dan het stuk van E. Blancquaert, de betreurde leermeester en voorganger van Willem Pée. De wensen die het besluiten, zijn op een gelukkige wijze tot op heden verwezenlijkt. Gedurende de verlopen tien jaren is Willem Pée bovenmenselijke inspanningen blijven leveren. De *Reeks Nederlandse Dialektatlassen*, het zorgenkind van E. Blancquaert, is bijna voltooid, dank zij het nooit begevende entousiasme en de stimulerende invloed van Willem Pée op de verschillende auteurs, *Taal en Tongval* is nu bijna vijfentwintig jaar hét tijdschrift op het gebied van de dialektstudie in de Nederlanden, hij blijft

hard werken als redaktielid van *Nu Nog*, het tijdschrift van de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal, waarvan hij de zeer aktieve voorzitter is.

In 1957 volgde prof. W. Pée zijn collega en vaderlijke vriend, prof. E. Blancquaert, als hoogleraar op in Gent. Hij stimuleerde er het taalkundig onderzoek, dat hij, misschien onbewust, vooral richtte op dialektonderzoek. Dat nu heel wat Gentse germanisten belangstelling tonen voor Frans-Vlaanderen, is zeker een van de talrijke verdiensten van prof. W. Pée. In 1971 nam hij zijn emeritaat. Dat betekende nochtans niet het einde van zijn wetenschappelijke aktiviteit, want hij slaagde erin een reeds lang gekoesterd plan in uitvoering te brengen: Er wordt in Gent ernstig gewerkt aan de voorbereiding van een nieuw Vlaams Idioticon.

We hebben gedacht dat we met dit hulde-album toch een traditie moesten voortzetten, maar terzelfder tijd breken we met de traditie waar men aan de zeventigjarige nog jaren van rustig werken toewenst. Wie Willem Pée goed kent, weet dat voor de jubilaris de twee begrippen rustig en werken niet met elkaar te verenigen zijn. Wel hopen we dat hij dit album zal willen aanvaarden als een uitdrukkng van de genegenheid en de waardering van zijn vrienden, zijn oud-collega's en zijn (oud-) medewerkers. Zij wensen hem dat hij nog vele jaren, zonder zorgen, intens zal mogen voortwerken en dat zijn werk hem steeds een even groot genoegen moge schenken.

Jo DAAN
P.J. MEERTENS
A. WEIJNEN
V.F. VANACKER
M. GYSSELING
C. TAVERNIER-VEREECKEN
J. VAN SCHOOR
J. LEENEN
S. D'ARDENNE
J. MOORS
G. WINNEN

Bibliografie van Prof. Dr. W. Pée

1. (In samenwerking met E. Pée): *Beitrag zum Studium der niederländischen Intonation*, in *Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale*, VII (1932), blz. 71-103, VIII-IX (1933), blz. 1-67.

2. (In samenwerking met E. Blancquaert): *De Nederlandsche Dialectnamen van de Spin*, *den Ragebol en het Spinneweb* (met 3 gekleurde kaarten), in *Hand. Kon. Comm. Top. Dialect*, VII (1933), blz. 329-432. Ook afzonderlijk verschenen als nr. 1 in de reeks *Uit het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie van de Universiteit te Gent*.

3. (In samenwerking met P.J. Meertens): *Dr. L. Grootaers' en Dr. G.G. Kloeke's Systematisch en Alfabetisch Register van Plaatsnamen voor Noord-Nederland*, *Zuid-Nederland en Fransch-Vlaanderen herzien en bijgewerkt door ...* (met een kaart), in *Hand. Kon. Comm. Top. Dial.* VIII (1934), blz. 149-260. Ook afzonderlijk verschenen als nr. III in de reeks *Uit het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie van de Universiteit te Gent* en als nr. I in de reeks *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*.

4. *La géographie linguistique néerlandaise* (*avec 7 clichés dans le texte*), in *Revue belge de Philologie et d' Histoire*, XIV (1935), n° 3, blz. 1005-1031.

5. *Edgard Blancquaert*. in *53*^{e} *Almanak van 't Zal wel gaan* (1935), blz. 43-52.

6. *De fonoplaat als middel tot taalonderzoek*, in *Wetenschap in Vlaanderen*, I, nr. 4 (dec. 1935), blz. 62-85.

7. *Het Prestige van een Algemeen Beschaafd*, in *Maandblad van het Verbond V.V.P.O.B.*, 16, 5 (mei 1936), blz. 34-39.

8. *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva*. Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI, nr. 58. Tongeren, 1936, 139 blz. + 24 kaarten. Ook verschenen als nr. IV in de reeks *Uit het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent*.

9. *Professor Jozef Vercoullie*, in *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van T.L.G. De Heremans' Zonen*. Gent, 1936, blz. 17-25. Ook verschenen in *Aula*, 4^{e} j., nr. 6 en *In Memoriam Professor Emeritus Dr. Jozef Vercoullie*. Gent, 1937, blz. 75-84.

10. (In samenwerking met E. Blancquaert): *Intervocalische Tenuis-verschuiving in Vlaanderen* (met een kaart), in *Feestnummer Jac. Van Ginneken* van *Onze Taaltuin*, VI (1937), blz. 5-11. Ook afzonderlijk verschenen als nr. VI in de

reeks *Uit het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent*.

11. *Vlaanderen en het Algemeen Beschaafd*, in *Verslag van het eerste Vlaamsch Socialistisch Congres*, 20-21 Maart 1937. Antwerpen, blz. 80-93.

12. (Samen met E. Blancquaert): *Niederländisch und Afrikaans*, in *Archiv für vergleichende Phonetik*, I (1937), blz. 173-178.

13. *De West en de Frans-Vlamingen*, in *De Nederlandse Volkskarakters* onder redactie van P.J. Meertens en Anne de Vries. Kampen, J.H. Kok N.V., 1938, blz. 348-371.

14. *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva*, deel II. Materiaal. Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI, nr. 58^2. Tongeren, 1938, XIII + 375 blz. Ook verschenen als nr. IV^2 in de reeks *Uit het Seminarie voor Vlaamsche Dialectologie van de Universiteit te Gent*.

15. *Het probleem der Spraakgebreken*, in *Vlaamsche Schoolgids*, III, nr. 3 (15 december 1938), blz. 96-107.

16. *Dialectonderzoek in West- en Frans-Vlaanderen*, in *Album Philologum voor Prof. Dr. Th. Baader*. Tilburg, 1939, blz. 73-92.

17. (Samen met E. Blancquaert): Uitgave van *Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences held at the University of Ghent 18-22 July 1938*. Gent, 1939, XXIII + 535 blz.

18. *Nécessité de l'Enseignement de la Grammaire*, *même dans les classes supérieures*, in *Revue des Langues vivantes*, V (1939), blz. 225-227.

19. *Nederlandse Taalkunde*, in *Revue des Langues vivantes*, VIII (1942), blz. 74-78, 125-128; XX (1944), blz. 66-77, 116-119.

20. *Van* al, ol + d *of* t *tot* ut *en* ukt, in *Album René Verdeyen*. Brussel, 1943, blz. 291-306.

21. *Familienamen en bijnamen te Staakte*, in *Feestbundel H.J. van de Wijer.* Leuven, Inst. Vlaamse Toponymie, 1944, I, blz. 237-271.

22. *Spellingvereenvoudiging*, in *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift*, I (1946), blz. 483-451.

23. (Met medewerking van E. Blancquaert): *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch- Vlaanderen*. Nr. 6 in de *Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert. Antwerpen. De Sikkel, 1946, XCV + 474 blz. + 150 kaarten.

24. *Rapport over Enquête Linguistique*, in *Actes du sixième Congrès International des Linguistes*. Paris, C. Klincksieck, 1948, blz. 47-81.

25. *Standaard-Uitspraak van het Nederlands in België*, in *Persoon en Gemeenschap*, III, nr. 3 (1948), blz. 143-155.

26. *Regressieve of progressieve assimilatie*?, in *Miscellanea Gessleriana*. Antwerpen, 1948, blz. 979-987.

27. *Suriname en de Benedenwindse Nederlandse Antillen*, in *Alumni*, XIX, nrs. 1-2 (februari 1950), blz. 136-153.

28. (Samen met M. Rutten): *Prof. Dr. René Verdeyen* 1883-1949, in *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, XXVIII (1950), blz. 413-422.

29. (Samen met W. Gs. Hellinga en A. Donicie): *Het Neger-Engels van Suriname. Bijdragen en Beschouwingen*, overgedrukt uit *Taal en Tongval*, III (1951), blz. 130-192, V (1953), blz. 4-19 en verschenen als nr. 1 in de reeks *Uit het Séminaire de Philologie néerlandaise et de Dialectologie flamande de l'Université de Liège* en onder de titel *Opstellen over het Surinaams* als uitgave van het Bureau Taalonderzoek in Suriname. Amsterdam, 1953.

30. *De Taak van het Liefhebberstoneel op het gebied van de Beschaafde Omgangstaal*. Spreekbeurt gehouden op de Landdag 1953 te Vilvoorde en verschenen in *Nationaal Toneelverbond*, 23, nr. 9 (november 1953), blz. 169-171, nr. 10 (december 1953), blz. 181-183.

31. *De Neerlandistiek in België*. Vacantiecursus 1953 (Gent, Luik, Tervuren), blz. 8-13 (gestencild).

32. '*Kasavik*', *een stervend woord*?, in *De Nieuwe Taalgids*, XLVI (1953), blz. 91-97 (met een kaart). Ook verschenen in de reeks *Uit het Séminaire de Philologie néerlandaise et de Dialectologie flamande de l'Université de Liège*, nr. 3, blz. 1-7.

33. '*Casawé*(*k*)', *un mot qui disparaît*?, in *Orbis*, *Bulletin International de Documentation Linguistique*, II (1953), blz. 484-488 (met een kaart).

34. *De Stembandokklusief in Zuid-Nederland*, in *Taal en Tongval*, VI (1954), blz. 137-140 (met een kaart). Ook verschenen in de reeks *Uit het Séminaire de Philologie néerlandaise et de Dialectologie flamande*, nr. 3, blz. 25-28.

35. (Samen met C.B. van Haeringen, H.E. Buiskool, H.J.E. Endepols, C.H.A. Kruyskamp, L.C. Michels, M. Nijhoff, E. Blancquaert, W. Couvreur, J. Leenen, J.L. Pauwels, H. Teirlinck): *Woordenlijst van de Nederlandse Taal*, *samengesteld in opdracht van de Nederlandse en de Belgische Regering*. 's-Gravenhage, 1954, LXX + 635 blz.

36. Medewerking aan: *Verschuerens Modern Woordenboek*, 6e druk. Turnhout, Brepols 2dln. (1955-1956), 2130 + 57 + 45 + 43 blz.

37. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel IV van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*Zon*, *Het Ivoren Aapje*, *Het Japans Masker*, *Salomons Erfgenamen*). Brussel, A. Manteau, 1955, 826 blz.

38. *Prof. Dr. Ludovic Grootaers*, in *Taal en Tongval*, VIII (1956), blz. 97-98.

39. *Een Kempische soldatenbrief uit de Napoleontische tijd*, in *Taal en Tongval*, VIII (1956), blz. 162-165.

40. *Prof. Dr. Theodor Frings 70 jaar*, in *Taal en Tongval*, VIII (1956), blz. 176-177.

41. (Samen met G. Winnen): *Die Bezeichnungen des Sarges in den niederländischen Dialekten*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, Jg. 21, H. 1/4 (1956). *Festschrift Adolf Bach*, Teil 2, blz. 53-69.

42. *Iets over eenheid in de uitspraak*, in *Nu Nog*, V (1957), blz. 27-34.

43. *Een Nederlandse Uitspraakleer voor Westvlamingen*, in *Nu Nog*, V (1957), blz. 27-34.

44. (Met medewerking van Dr. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel III van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*De Kroonluchter*, *J.B. Serjanszoon*, *orator didacticus*, *Johan Doxa*, *De Scharlaken Thijl*). Brussel, A. Manteau, 1957, 909 blz.

45. *Professor Jozef Vercouillie* (*1857-1937*), in *Taal en Tongval*, IX (1957) blz. 1-6.

46. *Anderhalve Eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*. Lezing gehouden voor de Dialectencommissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen op 23 juni 1956, in *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, XVII. Amsterdam, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1957, 88 blz., (waarvan 8 met platen).

47. (Samen met G. Winnen en J. Renson): *De Benamingen van de Doodkist in Noord- en Zuid-Nederland*, *Wallonië en de aangrenzende gebieden* (met 7 kaarten), in *Taal en Tongval*, IX (1957), blz. 97-132.

48. *Dialectatlas van Antwerpen*. Nr. 7 van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert en Dr. W. Pée. Antwerpen, De Sikkel 1958, LI + 596 blz. + 150 kaarten.

49. *Van Vlaams Dialekt naar A.B. Nederlands*, in *Nu Nog... meer dan ooit. Een tweede bundel bijdragen ter bevordering van het goede Nederlands in het Departement van Verkeerswezen*. Brussel, 1958, blz. 5-40.

50. *La situation linguistique en Flandre Française et les fluctuations de la frontière linguistique de 1806 à 1956*, in *Bulletin du Comité flamand de France*, XVI (1958), blz. 107-124.

51. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel VII van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*Het Gevecht met de Engel*). Brussel, A. Manteau, 1958, 743 blz.

52. *Edgard Blancquaert*, in *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren, G. Michiels N.V., 1958, blz. 7-18.

53. (Samen met L. De Man): *Mikken en zijn ekwivalenten in de Nederlandse Dialekten bezuiden de Moerdijk*, in *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren, G. Michiels N.V., 1958, blz. 277-300 (met uitslaande kaart).

54. *Het Westvlaams*, in het verzamelwerk *West-Vlaanderen*. Brussel, 1958, blz. 289-301.

55. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel II van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*Kleinproza*, '*t Bedrijf van den Kwade*, *De Dolage*, *Het Avontuurlijke Leven van Lieven Cordaat*), Brussel, A. Manteau, 1959, 847 blz.

56. *Nog iets over Uitspraak*, in *Nu Nog*, VII (1959), blz. 89-92.

57. *Eenheid in de uitspraak*?, in *Nu Nog*, VII (1959), blz. 122-123.

58. *Dr. P.J. Meertens zestig jaar*, in *Taal en Tongval*, XI (1959), blz. 105-107.

59. (Samen met G. Winnen): *Westvlaams* '*Maarte*' *en Hagelands* '*Maat*' in *Taal en Tongval*, XI (1959), blz. 218-229.

60. *Brugse klanken vroeger en nu*, in *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, Band 82 (1959). *Agathe Lasch zum Gedächtnis*, blz. 189-195.

61. *Mens*, *geleerde en dichter* (*Prof. em. R. Despicht*), in *Notre Flandre*, (1959), blz. 13-14.

62. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel I van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*Biobibliografische Nota*, *Zelfportret of het Galgemaal*, *Getuigenissen*, *Monoloog bij Nacht*, *Verzen*, *De Wonderbare Wereld*, *Het Stille Gesternte*). Brussel, A. Manteau, 1960, 863 blz.

63. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel VI van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*Maria Speermalie*, *Griseldis de Vrouwenpeirle*, *Griseldis*, *le Parement des Dames*, *Rolande met de Bles*), Brussel, A. Manteau, 1960, 767 blz.

64. *René Despicht 1870-1960*, in *Ons Erfdeel*, IV (1960), blz. 5-9.

65. *Westvlaams voor* '*veulen*' (met een kaartje), in *Fryske Studzjes oanbean oan Prof. Dr. J.H. Brouwer*. Assen, Van Gorcum, 1960, blz. 41-46.

66. *Flamentum in Französisch-Flandern* (met twee kaarten), in *Nederdeutsches Jahrbuch*, *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, 83 (1960). (Prof. Dr. Hermann Teuchert gewidmet), blz. 107-113.

67. *Sprachpflege im flämischen Teil Belgiens*, in *Muttersprache*, *Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache*, 71 (1961), blz. 5-20.

68. *Die niederländische Aussprache des mouillierten* l *in romanischen Lehnwörtern*, in *Album Arthur Jensen*. Kopenhagen-Berlinske-Bogtrykkeri, 1961, blz. 115-126.

69. *Dr. Jef Leenen 1891-1961* (bio-bibliografie), in *Taal en Tongval*, XIII (1961), blz. 49-55.

70. *Nederlandse Klanken bekeken met een Franse bril*, in *Taal en Tongval*, XIII (1961), blz. 106-110.

71. Medewerking aan *Verschuerens Modern Woordenboek en Atlas*, geheel nieuwe druk. Turnhout, Brepols, 1961, 1391 + 175 Kaarten + 71 blzz.

72. *Die Entwicklung der niederländischen Sprache in überseeischen Gebieten*, in *Spätzeiten und Spätzeitlichkeit*, Bern. Francke Verlag, 1962, blz. 52-72.

73. *Harter oder weicher Einsatz bei niederländischen Vokalen*, in *Festgabe für L.L. Hammerich*, *aus Anlass seines siebzigsten Geburtstags*. Kopenhagen, Naturmetodens Sproginstitut, 1962, blz. 191-197.

74. *Eenheid in de uitspraak*?, in *Nu Nog*, X (1962), blz. 121-128.

75. *De uitspraak van eenenzestig*, *tweeënzeventig enz*..., in *Nu Nog*, XI (1963), blz. 28-31.

76. *Het Algemeen Beschaafd Nederlands in België*, in *Onze Taal* 32 (1963), blz. 25-29.

77. *Prof. Dr. H.C. Theodor Frings*, in *Taal en Tongval*, XV (1963), blz. 1-2.

78. *Edgard Blancquaert*, in *Tijdschrift voor Levende Talen*, XXX (1964), blz. 531-532.

79. *Des divergences dans la prononciation du Néerlandais aux Pays-Bas et en Flandre*, in *Zeitschrift für Phonetik*, *Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Bd. 17 (1964), H. 2-4. *Festgabe für Bohuslav Hála zum 70. Geburtstag*, blz. 275-279.

80. *Olle Kamellen*, in *Taal en Tongval*, XVI (1964), blz. 138-141.

81. *Edgard Blancquaert 1894-1964*, in *Taalbeheersing in de Administratie* Nr. 25, dec. 1964, blz. 187-189.

82. *Edgard Blancquaert* †, in *Phonetica*, 12 (1965), blz. 121.

83. (Met medewerking van Dr. A. Van Elslander): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel V van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (*De Lemen Torens*) (in samenwerking met Karel van de Woestijne). Brussel, A. Manteau, 1965, CXXXV + 915 blz.

84. Medewerking aan *Verschuerens Modern Woordenboek en Atlas*. Tweede, verbeterde en bijgewerkte uitgave van de geheel nieuwe druk. Turnhout-Brussel, Brepols, 1965, 1391 + 39 blz. + 175 kaarten + 71 blz.

85. *Karel de Grote en Vlaanderen*, in *Taal en Tongval*, XVIII (1965), blz. 99-100.

86. *Witbikker*, in *Taal en Tongval*, XVII (1965), blz. 103-104.

87. Verzorging van de uitgave van dl. 10 van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert † en Dr. Willem Pée: *Dialektatlas van Oost-Noord-Brabant*, *de Rivierenstreek en Noord-Nederlands-Limburg* door Dr. A.R. Hol† en J. Passage. Antwerpen, De Sikkel, 1966, LXXXIII + 660 blz. + 150 kaarten.

88. Inleiding (blz. V-VIII) van de *Dialektatlas van Oost-Noord-Brabant, de Rivierenstreek en Noord-Nederlands-Limburg* door Dr. A.R. Hol † en J. Passage, deel 10 van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* onder leiding van Dr. E.

Blancquaert † en Dr. Willem Pée. Antwerpen, De Sikkel, 1966, LXXXIII + 660 blz. + 150 kaarten.

89. *Jozef Verschueren S.J.* † (*1889-1965*), in *Nu Nog* XIV (1966), blz. 1-5.

90. *Paul de Keyser* (*1891-1966*), in *Nu Nog*, XIV (1966), blz. 73-75.

91. *Ary Sleeks* (*Karel Seys*) (*1888-1966*), in *Taal en Tongval*, XVIII (1966) blz. 188-189.

92. *Gösta Langenfelt* (*1888-1965*), in *Onoma*, XI (1964/65). Leuven, International Centre of Onomastics, blz. 349-351 (met portret).

93. *Herman Teirlinck* (*1879-1967*), in *Nu Nog* XIV (1967), blz. 25-28.

94. Verzorging van de uitgave van Dl. 16 van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert † en Dr. Willem Pée: *Dialektatlas van Groningen en Noord-Drente* door Dr. A. Sassen. Antwerpen, De Sikkel, 1967, LII + 112 blzz. + 150 kaarten.

95. *Dr. Jozef Van den Heuvel* (*1889-1966*), in *Taal en Tongval*, XIX (1967), blz. 7-14 (met portret en kaart).

96. (Samen met J.H. Wesselings, Ned. Voorzitter, B.C. Damsteegt, K. Heeroma, A.A. Weijnen, J.H.L. Mols, Ned. Secretaris, W. Couvreur, J. Leenen, M. Ruys en P.F.P.H. Berckx, Belg. Secretaris) *Rapport van de Belgisch-Nederlandse Commissie voor de Spelling van de Bastaardwoorden* (10 juni 1966), Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, 1967, blz. 3-39.

97. *Herinneringen aan Herman Teirlinck*, in *Mededelingen van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen*, nr. 55 (mei 1967). blz. 54-68. - Ook verschenen als nr. XXIII van *Uit het Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie van de Rijksuniversiteit te Gent*.

98. *Herman Teirlinck* (*24-2-1879 - 4-2-1967*) in *Het Pennoen* 17 (1967) blz. 3-7.

99. *Herman Teirlinck* (*24-2-1879 - 4-2-1967*), in *Taal en Tongval*, XIX (1967), blz. 85-89.

100. *William Foerste* (*3-12-1911 - 27-11-1967*), in *Taal en Tongval*, XIX (1967), blz. 90-92 (met foto).

101. *Wolfgang Steinitz* (*28-2-1905 - 21-4-1967*), in *Taal en Tongval*, XIX (1967), blz. 93-94.

102. *Is. Teirlinck: Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, Aanvullingen en verbeteringen uit het exemplaar van de auteur, in *Taal en Tongval* XIX (1967), blz. 165-178.

103. *Ontmoetingen met Camille Huysmans*, in *Mededelingen van de Vereniging voor Vlaamse Letterkundigen*, nr. 56 (april 1968), blz. 37-43.

104. Verzorging van de uitgave van Dl. 17 van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert † en Dr. Willem Pée: *Dialektatlas van Zuid-Holland* door L. Van Oyen (met medewerking van prof. Dr. E. Blancquaert

en Chr.J. van der Voet. Antwerpen, De Sikkel, 1968, LXXII + 179 blz. + 150 kaarten.

105. *Hendrik Vangassen* (*1896-1968*), in *Taal en Tongval*, XX (1968), blz. 1-5.

106. *Daniel Jones* (*1881-1967*), in *Taal en Tongval*, XX (1968), blz. 6-8.

107. *Een Ronsese kwestie en een averechtse verklaring*, in *Taal en Tongval*, XX (1968), blz. 74-76.

108. Inleidende noot bij Herman Teirlincks *Zelfportret of Het Galgemaal* in *Brabant*, Tweemaandelijks Tijdschrift van de Toeristische Federatie, 1968 nr. 2, blz. 2-5.

109. *Herinneringen aan Herman Teirlinck*, overdruk uit de *Mededelingen van de Vereniging van de Vlaamse Letterkundigen*, nr. 55 (mei 1967), blz. 54-68, met een biografische nota in het *Tijdschrift der Belgische Posterijen*, nr. 2 (maart 1968), blz. 42-45, nr. 3 (april 1968), blz. 69-71 en nr. 4 (mei 1968,) blz. 127-129.

110. *Prof. dr. René Verdeyen* (*Zoutleeuw*, *1883 - Luik*, 1949) in *De Brabantse Folklore*, nrs. 178-179 (juni-aug. 1968), blz. 135-148.

111. *Dr. H. Vangassen en het Brabants*, in *Brabant*, Tweemaandelijks Tijdschrift van de Toeristische Federatie, 1968, nr. 5, blz. 15-19.

112. *De Studie van het Nederlands in de Sovjet-unie*, in *Ons Erfdeel*, 12, nr. 2 (dec. 1968), blz. 91-93.

113. *Naar aanleiding van* '*Een gekke geschiedenis*', in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, 21, nr. 9 (nov. 1968), blz. 925-933.

114. *Prof. dr. Theodor Frings*, *Dülken-Niederrhein 23-7-1886 - Leipzig 6-6-1968*, in *Taal en Tongval*, XX(1968), blz. 99-103..

115. *Is. Teirlinck: De Toponymie van den Reynaert; A. De Cock en Is. Teirlinck: Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland*, Aanvullingen en verbeteringen uit het exemplaar van Is. Teirlinck, in *Taal en Tongval*, XX (1968), blz. 142-173.

116. *Taalzuivering of Taalmuggezifterij*? in *A.B.N.-Krant*, nr. 1 (dec. 1968).

117. *Nathan Notowicz* (*Düsseldorf 31-7-1911 - Berlijn 15-4-1968*), in *Vereniging België-D.D.R.*, *Informatiebulletin*, 4, nr. 4 (okt. 1968), blz. 2-3.

118. *Theodor Frings* (*Dülken/Niederrhein 23-7-1886 - Leipzig 6-6-1968*), in *Vereniging België-D.D.R.*, *Informatiebulletin*. 4, nr. 4 (okt. 1968), blz. 4-5.

118. (Samen met J.H. Wesselings, Ned. voorzitter, B.C. Damsteegt, K. Heeroma, A.A. Weijnen en J.H.L. Mols, Ned. Secretaris, en W. Couvreur, J. Leenen, M. Ruys en P.F.H. Berckx, Belg. Sekretaris) *Eindvoorstellen van de Nederlands-Belgische Commissie voor de spelling van de bastaardwoorden* (mei 1969). Publicatie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1969, 63 blzz.

120. *Eugène De Bock*, *Vlaams uitgever van formaat*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), blz. 1-3.

121. *Een Russische Nederlandist: Jevgenij S. Sjoebin*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), blz. 4-10.

122. *In Memoriam H.J. van de Wijer*, in *Brabant*, 1969, blz. 4-7.

123. *Eresaluut aan een pionier van het A.B. - Eugène De Bock tachtig jaar*, in *Nu Nog*, XVII, (1969), blz. 73-75.

124. *Herinneringen aan Ludwig Renn*, in *Vereniging België-D.D.R.*, *Informatiebulletin*, 5, nr. 3 (juli 1969), blz. 3-4.

125. *Twintig jaar geleden overleed de grote Brabander en Vlaming prof. dr. René Verdeyen*, in *Brabant*, Tweemaandelijks Tijdschrift van de Toeristische Federatie, 1969 nr. 5, blz. 4-10.

126. *Julien Kuypers*, *het Nederlands taalonderwijs en de beschaafde omgangstaal*, in *Vaarwel aan Julien Kuypers*, Gent 1969, [blz. 17-21].

127. Verzorging van de uitgave van Dl. 13 van de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* onder leiding van Dr. E. Blancquaert † en Dr. Willem Pée: *Dialektatlas van Noord-Holland*, door Dr. Jo Daan. Antwerpen, De Sikkel, 1969, LI + 124 blz. + 150 kaarten.

128. *Leraren*, *docenten en hoogleraren*, in *Nu Nog*, XVII, (1969), blz. 100-104.

129. *De ovenpaal in de* '*Fläming*' *of een pleidooi voor gezond verstand en methode*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), blz. 219-233.

130. *Voorbericht* (blz. 7-13) bij de achtste druk van Dr. E. Blancquaerts *Praktische uitspraakleer van de Nederlandse taal* en verzorging (samen met Leo Theyskens) van die druk. Antwerpen, De Sikkel, 1969, 280 blzz.

131. *Herinneringen aan Fritz Francken*, in *Brabant*, Tweemaandelijks Tijdschrift van de Toeristische Federatie, 1969, nr. 6, blz. 2-6.

132. *Edgard Blancquaert* (*Opdorp*, *20 juni 1894 - Mariakerke*, *29 september 1964*), in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1967-1968*, blz. 128-137.

133. *Nog iets over titelusurpatie*, in *Nu Nog*, XVIII (1970), blz. 1-5.

134. *Het Colloquium* '*Niederlandistik und Germanistik*' *te Leipzig 27-29 oktober 1969*, in *Vereniging België-D.D.R.*, *Informatiebulletin*, 6, nr. 1 (jan. 1970), blz. 10.

135. *La régression du flamand en Flandre française*, in *Mélanges pour Jean Fourquet.* Paris, Klincksieck, 1970, blz. 273-285.

136. *De namen voor de gemeentekom in de Zuidnederlandse dialekten*, in *Feestnummer P.J. Meertens*, *Naamkunde*, II (1970), blz. 41-49 (met een kaart).

137. *Nog eens de ə*(*n*)-uitspraak, in *Zijn akker is de taal* (Feestalbum prof. dr. K. Heeroma). Den Haag, Bert Bakker/Daamen, 1970, blz. 219-228.

138. *Nog iets over titelusurpatie*, in *Nu Nog*, XVIII, (1970), blz. 51-52.

139. *Voor mijn vriend Herman* [Bossier], in *Het Pennoen*, 20, nr. 6, (mei 1970), blz. 3 en 5.

140. *Professor dr. Herman Teuchert negentig jaar*, in *Taal en Tongval*, XVII(1970), blz. 1-4.

141. *Professor dr. Adolf Bach tachtig jaar*, in *Taal en Tongval* XXII, (1970), blz. 5-9.

142. (Samen met Johan Taeldeman): *Nog eens de* '*Intervocalische Tenuis-verschuiving in Vlaanderen*', in *Taal en Tongval*, XXII (1970), blz. 16-28.

143. *Het Colloquium* '*Niederlandistik und Germanistik*' *te Leipzig*, in *Taal en Tongval*, XXII (1970), blz. 95-98.

144. *Verschillen en overeenkomsten tussen Zeeuws en Vlaams*, in *Gedenkschrift für William Foerste*, Köln-Wien, Böhlau-Verlag, 1970, blz. 366-383 (met 5 synoptische kaartjes).

145. *The Series of Netherlandic Dialect-Atlases*, in *Onoma*, XV (1970), Leuven, International Centre of Onomastics, blz. 117-123.

146. *Camille Huysmans* (1871-1968), in *Onoma*, XV (1970). Leuven, International Centre of Onomastics, blz. 162-166.

147. *Dr. Hendrik Vangassen* (1896-1968), in *Onoma*. Leuven, International Centre of Onomastics, XV (1970), blz. 181-183.

148. *Het Algemeen Nederlands in Vlaanderen*. Lezing gehouden op 11 maart 1970 voor de Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, in *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, XXXIX (1970). Amsterdam, N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1970, blz. 5-25.

149. *Maurits Gysseling*, in *Taal en Tongval*, XXII (1970), blz. 99-105.

150. *Voorbericht bij de nieuwe oplaag* (*1970*) *van de* '*Dialect-atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*' *van 1946* (blz. XXIX-XXX), Nr. 6 van de *Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen onder leiding van Dr. E. Blancquaert*. Dl. I : XCIII + 474 blz. + 150 kaarten.

151. *Over een paar hondenamen in Vlaanderen en Roetenië*, in *Naamkunde*, II (1970), blz. 187-191.

152. *Karel van Wijnendaele en de taal van het wielrennen*, in *Nu Nog*, XVIII (1970), blz. 121-129.

153. *Iets over titulatuur*, in *Nu Nog*, XIX (1971), blz. 1-4.

154. *Iets over brievenschrijven*, in *Nu Nog*, XIX (1971), blz. 28-30.

155. *Rudolf Breitscheid* (*Keulen*, *2 nov. 1874 - Buchenwald*, *24 aug. 1944*), in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, VI, nr. 1 (maart 1971), blz. 17-35.

156. *Blancquaerts Reeks Nederlandse Dialektatlassen - Een dringende toelichting*, in *Taal en Tongval*, XXIII (1971), blz. 131-137.

157. *Iets over* '*licentie*' *en* '*licentiaat*', in *Nu Nog*, XIX, (1971), blz. 82-89.

158. *Herinnering aan Adriaan J. Barnouw*, in *Brabant*, Tweemaandelijks Tijdschrift van de Toeristische Federatie, 1971, nr. 2, blz. 19.

159. *Meningen over Taaltoestanden*, in *Nu Nog*. XIX (1971), blz. 89 en blz. 126-128.

160. *De Saksische Akademie der Wetenschappen in feeststemming - 125-jarig jubileum* (*1846-1971*), in het tijdschrift *Vereniging België-Duitse Demokratische Republiek*, 8, nr. 2, (april 1972), blz. 15-16.

161. *Het Nederlands aan de Karl-Marx-Universiteit te Leipzig*, in het tijdschrift *Vereniging België-Duitse Demokratische Republiek*, 8, nr. 3, (juli 1972) blz. 12-13.

162. (In samenwerking met J. Van Schoor): Tekstuitgave van en aantekeningen bij deel VIII van het *Verzameld Werk van Herman Teirlinck* (Toneel). Amsterdam-Brussel, Paris, A. Manteau, 1972, 975 blz.

163. *Antwoord aan een naamloos briefschrijver of anoniem correspondent*, in *Nu Nog*, XX, (1972), blz. 98-113.

164. *Herman Teirlinck als taalkunstenaar*, in *Antwerpen*, Tijdschrift der stad Antwerpen, XVIII, nr. 3, (september 1972) blz. 114-120.

165. *Jozef Goossenaerts* (*Wuustwezel*, *25 februari 1882 - Astene*, *6 december 1963*), in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1970-1971*, blz. 54-64.

166. *Hendrik Vangassen* (*Mariakerke* (*Oostende*), *19 december 1896 - Ninove*, *20 maart 1968*), in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1970-1971*, blz. 157-164.

167. *Gaston Marcel Vande Veegaete* (*Gent*, *30 mei 1896 - Gent*, *9 december 1968*) in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1970-1971*, blz. 165-173.

Naast W.P. bij een geuze
door Libera Carlier

Vorige vrijdag, te Beersel in het café van Tist Potter, waar ik Willem Pée voor het eerst ontmoette, nu zowat veertien jaar geleden, waar Jan Engelman geflankeerd door twee plenipotentiarissen knielde om zijn verdwaalde stuiver op te rapen en niemand een poging deed om hem te helpen aangezien dat tegen de statuten is, de statuten die iedereen moet kennen en respecteren hoewel ze niet bestaan, wel, vrijdag vroeg Fons Goris 'gaf jij daar zeevaartkunde' en ik zei 'ja, in de beide landstalen'. Toen zuchtte José Neirinck (om hem te pesten zou ik zijn naam met een y moeten schrijven) 'arme kadetten' want hij nam het mij persoonlijk kwalijk omdat Gerard er niet was. Alsof ik van Ekeren naar de Mechelse steenweg kan rennen om te zien waarom de telefoon daar heel de dag bezet is of niet wordt opgenomen. 'Dat is dan wiskunde?'

'Jewel', zei ik bescheiden. Dezelfde morgen viel er een Zairees vlak onder mijn ogen in een diepe slaap tijdens mijn denderende cursus. En ik dacht, wat zou Willem Pée in dit geval gedaan hebben? Het werd verrekt stil in de klas. Ze keken alle vijftig naar mij, toen naar het raam (de gedachtenlezers), maar ik begon zeer zacht te spreken, om hem niet te wekken, die zwarte jongen die zo gelukkig zou kunnen zijn in het oerwoud en hier moet vluchten in de bewusteloosheid om niet geteisterd te worden door de bepaalde integraal van de latitude croissante. Willem steekt me een helpende hand toe, want José begint vals te glimmen. Hij zegt dat poëzie, muziek en wiskunde zeer verwant zijn. Kijk naar Herwig Hensen!

Fons herinnert zich nog levendige discussies uit zijn prille jeugd. Zo van 'oneindig en één is meer dan oneindig' en, nog straffer, 'oneindig maal oneindig' en ik zei hem dat die twisten bij ons in het Hageland gewoonlijk eindigden met de roep 'al wat je zegt, ben je zelf' en toen wist ik plotseling hoe ik Willem Pée zou benaderen. Al wat je zegt, ben je zelf! Het is een kreet tot zelfbehoud. Een ultieme poging tot verweer wanneer dwingende argumenten ontbreken of een hoge hartstocht een infantiel vocabularium tot nihil terugbrengt. Het lijkt een

stoomgil van de onmacht en nochtans is het de volkse neerslag van generatielang gepeil naar het bewust-zijn. W.P. benaderen langs zijn pleidooien en ontmoetingen.

Veertien jaar geleden hadden we een voorzitter, een stel vrienden en wat kennissen gemeen. Misschien ook een vleugje liefde voor dezelfde taal al loop je in de Mijolle met je gevoelens niet al balkende te koop. Nu herdenken we dezelfde doden. Mourir, c'est partir un peu, bij ons.

Maar nog voor de troep kleiner werd, schoven we al dichter naar elkaar toe met opinies en sympathieën (altijd maar in die Koenen-Endepols blaren om te zien waar die verrekte puntjes komen) met sympathieën die steeds vaker parallel liepen. Hij zei: ‘ik vind je werk zeer interessant, bijzonder voor de syntaxis’. Dat vleide me hoewel men ook met veel belangstelling kan opkijken naar de galop van een kreupel paard.

Zijn vader was een geëerd prefect geweest in de school waar ik, overigens lang na zijn tijd, een middelmatig leerling was. Nou ja, ik was de eerste in het zesde studiejaar en het strijkje speelde ook voor mij in de Diesterse Hal en ik kreeg een album met foto's van koningin Astrid waar mijn moeder om huilde (och God dat mens en die kinderkies). In de zesde latijnse ... ik kon toch beter bij de zaak blijven.

Echt gevonden heb ik Willem in Antwerpen op de dag dat Marnix Gijsen daar gehuldigd werd. De salons van Parijs en de Nederlanden zaten vol. Iedereen was gekomen om de Stem uit Amerika te horen en de auteur van ‘De kat in de boom’ te zien. Heel de literaire fractie van de M.C. moest er het woord voeren en toen zei er iemand van de bank dat er te weinig plaats was. Zo namen wij het althans op. (Wij, dat is Willem, Hector Gooris en ik.) We hebben dan de Keizerlei gedaan, de Royal yacht club waar we weeral vrienden zagen, en nogeens de Keizerlei. Hij vroeg: ‘Hector, moest jij daar dan niet blijven?’ (Hector was ere-kabinetschef en lid van alle commissies) ‘Neen’, zei Hector, ‘ik heb een o teveel.’ (Gooris) Toen Hector er niet meer was, zat Teirlinck het liefst naast Willem. Hij lei zijn hand regelmatig op de mouw van zijn geribde, fluwelen jas, snoof de geur op van zijn menigmaal gedoofde sigarenpeuk, vroeg hem vuur (met een lucifer want een aansteker bezoedelt alles) en koesterde zich in de infra-rode bundels vriendschap die W.P. kan uitstralen.

Blij dat V.F. Vanacker aan me gedacht heeft voor dit album. Zo schrijf je nogeens wat. Al wist ik vrijdag nog niet hoe ik een vriend die volop leeft, werkt, ademt en drinkt zou aanspreken. Met zo'n opdracht maakt men zich zorgen omtrent de taal en de toon, temeer

omdat hij niet wenst gevierd te worden of afgeschreven. Men wordt de jager niet, wel de prooi want met woorden is men steeds kwetsbaar. We leven nu in de cultuur van de computer en zo'n ding kent slechts twee getallen, nul en één, maar die kent het dan ook goed. Ik ken te weinig woorden goed.

Willem Pée heeft me zevenentwintig overdrukken gestuurd.

Al tellende bedrijft men de wetenschap en de statistiek (heeft hij me geleerd toen ik het succes van de Rode Leeuwen sterk overschatte).

Daarvan zijn er dertien ‘voor libera’ en veertien ‘voor libera en jeanne zeer genegen’.

Vinnige stukken zijn alleen voor mij. Statistisch en psychologisch kan men daar al wat mee doen. ‘Ontmoetingen met Camille Huysmans’ is voor ons beiden.

Ik lees: ‘het was een openbaar geheim dat Camille Huysmans, wanneer hij overtuigd was het bij het rechte eind te hebben, geen tegenspraak duldde.’

Jaja, zo ken ik er nog. Germaine ook.

Dit is bijzonder merkwaardig: ‘want hij bekommerde zich niet om wat anderen zeggen maar deed wat hij als juist en rechtvaardig oordeelde’. Merkwaardig, nu de leden van de spellingscommissie vogelvrij verklaard werden en hun aanvoerder, een genaamde Willem Pée uit Bosvoorde, van sluipmoord wordt verdacht.

Merkwaardig maar het brengt mijn praemisse ‘al-wat-je-zegt’ in het gedrang. Aan de andere kant is het mogelijk dat de steller van het kaartje ‘Sluipmoord etc.’ een lustmoordenaar is. Wanneer iemand een opdracht krijgt en zich van die taak kwijt, eerlijk, en trouw aan zijn wetenschappelijke beginselen, die daarna zijn besluiten neerlegt en bereid is om zijn conclusies te rechtvaardigen, kan men moeilijk van sluipmoord betichten tenzij uit kwade trouw, om de sensatie of onwetend zijnde (wat het ergste is).

Willem Pée bekommert zich wél om wat anderen zeggen. Toch als het vrienden zijn of mensen die hij respecteert. Hij vraagt zich af waarom Daisne, ondervoorzitter van de wetenschappelijke spelling (of weet ik veel), ook anti is. Ik had kunnen antwoorden dat de mensen van de Academie een houding hebben aangenomen en consequent blijven maar ik word de laatste tijd nog slomer. Bij L.P. Boon blijft hij onberoerd en van mij zou hij het waarschijnlijk ook aanvaarden, omdat fouten schrijven een verworven recht is waaraan niemand mag te tornen. Waar Camille ons brengt! Hij zou zich waarschijnlijk met even veel passie als Craeybeckx in dat spellingsdebat gestort hebben.

Willem Pée en ik hebben vaak dezelfde mensen ontmoet, zij het gewoonlijk in een ander verband. Het land is maar een voorschoot groot en zelfs dat kledingstuk wordt tegenwoordig ultra-kort gedragen. Eind 1941 ontmoette ik Huysmans voor het eerst. Ik was toen vijftien en hij was er eigenlijk niet bij. Hij lag daar, een wassen pop, opgebaard in een Leuvense expohall waar ik even binnenliep. Hij lag, gekleed in een duivels habijt onder maçonieke tekens, als symbool van de decadentie voor nazi-sympathisanten. (weer zo'n woord dat waarschijnlijk niet meer bestaat maar waaraan toch eens iets gedaan moet worden.) Drie jaar later kreeg ik van zijn dochter een zeemanszak vol wollen sokken en een handboek tegen V.D. Dat was in London, Eaton Square. Twintig jaar later heb ik met hem de Schelde afgetast.

Ik zal maar een andere overdruk nemen of dat wordt hier een roman. Van Schoor schrijft me wel dat ook andere dan taalkundige disciplines gewenst zijn maar we moeten niet overdrijven. ‘De Ronsese kwestie’ of ‘de ovenpaal, een pleidooi voor gezond verstand’. Mijn vader is van Ronse en toen ik klein was en hij nog niet invaliede speelde hij ‘brood in de oven schieten’. Om te bewijzen dat ik Willem niet zo'n beetje naar de mond praat, zal ik uitleggen hoe dat ging. Vader ging naar het grasperk, lei zich op zijn rug, riep ‘liberatse kom, brood in de oven schieten’. Ik stond op zijn handen, hij plaatste zijn voeten onder mijn oksels en schopte me zo naar het andere eind van de wereld. Hij was midvoor geweest bij de Club en ik zeg je maar dat.

Dit is beter: Een hartelijk ere-saluut voor ‘Eugène de Bock, vlaams uitgever van formaat’. Weer een toeval. Toen Taal en Tongval vanaf 1957 niet meer bij De Sikkel werd uitgegeven, leverde ik daar andere teksten om een bestaande verliespost te bestendigen. Misschien compromitteer ik een paar mensen maar Eugène de Bock heeft me gemaakt. Van Walschap heb ik geleerd, Raymond Herreman heeft me geleid en Willem heeft me gepolijst maar bij Eugène de Bock kwam ik met al mijn problemen terecht. Toen Willem me zes jaar geleden op Mao afvuurde, is dat reisverhaal als laatste boek bij De Sikkel en het Willemsfonds verschenen. What's in a name?

Blancquaert is ongetwijfeld een kei geweest. Die heb ik gemist. Op zee vaart men met Mercatorprojecties en niet met dialectatlassen. Voor Willem Pée is prof. dr. Blancquaert een dwangidee. Bij een slordige telling duikt zijn naam zowat honderd maal op. Wie op een dergelijke, dankbare wijze over zijn leraar schrijft gelooft in de heilige vriendschap. Hetzelfde voor de verhouding leraar-leerling. Wanneer Willem over Gysseling begint, fonkelen zijn ogen zo dat wij er stil en jaloers van

worden. Een medewerker om trots op te zijn, om in de adelstand te verheffen. Hij houdt van werkers, van denkers, van vorsers (wat kwam hij al die jaren in de M.C. doen?) enfin, hij houdt evenveel van Eugène die maar één diploma heeft (van keurturner) en een adembenemende eruditie en bibliografie als van dr. Gysseling.

Ik lees: 'hier moet terecht hulde gebracht worden aan de uitzonderlijke geestelijke gaven en de onverdroten ijver van deze geleerde, die ook de zwaarste tegenslag moedig het hoofd heeft geboden'.

Ook bij Vangassen: 'die tot dat slag van mensen behoorde dat naar wetenschap dorst en over de nodige verstandelijke middelen beschikt en het vereiste doorzettingsvermogen ...' (nogal wat anders dan dat strijkje van Diest, sufferd.)

Willem Pée houdt van alle geleerden en van een paar schrijvers. Een geleerde is altijd een archeoloog die uit de oudheid nieuwe conclusies trekt en een schrijver is een profeet. Soms een echte.

Toch vertoont prof. dr. W. Pée af en toe bepaalde karakteristieken van auteurs die ik heb gekend. Het absolute van Elsschot bv. Ik heb Willem Pée nooit horen zeggen 'die of die doet een beetje raar' maar wel 'die is compleet krankzinnig'. Na een paar glazen Bourgogne en in het vuur van de opwinding registreerde ik (in mijn hoofd, ik heb geen lintspeler) o.a. volgende ongenuanceerde omschrijvingen: 'van een grenzeloze luiheid', 'een verzameling volslagen idioten', 'ze wassen zich nooit', 'een pyramide van homofielen', en, met metaal in zijn stem: 'daar weet je niets van, zwijg daarover'. Ik kom op glad ijs met mijn oorspronkelijke stelling maar geef toe dat het op deze wereld veel stiller zou zijn als we uitsluitend wilden palaveren over iets wat we kennen, never mind dat geknots der ideeën.

Hij heeft ook het bescheidene van Fritz Francken. De anderen laten voorgaan tot in het licht van de schijnwerper. Om te sterven koos Fritz zelfs de dag uit waarop Streuvels overleed. Bij Teuchert vraagt Willem Pée zich af of men een professor grotere lof kan toezwaaien dan van hem te getuigen dat hij én een goed leraar én een groot vorser was. Wel ja, Willem, dat kan men. Onlangs vroeg een negentigjarige of jij zijn 'in memoriam' wou schrijven wanneer het zo ver was en je hebt geantwoord 'dat beloof ik als jij voor mij hetzelfde doet als ik eerst ga'. Dat leert men in geen atlas linguistique, in geen dikke of dunne van Daele en in geen Sprachreste. Dat is de spontane reactie van een mens.

Wijlen prof. Ina Skoenajeva heeft me in haar ten geleide als je zoon voorgesteld aan het Russische lezerspubliek. Tegenwoordig mogen

de kinderen een beetje brutalere mond opzetten maar ze zijn nog altijd even trots op hun vader. Er wacht je nog een kwart eeuw van arbeidsgenot (ik hoor Germaine luide zuchten) en ook nog wel een ontgoocheling. De perfectie is nu eenmaal niet van deze tijd en het aantal ‘imbecielen’ neemt maar geleidelijk af.

Ons groepje wordt alsmaar kleiner, Voorzitter, maar we zingen nog meerstemmig, uit volle borst en liefst onder de maatslag van Marcel himself:

Voorwaar, hij ziet er def ... tig ... UIT.

Brief aan Willem Pée
door Bert Decorte

Driekoningenavond 1973

Beste Willem,

Eens te meer ben ik wat vlug van stapel gelopen met mijn belofte om tegen 15 december een bijdrage te leveren voor je liber. Je kent me; ik kan moeilijk neen zeggen; desnoods zou ik er in toestemmen mij in te spannen om een kind de borst te geven of als een oude snol vermomd achter een venster te gaan zitten. Er is - je zal dat al wel vaak gemerkt hebben - iets echt contradictorisch in mij: al wat naar plicht zweemt hangt me de keel uit en toch kan ik bezwaarlijk zeggen: ik geef er de brui aan, ik doe niet mee. Bovendien ben ik altijd bereid om iets uit te stellen tot op het laatste nippertje en soms zelfs langer, met het gevolg dat ik het dan niet langer hoef uit te stellen. Iets moois heeft dat ook wel, want voor zover dit verschuiven naar 't laatste moment met schrijven te maken heeft, ondervindt men pas in extremis het meeste plezier aan deze bezigheid, zoals dat ook met sommige andere het geval is. Al vaak heb ik getracht uit te pluizen welke voor mij de redenen kunnen zijn voor het verdagen van het uitvoeren van een voorgenomen taak en ik denk dat dit meestal te wijten is aan het feit dat ik mij moet concentreren op iets waarvan ik nauwelijks kan vermoeden wat het worden zal, want als het gaat om het realiseren van een welomschreven opdracht ben ik doorgaans in staat om dat systematisch en zonder me erg in te spannen naar behoren klaar te spelen.

Tot deze avond heb ik het dus kunnen uitstellen, maar nu kon ik heus niet langer, want Frits Vanacker heeft me geschreven dat 8 januari werkelijk de ultieme datum was voor 't binnenleveren van mijn kopij en 't zal misschien toch nog de negende worden eer hij mijn papieren ontvangt. Hoe dan ook, ik ga 't je rechtzinnig opbiechten dat het dank zij Driekoningen is dat plots een genster in de hennepvezels van mijn hersenen is geslagen en dat ik meteen wist dat ik onder de vorm van een brief op papier zou zetten wat jij voor mij betekent en naar buiten blijken zou geven van de onbaatzuchtige vriendschap die ons sedert vele jaren bindt.

Ik had geen weet van je bestaan - tenzij vaag door Frans Closset, je collega te Luik - toen ik je voor de eerste maal heb ontmoet. Ik had wel kennis van het belangrijk en baanbrekend werk van je vader, Julius Pée, inzake het leven en de geschriften van Multatuli, maar van jou wist ik bitter weinig. Herman Teirlinck had mij, na een redactievergadering van het Nieuw Vlaams Tijdschrift geloof ik, meegenomen naar de Lievekenshoek aan de Kapellemarkt en daar trof ik jou en ook Julien Kuypers en Hector Goris voor de eerste maal aan. Nu ik dit schrijf word ik er aan herinnerd dat ik over Julien Kuypers ook nog een aantal bladzijden moet schrijven en ook over ons beider vriend Ernest Claes, maar hen kan ik helaas niet meer met een brief bedenken. Een kwarteeuw is over onze vriendschap al heengegaan en vele van onze vrienden kunnen we jammer genoeg niet meer ontmoeten; sommigen, en zelfs de besten onder hen, zouden overigens toch wel wat kaduk beginnen te worden indien zij nog onder de levenden vertoefden en dat is ook niet plezant.

Al vaak heb ik gedacht: dit en dat zou toch moeten gememoreerd blijven en 't is spijtig dat daar zo weinig van in huis komt, maar een gelegenheid als deze kan ik toch weer even te baat nemen om een paar feitjes aan te halen uit de geschiedenis van onze vrijdagse vriendenkring, men zou bijna kunnen zeggen een zustervereniging van Van Nu en Straks. In de eerste tijd dat wij omwille van president Teirlinck te Beersel bijeenkwamen, verscheen ik daar soms per fiets, want eenieders lot was toen nog niet aan dat van een auto gekoppeld. Op een avond troffen wij er Victor van Vriesland aan. Evenals Anton van Duinkerken, Rudolf Alexander Schroeder en nog een paar anderen, werd hij als buitenlands erelid bestempeld. Toen er al een aardig glas was gedronken bij de vermaarde gueuze-uitzetter Tist Potter, vernamen we uit inside-information van de toenmalige koster van Beersel dat ook in het café aan de overkant van de straat nog mirakuleuze gueuze, van vóór de oorlog op fles, te bekomen was. Victor en nog enkele anderen, waaronder jij, wegenontwerper Eugène Clerckx en ik, wilden de proef op de som en inderdaad, we mochten niet klagen. Desniettemin had Van Vriesland een klacht te uiten, niet tegen het Brabants brouwsel, maar wel tegen het Koninkrijk der Nederlanden dat, omwille van de deviezen, zijn bekende jenevermerken uitsluitend voor export reserveerde. Onze Noorderbroeders voerden in die tijd overigens grote propaganda over de radio voor massale margarinevreterij, want de uitvoer van hun boter moest de gulden doen stijgen. ‘Is het niet godslasterlijk, jammerde de latere voorzitter van de internationale

P.E.N., dat het in Amsterdam onmogelijk is geworden een fles van die goeie ouwe Blankenheim te kopen!'. Toen Eugène dit hoorde zei hij kort: 'Binnen de vijf minuten staat een fles van dat vocht hier op tafel!'. Hij liep buiten, klopte een paar huizen verder de winkelierlikeurhandelaar op, kocht een fles Blankenheim en kwam terug bij ons. De ouwe klare bracht mij een beetje van de wijs, zodat ik het geraadzaam achtte niet langs de middeleeuwse kasseitjes over Lot en Gaasbeek naar huis te fietsen maar liever via Brussel.

Merkwaardig was ook op een zaterdag-namiddag onze tocht naar Tilff aan de Ourthe, waar Maurice Roelants ons op snoek uit de plaatselijke rivier vergastte. Maurice wilde bewijzen - hij slaagde er trouwens in - dat men soorten en volgorde van dranken en spijzen op een menu derwijze kan schikken dat men, ten overvloede gegeten en gedronken hebbende, wel in een staat van euforie verkeert, maar hiervan helemaal geen last aan maag, lever of enig ander innerlijk orgaan gewaar wordt. Daarenboven wilde hij duidelijk maken (maar dat weet elke goede huisvrouw ook) dat een gerecht maar waard is wat de kok er van maken kan. Dit was dan op de snoek dat hij het had. Het is overigens ook zo met literatuur en kunst en met alles wat men verricht of verwezenlijkt.

En ik mag, nu ik toch herinneringen ophaal, die andere zaterdagnamiddag niet vergeten, waarop de reeds genoemde Eugène ons op een verrassing vergastte. Eugène was een verwoed jager en meestal inviteerde hij ons op hazepeper in een lemen jachthuisje tussen Sint-Pietersleeuw en Breedhout, het gebied waar hij zijn Nemroderijen botvierde. Die namiddag echter zouden we te gast zijn in een gentilhommière in dezelfde streek en de adellijke dame die ons aan tafel vroeg zou de minnares van onze grote jager geweest zijn. In feite was heel de zaak een mystificatie, misschien wel door Teirlinck bedacht. Jij Willem, weet best tot wat de president allemaal in staat was en je weet misschien ook nog hoe het geval Yvonne de Galais, zoals we de grap een hele tijd hebben genoemd, in mekaar stak. Ik meen me te herinneren dat Eugène Clerckx en Teirlinck hadden verkregen dat de bewoners van de gentilhommière een paar vertrekken te onzer beschikking hadden gesteld en de adellijke dame, die ons een tijdje gezelschap kwam houden, was niemand anders dan de zeer bevallige waardin uit een Brussels café, die tot de goede bekenden van Eugène behoorde. Wie in Brabant kende hij trouwens niet?

Nog heel wat vrolijke zaken, Willem, zou ik kunnen oprakelen, maar jij kent er wellicht nog meer dan ik, doch ik ben hiermee begonnen

omdat ik graag eerst de lollige dingen zeg en pas daarna de serieuze, want als men met de ernst begint schiet het plezier er meer dan eens over en er valt al zo weinig vreugde te vergaren. Maar dat vindt ik juist zo goed aan jou, dat je de waardevolle dingen die je in je vrienden ontdekt weet te appreciëren en er steeds voor wil getuigen. We moeten maar Teirlinck nemen. Jij hebt ingezien van welk ongewoon formaat die man was en je hebt dan ook sedert jaren je beste krachten gewijd aan de publicatie van zijn verzameld werk en niets ongemoeid gelaten bij het naspeuren van kleine details. Zo bv. in het verhaaltje over Marceline Desbordes-Valmore die Brussel bezoekt, waarin Teirlinck een arcadisch rijmpje dat hij zich uit zijn schoolbloemlezing beweert te herinneren, aan de dichteres van Les Roses de Saadi toeschrijft. Toen bij nader onderzoek het versje volkomen onvindbaar bleek te zijn in de verzamelde gedichten van Marceline, schreef je mij of ik niet wist van wie het kon zijn, maar al wat ik antwoorden kon was dat ik dacht het te moeten toeschrijven aan een maker of maakster van pastorale dichtjes uit vroeger tijd dan de 19de eeuw. Maar toen ben jij, zoals je hebt geschreven in het septembernummer van het tijdschrift van de Stad Antwerpen, gaan uitpluizen welke chrestomathie Teirlinck in zijn schoolknapentijd wel kon gebruikt hebben in de klas. Met zekerheid heb je dit niet kunnen vaststellen, maar in elk geval heb je de hand kunnen leggen op een bloemlezing voor school en gezin, in Teirlincks jeugdjaren veelal gebruikt in de athenea en waarin het rijmpje in kwestie voorkomt, geschreven niet door M. Desbordes-Valmore, maar wel door een zekere Antoinette Deshouillères uit de zeventiende eeuw. Deze bijdrage van jou, Willem, heb ik evenals alle overdrukken of teksten van je die ik onder ogen krijg, dadelijk gelezen en er me, zoals altijd, over verheugd. Want of jij het hebt over taalkundige, dialectologische of literaire aangelegenheden, ik vind altijd achter alles wat je in druk geeft je eigen gezicht, je eigen stem en je eigen hart.

En dat is het wat ik in een mens het meest waardeer: dat hij in wat hij zegt en schrijft niet meer of niet minder wil schijnen dan hij is; dat hij zich toont zoals hij is en geen knollen voor citroenen verkoopt. Je dit te kunnen zeggen, Willem, was misschien al voldoende geweest om deze brief, die heel wat langer is uitgevallen dan mijn epistolaire mededelingen plegen te zijn, te rechtvaardigen. Je geleerde vrienden en collega's zullen je huldigen met kennis van zaken op het gebied van taalwetenschap en literatuurstudie, waar ik mij niet systematisch om bekommer, maar ik ben zeer blij dat zij mij de gelegenheid hebben gegeven je als vriend mijn menselijke genegenheid te

laten blijken. En ik hoop dat ik niet de enige ben, buiten je vakgenoten, aan wie dit werd gevraagd, want ik ken er verschillende die dit minstens even toegewijd als ik zouden doen.

De Willems zijn talrijk, van die Madoc maecte tot Wilhelmus van Nassouwen, van Willem Kloos en Willem Paap tot Wilhelm Kostrovitsky, alias Guillaume Apollinaire, maar 't liefst heb ik een levende Willem en dat ben jij, Willem Pée, en ik hoop dat je dit nog lang mag blijven. Het is een wat eigenaardige brief geworden, waarin je dingen verneemt die je zelf ook weet of al op papier hebt gezet, maar aangezien hij bestemd is om gepubliceerd te worden heb ik er een en ander in verteld alsof ik over jou tegen een derde sprak. Er blijft me nog alleen over je hoogachtend en vriendschappelijk te groeten, maar ik mag ook niet vergeten je te vragen deze groeten ook over te maken aan je vrouw, die ik al kende, haar en haar zusters, toen ik van jouw bestaan nog niet afwist. Hoe, waar en wanneer, laat dat de literatuurvorsers maar eens uitzoeken en als ze 't hebben gevonden takteer ik op een fles oude Blankenheim. Steeds je,

Bert Decorte.

Hij is een mens
door Gerard Walschap

Bij elke begaafdheid, kracht, kunde of kennis is de menselijke waarde van hem die ze bezit belangrijker dan de gave zelf. Het geniale veldheerschap van Napoleon kon Europa tot een wereldmacht groter en sterker dan die van Rome maken en het bracht het tot op de rand van de afgrond door de dolle heerszucht van deze Corsikaan. Toen Rome op het toppunt van zijn macht stond en kon verpletteren en veroveren wat het maar wilde, schonk het de wereld veertig jaar vrede doordat keizer Augustus een verstandig en wijs man was.

Professor Willem Pée is geen veldheer, al heeft hij er de kop voor. Hij is een taalkundige en wordt deswege en in die kwaliteit gehuldigd in dit album. Ik meen wel zo ongeveer te weten wat taalkunde is, ben in de Koninklijke Academie voor nederlandse taal- en letterkunde zes en dertig jaar lang van al de daar zetelende letterkundigen ver uit de meest aandachtige toehoorder van de daar perorerende taalkundigen geweest, doch acht mij overigens helemaal niet bevoegd om over het werk van een taalgeleerde te oordelen. Dit heeft mij niet belet in de eenzaamheid van mijn diepe verontwaardiging over alle praetvaria een vernietigend oordeel uit te spreken over de nieuwe wegen welke, niet gevolgd door Prof. Pée, deze wetenschap inslaat, aan de hand geleid door haar gruwelijk overschatte coryfeeën, de heren professoren Chomsky en Jacobson. Ook dààrom zou ik voor een bijdrage in dit album welstaanshalve verstek moeten laten gaan.

Ik verzoek echter en stel er prijs op de mij hier ter beschikking gestelde pagina te mogen vullen omdat ik over Willem Pée met onaanvechtbare bevoegdheid iets getuigen, staven en handhaven kan dat meer waard is dan een stere taalatlassen.

Willem Pée behoort tot een gesloten vriendenkring van uiterst bescheiden en onschuldige aard en doelstelling, waarin de peters, na het voordragen van een kandidaat en het daar bij horend opsommen van zijn goede eigenschappen, vaak de vraag moeten beantwoorden: ‘Ja, goed, maar is het een mens?’

Ik ben bereid onder eed te verklaren dat Professor Willem Pée

een mens is. Hij heeft er de duidelijke, scherp afgelijnde gebreken van en deze zijn zo karakteristiek dat men er hem van heel ver kan aan kennen. Zij komen gelijk het proza dat Lodewijk Van Deyssel zo liefhad, als een man op ons af.

Hij heeft er ook de typische hoedanigheden en geaccentueerde deugden van. Hij is onder andere eerlijk als goud, dapper als een leeuw, genereus als een magnaat, onafhankelijk als een vrijbuiter. Maar genoeg. Met één woord, men voelt zich bij hem veilig en rustig. Hij straalt de zekerheid uit dat hij niet liegt, geen komedie speelt, niet insinueert, geen trukken of listen gebruikt en wat er ook gebeure, welke partij ook moge winnen, onomkoopbaar zichzelf blijft. Hij hongert en dorst naar rechtvaardigheid en wat is de geschiedenis van de mensheid anders dan het verhaal van die honger en dorst. Hij haat het onrecht zo hevig dat hij dag en nacht bereid is zich het harnas aan te gespen voor de nederigste onder de voeten gelopen kruier of knecht. Hij heeft een zeer hoog besef van de menselijke waardigheid, een trots en onkreukbaar karakter.

Zijn beste werk is nog onbekend. Konden eenmaal zijn duizenden met de hand in een losse, natuurlijke, vloeiende stijl geschreven brieven, die hij over de vijf werelddelen heeft verspreid, verzameld en gepubliceerd worden, dan zou het ons verbazen, want, werkelijk, wij weten het nog niet, welk een taalkundig werker, strijder voor beschaafde omgangstaal in Vlaanderen en vooral welk een mens deze zoon van de Multatuli-kenner Julius Pée onder ons is en nog vele jaren moge blijven.

Enkele formele aspecten van een Gezelle-gedicht
door J. Aerts

Terug[1]

Scheef is de poorte, van
oudheid, geweken;
zaâlrugde 't dak van
de schure; overal
stroo op de zwepingen
zit er gesteken;
vodden beveursten het
huis en den stal.

Boven die vodden zijn
blommen gesprongen;
onder die vodden zit
volk en gezin:
blommen van vrede, zoo
ouden, zoo jongen,
blommen van buiten en
blommen van bin.

Daar is 't, dat moeder zat;
daar is 't, dat vader
vond die hem arbeid en
herte bracht; daar
knielden wij, kinderen,
handen te gader,
baden wij, kleenen en
grooten, te gaâr.

Daar is de schippe nog,
daar is de tange;
't ovenbuur staat daar, zoo
't vroeger daar stond;

't hondekot staat daar, en ...
   - 't is al zoo lange! -
Hoe is de naam van dien
   anderen hond?

Ach, hoe verheugen mij,
   ach, hoe verheffen
de oudere dagen mijn
   diepste gemoed!
Is er wel iemand, die 't
   ooit kon beseffen
wat gij, oud hof, mij nu
   zegt, mij nu doet?

Zalige lieden, al
   te arglooze menschen,
weinig begeerdet gij,
   groot was uw hert!
- Kon het maar helpen, met
   weenen en wenschen,
weêr ate ik roggenbrood,
   naast u, aan 't berd!

28-1-1897.

Omdat het bestek begrensd en het gedicht tamelijk uitgebreid is, zal ik mij bij deze ontleding moeten beperken.

Laten wij beginnen met metrum en ritme. De metrische structuur is dactylisch:

Scheef is de poorte, van
oudheid geweken ;

Deze versmaat komt bij Gezelle eerder zelden voor, zoals Jac. Van Ginneken reeds heeft vastgesteld in zijn opstel *Rythme en Versmaat bij Guido Gezelle*, inleidend tot de bundel *Rijmsnoer* in de Jubileum-uitgave[2]. De dactylus is een zeer gebonden metrisch type met een sterke initiale stuwing, een aanvangsklemtoon met uitgesproken karakter. De eerste slag geeft het vers een forsere, soms hardere toon dan de meer vloeiende, soepele jambe of amfibrachys. Anders dan Van Ginneken, ben ik er niet toe geneigd aan een metrisch schema in het algemeen een welomschreven expressieve betekenis te binden, al is in dit gedicht

de keuze van de dactylus zeker geschikt om een heftig opwellende emotie uit te drukken.

Men stelt al spoedig vast dat de verhouding van metrum en ritme in *Terug* zeer vrij is. Dat is kenmerkend voor Gezelles taalschepping, zeker in zijn tweede lyrische periode. De relatie van metrum en ritme varieert voortdurend. Zo laat hij soms vóór een kommapunt in het midden of aan het einde van een versregel een of twee onbeklemtoonden weg, zoals in r. 4 van strofe I:

't dak van de schure ; overal

en verder:

zit er gesteken ;
vodden beveursten het

Elders schrijft hij bewust antimetrisch, zoals in r. 1 van strofe III:

Daar is 't dat moeder zat ;

Soms allitereert hij jambisch, bijvoorbeeld in r. 2 en 3 van strofe III:

daar is 't dat vader
vond die hem ...

Typisch voor het ritme in dit gedicht is dat, op een paar uitzonderingen na, de aanvangslettergreep in alle verzen intensief wordt beklemtoond. Dat verschijnsel harmonieert met de intensieve, forse aanzet van het dactylisch metrum.

Gezelles ritmische schepping is een vrij amalgaam van metrisch conformisme met vrije ritmische varianten: apocope's, ametrie en antimetrie. Vooral de intensiteitsaccenten spelen daarbij een belangrijke rol. Zij steunen meestal de metrisch beklemtoonde syllabe van de dactylus, maar soms vallen zij ook op lettergrepen waar men geen klemtoon verwacht. In het eerste deel van strofe III treft deze anomalie:

Daar is 't, dat moeder zat ;
daar is 't, dat vader
vond die hem arbeid en
herte bracht ; daar

Zij verdwijnt in het tweede deel voor een conforme harmonie van

metrum en ritme. Zo wordt in deze strofe een mooi en geëquilibreerd ritmisch contrast geschapen.

Ook in strofe IV zal niemand r. 5 conform met het metrum lezen:

't hondekot staat daar, en ...

In strofe V vloeit het gedicht harmonisch op de brede, hier emfatische stroom van de dactylus, tot wij in r. 6 verrast worden door een mitraillade van accenten:

wát gij, oud hof, mij nu
zégt, mij nu doet?

De twee minst beklemtoonde lettergrepen, kan men wellicht niet gans onbeklemtoond noemen.

In strofe VI krijgen wij een identiek ritmisch contrast als in de vorige: zes regels waarin metrum en ritme volkomen conform-harmonisch lopen, daarna twee regels waarin intensiteitsaccenten op de meeste woorden ritmische staccato's scheppen:

weer áte ik roggebrood
naast u, aan 't berd.

Ook de leestekens, met de pauzen die zij scheppen, zijn in dit gedich belangrijk. Soms breken zij de normale samenhang van de dactylische metriek. Dit gebeurt reeds in de eerste twee regels door komma's:

Scheef is de poorte, van
oudheid, geweken ;

In r. 5 en 6 van strofe II integendeel versterken zij de symmetrie, terwijl in strofe III de punctuatie, samen met de antimetrie, voortdurend weer staccato's schept. Variërend krijgen wij dan in strofe IV, zoals in de tweede, weer parallellisme door het plaatsen van komma's in r. 3 en 5 met de komma-punten na r. 2 en 4, doch retardering door de leestekens in de tweede strofe-helft. In strofe V wordt de punctuatie harmonisch in het ritme ingeschakeld, behalve in de laatste twee regels waar drie komma's zeer expressief de ritmische taalstroom stuiten:

wat gij, / oud hof, / mij nu
zegt, / mij nu doet?

Precies dezelfde tegenstelling stellen wij vast in de laatste strofe. Daar komt mede door de plaatsing van de komma's in de eerste zes

regels een mooi syntactisch en ritmisch parallellisme tot stand; doch in de laatste twee regels helpen de komma's het ritme saccaderen en vertragen. De overeenkomst met vorige strofe is opvallend.

Toen hij dit gedicht schreef, was Gezelle zich reeds lang bewust van de grote én subtiele uitdrukkingswaarde van de punctuatie in de poëzie, van haar mogelijkheden tot het realiseren van symmetrie of variatie in de taalschepping. Vooral in zijn tweede lyrische periode heeft de punctuatie voor hem geen vaste plaats meer in een vooraf bepaald taalschema (metrisch, strofisch), maar wordt zij als vrij expressiemiddel in de taalschepping beschouwd[3].

Wie de klankexpressie beluistert, stelt vast dat Gezelle hier minder naar sonoriteit en melodie heeft gestreefd dan in andere gedichten. Wat de klinkers betreft, heeft hij nergens naar intense acoustische effecten gestreefd. Alleen in strofen II en III vindt men, tot op zekere hoogte, een harmonisch spel van klank-echo's. In strofe II wordt dit verwezenlijkt door het overheersende herhalen van ŏ en ō in vodden, blommen (4 ×), gesprongen, volk, en: boven, zoo (2 ×). In strofe III is er een expressieve afwisseling van ă, en ā in: daar (3 ×), vader, baden, tegader, tegaâr, en: dat (2 ×), zat, arbeid, bracht, handen. Men voelt dat Gezelle zich hier even laat meeslepen door die wondere kracht tot taalverklanking, die hem zo vaak heeft gefascineerd. Doch hier slechts discreet, niet zo nadrukkelijk.

De esthetisch-expressieve kracht van de medeklinkers is in dit gedicht veel sterker, soms in regels als

zaâlbrugde 't dak van
de schure; (d-t-d-k-d)

of:

weêr ate ik roggenbrood
naast u, aan 't berd

bijzonder sterk. Het korte bestek laat mij evenwel niet toe dit in het gehele gedicht aan te wijzen, ik moet tot een belangrijk verschijnsel beperken: het stafrijm. Iedereen weet dat Gezelle daar dol op is. In elke strofe springen hier alliteraties naar voren. Zij zijn in de taal van Gezelle even creatief door associatie als in de *Mei* van Gorter. Strofe II biedt bijvoorbeeld een mooi specimen van alliterérende taalschepping en gedicht-opbouw:

Boven die vodden zijn
blommen gesprongen;

onder die vodden zit
volk en gezin:
blommen van vrede, zoo
ouden, zoo jongen,
blommen van buiten en
blommen van bin.

De alliteraties worden hier verstrengeld met assonantische klankecho's, zoals ook elders:

Daar is 't, dat moeder zat;
daar is 't, dat vader
vond ...

Van groot belang bij de klank-ritmische analyse van het gedicht is de vaststelling dat het voor het grootste deel uit eenlettergrepige woorden bestaat. Het bevat 185 woorden, waarvan 124 eenlettergrepig zijn, dus ongeveer twee derde. Dat is voor de taalexpressie betekenisvol. Men kan dit verschijnsel, uit klank-ritmisch oogpunt, in verband bren-, gen met andere: het gebruik van de heftig beklemtonende dactylus, het voortdurend breken van het dactylisch metrum door het weglaten van onbetoonde lettergrepen, door ametrie en antimetrie, de voorkeur voor ‘harde’ elementen in het akoestisch veld. Het gaat hier om zovele verschijnselen die het zachte en aangename euritmische (of melodische) vervloeien van het vers stremmen, stuiten. Dat de overvloed van monosyllaben op bepaalde momenten tot een gesaccadeerde dictie verplicht, is duidelijk. Aldus in de tweede helft van strofe V, die 17 eenlettergrepige en 2 meerlettergrepige woorden bevat:

Is er wel iemand, die 't
ooit kon beseffen
wat gij, oud hof, mij nu
zegt, mij nu doet?

en in de laatste regels van strofe VI, waarin wij 7 eenlettergrepige woorden aantreffen:

weêr ate ik roggebrood,
naast u, aan 't berd!

Het rijm heeft Gezelle in dit gedicht niet sterk gevaloriseerd. Hij heeft corresponderende rijmwoorden voorzien in de 2e en 6e en in de 4e en 8e regel: twee vrouwelijke en twee mannelijke rijmen. Hij plaatst

ze telkens in de ietwat kortere versregels, die hij ook grafisch als inspringende regels heeft onderscheiden.

Algemeen beschouwd mag men beweren dat in de eerste lyrische periode van Gezelle de rijmwoorden bij voorkeur in éénzelfde of analoge syntactische en ritmische contekst worden geplaatst, zodat in het gehele gedicht een symmetrische structuur van de taal wordt gerealiseerd. Het repetitie-beginsel is in die periode in het ritme, in alle grammaticale geledingen en de hele syntactische opbouw, bij Gezelle oersterk. In zijn tweede lyrische periode is dit niet meer het geval. Taal-creatieve vrijheid en variëteit zijn, ook bij de plaatsing van het rijm, overheersend. Zo kan men bijvoorbeeld in de context van de rijmwoorden in strofe III:

herte bracht; daar

groten, te gaâr.

geen syntactische of ritmische symmetrie of parallellie aantreffen. In strofe II is dat parallellisme er wel. De rijmende verstregels:

volk en gezin:

blommen van bin.

voltooien beide twee geëquilibreerd-symmetrisch op elkaar afgestemde strofe-helften.

In andere strofen van dit gedicht zou men van semi-parallellisme kunnen spreken.

Dit betekent dat Gezelle in dit gedicht - in zijn laatste periode over het algemeen - minder geregeld naar-het-rijm-toe schrijft. Het heeft in dit gedicht zeer geringe taal-creatieve waarde; het behoort voor hem veeleer tot die elementen, welke hij als behorend tot het stramien, dat hij creatief te vullen heeft, vooraf aanvaardt. Het is toch aardig vast te stellen hoe hij er, met zijn virtuozenknepen en de vrijheid die hij zich toemeet, toch perfekt in slaagt het rijmwoord telkens op zijn plaats te brengen.

Verdere ontleding van stijl, struktuur, beeld, symbool, die té ver de mij toegemeten ruimte zou overtreffen, is hier onmogelijk, zodat deze hulde voor Willem Pée zoveel te klein is in verhouding tot mijn waardering en vriendschap voor de geleerde en de mens. Doch elders hoop ik U, beste Willem, het geheel te schenken.

Eindnoten:

1 Uit de bundel *Rijmsnoer*. Ik geef de tekst weer van de *Jubileum*-uitgave (1931), kritisch met al de varianten bezorgd, ingeleid en verklaard door FR. BAUR, a.w., p. 169-170. Bij vergelijking van tekst en varianten (er zijn drie hss.) met de uitgave-Baur, bleek deze juist te zijn.

2 a.w., 1e deel, p. VII-XXXIX.

3 Uit de onderlinge vergelijking der hss. blijkt dat Gezelle gaandeweg steeds meer punctuatie heeft aangebracht, b.v. v.2, 17, 18, e.a. In hs. 3 (een drukproef) verbeterde hij vooral zintekens.

Franstalig lager onderwijs aan Engelssprekende kinderen door K. Boelens

Heel de wereld over kennen we het verschijnsel dat kinderen zich thuis een bepaalde voertaal eigen maken en dan op school worden geconfronteerd met een andere voertaal. Het lijkt er zelfs op dat in mondiaal verband dit eerder de regel is dan de uitzondering. We kunnen daarbij denken aan de massa's in China en de Sovjet Unie, aan ‘black English’ en het spaansachtige Chicano, het hele zuiden van de Verenigde Staten, aan India en het overgrote deel der bewoners van Afrika.

Er zijn een drietal oplossingen voor dit probleem.

Het vanouds beroemde medicijn was: ‘Het kind moet slikken’. Hoe gauwer het zich aanpast aan de taal van het instituut, hoe beter. De voorbereiding op deze tweede voertaal kan al op de kleuterschool beginnen. En de beste vondst in deze oplossingsmethode is een gouvernante in je huis te halen, die alleen de tweede voertaal spreekt en verstaat. Deze huiselijke tweetaligheid, waar het heel jonge kind in een natuurlijke situatie met verschillende partners contact heeft in verschillende talen, lijkt wel het meest onschadelijk. Het is dan wel gewenst, dat de peuter en de kleuter steeds met dezelfde persoon dezelfde taalbinding heeft: moeder spreekt steeds Nederlands met het kind en vader altijd Fries.

Er is ook een andere oplossing: ‘De school moet zich schikken’. Het instituut moet de kinderen opvangen in hun eigen taal en cultuur en dan als zij ‘de jaren des onderscheids’ hebben bereikt, hen langzamerhand, eerst mondeling en passief, dan ook schriftelijk en actief, de tweede voertaal leren beheersen.

Het is eenvoudig van beide oplossingen voorbeelden te berde te brengen, waarbij de eerste richting vooral toepassing vindt in gebieden met centralistisch gerichte onderwijspolitiek (Basken in Spanje) en de tweede in streken met groter politieke nadruk op handhaving van het eigene (Rhetoromanen in Zwitserland).

Echter is er nu een nieuwe ontwikkeling gaande. Men heeft decennia lang voetstoots aangenomen, dat ‘de jaren des onderscheids’, de beste leeftijd voor een kind om een tweede voertaal te leren zonder veel schade voor de ontwikkeling in zijn moedertaal, zo omstreeks acht jaren lag. Nu zijn er in de schoolwereld veel pogingen het aanleren van cultuurtechnieken als lezen, schrijven en rekenen te vervroegen. Een kind van twee jaar kan leren lezen, dat staat vast. Een heel andere vraag is of dit nu voor elk kind moet worden geprobeerd en of het kind voor zijn harmonische ontwikkeling er wel voldoende profijt van zal hebben. Letterlijk spelenderwijs, met concrete voorwerpen, kan een kleuter wiskunde beoefenen. Op jongere leeftijd is een kind erg gevoelig voor klanken en leert hij een perfecte uitspraak veel gemakkelijker dan later. De discussie over een optimale leeftijd voor het aanleren van een tweede voertaal zet zich voort. Gevolgen ervan zijn dat nu in veel landen proeven worden genomen met het leren van een tweede voertaal in kleuterschool en lagere school. De meest radicale opzet is die van de St. Lambert school in Montreal. Canada is echter niet het eerste land, dat met een zowel op het kind als op de stof ingesteld leerplan tracht kleuters te brengen tot het beheersen van een tweede voertaal. In Wales sturen al sedert 1947 engelstalige ouders hun engelstalige kleuter naar de ‘Ysgol Gymraeg’ waar ze volledig in het Welsh worden opgevangen en ook in het Welsh de drie cultuurtechnieken aanleren. Het verschil met de eerstgenoemde oplossing, met bv. de Franse school in Baskenland is, dat het Baskische kind in leerplan en lesrooster behandeld wordt alsof het franstalig is. Het systeem doet geen moeite, de aanpassing moet van het kind komen.

Op de Ysgol Gymraeg wordt alleen Welsh gesproken maar in leerplan en lesrooster past men zich geheel aan bij de leeftijd en de taalmoeilijkheden van het kind volgens de didactiek der tweetaligheid. De bezoeker mag best engels spreken met de kleuters, maar hem wordt wel gevraagd de lerares niet in het engelse gesprek te betrekken. Voor het kind is de docente eentalig Welsh in en buiten de kleuterschool.

Montreal is een stad van ruim twee en een half miljoen inwoners. De helft der bevolking is tweetalig, maar dit betekent niet dat er veel contact bestaat tussen de engels- en de franstaligen. Integendeel, een zeer deskundig schrijver over dit probleem gaf Montreal de titel: stad der twee eenzaamheden. Ze ligt in de franssprekende provincie Quebec, onderdeel van het overwegend engelse Canada.

Op de St. Lambert school werd het eerst met dit wetenschappelijk

begeleide experiment engelssprekende kinderen in het Frans op te vangen begonnen. Ze telt 800 kinderen, heeft 30 leerkrachten en tweə of drie parallelklassen vanaf grade one tot en met grade six.

Laten we eens luisteren in een eerste klas van de lagere school: 31 kinderen, juf in rode trui, blauwe slacks en daarover een kleurig schort. Drie kinderen spreken thuis Frans, drie kinderen zijn niet op de franstalige kleuterschool geweest en juf vertrouwt me toe dat ze er in de eerste klas dan ook niets van maken. De ouders hebben elk jaar de keus naar welke school ze hun kinderen willen sturen. Hier zijn het overwegend kinderen uit het sociale middenmilieu. In de provincie Quebec zal het beheersen van het Frans voor alles wat ambtenaar is en voor wie 'verder wil' onontbeerlijk zijn. De beroemde zeer vruchtbare Canadese Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism in Canada heeft zijn grootste onenigheid beleefd toen de ene engelstalige vertegenwoordiger van Quebec scherp protesteerde tegen het feit dat in Montreal 35% van de bevolking en 3% van de ambtenaren engelstalig bleken.

De voertaal in het St. Lambert experiment is op drie vakken na volslagen Frans. 'Dormer' wordt leuk verduidelijkt doordat juf even het hoofd op twee zijdelings gevouwen handen legt en slaapgeluidjes produceert. Zij wijst aan wie er achtereenvolgens mogen slapen, wie dan mag aanwijzen, kortom men proeft de prima docente, die in een goede sfeer de klas meekrijgt in haar werkplan:

Klassikaal een versje opzeggen en erbij klappen of andere gebaren maken als de inhoud dit vereist.

> un et un font deux
> deux et un font trois
> un pour toi (er wordt op een ander gewezen)
> et deux pour moi (op zichzelf gewezen).

De borden staan vol met letters en mooie erbij passende tekeningen. Zinloze lettergrepen worden gelezen en dan zoekt men woorden waarin ze voorkomen:

> no - noé
> na - nanine
> ne - âne, une, lune,
> né - rené, diné
> ni - anita, nina, uni
> nu - numero, tenu, numeroté.

Veel van deze woorden komen uit het leesboekje. Eerst nog een dicteetje: papierstrookjes met woorden of lettergrepen worden door iedereen in zijn schrift geplakt. Dan klinkt het ‘regarde le tableau’ en de hele firma zit plat op de parketvloer, vlak voor het bord. De klas leest:

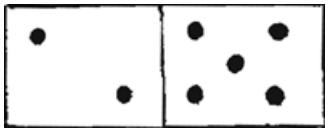

un domino

léa a le domino de léo
léa a un domino à la main
émile a démoli le domino
rémi a mis le domino dans le lit
sur le domino yl (sic) y a 7. (lees: sept points).

We gaan uit domino no herkennen in woorden die uit de klas komen: panorama, noël, noter.

Bij de ne van âne balkt de hele klas en van narine wordt al weer uit de klas gepeurd wat het is en wat moeder er mee doet.

De huig-R komt er prachtig tremolo uit bij narine en numéro. En wat veel meer zegt: de klas verstaat het radde Frans van de juf blijkbaar. Ik niet.

De lesrooster is daarentegen simple comme bonjour: 's morgens acht en 's middags vier lessen van 15 à 20 minuten, alle dagen gelijk; slechts gymnastiek en handenarbeid vormen uitzonderingen; die worden in het Engels gegeven en vormen de blauwe blokjes vakonderwijs in het effen bruin. De volgorde 's morgens is:

exercise d'accueil (de kinderen laten vertellen over hun eigen ervaringen en laten inspelen op het onderwijs)
langage vocabulaire
calcul
lecture
récréation
lecture
chant.

Het schrijven was tot een minimum beperkt. In alle klassen kregen de leerlingen handenvol stencils mee. Dat was niet alleen hier op deze school het geval, ook mijn nichtjes hadden bv. series naar huis meegekregen van hun engelstalige school.

Natuurlijk beschikt niet elke klas over zo'n prima vakman.

In een vijfde klas deed de leerkracht erg haar best de hangerige

jongens te interesseren voor het beroemde verhaal van Rémi. Het was blijkbaar gelezen en nu volgden er allerlei op zichzelf aardige oefeningen over. Noem eens passages waarvan je vindt dat ze zijn:

triste (départ, vent, mort)
captivant
excitant
effrayant
animant
mystérieux.

Er komen vlotte, spontane zinnen over Joli-coeur en zijn vrienden. Ik zie het zo in ons voortgezet onderwijs direct nog niet gebeuren. Persoonlijk kon ik lang niet alles volgen en ik kreeg de indruk dat nogal wat leerlingen dit al hadden opgegeven ook. Aan kleren en gedrag te zien, waren dit beslist geen leerlingen uit de socale bovenlaag. Van de 26 kwamen er 12 uit een frans-canadees arbeidersmilieu en 12 uit de engelse middenstandsklasse, de twee andere waren duitstalige Zwitsers.

Het gebruikte boek was: L'invitation du voyage, adapté à Montreal. Méthode dynamique de France. Uitgegeven in Montreal en aangepast aan de Canadese situatie. Ook overigens was aan het materiaal veel zorg besteed. Tijdens het gesprek met de onderwijzeres bleek, dat ze tijdelijk deze klas waarnam. In haar eigen klas had ze practisch alleen anglofonen uit de sociale middenlaag. Die hadden het programma vanaf de kleuterleeftijd gevolgd en waren bovendien gehoorzamer op school en maakten hun huiswerk beter. Ze vond dat haar eigen klas dan ook vlotter was in de taalexpressie. Ze kwamen ook - in het Frans - met verhalen over de muizen die ze thuis hielden. Hier was dus de schoolboekjessfeer doorbroken en speelde de tweede taal echt mee in hun eigen leventje.

Het wetenschappelijk team dat dit experiment opzette, wilde ook de schijn vermijden dat alleen de kinderen uit sociale boven- of middenlaag erbij betrokken waren. Zodoende werden er later ook scholen uit arbeidersbuurten aangetrokken. We bezochten met weer Mrs. Noble als begeleidster de Vincent Massay school. Beide scholen stonden onder hetzelfde bestuur, nl. de South Shore Protestant Region School Board. Ook hier klassen die naar huiselijke taal en naar sociale achtergrond heterogeen waren, al overheerste in deze school wel het kind van de geschoolde of ook de ongeschoolde arbeiders.

De onderwijzeres in de eerste klas was franstalig opgevoed - ‘dus roomskatholiek’ concludeerde Mrs. Noble - en was vier jaar geleden met Engels begonnen in een jongerenkamp in Engeland. Ze sprak het knap, maar stond in de klas geen woord Engels toe. Bij de zeer levendige vraag- en antwoordspelletjes: Qu'est ce que ...? zei een jongetje dat hij het antwoord wel wist in het Engels. ‘Non, au français’.

Hier gebruikte men ‘Je veux lire’, een boekje dat voor Frankrijk is geschreven en beslist te moeilijk is voor deze situatie, al trachtten herschrijver en uitgever het ook aan te passen aan Quebec-Montreal. Juf had er hele rijen lettergreepkaartjes bij gemaakt en animeerde de zaak voortdurend. Een onderwijzeres zonder ervaring, die nog wat last had van haar zenuwen bij dit bezoek, maar iemand die zonder twijfel een goed vakman wordt. Het is aardig enkele foutjes te noemen die de kinderen maakten:

Er moesten woordjes gezocht worden met de lettergreep ‘ré’: ‘Rémi’ kwam uit de klas, en een meisje zei ‘Rita’.

Het woord ‘malade’ moest geplaatst worden. Een kind zei halfluid ‘marmalade’, maar werd terecht geholpen doordat er werd opgenoemd waar je zoal pijn kan hebben: je tanden, rug, hoofd, voeten, buik konden zeer doen en elke keer was je dan ‘malade’. Evenals in andere klassen zat ook hier een aantal leerlingen er duidelijk verdwaasd bij.

In de tweede klas spraken twee van de negentien leerlingen thuis Frans en waren tien ermee bekend doordat het bij kennissen en vrienden werd gesproken. Juf verstond het Engels niet, maar kon het wel lezen. Ze was een frans-canadese uit Quebec. Buitengekomen ontdek je in dezelfde straat de franstalige lagere school St. Michèle. Het is in dit experiment de vergelijkingsschool van Vincent Massaey. Men zou zich kunnen voorstellen, dat de beide scholen streng gescheiden werden gehouden om het experiment zo zuiver mogelijk te houden. Strakke maatregelen hiervoor hoefden echter niet te worden getroffen. De scheiding was van nature al vergelijkbaar met die tussen naburige scholen aan weerszijden van de taalgrens Limburg-Liège.

Dit waren enkele impressies bij het schoolbezoek. Daarnaast is ook aandacht geschonken aan het leerplan en de urentabel. Vergelijking met een nederlands en een belgisch rooster leert dat men in Canada vooral in de beginjaren van het lager onderwijs meer uren uittrekt voor het lees-taal complex dan wij gewend zijn. Het zou best kunnen zijn dat wij onze lesuren voor rekenen zonder bezwaar konden inkorten ten behoeve van het taal- en leesonderwijs. Maar ook in Quebec zelf is er verschil. Vergeleken bij de meeste scholen in Montreal wordt aan

deze experimenteerscholen flink meer tijd uitgetrokken voor taalonderwijs. Omgerekend over alle zes leerjaren krijgt elke leerling hier per dag een half uur meer taalonderwijs dan de kinderen die een leerplan volgen conform de plaatselijke richtlijnen. Dit half uur gericht taalonderwijs wordt gevonden door de schooltijden met tien minuten te verlengen en dan de resterende twintig minuten te verhalen op de andere vakken, vooral godsdienstonderwijs, rekenen en ook enigszins de zaakvakken als geschiedenis, aardrijkskunde en kennis der natuur. Een half uur per dag lijkt op het eerste gezicht misschien niet al te veel, maar als men rich realiseert dat de schooldag vijf en een half uur duurt, is het toch een 10% van de tijd. De protestants-christelijke lagere scholen in Nederland nemen voor het gericht bijbels onderwijs, dat ze van essentieel belang achten voor hun kinderen ook een half uur per dag.

In de eerste klas werd 630 minuten Frans gegeven of 10 ½ uur per week: oftewel meer dan twee volle klokuren per dag. Dit betreft dan, zoals al de bovengenoemde cijfers, alleen de lessen dat het vak Frans op de rooster stond. Voor Morals and Religion (100 minuten), Art (80 minuten) en Lichamelijke opvoeding (60 minuten), samen dus 240 minuten of vier klokuren per week is de instructie Engels. Verder werden alle lessen de hele week door gegeven met het Frans als voertaal.

Als derde onderdeel van het bezoek is er gesproken met de leiding van het experiment. Prof. W.E. Lambert van het Departement of Psychology, Mc Gill University in Montreal had ons al ruimschoots van lectuur voorzien en zorgde ook nu niet alleen voor een deskundige begeleidster, maar trok ook persoonlijk flink tijd uit voor een gesprek.

De leiding beschouwt de uitkomsten van het experiment als positief. Het leren lezen gaat vlot, de uitspraak en de zinsbouw vallen mee en ook de vlotheid van hun Frans taalgebruik stemt tot tevredenheid. Ze verstaan franssprekende volwassenen, ook die van buiten het schoolverband goed, kunnen daarentegen minder inspelen op het franse kinderjargon van hun leeftijdsgenoten. Als extra winst ziet prof. Lambert dat deze kinderen de afstand hebben overwonnen, die nog steeds fransen engelstaligen doet vasthouden aan hun stereotyp, vaak negatief, oordeel over elkaars groep. Over dit laatste punt publiceerde hij in 1971 een volgens insiders ‘zeer elegant opgezet onderzoek’.

Het bovenstaande is een zeer korte en alleen daardoor al onvolledige weergave van dit experiment, waarbij een kleuter wordt ondergedompeld in een tweede voertaal. De exacte beschrijving ervan kan men

vinden in een hele rij artikels van prof. Lambert en zijn vele medewerkers.

Het samenvattende boek, dat ik overigens alleen in handschrift even heb ingezien, is:

W.E. Lambert and R. Tucker, *The Bilingual Education of Children*, Newbury House, Rowley Mass. U.S.A. 1972.

Het lijkt niet op mijn weg om kritiek te uiten op deze technisch zeer gaaf geachte publicaties. Voordat men echter de conclusies ervan toepast op andere situaties, waar twee- of zelfs meertaligheid van belang wordt geacht, is het wel wenselijk aandacht te besteden aan enige punten.

1. De lesgevers in Montreal zijn geboren franstaligen, uit Canada of zelfs uit Frankrijk.

2. Het werkmateriaal is voor het merendeel aangepast aan de taalbeheersing van het kind en de didactiek is ingespeeld op het gebruik van deze tweede voertaal als onderwijsmedium.

3. Er wordt flink meer tijd uitgetrokken voor het taalonderwijs, dan men bij ons gewend is. Ook in Montreal zelf krijgt het taalonderwijs bij dit experiment nog weer een half uur per dag extra.

4. Het is geen uitzondering dat in de klassen van huis uit franstaligen zitten, die als voortrekkers dienst kunnen doen.

5. Ook voor de kinderen uit engelstalige gezinnen heeft het Frans een reële achtergrond in hun leven. Er zijn contacten met franssprekende gezinnen. Bovendien kunnen ze thuis hun ouders helpen bij het zien en luisteren naar de franstalige t.v.

6. Het Frans heeft vooral voor de sociale middengroep, die immers ‘vooruit wil’, een sterke economische waarde. Wie in de provincie Quebec een officiële functie wenst te bekleden, zal minstens tweetalig moeten zijn.

7. Er dreigt geen gevaar voor de eerste voertaal. Het experiment is ‘A gesture of good faith in own language and culture’. Bij de vrije keuze uit de school- of klasbibliotheek zijn het toch voornamelijk de engelstalige boeken die gelezen worden. Toen prof. Lambert de vraag voorgelegd werd, wat in een tweetalige situatie als in Montreal het resultaat zou zijn bij engelstalig kleuter- en basisonderwijs aan frankofone kinderen, was het antwoord kort en duidelijk: ‘It would be faded away’.

8. Heeft men voor deze kinderen aangepast vervolgonderwijs?

9. Het is onmogelijk bij een onderwijsexperiment alle factoren te wegen, laat staan te meten. Toch is er bij een experiment als het onderhavige waar zoveel op de taalkaart wordt gezet, reden om niet alleen de invloed hiervan op de resultaten bij andere vakken na te gaan, maar ook ervoor te waken dat het kind religieus, ethisch, estetisch, sociaal, lichamelijk, naar gevoels- en wilsleven, kortom in zijn totale vorming gehandicapt wordt.

10. Het belangrijkste punt, dat daarom hier het laatst aan de orde wordt gesteld, is: hoe vergaat het de zwakkere leerlingen? Uit het zeer uitvoerige cijfermateriaal is niet steeds op te maken hoe groot de spreiding per klas is en in het bijzonder blijft de vraag open hoeveel leerlingen door dit experiment over de hele breedte van de schoolontwikkeling achterop raken. Mijn zeer bescheiden praktijkervaring ter plaatse vergrootte de ongerustheid op dit punt. Wat dit betreft moge met grote instemming geciteerd het zeer uitvoerige 'Project Engels in het basisonderwijs. Eindrapport, febr. 1972 (S.V.O.-project 101, Psych. Lab. R.U. Utrecht)', blz. 14: 'Men zal ... de leergang (bedoeld is die van Engels in het lager onderwijs) zo moeten inrichten dat de kans op succes niet al bij voorbaat voor een deel van de leerlingen uitgesloten moet worden geacht. De opgave voor de leerplanontwikkeling ... is dan te zoeken naar een organisatievorm voor dit onderwijs, die niet leidt tot verscherping van de selectie. Hiertoe zal er vooral rekening gehouden moeten worden met de "methode afhankelijke" kinderen. Het is een grotere kunst redelijke resultaten te bereiken met 80% van de leerlingen dan opmerkelijke resultaten met bijv. 40%'.

Juist nu we streven naar, zo enigszins mogelijk, gelijke kansen voor elk schoolkind, los van zijn milieu, vereist het terdege zorg te voorkomen dat deze democratisering geschaadt wordt door invoering van een nieuw elitair onderwerp in het algemeen vormend lager onderwijs.

In de contacten met U, professor Pée, stond het verband tussen taal, taalonderwijs en taalcultuur nog al eens centraal. Ik hoop dat daarom dit verslag van een schoolbezoek voor U en Uw album aanvaardbaar zal zijn als een brokje toegepaste taalkunde, dat ook voor de vlaamse situatie zinvol is.

Lessen in spelling?
door A. Bolckmans

Sheridans beroemde blijspel *The School for Scandal* gaat in Nederlandse vertaing over de planken onder de gelukkige titel *Lessen in laster*. Deze titel inspireerde de - ongetwijfeld minder geslaagde - titel van deze bijdrage, al was het maar omdat hij het krachtige stafrijm moet missen.

Met deze titel wil niet geïnsinueerd zijn dat de spellingherrie in ons taalgebied voor het ogenblik een komedie zou zijn. De bedoeling was de aandacht te trekken op een aspect dat in de discussie en hetze rond de spelling bijna totaal wordt verwaarloosd: wat kan het buitenland en zijn spellingsmisère ons leren aan positieve en negatieve zaken. Vandaar ook het vraagteken.

De lessen, waarover in de titel gesproken wordt, zijn bestemd voor het grote publiek - het zal ze helaas wel niet krijgen - dat weinig voorlichting ontvangt over die buitenlandse ervaringen en daarom in zijn kritiek op voorstellen allerhand dezelfde dwaalwegen bewandelt, waarop men in het buitenland reeds is verloren gelopen.

De pretentieloze overdenkingen, die hier worden voorgesteld als mogelijke lessen, zijn kanttekeningen bij de Noorse taalsituatie. De jubilaris, aan wie ze worden opgedragen, zal het mij ten goede houden, dat ik mij als Scandinavist op mijn eigen terrein heb proberen te bewegen.

Voor Noorse taaltoestanden heeft bij ons altijd vrij wat belangstelling bestaan van flamingantischen huize, omdat in Noorwegen ook een taalstrijd heeft gewoed en nog steeds smeult.

In Noorwegen concurreren twee talen van dezelfde stam, wier verschillen door een aantal taalkundigen worden gezien als afwijkingen binnen één groot dialectgebied (het Noordgermaanse), waarin zich om allerlei cultuurhistorische redenen meer dan één cultuurtaal heeft ontwikkeld. De evolutie in die concurrentie gaat in de richting van een versmelting van de twee. Dat ideaal is zeker nog niet bereikt. De vraag kan gesteld worden of het wel kan bereikt worden. Om die versmelting

te verwezenlijken dienden en dienen spellingwijzigingen en taalaanpassingen.

In deze eeuw zijn er binnen ongeveer een generatie niet alleen de drie grote wijzigingen geweest uit 1907, 1917 en 1938, maar daarvoor en daarna nog een aantal andere van minder belang. Daarin werden zuivere spellingtechnische aanpassingen voltrokken, zoals aa > å of het afschaffen van hoofdletters bij het schrijven van substantieven. Verder vooral fonemische aanpassingen van de Deense spelling aan de sterk van het Deens afwijkende Noorse uitspraak. Die fonemische aanpassingen betroffen zowel woorden van Germaanse oorsprong als bastaardwoorden, waarvoor dezelfde basisprincipes werden gebruikt. Dat gaf dan vormen als sjåfør (daarvoor chaufför; Deens idem, Zweeds chaufför), lynsje (het Engelse to lynch) en lunsje (het Engelse to lunch), sjampinjong (vroeger champignon) enz.

Belangrijker en dieper ingrijpend waren de taalaanpassingen, zoals invoering in het riksmål van een vrouwelijk aangehecht lidwoord naast het gemeenkunnige en onzijdige; een imperfectumvorm op -a; diftong in plaats van monoftong enz. Hieraan kan ook de invoering in 1950 van een nieuwe telwijze worden toegevoegd: tjueen i.p.v. en og tyve (21), trettito i.p.v. to og tretti enz.

Dat elles werd voor een groot aantal woorden geregeld met definitieve wijzingen; voor andere daarentegen werden keuzemogelijkheden voorzien, evenwaardige keuzevormen of hoofd- en nevenvormen.

Op eerste zicht zitten er voor onze problemen niet zoveel aanknopingspunten in een vergelijking met een dergelijke situatie. De opvattingen van H. Logeman, die ook voor ons taalgebied een spanningsverschijnsel vooropstelde tussen twee talen, waren reeds in zijn tijd meer postulaat dan werkelijkheid[1], en zijn in de latere jaren totaal onjuist gebleken. Er kunnen echter bij de Noorse situatie en ontwikkeling een aantal vaststellingen van gelijkenissen en parallellen gedaan worden, die verhelderend zijn.

Een eerste, zeer algemene vaststelling betreft het verschijnsel zelf van spellingwijzigingen. Toen men in Noorwegen met wijzigingen aanbrengen begon, was er lange tijd een relatief grote stabiliteit in de spelling geweest: de spelling was dezelfde als de Deense. De stabiliteit is tot op vandaag bewaard gebleven in het Deens en ook in het Zweeds. Beide talen hebben slechts enkele kleine aanpassingen in hun uiterlijke aankleding ondergaan, en kennen eigenlijk nauwelijks spellingproblematiek.

In Noorwegen daarentegen is die toestand van relatieve stabiliteit

door de achtereenvolgende wijzigingen overgegaan in een toestand van permanente labiliteit en het ziet er niet naar uit dat die labiliteit in de onmiddellijke toekomst kan verdwijnen. De problemen zijn niet opgelost, er is geen echt resultaat bereikt en men leeft met de indruk dat de huidige regeling, zoals de voorgaande tijdelijk en op korte termijn vervangbaar is.

Een zelfde overgang van relatieve stabiliteit naar voortdurende labiliteit kennen wij in de naoorlogse periode, sedert de spellingwijziging van 1947 en de uitgave van het ‘groene boekje’ in 1954. Ook wij leven met de indruk dat onze regeling een voorlopige is, die zo vlug mogelijk zou moeten vervangen worden door een die niet meer het algemeen ongenoegen opwekt.

Hierbij mag aangestipt worden dat het verlangen naar spellingrust en stabiliteit gerechtvaardigd is, omdat de spelling in de grond één van de minst belangrijke aspecten van het taalgebruik is en door betwisting en herrie errond een overmatige aandacht krijgt, die niet heilzaam inwerkt op het taalgebruik. Toch moet anderzijds erkend worden, dat absolute stabiliteit, zoals die bestaat in het Engels en het Frans, en in mindere mate in het Deens en Zweeds bv. ook nadelen heeft. Door de voortdurende evolutie van de gesproken taal kan een toestand van ‘diglossie’, zoals Ch.A. Ferguson dat noemt - cf het moderne Grieks - ontstaan die niet heilzaam kan genoemd worden. M.a.w. met moet kunnen erkennen dat af en toe een aanpassing van de geschreven taal inderdaad nodig is, juist om de voortdurende ontwikkeling van de geschreven taal naar de informele gesproken taal op te vangen. Als daarbij echter misvattingen gebruikt worden, als zou de geschreven taal een nauwkeurige transcriptie moeten zijn van de gesproken, of als zou effectiviteit in de spelling worden verwezenlijkt door een fonemische spelling, dan kan onmogelijk een nieuwe stabiliteit verwezenlijkt worden.

Dit zijn evidenties voor de meeste taalkundigen. Andere dingen zijn het niet. Bij de laatste aanpassing van de Nederlandse spelling heeft men gemeend te moeten werken met allerlei dubbelvormen, zoals in Noorwegen, met de verwachting dat de schrijvende gemeenschap automatisch de weg zou wijzen naar de juiste vorm, die dan na zekere tijd slechts moest gecodificeerd worden. De Noorse ervaringen hadden kunnen aantonen dat die houding verkeerd was: de dubbelvormen scheppen enkel verwarring en betekenen een onverantwoorde belasting voor de communicatie[2]. Ze leiden de aandacht af van wat men te zeggen heeft, naar hoe men het moet schrijven. De Noorse dubbelvormen

betreffen niet alleen zuivere spelling, zoals de Nederlandse - een fonemische en niet-fonemische transcriptie - maar ook grammaticale aspecten: een speciaal vrouwelijk aangehecht lidwoord i.p.v. een gemeenkunnig, een imperfectum-suffix -a i.p.v. -et enz. De ervaring was negatief, omdat om taalsociologische redenen, die onvoldoende bestudeerd waren, de meest conservatieve vormen meer succes hadden dan de ‘progressieve’ die men wenste te propageren. De druk van school en administratie is duidelijk onvoldoende renderend geweest[3].

En daarmee komt men bij een tweede vaststelling. Er heeft zich een duidelijke polarisatie voorgedaan in de tegenstellingen. In Noorwegen is het erop uitgedraaid dat de problemen van de twee talen, taalvormen of hoe men ze wil noemen, zich polariseerden in de tegenstelling cultuurtaal (het bokmål, riksmål) en nationale taal (het nynorsk, landsmål). Kenmerkend voor die polarisatie is dat het een geheel van valse problemen is: natuurlijk zijn beide cultuurtaal én nationale taal. De problemen liggen niet daar, ze zijn verschoven naar sociaal-gevoelige aspecten van het moderne leven, waarbij argumenten kunnen gebruikt worden waarvoor de mensen zich kunnen passioneren, iets wat ze n□et doen voor taalkundige verschijnselen. Die polarisering heeft de Noorse taalproblematiek in het slop geholpen. Ze is zozeer verstrengeld geraakt met de grote sociaal-politieke problemen en tegenstellingen, dat ze nagenoeg onoplosbaar is geworden.

Iets dergelijks stelt men in de Nederlandse spellingherrie vast. Hier gaat de polarisatie zeer duidelijk de richting uit van conservatief tegenover progressief, zoals Jef Geeraerts het heeft aangevoeld in zijn brief aan Lode Craeybeckx, die hij in karikaturale spelling schrijft: ‘voor één keer dan al mein steun voor du konservatieve streking in deezu onverkwiekelike situasie’[4]. Deze polarisatie brengt de kwestie meteen in een vaarwater waarin moeilijk koers te houden is. Ze voert een aantal axioma's in, zoals verandering is progressiviteit, verandering betekent verbetering enz., die het moeilijk gaan maken om helder over de problemen na te denken en bv. in te zien dat effectiviteit niet noodzakelijk samenhangt met fonemische spelling, dat een etymologische spelling niet zomaar over boord moet gegooid worden, dat de taalnorm een zeer gecompliceerde mengeling is van geschreven en gesproken taal, resultaat van een wisselspel, waarin men niet zomaar radicaal de pions kan verzetten. En dan is er niet eens bijgezegd dat die polarisatie doorkruist wordt door nationale verschillen en tegenstellingen tussen Vlaams-België en Nederland.

Ook hier kan men uit Noorwegen leren. Daar is gebleken dat de

toenemende polarisatie bepaalde groepen en partijen in een dwangpositie dringt, waar een vrije stellingname onmogelijk wordt en de oplossing geconditioneerd wordt door richtlijnen van totaal andere aard. Het komt erop aan dat te vermijden en verdere polarisatie te verhinderen.

De polarisatieneigingen hebben de problematiek op het sociaal-politieke vlak getrokken en daarover moet dringend uitgebreide informatie verschaft worden. Deze informatie is van taalsociologische aard. Ze omvat een geheel van problemen, dat te weinig bestudeerd is bij ons. Inlichtingen erover zijn te vinden in de uitgebreide bibliografie bij Einar Haugens boek en in het boekje van J.A. Fishman, dat in het Nederlands is vertaald[5].

Er is daar het algemene probleem van planning in de taal. In een tijd waarin sociale en economische planning meer en meer opgang maakt en in steeds ruimere, ook liberalistische, kringen, algemeen erkend worden als nuttig, voordelig en nodig, is het gepast taalproblematiek, in casu hier spellingproblematiek, rationeel aan te pakken en een oplossing volgens een wel overwogen plan te zoeken. Het is zeker niet voldoende een beperkt comité daarover te laten beslissen, als daaraan geen ruim sociologisch onderzoek van taalkundige situaties, reacties en houdingen is voorafgegaan. Zo is heel zeker de rol van de 'amateur' in taalkundige aangelegenheden ten onrechte onderschat. Met 'amateur' wordt hier jan-publiek bedoeld, de gewone taalgebruiker zonder taalkundige scholing. In een tijd met leuzen als 'inspraak', 'democratische besluitvorming' e.d. is het logisch zijn inzichten te onderzoeken. Men mag veilig vooropstellen dat die taalkundig niet relevant zullen zijn, maar ze zijn wel sociologisch relevant. En uiteindelijk is taal een sociaal element, niet een speeltuig van taalvorsers en linguïsten. Zij moeten hun besluiten kunnen formuleren, rekening houdend met sociologische gegevens. Het zou natuurlijk verkeerd begrepen democratie zijn de zaken om te draaien en jan-publiek te laten beslissen.

Zo is het verder nodig degelijke sociologische informatie te hebben over de aanvaarding van de norm. In een situatie, zoals die zich vandaag voordoet, en waarbij onderwijs en administratie een 'voorkeurspelling' opgelegd krijgen, de meeste kranten en weekbladen een 'progressieve' spelling gebruiken en jan-publiek nu eens het een, dan weer het ander gebruikt, is het onmogelijk veranderingen aan te brengen zonder voorlichting te hebben over de werkelijke toestand en inzicht in tendenties.

Over al die dingen had men ook lering kunnen trekken uit Noorwegen. Niet dat het taalsociologische onderzoek daar zulke vlucht zou nemen, en ten grondslag zou liggen aan de taalplanning en taalpolitiek Maar er bestaan daar in ieder geval een aantal studies en o.a. interessante statistieken die sociologische conclusies toelaten, en waarvan gebruik is gemaakt in de conclusies van het Vogt-comité (1966)[6].

Indien tot besluit zou moeten gezegd worden welke lessen men uit de spelling en andere taalmisère in Noorwegen kan trekken, dan moet het globale antwoord luiden: het is absoluut noodzakelijk dat grondig sociologisch onderzoek elke poging tot oplossing vergezelt, zoniet riskeren we in een permanente toestand van spellinglabiliteit te blijven leven, waarmee iedereen grondig ontevreden zal zijn en die gemakkelijk kan leiden tot vastgeroeste standpunten - een niet meer weg te werken belasting van ons taalgebruik.

Eindnoten:

1 Cf. Dr. F. De Tollenaere, *H. Logeman als Skandinavist te Gent* in *Album Baur*, (Antwerpen, 1948), II. 308-316.
2 Cf. Einar Haugen, *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*. Cambridge (Mass.), 1966.
3 Cf. Brynjulv Bleken, *Om norsk sprogstrid* (Oslo, 1966. Skrifter utgitt av det norske akademi for sprog og litteratur, IV), waarin de auteur ‘standpuntstructuren’ onderzoekt. Zie daarbij ook Brynjulv Bleken, Olav Naes, Anfinn Stigen, *Doktordisputas om sprogstriden. Inlegg ved disputas 27. mai 1967 om Brynjulv Blekens avhandling. Om norsk sprogstrid*, Oslo, 1969. (Skrifter utgitt av det norske akademi for sprog og litteratur, V).
4 Dr. Lode Craeybeckx, *Sluipmoord op de spelling*. Amsterdam, Brussel, 1972. P. 58.
5 Joshua A. Fishman, *Taalsociologie*. Ninove, 1970. Talen en Cultuur, 8.
6 Cf. *Innstilling om språksaken fra Komitéen til å vurdere språksituasjonen m.v. oppnevnt ved kgl. res. 31/1 1964*. Oslo, 1966. Verder nog D. Gundersen, *Fra Wergeland til Vogtkomitéen*. Oslo 1967.

Al tee voor Willem Pée
door W.J.H. Caron

Het zij verre van mij aan mijn collega een jubileumwens mee te geven, waarin hem altijd maar thee drinken en nooit eens het genieten van een pittige kop koffie, of desgewenst iets anders, zou gegund worden.

Dit zou werkelijk *al te* zijn.

En hiermee komen we dan meteen in medias res. Mijn jubileumbijdrage zal handelen over de vraag, hoe *al te* in vroeger tijd uitgesproken werd.

De beantwoording ervan is niet erg ingewikkeld. Een paar jaar geleden kreeg ik een schrijven van een collega, waarin hij mij wees op een mededeling in Mnl. W. I, kol. 377, i.v. 'Alte', met een, naar zijn gevoelen, wel heel wonderlijk slot.

Er staat: *Alte* is samengesteld uit *Al* en het voorz. *te*, hd. *zu*, eng. *to*, zooals uit de verwante talen blijkt; mhd. *alze*, *alzu* ... eng *all-to*, in den zin van *entirely*, ... eng. *too* is slechts een andere vorm voor *to* ... Vgl. onze uitspraak *altee*.

Men zou erover kunnen twisten, of *te* hier wel een voorz. moet genoemd worden, maar dit houdt ons thans niet bezig. Wel die laatste toevoeging: onze uitspraak zou in de negentiende eeuw nog *altee* geweest zijn.

Of het nu E. VERWIJS geweest is, die dit bericht doorgaf, dan wel J. VERDAM, kan ik niet meer achterhalen. Een feit is het echter, dat VERDAM lang na VERWIJS' dood in Mnl. W. VIII, kol. 120, i.v. 'Te' een soortgelijke (bijna had ik geschreven gelijkaardige) mededeling doet in deze bewoording: eng. *too* (hetzelfde woord als *to*, maar alleen met een sterker beklemtoonden klinker, vgl. hd. *zu* en ndl. *tee* (*té*) in de volkstaal naast *te* ... Hieruit blijkt, dat VERDAM in ieder geval instaat voor de juistheid van het eerder meegedeelde in Dl. I. Dit was nog in onze eeuw.

Verder zoeken werd beloond met het vinden van nieuwe gegevens.

In WNT II, kol. 67, i.v. 'Al' zegt DE VRIES heel opmerkelijk: In deze toepassing zoo absoluut gesteld zonder bnw. of bijw., wordt *al te* in de volksspraak veelal, inzonderheid door vrouwen, tot meerderen

nadruk, met een zwaar accent op *te* uitgesproken: *al té* of *altee*. - Hieruit kunnen we opmaken, dat *altee* voorkomt in emotioneel geladen taal. De toegevoegde voorbeelden bevestigen dit: CREMER, *A.R.* 3, 288. Foei! hij had het niet moeten doen; 't was altee. - W.D. HOOFT, *Jan Saly* 30 *E.* Hij was te scrickelijcken ghenoeghelijcken man. *J.* Jae, ien lutjen altee. -, terwijl WNT Supplement Eerste deel, kol. 879 ons verrast met andere voorbeelden uit de 17de eeuw: FRANSSOON, *G.W.* Cl verso [1623] Wel Seun 't is seeper (? C.) altee, dus in 't lange pack te loopen. - DE BRUNE, *Bank*. 2, 139 [1658]: Al-té, gaet nerghens mé. - V. YK, *Scheepsb.* 16 [1697]: Het spreeckwoord niet altée. -

Het laatste voorbeeld was reeds eerder door HEINSIUS gegeven in ruimer verband en correcter in WNT WVI (1934) kol. 1107 (en had dus beter niet in het Suppl. kunnen opgenomen worden): Wijders hoedanig dat het sig toedragen soude, als dit Schip, met al sijn Windvangend Mast, Stenge, en Stellingwerk, op een lager Wal voor Anker en Touw, het af te ryen had, wil ik een regtschapen Zeeman in bedenken geven. Sulks het spreekwoord over al plaats heeft. *Niet altée*. - Dit is het derde van HEINSIUS' 17de-eeuwse voorbeelden. De andere zijn van BARON (1653, met Al te, zonder fonetische aanduiding), en uit *Hist. d. Queest*. (1683, waarin tweemaal al te veel, zonder bijteken, en eenmaal al tê, in absoluut gebruik mèt bijteken).

Na deze 17de-eeuwse bewijsplaatsen laat HEINSIUS er nog enkele volgen uit de 19de eeuw: DE WAKKER V. ZON, *Steenb. Fam.* 1, 137: Iets dat sommige taalminnaren met het sierlijk bijwoord *alté* bestempelen. - *Schoolm.* 94: ... 'Doe jij ook meê? Wel foei, dat 's al té'. - Voorts een uit POTGIETER 8, 333 (met al 'te', in absoluut gebruik, zonder bijteken) en een uit GEWIN, *Polsbroekerw.* 321: 'Misschien komt het, ... dat zij ... zoo lief, zoo los, zoo open gekleed zijn'. 'Misschien wat al té'.

In kol. 1106 had HEINSIUS reeds opgemerkt: In Z.-Nederl. wordt *te*, wanneer er een sterk accent op valt, uitgesproken met een helderen klinker. Hij geeft als bewijsplaatsen: As 'et maar 'en uur of drij ver was, ik zou meegaan, maar 't is tee wijd, CORN.-VERVL. 1225. Sommige kinderen zijn veul te frank, maar dieë jongen nu is tee bloo. *Ald.* - Deze voorbeelden tonen dus ee-uitspraak in *te* buiten absoluut gebruik.

In een 'Aanm.' hierbij maakt hij melding van *tee* als znw. gebezigd in de Z.-Nederl. uitdrukking *de tee is erbij*, verwijzend naar twee plaatsen in CORN.-VERVL. 1225: ... den tee mag er nie' bij zijn. - Al daar den tee bij is, deugt nie') en naar TUERL. en TEIRL. (zonder een bewijsplaats te noemen).

Dit sluit goed aan bij de mededeling van DE VRIES in WNT II, kol. 67, over een dergelijk gebruik als znw. in N.-Nederl. literatuur: Als onz. znw. wordt *het al te* (in de volksuitspraak veelal *het altee*) niet zelden gebezigd, ongeveer in den zin van *overdrijving*. Er volgen dan verwijzingen naar Loosjes, *Buism.* 1,234 en *Bronkh.* 3, 345.

Tot dusver hebben we *te* met *tee*-uitspraak aangetroffen:

1. bij sterke accentuering, en gevolgd door bnw. of bijw.;
2. in absoluut gebruik, hetgeen sterke accentuering insluit;
3. gebezigd als znw., eveneens sterk geaccentueerd;
4. in de volksspraak, inzonderheid die der vrouwen;
5. vooral in de 19de en 20ste eeuw, maar ook wel eerder.

Een nadere historische oriëntatie moge hier volgen. DE VRIES gaf hoofdzakelijk voorbeelden uit de 19de eeuw. Hij vermeldt wel een absoluut gebruik (‘bij verzwijging van het er bij gedachte bnw.’) in HOOFT, *Tac.* 172: 't Welk al te, en misschien valschelyk gestrooit, nochtans *enz.* (‘*quae nimia*’), maar hij laat zich niet uit over de uitspraak van *te*. Durfde hij het niet op *tee* te houden? Toch haalde hij reeds *altee* aan van W.D. HOOFT (1622).

Wat HEINSIUS betreft moeten we vaststellen, dat ook hij, hoewel meer voorbeelden tot zijn beschikking hebbend, toch nog wat huiverig tegenover het 17de-eeuwse materiaal staat. Hij gaf namelijk in kol. 1107 een aanhaling uit een der Sneldichten van HUYGENS (Té-dronckaerts, *Ged.* 8, 104) en voegde, hoe duidelijk de uitspraak ook staat aangegeven, er de toelichting bij: ‘in de aanhaling is een woordspeling met *thee* en *tee* bedoeld’. En in kol. 1106 verklaarde hij reeds: ‘Misschien bestond dit gebruik - sc. *tee*-uitspraak van sterk geaccentueerd *te* - oudtijds ook in N.-Nederl.’ hierbij verwijzend naar Huygens' woordspeling. Maar hier sprak de voorzichtige HEINSIUS toch al te voorzichtig (je ziet, Willem, den tee is er weer bij). Mij dunkt, dat hij, gesteund door zijn materiaal, zich niet zo aarzelend had behoeven uit te laten met ‘misschien’. Wilde hij zeggen: in een woordspeling kan (of zal wel) iets geforceerds voorkomen? Maar die andere voorbeelden dan?

Nu moet ik bekennen, dat de uitspraak *tee* ook mij telkens weer wonderlijk aandoet. Historisch onderzoek leert evenwel, niet toe te geven aan zekere begeerte tot afwijzing, wanneer voor het verleden iets anders dan de vertrouwde hedendaagse uitspraak aangegeven wordt. Taal kan nu eenmaal na verloop van tijd wat veranderen. We weten dit al zo lang, maar het mag geen steriele theorie blijven. Ook al zitten

we nog zo vast aan wat we van jongsaf gehoord hebben, gewend zijn en geleerd hebben, toch mag ons de moed niet ontbreken om te aanvaarden wat historisch duidelijk als iets anders tot ons komt. Dit geldt ook voor de *tee*-uitspraak van *te*. Gemakkelijker wordt het ons gemaakt, als we nog resten van zulk een oude uitspraak in hedendaags gebruik kunnen terugvinden, bijv. in dialecten. Idiotica kunnen reeds heel wat geven. Hier ligt een aantrekkelijke taak voor het dialectonderzoek. Zou niet eens nader kunnen onderzocht worden, of in hedendaagse dialecten (b.v. het Zeeuws en het Westlands) nog voorkomt, dat men *tee* zegt en niet *tə*? En zo ja, hoe het dan met dit gebruik gesteld is sociologisch, geografisch, stilistisch?

Keren we terug naar Huygens. Zijn woordspelend gedichtje luidt:

> In jongen en in Ouden
> Is een gemeen gebreck,
> Om middelmaat te houden
> Zijn s' all' al veel Té geck.

Huygens schreef dit op oudejaarsavond van het jaar 1673. Gelijk zo vaak heeft hij een grapje verwerkt, gebaseerd op een woordspeling. Resultaat was een humoristische overpeinzing met diepe betekenis. Hij is van mening, dat de mensen geen oordeelskracht bezitten. Ze weten het voor en tegen van een zaak niet zorgvuldig te overwegen. Ze zijn te *ei* of te *fij* (mijn moeder zou zeggen: te *eu* of te *feu*). Emotioneel als ze zijn, verliezen ze spoedig hun evenwicht, gelijk dronken lieden, die op hun benen wankelen. Ze kunnen reeds beneveld raken door het veelvuldig drinken van thee. De beeldspraak is volkomen duidelijk. De vraag is maar, of Huygens de taal hier geweld aandoet door een geforceerde geestigheid, voor ons te gezocht om nog aannemelijk te zijn.

Historisch bezien kan er geen sprake zijn van geforceerdheid: de *tee*-uitspraak is volkomen normaal in elke positie. Om dit waar te maken zou ik heel wat bewijzen kunnen aanvoeren uit de literatuur, rijmparen bij allerlei dichters, waarin een zwak geaccentueerde *e* als volle vocaal klinkt, reeds vanaf de middeleeuwen (bekend is VAN MAERLANT's rijm *duvel*: *fel*). Ik zal echter mijn dossier nu niet leegschudden en herinner slechts aan wat ik in *Taal en Tongval VII* (1955, 107) publiceerde: de fraaie vondst van prof. L.C. MICHELS (het rijm levend mee: stervende bij de jonge DE BRUNE) en het rijm in een sonnet van HOOFT (Groll dé: ontstolde: ontrolde: vervolde), mij toegezonden door drs. A.G. van

der Horst. Wie de moeite neemt aandachtig te zoeken, zal er zeker meer vinden, ook bij Huygens.

Wel wil ik nog wijzen op Lambert ten Kate's mededelingen. In zijn beroemde werk *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (2 dln., Amst. 1723) vinden we een bewijs, zo overtuigend als we maar wensen kunnen. Men zie I, 116, waar een nauwkeurige beschrijving staat van de uitspraak van *te*, juist het woordje dat ons bezig houdt. In één adem met *te* wordt het lidwoord *de* besproken. Het zal duidelijk zijn, dat TEN KATE bepaald niet een sterke accentuatie op het oog heeft. Integendeel, hij heeft het over het gewone, alledaagse *de* en *te* in het deel '*Onderzoek over onze Nederduitsche Letterklanken*', een verhandeling van 66 kwarto pagina's. Bij de behandeling van de vorming der klinkers wijst hij de plaatsen aan, waar de tong het verhemelte nadert en bespeurt dan 'tienderléye kénnelijk- onderschéidene graeden van rúimte tússen Tong' en Verheemelte'. Eerst beschrijft hij de *ie* van *die*, daarna de *i* van *min*. Vervolgens zijn *te* en *de* aan de beurt met hun klinker van 'den derden graed'. Die klinker is kort, zo zegt hij, maar als hij 'verlangt' wordt, ontstaat de *ee* van *week* (hebdomas). Indien we bedenken, dat hij verderop ook de *ú* van *dún* behandelt. als hij spreekt over 'den agtsten graed', dan weten we precies wat hij bedoelt met de uitspraakbeschrijving van *te* en *de*. Die moet *tee* en *dee* opleveren, kort uitgesproken.

Eenmaal slechts heb ik geaarzeld, namelijk toen ik te Leiden op een naambordje las 'Commandurysteeg'. Deze aarzeling verdween vrij spoedig, toen ik bedacht, dat deze naam op het woord commandeur teruggaat en dat TEN KATE al opgemerkt heeft, dat de *eú* bij verkorting de *ú* van *dún* moet opleveren (I. 117).

Ook tweemaal *het* in een regel van HOOFT: *Of het het Luck toeliet* (uit *Sang*, Leendertz. I, 132) kon geen twijfel bij mij opwekken. Ik gevoelde nooit de behoefte enig kwaliteitsverschil te maken in de woordjes *het*. Als we om te variëren éénmaal *het* als *ut* uitspreken, moeten we de *h* van HOOFT's spelling zien weg te redeneren, wat naar mijn mening niet kan. Er blijft dan over aan *hut* te denken, welke uitspraak in België niet ongewoon is. Dan zouden we nog moeten kiezen tussen *hut-het* en *het-hut*. Al deze vluchtpogingen zijn evenwel onnodig, omdat er geen enkele aanwijzing is een moderne uitspraak voor het 17de-eeuws aan te nemen. We kunnen niet anders doen dan tweemaal *het* uitspreken gelijk het erstaat. Hiertegen behoeft niets zich te verzetten. Er is immers accentverschil tussen de beide woordjes. Dit is van meer betekenis dan wij geneigd zijn te denken. De hoorder heeft het vermogen ver-

schillende accentuering scherp te horen. De dichter maakt hiervan een fijn gebruik. Als wij ons woordje *te* op tweeërlei wijs accentueren, ontvangt de vocaal in het ene geval ook niet een andere kleur. Evenmin horen we enig verschil van kwaliteit in het lidwoord *de*, met zwak of sterk accent. Men vergelijke ook eng. *too* en *to*, zoals DE VRIES al aangeeft, evenals VERDAM.

Accentverschil geeft aan woorden met gelijke vocaal, welke dat ook is, zelf het nodige reliëf. Vandaar dat een dichter kan spelen louter en alleen met accenten. Renaissance-dichters doen dat ook in precieuze zegging. Ze bereiken er een speels effect mee. Wij moeten hun bedoeling verstaan en mogen niet door een ongevoelige zegging hun poëzie van een harer charmes beroven. De regel *Of het het Luck toeliet* kan men naar believen elegant-luchtig of stoterig zeggen, met gelijke vocaal. Wie *hut* of *ut* meent te moeten invoeren, zal de consequentie ervan moeten aanvaarden. HOOFT's regel *Spijt u dat jck met met u eygen toorts Gebrandt heb u wiecken* ... (uit *Sang*, Leendertz. I, 57) stelt dan zijn eisen. Hij toont een stijlfiguur met uitsluitend accentverschil[1] en laat verder geen keus. Het geheel ontvangt toch de elegantie die HOOFT kennelijk bedoelt en vraagt gevoelige zegging waarin die bedoeling tot haar recht komt. Buiten het gedicht moge *met met* storend lijken, bij goede zegging is er geen spoor van stoornis te bekennen.

Mijn conclusie ten slotte is, dat heldere vocalen met zwak accent reeds in de middeleeuwen veranderd waren in een eenheidsvocaal. Deze klonk meest als *ee*, maar dan kort[2]. De verdoffing tot *ə* heeft pas in het latere Nederlands plaats gevonden. Het niet veranderde spellingteken E heeft bij de reconstructie van de tweede fase misleidend gewerkt. Zo kwam men ertoe die verdoffing te vroegtijdig te stellen. Maar *altee* is nog bewaard gebleven in emotioneel taalgebruik, net als de oude vocalen van o.a. kiek-kiek, vies, grienen, beduveld, gruzelementen e.a.

Driebergen

Eindnoten:

1 Het eerste *met* heeft als bijw. (*mede*) het zwaarste accent.
2 Soms als *i* (Holland), of als *a* (W.-Vl.).

De werkwoordspelling volgens Jan des Roches en Pieter Behaegel door W. Couvreur

De Nederlands-Belgische Kommissie voor de Spelling van de Bastaardwoorden, waarvan Prof. Willem Pée medevoorzitter is, ontving in april 1967 de officiële opdracht zich nader te beraden op de schrijfwijze van de werkwoordsvormen. In haar nader rapport van april 1968 adviseerde de bastaardwoordenkommissie:

1. in presentia van werkwoordstammen op *-d* de uitgang *-t* in de spelling te laten vervallen (derhalve jij, hij *word* zoals ik *word*)[1]

2. in preterita van werkwoordstammen op *-d* en *-t* (na medeklinker, lange klinker of tweeklank) i.p.v. dubbele *-dd-* resp. *-tt-* een enkele *-d-* resp. *-t-* te schrijven (derhalve *luide*(*n*), *hate*(*n*), *antwoorde*(*n*), *haaste*(*n*) i.p.v. *luidde*(*n*), *haatte*(*n*), *antwoordde*(*n*), *haastte*(*n*)).

De publikatie in mei 1969 van de *Eindvoorstellen* der Nederlands-Belgische kommissie, waarin het nader rapport is opgenomen, heeft kritiek uitgelokt zowel van behoudsgezinden, die niet van spellingvernieuwing willen weten, als van vooruitstrevenden, die de voorstellen ontoereikend vinden en op verdere 'fonologisering' (*wort* i.p.v. *word* zoals ook *paart* i.p.v. *paard*) blijven aandringen.

De thans vigerende schrijfwijzen *wordt* en *antwoordde*(*n*), waarvan de slot-*t* en *-dd-* analogisch zijn naar *voer-t* en *voer-den* zijn een toepassing op de spelling van XVIIIde-eeuwse rationalistische taalbeginselen[2]. Door Moonen, Huydecoper, Kluit e.a. in het gebruik geijkt, werden deze schrijfwijzen door Siegenbeek[3] en Weiland[4] in 1804 resp. 1805 tot spraakkunstregel verheven. De voorstellen der kommissie gaan dus regelrecht in tegen een spellingtraditie van bijna twee eeuwen. Op zichzelf is dit een ernstig argument tegen spellingwijziging, ook al betekent de voorgestelde regeling onmiskenbaar een vereenvoudiging en verbetering van de gangbare 'lastige' spelling.

De vaak gehoorde klacht, dat schrijfwijzen als *word* en *antwoorde*(*n*) voor *wordt* en *antwoordde*(*n*) 'eeuwenoude taalstructuren' ondermijnen,

is geen ernstige kritiek en berust op een verwarring van taal en spelling. Zomin als hij *zet* heeft hij *wordt* (uitgesproken *wort*) een uitgang *-t*, tenzij op papier. Evenmin verschillen de preterita *haatten*, *antwoordden* in uitspraak van de presentia *haten*, *antwoorden*. In *wordt*, *haatten*, *antwoordden* verschaft de spelvorm een informatie, die in de levende taalvorm niet aanwezig is. Welke persoons- of tijdsvorm bedoeld wordt, blijkt hier zoals in *zet*, *schudden*, *zetten* uitsluitend uit het zinsverband. Strikt genomen kan deze spellinginformatie dan ook worden gemist. Zij ontbreekt trouwens geheel of gedeeltelijk in het Zuidnederlandse spellinggebruik tot ca. 1840, zoals een nadere beschouwing van de toongevende Zuidnederlandse spraakkunsten van Des Roches (1761) en Behaegel (1817) aantoont.

Jan des Roches, in 1735 in den Haag geboren, kwam in 1757/8 naar Antwerpen, waar hij als onderwijzer werkzaam was en in 1761 zijn *Nieuwe Nederduytsche spraek-konst* en in 1769 zijn *Nouveau dictionnaire françois-flamand* en *Nieuw Nederduytsch en Fransch woórdenboek* liet verschijnen. Vanaf 1772 tot zijn dood in 1787 woonde Des Roches te Brussel, waar hij vast sekretaris der Keizerlijke en Koninklijke Akademie, sekretaris van officiële onderwijskommissies en inspekteurgeneraal van de scholen in de Oostenrijkse Nederlanden werd en zich weinig of niets meer van zijn moedertaal en de 'Nederduitse' spelling heeft aangetrokken[5].

In zijn Nederlandse spraakkunst en woordenboeken volgt Des Roches de Brabants-Antwerpse aksentspelling (met toonteken op de zachtlange *ee* en *oo*), die omstreeks 1750 te Antwerpen in gebruik was gekomen. Zuidnederlandse spellingeigenaardigheden zijn verder *ae*, *ue*, *y* voor *aa*, *uu*, *ij* en de konsekwent veralgemeende dubbele vokaalspelling in open lettergreep (in overeenstemming met het enkelv. resp. de 1ste pers. enkelv. van het presens): *graeven* van *graef*, tegenover *graven* van *graf*; *geéven* van *geéf*.

Daarnaast valt bij Des Roches ook Noordnederlandse invloed te bespeuren. Voor zijn woordenboek is hij afhankelijk van Pieter Marin. In zijn spraakkunst[6] drukt de geboren Hagenaar de Antwerpse schooljeugd op het hart de *h* 'den struykelsteen, waer over zoo veéle ten spot van andere vallen ... uyt de borst te galmen en zoo in het spellen als in het leézen wel uyt te spreéken' (blz. 10). Hoewel hij het Zuidnederlandse gebruik van de buigings-*n* in de mannelijke nominatief (derhalve als genus-*n*) overneemt, oordeelt Des Roches, dat 'de zuyverste Schryvers der Nederduytsche Tael altyd tusschen den *Nominativus* en *Accu*-

sativus ... verschil [hebben] gemaekt, schryvende in *Nominativo de Man* ... en in *Accusativo den Man*', welk gebruik hij met een beroep op Vondel en het Duits staaft (blz. 32-33). In de Noordnederlandse schrijftaal was de strijd tussen *de* en *den* in de nominatief toen al lang ten gunste van *de* beslist.

In zijn behandeling van het werkwoord (blz. 44-76) onderscheidt Des Roches 'dry Classen', gekenmerkt door de vorm van de verleden tijd: een eerste en tweede met preteritumformans *-de* resp. *-te*, en een derde klasse, 'die onregelmaetig zynde, haere *Imperfecta* op verscheyde wyzen maekt' (blz. 58), met stamklinker *y* in het presens naast *ee* in het preteritum (*blyven ~ bleéf*), *ie* of *uy* in het presens naast *oo* in het preteritum (*genieten ~ genoót*, *buygen ~ boog*[7]), met *in* in de tegenwoordige naast *on* in de verleden tijd (*beginnen ~ begon*) enz., met daarbij een lijst van 'andere onregelmaetige *Imperfecta*' (blz. 59-61).

Des Roches' indeling in drie werkwoordklassen stemt grotendeels overeen met die van Willem Séwel, *Nederduytsche spraakkonst* (Amsterdam 1724[2])[8] en Ernst Zeydelaar, *Néderduitsche spraakkonst* (Utrecht 1781)[9].

Met betrekking tot de verleden tijd van regelmatig vervoegde werkwoordstammen op *-d* en *-t* (klasse 3 bij Séwel en Zeydelaar) merkt Des Roches op: 'Daer is geschil over de *Verba* die uytgaen in *den* en *ten*. Zeer geleerde schryvers maeken aldus die *Imperfecta*, blinden, ik *blindede*; agten, ik *agtede*; zugten, ik *zugtede*. Andere verdubbelen alleen de *Consonans*, ik *blindde*, ik *agtte*, ik *zugtte*; De meeste, *Vondel* met de beste schryvers aen hun hoofd, spellen aldus, ik *agte*, ik *blinde*, ik *zugte*[10]. t' Is waer dat men dan geen onderscheyd tusschen dit *Imperfectum* en het *Praesens Conjunctivi*[11] gewaer word; maer dat onderscheyd is niet altyd eene voldoende reden om het schryven te veranderen. Wat onderscheyd onderhouden de Latynen tusschen *legit*, *hy leest*[12] en *legit*, *hy heéft geleezen*[12]; en de Franschen tusschen *je punis .... ik straf*, ... en *je punis* ..., *ik strafte* ...? Geen het minste; maer de omstandigheden doen genoegzaem zien, wanneer die spreuken *in praesenti*, en wanneer zy *in Praeterito* staen' (blz. 58-59). Het laatste klinkt wel zeer modern.

In de tegenwoordige tijd van werkwoordstammen op *-d* spelt Des Roches gy (enkelv. en meerv.), hy *word* zoals ik *word* (blz. 55), en eveneens in de verleden tijd gy, hy *had* (blz. 53), gy, hy *wierd* (blz. 55) en gy *zoud* naast hy *zou*(*de*)[13].

Het verleden deelwoord van de werkwoorden met *-de* in de verleden tijd schrijft Des Roches met *-t*, behalve wanneer de stam op *-d*

uitgaat, derhalve: *geëert*, *gecyffert*, *gejaegt*, *gelegt*, *verandert*, *verwisselt*, *bemint*, *bewaert* (blz. 60-61) tegenover *geärbeyd*, *gehad*[14].

De spelling met *-d* of *-t* aan het woordeinde wordt nader verantwoord op blz. 9-10: 'Om dat *worden* met eene *d* geschreéven word, zal, ik *word*, gy *word* en alles wat van *worden* voórtskomt met de *d* en niet met de *t* gesloóten worden. *Laeten* heeft[15] eene *t*; dus schryft men, ik *laet*, hy *laet* ... Maer indien het grondwoórd zonder *d* en zonder *t* word gespelt, moeten de daer van afgeleyde woórden noodzakelyk[16] eene *t* aenneémen' (blz. 9), derhalve *gespeélt*, *gehuert*. Nu wordt deze regel doorkruist door een andere, waarbij 'het *eenvoudig* zich schikken [moet] naer de letter, die in het *meervoudig* word gehoort' (blz. 9-10). Des Roches houdt dus vast aan het beginsel van de gelijkvormigheid, waarbij *brood*, *woórd* en de als adjektief gebruikte deelwoorden '*bemind* kind, *hooggeëerd* bevel' geschreven worden zoals in het meervoud *brooden*, *woórden*, '*beminde* kinderen, *hooggeëerde* bevelen'.

Hetzelfde onderscheid tussen deelwoorden op *-t* en adjektieven op *-d* vindt men bij Des Roches' Antwerpse voorgangers Jan Domien Verpoorten, *Woôrden-schat oft letter-konst*, *gedeylt in twee deelen*, ... (1752), en P.B.[17], *Fondamenten ofte grond-regels der Nederduytsche spel-konst* (1756/7)[18], die ook *word*, *bind*, *vind*, gy *zoud*, Ul. *zond*, zonder slot-*t*, spellen[19].

Van Des Roches' *Nieuwe Nederduytsche spraek-konst* zijn bij de Antwerpse drukker Grangé een viertal uitgaven verschenen[20]. De tweede (met privilege 1782) en de derde druk zijn identiek. De vierde is gedagtekend 1818. Bovendien verscheen te Antwerpen tussen 1773 en 1794, eveneens bij Grangé, een naar Des Roches omgespelde uitgave van de *Grammaire pour apprendre le flamand* ..., waarvan de eerste uitgave te Brussel in 1757 het licht zag[21].

Overgenomen door de Antwerpse onderwijzer Jan Abraham ter Bruggen (1755-1819), een geboren Utrechtenaar, in zijn *Nederduytsche spraek-konst ten gebruyke der schoólen* (1ste uitg. 1815), genoot de spelling-Des Roches te Antwerpen een onbetwistbaar gezag, in weerwil van de onder het Verenigd Koninkrijk officieel voorgeschreven spelling en spraakkunst volgens Siegenbeek en Weiland.

Des Roches was geen baanbreker op spellinggebied. Wel was hij een heldere en praktische geest, die de kunst verstond om in een beknopte handleiding van 89 bladzijden een systematisch overzicht van de schoolgrammatika van zijn tijd te geven. Met hem vergeleken is de Torhoutse kostschoolhouder Pieter Behaegel (Tielt 1783-Brugge 1857), voor wie

‘den taelleéraer eénen wysgeir [moet] zyn’, een warhoofd en een toonbeeld van volbloed schoolmeester, die zijn spelling- en spraakkunstgeleerdheid in een overstelpende rijkdom van ‘vraegstukken, zetregels, gevolgen, bemerkingen, bepaelingen, voórstellen, bewyzen, besluyten, tegenwerpingen, wederleggingen’ enz. uitstalt. Zijn aan koning Willem I opgedragen *Nederduytsche spraekkunst*[22] van 1817 e.v., in drie ‘boekdeélen’ van resp. 529, 682 en 678 bladzijden, is thans volkomen onleesbaar en heeft ook de lachlust van tijdgenoten opgewekt. In zijn *Spellingsoorlog* (1842) hekelt Prudens van Duyse de Torhoutse ‘schoolmonarch’, ‘moê en mat door 't nazien van 't geprente duizendst blad der Spraekkunst, nu ten derde mael herkneed’ (blz. 5).

Fel anti-Hollands na 1830, werd Behaegel een der aanvoerders van het verzet tegen de ‘verhollandste’ kommissiespelling-Bormans van 1839. De Belgische omwenteling had de officiële spelling- en taaleenheid op de grondslag van Siegenbeek en Weiland verbroken. Spellingchaos was het onvermijdelijk gevolg van het ontbreken van een algemeen aanvaarde Zuidnederlandse spelling en spraakkunst. Aan de bonte mengeling van Brabantse, Vlaamse en zelfs Limburgse spelwijzen kon onmogelijk een maatstaf voor een eenvormige spelling worden ontleend. Al in 1836 had de Belgische regering op aandrang van de Brusselse ‘Maetschappy tot bevordering der Nederduytsche Tael- en Letterkunde’ een prijsvraag ‘over de geschilpunten ten aenzien der spelling en woordverbuiging der Nederduitsche tael’ uitgeschreven, waarvan de beoordeling aan een ‘Taelcommissie’ onder Jan Frans Willems en bestaande uit leden van de ‘Maetschappy’ was opgedragen. Met deze prijsvraag hoopte men spoedig tot een eenheidsspelling voor het Nederlands in Vlaams-België te komen. Behaegel had een antwoord op de prijsvraag ingeleverd, dat hij in 1837-8, vooruitlopend op de beslissing van de uitsluitend uit voorstanders van een nauwe spellingeenheid met het Noorden bestaande beoordelingskommissie, in het licht gaf onder de titel *Verhandeling over de Vlaemsche spelkonst*, *byzonderlyk ingerigt ter beslissing van de geschilpunten der taelgeleerde omtrent de spelling*. Dit keer bracht hij het slechts tot twee afleveringen met in totaal 522 en 131 bladzijden ‘aenhangsels’. Behaegel besluit zijn tegen de ‘Taelcommissie’ gerichte verhandeling met Vaelandes tekenende verzuchting: ‘Ach! nederlandsche Minerva! wat hebt gy verloren aen MARIA-THERESIA, die weergaelooze vriendin der wetenschappen, en overmilde koesterheldin der vrye konsten. Onder haer, door DES ROCHES, stond het nederduytsch eenen beredenkavelden stand te bekomen. 'T is voorby’ (Tweede *Aenhangsel* 88)[23].

Behaegel en de Vlaamse taalpartikularisten hebben zich na 1839 onder de banier van Des Roches geschaard, wiens Brabants-Antwerpse spelling vooral door de talrijke herdrukken van zijn woordenboeken in Zuid-Nederland sterk op de voorgrond was geraakt en nu tot 'nationael Vlaemsch stelsel' van het 'Nieuw Belgisch Vlaemsch' werd verklaard!

Hoewel Behaegel en de 'desrochisten' na hun nederlaag in de 'spellingoorlog' door hun tegenstanders werden weggehoond, zijn hun geschriften waardevol voor de geschiedenis van de spelling. Zo loont het ongetwijfeld de moeite na te gaan, hoe Behaegel, - in zijn tijd een eerbiedwaardig figuur, - over de werkwoordspelling dacht.

Behaegels spelling van de verleden-tijdsvormen van werkwoordstammen op *-d* of *-t* verschilt t.a.v. het gebruik van *-dd-* of *-tt-* niet van de Siegenbeekse: *laadde*[24], *scheydde*, *heétte*[25], *zoutte* in 1817; *antwoordden*, *haetten*[24] in 1837-8. Ook spelt hij de uitgang van het verleden deelwoord als *-d*: *geleérd*, *bemind*, *herhaald* in 1817; *bestierd*, *erkend* in 1837-8. Overeenkomstig worden *paard* en *goed*, naar analogie, van de verlengde vorm, met slot-*d* geschreven.

De schrijfwijzen gy, hy *word*, *houd*, *vind*, *zend* in de tegenwoordige, gy, hy *zond* in de verleden tijd en gy, hy *zoud* (in 1817 en 1837-8) komen uitvoerig ter sprake in *Verhandeling over de Vlaamse spelkonst* 441-450. Volgens Behaegel 'blykt [het] middagklaer, dat het bezigen van *dt* zondigt tegen de hedendaegsche algemeen erkende en aengenomene regelmaet' (blz. 445) en is *-dt* niet 'geschikt ter bevordering der duydelykheyd' (blz. 449). Zijn konklusie luidt: 'Uyt het geen wy, hooger over de wanstaltige schryfwyze van *dt*, aengeteekend zagen, meenen wy, met allen grond, te moeten besluyten dat die hollandsche spelling [nl. *wordt*] tegenstrydig is met de erkende en aengenomene taelgronden onzer natie; en, gevolgelyk, als geenen spelregel mag aenveird worden' (blz. 450)[26]. Met 'onze natie' bedoelde hij de 'Vlaemsche Belgen' in 1830 vrijgevochten van het juk der Batavieren!

De keuze tussen *word* of *wordt*[27] zou door de 'Taelcommissie' beslist en achteraf door de regering bekrachtigd worden. Nadat de beoordelingskommissie de twaalf ontvangen antwoorden op de regeringsprijsvraag over de spelling van de hand had gewezen, stelde zij in augustus 1839 e i g e n m a c h t i g acht 'tael- en spelregels' op, die op 6 september d.a.v. in de *Moniteur belge* werden bekendgemaakt. Met uitzondering van *ae*, *ue* en *y* had de kommissie zich nagenoeg volledig aan het stelsel van Siegenbeek en Weiland aangesloten. Zo werden de

dubbele vokaalspelling in open lettergreep (behalve scherplange *ee* en *oo*) (regel 1), de aksentspelling (regel 2) en het gebruik van de buigings-*n* in de mannelijke nominatief (regel 5) afgekeurd en de schrijfwijzen gy, hy *wordt*, *bindt* in de tegenwoordige en gy *bondt* in de verleden tijd (regel 6) voorgeschreven. De spelling van de verleden-tijdsvormen met *-dd-* of *-tt-* was geen punt van bespreking.

In 1841 verscheen het breed uitgesponnen rapport der kommissie van de hand van haar sekretaris, de Limburger en Luikse hoogleraar Prof. Jan Hendrik Bormans (1801-1878), onder de titel *Verslag over de verhandelingen ingekomen by het staetsbestuer van Belgie*, *ten gevolge der taelkundige prysvraeg* ... (Gent, 1841, 644 blz.). De afwijkende antwoorden op een aantal spellingpunten werden in een overzichtelijke tabel op blz. 640 samengebracht. Bormans kiest voor het Siegenbeekse *wordt*. Dit punt wordt op blz. 601 heel even aangeroerd.

In oktober 1841 werden de acht regels der 'Taelcommissie' ter goedkeuring voorgelegd aan een vergadering van 'taelkundigen en taelminnaers' te Antwerpen en aan het Gentse 'Taelcongres', bestaande uit leden van de 'Maetschappy' en gekommitteerden van letterkundige genootschappen, in de promotiezaal der Gentse hogeschool vergaderd. Zowel te Antwerpen als te Gent werden de acht regels nagenoeg eenparig goedgekeurd[28]. De schrijfwijzen gy, hy *wordt*, *bindt* en gy *bondt*, hy *bond* werden te Antwerpen met 36 stemmen bij één onthouding en te Gent met 37 tegen één stem aanvaard. Pas op 9 januari 1844 verscheen in het *Bulletin officiel des lois et arrêtés* een koninklijk besluit (van 1 jan.), waarbij de minister van Justitie, de Waal J. baron d'Anethan, de acht regels van de 'Taelcommissie' en van het 'Taelcongres' bekrachtigde en voor de Nederlandse vertaling van wetten en besluiten ambtelijk invoerde. Vooralsnog werd de vrijheid gelaten aan het onderwijs en de plaatselijke en centrale besturen, die echter spoedig naar de kommissiespelling overschakelden.

Het KB van 1 januari 1844, dat de weg naar het herstel van de spellingeenheid met het Noorden heeft gebaand, betekende het einde van de 'Vlaamse' spelling gy, hy *word*. Het behoort tot de wisselvalligheden van de spellinggeschiedenis, dat deze schrijfwijze thans, op aandrang van Noordnederlandse onderwijsmensen, opnieuw aan de orde wordt gesteld. Ook voor de spelling geldt de uitspraak van Horatius (*Ars Poetica* v. 70-71): *Multa renascentur quae jam cecidere*; *cadentque quae nunc sunt in honore*[29].

Eindnoten:

1 De regel geldt uiteraard ook voor het weinig frekwente gij *werd*, zoals ik, hij *werd*, in de verleden tijd.
2 Overeenkomstig de regel dat een werkwoordsvorm bestaat uit het 'zakelijk deel' (semanteem) + een uitgang (als merkteken).
3 *Verhandeling over de Nederduitsche spelling* (Amsterdam 1804) 156.
4 *Nederduitsche spraakkunst* (Amsterdam 1805) 149, § 303.
5 Voor verdere bijzonderheden over zijn persoon en werken, zie onze bijdragen *Jakob van der Sanden over Jan des Roches* (*Studia Germanica Gandensia* XII (1970) 273-290) en *Een Nederlandse brief van Jan des Roches*... (*Taal en Tongval* XXIII (1971) 68-76).
6 Wij citeren naar de eerste druk (Antwerpen 1761).

7 Antwerpse uitspraak boóg.
8 Die acht klassen onderscheidt: 1. met prt. op *-de*, 2. met prt. op *-te*, 3. regelmatig vervoegde werkwoordstammen op *-d* of *-t*, 4. prs. *y* ~ prt. *ee*, 5. prs. *uy* ~ prt. *oo*, 6. prs. *in* ~ prt. *on*, 7. prs. *ie* ~ prt. *oo*, 8. prs. *ee* ~ prt. *a*, en bovendien een aantal onregelmatige werkwoorden (blz. 295-311). Nadrukkelijk verwerpt Séwel de indeling in 'Vier *Conjugatien*, vólgens den Latynschen trant' (blz. 262), waarbij de klassen 4-8 (onregelmatige werkwoorden) tot één klasse worden gerekend. Deze vierdeling ontmoet men eveneens in Zuidnederlandse spraakkunsten.
9 Die dezelfde indeling als Séwel heeft (blz. 224-237).
10 Volgens Séwel luidt de verleden tijd *antwoordde* of *antwoordede*, *achtte* of *achtede* (blz. 298); volgens Zeydelaar *antwoordde* en *achtte* (blz. 226).
11 Met uitgang *-e* in de 1ste en 3e pers. enkelv., derhalve *agte*. Aan de gelijkheid in spelling met het presens in de 1ste en 3e pers. meerv. heeft hij niet gedacht.
12 Antwerpse uitspraak *leést*, *geleézen*. Als geboren Hagenaar had Des Roches blijkbaar last met de juiste onderscheiding van scherp- en zachtlange klinkers.
12 Antwerpse uitspraak *leést*, *geleézen*. Als geboren Hagenaar had Des Roches blijkbaar last met de juiste onderscheiding van scherp- en zachtlange klinkers.
13 Séwel schrijft gy, hy *wordt*, gy *hadt*, hy *had*, gy *wierdt*, hy *wierdt* (!), gy *zoudt*, hy *zou*(*de*). Dezelfde spellingen bij Zeydelaar, behalve hy *wierd*.
14 Séwel en Zeydelaar spellen deze deelwoorden met *d*: *geantwoord*, *geleerd*, *gehad*.
15 Antwerpse uitspraak *heéft*.
16 Voor *noodzaekelyk*!
17 Pieter Bincken? Het werk verscheen bij Hubertus Bincken, die ook H.B. tekent.
18 Deels dezelfde voorbeelden bij P.B. en Des Roches!
19 Een enigszins afwijkende spelling heeft de Antwerpse onderwijzer Jan Ballieu in zijn *Néderduytsche spel- en spraek-konst* van 1792[2] (1ste uitg. 1771/2). Naast gy, hy *word*, gy, hy *had*, gy, hy *wierd*, gy *zoud*, hy *zou* (zoals bij Des Roches) spelt Ballieu de dentaaluitgang van de tegenwoordige tijd en van het verleden deelwoord (in werkwoorden van de 1ste en 2e klasse volgens Séwel-Zeydelaar) als *-d* resp. *-t* overeenkomstig *-de* of *-te* in de verleden tijd, derhalve gy, hy *leerd*, *geleerd* zoals *leerde* en gy, hy *bluscht*, *gebluscht* zoals *bluschte* (hierbij ook *pryst* naast *preés*). De verleden-tijdsvormen van werkwoordstammen op *-d* en *-t* zijn volgens Ballieu *noodede*, *noode* (van *nooden*) en *biegtede*, *biegte* (van *biegten*) naast *noodde*, *biegtte*, aan welke laatste schrijfwijze hij de voorkeur geeft (blz. 110). In zijn *Byvoegsel van naedere bemerkingen op de grondrégels der Néderduytsche spel-en-spraek-konst* van 1792 (waarin naar P.B., Verpoorten, Des Roches en de Noordnederlander Zeydelaar wordt verwezen) verdedigt Ballieu andermaal *noodde*, *tragtte* tegen *noode*, *biegte* (blz. 105). Ballieu, die onder de republiek met de Fransen kollaboreerde, werd notaris in 1797.
20 Naast herdrukken te Gent (z.d. en 1820) en Maastricht (z.d.).
21 Er zijn nog latere uitgaven van deze spraakkunst bekend: Brussel 1792 en Duinkerken 1793 (onder de titel *Nouvelle grammaire pour apprendre aux François la langue flamande*). De Antwerpse druk, zonder jaartal, is jonger dan 1773 (zoals blijkt uit de vermelding op blz. 271 van de 'geweéze Jesuiten', die in sept. 1773 in de Oostenrijkse Nederlanden werden opgeheven) en blijkens de inhoud (teksten van gebeden, namen van kerkelijke feestdagen, geestelijke en adellijke titulatuur) ook ouder dan de Franse bezetting. Grangé vergeet hierbij niet reklame te maken voor de door hem uitgegeven woordenboeken van Des Roches. In de zesde 'Samenspraek. Van de Vlaemsche tael' luidt het antwoord op de vraag 'wat Woórden-boek gebruykt gy?': 'T groot Woórden-boek van d'Heer Halma... en ik gebruyk ook het nieuw Woórden-boek van Mynheer Des Roches, dat om zyne nutheyd en bondige voórbeélden nu veél in gebruyk is' (blz. 216). Jan Grangés zoon en opvolger Anton liet in 1817 een omgewerkte herdruk verschijnen onder de titel *Nouvelle grammaire pour apprendre le flamand*... De aanbeveling van Des Roches' woordenboek staat op blz. 227. Onder dezelfde titel ook een Antwerps-Brusselse uitgave van 1808 (gedrukt te Antwerpen en verkrijgbaar te Brussel bij Ad. Stapleaux), eveneens in Antwerpse aksentspelling.
22 Gedrukt te Brugge. Het eerste deel is gedagtekend 1817. De delen II en III, zonder jaartal en met *spraakkunst* in de titel, zijn later verschenen, deel II in 1824 (volgens H. de Groote), deel III in 1827? Opdrachten aan de koning staan in deel II en III. Van deze spraakkunst bestaan ook beknopte schooluitgaven (voor en na 1830) van de hand van Behaegel.
23 *Tyd-verdryf*... door Vaelande van Ieper (F. van Daele) (1805-6) VI-VII. Citaat door Behaegel omgespeld.

24 Na 1817 was hij van *ae* op *aa*, in 1837-8 opnieuw op *ae* overgegaan.
25 Met aksent op de scherplange, in navolging van het Vlaamse gebruik, zoals verdedigd door Balduinus Janssens, *Verbeterde Vlaemsche spraek- en spel-konste* (Brugge, met goedkeuring 1775), die het omgekeerde Brabantse gebruik scherp afkeurt. In 1837-8 zal Behaegel de aksenten laten varen.
24 Na 1817 was hij van *ae* op *aa*, in 1837-8 opnieuw op *ae* overgegaan.
26 Ook B. Janssens, *o.c.* 44, en F. van Daele (Vaelande) (1805-6) spellen gy, hy *word*.
27 In *Over de Hollandsche en Vlaemsche schryfwyzen van het Nederduitsch* (1824, blz. 276-383 van deel II van *Verhandeling over de Nederduytsche tael- en letterkunde* [Antwerpen 1819-1824]) verdedigt J.F. Willems het Siegenbeekse *wordt* (blz. 379). Zelf spelde hij toen *word* (en *kantte*). De schrijfwijze *wordt* vindt men eveneens bij D. de Simpel (1827), Mussely (1835), W. van West (1839), bij de taalpartikularist F. Bôn (vanaf 1840) en uiteraard bij L. d'Hulster, lid der 'Taelcommissie' (1838).
28 Met uitzondering van regel 3 (spelling der diftongen op -*i*), die te Antwerpen en Gent werd gewijzigd.
29 Aangehaald bij Bormans, *o.c.* 319.

De invloed van het Nederlands, gemeten aan het woord *ui*
door Jo Daan

‘Moeten we dan in alles de Hollanders napraten en naäpen? Zijn *hesp* en *ajuin* soms minder goed Nederlands dan *ham* en *ui*?’

Dit zijn vragen uit brieven van lezers als reaktie op een rubriek Taaltuin in de Standaard en aangesloten bladen[1]. Aan deze vragen moest ik denken, toen ik in de nazomer van 1972 in het noorden van Nederland was, als deelnemer aan een kongres van taal- en letterkundigen. Een van de andere deelnemers wees me een gebouw waar ik heen moest gaan, en ter verduidelijking voegde hij toe: ‘Met die siepel erop’. Mijn verbazing over het gebruik van *siepel* in plaats van het door mij verwachte woord *ui* formuleerde ik in deze vraag: ‘Gebruikt u in het Nederlands dan óók *siepel*?’ En zijn antwoord luidde: ‘Ik ken geen ander woord’. Deze ‘hij’ was een hoogleraar die het grootste deel van de dag Fries spreekt, maar het Nederlands mondeling en schriftelijk goed beheerst.

In de geciteerde vragen moet Hollanders wel betekenen Nederlanders die pretenderen Nederlands te spreken. Maar als we de taalkaart van de benamingen van het begrip ui bekijken, zien we dat het woord *ui*, als naam van de groente, beperkt is tot Noord-Holland, Zuid-Holland, een deel van Utrecht en het westen van de Veluwe, terwijl de oudere vorm *uien* nog gebruikt wordt in West-Friesland, een deel van Noord-Holland tussen Alkmaar en Enkhuizen, en in enkele Utrechtse plaatsen. De omgeving van Spakenburg spreekt het uit als *uui*, de westelijke Veluwe als *uu*. Hindelopen en Urk zeggen *uie*[2].

De vorm *uien* is al opgetekend in het laatste kwart van de 14de eeuw, in rechtsbronnen van de stad Utrecht. Deze is dus nog bewaard in West-Friesland; de Westfriezen denken dat ze het fout doen, omdat *uien* een meervoudsvorm lijkt, waaruit later het enkelvoud *ui* is ontstaan. Maar historisch beschouwd doen ze het beter dan de andere Hollanders en Nederlanders die *ui* zeggen.

Denkend aan die Fries die alleen *siepel* kende, kunnen we ons afvragen of de Nederlanders in het algemeen *ui* als goed Nederlands beschou-

wen en de streektaalwoorden, met name de meest verspreide als *siepel* en *juin/juun* als minder goed, zoals de Nederlandssprekende Belgen *ajuin*. Als we de taalkaart nog eens beter bekijken valt het op dat het woord *ui* vrijwel niet is opgegeven in de gebieden met een streektaalwoord. Daardoor is deze kaart een uitzondering, want op de meeste taalkaarten van algemeen bekende begrippen zien we iets van de invloed van Hollandse woord, als dit tevens als het Nederlandse woord wordt beschouwd; alleen Breda heeft *ui* naast *juin*, Nijmegen heeft alleen *ui*, maar Tilburg en 's-Hertogenbos hebben alleen *juin*, Groningen, Leeuwarden en de Twentse steden alleen *siepel*. De vorm *uie* in Hindelopen en op Urk zal daar zeker al enige eeuwen bekend zijn en niet als recente invloed van de Nederlandse omgangstaal beschouwd mogen worden. De kaart geeft de indruk dat de streektaalwoorden ook in Nederland sterk staan ten opzichte van *ui*.

Een kaart als deze geeft echter wel de geografische verspreiding van de woorden juist weer, maar niet de frekwentie. Het aantal inwoners van het gebied tussen IJ en Lek, met de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Haarlem, Leiden en Gouda, weegt wel op tegen het veel grotere gebied van de streektaalwoorden, en het prestige van hun Hollands is enige eeuwen een belangrijke faktor geweest in de ontwikkeling van de algemene omgangstaal.

De streektaalwoorden raken misschien dan wel niet zo snel in onbruik in een gebied waar iedereen dat woord gebruikt, maar bij persoonlijk kontakt tussen *ui*- en *siepel/juin/juun*-sprekers komt het eerste woord als overwinnaar te voorschijn. Dit is de indruk die werd bevestigd door een onderzoek in oostelijk Flevoland in 1969, toen deze nieuwe polder in de voormalige Zuiderzee in kultuur gebracht werd. Dit onderzoek werd gedaan bij kinderen die pas enkele weken op de kleuterschool en in de eerste klas van de basisschool waren, om na te gaan in hoeverre ze beschikten over de Nederlandse woorden voor algemeen bekende zaken. Een daarvan was een ui. Aan de kinderen werd een echte ui getoond en ze moesten zeggen hoe ze die noemden. De geboorteplaats en de plaats van herkomst van de ouders waren bekend, evenals het beroep van de vader. Op grond van het kaartbeeld, dat weinig aantasting van het streektaalwoord deed vermoeden, werd aangenomen dat een kind het streektaalwoord moest kennen als beide ouders uit hetzelfde gebied afkomstig waren. Als een van beide uit een gebied met een streektaalwoord kwam of als beiden uit gebieden met een verschillend woord waren gekomen, werden hun kinderen afzonderlijk geteld. De hieronder gegeven staat vermeldt de uitkomsten, die wel

geen bewijs, maar een duidelijke aanwijzing geven voor het feit, dat de naam *ui* veld wint, in deze polder waar mensen uit *ui*-, *siepel*-, *juin*- *juun*-, enz. -gebieden bij en door elkaar wonen.

	aantallen kinderen						
		totaal onderzocht	**streekt. woord te verwachten**	**woord beide ouders**	**woord vader**	**woord moeder**	**totaal streekt. woord**
4-jarigen	wel	65	39	13	2	1	16
	niet			12	4	7	19
6-jarigen	wel	168	99	18	-	-	18
	niet			57	7	17	81

Hoewel de getallen te klein zijn om als representatief voor de hele bevolking van deze polder beschouwd te worden, geven ze toch een bevestiging van een redelijk vermoeden, nl. dat zowel de invloed van de school als die van vermenging van verschillende streektalen het als Nederlands beschouwde woord *ui* bevorderen ten koste van het streektaalwoord. De 4-jarige kinderen van ouders die een verschillende streektaalwoord hebben meegebracht, gebruiken een van beide woorden nog in 3 gevallen, de 6-jarigen doen het in het geheel niet meer.

Uit het bovenstaande kunnen we opmaken - als we het nog niet wisten - dat het woord *ui* regionaal gezien wel Hollands is, maar dat het tevens als Nederlands wordt beschouwd, ook door Nederlanders die van huis uit een ander woord gebruiken. *Ui* wordt als Nederlands ervaren en aanvaard, de spraakmakende gemeente heeft gekozen voor *ui*. Uit het artikel in Taal en Tongval krijgt men de indruk dat *ui* in deze vorm vrij jong is, in het Woordenboek van Weiland uit 1812 is het door de schrijfster het eerst gevonden; het wordt daarin vermeld naast *uye*[3].

We zouden de vraag: 'Is *ajuin* minder goed Nederlands dan *ui*?' kunnen uitbreiden tot: 'Zijn *ajuin*, *juin* en *siepel* minder goed Neder-

lands dan *ui*?'. Op deze vraag is niet te antwoorden met ja of nee. Voor Nederland moet men antwoorden, dat de Nederlander die Nederlands spreekt de voorkeur schijnt te geven aan *ui*. Maar ik zou voor België niet graag hetzelfde antwoord geven. De tijd zal leren wat de spraakmakende gemeente in Nederlandssprekend België doet: kiezen voor het algemeen Brabantse *ajuin* of voor het Hollands-Nederlandse *ui*.

Eindnoten:

1 Handelingen Kon. Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 22 (1967) 351-362. Herdrukt in: G. Geerts, *Taal of taaltje*? *Een bloemlezing taalpolitieke beschouwingen over het Nederlands* (Leuven 1972) 175-186.
2 *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, afl. 7, nr. 1.
3 *Taal en Tongval* 7 (1955) 176-183.

Verkenning van 17de-eeuws Nederlands
door B.C. Damsteegt

Hooft besluit de samenvatting van de inhoud van zijn *Theseus en Ariadne* met de volgende zin: ‘Maer het snellopende Gerucht verspreyt terstont overal de maere van Ariadnes hemelvaert; soo dat den Coning Minos voor sijn onsterffelijcke dochter ende schoonsoon, doet nieuwe outers bouwen, dewelcke vereerende met wieroock, ende offerhant, hij selve met al sijn ondersaten, aenbidt haere godtheit’. Bij een nadere beschouwing van deze zin, hetzij in het kader van tekstinterpretatie, hetzij met het exklusieve doel er een grammatikale beschrijving van te geven, zou het gedeelte van *dewelcke* tot het einde waarschijnlijk de meeste aandacht krijgen. Een deelwoordkonstruktie met relatieve aansluiting, die eerste zinsdeel is, terwijl er geen inversie van S en Vf optreedt, is wel iets bijzonders; zoiets vind je niet op iedere bladzijde van een 17de-eeuwse tekst! Maar als onze voldoening over de geslaagde analyse wat geluwd is, rijst de vraag: Hóe bijzonder is zo'n konstruktie eigenlijk? Heeft een aandachtige en taalgevoelige 17de-eeuwse lezer die even opmerkelijk gevonden als wij? Of vond hij het in het kader van de geschreven taaluitingen van zijn tijd een geenszins ongewone zin? Tegenover zulke vragen sta ik nog vrijwel even hulpeloos als enige jaren geleden[1]. De beschrijvingen van 17de-eeuws Nederlands waarover we thans beschikken, geven ons nauwelijks antwoord. In een belangrijke passage in een recent artikel[2] heeft Koelmans de hoofdoorzaak hiervan in het licht gesteld door te konstateren, dat onze kennis van de 17de-eeuwse syntaxis voor een belangrijk deel berust op het onderzoek van literaire teksten. Koelmans meent dat ‘men historische syntaxis van het literaire taalgebruik en historische syntaxis van het Nederlands wel niet hoeft te scheiden, maar toch wel scherp dient te onderscheiden’. Het is wel mogelijk dat observaties verricht aan literaire taal ‘ook gelden voor het niet-literaire taalgebruik, maar in principe is dat niet vanzelfsprekend’. Het hier gesignaleerde tekort is dus tweezijdig: enerzijds berusten de bestaande beschrijvingen in belangrijke mate, zij het niet uitsluitend, op literaire taal, anderzijds wordt geen dui-

delijk onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten van taalgebruik.

Men ondervindt dit tekort ten volle, wanneer men probeert het taalgebruik van een schrijver te zien in relatie tot dat van zijn tijdgenoten, met name tot dat van minder begenadigde schrijvers dan Hooft en Huygens, en tracht te onderscheiden wat in hun tijd als 'gewoon' gold, dus in overeenstemming met de grammatikale norm, en wat daarvan afwijkt, ongrammatikaal was. Alleen in Overdieps 'Zeventiende-eeuwse syntaxis' vindt men een basis voor dergelijke beoordelingen, o.a. in de vorm van numerieke gegevens over het voorkomen van bepaalde grammatikale patronen bij bepaalde auteurs[3]. Maar in de niet-literaire prozageschriften die hij heeft geëxcerpeerd, bevindt zich toch weer vrij veel bijzondere stijl, zoals de ambtelijke taal van Johan de Witt.

Hier rijst dan tevens een vraag die Koelmans ook heeft aangestipt, maar zonder daar nader op in te gaan, nl. het probleem waar de grens ligt tussen syntaktische en stilistische verschijnselen. De belangrijkste regels van de syntaxis van het moderne Nederlands lagen in de 17de eeuw reeds vast of vrijwel vast: de plaats van onderwerp en persoonsvorm in hoofd- en bijzin, de bouw van verschillende woordgroepen, de plaats van de voorwerpen en de meeste bepalingen. Er valt niet aan te twijfelen, dat 'Doen ghy getroost waert den staet het leven te heiligen' de normale volgorde was, met als expressieve variant 'het leven den staet te heiligen', naast verder de gebruikelijke varianten met *aan*. De volgorde die Vondel in de *Roskam* heeft gekozen en waarmee hij het generaties van studenten moeilijk heeft gemaakt, nl. 'Doen ghy 't leven waert getroost te heiligen den staet', was een persoonlijke en incidentele stilistische variant, die niet specifiek 17de-eeuws is. Anderzijds zijn woordgroepen als *geen meer warme dagen* of *geen de minste quetsinge* (beide vbb. van Leeuwenhoek) waarschijnlijk in overeenstemming met een syntaktische regel voor de verbindbaarheid van *geen* die voor het moderne standaard-Nederlands niet meer geldt.

Meestal evenwel is de onderscheiding tussen syntaktische regel en individuele stilistische variant niet zo duidelijk. Juist op dat punt missen we de vereiste 'competence'. Willen we die verwerven, dan zullen we ook niet-literaire taal moeten bestuderen en voor het onderzoek, naar de uitspraak van Koelmans, 'homogeen basismateriaal' moeten gebruiken. Homogeen in twee opzichten, dunkt me: naar de aard van het materiaal en - opdat we de uitkomsten van een diachronische ontwikkeling niet voor synchrone varianten aanzien - ook

naar de tijd van ontstaan. Voor onderzoek komen in aanmerking die teksten waarvan we bij wijze van werkhypothese veronderstellen, dat ze in gaaf of redelijk gaaf 17de-eeuws geschreven zijn, teksten van schrijvers die in aansluiting bij de spreektaal, maar toch niet zonder het inzicht dat schrijven iets anders is dan spreken, proberen een zakelijke inhoud zo helder mogelijk mee te delen, zonder te streven naar stijlverfraaiing of imitatie van ambtelijke formuleringen. Een man als Leeuwenhoek hoort daar dus in eerste instantie niet bij; daarvoor is hij te zeer beïnvloed door de ambtelijke taal.

Bij wijze van proef en om een eerste voorzichtige stap te zetten op dit onderzoeksterrein heb ik mij bezig gehouden met de *Reizen naar West-Afrika* van de Amsterdamse koopman Pieter van den Broecke, uitgegeven in de werken van de Linschoten-Vereniging door K. Ratelband[4]. Aan de inleiding ontleen ik de volgende gegevens over zijn persoon. Pieter van den Broecke komt uit een Antwerpse familie. Na de val van Antwerpen, waar Pieter nog is geboren (25 februari 1585), vestigde het gezin zich in Alkmaar, maar twee jaar later verhuisde het naar Hamburg. In 1597 of 1598 keerden zij naar de Nederlanden terug waar ze in Amsterdam gingen wonen. Het is mij niet gebleken, dat de tien Hamburgse jaren invloed hebben gehad op de taalontwikkeling van de jonge Pieter; in de huiselijke kring zal zeker nog wel Nederlands zijn gesproken. Over zijn opvoeding in Amsterdam zijn mij geen gegevens bekend, maar hij verkeerde in een kring van familie en vrienden, die merendeels tot de gegoede burgerstand behoorden. Onder hen bevond zich ook Jacob Duym. Een geleerde opvoeding kreeg Pieter niet; in zijn journaal zijn geen aanwijzingen, dat hij Latijn heeft gekend. Hij werd opgeleid voor de handel bij de Amsterdamse koopman Bartholomeus Moor, de schoonvader van Laurens Reael. Daar is hij dank zij zijn intelligentie en ijver tot een bekwame koopman gevormd.

Bij de verkenning van zijn taalgebruik heb ik mij vooralsnog beperkt tot enkele fragmenten uit de door de L.-V. uitgegeven tekst van de journalen-in-manuskript. Er is ook een gedrukte tekst van 1634, maar die is ‘bijgeschaafd en hier en daar opgemaakt ten gerieve van het lezend publiek’[5]. Een nog te ondernemen vergelijking van beide teksten zou moeten leren, of ook het taalgebruik bijgeschaafd is.

Volgens Ratelband is het journaal ‘een oorspronkelijke bewerking door Van den Broecke zelf van diens dagelijkse Afrikaanse aantekeningen, welke herhaaldelijk letterlijk werden overgenomen, doch die hier en daar ook werden verduidelijkt door bijzonderheden uit zijn Indische

jaren'[6]. De veronderstelling dat bij deze bewerking ook in het oog vallende fouten in spelling en taal verbeterd zullen zijn, lijkt niet te gewaagd. In elk geval schijnen wij te doen te hebben met een tekst die niet heet van de naald tot ons is gekomen, maar à tête reposée nagelezen is.

Een enkele opmerking over de spelling mag hier niet achterwege blijven, vooral niet omdat het onze spelling is geweest die mijn kollega en vriend Pée en mij in persoonlijk kontakt heeft gebracht. In beginsel verschilt de spelling van Van den Broecke niet zo veel van die van zijn tijdgenoten, maar ze heeft één opvallende eigenaardigheid: Van den Broecke zwelgt in een overmaat van medeklinkertekens, tot in het bizarre toe, zoals in *clockxken*, *dagelijckxssenM*, *Torckxsse* en *luckxsuriusse*[7]. Verder heeft hij weinig idee van het samenspel tussen klinker- en medeklinkerspelling. In talloze woorden vinden we verdubbeling van de konsonant na een open lettergreep, zonder dat daarmee klinkerverdubbeling samen gaat. Ik geef maar enkele voorbeelden uit de massa: *wappenen*, *geschappen*, *tsammen*, *geburren* ('buren'), *cocker* ('koker'), *hauwelle*, *gemennelijck*, *mennechte*, *handellen*, *Portogissen*, *lippen* ('liepen'), *rijsse* ('reis'), *isser* ('ijzer'), *verspracken*, *usseren* e.t.q. Heldere vokalen in gesloten lettergrepen worden herhaaldelijk met een enkel teken geschreven, zoals in *genampt* ('genaamd'), *platsse* ('plaatse'), *gemackt*, *gedint*, *Spelman* ('Speel-'), *verdwalden*, *cachschuidt* ('kaagschuit'), *parden* of *perden*, *gebardt*, *connuck* of *conninck*, *ardich* enz. Als tegenhanger hiervan worden woorden met *o* en *i* vaak met de tekens voor *oo* en *ie* geschreven, bijv. *vies* ('vis'), *rief* ('rif'), *wiet* ('wit'), *poodt* ('pot'), *gecoocht*, *gecooft* ('gekocht'), *boorsten* ('borsten'), *woordt* en *woorden* (wordt, worden).

Daarnaast staan echter woorden van dezelfde typen die volkomen normaal gespeld worden. Of er aan al deze grilligheden toch nog enig systeem ten grondslag ligt, heb ik nog niet ontdekt.

Bij mijn verkennend onderzoek van de syntaxis van Van den Broecke heb ik mij voorshands beperkt tot twee fragmenten uit de Afrikaanse reizen, die elk een wat langer aaneengesloten verhaal bevatten, nl. *Mannieren ende leven der swarten aan Cabo Verde* uit 1606 en *Beschrijvinghe van den conuckxrijck Loango* uit 1612[8]. In beide gedeelten heb ik, onafhankelijk van de uitgave en ook van het handschrift, een interpunktie aangebracht, waarin ik iedere syntaktische eenheid die naar de fatische inhoud als een voltooide mededeling kan gelden, als één zin heb beschouwd. Dit was nodig om de syntaxis van Van den B. te

kunnen vergelijken met die van het moderne Nederlands. Bovendien maakt dit het verrichten van tellingen mogelijk. Volgens mijn indeling bevat het eerste fragment 58 zinnen, het tweede 90. Daaronder zijn enkelvoudige zinnen en samengestelde, de laatste met onderschikkende en nevenschikkende verbindingen. Mijn indeling is natuurlijk min of meer subjektief, maar de subjektiviteit is niet van dien aard, dat zij de taalbeschrijving zou beïnvloeden.

Het meest opvallende verschijnsel, dat zich over de hele linie voordoet, is de weglating van de pers. vnw. van de 1e en 3e persoon als die onderwerp zijn. Het verschijnsel is bekend, maar het komt bij Van den B. zeer veel vaker voor, dan in literaire teksten. Ongeveer 25 zinnen verschilden alleen op dit punt van de zinsbouw in het modern Nederlands. Van den B. schijnt zich hier aan te sluiten bij het gebruik in scheepsjournalen, waar de weglating van het subjekt zeer gebruikelijk is, wel als gevolg van een begrijpelijke zucht naar beknoptheid. Soms is het moeilijk uit te maken, of we al dan niet met een samentrekking te doen hebben, zoals in:

> Taccola coopen sij in abbondantie, ende vervorrent de geheel cust over.

Nemen we hier samentrekking van *sij* aan, dan zou de woordorde in de nazin onjuist zijn. Daar echter samentrekkingen bij Van den B maar weinig voorkomen, heb ik de neiging een dergelijke zin eerder te beschrijven als een geval van weglating van het subjekt.

Van de overige ± 125 zinnen zijn er 49 geheel overeenkomstig onze syntaxis. In de andere zijn soms belangrijke, soms onbelangrijke verschillen aan te wijzen, waarvan ik er hieronder gerubriceerd enige vermeld.

In het gebruik van deelwoordkonstrukties wijkt Van den B. zelden af van wat in het hedendaags ndl. mogelijk is. Ik heb er in totaal 15 geteld; daaronder bevonden zich 9 predikatieve toevoegingen van het type (*cromhoorens*) *van olifantstanden gemackt*. Twee andere zijn gevormd met een part. pres. nl. *Bansa de Loango*, *liggende op een seer hooghen barch* en *over sijnde hebt ghy ... enz*. Alleen de laatste is voor ons minder gewoon; er ontbreekt ook een bepaling bij *over sijnde*, nl. *die banck*.

Er komt maar één komplete absolute konstruktie voor, nl. *Dat gedaen sijnde begraven hem* (lees: begraven zij hem).

In twee gevallen staat de deelw.-konstruktie absoluut, maar zonder dat er een ‘onderwerp’ in opgenomen is:

> *gegeten hebbende*, *moeten haer dan met het overschoodt behelpen*,
> d.w.z. ‘de man gegeten hebbende’, moeten de vrouwen enz.

> *Gedroncken hebbende wordt andermael geclept*, d.w.z. 'De koning gedronken hebbende'; *het* verwijst naar *een clockxken*, in de voorgaande zin genoemd.

Met de vermelding van 2 'echte' acc. cum. inf.-konstrukties, nl. *Sommighe sullen sustinneren sulckx onwarachtich te wesen* en *die men segt over de 1500 int getal te sijn*, hebben we de strukturen naar Latijns model gehad. Het is duidelijk dat de latiniserende syntaxis op Van den B., althans naar de onderzochte fragmenten te oordelen, weinig greep heeft gehad.

Buiten die invloed staat, dunkt mij, de part. konstruktie als uitdrukking van duratief aspekt; er komt hiervan één voorbeeld voor, nl. *den gestadighen S.O. windt*, *die daer continuwellijck lanckx den wal is wayende*.

Betrekkelijk weinig zinnen maken de indruk geheel mislukt te zijn. Als voorbeeld citeer ik het laatste stuk van de slotzin van het eerste fragment:

> (West-Indien) daer sij een grooten rijckdom van de swarten vergaderen, en dan wederom, alse perdon hebben, naer Portugael gaen daer dan gerust leven.

Van dit kaliber zijn er een viertal aan te wijzen. Er zijn echter ook zinnen waarbij we ons vergeefs afvragen of ze voor Van den B. grammatikaal waren of niet. In het licht van wat in het begin van dit stuk is gezegd, kan dat ook niet anders. Het geldt bijv. voor 3 zinnen waarin een pronominaal objekt ontbreekt:

> Int jaer 1610... hebbe ick in 16 daghen met het jacht Mauritius wederom gedaen;
> Als desen connuck drinckt mach niemant sien;
> (met sulcken sonderlingh raddicheijt)... dat te verwonderen was.

In beide fragmenten samen komen 27 zinnen of zinstukken met een negatie voor, verreweg de meeste overeenkomstig de moderne syntaxis. Afwijkend zijn:

> juist soo nae bij landt niet te lopen;
> boven een goetelinckschoodt niet van landt;
> Oock connen sijn kinderen aen de croon niet commen;
> soo hijt datelijck niet hadde laeten ombrenghen;
> Desen oude man... hadde soo veel machts niet.

In al deze gevallen is de negatie die thans in het middenstuk thuis hoort, in het eindstuk geplaatst.

In overeenstemming hiermee staat ook *geen* verder naar achter dan nu het geval is; bijv. in:

> op dese helle (‘hele’) cust... dirgelijcke geen en liggen;
> soodat sedert desen tijdt alle de schepen uydt tvaderlandt anders geen
> passasi genomen hebben.

Andere bepalingen kunnen eveneens op voor ons ongewone plaatsen staan; ik heb daarvan 10 voorbeelden genoteerd, die niet alle onder een noemer te brengen zijn. Meestal betreft het bepalingen die verder naar achteren geplaatst zijn dan wij nu zouden doen, bijv. *totdat hij haer doet expres opstaen*; *genampt bij haer ingobos*. Een enkele keer echter ook meer naar voren, zoals *altsamen* in *altsamen dese kinderen*, waartegenover elders staat: *Dit volck is altsamen peckswardt*, en *om hals* in *soo dat hij dit kindt daerom datelijck heeft laten om hals brenghen*.

Hiernaast vinden we echter zinnen met talrijke bepalingen die geplaatst zijn in de volgorde die ook in modern Nederlands grammatikaal is, bijv.:

> en loopen gemijnnelijck smorgen voor daghe met den landtwindt wel
> 3 a 4 mijllen tzee om te vissen, tot dat smiddach de zeewindt compt.

Bij deze enkele opmerkingen wil ik het laten, omdat mijn overige waarnemingen voor een deel details betreffen, die niet of nauwelijks in kategorieën te verenigen zijn. Voor een ander deel betreffen zij overbekende zaken als de verbindbaarheid van *sommige* met het lidwoord tot *de sommighe*; de hendiadys van twee verba, waarvan ik 3 gevallen heb genoteerd: *sidt ende eet*, *staen en spelen*, *staen en ploegen*; diskongruentie van S en Vf. Voorts konstrukties waarvan althans te vermoeden valt dat het vergissingen zijn, zoals *Wadt aengaet haer religie*, *is niet veel van te schrijven*. De woordorde van de voorzin korrespondeert met een woordorde die ook thans bij *wat betreft* in gebruik is en die door sommigen wel, door anderen niet geaccepteerd wordt, maar in de nazin is de verwijzing met *daar* naar het proleptische stuk weggebleven. Misschien ook hebben we met een kontaminatie te doen. Opsomming van deze en soortgelijke zaken heeft binnen dit bestek geen zin.

Uit deze eerste verkenning komt Van den Broecke te voorschijn als een man die van nature niet met een vlotte stijl begaafd is en die zijn schrijftaal ook weinig heeft gekultiveerd. Het gaat hem om de inhoud die hij mee te delen heeft, niet om de vorm. Toch is zijn stijl niet onbeholpen. Dit zijn eigenschappen die zijn taalgebruik in aanmerking doen komen voor een onderzoek naar de syntaxis van ‘gewoon’ 17de-eeuws, ook al zou bij voortgaand en vergelijkend onderzoek misschien blijken, dat hij kwalitatief aan de lage kant van de middelmaat zit. Kennis van de syntaktische strukturen waarvan stilisten als hij

zich bedienen, kan ons de achtergrond verschaffen waartegen we de bijzondere syntaxis van dichters, geleerden en staatslieden kunnen plaatsen om ze in het juiste reliëf te zien.

Een kijkje in de werkplaats waar een onaf werkstuk in de bankschroef staat, méér is dit opstel niet geworden. Wanneer ik het niettemin in vriendschap opdraag aan een man die ik om zijn wetenschappelijke kwaliteiten en om zijn menselijke eigenschappen hoogachting en genegenheid toedraag, doe ik dat in de hoop dat hij de geringheid van mijn bijdrage zal willen verontschuldigen terwille van haar bedoeling.

Eindnoten:

1 In mijn artikel *Syntaktische verschijnselen in de taal van Antoni van Leeuwenhoek*, TNTL 81, blz. 193.
2 Recensie van: A.A. Weijnen, *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, Leuvense Bijdragen 1972, blz. 43-49. De hier volgende aanhalingen alle op blz. 45 en 46.
3 Dergelijke gegevens m.b.t. niet-literair proza ook bij C. Schmidt, *De concessieve voegwoordelijke bijzin in het Nederlands van de middeleeuwen en de zeventiende eeuw* (1958).
4 's Gravenhage 1950. Aangehaald als L.V.
5 L.V., blz. XXXI.
6 L.V., blz. LXIX.
7 De spellingvoorbeelden zijn in een fotokopie van het ms. gekontroleerd.
8 Resp. L.V., blz. 13-18 en blz. 62-72.

Two important metrical facts generally overlooked in The Owl and the Nightingale*
door S. D'Ardenne

Two metrical facts have been strangely ignored[1] in the Early Middle English poem *O & N*, namely:

a) transposition of words;
b) haplographical forms.

Yet, they are important for the solution of cruces, and for the study of the metre.

a) *Transposition of words*

If we accept the two birds' statement (a rare point on which they agree) - we have every good reason to do so - namely, that Maister Nichole of Guldeford ... *wot insi□t in eche songe*, has a fair knowledge of every song

> *wo singet wel*, *wo singet wronge*. 196

we must conclude that he intended to write perfect verses. So much so that any line metrically wrong should deserve our attention; even those, which at first sight seem all right, but which do not make sense, or whose sense is questionable. Let us take the very first line:

> *Ich was in one sumere dale*.

Much ink (and of different quality) has been spilt on it. Yet, it scans well. All the trouble arises from the general view that *sumere* means summer, which is sheer nonsense, since we know, with Maister Nichole, that the nightingale is *dumb a sumere*, 'dumb in summer', 416[2]; impossible for him to *holde grete tale*. For other scholars *sumere* is the dat. sg. fem. of *sum*, a certain, and *one*, is the indef. article 'a', which not only fails to make sense, but is tautologous. Now if we transpose *one* and *in* and read *Ich was one in sumere dale* 'I was alone in a certain

valley', we are, I think, closer to the original version. Cases of transposition of words are not infrequent in the poem. In this particular case the transposition was furthered by *in one di□ele hale*, 'a secluded nook' of the next line[3]. The MSS word-order is so deeply impressed on scholars' minds that any change brought to it is discarded, and the MS reading restored[4].

* * *

Tofore þe sulfe þe pope of Rome, before the pope of Rome himself 746.

J reads *Tofore þe sulfe pope of Rome*, which has been generally preferred and adopted by critics and editors. Yet, although hidden by transposition of words and dittography, C preserves the original reading required by the metre: *Tofore sulf þe pope of Rome*. Cf. *Sawles Warde*, *is seolf þe mon*, 9, is Man himself.

* * *

Bituxen vs deme schulde, should be our judge, 1747.

Both metre and rhyme are wrong. J reads *Bitwihen en deme schulle* and preserves the right rhyme *schulle/wulle*, but the word-order is wrong. Moreover *en*, generally misread *eu*, is a case of dittography. Transposition is required to suit the metre, hence we suggest to read *Vs bituxen deme schulle*.

* * *

Ilome þu dest me grame, Often thou doest me harm, 49. Transposition would certainly improve the metre. I suggest to read

þu ilome dest me grame, rather than accept Onions's emendation *Ilome þus þu dest me grame*.

* * *

Bet þu□te þe dreim þat he were, the music seemed better that it were, 21.

Both Holthausen and Onions suggest to read: *þe dreim bet þuhte þat he were*, which improves the metre. Another possible way would be to interchange *bet* and *þu□te*, ald read: *þu□te bet þe dreim þat he were*.

* * *

And again transposition is required in:

Bet þu□te þat he were ishote, it seemed that her notes came, rather, 23 *of harpe and pipe þan of þrote*. from harp and pipe than from throat. which should read: *þu□te bet þat he were ishote*.

* * *

We agree with Onions who suggests to read: *þar song þe ule hire tide*, instead of *þar þe vle song hire tide*, where the owl sang her 'hours', 26.

* * *

Me luste bet speten þane singe, I would rather spit than sing, 39. Transposition is again required to improve the metre. We should read:

Bet me luste speten þane singe. Cf. Onions's reading: *Me lest bet spete þanne singe.*, which is better than Holthausen's suggestion: *Me luste speten bet þane singe*.

* * *

Ho ne mi□te no leng bileue, she could no longer contain herself, 42. Onions accepts the MS reading. We prefer with Holthausen to emend it to:

Ne mi□te ho no leng bileue.

* * *

For mi song lutle hwile ilest, for my song does not last long, 1451 With Holthausen we emend it to: *For lutle hwile mi song ilest*.

C *Me adun legge and þe buue* / J *Me adun legge and þe abuue*, 208, We agree with Onions ans read: *Me legge adun and þe abuue*, should revile me and extol you.

Were aferd, *ho spac bolde tale*, were afraid, she spoke boldly, 410. Transposition would improve the metre, I suggest to read:

Aferd were ho spac bolde tale.

* * *

And blisseþ hit wanne ich cume, rejoices at my coming, 435. Onions suggests to interchange *blisseþ hit* and read:

And hit blesseþ hwanne ich cume. We rather keep the MSS reading.

b) *Haplographical forms*

Atkins[5] years ago cited a few haplographical cases, generally limited to the syncope of *s*, as in *oþere*(*s*) *song*, 11, *cliures* (*s*)*charpe*, 1676, &; but they do not affect the metre, and are not worth mentioning here. This is not the case of *þis* in the last line: *her nis namore of þis* (J correct *þisse*) *spelle.*, emendation omitted by critics and editors, but noted by Onions.

* * *

For teche heom of his wisdome, to each them through his wisdom, 1766.

Another case of haplography ignored by critics and editors. The metre requires the reading: *Forte teche heom of his wisdome*.

* * *

> *Swo heore wit hi demþ adwole*, 1777.
> *þat euer abid Maistre Nichole*.

demþ has generally been correctly parsed 3rd sg. pres. indic. But what about *hi*? In our poem *hi* is either fem. pronoun sg. (e.g. in *þat alreworste þat hi wuste*, 10) she, a SE word; or plural 'they' as in *hi holde plaiding suþe stronge*, 12, though *ho*, *heo* is usually 'they'. *hi* is left unexplained. Here is a tentative explanation: *hi* is haplographical for *hit/hid* (cf. *abid* for *abit* next line). And the following *þat* clause is thus the subject. The translation of the line would run as follows: 'that Master Nicholas is kept continually waiting (for preferment) convicts their common sense of error'.

* * *

C *Sele endeð wel þe loþe* J *Selde endeþ wel þe loþe*, 943.

C. *sele* is obviously a mistake for *selde*, the J reading. The line makes sense and was translated 'Seldom ends well the disliked'; but the rhythm of the line is wrong. Professor Bruce Dickins was the first, I think, to question the MS reading. He suggested to read *grendeð* instead of *endeð* and translated accordingly 'Seldom grindeth well the reluctant' (as for example in the Old Norse Grottasöngr, which, he

adds ‘impresses me as superior in point and prosody to Seldom endeth well the hated’.[6] In prosody perhaps, but not in point. Indeed the so-called *grendeð* cited by Prof. Dickins as occurring in MS British Museum Add. 35116 fol. 24[d], should be read *erendeð*, ‘goes on an errand, acts as a good messenger’, which makes good sense and is metrically correct. Moreover it suits the context better than *grindeth*; in fact *erendeð* goes with *plaideð* of next line. Hence we should read:

Selde erendeð wel þe loþe,
And selde plaideþ wel þe wroþe.

‘Seldom does he act as a good messenger (or advocate) he who is hateful (sc. to the other party)’, that is, it is no good sending as a messenger (ambassador) a man who is not *persona grata*;[7]

‘And seldom does he plead well he who is angry.’

endeð is probably another case of haplography for *e*(*re*)*ndeð*, which occurs in the common version (Y) of C and J. Cf. *erende*, sb. message, 463. In *endeð* we may also see a case of omission of the abbreviation-mark *er/re*.

* * *

C *þat hadde idon so muchel unri□t* / J *þat hadde ido svich vnriht*, that had behaved so badly, 1094.

J *svich* is haplographical for either *s*(*w*)*o miche* or *s*(*w*)*o muche*, the correct reading.

* * *

Oft spet wel a lute liste, 763, Often a little trick brings success

þar muche strengþe sholde miste. where great strength would (have) failed.

lute liste is very likely haplographical for *lutel liste*. For *liste* we should read *list*, which occurs sometimes (but not in this poem) without *-e*. As to *miste* Holthausen suggests that ‘vor *mist* ist *have* in Gedanken zu ergänzen’, which so far sounds the best explanation. For other views see Stanley, *The Owl and the Nightingale*,[8] but they are less convincing.

Liège.

Eindnoten:

* All the quotations are from *C* (MS Cotton Caligula A IX, British Museum), those from MS Jesus College 29, Oxford, sporadically cited are marked J.

1 C.L. Onions, *An Experiment in Textual Reconstruction*, in *Essays and Studies by Members of the English Association*, vol. XXII (1937), Oxford; and Holthausen, in *Anglia Bbl.* 39 (1928) pp. 244-8, are happy exceptions.

2 Cf. *Encyclopédie Ornithologique*, éd. Paul Lechevalier, Paris, Tome V, pp. 191-213 describes the nightingale as ‘un mauvais époux mais bon père. Mais il semblerait encore que, loin de

puiser dans sa paternité des élans de bonheur qui devraient donner plus d'essor à sa merveilleuse faculté de chanter, il n'y trouve qu'un pénible devoir à accomplir: Son chant en effet s'éteint subitement et de son larynx l'instant d'avant si souple et si harmonieux, il ne sort plus qu'un cri rauque presqu'aussi désagréable que le croassement des grenouilles'. Medieval authors, however, generally situate in spring (and rightly so) the nightingale's song, as e.g. Colin Muset: En mai, quant li rossignolet
Chantent cler au vert boissonet. (IV)

3 Cf. my note in R.E.S. *n.s.* IX (1948), p. 342.
4 This happened to the emended quotation of the line I gave in my article on *The Editing of Middle English Texts* in *English Studies Today*, Oxford, 1951, p. 74. The restoration was made without my being aware of it!
5 *The Owl and the Nightingale*, Cambridge, 1922, p. xxxii
6 See my article *On Middle English Criticism*, in *Études Anglaises*, Janvier, 1954, pp. 12-16.
7 for other possible translations of these lines see my article (*op. cit.*), pp. 14-15.
8 in *Nelson's Medieval and Renaissance Library*, London, 1960, p. 122.

Willem Pée en het boek
door E. de Bock

Het is mij eerst de laatste jaren gegeven geweest Prof. Willem Pée vrij geregeld in vriendschappelijke kring te ontmoeten. Ik kreeg af en toe wel eens een brief van hem. Ik ben ouder dan hij en hij had mij wel eens wat te vragen, daar hij met nooit aflatende belangstelling alles volgde wat er omging of omgegaan was. Wat heeft hij niet alles op zich genomen naast zijn professoraat? Hij richtte het tijdschrift Taal en Tongval op dat bij mij verscheen. Als uitgever was ik reeds met hem in betrekking gekomen door de Nederlandse Dialectatlassen waar hij met Prof. Blancquaert aan werkte en welke enorme onderneming thans door hem staat voltooid te worden. Hij zorgde ook voor de heruitgaven van Blancquaerts *Practische uitspraakleer van de Nederlandse Taal*. Zo heeft hij zijn rol gespeeld in het boekenbedrijf, dat hier eeuwen geleden zo belangrijk was en goddank thans weer blijkt op te leven.

Duizend jaar geleden werden er boeken geschreven in het Zuiden van Vlaanderen (of moeten we zeggen het Noorden van Frankrijk?): St.-Omaars, St.-Amands, voor de kerk en voor de adel. Dat bereikt een hoogtepunt tussen 1415 en 1530, in welk tijdvak de hertogen van Bourgondië o.a. opdrachten geven aan Vlaamse kunstenaars, Jacquemart de Hesdin, Jacques Bandol, de gebroeders van Limburg en anderen. Filips de Goede, die in 1467 stierf, had een bibliotheek van negenhonderd zulke handschriften. Een ander verzamelaar was Lodewijk van Gruuthuuse, heer van Brugge, overleden in 1492.

Maar ook de gewone burger kon zulke boeken bezitten, althans in het welvarende Vlaanderen. Werken van Jacob van Maerlant zijn in zulke uitvoeringen bewaard gebleven en er werd handel in gedreven. Reeds in de veertiende eeuw leefde te Brussel Godevaert de Bloc, die een winkel had in pennen en ander schrijfgerief en die gebundelde gedichten van zuster Hadewych verkocht. Een tegenhanger hiervan vinden we in Engeland in William Langland, gestorven rond 1400, die zijn eigen mystieke geschriften verkocht. Hij was de auteur van *Vision of Piers Plowman*, waarvan een aantal exemplaren bewaard zijn geble-

ven in drie verschillende formaten. Boeken waren dus in deze tijd al geen unica meer. Overigens werden ze in de kloosters vermoedelijk min of meer industrieel voortgebracht, dat wil zeggen aan een aantal schrijvers te gelijk gedicteerd; dat gold dan geschriften aan wier grotere verspreiding de kloosteroversten gewicht hechtten. Van het verspreiden van boeken in de volkstaal hebben de broeders des Gemenen Levens, in 1383 te Deventer gesticht door Geert Groote, een leerling van Ruusbroec, een van hun bestaansredenen gemaakt.

We kunnen ons een denkbeeld vormen van de geldwaarde van deze boeken als we weten dat een bijbel met versierde beginletters in 1493 vier gulden kostte, een andere dergelijke in 1499 negen gulden, terwijl de prijs van een vette os drie gulden bedroeg.

In 1454 en 1463 organiseren lekenschrijvers en versierders van boeken, wat twee verschillende bedrijven waren, zich resp. te Brussel en te Gent tot gilden. Dan is echter juist de nieuwe kunst ontstaan die hen spoedig zal overbodig maken.

Zij wordt feitelijk in het begin van de veertiende eeuw reeds aangekondigd door de prenten, die als goedkope nabootsingen van geschreven boeken zijn en als zodanig aanvankelijk door de boekenliefhebbers ook geminacht zullen worden. De prenten, vooral als propaganda voor bedevaartplaatsen gebruikt, werden met de hand gekleurd en voorzien van een korte tekst, hetzij met de hand geschreven hetzij samen met de afbeelding van een of andere heilige in het hout gegraveerd. Soms werd dat meer dan één afbeelding en in 1470 zien we in Duitsland op die wijze de zogenaamde ‘armenbijbel’ ontstaan. Zulke veeldelige prent kon voor een publiek dat niet of zeer weinig lezen kon tot een boekje worden geplooid, waarvan de bladen maar langs één zijde bedrukt waren, en dat was dan wat we nu een ‘blokboek’ noemen. Hoofdzaak hierin was de afbeelding, bijzaak de tekst, Tijdens de renaissance zal het geïllustreerde boek bij de ‘intellectuelen’ in ongenade vallen. Alleen volksboeken en schoolboekjes bevatten nog illustraties, als hulpmiddelen voor het geheugen.

Maar dat was natuurlijk al geen blokboek meer. Blokboeken werden vooral gedrukt te Haarlem, de stad van Laurens Coster, wat de legende heeft laten ontstaan als zou Coster de uitvinder van de boekdrukkunst geweest zijn, d.i. van het drukken met losse in de plaats van met in het hout gegraveerde letters. Waarschijnlijk is de Duitser Gutenberg er de uitvinder van geweest maar we mogen zeggen dat deze uitvinding in de lucht hing, enerzijds door een groter wordende behoefte aan boeken ook in de lekenwereld, en anderzijds door de uitvinding van de

papierfabrikage die reeds de goedkope prenten en blokboeken had mogelijk gemaakt, waar perkament steeds een zeer duur artikel was geweest.

De Nederlanden staan hierbij vooraan. Er worden tussen 1500 en 1540 zeker niet minder dan 4000 verschillende boeken gedrukt, waarvan alleen te Antwerpen 2230. De eerste drukkers zijn vaak geleerden zoals Dirk Martens te Aalst en Rogier Rescius, eerst corrector bij Martens, later professor in het Busleyden college waar hij zelf gaat drukken om in de behoeften van zijn leerlingen te voorzien. Erasmus roept hem tot de orde wanneer zijn zaken hem te veel in beslag gaan nemen ten nadele van zijn wetenschap. Erasmus is de grote man in deze nieuwe wereld; hij is voor drukkers-uitgevers als Aldus Manutius te Venetië en Johan Froben te Bazel de grote aanbrenger van drukstof.

Het gedrukte boek krijgt een handzamer en beterkoop formaat en een grotere verspreiding onder invloed van de godsdiensttwisten en van de propaganda voor en tegen Luther en de andere hervormers. De door Luther vertaalde bijbel wordt op grote schaal verspreid. Leurders lopen het land af met pamfletten. Het boek wordt nu voor goed een handelsartikel dat op de markten wordt aangeboden, vooral te Frankfort dat dit nieuwe bedrijf weet aan te trekken. Frankfort is daar gunstig voor gelegen op de Rijn op bijna gelijke afstand van Wenen, Venetië, Lyon, Parijs, Antwerpen en Amsterdam. De Franse drukker Estienne zingt in 1574 de lof van deze jaarmarkt. Men kan er, zegt hij, over allerlei dingen inlichtingen krijgen waarnaar men in bibliotheken te vergeefs zou zoeken. Ieder staat hier op vertrouwelijke voet met hoogleraren van verschillende universiteiten; men hoort ze redetwisten in de winkels van de boekverkopers. Papierhandelaars, lettergieters en drukkers komen er opdrachten zoeken. Er wordt niet alleen gekocht en verkocht maar de wederzijdse afrekeningen over het verlopen jaar worden er afgesloten. Er wordt ook veel geruild, vel tegen vel. De uitgevers zijn meest zelf drukkers en ook boekhandelaars en het onderlinge ruilen stoffeert hun winkelvoorraden. Verkocht en geruild worden echter geen gebonden boeken maar losse vellen. De boekhandelaars, vooral zij die zelf niet drukken of uitgeven, binden het gekochte in. De grote, uit Frankrijk ingeweken drukker-uitgever Plantin is te Antwerpen eigenlijk als boekbinder begonnen, en nog in 1782 zien we te Haarlem de aspirant-boekhandelaar Adriaan Loosjes voor het boekhandelaarsgilde zijn proeve van bekwaamheid afleggen door het maken van een boekband. Stilaan komt er een splitsing als in alle bedrijven. Een van de eerste voorbeelden van een uitgever, die niet te zelfdertijd een detail-

handelaar is, is J.L. van der Vliet te 's-Gravenhage die in 1844 bekend maakt dat hij zich gevestigd heeft ‘als boekhandelaar zonder winkel’.

Al wordt er door wat al te voortvarende profeten wel eens voorspeld dat het boek door andere massamedia zal verdrongen worden, wij kunnen ons nog niet indenken dat het ooit zal verdwijnen.

Zullen we deze herinnering aan vroegere tijden besluiten met een optimistische becijfering? Na de ellendige zeventiende en achttiende eeuw en daar op volgende decennia stellen we vast dat in 1919 ongeveer 17% van de in België verschenen boeken Nederlandse boeken waren. Thans zijn er dat van 55 tot 60%. En ook het uit het Noorden geïmporteerde boek vaart daar (vanzelfsprekend) wel bij. De invoer uit Holland bedroeg aan boeken en tijdschriften in 1969, '70 en '71 resp. 400.883, 457.840 en 522.446 maal duizend fr. Uitvoer van Vlaanderen naar Holland gaat nog zeer moeilijk. Dat is een andere geschiedenis.

De Kortrijkse t-apokope in oude teksten
door F. Debrabandere

De *t*-apokope is nog altijd hét typische kenmerk van het Kortrijkse dialekt. De taal van de Kortrijkzaan wordt daarom wel 'ns nagebootst met het bekende sjibbolet: [jəˈg□□ mae senənˈu□ ə̃ zenən ˈon□dəˈ p□s], d.w.z. ‘hij gaat met zijn hoed en zijn hond naar de post’. Dit verschijnsel werd beschreven en gedateerd door VAUTERIN[1]. We vatten vereenvoudigend samen: De *t* valt weg in de auslant van een lange sillabe, b.v. [u□ / □l / □n / l□ts / u□s / tw□□j] ‘hoed, helft, hand, laatst, hoest (zn.), 't waait’. De *t* wordt niet geapokopeerd na korte klinker + *r*, b.v. [k□rt / m□rt] ‘kort, markt’ en ook niet op het einde van een doffe sillabe, b.v. (*h*)*onderd*, *wikkelt*, '*t regent*, *asemt*, *bezigt*. VAUTERIN situeert de apokope van de *t* tenslotte in de middelperiode van het Kortrijks.

Hierbij rijst onmiddellijk de vraag, of dat ook uit de teksten blijkt. We troffen inderdaad al voorbeelden van *t*-apokope in de 14de eeuw aan: 1323 schepenen in Hulster*ambach*[2]; 1340 ghemete *lans* = 1339 ghemete lants[3]; 1354 bereckers van shelech*ghees* goede van den dissche van sente Martins van Curtrike[4]; 1368 anden *noer*westhouc vander halle[5]; 1377 Ghiselbrechts voers, was *on*sleghen (V f° 31)[6]; 1379 *er*vast ende naghelvast (bis) ... ertvast ende naghelvast[7]; 1378 ende was *rech*swernede (V f° 38); Jan de Poynter vor beede veinsteren van zinen coper*dra* (rekening Begijnhof Kortrijk 1478-79; med. J. De Cuyper); 1396 vander *heil* vander moolassise[8]; 1397 meester Jan Mosqueroene de jonghen f. Jans ... *ghemets*[9]; 1417 Joes Rosseel als *vooch*[10]. We vinden hierin direkt de dialektische vormen [□mb□x / l□n / gi□s / nu□rwae□s / õsle□gn / □□r□pl / rae□x / dr□□ / □l / gəmae□ts / vo□x] ‘ambacht, geest, noordwest, ontslagen, aard(appel), recht, draad, helft, gemetst (gemetseld), voogd’.

Ook in oude toenamen vinden we dit verschijnsel terug[11]: Kortrijk 1358: Egidius dictus *Bro*backere (nr. 314); Kortrijk 1358 fundum Henrici dicti *Han*scoemakers (nr. 667); Kortrijk 1367 domum ... Henrici *Proofs* (naast Proefst, Proost) (nr. 1610); 1377 Nees *Hoefs* (voor Hoefts, V f° 86 v°); Marke 1392: Magriete Ts*foeg*s (nr. 2158); Kortrijk 1394: van Michiel Jakeminen die men heet de *Han*scoemakere (nr. 667);

Lauwe 1394: van Saren *Svoeghs* (nr. 2158); Sint-Denijs 1395: van Janen *Remerechs* (tegenover Reymerechts in Kortrijk-Buiten in 1398; nr. 1658); Kortrijk 1397 ad domum quondam Oliveri Bus*vel*s = 1399 a Olivier de Bus*velt* (nr. 356); Harelbeke 1398: Zegher de *Broe*backere (nr. 314); Kortrijk-Buiten 1398: de ver Sare wedewe Rogiers Hoel*voets* ... de Bette Hoel*voe*s f. Roegers, de Belle Hoel*voe*fs (sic) f. Roegers (nr. 753); Moen 1398: Beelle S*kin*s (tegenover 1382 Daniel Tkint: nr. 971); Zwevezele 1398: Wedewe Jans van *Oest*houke ... Roeger van *Oes*houke (nr. 1461); Wakken 1398: Jan Rate*vel*, 1382 Daniel Rate*vel*t (nr 1651); Pittem 1398: Jan *Robbrech*s (nr. 1702); Lauwe, 1398 Bette S*voch*s, Pieter de Voecht (nr. 2158); Kortrijk 1418-24: Reynnier de *Baer*makere = 1423 Reinkin de *Baert*makere[12]. We herkennen hier de Kortrijkse woorden [bru□ / pru□s / u□f / vo□x / vae□l / vu□ / ken / u□s / r□brae□x / b□□r] voor 'brood, proost, hoofd, veld (ook vel), kind, oost, Robrecht, baard'.

Hoewel al deze woorden een ekwivalent met *t*-akopope in het huidige Kortrijks hebben, valt het op dat in heel wat van onze voorbeelden de *t* precies voor een *s* wegviel, zodat we in gevallen als *hanscoe*, *Skins Robbrechs* in de onzekerheid zijn, of we met *t*-apokope of met assimilatie *ts/s* te maken hebben. Duidelijker voorbeelden van assimilatie zijn: 1368 van Hannekin haren *ousten* zone (V f° 6); 1374 an alt *ghereeste* ende baerblik*enste* goet (V f° 25 v°); 1385 Willekin van den Dale van Curtrike ... dat hi ghe*quest* soude hebben enen Ghiselin den Brauwere[13].

Vreemd is wel de spelling *onder* voor 'honderd', aangezien in deze positie normaal geen apokope plaatsvindt: 1323 om ondert pont groeter Tornoyse, van den welken *onder* ponden groeten; 1340 drie *onder* ende virtich[14].

Een paragogische - blijkbaar hyperkorrekte - *t* treffen we aan in: Kortrijk 1366: Jhan *Damant*, voor Damman (*Psnn. K.K.* 37)[15]; Wingene 1398: Jan van der *Banct*, (i.p.v. Banc, *Psnn. K.K.* nr. 95). Maar bevreemdend is weer de paragogische *t* in *Pauwelst*, aangezien in deze positie gewoonlijk geen apokope zou optreden: Rollegem 1398: Sare Pauwels = Sare *Pauwelst* (*Psnn. K.K.* nr 1528); Rollegem 1398: *Pauwelst* de Turc (*Psnn. K.K.* nr. 2082).

Nog moeilijker te interpreteren is de *t* in de verbindingen *rts* i.p.v. *rs* en *nts* i.p.v. *ns*. Is het een hyperkorrekte *t*, te verklaren door het apokopeverschijnsel? Of is het regressie ten opzichte van de assimilatie *ts/s*? Of moeten we deze *t* beschouwen als 'segmentatie van *n* en dentale *r* voor volgende fricatieve dentaal', zoals VAN LOEY[16] meent?

Van deze onetymologische *t* vinden we talrijke voorbeelden in onze 14de-eeuwse teksten[17]:

Uit *Psnn. K.K.*: Kortrijk 1377 Griele *Dammants* cateile = 1368 Meggriete Sdammans (nr. 37); Kortrijk 1390: Mathijs Beide*mants* kindere = 1396 Mathijs Beidemans kinderen (nr. 134); Kortrijk 1397: Olivier *Danints* = Olivier Danins (nr. 380); Aarsele 1395: van Betricen *Hugheleerts*, 1398 Katheline Huguelaers (nr. 791); Ingelmunster 1398: Griele *Mierts* (vgl. Kanegem 1398: wedewe Kerstiaen Miers, d.w.z. de weduwe van Kerstiaen Miere) (nr. 1351); Ingelmunster 1398: Aernoud Odevare, Peroene *Odevarts*, Maye *Odevaerts*, Trise *Odevaerts*, 1399 van Trisen Odevaers (nr. 1448).

Uit het register van de Vierschaar: 1377: iiii ellen wit *lakents* wert wesende iii lb. par. (V f° 29 v°); up Trise *Impints* (V f° 30); Beele *Yweints* (V f° 30); Willem *Toenints* weduwe (V f° 30); 1377 dat *Lievints* sweghere (V f° 31 v°); ten ende van ... *Mersiaents* pachte te haelne ... vermet hem up Jhan *Fierints* dat hi (V f° 33 v°); Jane *Leynts* (V f° 52); up Jhan *Oviints* cateile (V f° 87 v°); up Simoen *Crommelints* cateile (V f° 87 v°); Rugger de Coepman, Mergriete *Scoepmants* (V f° 51 v°); Simoen de *Queynt*selare (V f 34); 1378: v ellen *lakents* (V f° 37); Jhan *Coppints* cateile (V f° 89); up Floreins Heilen*soents* cateile (V f° 89).

Al zijn niet al de bovengenoemde voorbeelden even bewijskrachtig als attestaties van de *t*-apokope, toch blijkt die in de oude teksten sporen te hebben nagelaten. VAUTERIN *o.c.* vindt het dan ook merkwaardig 'dat een zo oud verschijnsel geografisch zo beperkt gebleven is, aangezien het enkel voorkomt in Kortrijk en onmiddellijke omgeving'. Aangezien ook elders voorbeelden van *t*-apokope en paragoge in oude teksten aangetroffen werden, kunnen we ons de vraag stellen of het Kortrijkse apokopegebied niet een reliktgebied is. 'In het Limburgs verdwijnt auslaut-*t* na *ch*, *f*, *p*', vernemen we bij VAN LOEY[17] (§ 114 d.), al voegt hij er nog een paar voorbeelden aan toe uit Brugge (1303) en Ieper (1325). Volgens JACOBS[18] is de *t*-apokope 'niet zeldzaam achter ch, f, s, r'. We citeren enkele voorbeelden: *honder* (Brugge 1284), *ghewroch* (Brugge 1336), *voorhoef* (Hazebroek 1336), *bastaer* (Brugge 1379-80), *vercoch* (Brugge 1380), *slich* (Brugge 1382-83), *nach* (Brugge 1383-84). HOEBEKE[19] noteert dit verschijnsel ook in Oudenaardse bronnen: 'Apocope van auslauts-t treedt enkele keren op, vooral na [x]' en geeft o.m. de volgende voorbeelden: 1317-27 *ghecoch*, 1415 *weech al tijser*, 1419 *ghebesich*, 1433 *bruloch*, 1437 *verwroch*, na 1400 *vercnoch*, *vernouch*, ± 1490 *biechvare*, 1428 *moe* 'moet', 1415

ghereken. Ook in het 16de-eeuwse Brugs van Willem Weydts ontdekte WILLEMYNS[20] voorbeelden van *t*-apokope en nog meer van *t*-paragoge. In het laat-Middelnederlandse keurboek van Wervik ontdekte VERMEERSCH[21] geen voorbeelden van *t*-apokope: 'Nochtans is in het hedendaagse Wervikse dialect deze apocope zeer regelmatig, en één van de karakteristieke trekken te noemen'. Dit lijkt er ons toch allemaal op te wijzen dat de *t*-apokope ooit in een geografisch veel ruimer gebied verspreid was, zodat het Kortrijkse in dit opzicht wellicht een reliktgebied genoemd kan worden.

We menen zelfs dat dit Zuidnederlandse *t*-apokopegebied bij het aangrenzende gebied van de Franse *t*-apokope aansluit. Ook in het Frans is de apokope al heel oud[22]. Zelfs in Kortrijkse bronnen vonden we voorbeelden van hyperkorrekte *t*, of van auslaut-*t* vervangen door een eveneens hyperkorrekte *s*. In 1269: que jou ... ai vendut a Aalis ... devantdis ... cis jugemens ... par le jugement[23]; 1275 n.s.: devant dis ... devant dit ... Jehan Davis (= Davit)[24]. Gemeenschappelijke klankverschijnselen aan weerszijden van de taalgrens zijn trouwens niet zo zeldzaam. VAN GINNEKEN[25] wees al op het voorkomen van parallelle taalverschijnselen in twee aangrenzende maar anderstalige gebieden, b.v. Leuvens en Waals-Brabants [pjəd] voor resp. 'peerd, paard' en 'perdre'; het stemloos worden van eindmedeklinkers zowel in het Nederlands als in het Waals en het Pikardisch. GROOTAERS[26] heeft aangetoond hoe de westelijke grens van het gebied met aangeblazen *h* zowel voor de Nederlandse (Brabant, Limburg) als Waalse dialekten maar één grenslijn vormt, die dwars door de taalgrens loopt. Ook WEIJNEN[27] wees op gevallen van fonetische overeenkomst aan weerszijden van de taalgrens.

We vatten onze stelling als volgt samen: de Kortrijkse *t*-apokope is al heel oud en blijkt bijgevolg uit 14de-eeuwse teksten; het Kortrijkse apokopegebied (met o.m. Harelbeke, Wervik) is een reliktgebied; het Vlaamse apokopegebied sluit aan bij het Romaanse.

Brugge.

Eindnoten:

1 L. VAUTERIN, *De apokope van 't in het Kortrijks. De Leiegouw* III (1961), 15-18.
2 Oorkonde O.-L.-Vrouwekapittel Kortrijk nr. 254 in kopie *Documenta Capituli Cortracensis* I, 279 (Stadsbibl. Kortrijk, Fonds Goethals-Vercruysse).
3 Rijksarchief Kortrijk, Oorkonde OLV nr. 298 en vidimus.
4 Archief O.-L.-V.-hospitaal Kortrijk, oorkonde nr. 75.
5 RAK, OLV 363 bis b.
6 RAK, Register van de Vierschaar 1367-80; verder afgekort: V.
7 RAK, OLV 379.
8 ARA Brussel, Rekenkamer 33.150, stadsrek. Kortrijk 1396-97 (n.s.), f° 5.
9 ARA, Rekenkamer 33.151, stadsrek. Kortrijk 1397-98 (n.s.), f° 18v°.
10 RAK, wezerijregister nr. 3, f° 84v°.
11 De nummers verwijzen naar: F. DEBRABANDERE, *Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk*, *1350-1400*, Handzame, 1970 (afk. *Psnn. K.K.*).

12 F. DEBRABANDERE, *Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1400* (Werken K.C.T.D., VI. Afd. nr. 8), Tongeren, 1958, blz. 7.
13 ARA, Rekenk. 13.811, Baljuwsrek. 1384-85, f^{o} lv^{o}.
14 RAK, OLV resp. 255, 298.
15 De vorm *Damant* komt evenwel in een 18de-eeuws cartularium voor.
16 A. VAN LOEY, *Middelnederlandse spraakkunst*. II *Klankleer*, § 114, e.
17 Zou het niet dezelfde *t* kunnen zijn die we horen in de Kortrijkse meervoudsvormen [e:ts / buke:ts / fa′melits / o:ts / o:to.ts / ′ve:lo.ts / ′radio.ts] voor ‘e's, boeketten, families, o's, auto's, velo's (fietsen), radio's’?
17 Zou het niet dezelfde *t* kunnen zijn die we horen in de Kortrijkse meervoudsvormen [e:ts / buke:ts / fa′melits / o:ts / o:to.ts / ′ve:lo.ts / ′radio.ts] voor ‘e's, boeketten, families, o's, auto's, velo's (fietsen), radio's’?
18 J. JACOBS, *Vergelijkende klank- en vormleer der Middelvlaamsche dialecten*, Gent, 1911, § 205.
19 M. HOEBEKE, *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde*, Gent, 1968, 561-565.
20 R. WILLEMYNS, *Enkele aspekten van het 16de-eeuwse Brugs van Willem Weydts. Hand. Zuidndl.* XXV (1971), 345-356 (348-349).
21 A.P.L. VERMEERSCH, *De taalschat van het Laat-Middelnederlandse ‘Kuerbouc van Werveke’*, Gent, 1962, 68.
22 KR. NYROP, *Grammaire historique de la langue française*, Kopenhagen, 1904, I, 363. - J. ANGLADE, *Grammaire élémentaire de l'ancien français*, Parijs, 1961, 41. - M.K. POPE, *From Latin to modern French with especial consideration of Anglo-Norman*, Manchester, 1956, 220.
23 RAK, OLV 128 bis.
24 RAK, Oorkonde Sint-Maarten, blauw nummer RAB 11. 496.
25 J. VAN GINNEKEN, *Waalsche en Picardische klank-parallellen. Onze Taaltuin* II (1933), 289-302.
26 L. GROOTAERS, *De aangeblazen h in het oosten van ons land. Versl. & Med. Kon. Vl. Acad.*, 1942, 217-225.
27 A. WEIJNEN, *Fonetische en grammatische parallellen aan weerszijden van de taalgrens. Ts. Leiden* LXXX (1963), 1-25.

Moest
door Jan Demol

Hoe komt het toch dat de moeite die zoveel ijveraars voor goed taalgebruik zich getroosten, in bepaalde gevallen zo weinig vruchten draagt? Dit is een vraag die U al vaak beziggehouden heeft en U soms ook wel eens ontmoedigt. Is het omdat taaladvies bij de meesten niet aanslaat? Of omdat zij er misschien wel aandacht aan besteden, maar het niet onthouden, of het wel willen, maar niet kunnen toepassen? Of is het omdat wij zelf de zaak niet goed genoeg begrijpen en/of niet goed genoeg uitleggen of kunnen uitleggen? Heeft het wel zin om te blijven ingaan tegen 'fouten' die zo algemeen verbreid zijn en zich zo hardnekkig handhaven? Maken wij soms met onze wenken de zaak niet nog verwarder dan ze al is? Zijn er naast al deze oorzaken, geen andere aan te wijzen die verbetering in de weg staan?

Ik zou willen proberen om deze vragen te beantwoorden, en wel aan de hand van een geval dat in dit opzicht typisch mag heten. Het gaat om het gebruik van 'moest' in de hypothetische zin. Wij hebben het daar al meer dan eens over gehad en u bent zo vriendelijk geweest om mij een paar excerpten te geven, omdat u wist dat het probleem mij interesseert.

Dit moest-gebruik wordt algemeen afgekeurd omdat het niet in overeenstemming is met het (Noord)Nederlandse taalgebruik. Is het een gallicisme? In Taal en Tongval (jg. XIII, afl. 1) heeft L. Goossens deze vraag historisch onderzocht. Hij komt tot het besluit dat het hypothetische 'moest' inderdaad ontstaan is onder Franse invloed. Later is het zich echter zelfstandig gaan ontwikkelen en uitbreiden. 'Dit ontstaan werd echter vergemakkelijkt, doordat *moeten* reeds gebruikt werd in de concessieve en uitsluitende bijzin, en in de zelfstandige hypothetische zin, zij het met behoud van eigen betekenis en zonder eigenlijk hypothetische functie'. Het gebruik van het onderstellende 'moest' is al vrij oud. Het dateert volgens Goossens van in de late achttiende eeuw. De eerste gevallen komen uit Gent, Kortrijk en Brugge, zodat een westelijke oorsprong waarschijnlijk lijkt. Aanvankelijk kwam het alleen voor na voegwoorden, 'meestal met betrek-

king op de toekomst en een dubitatieve nuance (zonder dat we van een echte irrealis kunnen spreken)' en het ging meestal 'om een onderstelling die men minder gaarne werkelijkheid zou zien worden', in tegenstelling tot zinnen met *mocht*. 'Zodra dan dat *moest* ten volle drager is geworden van de hypothetische functie, komt het ook in zinnen van het VfSA-type voor en is het niet meer gebonden aan de dubitatieve betekenis'. Dit wil dus zeggen dat 'moeten' hier zijn eigen betekenis geheel verloren heeft. Dit is zo waar dat men wel eens hoort: 'moest hij dat moeten doen, hij zou ...'.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit *moest* in vrijwel al onze 'Vlaamse' dialecten voorkomt. De mocht-zinnen zijn zo goed als verdrongen. Misschien ligt er hier en daar nog een mocht-eilandje, zoals het geval schijnt te zijn in het land van Waas, waar u zelf op gewezen hebt in Taal en Tongval, jg. XIX, 1-2. Maar u zult ook wel vinden dat dit in het algemene beeld te verwaarlozen is. Er valt echter op te merken dat er daarnaast nog andere mogelijkheden bestaan om dit hypothetisch karakter uit te drukken. Dit zal vermoedelijk wel zo zijn in Brugge. Het geldt in elk geval voor mijn dialect van Halle, bij Brussel, waar even vaak 'zou' gebezigd wordt. Bij voorbeeld in verbinding met 'ist dat', gelijk in de tijd van Ruusbroec. 'Ist dat hij zou komen, zeg hem dan dat ...'. Maar ook: 'als hij zou komen', of 'zou hij komen, zeg hem dan ...'. In de verleden tijd, zonder voegwoord: 'Had ik hem gezien, ik had het hem gezegd', of 'ik zou het hem gezegd hebben', 'Dat ik van u was, ik zou' is even gebruikelijk als 'moest ik van u zijn'. En zonder betekenisverschil. En u zult misschien nog aan andere formules denken. Grosso modo meen ik te mogen stellen dat de mogelijkheden in onze dialecten ongeveer dezelfde zijn als in het Nederlands. Met dus dit ene voorbehoud, dat 'moest' als hypothesedrager een zuidelijke afwijking vormt.

Nu doet zich echter een eigenaardig verschijnsel voor. Zeer vele, zo niet de meeste dialectsprekers die overschakelen op 'ABN' laten al die mogelijkheden uit hun gewesttaal achterwege en bezigen uitsluitend 'moest'. Het gevolg is een verarming ten opzichte van hun dialect. Erger is dat zij daardoor ten enen male van de Nederlandse norm gaan afwijken.

Een voorbeeld van *moest* als louter drager van de onderstellende functie: 'Ik ken een arbeider die 5.5.46 frank per maand ontvangt als pensioen, ingegaan in 1964. *Moest* ditzelfde pensioen ingegaan zijn in 1961, zou hij 5.939 ontvangen'. Hier had eenvoudig moeten staan:

‘Als ditzelfde pensioen ingegaan was in 1961’, of ‘Was dit pensioen ingegaan in 1961, dan ...’.

Dit misbruik van *moest* leidt ook tot verarming omdat het verwarring sticht. Het bewaart namelijk in sommige gevallen toch nog zijn eigen betekenis. Zo schreef H. Meert in zijn Onkruid onder de Tarwe: ‘Dat recht (nl. om de Zuid-Nederlandse dialecten te laten bijdragen tot de algemene Nederlandse taalschat) zou onverminderd gelden indien het Nederlands nog *moest* gevormd worden. Maar het Nederlands is er’. In Joachim van Babylon laat Marnix Gijsen de held van het verhaal een bezoek brengen aan de twee ter dood veroordeelde grijsaards die Suzanna beschuldigd hadden van overspel, en een van hen, Nabu, zegt hem op een bepaald ogenblik: ‘Ik wilde Suzanna bezitten en heb haar niet gekend. Om deze begeerte sterf ik niet. *Moesten* allen sterven die met begeerlijkheid de schoonheid aanschouwen, de aarde zou snel ontvolkt zijn’.

Dit gebruik is in Nederland heel gewoon, zowel met als zonder voegwoord. U hebt er mij een paar voorbeelden van bezorgd, maar ik zou er nog een stel andere kunnen noemen, vanaf Vondel tot heden toe. Hier volgt er een uit Onze Taal van 1953. Aan de redactie was de volgende vraag gesteld: ‘Kunt u mij alle betekenissen van “mits” geven?’ Antwoord: ‘Het zou een lang artikel worden, als wij alles over “mits” *moesten* vertellen. En een uit Praetvaria, een vroegere rubriek in Elseviers Weekblad (1966): Verreweg de meeste staatshoofden zouden het wel uit hun (staats)hoofd laten eerste klas te vliegen en in superdeluxe hotels te logeren als zij het uit hun privé-portemonnee ... *moesten* betalen’.

In Nederland heel gewoon dus, maar ook uitsluitend in die zin gebezigd.

De dubbelzinnigheid in het Vlaamse gebruik maakt dat een tekst wel eens moeilijk te interpreteren valt. Wat betekent de zin: ‘Indien men de verkregen toestand *moest* wijzigen, dan zou zulks de ganse taalproblematiek opnieuw ter sprake brengen’? Is hier ‘zou’ bedoeld, of ‘zou moeten’? In de Minnehandel van Streuvels staat de volgende zin (geciteerd in het W.N.T.): ‘Als gij met een anderen *moest* trouwen, zou ... ik uitteren van verdriet’. Denkt u ook niet dat een Nederlander deze diepe droefheid dubbel goed zal begrijpen?

Ik zou het probleem nog eens willen samenvatten: ‘moest’ wordt ten onzent gebruikt:

1° in onderstellende zinnen: a) met een voegwoord; b) zonder voeg-

woord; c) met behoud van de eigen betekenis van ‘moest’; d) met verlies van die eigen betekenis; e) ter inleiding van een voorzin; f) ter inleiding van een nazin; g) met verwijzing naar het verleden; h) met totaal verlies van zijn dubitatief karakter;

2° in andere gevallen, waar een onderstellende zin niet verwacht zou worden.

Wat onder 1°, a tot h, bedoeld wordt, zal u inmiddels, hoop ik toch duidelijk geworden zijn.

Alleen een paar voorbeelden bij 2°. Uit een verslag: ‘Het zou echter op zijn minst inopportuun zijn, moest men op dit stuk legifereren’. Na inopportuun zou men hier een eenvoudige infinitiefzin verwachten. Een tweede zin, uit de toelichting op een wetsvoorstel: ‘Het zou ten andere billijk zijn, *moesten* de pitch-verbruikers via de betaling van accijnsrechten bijdragen in de kosten die ... uit de benuttiging ervan voor de openbare instanties kunnen voortvloeien’. Ook hier zou een infinitiefzin normaal zijn: ‘de pitch-verbruikers ... te doen bijdragen ...’.

U bent het zeker met mij eens dat wij tegen dit misbruik van *moest* moeten blijven reageren. Niet alleen ter wille van de eenheid met het Noorden, maar ook om de andere redenen die ik hiervoren heb aangegeven en die toch ook gewicht in de schaal leggen. De moeilijkheid is echter dat het niet zo eenvoudig is om een goede regel op te stellen. Meestal wordt de afkeuring zo uitgedrukt, of onthouden, dat ‘moest’ fout is en behoort te worden vervangen door ‘mocht’.

Sommigen nemen dit niet aan en betogen dat ‘moest’ goed Nederlands is, aangezien het in Vlaanderen zo algemeen gebruikt wordt. Anderen beroepen zich op het feit dat het ook in Nederland voorkomt. Enkele jaren geleden hoorden wij dit argument aanvoeren, en nog wel door een van onze medestanders. Hij had in een Nederlands boek de volgende zin aangetroffen: ‘*Moesten* wij op dit gebied voor u winkelen, wij zouden u in één middag een keurcollectie kunnen bezorgen van plastic scheerapparaten ...’. Het is duidelijk dat *moesten* hier zijn eigen betekenis heeft. Maar het mooiste is dat de auteur zijn tekst veranderd heeft, omdat hij niet durfde twijfelen aan het woord van kritiek dat hij daarover van een Vlaamse deskundige ontvangen had. En toch zal het wel waar zijn dat het afwijkende moest-gebruik ook wel eens boven onze grens voorkomt. Het W.N.T. zegt dat het ongewoon is in Nederland. Ik heb één voorbeeld gevonden, denk ik toch, bij Anton van Duinkerken, maar misschien was het bij die Vlamingenvriend wel

aan Vlaamse invloed te wijten. In het boek ‘Vlamingen’ (verschenen in de Vlaamse Pockets) schrijft hij, over Streuvels: ‘Moest in een verre toekomst de schuilnaam Stijn Streuvels losraken van de boeken, die deze schrijver aan zijn volk schonk ... dan zou de noodzakelijkheid om hem aan te duiden bij de naam van één zijner werken ... onze nakomelingsschap voor een moeilijke keuze plaatsen’. Of heeft de drukker hier onbewust ‘mocht’ vervangen door ‘moest’, of reikt het moestgebied toch nog even verder dan onze noordelijke grens?

Verder zijn er degenen die wel zouden willen maar niet kunnen. Dit *moest* is bij hen tot een automatisme geworden. Wij kennen allebei een paar vurige voorstanders, om niet te zeggen voorvechters van het Nederlands, bij wie het telkens en telkens weer onbewust naar de lippen welt, al weten zij zeer goed dat het fout is.

En dan zijn er ten slotte degenen die het wel goed menen, maar, zoals gezegd, *moest* overal mechanisch gaan vervangen door *mocht*. En dat leidt dan tot nieuwe ontsporingen. Enkele voorbeelden, waar u telkens het moest-substraat in zult herkennen, zoals het hierboven geschetst is.

Eerste voorbeeld: ‘Mocht de wetgever zich beperken tot algemene bepalingen, dan zou hij niet verplicht zijn dezelfde problemen telkens opnieuw te behandelen’. Deze zin was vertaald uit het Frans: ‘Si le législateur se bornait ...’. Hier is geen sprake van een wens. Normaal zou er gestaan hebben: ‘Indien de wetgever zich beperkte’ of ‘zou de wetgever zich beperken enz.’, maar juist niet: *mocht*.

Tweede voorbeeld: Volgens een Vlaams weekblad zou Jef Geeraerts op de vraag ‘je contesteert sowieso het establishment?’ geantwoord hebben: ‘Natuurlijk. Alleen heb ik sinds mijn reis naar Cuba mijn contestatie van het Westers-Christelijk-kapitalistisch-rechts establishment gemilderd. In die zin dat ik ook het zgn. linkse, socialistische establishment zou contesteren, *mocht* ik er wonen’. Weer schemert hier het moest-substraat door. *Mocht* wekt de indruk van een wens, wat blijkbaar niet de bedoeling is. Bovendien komt het ditmaal in de nazin, wat ook niet in overeenstemming schijnt te zijn met het Nederlands.

Derde voorbeeld: De snelheid (zegt een sportjournalist van een renner) zou nog hoger gelegen hebben, mocht het niet geregend hebben’. Hier krijgen we niet alleen *mocht* in de nazin, maar bovendien wordt naar de verleden tijd verwezen, juist zoals bij *moest*. ‘Als het niet geregend had’, lag hier voor de hand.

Vierde voorbeeld: Een radiojournalist zegt: ‘En het zou ons niet verwonderen, mocht het eerlang tot een topoverleg komen tussen de regeringspartijen’. Mij dunkt dat dit met ‘verwonderen’ eenvoudig niet kan. Wij treden hier buiten de eigenlijke hypothetische zin.

Vijfde voorbeeld: Uit een brief van een financiële instelling aan de V.B.O.: ‘Ik zou het zeer op prijs stellen, mocht de V.B.O. een zichtrekening openen bij (onze instelling)’. Ook hier, na ‘op prijs stellen’ schijnt *mochten* niet mogelijk te zijn.

Het is tijd om te besluiten. Het gebruik van ‘moest’, zoals het zich in het Zuiden ontwikkeld heeft, is een gallicistische afwijking. Het doet afbreuk aan de taaleenheid tussen Noord en Zuid. Het sticht verwarring en leidt tot verarming van de taal. Wij moeten er dus tegen ingaan. Maar hoe? Dat lijkt niet zo gemakkelijk. Want men stuit op weerstanden, die de pogingen tot verbetering vaak verijdelen. Ik ben overtuigd dat dit u niet zal afschrikken en hoop dat u nog lange jaren mee kunt werken aan de verwezenlijking van een ideaal dat u altijd dierbaar is geweest: de verheffing van het Vlaamse volk door de verspreiding van een beschaafde omgangstaal.

Du bon usage des grammaires: le problème de la négation en français

door G. De Poerck

1. L'éloge du *Bon Usage* de Maurice GREVISSE, de la *Grammaire Larousse du français contemporain*, pour ne citer que ces deux grammaires, n'est plus à faire. Ils se distinguent, par rapport à la tradition, le premier, par rapport au *Bon Usage*, le second, par suffisamment d'innovations heureuses pour qu'on puisse se réjouir que décidément la grammaire du français ait commencé à emboîter le pas à sa lexicographie, si brillamment rénovée par les '*Robert*', le *Grand* '*Larousse*' *de la langue française*, le *Trésor de la langue française*, en d'autres mots, que le divorce entre des modes de présentation de la langue destinés essentiellement à des usagers non-linguistes, et les descriptions par et à l'usage des linguistes, appartienne bientôt au passé. Rejoignant en cela les autres branches de l'enseignement secondaire où une telle dichotomie est tout bonnement inconcevable.

Il reste néanmoins que nos grammaires scolaires, même les meilleures, ne vont pas toujours jusqu'au bout de leurs principes, s'arrêtent parfois à mi-chemin, et que le reproche qui leur est fait d'être peu explicites, de formuler des règles obscures et difficiles à appliquer, n'est pas dépourvu de tout fondement. Nous croyons depuis longtemps que leur lecture requiert un esprit critique constant. Mais aussi que moyennant cet effort le progrès est possible, plus rapidement, plus aisément, et de façon plus décisive qu'en reprenant chaque problème dans l'optique particulière de l'une ou l'autre linguistique au goût du jour. C'est en tout cas ce que nous entendons par le bon usage des grammaires, un bon usage qu'à défaut de pouvoir exemplifier comme il le faudrait[1], nous aimerions suggérer par l'étude rapide et donc nécessairement superficielle d'un problème à la fois controversé et à l'ordre du jour, celui de la négation[2]. Nous nous servirons pour ce faire de la *Grammaire* '*Larousse*' *du français contemporain* [3], parce que la clarification y est déjà très avancée.

2. Traitant au § 621 des adverbes d'affirmation, la *GL* écrit: 'les adverbes d'affirmation s'opposent aux adverbes de négation. Mais ces

derniers forment un système très complexe, qui, en français moderne, n'est pas encore stabilisé. Ce système enchevêtré sera étudié à part', ce qui a lieu, effectivement, dans les §§ 622-629. Le § 630, qui conclut cette étude, y insiste: 'Le français dispose donc d'un double système, qui oppose, d'une part, *non* et *pas*, et, d'autre part, *ne* et *ne ... pas*. Mais le parleur et l'écrivain moyens, habitués à mettre l'essentiel de la négation dans le terme *pas* (ou équivalent), utilisent avec beaucoup de maladresse le *ne* seul. C'est certainement un des points faibles du système'.

Il y aurait beaucoup à dire sur les implications de la notion d'un système stabilisé ou non stabilisé, ainsi que sur la maladresse attribuée aux utilisateurs moyens[4] dans l'utilisation du *ne* explétif. Nous ne nous y arrêterons pas. Notons cependant l'allusion rapide, fugitive, et aussitôt perdue de vue, à la distinction (§§ 621, 622) entre *adverbes d'affirmation* et *adverbes de négation*, dont la légitimité, telle qu'elle est exprimée et exploitée et faute de symétrie, peut sérieusement être mise en doute[5]. En fait une telle opposition est étudiée seulement dans les formes absolues[6] *oui*, *non*, *si*, aux §§ 621-626. C'est qu'elles s'expriment ici positivement, par des formes phonologiquement distinctes et dans une certaine mesure commutables. Lorsque cette condition vient à manquer, rien ne nous est dit, ou si peu, du pendant 'positif' de *ne ... pas*, qui n'est autre que la forme non marquée:

il ne *vient* pas /v/ il vient.

Ce qu'il eût fallu mettre pleinement en lumière, c'est la structure de la classe métalinguistique, ou classe logique décrite en termes de métalangue, à l'intérieur de laquelle la négation s'oppose à la non-négation, le positif étant une façon moins heureuse parce que ambiguë de présenter les choses. Il est vrai qu'en praticiens de la langue les auteurs de la *GL*, qui sont par ailleurs d'excellents linguistes, se proposent seulement de donner à leurs utilisateurs, supposés moyens (*v. supra*) la plénitude de l'usage, et ne s'arrêtent pas volontiers à ce qui paraît aller de soi. On voit mal néanmoins comment le théoricien pourrait se dispenser d'être pleinement explicite, et comment le philologue pourrait se dispenser d'être généreux dans son corpus d'exemples, destinés à fournir à l'utilisateur tous les modèles souhaitables. Car le bon grammairien, le grammairien d'aujourd'hui, doit être l'un et l'autre, en même temps que bon pédagogue.

3.1. On aura remarqué, néanmoins, que dans la dominance du verbe il y a opposition simple, une forme marquée *ne ... pas* s'opposant à

une forme non-marquée, non marquée de négativité, tandis qu'en dehors de la dominance du verbe, et notamment en emploi absolu, dans la phrase réponse, que la question soit explicite, ou simplement implicite, c'est elle qui fournit le pôle positif, par rapport auquel s'exprime l'accord ou le désaccord, et ce dans une forme phonologiquement différenciée:

tu viens? - OUI	*tu viens*? - NON
tu ne *viens* pas? - NON[7]	*tu* ne *viens* pas? - SI.

C'est déjà dire que la notion pseudo-métalinguistique de *négation* ne rend pas compte de façon adéquate de la réalité empirique, que la réalité de la parole ne s'y laisse pas ajuster.

3.2. Nous nous bornerons, faute de place, à dire un mot de la 'négativité' dans la dominance du verbe, au type *il* ne *vient* pas opposé à *il vient*. C'est, précisément, l'objet des §§ 627-629, qui traitent des 'adverbes' de négation qui 'accompagnent les verbes ou groupes verbaux' (§ 627). L'exposé, relevé par de beaux exemples de corpus, oppose, mais de façon insuffisante en ce qui concerne les artifices typographiques, ce que les auteurs appellent les *cas d'obligation* (§§ 627, 628) à ce qu'ils appellent les *cas facultatifs* (§ 629). Dans les cas d'obligation *ne* a obligatoirement dans son environnement un mot 'négatif', *pas*, *ni*, *personne* etc., qui paraît porter principalement, outre d'autres sèmes spécifiques, celui de la 'négativité', ce qui, par parenthèse, fait de *ne* une servitude grammaticale. Dans les cas facultatifs *ne* est négatif, certes, car il se suffit à soi-même, ce qui exclut *pas*, *point* etc., mais cette 'négativité' serait 'atténuée'[8] ('Idée atténuée de négation' § 629). Nous passerons en revue les deux séries de cas.

3.2.1. La présence d'un déterminatif de la quantité nulle[9] dans la proposition paraît entraîner automatiquement la mise en oeuvre d'une particule proclitique *ne* devant le verbe ou le groupe verbal personnalisés. Pour les exemples voir aussi les §§ 410, 411: *Il* n'*y eut* AUCUNE *réaction*[10], *il* ne *boit* NI ne *mange*, NUL n'*est censé ignorer la loi*, *il* ne *vient* PAS, *je* ne *t'en veux* PAS, *je* ne *vais* PAS *partir*, *je* ne *t'ai* PAS *vu*, PAS *un élève* ne *travaille*, PERSONNE n'*est* plus *belle que Vénus*, *je* ne *sais* RIEN[11],

et en corpus:

On ne *peut lui attribuer* AUCUN *malaise de l'âme*, AUCUNES *ombres intérieures* (VALÉRY)[12]

NI *M. Sanguinetti* NI *le receveur* ne *pouvaient disposer de cinq francs* (Max JACOB)
NULLE n'*est plus douce que madame de la Chanterie*, *mais aussi* NULLE ne *fut plus confiante qu'elle* (BALZAC)[13]
Vous n'*avez* NUL *besoin de téléphone* (VILLIERS DE L'ISLE-ADAM)
NUL n'*a le droit de rien*[14] *regretter* (id.)
Ils allaient graves, *stoïques* (...) PAS *un* ne *recula* (HUGO)
PERSONNE ne *m'aime* (E. TRIOLET)[15]
Ils ne *font* QUE *répéter la soi-disant sociologie d'Outre-Atlantique* (ÉTIEMBLE)
Ils n'*étaient* RIEN *moins que riches* (STENDHAL)[16]
RIEN ne *se passe que je ne saisisse*, *que je ne fixe pour jamais en moi* (SARTRE).

Si le verbe n'est pas personnalisé, si donc il est à l'infinitif, normalement *ne pas* lui est antéposé. L'encadrement comme plus haut trahirait ‘un effet de recherche, surtout pour l'infinitif présent’ (§ 628). L'une et l'autre possibilité est exploitée dans

Olivier prenait grand soin de ne *paraître* POINT *le rechercher*, *il feignait même parfois de* ne PAS *le voir* (GIDE).

3.2.2. Les auteurs de la *GL*, au § 629, signalent que ‘le système assez simple qui vient d'être décrit a été obscurci pour deux raisons’. Nous nous arrêterons à chacune de ces raisons.

3.2.2.1. La première serait ‘une raison historique. Il en reste des traces aujourd'hui. En ancien français, le *ne* suffisait à marquer la négation (*pas*, *point*, *goutte*, *mie* ... étaient facultatifs)’. On peut douter qu'il s'agisse là d'une raison d'obscurcissement et que cette raison soit historique. On ne saurait injecter de la diachronie dans une description sans déstructurer la métalangue.

Reste le fait que la langue moderne fait alterner, apparemment sans différence de signification (§ 629, 2° ab) *ne ... pas* avec *ne* sous la dominance de certains verbes comme *pouvoir*, *savoir*, *oser*[17] etc.:

Il voudrait parler, *mais il* n'*ose* (GIDE)
Il ne *put se résoudre à dire* ... (GIDE),

où l'archaïsme ‘objectif’ donnerait lieu, dans la langue moderne, à ‘un trait de style recherché’, mais aussi dans d'autres conditions de dominance, c'est-à-dire après:

- les interrogatifs *qui*, *que*:
  QUEL *auteur* n'*hésiterait à réduire le cercle de ses lecteurs*? (MARTINET)

- *si*:
  Olivier l'aimerait beaucoup s'*il* ne *préférait Bernard* (GIDE)

- une principale interrogative ou négative, dans une relative ou une consécutive au subjonctif[18]:
  Rein NE *passe que je* ne *saisisse*, *que je* ne *fixe pour jamais en moi* (SARTRE)

- *il y a*, *voilà*, introduisant une expression de temps:
  VOILÀ *bien des jours que je* ne *t'ai vu* (Mme BALZAC)[19].

Nous n'avons fait que reprendre, pour l'essentiel, les énoncés et surtout les exemples du § 629, 2°, ab: ceux-ci paraissent à première vue manifester des comportements intellectuels semblables, mais ce n'est là tout compte fait qu'une vue étique. Seule une vue émique nous, permettrait de recourir à une métalangue adéquate, et il est loisible d'envisager qu'à ce stade une réflexion conceptualisatrice nous permettrait de proposer une formulation plus acceptable.

3.2.2.2. Sous *e* (‘on peut choisir entre *ne* et *ne ... pas*, mais les sens sont opposés’) nous sommes, de toute évidence, dans une situation grammaticale autre que celle écrite sous *a* et *b*, situation qui à notre sens n'est pas à sa place sous 2°. C'est si vrai que les auteurs ajoutent: ‘Il s'agit essentiellement des propositions complétives et des relatives décrites ... au 1°’. Ce qui est étudié sous 1°, malgré les apparences, c'est l'opposition obligatoire, donc significative, *ne* (ou -) /v/ *ne ... pas*, non, comme sous 2°, l'opposition facultative, non significative, *ne* /v/ *ne pas*. En d'autres mots *ne ... pas* est ici pleinement négatif, ou positif (puisque *négatif* est le pôle positif), et c'est la forme non marquée qui s'oppose à lui, tandis que *ne* seul neutraliserait dans une certaine mesure les deux termes extrêmes et directement pertinents. C'est, sous une autre forme, l'idée avancée par DAMOURETTE et PICHON dans leur *EGLF*, et reprise à leur compte par les auteurs de la *GL* § 629, selon laquelle ‘le français moderne semble opposer: un *ne pas* qui apporte une NÉGATION ABSOLUE; un *ne* seul qui n'implique qu'une IDÉE ATTÉNUÉE DE NÉGATION’, formule qui serait plus acceptable si elle faisait une place au terme non marqué, positif, ou négatif, selon l'optique dans laquelle on se place.

Malheureusement, l'éventail des exemples donnés § 629 1° est tout à fait insuffisant pour éclairer des distinctions qui se laissent seulement

entrevoir, et d'ailleurs ils valent uniquement pour les subordonnées, où *ne* servirait à ‘souligner une certaine discordance entre principale et subordonnée’. Or il faut bien dire qu'en formulant la règle en termes de verbes principaux à forme positive (*éviter*, *empêcher*, *craindre*) et verbes principaux à forme négative (*nier*, *douter*), on lui ôte toute intelligibilité. Voici d'ailleurs les exemples:

Sa seule crainte, *c'était*[20] *que sa femme* ne *l'interrompît* (GIDE)
Je ne doute pas qu'il ne *soit parti trop tôt* (GL)[21].

Cette impression se confirme quand on voit la règle étendue apparemment abusivement aux subordonnées complétives des supports *avant*, *à moins*, *sans*:

Vite encore un mot avant qu'il n'*entre* (GIDE)
Je l'ai appris sans qu'il s'en doute (GIDE),
d'où *ne ... pas* semble bien exclu[22].

Outre que la règle énumérative du § 629 1° confond des cas distributionnellement différents, et qu'elle est très inégalement fondée en exemples, son corollaire obligé, à savoir le tour avec *ne ... pas*, ne reçoit pas les développements qui permettraient au système de se manifester, développements qu'il faut aller chercher, à l'état embryonnaire, sous 2° c:

Je crains toujours qu'elle (la royauté) ne *vive au-delà du terme qu'on pourrait lui assigner* (CHATEAUBRIAND)

en opposition significative avec:

Crains qu'un jour un train ne *t'émeuve* plus (APOLLINAIRE)
où *pas* commute tout naturellement avec *plus*, à quoi on ajoutera:

Il n'*y a que vous* /v/ *il* n'*y a* pas *que vous*.

Eindnoten:

1 On pourra prendre connaissance d'une première telle tentative dans deux articles écrits en collaboration avec A. BOONE, *La syntaxe de la phrase complexe*, dans *Travaux de linguistigue*, t. I, Gand, 1969, pp. 71-85 (*Réflexions sur le traitement des subordonnées dans quelques grammaires normatives*), et II, Gand, 1972, pp. 3-18 (*Essai de classification*).
2 Voir par exemple L. DE RYCK-TASMOWSKI, *La grammaire comme algorithme*, dans *Communicatie en Cognitie*, t. IV, 1, Gand, 1971, pp. 1-13.
3 Paris, s.d. (1964). Les auteurs sont J.-CL. CHEVALIER, CL. BLANCHE-BENVENISTE, M. ARRIVÉ, J. PEYTARD.
4 Il nous paraît que le système imposé par l'échange verbal au sein de la société est toujours utilisé au mieux, fût-ce avec les moyens intellectuels du bord, et toujours dans les limites d'une

synchronie de fait. Un procédé ancien n'est en principe jamais reconnu comme tel, il y a simplement utilisation des restes. Voir surtout 3. 2. 2. 1.

5 Une des caractéristiques de l'adverbe est son invariabilité. L'opposition syntactique *non* /v/ *ne... pas* suggère qu'il ne s'agit pas vraiment d'un adverbe, ou, au mieux, qu'il y a deux adverbes, formellement et distributionnellement distincts, qui ne se recouvrent même pas nécessairement au niveau sémantique. La négation n'est peut-être pas une notion simple, comme le voudraient les tenants de la grammaire algorithmique, toujours trop impatients dans leur démarche. Pour reprendre la terminologie de K. PIKE, on ne saurait brûler impunément l'étape étique, ni prendre pour émique linguistique une vue émique logique: une telle vue, pour le linguiste empiriste, ne peut être qu'étique, et trompeuse dans sa fausse simplicité.

6 C'est-à-dire échappant à la dominance verbale. De telles formes ne sont d'ailleurs pas toujours absolues, cf. *non-intervention*, *nonexhaustif*, *pas drôle* etc., v. § 626.

7 Une réponse *Oui* impliquerait une réponse syntaxiquement plus indépendante du modèle de la question.

8 Simultanément, les auteurs font remarquer, en renvoyant à l'*EGLF* de DAMOURETTE et PICHON, que *ne ... pas* apporte une *négation absolue*: en fait, la négation absolue paraît reposer sur *pas*, ce qui explique que 'le français parlé supprime très fréquemment ce *ne* atone; le français écrit (...) fait traditionnellement de cette élimination du *ne* la marque d'un parler vulgaire: *Moi*, *dit Gabriel*, *je fais* pas *de politique* (QUENEAU)'. Le tour est ancien, sans être pour autant vulgaire, comme l'ont bien vu les auteurs, dans *Suis-je* pas *votre père*?'

9 Le terme apparaît au § 410. La quantité attribuée à certains adjectifs et pronoms n'est nulle qu'en fonction du contexte, comp. *je* ne *veux* rien /v/ *je veux* un rien.

10 Mais dans *Ils restèrent sans réaction aucune*, la préposition paraît 'positiver' *aucune*, cf. *Je trouvais en moi* sans nulle *peine ce qu'il fallait pour me haïr* (VALÉRY).

11 Mais *Y a-t-il* rien *de si beau*? Et de même avec *guère*, *jamais*, et *plus* (durée).

12 Dans *Il y a plus de poésie dans le sincère Salmon ou dans Milocz que dans* aucun *surréaliste* (Max Jacob) toute la série des surréalistes est passée en revue, jusqu'à épuisement.

13 L'exemple *J'ai scruté ce que* nul ne *peut en rien imaginer* (APOLLINAIRE) a sa place ici plutôt que dans le cas particulier ('le cumul des négations') du § 629 2°: *en rien* n'exerce aucune influence sur le *ne*: il suffit pour s'en convaincre de le supprimer en pensée.

14 *Rien* est donc ici positif, mais repoussé à l'infini.

15 Dans *Je* ne *crois* pas *que* personne *réussisse*, *personne*, comme *rien* à la note précédente, paraît être positif repoussé à l'infini. Il s'agit d'ailleurs d'une complétive.

16 Des phrases comme *Il* ne *sait* pas *s'il* n'*a* pas *raison de partir*, ou encore *Ils* n'*étaient* rien *moins que riches* (STENDHAL), demanderaient, pour être comprises, 'un long effort'. Nous voyons dans la première le résultat de la transformation, par réduction et intégration, de l'indépendante N'*ai-je* pas *raison de partir*? qui est une question oratoire, impliquant une réponse *Si*. La seconde est souvent rendue par le tour, récusable, *ils étaient tout que riches*.

17 On notera la semi-auxiliarité des verbes énumérés.

18 On peut se demander si les conditions d'applicabilité de la règle sont bien formulées.

19 Nous classons ailleurs le cas de *Je* n'*ai d*'autre *désir que de vous être utile*, où d'ailleurs *ne* ne vient pas et ne peut pas venir après *autre... que*. Le positif (inemployé) est *J'ai un autre désir que de vous être utile*; l'effacement de *un* et l'introduction de *de* vont de pair avec la négation; *il* n'*y a que vous* § 629c est à tout prendre positif, cf. *il* n'*y a* pas *que vous*, 'd'ailleurs récusé par les puristes'.

20 Ou plus simplement *Il craignait que sa femme* ne *l'interrompît*.

21 *Bernard doute un instant si son ami dort vraiment* (GIDE) est 'inverse' de *Je* ne *doute* pas *qu'il* ne *soit parti trop tôt*.

22 Dans la complétive de *sans* le désordre serait 'très grand, aussi bien chez les grammairiens que chez les écrivains (...) le tour sans négation semble plus habituel au parler soigné', § 629, 1°. C'est ici qu'un corpus prouverait son utilité.

Snellaert verliefd
door A. Deprez

Toen de grote en impulsieve Snellaertiaan Dr. Roger Gheyselinck in mei 1970 inzage had gekregen van mijn nog niet gepubliceerde stuk over 'De jonge Snellaert'[1] en korte tijd daarna zijn militante 'De chirurgijn Snellaert' in het Nieuw Vlaams Tijdschrift publiceerde[2] achtte hij het nodig extreme reserves te formuleren over mijn voorzichtig geopperde veronderstelling[3] dat Snellaert te Maastricht een idylle had beleefd en wellicht mede als gevolg van zijn afwijzing het besluit had getroffen in maart 1835 ontslag uit de Nederlandse militaire dienst te vragen en dit spoedig daarna ook te bekomen.

Voor mijn bijdrage had ik mij gebaseerd op conjecturale interpretatie van Snellaerts briefwisseling met enkele legervrienden, vooral met de jonge kadet Edmond Nieuwenhuizen, en op het bekende verhaal van Conscience, gepubliceerd in de Annuaire de l'Académie van 1873[4]. Dit luidde:

> 'Op dit vroege tijdstip van zijn leven - terwijl hij te Maastricht in garnisoen lag - moet voor de eerste maal, en voor de laatste waarschijnlijk, in zijn hart een teeder gevoel voor eene vrouw ontloken zijn. Snellaert, die op zijn aangezicht de nagelaten sporen der kinderpokjes droeg, was niet schoon van gelaat. Is hij in zijn oprecht en diep gevoel door verstooting gekwetst geworden? Heeft de dood het voorwerp zijner genegenheid van de aarde weggenomen? - Niemand weet het; want zelfs met zijne meest vertrouwde vrienden ontsnapten hem daarover slechts onduidelijke woorden, droeve zuchten van immerdurende treurnis; en hij bekende zelf, dat hij, zijn gansch leven, niet opgehouden heeft aan haar te denken, die eens zijn jongelingsgemoed zoo diep had getroffen. Snellaert is ongehuwd gebleven. Zou niet de trouwe herinnering aan eene eerste neiging, aan eene pijnlijke miskenning misschien, hem tot de eenzaamheid hebben doen besluiten? Het is te denken, dat hij, van dan af, troost en leniging zocht in letterkundige studiën.'

Dit alles veegde Gheyselinck in zijn bijdrage van tafel, resoluut zoals al wie hem hebben gekend en ervaren nog steeds kunnen getuigen, en wel samenvattend in volgende bewoordingen:

> 'Consciences tranenrijke woordenvloed wemelt van vraagtekens!...

> Ik heb de treurnis, de verzuchtingen en het liefdeverdriet eens onwaarschijnlijk genoemd (*Neerlandia* 1960, 4, blz. 50) en ik zal dit blijven doen, tot deugdelijke bewijzen van het tegendeel worden overgelegd. In de eerste plaats omdat z.g. *romantiek* niet in de lijn van Dr. Snellaert lag. Hij was een koel realist, met scherp verstand en heldere geest. Hij bezat een echte soldatennatuur. ... Zo iemand laat zich niet zo gemakkelijk uit het lood brengen door een al dan niet toevallige ontmoeting met een aantrekkelijk meisje. ... Indien er bij Snellaert treurnis, melancholie, ontmoediging, radeloosheid en vertwijfeling zou te bespeuren zijn - en ik meen, dat zij er in latere jaren wel eens waren - dan hadden zij een andere oorzaak dan liefdeverdriet!... Men bedenke... dat Snellaert, opgeleid aan een college van het Verenigd Koninkrijk, gedurende twaalf jaar al het verheffende had gekend van de Noordnederlandse omgang en beschaving, dat hij, de Kortrijkse volksjongen, aldaar erkenning, rang en bevordering had gekend en dat hij dit alles te Maastricht had achtergelaten. ... Indien er werkelijk *chagrijn* was, dan verkies ik dit vooralsnog uit te leggen als de weemoed van een kranig officier, die wist dat zijn onbekommerde jeugd voorbij zou zijn... en dat hem, die een verheven ideaal als een vlag voor zich uitdroeg, in het geliefd maar verarmd vaderland, een zware, zeer zware taak te wachten stond.'[5]

Een en ander was voor mij reeds vroeger aanleiding gewest om de 'romantische' visie van Conscience op Snellaert tegenover de 'martiale' van Gheyselinck te stellen, waarbij overigens zomin de ene als de andere formulering denigrerend was bedoeld[6].

Het zou mij thans te ver voeren uitvoerig de parallellie in levensloop en in politieke en levensbeschouwelijke overtuiging tussen de 19de-eeuwse Westvlaamse 'volksjongen' Snellaert en de 20ste-eeuwse, Oostvlaams geboren, maar Westvlaams getogen 'volksjongen' Gheyselinck uit te werken. Het volstaat hier wel aan te stippen dat beiden, de ene om financiële redenen in 1826, de tweede om politieke redenen na 1924 - het jaar nl. van zijn uitsluiting te Leuven ten tijde van de strubbelingen tussen de academische autoriteiten en het K.V.H.V. - naar het Noorden dienden te trekken om er hun universitaire opleiding te krijgen, en dat beiden daar eveneens, volgens Gheyselinck althans, de eer en de erkenning hebben gekregen, die hun in het Zuiden werd onthouden.

Wat hier ook van zij, zo was de situatie toen 'De jonge Snellaert' korte tijd na Gheyselincks bijdrage over 'De chirurgijn Snellaert' verscheen. Ik achtte Consciences versie van de idylle geloofwaardig; Gheyselinck verwees ze om karakterologische redenen naar het rijk der fabelen. En zo zou de toestand vermoedelijk ook gebleven zijn, indien niet het toevallig ontdekken in de Gentse universiteitsbibliotheek van

enkele nog niet geïnventariseerde bundels Snellaertiana mij het door Gheyselinck verlangde ‘deugdelijk bewijs’ in handen had gespeeld.

Het betreft hier een fragmentair dagboek, waaruit de juiste toedracht van de idylle duidelijker wordt, waarin ook een felle reactie van de afgewezen minnaar voorkomt, die op dat ogenblik wel een aanval van vrouwenhaat lijkt door te maken, en waarin tenslotte een derde stuk staat, dat de taal- en cultuurpolitiek in het Zuiden behandelt.

Mijn aarzelende en conjecturele veronderstelling van destijds, dat de schone in kwestie een juffrouw Nieuwenhuizen en dus een zuster van Snellaerts vriend Edmond was. wordt erdoor bevestigd, terwijl de tijd, waarin Snellaerts uitboezemingen werden neergeschreven, kan worden bepaald tussen eind 1833 en begin 1836, want hij gebruikt hier nog konsekwent de Noordnederlandse spelling Siegenbeek - iets wat hij vanaf zijn aankomst te Gent in januari 1836 en de oprichting van De Tael is gantsch het Volk in februari niet meer zal doen: toen ging hij de zg. commissiespelling gebruiken, waarin Willems een leidend aandeel had gehad. Ik ben zelfs geneigd aan te nemen dat het zuiver-idyllische en het hevige stuk nog uit Maastricht, en dus van vóór juni 1835, stammen, terwijl het ‘programma’ van de Vlaamse beweging eventueel in januari 1836 kan worden gedateerd, omdat Snellaert toen pas als student te Gent was aangekomen - Gent wordt er enkele malen nadrukkelijk in vermeld! -, en hij voorbereidende maatregelen aan het beramen was voor een doeltreffende culturele actie.

Het eerste stuk start duidelijk midden in een verhaal - de aanhef ontbreekt - over Snellaerts belevenissen ten tijde van zijn verblijf in Noord-Brabant of Gelderland als ‘officier van gezondheid 2de klasse bij de 14de afdeling infanterie’ te velde, en is dus van vóór begin 1834, toen Snellaert naar Maastricht werd overgeplaatst. Heeft hij op een bepaalde avond in 1833 in een tuin de jongedame ontmoet en is toen reeds gebleken dat zijn liefde hopeloos was? Beschouwde zij het enkel als een voorbijgaand avontuur? Werd hij daardoor ziek, of kwam het omdat hij zich niet bij haar ‘neen’ wenste neer te leggen? Het uiterlijk onooglijke schriftje begint immers bovenaan de eerste bladzijde vrij abrupt met:

> ‘vlagen van ijlen; spoedig echter was de ziekte geweken, ik vleide my nog altyd dat het een valsch gerucht was maar toen het maar al te waar scheen werd ik door twee tegenovergestelde gewaarwordingen geslingerd. Naar Maastricht te gaan scheen my voor myne rust gevaarlyk en heimlyk wenschte ik er te wezen. Vroeg ik myne overplaatsing ik was zeker dezelve te verkrygen; ik maakte de aanvraag op die dra weer verscheurd werd;

Neen! ik laat het aan het lot over, waren myne woorden. Daar komt de overplaatsing voor alle doctors, ik alleen blyf; men biedt my eene ruiling aan, ik wys dezelve van de hand; ik wil zien, ik heb zoolang tegen het lot geworsteld*... en veertien dagen later waren wy binnen de poorten der vesting Maastricht. Het duurde niet lang of ik werd onrustig en niet een nagt die my verkwikking aanbragt. Jonker Edmond kwam by my: "indien Gy het goed vindt Doctor, wy zullen nog een paar dagen wachten U by myne famielje te presenteren, trouwens myne zuster is niet al te wel" hebt Gy eene zuster? wel ja, ik dacht dat gy dat reeds wist. En waarlyk een paar dagen later had ik het genoegen de Jufvrouw N te zien. Zij kon één of twee en twintig Jaren wezen. Middelmatig van gestalte, bruin haar, bruine gevoelvolle oogen, wangen waarop blankheid en rozenkleur in tweestryd schenen te zyn, een paar schoone ryen tanden, twee lippen die iets schenen te vragen, een groefje op den kin, een ronde, geaderde hals, eene lieve beminnelyke stem deden op my zulk eene tooverwerking dat ik in my zelve terug keerde en aan den avond in den tuin dacht. Gelukkig wist de famielje reeds dat ik van een melancholischen aard was en het werd my niet voor onwellevendheid aangetygd. De beminnelykheid van Jufvrouw N werd nog vergroot doordien zy de gewoonte had by het spreken het hoofd op zij te houden dat haar veel aan een Madona beeld van Raphaël deed gelyken; haar gang was zeker en niet gemaakt. Den nacht bragt ik slapeloos door, ik dacht aan. Juf. aan den avond in den tuin, aan myn' eed en de dageraad kwam my zoo vermoeid als ooit opwekken. Het heimwee was weg maar eene zware droefgeestigheid bleef van my meester, halve nachten lag ik op myne legerstede zonder te kunnen insluimeren, ik was bevreesd aan myzelven er van de eigenlyke oorzaak te bekennen. Eens had ik buitengewoon goed gerust, ik sta op met het voornemen een visite by Mevrouw N afteleggen; by myn ontbyt zynde ontvang ik eene invitatie voor eene soirée dansante by den heer V.B. op die party kwam ook de famielje V. wier huis ik zeer veel bezocht, en de wereld wilde dat Jufvrouw C.V. een meisje van 30 Jaren my niet onverschillig was. Niettegenstaande zulke schitterende vooruitzichten antwoordde ik waarlyk geheel werktuigelyk dat ik reeds myn woord verzegd had schoon het alleen een plan van my was.

Vandaag komt doctor S zeide Jufvrouw N onder het ontbyten; dat zal hy niet antwoordde Jonker Edmond, want gisteren nog heeft hy my gezegd dat hy eerst in het begin der aanstaande week by Mama eene visite zou komen afleggen. "Het mag wezen dat hy U dat gezegd heeft; maar komen doet hy". Zes uur was het geslagen en ik deed myne plichtpleging by de famielje N. Eenige minuten na my kwam de Jonker de receptie zaal binnen, en zyn gevoel niet kunnen weerstaan riep hy uit: Gy hier doctor! Mevrouw verhaalde my het gesprek aan de ontbyttafel, en ik het voorgevallene by myn ontbyt. Iedereen was verbaasd uitgenomen ik en mogelyk Jufvrouw N. Myne ziel versmolt in weelde en alle myne zenuwen sidderden van een meer dan aardsch gevoel.'

Tot zo ver het idyllische verhaal, dat zich over de eerste drie bladzijden uitstrekt en dat overigens voor zichzelf spreekt. Nietegenstaande

de voor 20ste-eeuwse oren vrij bloemrijk en zelfs clichéachtig aandoende taal valt hier, door de uitdrukkelijke verwijzingen naar Snellaerts eigen levensfeiten wel niet aan een literaire fictie, aan een proeve van literatuur te denken, maar bevat het dagboek een stuk echte autobiografie.

Op pagina 4 is de toon radicaal omgeslagen en ontmoeten we een verbitterd en teleurgesteld man:

> 'Allen die bemind hebben hebben zich over de vrouwen te beklagen gehad, hebben zy gelyk gehad? Ik vermeen Ja te mogen zeggen. Wat bemint de vrouw? glans, de rest harer liefde is eene aaneenschakeling van wispelturigheid, onstandvastigheid en grilligheden. Vraag aan eene vrouw lavenis ze zullen u geweigerd worden, keer U den rug om en een nieuweling is zonder moeite gelukkig. Grilligheid!
> Zoolang men U noodig heeft om zich te vermaken zal men uwe hoop koesteren, maar naauwelyks heeft men eenen mededinger in het oog of gij wordt koel behandeld.
> Die veel gevoel bezit moest op zyn twintigste jaar een meisje van achtien beminnen en op zyn vijfentwintigste kunnen ophouden van aan liefde te denken, want aan de volkomene standvastigheid van een meer dan twintigjarig meisje te denken is eene hersenschim.
> De liefde van een man gelykt aan de champagne, de liefde eener vrouw aan moezelwyn.
> Heb zoo veel attentie als gy wilt voor eene vrouw maar geloof daarom niet in byzondere gunst te geraken, volgens haar is dit alles eene plicht, die ieder ander zich eene eer zou rekenen te mogen verrigten.
> De hoofdtrek der vrouw is nieuwsgierigheid, het gevolg hiervan is de onmogelykheid om zich lang met één voorwerp bezig te houden, en de zucht voor het nieuwe; de verveling voor een persoon en de innige zucht tot nieuwe aanbidders is dus met haar innerlijk verbonden.
> De gevaarlykste mededinger is een getrouwde, want hy durft alles vragen en zal ook alles verkrijgen. Zyne zoogenaamde discretie is borg voor alles.
> Vleit U dan nog met aan de deugd uwer meisjes te gelooven. Jonge gekken!'

Het dagboek bevat overigens ook nog twee en een kwart pagina's Latijnse citaten uit Ovidius *Ars Amatoria*, liber 1 en 2, die iets afgezwakter van toon blijken dan het bovenstaande, maar toch evenmin van een vleiende opinie over de vrouw en haar kwaliteiten getuigen! Het zijn onder veel meer bv.

A.A., I, 629: nec timide promitte, trahunt promissa puellas
A.A., I, 641: ludite, si sapitis, solas impune puellas
A.A., II, 278: auro conciliatur amor
A.A., II, 742: vincite muneribus.

Iets positiever en een ernstige aanduiding voor Snellaerts komende plannen en bezigheden i.v.m. de Vlaamse cultuurstrijd is dan weer het derde en laatste stuk:

> ‘Verspreiding der Volkstaal
> By de allereerste Jeugd reeds de liefde tot dezelfve zoo sterk mogelyk indrukken.
> Boeken van Smaak voor den goedkoopsten prys mogelyk te koop veilen.
>
> Het drukken van door Vlamingen geschrevene werken bevorderen.
> Den adel streelen door hunne voorouders in het schitterendste daglicht te stellen.
> Ten minsten één letterkundig tydschrift.
> Twee of drie Vlaamsche dagbladen eenen hoogen toon laten voeren.
> Te Gent een vast theater en een vaste troep zien te krygen.
> Liedjes van smaak of nationale romancen door Liedjeszangers te laten uitventen.
> Eene Vlaamsche Zangschool te Gent oprichten.
> Den dichter die buiten een pryskamp meesterlyk het vaderland bezingt op eene openbare plaats te Gent laten kroonen’.

Men dient zich vanzelfsprekend te hoeden voor het al te strikt interpreteren van bovenstaand ‘programma’, maar heel wat van de politieke strateeg, die Snellaert in latere tijd óók is geweest, is hier reeds in de kern aanwezig: zijn zorg voor behoorlijk volksonderricht; zijn sociale bekommernis datzelfde volk op peil staande lectuur te verschaffen; zijn cultiveren van de relaties met jonkheer Philip Blommaert en baron Jules de Saint-Genois; zijn oprichten en mede-redigeren van het Kunsten Letterblad, De Eendragt en zoveel meer tijdschriften; de veel te weinig bekende bijdragen in de Gazette van Gent; zijn stimuleren van het toneel bij de Fonteine, Broedermin en Taelyver en de Kortrijkse Kruisbroeders; zijn aandeel in het oprichten van de Minard-schouwburg; de vele acties voor het verspreiden van het goede en goedkope Vlaamse lied via vliegende bladen, marktzangers, zangbundeltjes en prijskampen; het bevorderen van vaderlandse poëzie en poëten, en niét van de door hem zo niet als minderwaardig dan toch slechts als een noodzakelijk kwaad beschouwde rederijkerskamers.

Aldus blijkt het onooglijke schriftje van 1834-1836 een niet-onaanzienlijke bijdrage te kunnen leveren voor onze kennis van Snellaert, de grote Snellaert, van wie we nog lang niet alle facetten van leven en werkzaamheid kennen, maar die we thans reeds veilig als de, een volle eeuw lang onderschatte, spil van de Vlaamse beweging en de evenknie van Willems mogen beschouwen. Dat hij ook menselijke gevoelens als

liefde en haat heeft gekend schaadt geenszins aan zijn reputatie en wordt in dit schriftje duidelijk vertolkt. Omdat juist deze gevoelens in de berg nagelaten geschriften van en over hem slechts zeer sporadisch naar voren komen, verdiende het dan ook te worden gepubliceerd.

Eindnoten:

1 *V.M.K.V.A.*, 1970, p. 1-155.
2 *N.V.T.*, 1970, p. 918-936.
3 Cf. het hoofdstukje: Een idylle? op p. 76-79.
4 *Ann. Ac.*, 1873, p. 169-170.
5 *N.V.T.*, 1970, p. 934-936.
6 *V.M.K.V.A.*, 1970, p. 2-3.
* Er stond eerst: myne gewaarwordingen getrotseerd (of) onderdrukt, maar dit werd doorgehaald.

Eksogeen taalgebruik in Zuid-Nederland
door G. de Schutter

In een artikel van 1963[1] wijdt A. Sassen een aantal heel lezenswaardige beschouwingen aan het verschijnsel hyperkorrektie. Uit de grondige bespreking van een groot aantal gevallen kan men besluiten dat dat verschijnsel het gevolg is van een konglomeraat van faktoren:

- botsing van verschillende taalsystemen bij een spreker (b.v. regionaal - bovenregionaal, maar ook beschaafd - onbeschaafd, spreektaal - schrijftaal, e.d.)
- verschillende appreciatie van die systemen (hoger - lager, e.d.)
- onvoldoende kennis van het minder gebruikte (vreemde, sekundaire) systeem.

Het samenspel van die kulturele, sociale en spreektechnische faktoren leidt tot soms nogal onberekenbaar 'taalgedrag': de tweetalige spreker blijkt zich over het algemeen meer door het eksogene systeem te laten beïnvloeden dan op grond van zijn endogeen taalgebruik (meer bepaald de verwantschap van endogeen en eksogeen systeem) verwacht mocht worden.

Sassen bespreekt terecht niet alleen hyperkorrektie in enge zin (vervanging van een konstruktie die in beide systemen als korrekt kan gelden door een die in geen van beide voorkomt), maar betrekt bij zijn verhaal ook stilistisch bepaalde vormen van het verschijnsel (als uit twee of meer mogelijkheden in het eksogene systeem juist die gekozen wordt die in het endogene systeem niet voorkomt).

In deze korte bijdrage wil ik een illustratie geven van hetzelfde fenomeen in de algemene Nederlandse taal in België. Daarbij komt de nadruk bewust te liggen op het stijf-deftige aspekt van de gewone (spreek- en) schrijftaal in Zuid-Nederland.

Het onderzoek is gebaseerd op de vertaling van een achttal Franse zinnetjes door eerstejaarsstudenten in de Germaanse Filologie aan de RUG[2]. De zinnen hebben zonder uitzondering een typisch gesprokentaalkarakter[3].

In totaal leverde het eksperiment 344 bruikbare antwoorden op. Door de jammerlijk regionale rekrutering van de Belgische universiteiten is in dat wel behoorlijk aantal het oosten van het land (de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg) absoluut ondervertegenwoordigd: amper 46, tegen 196 uit Oost-Vlaanderen en 102 uit West-Vlaanderen. Natuurlijk komt dit de waarde van het eksperiment en de draagkracht van de konklusies niet ten goede. Toch lijkt het onderzoek mij *als eerste poging om het probleem te situeren* niet onbelangrijk.

Boven is erop gewezen dat het eksogene taalgebruik een onmiskenbare aantrekkingskracht op de taalgebruiker heeft zodra hij zijn normale taalsituatie verlaat: de spreker (schrijver) wendt zich van het bekende af en zoekt naar ekwivalenties (of wat daarvoor moet doorgaan). Een mooie illustratie van dat fenomeen leveren de vertalingen van zin 4. Naargelang de nadruk op verschillende konstituenten ligt, beantwoordt in het AN aan de bijwoordelijke bepaling *de nouveau* ofwel *opnieuw*, ofwel *weer* ('*ns*). Nu is in de westelijke dialekten van Zuid-Nederland het woord *opnieuw* in welke vorm ook totaal onbekend, in tegenstelling met *weer*, dat zich daar in een uitzonderlijke semantische rijkdom mag verheugen[4]. Die endogene voorkeur voor *weer* vindt geen weerslag in de verhoudingen zoals die uit het onderzochte materiaal blijken: tegenover 248 Oost- en Westvlamingen die met *opnieuw* vertalen staan er maar 20 (7,5%) die het hun vertrouwde *weer* aan het papier durven toe te vertrouwen. De implikaties van die waarneming worden pas helemaal duidelijk als de cijfers gekonfronteerd worden met de overeenkomstige uit de oostelijke provincies (waar ook de dialekten beide bijwoorden kennen), die in deze kontekstvrije zin een bijna perfekt evenwicht bereiken: 21 maal *opnieuw*, en 23 keer (52,3%) *weer*.

Natuurlijk moeten wij vooral kijken naar de gevallen waar van een betekenisverschil geen sprake kan zijn. Heel aardig is o.a. de distributie van de twee meervoudsvormen van *appel* in het Nederlands van de proefpersonen: ondanks het feit dat *appels* de enige vorm is in het westen van het land, *appelen* die in het grootste deel van het oosten, blijkt uit de enquête helemaal geen verschil in voorkeur: 19 *appelen* tegen 12 *appels* in het oosten (61,3% - 38,7%), 130 *appelen* tegen 78 *appels* in de twee provincies Vlaanderen (62,5% - 37,5%). Dat impliceert dan wel dat het eksogene taalgebruik, voor dit verschijnsel althans, heel wat sterker werkt in west dan in oost[5]

Min of meer met het vorige te vergelijken is de vertaling van *sur moi* in (2). De situatie is alleen nog wat ingewikkelder doordat zowel

oost als west hier twee konstrukties kennen: een die ook algemeen aanvaard wordt in het AN (*bij me* in het westen, *op zak* in het oosten), en een die niet (of veel minder) aanvaard wordt (resp. *mee* en *bij*). De vier wendingen komen merkwaardigerwijs in de antwoorden van beide geografisch bepaalde groepen voor, en wel in de volgende verhoudingen[6]:

	bij me	**op zak**	**mee**	**bij**
westen	*208* (*69*,*8*%)	36 (12,1%)	*1* (*0*,*3*%)	53 (17,8%)
oosten	32 (71,1%)	*2* (*4*,*4*%)	1 (2,3%)	*10* (*22*,*2*%)

Wat in dit overzicht vooral opvalt is niet zozeer het sukses van *bij me* in het oosten[7], maar wel de ruime verspreiding van *bij* in het westen (vooral in West-Vlaanderen). Staan wij hier voor het bekende averechtse gevolg van (pogingen tot) 'taalzuivering' op school (waardoor de ijverige leerling zowel goed als slecht te memoriseren krijgt en die twee dan ook maar door elkaar gaat gebruiken)? In elk geval lijkt het mij onjuist in het spoor van J. Leenen[8] dergelijke afwijkingen als een bewijs voor de 'suprematie' van het Brabantse dialektgebied bij de vorming van een Zuidnederlandse algemene taal te gaan beschouwen[9].

De behandelde voorbeelden bewijzen voldoende de vaak irreële gronden van eksogeen taalgebruik: de mens als (nogal eens verkeerd) interpreterend wezen geeft daarbij de doorslag. Het zou dan ook boeiend kunnen zijn te onderzoeken of bepaalde groepen van de bevolking meer aan de genoemde tendens onderhevig zijn dan andere. Met het vrij homogene materiaal dat mij ter beschikking staat (antwoorden van jonge universiteitsstudenten) is dat natuurlijk uitgesloten. Wel interessant kan een onderzoek zijn naar mogelijke *geografische* verschillen in de intensiteit van de tendens. Het lijkt mij dan ook zinvol om een overzicht te geven van het taalgebruik in een aantal gevallen waarin alle (of in alle geval de meeste) Zuidnederlandse dialekten en het vlotte alledaagse AN met elkaar overeenkomen.

Zoals boven al even aangeduid is zijn er drie mogelijkheden te onderscheiden.

1. De neiging om het 'toch maar goed te doen' kan leiden tot fouten; de volgende voorbeelden behoren tot de allertaaiste afwijkingen van het AN waarmee de Zuidnederlander zijn afkomst nogal eens verraadt: het gebruik van *noemen* i.p.v. *heten* (zin 3), van *deze* of *degene* i.p.v. *die* (4) (*celui de ton oncle*).

2. In de meeste gevallen echter kan het resultaat niet als onidiomatisch van de hand gewezen worden; de spreker kan b.v. de endogene, vertrouwde konstruktie (uitdrukking) laten varen voor een die in het AN gewoon naast de andere staat, eventueel met geringere frekwentie. Voorbeelden daarvan leveren de zinnen (4) (*le chapeau de papa = de hoed van vader* i.p.v. de genitiefkonstruktie *vaders* (*vader z'n*) *hoed*, (5) (*als ik komen kan* i.p.v. *kan komen*) en (6) (*ce soir déjà = al vanavond* i.p.v. *vanavond al*).

3. De derde kategorie bevat varianten van de tweede: de eksogene konstruktie kan tot een andere taalsfeer behoren. Dat is het geval als uitdrukkingen uit de gewone, vlotte taal moeten wijken voor stijve, plechtige of archaïsche ekwivalenten; illustraties vinden wij in de zinnen (4) (*ne ... que = slechts* i.p.v. *maar*), (5) (*si = indien*, *zo* of *wanneer* i.p.v. *als*), (6) (*ce soir = deze avond* i.p.v. *vanavond*[10]); *déjà = reeds* i.p.v. *al*), (7) (*s'amuser = zich vermaken* i.p.v. *zich amuseren*), (8) (*n'est-ce pas = nietwaar*, *is 't niet* i.p.v. *hee*, *niet*).

In de volgende tabel wordt een overzicht gegeven van endogeen en eksogeen taalgebruik in die drie kategorieën[11]. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen de antwoorden van Westvlamingen, Oostvlamingen en alle anderen[12]:

		Westvl.			**Oostvl.**			**Anderen**		
		a.	**b.**	**%**	**a.**	**b.**	**%**	**a.**	**b.**	**%**
1.	a. [illegible]	*82*	12	*87,2*	*151*	25	*85,4*	*39*	2	*95,1*
	b. [illegible]	*66*	17	*79,5*	*125*	42	*74,9*	*37*	4	*90,2*
2.	a. vader z'n/v. vader	*57*	31	*64,8*	*84*	91	*48*	*26*	15	*63,4*
	b. kan [illegible] kan	*91*	6	*93,8*	*173*	7	*96,1*	*35*	9	*79,5*
	c. ... al/al ...	*53*	32	*62,4*	*119*	46	*72,1*	*31*	8	*81,6*
	d. [illegible][3]	*26*	43	*37,7*	*52*	87	*37,4*	*19*	12	*61,3*
3.	a. [illegible]	*54*	27	*66,7*	*88*	64	*57,9*	*24*	13	*64,8*
	b. als/ander vgw.	*52*	48	*52*	*69*	121	*36,3*	*23*	24	*48,9*

c. [illegible] avond	*47*	55	*46,1*	*66*	124	*34,7*	*33*	15	*68,8*
d. al/reeds	*26*	60	*30,3*	*35*	130	*21,2*	*17*	22	*43,6*
e. [illegible]	*59*	44	*57,3*	*83*	102	*44,9*	*24*	25	*49*
f. hé, [illegible]	*21*	44	*32,3*	*35*	99	*28,8*	*22*	8	*73,3*

De tabel illustreert een heel duidelijke tendens: de neiging om

zich in zijn bovenregionale taal zoveel mogelijk tegen het dialekt af te zetten lijkt bij Oostvlamingen veel groter dan bij Westvlamingen en (vooral) bij de ondervraagden uit de overige provincies: het hoogste percentage van het endogene taalgebruik ligt 7 maal in de derde kolom (5 maal is er een verschil van meer dan 10% met de twee andere), 4 keer in de eerste (3 maal bedraagt het verschil met de derde kolom niet eens 5%, en is dat dan ook te verwaarlozen), en maar een keer in de tweede. Omgekeerd levert de tweede kolom 9 maal het laagste percentage op, de twee andere telkens maar een keer[14].

Een andere opmerkelijke vaststelling is dat eksogeen taalgebruik vooral frekwent is in kategorie 3: echte fouten (kategorie 1) komen niet zo vaak voor: in de drie kolommen gemiddeld resp. 16,7% - 19,9% - 7,4%; stilistische varianten (kategorie 2) hebben eveneens voor een vrij grote meerderheid weinig aantrekkingskracht (eksogeen taalgebruik in resp. 32,6 - 36,6 - 28,6%). Het zwakke punt vormen duidelijk de afwijkingen die tot stijf, plechtig taalgebruik leiden. Het eksogene taalgebruik krijgt hier, althans in de westelijke provincies, zelfs een absolute meerderheid: endogeen gebruik in resp. 47,4 - 36,8 - 58,1%. Het regionale verschil is in die laatste groep ook het meest geprononceerd.

Hoe kunnen wij nu het toch wel aanzienlijke kwantitatieve verschil verklaren tussen Oost-Vlaanderen enerzijds, West-Vlaanderen (en, volgens mijn onvoldoende materiaal dan toch, de rest van Zuid-Nederland) anderzijds? Een geringere vertrouwdheid met het AN kan niet ter verklaring ingeroepen worden: gemiddeld staat de Oostvlaming zeker niet minder gunstig tegenover de algemene taal dan de Westvlaming of Antwerpenaar, integendeel! De grotere voorkeur voor eksogeen taalgebruik zal dus wel niet op een geringere (technische) vertrouwdheid met het AN teruggaan, maar eerder op psychologische grond berusten. Een mogelijke verklaring, die ik graag voor een betere opgeef, zou in de speciale dialektsituatie in Oost-Vlaanderen kunnen liggen: door de ekstreme versnippering van het dialektlandschap (bijna stuk voor stuk hebben de dorpen en steden eigenaardigheden in hun taal waardoor ze zich - soms heel sterk - van de omliggende gemeenschappen onderscheiden) kan de Oostvlaming zich meer dan de bewoner van meer homogene dialektgebieden (b.v. West-Vlaanderen en Antwerpen) van de betrekkelijke waarde van zijn eigen endogene systeem bewust zijn, en dan ook spontaner geneigd tot ‘toegevingen’ aan een ander (bovenregionaal) systeem, zelfs daar waar die helemaal niet gevraagd worden.

Een belangrijker besluit uit de toch wel katastrofale cijfers voor

kategorie 3 is dat de algemene taal van de Zuidnederlander in ekstreme mate lijdt aan stijfheid en dorheid, gevolgen van een gebrek aan inzicht in de sociale en kulturele gelaagdheid van het Nederlands. Een vraag in dit verband is in hoeverre de school, vooral dan de klassieke lessen 'taalbeheersing' schuld treft. Al te dikwijls immers wordt 'taalbeheersing' verengd tot een negatieve 'taalzuivering', zonder dat positief aan verdieping van het inzicht in de levende taal gedaan wordt. Men kan zich afvragen of het aankweken van een eenzijdig negatieve refleks tegenover het bekende de zaak van het AN in België ten goede komt. Het uitroeien van fouten gaat immers in niet geringe mate gepaard met introduktie van andere (b.v. die behandeld in kategorie 1). Nog nefaster voor de levenskansen van de bovenregionale taal als omgangstaal zou wel eens de angst voor het te gewone kunnen blijken. Daardoor behoudt het AN zijn karakter van 'zondags pak' dat het voor velen nog steeds onderscheidt van de levende taal, het dialekt.

Eindnoten:

1 A. SASSEN, *Endogeen en exogeen taalgebruik*. In: *Nieuwe Taalgids*, 56 (1963), 10-21. Met *endogeen* wordt bedoeld: dat wat de taalgebruiker uit zijn eigen moedertaalsysteem kent, met *eksogeen* wat vreemd is aan dat systeem.

2 In 1971-1972 en in 1972-1973.

3 (1) Il l'a fait de nouveau. (2) Je n'ai pas d'argent sur moi. (3) Il s'appelle Jean. (4) Tu as vu le chapeau de papa? Non je n'en ai vu qu'un seul, celui de ton oncle (In 1971-1972 werd aan een deel van de studenten een andere zin voorgelegd: Est-ce que tu veux ce livre-ci ou celui de Jean?). (5) Si je ne peux pas venir, veux tu m'excuser? (6) Est-ce que tu reviens ce soir déjà? (In de oorspronkelijke versie, voorgelegd aan de helft van de studenten in 1971-1972 ontbrak het laatste woord). (7) Je me suis follement (in 1971-72: très bien) amusé. (8) Tu veux acheter des pommes n'est-ce pas? J'en ai encore de très belles chez moi (enkel gevraagd in 1972-73).

4 Aan *revenir* in (6) b.v. beantwoordt in de meeste West- en Oostvlaamse dialekten *weerkomen*. Opmerkelijk is wel dat in de vertalingen *weer* maar 9 keer voorkomt (tegen 277 maal *terug*); voor het oosten (waar *terug* endogeen is) bedragen de cijfers resp.: 4 × *weer*, 40 × *terug*.

5 Ondanks de duidelijke voorkeur voor het *s*-meervoud in het AN, blijkt die vorm als eksogene 'aantrekkingspool' minder sterk te zijn dan de vorm op *-en*.

6 Het endogene taalgebruik wordt hier en verder steeds kursief aangeduid.

7 Dat is het korrektief dat de leerling op school nogal eens voorgehouden krijgt voor zijn dialektisch *bij*.

8 J. LEENEN, *Ver*(*zuid*)*brabantsing van Limburgse dialecten*. In: *Taal en Tongval* 21 (1969), 186-189 en 22 (1970), 118-123.

9 Tegenover 'Brabantse' afwijkingen in de als algemeen bedoelde taal van Vlamingen, staan Vlaamse in die van de Brabander; vgl.: Ik kom alleszins (i.p.v. zeker); Ik weet het niet zijn (i.p.v. Ik weet het niet); hij is gisteren toegekomen (i.p.v. aangekomen); een fiets tegen een muur stellen (i.p.v. zetten); een appelaar (i.p.v. een appelboom); enz.

10 Hier kan natuurlijk het voorbeeld van het Frans meegespeeld hebben. Over het algemeen hebben de ondervraagden echter wel hun best gedaan om zich van dat voorbeeld te distantiëren.

11 Alle aandacht gaat naar de 'duidelijke' gevallen; plaatsgebrek maakt het onmogelijk een gedetailleerd overzicht en analyse op te nemen van alle genoteerde vertalingen (b.v. in zin. (5) met *mocht* of *moest*).

12 De tabel omvat voor elke groep het absolute aantal van degenen die a. endogeen, b. eksogeen taalgebruik de voorkeur geven. Daar wordt dan nog het percentage van het endogene gebruik aan toegevoegd.

13 Zie boven: *appels* geldt als endogeen in West- en Oost-Vlaanderen, als eksogeen in de rest van het land.
14 In een geval (2.d.) zijn de percentages voor Oost- en West-Vlaanderen gelijk.

De accentuatie der bnw. met het praefix *on-*
door F. de Tollenaere

Ruim veertig jaar geleden publiceerden Else en Willem Pée een studie over de Nederlandse intonatie. Een kleine bijdrage over de Nederlandse accentuatie van *on*-adjectiva zal hem, aan wie deze bundel opgedragen wordt, daarom zeker interesseren. Hij heeft er trouwens zelf iets over geschreven in het voorbericht bij de achtste druk [1969] van de *Uitspraakleer* van Blancquaert.

Het eerste gedeelte van het derde hoofdstuk van *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands* is gewijd aan het accent. In § 89, p. 110 van de achtste druk [1970] leest men: ‘Een ander voorbeeld van eigenaardige accentuatie biedt het praefix *on-* (§ 194) (*lees*: § 195). Het heeft in onze taal vóór znw. de klemtoon, is daarentegen vóór bvnw. (en bijwoorden) zwakbetoond, b.v. *óndiepte*: *ondiép*, *ónvrede*: *ontevréden*. Dit verschijnsel vindt z'n oorsprong in het owgm., waar een zwakbetoond *un-* reeds voorkomt in verbaaladjectieven, in aansluiting aan de zwakbetoonde verbale praefixen (§ 88). Daar de verbaaladjectieven en de participia met *on-* de talrijkste categorie gingen vormen, sloeg dan de zwakke toon van *on-* analogisch op de andere bvnw. over, temeer daar in verbindingen als *onge-*, *onbe-* de neiging bestond de volle toon op de derde syllable te leggen. Zo ontstond in onze taal de scherpe tegenstelling tussen substantieven en adjectieven, anders dan in 't Duits, waar de emfatische toon bij tal van bvnw. vast werd (*únecht*, *únlieb*, *únfreundlich*, *únerfreulich* enz.)’.

Zowel de synchronische beschrijving als de historische verklaring van de accentuatie der *on*-adjectiva is (afgezien van de spelling) reeds te vinden in de tweede druk [1924] van Schönfeld's boek (§ 66, p. 80-81), nog niet echter in de eerste uitgave, waarvan het voorwoord gedateerd is ‘Maart '21’.

Wie de vraag stelt waar deze theorie van Schönfeld op berust en daarvoor de bibliografie bij § 66-67 van de tweede druk opslaat, krijgt het antwoord niet cadeau. Ik vond het in de vierde druk [1923] van J. Verdam, *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, bewerkt door

F.A. Stoett. In de 2de [1902] en 3de [1912] druk van dit werk leest men: ‘Merkwaardig is ook, dat *on-* bij zelfstandige naamwoorden den hoofdtoon heeft (*ónkosten*, *ónzin*, *ónmensch*, *ónweder*, *óngelijk*), en bij bijvoeglijke naamwoorden toonloos is (*onréin*, *onédel*, *onnút*, *ongáar*, *ongelíjk*), behalve alleen bij *ónklaar*’ (p. 150). Stoett echter voegt daar in 1923 de volgende verklaring aan toe: ‘Men kan dit verschijnsel verklaren door uit te gaan van de verbaal-adjectieven, wier *on-* zich aanpast bij de verbale praefixen, die ook geen toon hadden; vandaar namen ook andere adjectieven dit zwakbetoonde *on* aan’ (p. 154-155), gevolgd door de noot ‘Zie *N. Taalgids* XVII, 39-40’. Diezelfde verwijzing, eveneens zonder naam van de auctor intellectualis, is te vinden in de bibliografie bij § 64 en § 66-67 van Schönfeld[2] [1924]. In de derde druk [1932] echter is van beide verwijzingen alleen de eerste blijven staan (nu bij § 75, blz. 267); in de vierde druk [1947] is, bij § 75 op blz. 258, tenslotte ook de eerste verdwenen.

Slaat men de *N. Tg.* jaargang 17 [1923] op, dan ziet men dat Schönfelds bron Schönfeld zelf is, t.w. (op blz. 37-40) zijn artikel ‘Iets over het woordaksent’, geschreven naar aanleiding van L.L. Hammerich, *Zur deutschen Akzentuation* [1921], die o.m. de hoofdtrekken van het Hoogduitse woordaksent behandelt en daarbij meermalen ‘op de eigenaardige afwijkingen van het Nederlandse woordaksent’ wijst.

Reeds J.H. Gaarenstroom, *De Klemtoon in de Nederlandsche Taal* 38 [1897] schrijft: ‘*Aarts* en *on* hebben bij niet van adjectieven afgeleide substantieven den hoofdtoon; bij adjectieven slechts een bijtoon: *onáangenaam*, *ongehóorzaam*, *onnút*, *ontróuw*; *aartsdóm*, *aartslúi*. Dat *aarts* en *on* hier hun hoofdtoon verloren hebben, is almede aan regressie toe te schrijven. *Ontróuw* en *ongelíjk* zijn adjectieven, *óntrouw* en *óngelijk* substantieven. *Onklaar* heeft steeds den hoofdtoon op de eerste lettergreep’. J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche Taal* 55 [1901] - ook in zijn *Geschichte der niederländischen Sprache* in de *Grundriss*[2] 1, 814 [1901], maar nog niet in de eerste druk [1891]) - schrijft ‘het praefix *on* ... heeft (*bij adjectiva*) nooit den klemtoon (behalve in *ónklaar*)’; hetzelfde vindt men bij Verdam in de tweede, omgewerkte uitgave van (*Uit*) *de Geschiedenis der Nederlandsche Taal* 148 [1902].

Gaarenstroom heeft echter op p. 44 aan zijn regel over de bijtonigheid van *on-* in bnw. de volgende merkwaardige opmerking toegevoegd: ‘De voorvoegsels *aarts* en *on* hebben bij substantieven den hoofdtoon. Dit maakt, dat men deze prefixen in adjectieven dikwijls verkeerd accentueert; soms hoort men: *ónnutte dienstknecht*, *ónrijpe appelen*. Eene andere oorzaak van deze fout is, dat *aarts* en *on* dikwijls een rhe-

torischen toon krijgen'. Deze zgn. 'fout' wijst er intussen op, dat het toch allemaal minder eenvoudig is dan wat men ook nog in nieuwere werken over fonetiek (b.v.E. Blancquaert, *Uitspraakleer*[8] 143 [1969] en B. van den Berg, *Foniek*[5] 108 [1969]) vindt.

De regel: het praefix *on-* is vóór bnw. zwakbeklemtoond, gaat heel vaak wèl op voor zover de *on*-adjectiva buiten elke context, b.v. als lemmata in een woordenboek, worden aangeboden. Zodra ze echter normaal, d.w.z. in een bepaald syntactisch verband verschijnen, is de werkelijkheid iets gecompliceerder. Een bnw. als *onafgebroken* b.v. krijgt in de grote Van Dale[8] [1961] tussen vierkante haken de vermelding mee 'het accent wisselt'. In de citaten wordt die wisseling toegelicht: *een 'onafgebroken reeks van ongelukken* (attributief), tegenover *zijn rust was on'afgebroken en verkwikkend* (praedicatief). Bij *onkies* vindt men: *een 'onkiese uitdrukking* naast *die opmerking was heel on'kies*. Dit laatste lemma heeft echter, i.p.v. de vermelding 'het accent wisselt', twee accenten meegekregen. In 1970 is B. van den Berg, in het Van Haeringen-nummer (p. 1-15) van *De Nieuwe Taalgids*, dan ook tot een heel wat genuanceerder opvatting gekomen over 'Het woordaccent van afleidingen met het prefix *on-*'.

Dat in een citaat uit W.D. Hooft, *A. de Piere* 22 'je bint voor een onrechte deur' het voorlaatste woord beklemtoond werd als *onréchte* (Schönfeld, *N. Tg.* 17, 39 [1923]) is m.i. niet waarschijnlijk. De in het WNT X, 1768 eveneens vermelde plaats uit Westerbaen, *Ged.* 1, 277 [1672] 'Geen Stierman, onbedagt, neem quaede boet of baecken, Of onrecht waeter-peyl [1641]' wijst, volgens het door Schönfeld gehanteerde criterium van de versklemtoon, bepaald niet in die richting. Het door hem geciteerde vers uit Camphuyzen, waar het metrum ongetwijfeld 'd'Onchrísten ziel' vereist, herinnert er ons echter aan, dat Heeroma gelijk heeft waar hij schrijft, dat uit verzen geen gegevens zijn te halen 'over klemtoonverschuivingen die bepaalde woorden, in de loop der tijden zouden hebben ondergaan' (*N. Tg.* 42, 66 [1949]).

Dat verder de tegenstelling tussen het Nederlands en het Duits in de beklemtoning der adjectiva met *on-* minder scherp is dan Schönfeld het voorstelt, blijkt niet alleen uit de Nederlandse, maar ook uit de Duitse gegevens. Men zie b.v. de behandeling der *un-* adjectiva in W. Wilmanns *Deutsche Grammatik*[3] p. 446-447 [1911]. Naast de categorie der 'Adjektiva ... (*die*) regelmässig den Hauptton auf *-un* (tragen)' zijn er b.v. ook andere die 'wechselnder Betonung (unterliegen), je nachdem sie attributiv oder prädikativ gebraucht sind, z.B. *ein únberechenbarer Schaden*, ...: *der Schaden ist unberéchenbar*'. Zie verder

ook J. van Dam, *Handbuch der deutschen Sprache*[13] p. 97-101 [1950]; *Siebs Deutsche Hochsprache*[16] p. 87 [1957].

Germ. *un-* < idg. *$\overset{n}{\circ}$, zwakke trap van de ontkenning idg. **ne* (Schönfeld[8] § 195), wijst uiteraard op een niet geaccentueerd zijn in het Indogermaans. Of in het Oudgermaans de *un*-adjectiva de regel der nominale accentuatie hebben gevolgd, d.w.z. de klemtoon op het praefix hebben gehad, weten we uiteraard niet met zekerheid. E. Prokosch, *A Comparative Germanic Grammar* § 43 (p. 119) [1939] neemt aan dat nomina en adjectiva het accent op het praefix hadden, het onbeklemtoonde *ga-* uitgezonderd. Uit de formulering in § 89 blijkt dat Schönfeld voor de *un*-bnw. in het Oudgermaans eveneens een nominale klemtoon aanneemt. De accentuatie van sommige Oudengelse en Oudhoogduitse *un*-adjectiva (zie Kluge, *Urgermanisch* § 94 [1913]) zou daarvoor kunnen pleiten. Niet-nominale accentuatie vinden we echter reeds bij Otfrid en in de Middelhoogduitse poëzie; zie Wilmanns, *a.w.* p. 445. Daaruit mag men echter niet de conclusie trekken 'dass diese Betonungsweise in der gewöhnlichen Rede ebenso gewöhnlich war - denn das Bedürfnis des Verses begünstigt oft die Verschiebung des Akzentes'. De ontwikkeling der taal wijst er echter wel op, 'dass der Akzent mindestens nicht sehr fest stand'.

Schönfeld meent, dat de accentverschuiving bij de bnw. te wijten is aan een zwakbetoond *un-* in owgm. verbaaladjectieven. Hammerich, zo schrijft hij, 'heeft n.l. aangetoond, dat reeds in 't Oudsaksies een "druckschwaches" *un-* voorkomt in verbaal-adjektieven. ... M.a.w. *un-* in verbaaladjektieven sloot zich vanouds nauw aan bij de verbale praefixen, die immers ook geen toon hadden' (*N. Tg*, 17, 40 [1923]).

Gaat men nu in Schönfeld's bron kijken, dan blijkt het allemaal niet zo een vaart te lopen. Hammerich noemt (p. 19), zegge en schrijve, één enkel 'sichere(*s*) beispiel für druckschwaches *un-*' bij Oudsaksische 'verbalabgeleitete adjektiva', t.w. *unquéthandes so filo antkennian scolda*, Heliand, vs. 5661, en verder nog twee andere waar de m o g e l i j k h e i d van een onbeklemtoond *un-* voorhanden is! En ook hier is de waarschuwing van Wilmanns en Heeroma op zijn plaats: de klem in het vers is geen b e w i j s voor de klem in ongebonden rede. Hammerich, die toch in sterke mate op het verskompas vaart, schrijft trouwens zelf ook: 'Die verwendung im vers entspricht nicht genau der prosaaussprache' (p. 54).

De hypothese van Schönfeld over de accentverschuiving bij *on*-adjectiva is m.i. historisch niet overtuigend geadstrueerd. Waar zijn uitspraak dat 'de verbaaladjektieven en de participia met *on-* de tal-

rijkste categorie gingen vormen' statistisch op berust, is me niet bekend; bij Hammerich heb ik ze niet teruggevonden. Zonder nadere gegevens is ze niet meer dan een slag in de lucht.

Of het huidige wisselend accent van vele *on*-bnw. in het Nederlands en in het Duits de direkte voortzetting is, enerzijds van de Oudgermaanse nominale accentuatie (t.w. in attributief gebruik), anderzijds een secundair verbaal accent vertegenwoordigt, is natuurlijk onzeker. Jongere ontwikkelingen hoeven immers niet per se hun verklaring te vinden in veronderstelde Oudgermaanse toestanden. Zeker is in elk geval dat Schönfeld in § 89 uitgaat van niet geheel juist geobserveerde synchrone gegevens.

Tot slot zou ik hier nog aan willen toevoegen - en hiermee sluit ik dan weer aan bij het in mijn aanhef genoemde voorbericht van Willem Pée -: het lemma van een woordenboek is principieel niet erg geschikt als voertuig voor het aangeven van de ingewikkelde wisselende klemtoon der Nederlandse en Duitse *on*-adjectiva.

De Bo en het Noordwestvlaams
door M. Devos

Een eeuw geleden verscheen te Brugge, als bekroning van ongeveer dertig jaar onverdroten ijver, het *Westvlaamsch Idioticon* van partikularist L. DE BO. De betekenis die dit monumentale werk zou hebben voor de kennis van het Westvlaams en voor de dialektstudie in het algemeen werd door de entoesiaste tijdgenoten nauwelijks overdreven. Intussen echter heeft de wetenschappelijke studie der streektalen een enorme vooruitgang geboekt, ging ze steeds strengere eisen stellen aan eksaktheid en metode, zodat de moderne dialektoloog niet langer kritiekloos kan staan tegenover een aantal oudere werken. Zo heeft ook het *Westvlaamsch Idioticon* zijn onvolkomenheden, zowel wat inhoud als wat hanteerbaarheid betreft. Aan het eerste van die aspekten wil ik hier enkele bedenkingen wijden.

Wie op het terrein van de woordgeografie werkzaam is zal al dadelijk gekonfronteerd worden met het probleem van de lokalisering van DE BO's woordmateriaal. In welke streek, stad of gemeente werd dit woord opgetekend? Die vraag blijft in het *Idioticon* nagenoeg altijd onbeantwoord, want behalve in enkele gevallen waar we lezen: ‘wordt gezegd in Veurne-Ambacht; gebruikelijk in de Polders van Noord-Vlaanderen’, leren we niets over de herkomst van het materiaal. Bijgevolg kunnen we zonder verder onderzoek onmogelijk weten welk gebied uit West-Vlaanderen het sterkst vertegenwoordigd is. Tot nu toe heeft niemand die problemen opgehelderd en ook deze bijdrage zal dat maar zeer gedeeltelijk doen. Toch heeft een beperkt onderzoek mij duidelijk gemaakt dat het *Westvlaamsch Idioticon* niet voor alle Westvlaamse dialekten even representatief is. Ik zal dit staven met een bewijs uit het ongerijmde. De taal van de kustvlakte in de omgeving van Oostende en verder noordoostwaarts werd door DE BO enigszins stiefmoederlijk behandeld.

Een eerste steekproef bevat een honderdtal woorden, lukraak opgetekend tijdens gesprekken met oude Oostendenaars en inwoners van omliggende gemeenten. Hierbij heb ik een onderscheid gemaakt tussen

woorden die mogen beschouwd worden als gekend door de gehele bevolking, en termen die eerder tot de vaktaal van vissers en zeelui behoren

Lijst I.

1. *De bevolking kent*: bak(ke) (1), balie (2), barkadaine (1), zich beschepen, bewaai (1), bezaan (1), bibberschip (1), binnevis (1), blakarnas (1), bootsjouwer (1), bulsterhout, deelvis (1), diepen (1), (strange)-drifter (1), draaipit (1), duinekneeker, paaizak (1), galle, kruwen, gleiboer (1), grijsaard (1), hoofd (2), duinegarde (1), iselander (1), hilte, lichten (1), kateie, kiste (2), vishoek (1), kordeelvissen (1), hakezetter (1), korreboel (1), krankstroom, kwijlzand, lijfboei (1), linken (1), male (1), peeuwe (1), pangel, karte, ponte (2), rabatten (1), rellinge (1), rieme (2), slijkkogge, slijkbard (1), totte (1); tuien (1), visraper (1), vuurschip (1).

2. *Tot de vakterminologie van zeevaart en visserij behoren*: ankerkuil (1), apostel (1), hapschaard, asschenwupper (1), baaklijke (1), landvaste (1), bakloper (1), golge (2), berghout (1), bijliggen (1), blok (2), djomper (1), gel (1), gramets (1), hazemande (1), iek (1), klaks (1), knuuvoet (1), kollijne (1), bak liggen (1), kopsteken (1), korkvendel (1), lagoeze (1), laan (2), lambled (1), laver, liederen (1), logist, loodskutter, droogwater (1), magerwater (1), marmok (1), noormander (1), padde (1), ruider (1), rijzen (1), rif (1), robber (1), scherp (1), schietejager (1), schote (2), schover (1), schrooie (1), slabberaaie (1), smakschip (1), teen (1), tompe (1), trape (2), tronk, steger.

(1) : woorden die door DE BO niet vermeld worden.
(2) : woorden die hij in een totaal andere betekenis verklaart.
geen cijfer : woorden die hij in de toepasselijke betekenis verklaart

Aanwezigheid van de onderzochte woorden in het *Westvlaamsch Idioticon:*

	vermeld in de toepasselijke betekenis	**vermeld in een andere betekenis**	**niet vermeld**	**totaal aantal woorden onbekend in de toepasselijke betekenis**
Reeks 1 (50 w.)	11 (= 22%)	5 (= 10%)	34 (= 68%)	39 (= 78%)
Reeks 2 (50 w.)	6 (= 12%)	5 (= 10%)	39 (= 78%)	44 (= 88%)
Totaal	17%	10%	73%	83%

Hieruit blijkt dus dat DE BO 83% van de opgetekende woorden niet in de bedoelde betekenis kende.

Het zou echter erg voorbarig zijn nu reeds de konkluzie te trekken dat DE BO geen Kustwestvlaams in zijn idiotikon heeft opgenomen; het is enkel een aanwijzing dat hij niet vertrouwd was met de vakterminologie (in de ruime zin) van zeevissers en strandjutters. En zelfs dan nog kunnen we ons afvragen in hoever het hier wel degelijk gaat om oude woorden die in DE BO's tijd gebruikelijk waren. De enige garantie op dit vlak is de leeftijd van de zegslieden en de betrekkelijke ruime verspreiding van de woorden.

In West-Vlaanderen is maar één kust, bijgevolg is het onmogelijk om, uitgaande van de zaken zelf, een vergelijkende studie te maken van benamingen voor dezelfde zaak. Er is echter wel een vergelijking van een andere orde mogelijk: we kunnen de vertegenwoordiging van een andere voor West-Vlaanderen unieke vakterminologie uit een andere streek nagaan in het *Westvlaamsch Idioticon*. Doen we dat voor de hopteelt in het Poperingse, dan blijkt dat DE BO voor dit onderwerp heel wat meer materiaal heeft verzameld dan voor de taal van de kustbewoners in het door mij bewerkte gebied. Een gelijkaardige steekproef met 150 termen uit de hopteelt[1] leverde volgend resultaat op: van 150 onderzochte woorden zijn er 135, dit is 90%, in de toepasselijke betekenis vermeld. Dit resultaat sterkt ons vermoeden dat de woorden van lijst I in het *Westvlaamsch Idioticon* ontbreken, niet omdat het (ten dele) vaktermen zijn maar omdat ze gebruikt worden in een gebied waarover DE BO minder geïnformeerd was.

DE BO's gebrek aan representativiteit beperkt zich echter niet tot de smalle strook tussen zee en klei. Hoewel we zouden verwachten dat de vaktaal van de Westvlaamse boer voor hem weinig geheimen had, levert een beperkt vergelijkend onderzoek merkwaardige resultaten op. Toen ik enkele jaren geleden onder de leiding van de professoren W. Pée en V.F. Vanacker een woordgeografische studie voorbereidde over de landbouw in enkele poldergemeenten[2], tekende ik heel wat benamingen op die ik in het *Westvlaamsch Idioticon* helemaal niet of niet in de toepasselijke betekenis terugvond. Die woorden heb ik vergeleken met de korresponderende benamingen in twee andere gebieden: Veurne-Ambacht (= dialekt 2)[3] en de omgeving van Tielt (= dialekt 3)[4]. Daar ik vertrokken ben van de taal in de polders (= dialekt 1) is het begrijpelijk dat er in kolom 2 en 3 hiaten voorkomen: verscheidene zaken zijn in de andere dialekten onbekend. Daarom ook heb ik mijn bevindingen in procenten per kolom uitgedrukt.

Lijst II.

ZAAK	**BENAMING**		
	Dialekt 1	**Dialekt 2**	**Dialekt 3**
1) steel van de zeis	snare* (1)	snare* (1)	snak snaarstok* (1)
2) strekel	strijker* (1)	onbekend	latte (3)
3) breedste deel van zeisblad	hiele (2)	hiele (2)	hiele (2)
4) handvatten van de zeis	sloven* (3)	sloven* (3)	handhaven
Noot: ringen om de steel waaraan handvatten vastzitten	meinsels	sloven	sloven
5) stellage om laadruimte van de wagen te vergroten	stelling (1)	verhoging (3)	stelling (1)
6) touw om lading op te spannen	reep* (1)	reep* (1)	kommel
7) oogstladders	hekkens (3)	schetten	schetten
8) aardappelen aanaarden	ophogen (1)	oplanden	opheulen opzetten (3)
9) aanaardhak	erpelhouwe* (1) petathouwe*(1)	oplandhouwe (1)	heulhouwe
10) aanaardploeg	ophoger (1) petatteploeg* (1)	benote	beer
11) werktuig om mest van kar te trekken	meshaak* (1)	meshaak* (1)	kapper (2) krauwel
12) hak met lange steel en zwaar blad gebruikt om grond rond half-volgroeide gewassen los te maken	beethouwe (1)	braakhouwe	braakhouwe

13) hakje met korte steel om rapen en bieten te dunnen	braakhouwe (3)	braakhouwtje schreperhouwtje	heulhouwe
14) grond breken rond half-volgroeide gewassen	kappen* (1)	kappen* (1) schrepen	braken
15) wieden met hak	kappen* (1) schaven (1)	braken schrepen	braken heulen

ZAAK	BENAMING Dialekt 1	Dialekt 2	Dialekt 3
16) onkruid	vuiligheid (1)	wied	kruid
17) houten voetploeg	Vlaamse ploeg (1) balkeploeg (1)	voetjesploeg zole (3)	voetjesploeg
18) voorwerp om gier te scheppen	aalschuttel beerlepel	aalschuttel	aalschuttel
19) spade om riet uit sloten te verwijderen	kantzetter (1)	geen benaming	geen benaming
20) kleine slijkspade	slijkschote (1) slijkschippe (1)	slijkschoppe (1)	beslagschippe
21) werktuig om aardkluiten te breken	knorrebreker (1)	onbekend	knuister
22) hooiweide	hooigas (1) maaigas* (3)	onbekend	meers
23) hooizolder boven *stal*	hooizolder (1)	dilt	dilt
24) ronde stapel hooi (om te bewaren)	opper (3) schelf	peere	schelf
25) rechthoekige hooistapel	vumme* (3)	vumme* (3)	mijte
26) gracht als scheiding tussen twee eigendommen	scheegracht (1) omloper (1)	scheiddijk (1)	gracht, dijk
27) toegang naar akker over sloot	dammegat* (1)	damgat* (1)	mengat
28) afsluiting rond een weide (palen en draad	tuin schotinge (1) afmaking	stakiet (3)	tuin
29) houten paal van zulk een afsluiting	bilkstake (1) weestake (1) schotingstake (1) tuinstake	stakietstake	tuinstake
30) gracht die water v/d greppels naar de beek afleidt	trekgracht (1)	dijk	dijk

31) beek	zwin beke (1) aar	beke(1) leige	dijk
32) diepe voor tussen akker en wendakker (voor afwatering)	gripveure* (1)	greppe (3)	veure
33) greppels delven rond een akker	(je land) afgrippen* (1)	geen benaming	geen benaming

ZAAK	BENAMING Dialekt 1	Dialekt 2	Dialekt 3
34) poel in de weide	koeipit (1) drinkepit (1) wol (3)	wedding pit	put
35) (betaalde) toezichter op verafgelegen weiden	kastelein bilkwachter (1)	kastelein	kastelein
36) Diep ploegen vóór de winter	winterwerken (1) winterploegen* (1)	winterwerken (1) (winter)labeuren (3)	diepgronden labeuren (3)
37) Eerste trekknuppel	zwingsel (3)	zwinkel (3)	zwinkel (3) aanschier
38) paardetuig	peerdetuig (1) harnasseuringe (1)	peerdemonteuringe (1)	harnasseuringe (1)
39) paardeknecht	peerdeknecht* (1)	karton	boever
40) scheiding tussen 2 paarden in de stal	sliet* (3) slietstake (1)	sliet* (3)	sliet* (3)
41) dorsvloer	dasvloer schuurvloer (3)	schuurvloer (3)	desvloer schuurvloer (3)
42) bergruimte voor ongedorste schoven	tas* (3) schuurwinkel (schuur)vlek	tas* (3) schuurwinkel	tas* (3) schuurwinkel
43) wanmolen	windmeulen (3) kafjager (1)	windemeulen	wanmeulen tremel
44) strobos na het dorsen	bond bout (3)	bouweel	bondel schoof (3)
45) mesthoop	mespit (3)	messing	messing meshoop
46) moestuin	hovenierhof* (1)	hovege	lochting
47) erf rond woonhuis	schelfhof (1)	hof	hof
48) putemmertje	slagseule (1) slagaker pitemertje* (1)	slagseule (1)	aker
49) fornuis	fornoois* (1)	fornoois* (1)	fornoois* (1)
50) bezem van fijn rijshout	berkebezem (1)	bizzeme	bezem

51) kleine borstel met korte steel	handvager* (1)	zwijntje	handborstel
52) afsluithek bestaande uit palen en schuifbalken	schot* (1) schof	schot* (1)	schof

ZAAK	BENAMING Dialekt 1	Dialekt 2	Dialekt 3
53) één van die schuifbalken	schofregel (1) schotregel (1)	geen benaming	geen benaming
54) kleine hoeve (max. 1 paard)	postje (1)	doeninksje	doeninkske koeiplekske
55) put om bieten te bewaren	betepit* (1)	betepit* (1)	beteput*(1)
56) voederbieten	koeibeten* (1)	koebetrapen* (1)	koebeten* (1)
57) bolvormige uitsprong in een akker	bolschicht (1)	onbekend	naaihoek
58) werken met kleine driehoekige eg (= 'oezelaar')	slepen* (3)	oezelen	oezelen
59) wegneembaar zijpaneel v/e kar	(karre)barrel (1)	zijbard	zijberd
60) man die bij het laden de schoven in ontvangst neemt	lader (1)	lader (1)	lader (1)
61) kreupelhout	takkelinge (2)	(laag)hout	talie (2)
62) witte dovenetel	suikerittel (1)	witte netel	melktingel
63) buitenste pel om de korrel van peulvruchten	schoeie (1)	schulle	slutse
64) roepwoord voor het varken	woete (1)	woete (1)	tjoe, tjeu
65) veehandelaar	beestekoopman (1) beestetjutter (1)	beestemarchand (1)	koemarchand (1)
66) bergeend	moraande (1)	bergaande (1)	mooraande (1)
67) poedersneeuw bij hevige wind	jachtsneeuw (1)	drafsneeuw	drijfsneeuw
68) graanschepper	graanschippe* (1)	graanschoppe* (1)	ruifel
69) moerassig	zompig* (1)	nat	nat
70) petroleumlamp (in woonkamer)	kinkee (1)	kinkee (1)	kinkee (1)
71) knapzak	stuitezak* (1)	(stuite)male	bezatse (3)

72) afkomstig uit de zandgronden	lichtelands (1)	geen benaming	geen benaming
73) grenspaal	paalstake (1)	born(2)	pale
73 zaken	104 woorden	74 woorden	82 woorden

1): Woorden die in het Westvlaamsch Idioticon niet voorkomen.
(2): Woorden die opgenomen zijn in een andere (niet verwante) betekenis.
(3): Woorden die voorkomen in een verwante, ruimere of engere betekenis dan de toepasselijke.

*: komen in het *Woordenboek der Zeeuwse Dialekten* wel in de toepasselijke betekenis voor.

geen cijfer: Woorden die door DE BO in de toepasselijke betekenis vermeld worden.

Aanwezigheid van de onderzochte woorden bij DE BO:

Aantal woorden	**niet vermeld (1)**	**v e r m e l d**		
		in andere betekenis (2)	**in verwante, ruimere of engere betekenis (3)**	**in toepasselijke betekenis**
Dialekt 1 104 woorden	73 (= 70%)	2 (= 2,0%)	15 (= 14,5%)	14 (= 13,5%)
Dialekt 2 74 woorden	20 (= 27%)	2 (= 2,5%)	11 (= 15,0%)	41 (= 55,5%)
Dialekt 3 82 woorden	10 (= 12%)	3 (= 3,5%)	9 (= 11,0%)	60 (= 73,5%)

Het totaal aantal woorden dat bij DE BO niet in de toepasselijke betekenis voorkomt bedraagt dus 86,5% voor dialekt 1, 45,5% voor dialekt 2 en 26,5% voor dialekt 3.

Uit dit onderzoek blijkt overduidelijk dat DE BO het meest betrouwbaar is voor dialekt 3, d.i. Tielt en omgeving, en het minst voor het gebied waar ik werkzaam was.

Voorts heb ik alle woorden die bij DE BO niet of niet in de bedoelde betekenis voorkomen, in het *Woordenboek der Zeeuwse Dialekten* opgezocht. Het resultaat is merkwaardig genoeg om hier vermeld te worden:

Aantal woorden die bij DE BO niet of niet in de toepasselijke betekenis voorkomen	**Aantal van die woorden die in het Woordenboek der Zeeuwse Dialekten wel in de bedoelde bet. voorkomen(*)**	**procent**
Dialekt 1:90	30	33%
Dialekt 2:33	14	42%
Dialekt 3:22	6	27%

Waar het Westvlaams afwijkt van DE BO is er een zekere verwantschap met het Zeeuws. Absoluut gezien is die verwantschap het grootst in dialekt 1 waar een groter aantal woorden niet bij het Westvlaams van DE BO maar wel bij het Zeeuws aansluiten.

Daarmee is alleszins bewezen dat het Westvlaamsch Idioticon grote hiaten bevat. Wil men de representativiteit voor de verschillende gebieden in West-Vlaanderen eksakt bepalen, dan moet men deze test uitbreiden over een veel ruimere woordenschat (ideaal gezien eigenlijk over alle woorden) van zoveel mogelijk vakgebieden.

Ik zie echter weinig heil in een dergelijk onderzoek omdat het niet erg realistisch is in 1972 een idiotikon van 1873 te willen aanvullen. We mogen niet vergeten dat DE BO en zijn medewerkers - waaronder GEZELLE ongetwijfeld de belangrijkste is - al omstreeks 1830 begonnen te verzamelen, en vele zegslieden waren toen zeker al bejaard.

Nog afgezien van de hanteerbaarheid, vertoont het Westvlaams Idioticon dus enkele fundamentele leemtes die door de moderne dialektologie moeten worden aangevuld.

Het kan de jubilaris alleen maar tot eer strekken dat hij het initiatief heeft genomen tot het samenstellen van het *Woordenboek der Vlaamse Dialekten*, een projekt dat dank zij zijn toewijding en bemoeiingen, met een krediet van het F.K.F.O is kunnen van wal steken.

Eindnoten:

1 Het materiaal voor dit onderzoek putte ik uit de licentieverhandelingen van M. MAZEREEL, *Dialectisch Woordenboek van de Hopteelt in de streek van Poperinge*, Leuven 1972, en L. COUTTENEYE, *Studie over Landbouwtermen in de streek Ieper-Poperinge*, Leuven 1972.

2 Het betreft hier een twintigtal gemeenten achter de Oostkust en de Middenkust.

3 Hiervoor raadpleegde ik naast de *Leidse Taalatlas* ook de vragenlijsten van het *Seminarie voor Vlaamse Dialektologie* te Gent, het *Seminarie voor Nederlandse Filologie en Vlaamse Dialektologie* te Luik en het *Wetenschappelijk Onderzoek der Zuidnederlandse Dialekten* te Leuven. Verder kreeg ik over dit gebied zeer waardevolle informatie van mijn kollega HUGO RYCKEBOER.

4 Naast de hierbovenvermelde bronnen mocht ik voor dialekt 3 rekenen op de medewerking van WILLY VANDEWEGHE die zo vriendelijk was een aantal zaken in zijn streek voor mij op te vragen. Ook de licentitiesverhandelingen van M. TEMMERMAN, *Landbouwtermen in de Omgeving*

van Tielt, Gent 1972 en W. DE LEERSNIJDER, *Landbouwtermen opgetekend in Oostrozebeke en Omgeving*, Leuven 1970, verstrekten mij zeer veel gegevens.

Aan + lijdend voorwerp
door S. de Vriendt

Een van de meest bloeiende takken van de (toegepaste[1]) taalwetenschap is de contrastieve taalwetenschap. Voor de hand liggende toepassingen zijn de automatische vertaling, die echter om financiële redenen slechts op een klein aantal plaatsen beoefend kan worden, en vooral het onderwijs in de levende talen, waar de resultaten van de vergelijking van structuren behorende tot taal A en taal B enerzijds, en de analyse van fouten gemaakt door sprekers van taal A die taal B leren anderzijds, de schrijvers van handboeken en de docenten een steviger basis moeten verschaffen voor het voorbereiden van de te doceren stof en bij het verbeteren van de fouten.

Noch de contrastieve taalwetenschap, noch de foutenanalyse (die de Bruggelingen reeds in 1302 op vrij summiere wijze toegepast zouden hebben, cf. 'schild en vriend') zijn recente uitvindingen. Ze worden nu alleen op een systematischer, wetenschappelijk beter verantwoorde manier beoefend dan vroeger.

Fouten worden *interstructureel*[2] genoemd, als ze verklaard kunnen worden door een invloed die uitgaat van vormen en structuren bestaande in een andere taal, in de meeste gevallen de moedertaal (b.v. de fricatieve *g* in plaats van een okklusieve *g* van veel Vlamingen en Nederlanders als ze Frans spreken).

en *intrastructureel* als ze toe te schrijven zijn aan een veralgemening van vormen of structuren uit de vreemde taal waar dit niet correct is (b.v. de Franstalige die op grond van *blijven-bleef*, *wijzen-wees*, enz., ook een preteritum *weed* vormt bij *wijden*).

De bedoeling van deze korte bijdrage is te wijzen op een voorbeeld van interferentie dat, naar het mij voorkomt, een wat uitvoeriger bespreking verdient.

Franstalige Brusselaars die het Nederlands op school geleerd hebben en die weinig of geen contact hebben met het deel van de Brusselse bevolking dat Nederlands of een Vlaams dialect spreekt, gebruiken constructies bestaande uit een voorzetsel + een zelfstandig naamwoord (groep) of een voornaamwoord, waar het Frans geen voorzetsel toelaat:

b.v. Ça ne m'intéresse pas *à moi*.
Ce n'est pas *à toi* que j'ai appelé, mais *à ton frère*.

Ook in vragende reacties op een mededeling:
- Monsieur X désire vous voir.
- *A moi*?

of:
- *A qui*? *A moi*?

Men denkt onmiddellijk aan twee verklaringen:

1. (nauwelijks een verklaring) het is een belgicisme. Dat is het zeker niet, want de constructies komen blijkbaar niet voor bij de franstaligen buiten Brussel[3].

2. het is ontleend aan het Nederlands. Het Nederlands gebruikt echter in zulke zinnen geen voorzetsel:

Mij interesseert dat niet.
Jij bent het niet die ik geroepen heb, enz ...

Alleen de dialectologie kan ons hier helpen: het verschijnsel is namelijk wel bekend in het Brussels dialect:
Is 't *aan mij* dat ge roept?[4]
Nee, niet *aan u*, *aan uw broer*.
Aan mij moete niet hebben, hein?

Om het gebruik van deze constructie in het Brussels beter te kunnen beschrijven, heb ik zeven korte dialogen geschreven die een dertigtal lijdende voorwerpen bevatten (nominale en pronominale; beklemtoonde, minder beklemtoonde en onbeklemtoonde; die personen of voorwerpen noemen of ernaar verwijzen). Bij twintig van deze lijdende voorwerpen kon, volgens mij, een voorzetsel *aan* verwacht worden.

Deze zinnen heb ik aan talrijke vrienden, kennissen en studenten voorgelegd. Het is een bekend feit dat men bij het werken met informanten bijzonder voorzichtig moet zijn; zodra ik echter niet alleen wilde bepalen wanneer *aan* gebruikt wordt, maar ook in welke dialecten dit voorzetsel in de onderzochte constructie optreedt, zou het opnemen van een voldoende hoeveelheid spontane, levendige gesprekken veel te veel tijd en moeite gevergd hebben. De ondervrager beschikt trouwens over middelen om te controleren of zijn informanten de modelzinnen in echt dialect omgezet hebben[5]. Voor de rest mag hij niet vergeten de nodige voorzorgen te nemen bij het interpreteren van de antwoorden.

De ondervraagde Brusselaars gebruikten b.v. respectievelijk 17, 15, 10, 3 en 3 maal *aan* in hun versie van de dialogen. Die verschillen kunnen aan tal van redenen toe te schrijven zijn, b.v.

- invloed van de modeltekst (zonder voorzetsel),
- de individuele verschillen in het gebruik van de constructie;
- (geografische) verschillen volgens het deel van de Brusselse agglomeratie waar ze wonen;
- invloed van het dialect van de echtgenoot/-genote, van het A.B.N. (radio, televisie, enz.).

Resultaten van de Enquête.

1. - *Aan* treedt alleen op bij zelfstandige naamwoorden die personen noemen (eigennamen of niet) of voornaamwoorden die naar personen verwijzen:

Heeft hij *aan* die tafel gekocht? (uitgesloten)
Nee, *aan* die tafel niet, *aan* de stoelen (uitgesloten).

2. - Het zn. of het vnw. moet beklemtoond zijn:
(contrast) *Aan uw vader* heb ik niet gezien, maar *aan uw broer* wel.
(emfase) Is het *aan mij* dat ge roept?
Ik heb *aan u* niet geroepen.
(vragende reactie of een mededeling)

- Ik heb u gisteren gezien.
- *Aan mij*?

(en in het antwoord daarop):

- Ja, *aan u* en *aan Lisette*.

3. - Eén informant heeft *aan* op de 20 plaatsen waar het (volgens 1 en 2) kan voorkomen; voor de anderen schommelt het aantal voorbeelden tussen 18 en 3. Daarbij valt het feit op dat *aan* vaker voor een voornaamwoord gebruikt wordt dan voor een zn(groep). Het voornaamwoord is korter en heeft soms heel weinig ‘gewicht’: *u* b.v., in het Brussels beklemtoond [a.], bestaat uit een enkel foneem.

Als antwoorden op de vraag *Heb je Michel gisteren gezien*? werden twee zinnen gesuggereerd:

(a) Michel niet, (b) zijn broer.
(c) Hem niet, (d) zijn broer.

Van de twintig informanten uit Brussel en omgeving cf. 4. *infra*) waren er 9 die *aan* gebruikten vóór Michel, dus in positie (a), 4 in positie (b), 13 in positie (c) en 7 in positie (d).

Dit wordt bevestigd door de andere voorbeelden. De hoogste cijfers worden bereikt door:

a. een zin die uit *aan* + vnw. bestaat: *aan mij*? (18 ×)
b. de zinnen die met *aan* + vnw. beginnen:
Aan u niet (17 ×).
Aan hem zou ik misschien nog betrouwen (18 ×).
Aan u en (*aan*) *Lisette* (17 ×).
c. de zin: ik heb *aan 'u* niet geroepen (18 ×).

4. - Geografische spreiding:

Het gebied, met Brussel als middelpunt, waar het voorzetsel *aan* in de onderzochte constructie optreedt is heel beperkt: mijn informanten kwamen uit Brussel, Halle, Sint-Pieters Leeuw, Gooik, Dilbeek, Vilvoorde (één van de vier gebruikte nooit *aan*!), Zaventem, Tervuren en Sint-Genesius Rode. Voor de volgende gemeenten die om het *aan*gebied een kring vormen werd geen enkele constructie met *aan* genoteerd: Galmaarden, Ninove, Denderleeuw, Lebbeke, Merchtem, Meise, Mechelen, Perk, Leuven. In de rest van de provincie Brabant en in de andere Vlaamse provincies is het verschijnsel blijkbaar onbekend (tussen 10 en 20 informanten per provincie).

5. - Het ontstaan van deze constructie moet m.i. verklaard worden door de behoefte om een sterk beklemtoond voorwerp een wat rijkere vorm te geven: het voorwerp krijgt niet alleen meer nadruk (toonsterkte), de aandacht van de hoorder wordt er niet alleen op getrokken door een wijziging in het intonatiepatroon (toonhoogte) en soms in de woordvolgorde, ook de vorm van het voorwerp wordt verzwaard[6].

Dat het lijdend voorwerp daardoor op een meewerkend voorwerp gaat lijken, heeft het ontstaan van de constructie niet tegengewerkt. Integendeel, het is niet onwaarschijnlijk dat de analogie hier een zekere rol gespeeld heeft. Men vergelijke:

Ik heb het hem gegeven.	Ik heb hem gezien.
Ik heb het aan 'hem niet gegeven.	Ik heb aan 'hem niet gezien.
't Is aan hem dat ik het gegeven heb.	't Is aan hem dat ik gezien heb.
Ik heb het u gegeven.	Ik heb u gezien.
Aan wie? aan mij?	Aan wie? aan mij?

Tot besluit twee opmerkingen:

a. De titel van dit artikel luidt *Aan + lijdend voorwerp*, en er is verder ook steeds over lijdende voorwerpen gesproken. Het kan zijn dat niet elke lezer gelukkig zal zijn met het gebruik van de term *lijdend voorwerp* in dit verband; voor sommigen is nl. een lijdend voorwerp (of direct object) met een voorzetsel een contradictio in terminis. Maar wat zou onze *aan* + (*voor*)*naamwoordgroep* anders kunnen zijn? Een voorzetselvoorwerp? Hier kan toch moeilijk van een *vast voorzetsel* sprake zijn[7]. Daarom toch maar liever *lijdend voorwerp met een voorzetsel*.

b. Het gebruik van de onfranse constructie *cela m'intéresse à moi* bij de Brusselaars die ééntalig (Frans) zijn of die buiten het Frans ook vreemde talen kennen waarin een constructie met voorzetsel na werkwoorden als *hebben*, *zien* of *roepen* evenmin bestaat als in het Frans, kan alleen verklaard worden door het historische feit dat die Brusselaars afstammelingen zijn van tweetalige Brusselaars (Brussels dialect + Frans) bij wie het gebruik van de constructie met *à* als een gewoon interferentieverschijnsel beschouwd moet worden. De fout handhaaft zich des te gemakkelijker, daar ze eveneens door tweetalige Brusselaars (Brussels dialect + Frans) gemaakt wordt.

In zijn boek over *Multilingualism* (Leiden, 1963) verbaast V. Vildomec zich over het feit dat ‘there is a considerable lack of linguistic studies of bilingual and multilingual phenomena in individual modern subjects, but there is no lack of generalizations on the influence of foreign substrata hundreds or thousands years ago’ (p. 74), en hij suggereert dat dank zij een betere kennis van tweetaligheidsproblemen nu de filologen een beter inzicht zouden kunnen krijgen in gelijkaardige[8] toestanden in vroegere eeuwen. Als men wil bedenken dat de ‘languages in contact’ van toen veel vaker een standaardtaal A en een allogeen dialect (dus van taal B) of twee dialecten ‘behorende tot’ twee verschillende talen zullen geweest zijn dan twee standaardtalen, mag men verwachten dat ook studies over de vorm van tweetaligheid die kenmerkend is voor sprekers van één taal en één allogeen dialect onrechtstreeks ook voor de filologie (de historische grammatica en semantiek) van belang zullen blijken te zijn.[9]

Eindnoten:

1 *toegepast* omdat de contrastieve taalwetenschap toegepast kan worden en ook wordt, maar *toegepast* tussen haakjes omdat ze niet per se en alleen als toegepaste wetenschap bestaat. Zie hierover o.a. ZABROCKI *Grundfragen der Konfrontativen Grammatik*, in *Probleme der Kontrastiven Grammatik*, *Jahrbuch 1969 des Instituts für Deutsche Sprache*, Düsseldorf 1970, p. 36 vlg.

2 In zulke gevallen spreekt men ook van *interferentie*. Zulke fouten komen uiteraard ook heel vaak voor bij tweetaligen.

3 Volgens collega's romanisten die ik ondervraagd heb, kennen de Waalse dialecten deze constructie niet. Heel andere gevallen zijn het gebruik van *à* voor telwoorden (b.v. *Ils étaient à deux*, ze waren met zijn tweeën; algemeen in franstalig België) en van *à* + lijdend voorwerp

met partitieve betekenis in het Luikse dialect (cf. L. REMACLE, *Syntaxe du parler wallon de La Gleize*, II, 1956, p. 300 vlg.).

4 Daar het hier alleen gaat om de aan- of afwezigheid van het voorzetsel aan - dat [□n], [□], of [□] uitgesproken wordt - wordt in dit artikel geen gebruik gemaakt van fonetische tekens.

5 Voorbeelden hiervan zijn het ombouwen van: *Ben*, *ik het die je roept*? tot *Is het aan mij dat ge roept*? of van *Mij moet je niet hebben*, *he*? tot '*t Is toch niet aan mij dat ge moet hebben*, *hein*?

6 Cf. Overdiep: *lichte* en *zware* aanlopen, in *Zeventiende-eeuwsche Syntaxis*, 1931-1933.

7 Met deze constructie zijn niet te vergelijken lijdende voorwerpen als *Ze hebben daar van die heerlijke wijn*, waar het voorzetsel deel uitmaakt van het lijdend voorwerp en niet als verbindingselement fungeert tussen het ww. en de zngroep. Wel kan ik verwijzen naar de bespreking (§ 339. opm. I) in *Rijpma en Schuringa*, *Nederlandse Spraakkunst*, Groningen 1969[22] van de zinnen:

Ze vertrouwden erop dat wij hen zouden steunen.
en Ze vertrouwden *dat wij hen zouden steunen*.

waar de gecursiveerde persoonsvormconstructie bezwaarlijk een vzvoorwerp kan genoemd worden (er is geen voorzetsel!) en ook, volgens de verschillende voorgestelde criteria (omzetting in de lijdende vorm, nominalisering) geen lijdend voorwerp is: precies het tegenovergestelde van het door mij besproken geval!

8 niet *dezelfde*. Daarom onderstreept Vildomec ook terecht dat de resultaten van onderzoekingen over moderne toestanden niet zonder meer op vroegere situaties geprojecteerd ('uncritically transferred', p. 76) mogen worden.

9 Ik wil hier graag mijn collega's Geerts en Vanacker danken voor hun medeweking, en ook hun studenten die mijn zinnen in hun dialect 'vertaald' hebben.

De nieuwe uitgave van Grimms Deutsches Wörterbuch door H. Draye

Het is weldra tien jaar geleden, waarde Jubilaris en vriend Pée, dat wij beiden door onze betreurde vriend Professor FRINGS uitgenodigd werden om te Berlijn, van 26 tot 29 september 1963, de herdenking van de 100e verjaardag van het overlijden van Jacob Grimm en tevens de conferentie over de heruitgave van het Deutsches Wörterbuch (DW) bij te wonen. Enkele jaren voordien, in 1960, werd dank zij het organisatorisch talent van Theodor Frings, die in 1946 de leiding van het DW op zich had genomen, in het Institut für deutsche Sprache und Literatur van de Akademie der Wissenschaften zu Berlin, in samenwerking met de Arbeitsstelle van de Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, onder leiding van Prof. Hans NEUMANN, de uitgave van het monumentale woordenboek van Jacob en Wilhelm Grimm, het eerste van zijn soort in Europa, voorlopig beëndigd. Alleen de aangevulde bronnenlijst van het DW zou nog vanaf 1966 verschijnen[1].

Reeds in 1952 had Th. FRINGS in zijn rede 'Aufgaben und Ziele des Instituts für deutsche Sprache und Literatur'[2] op de Eröffnungstagung naar aanleiding van de officiële opening van dit instituut, de voltooiing van het DW omstreeks 1960 voorzien, alhoewel er op dat ogenblik nog heel wat te doen viel: 'Die Göttinger Arbeitsstelle wird den Buchstaben G, Berlin die Buchstaben S, T, V, W, Z zu Ende führen ... 1954 feiert der erste Band der Brüder Grimm seinen hundertsten Geburtstag. Wir haben begründete Hoffnung, noch vor 1960 fertig zu sein'[3]. Dit plan werd inderdaad verwezenlijkt: de 32 delen van 'de grote Grimm', verschenen tussen 1854 en 1960, zullen de bewondering van de germanist blijven wekken.

Doch iedereen die de eerste delen van het DW raadpleegt stelt dadelijk vast - hoe zou het anders kunnen! - dat zij verouderd zijn en schril afsteken tegenover de laatste. Daarom werd, naar aanleiding van de 100e verjaardag van Jacob Grimms overlijden, op 20 september 1863, op de genoemde conferentie, waaraan filologen uit de gehele oude wereld deelnamen, het ontwerp toegelicht van de herwerking en

de heruitgave van de oudste delen van het DW, mede aan de hand van een 'Probeheft zum 100. Todestag Jacob Grimms'[4]. Met deze heruitgave is een begin gemaakt en dit volgens de richtlijnen die in 1963 werden besproken en vastgelegd. Tot op heden zijn van deze 'Neubearbeitung' verschenen:

Deutsches Wörterbuch von Jacob en Wilhelm Grimm. Neubearbeitung herausgegeben von der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin in Zusammenarbeit mit der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen - Hinweise für den Benutzer - Abkürzungen. *Leipzig*, S. Hirzel Verlag, 1965, 16 Spalten;
Id., 1. Band, 1. Lieferung: *A - Abenteuer. Ibid.* 1965, Sp. 1-160;
Id., 1. Band, 2. Lieferung: *Abentuer - Abgott. Ibid.* 1966, Sp. 161-320;
Id., 1. Band, 3. Lieferung: *Abgott-Ablasz. Ibid.* 1968, Sp. 321-480;
Id., 1. Band, 4. Lieferung: *Ablasz-*[2]*abpassen. Ibid.* 1970, Sp. 481-640;
Id., 6. Band, 1. Lieferung: *D-Dämmerung. Ibid.* 1970, Sp. 1-160;
Id., 6. Band, 2. Lieferung: *Dämmerung-darob. Ibid.* 1971, Sp. 161-320;
Id., 6. Band, 3. Lieferung: *darob-*[1]*Decke. Ibid.* 1972, Sp. 321-480.

Het Instituut te Berlijn zal de delen A - C, de Arbeitsstelle te Göttingen de letters D - F voor zijn rekening nemen. Voorzien wordt dat de bewerkers te Göttingen jaarlijks één aflevering zullen kunnen laten verschijnen, terwijl de redactie te Berlijn met de publikatie van de 5e aflevering in de loop van 1973, van de 6e aflevering in 1975 enz. zal klaar komen[5]. Er zullen dus ten minste 15-20 jaar nodig zijn om de nieuwe uitgave van de delen van het DW die door Jacob en Wilhelm Grimm zelf werden geredigeerd, te voltooien.

Wanneer wij de nieuwe uitgave van het DW vergelijken met de eerste, dan is het noodzakelijk rekening te houden met de oorspronkelijke opzet van de grondleggers van het DW, die Jacob Grimm heeft toegelicht in de merkwaardige 'Vorrede' die in het eerste deel (1854) is verschenen.

Nadat zij in 1837, samen met de 'Göttinger Sieben' als hoogleraren ontslagen en uit de stad verbannen werden, zijn de Grimms, in 1838, in tragische omstandigheden begonnen met de inzameling van het materiaal voor hun woordenboek. In dat jaar kregen zij de steun van de Berlijnse Akademie en van min of meer geschoolde medewerkers - 83 ervan worden met name aan het slot van de 'Vorrede' genoemd - om zich aan hun nieuw groot werk, en aan de vele andere onderzoekingen die zij op het getouw hadden, te kunnen wijden. De eerste aflevering van het DW verscheen in 1852, het eerste deel (*A - Biermolke*), bewerkt door Jacob Grimm, in 1854. Het tweede deel (*Biermörder - D*), waarvan Wilhelm Grimm de letter D voor zijn rekening had genomen,

kwam in 1860, het jaar na zijn overlijden, op 16.12.1859, van de pers. Reeds in 1862 kon Jacob Grimm alleen het derde deel (*E - Forsche*) laten verschijnen, terwijl hij het vierde deel nog tot aan het woord *Furcht* heeft geredigeerd: dit deel nl. Band IV, I, 1 (*Forschel-Gefolgsmann*) is lang na Jacobs dood, op 20.9.1863, pas in 1878 verschenen. Als redacteuren worden daarin vermeld Jacob GRIMM, Karl WEIGAND en Rudolf HILDEBRAND, die als corrector de Grimms terzijde heeft gestaan en de geestelijke erfgenaam van de onderneming is geworden.

Ik wil hier de lotgevallen van het DW, waarover reeds herhaaldelijk werd geschreven[6], niet samenvatten en wens mij te beperken tot enkele beschouwingen in verband met de reeds verschenen afleveringen van de tweede uitgave.

Vooraf dient te worden vastgesteld dat een aanzienlijke uitbreiding van de omvang van de herwerking wordt voorzien: in de eerste uitgave worden in de eerste drie delen behandeld *A - Forsche*; de tweede zal aan de letters A - C niet minder dan vijf delen besteden, vermits het 6e deel, bewerkt door de Göttinger Arbeitsstelle, met D begint. Men kan zich alleen verheugen over deze werkverdeling omdat zij een relatieve verkorting van de duur van de heruitgave mag laten verhopen.

De 'Göttinger Zentrale Sammelstelle' van het DW, opgericht in 1908 en geleid door Edward SCHRÖDER, bracht in de jaren vóór de 1ste wereldoorlog, met het oog op de toen nog uit te geven delen, een reusachtig aantal excerpten samen[7], terwijl in hetzelfde jaar de in 1903 opgerichte 'Deutsche Kommission' van de Berlijnse Akademie, onder leiding van Gustav ROETHE, het werk aan het DW aktief ging ondersteunen. Na de dood van Grimm werden alleenstaande geleerden, zoals de reeds genoemden WEIGAND en HILDEBRAND en vele bekende Duitse lexicografen zoals Hermann WUNDERLICH, Matthias LEXER, Moriz HEYNE, e.a. door de uitgever met het oog op de bewerking van een bepaalde letter aangeworven. Zij redigeerden de excerpten, die zij voor een deel zelf hadden verzameld, naar eigen inzicht tot, vaak zeer uitgesponnen, bijdragen die echte monografieën kunnen worden genoemd. De eerste wereldoorlog heeft echter, zowel de inzameling van de dokumentatie als de uitgave van het DW vertraagd: van 1911 tot 1935 werden alleen de delen X, II, 1 (*Sprecher - Stehuhr*) (1919) en XIII (*W - Wegzwitschern*) (1922) voltooid, alhoewel vanaf 1931 het aantal afleveringen van het DW, dank zij de leiding van Arthur HÜBNER, jaarlijks aanzienlijk is gestegen.

Een eigenlijke redaktie heeft het DW slechts gehad sinds HÜBNER, in 1930, zeer juist heeft ingezien dat niet professoren en universiteiten

in staat zijn om een groot gemeenschappelijk werk, zoals het DW, tot een goed einde te brengen. ‘Akademien sind die gegebenen Pflanz-und Pflegestätten wissenschaftlicher Gemeinschaftsarbeiten; das ist ihre zentrale Aufgabe’[8] aldus HÜBNER, die FRINGS ‘der Retter des Wörterbuchs’ heeft genoemd[9]. HÜBNER organiseerde, in 1930, de Arbeitsstelle te Berlijn die, in 1934, met de Göttinger Zentralstelle werd verenigd[10]. In dertig jaar tijds werd het DW voltooid, mede omdat de redactie erin geslaagd is de omvang der bewerking der afzonderlijke trefwoorden te beperken. Indien men dus ooit een heruitgave van die delen die vóór de tweede wereldoorlog tot stand gekomen zijn onder de ogen kan zien, zal zij systematischer en beknopter zijn, terwijl de delen die door de Grimms werden bewerkt, te oordelen naar de reeds verschenen afleveringen, een verheugende uitbreiding laten blijken. Dit is het gevolg van de gewijzigde, steeds ruimere, doelstelling die het DW heeft beheerst. Eigenlijk konden de Grimms het DW niet anders opvatten dan als een werk waaraan de Nieuwhoogduitse schrijftaal van Luther tot Goethe ten grondslag zou liggen en dat was reeds een ‘herculisches Unternehmen’![11] En toch hebben Grimms opvolgers, en inzonderheid de reeds genoemde Leipziger hoogleraar-germanist R. HILDEBRAND, gepoogd de gehele Duitse woordenschat, vanaf de Ohd. periode tot het Duits van hun tijd, met inbegrip van het Nederduits en van de dialekten, naar inhoud en vorm te registreren. Daarom zijn in de delen van het DW, die na Grimm ontstaan zijn, excerpten opgenomen die niet meer alleen aan de litteraire werken en aan geschriften die door de leidende stand werden gelezen, maar ook aan vele andere taalsferen ontleend zijn. In de nieuwe uitgave zijn de bewerkers deze verruimde opvatting trouw gebleven en hebben zij daarenboven de onderzochte bronnen uitgebreid tot aan de huidige tijd. Wat de letterkunde betreft, vindt men ‘Belege’ uit Brecht, Hesse, Thomas Mann, Kafka, Böll en veel andere auteurs, geëxcerpeerd uit uitgaven die de datum van de publikatie der thans reeds verschenen afleveringen onmiddellijk voorafgaan. De herwerking mag als up to date gelden en tevens, wat de woordinzameling betreft, zo verruimd dat het synchrone beschrijvende ‘Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache’[12] ‘sich weitgehend auf den Grimm stützen kann und muss’[13].

Wat de uiterlijke voorstelling en de innerlijke struktuur van de trefwoorden, vooral van de belangrijke, aangaat wordt in de nieuwe uitgave de traditie, geschapen door de grondleggers en hun opvolgers van het DW, voortgezet, al is door de technische vooruitgang van de drukkunst de leesbaarheid van de tekst zeer verbeterd. De gebruiker

van het DW - men weet dat Grimm het als een door lezers te gebruiken 'Hausbuch' opgevat had - onderscheidt dadelijk een bondig etymologisch gedeelte, waarin de herkomst, de verspreiding en de fleksie van het betrokken woord worden beschreven en een uitvoeriger semantisch gedeelte, ingedeeld volgens de eigenlijke en de afgeleide betekenis(sen), met een chronologisch geordende reeks van attestaties; daarna worden, in kleine druk, de voorkomende samenstellingen en afleidingen, vooreerst zonder bewijsplaatsen, alfabetisch opgesomd, vervolgens, weer alfabetisch, als afzonderlijke trefwoorden, maar nu met bewijsplaatsen, behandeld. Men kan er zich over verheugen dat het grote aantal komposita - ofschoon daarbij bewust slechts een keuze werd gedaan[14] - het onderzoek van de verbindbaarheid van de betrokken woorden toelaat. Aldus vindt men b.v. onder het trefwoord *Abend* 117 samenstellingen, daarop volgen 155 trefwoorden die met *Abend* zijn samengesteld of er afleidingen bij vormen en die ten dele aanleiding geven tot nieuwe boeiend geschreven woordgeschiedenissen (b.v. *Abendmahl*), met dan weer nieuwe samenstellingen of afleidingen die voor het Duits sinds de Mhd. tijd zo kenschetsend zijn.

In de voortreffelijke studie van Wolfgang PFEIFER wordt overtuigend aangetoond dat het geniale plan van Jacob en Wilhelm Grimm werd verwezenlijkt op een onafgebroken wijze, ondanks de wisselvalligheden die de voltooiing van het DW hebben vertraagd en spijts de grote metodologische vooruitgang die de Duitse lexicologie, sinds het midden van de vorige eeuw, toen het DW begon te verschijnen, heeft gekend. De nieuwe uitgave is een voortzetting en een bekroning van de oorspronkelijke opzet. Dat blijkt vooral uit de 'Vorrede' die het lezen overwaard blijft.

Aan het historisch taalonderzoek dat de Grimms voorstonden, in tegenstelling tot hun voorgangers, zoals Johann Christoph ADELUNG[15] en Joachim Heinrich CAMPE[16], zijn de bewerkers van de heruitgave, vooral dan op het stuk van de woordverklaring, die moet blijken uit de 'Belege' zelf, blijven vasthouden. In de Vorrede schrijft Jacob Grimm: 'das allerverkehrteste wäre, den blick vom alterthum abzuwenden und das deutsche wörterbuch selbstgenügsam auf die kurze spanne der gegenwart anzuweisen, als könnte irgend eine zeit aus sich allein begriffen werden und des veralteten, auszer brauch gesetzten entraten'[17] en verder: 'Alle belege ... wollen ... alles nur geschichtlich erläutern'[18].

Grimm zag in dat de kennis van de dialekten een grote betekenis zou hebben voor het DW, maar het onderzoek daarvan was in zijn tijd

nog niet ver gevorderd. Thans worden de resultaten van de moderne woordgeografie in de rubriek 'Verbreitung', op zijn minst bibliografisch aangegeven (vgl. *Abendbrot*).

Daarentegen stond Grimm afwijzend tegenover het opnemen van vreemde woorden in het DW, maar hij was anderzijds niet geneigd de puristen, zoals CAMPE, te volgen, die ingeburgerde leenwoorden door kunstmatige Duitse woorden trachtten te vervangen. In de nieuwe bewerking schijnt dit standpunt ietwat minder strak te zijn gevolgd, zoals reeds werd opgemerkt door E. ÖHMANN in verband met *abalienieren* en It. *abbate*[19].

Principieel weerde Grimm de eigennamen uit het DW omdat hun herkomst chronologisch en etymologisch te disparaat is, maar toch heeft hij door het stellen van een prijsvraag in de Berlijnse Akademie der Wissenschaften, in 1846, het Altdeutsches Namenbuch van E. FÖRSTEMANN aangemoedigd. Behoudens de gevallen waar plaats- en persoonsnamen in appellativa voorkomen (b.v. *Aachenfahrt*) vindt men in de nieuwe uitgave geen eigennamen.

Wat de beroeps- en vaktalen betreft, beklaagde Grimm zich erover dat hij niet beschikte over dokumentatie op dit gebied. In zijn Vorrede (Sp. LXVI) betreurt hij dat hij niet kon rekenen op de medewerking van juristen en artsen. Thans is dit euvel, wat de rechtstaal aangaat, verholpen door talrijke verwijzingen naar het Deutsches Rechtswörterbuch, maar of het DW ooit de vaktermini zal kunnen registreren, lijkt twijfelachtig. Wie b.v. de zeer nuttige publikatie van Manfred LEMMER, Deutscher Wortschatz-Bibliographie zur deutschen Lexicologie[20] inziet, wordt dadelijk overtuigd van de noodzakelijkheid van speciale woordenboeken.

Hetzelfde geldt ook voor de etymologie, volgens Grimm 'das salz oder die würze des wörterbuchs'[21], die ook thans beperkt is tot het opgeven van verwante vormen in de Idg. talen en verwijzingen naar de etymologische woordenboeken.

Ten slotte heeft Grimm in het DW de Duitse spelling en ortografie normatief willen beïnvloeden en o.m. konsekwent de 'Kleinschreibung' toegepast, waaraan ook de bewerkers van de nieuwe uitgave hebben vastgehouden.

* * *

Toen in 1952 de beëindiging van het DW kon worden voorzien, werd de reeds oude vraag opnieuw gesteld of het DW de basis zou kun-

nen vormen voor een ‘Thesaurus Linguae Germanicae’, naar het voorbeeld van de ‘Thesaurus Linguae Latinae’. De toenmalige leider van de afdeling ‘Deutsches Wörterbuch’ in het Institut für deutsche Sprache und Literatur, Bernhard BECKMANN, was de mening toegedaan dat men beter een nieuwe uitgave van het DW, in welke vorm dan ook, zou voorbereiden. Daarbij herinnerde hij aan de woorden van Gustav ROETHE: ‘Wörterbücher einer lebenden Sprache werden nicht für die Ewigkeit geschrieben. Sie sollen von einer späteren Generation überholt werden’[22]. Dat de huidige generatie van de Duitse germanisten haar steentje heeft bijgedragen tot de renovatie van het monumentale DW, niet in de vorm van een supplement bij de oudste delen, maar door een nieuwe bijgewerkte uitgave ervan, verdient alle lof.

Ik moge deze beschouwingen besluiten met enkele vaststellingen in verband met ons eigen Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT), dat, na een lange voorbereiding, in 1864 is beginnen te verschijnen. In de zopas klaargekomen 444e aflevering (XXIIe deel, 1ste afl.: *vo - voedsel*)[23] schrijft de bewerker C.H.A. KRUYSKAMP op de omslagbladzijde:

> ‘De naar zijn mening dwingende noodzaak tot beperking van den opzet, wil het Woordenboek ooit klaar komen, heeft den bewerker doen besluiten in dit deel in beginsel geen materiaal meer op te nemen van na het jaar 1921. De ervaring met deze eerste aflevering, die op dezen voet bewerkt is, heeft hem gesterkt in de opvatting dat daarmee niets wezenlijks voor de doelstellingen van het Woordenboek verloren gaat, terwijl de ruimtebesparing aanzienlijk is’.

De beperking van de medegedeelde excerpten in de laatste delen van het DW en in de herwerking - al geschiedt die niet naar dezelfde maatstaven wat de tijd betreft - heeft inderdaad de (voorlopige) afwerking mogelijk gemaakt. Het DW werd, van de eerste aflevering, verschenen in 1852, gerekend, voltooid in 108 jaar; het WNT is het, na precies dezelfde tijd, nog niet.

In 1935 heeft wijlen Professor E. BLANCQUAERT in zijn lezing ‘Vlaamsch neerlandicus op den uitkijk’[24] gewezen op het feit ‘dat het woordenboek aan waarde verliest door de groote afstanden die zoowel in den tijd als in de methodologische opvattingen liggen tusschen de eerste deelen en de laatste. Het derhalve een dringende wetenschappelijke vereischte dat het groot Nederlandsch Woordenboek binnen het kleinst mogelijk aantal jaren zou worden afgewerkt’, en dit ook ‘om onmiddellijk aan een *nieuw* woordenboek van de Neder-

landsche Taal te kunnen beginnen'. Ofschoon Blancquaert het woord Theaurus niet gebruikte om 'het' Nederlandsch taalkundig woordenboek van de twintigste eeuw te karakteriseren, de beschrijving die hij ervan gaf, benadert het begrip Thesaurus:

> 'Een dergelijk woordenboek moet, theoretisch althans, omvatten al de woorden van onze taal in al hun vormen en beteekenissen chronologisch gerangschikt, zorgvuldig gedateerd en gesteund op onaantastbaar en volledig materiaal. Al de woorden van onze taal, dat zijn zoowel de oudste, sedert lang niet meer gebruikte, als de nieuwste vormingen of ontleeningen; dat zijn zoowel al de dialectwoorden uit al onze gewesten als de algemeen gebruikte, zoowel de technische termen van alle oudere en nieuwere speciale taalbehoeften als de sociale woordgroepen; dat is zoowel de dieventaal en het krachtwoord als de verheven taal van de woordkunstenaars. Al de vormen van de woorden, dat zijn al hun dialectvormen, al hun buigingsvormen, al hun spellingen, zuiver en onvervalscht, zooals zij in de geschreven bronnen voorkomen, al hun uitspraaktypen en andere varianten zooals zij geografisch over ons taalgebied verspreid liggen.'

Dit lange citaat bewijst dat U, waarde Jubilaris, samen met BLANCQUAERT, heeft geijverd voor de verwezenlijking van die wellicht te mooie droom. U heeft het gedaan door de uitgave van de 'Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands' in het Belgisch Inter-Universitair Centrum voor Neerlandistiek en niet minder door de volgehouden samenstelling en publikatie van de reeks der 'Nederlandse Dialectatlassen'. Dit ook is Uw wetenschappelijke verdienste en bij Uw zeventigste verjaardag wens ik er U, als Uw oude vriend, van ganser harte geluk mee!

Eindnoten:

1 Het 'Quellenverzeichnis' bij de eerste uitgave verscheen reeds te Göttingen in 1910, 1930[2]; de nieuwe aangevulde bronnenlijst, in 7 afleveringen, bij de S. Hirzel Verlag te Leipzig in 1966-1971. - Een 'Übersicht über die von 1854-1960 erschienene Erstausgabe' vindt men op de omslagbladzijde van de hier besproken 'Neubearbeitung'.

2 TH. FRINGS, *Aufgaben und Ziele des Instituts für deutsche Sprache und Literatur*, in: *Das Institut für deutsche Sprache und Literatur - Vorträge gehalten auf der Eröffungstagung* (Berlin, Akademie-Verlag, 1954), blz. 7-17.

3 *Ibid.*, blz. 10-11.

4 Leipzig, S. Hirzel Verlag, 1963, 80 Sp.

5 Vriendelijke mededeling van Mej. Doc. GABRIELE SCHIEB, medewerkster aan het Zentralinstitut für Sprachwissenschaft bei der AdW der DDR. De nieuwe 'Zentralinstitute' werden opgericht in 1969 in het raam van het Institut für deutsche Sprache und Literatur.

6 Zie o.m. W. SCHOOF, *Zur Entstehungsgeschichte des Grimmschen Wörterbuchs* (nach ungedruckten Briefen), in: *Wörter und Sachen* NF 1 (1938), 141 e.v. - B. BECKMANN, *Das Deutsche Wörterbuch in Gegenwart und Zukunft*, in: *Vorträge* (voetnoot 2), blz. 125-136. - W. SCHOOF, *Die letzte Lieferung des Grimmschen Wörterbuchs - der Abschluss hundertjähriger Arbeit*, in: *Wirkendes Wort* 11 (1961), blz. 82-88. - W. PFEIFER, *Das Deutsche Wörterbuch*, in:

Jahrb. f. dt. Volkskunde 9 (1963), 190-213, met literatuur blz. 190. Over het gezamelijk werk van Jacob en Wilhelm Grimm bestaat een haast niet te overziene literatuur: zie o.m. F. STROH, *Handbuch der germanischen Philologie* (Berlin, W. de Gruyter, 1952), blz. 59-138. - A. BACH, *Geschichte der deutschen Sprache* (Heidelberg, Quelle & Meyer, 1970[9]), blz. 462-463. - L. SIMONS, *Ernte des Grimmjahres*, in: *Leuvense Bijdr. Bijblad* 54 (1965), 1-6, enz.

7 Vgl. TH. KOCHS, *Der Anteil Göttingens an der Geschichte des Deutschen Wörterbuchs der Brüder Grimm*, in: *Brüder Grimm Gedenken 1963. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*, in: *Hess. Blätter f. Volkskunde* 54 (1963) (Marburg, Elwert Verlag, 1963) blz. 203-225. - BECKMANN (voetnoot 6) geeft getallen op de van te Göttingen gemaakte excerpten in de jaren 1908-1912, op blz. 125-126. - W. PFEIFER (voetnoot 6), blz. 206: 1.500.000 steekkaarten!

8 A. HÜBNER, *Bericht über des Deutsche Wörterbuch* (1933), in: *Kleine Schriften zur deutschen Philologie* (Berlin, 1940), blz. 25.

9 TH. FRINGS, *Aufgaben und Ziele* (voetnoot 2) blz. 10.

10 W. SCHOOF, *Letzte Lieferung* (voetnoot 6), blz. 88. - W. PFEIFER (voetnoot 6) blz. 207.

11 Aldus der Göttinger historicus G.G. GERVINUS in een brief aan Jacob Grimm van 30.1.1839 - Vgl. PFEIFER, blz. 200.

12 Hrsg. von R. KLAPPENBACH u.W. STEINITZ (†) (Berlin, Akademie-Verlag, 1. Band 1964 - 4. Band, 38. Lieferung: *rechts - Ring*, 1972. Over dit woordenboek zie volgende voetnoot:

13 W. STEINITZ, *Über die Aufgaben der Abteilung* '*Deutsche Sprache der Gegenwart*', in: *Vorträge* (voetnoot 2), blz. 65-96, citaat op blz. 77.

14 In de Vorrede schrijft Jacob Grimm: 'insgemein aber hat es (= das Wörterbuch) vielmehr den ableitungen als den zusammensetzungen, vielmehr den einfachen wörtern als den abgeleiteten nachzustreben, und dieses grundcanons hintansetzung ist es, die unsre deutschen wörterbücher bei dem schein ihres reichthums bisher noch so arm gelassen hat. jedes einfache wort wiegt an gehalt funfzig ableitungen und jede ableitung zehn zusammensetzungen auf' (Sp. XLIII).

15 J.CHR. ADELUNG, *Versuch eines vollständigen grammatischkritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der oberdeutschen*, 5 Theile, Leipzig 1774-1786 - 2. Ausgabe: *Grammatisch kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, 1-4, Leipzig 1793-1801. Zie hierover Grimms Vorrede, Sp. XXII e.v.

16 J.H. CAMPE, *Wörterbuch der deutschen Sprache*, 5 Theile, Braunschweig, 1807-1811. Vgl. de Vorrede, Sp. XXIV e.v.

17 Vorrede, Sp. XVIII-XIX.

18 Vorrede, Sp. XXXVIII.

19 Zie E. ÖHMANNS recensie van DW Neubearbeitung, 1. Lfg., in: *Dt. Literaturzeitung* 87 (1966) kol. 1078-1081. Vgl. ook de bespreking van F. DE TOLLENAERE, in: *Cahiers de lexicologie* (Paris) VI (1965), 1, 105-110.

20 *Halle* (*Saale*), VEB Max Niemeyer Verlag, 1967.

21 Vorrede, Sp. LXVI.

22 B. BECKMANN, blz. 132.

23 's-Gravenhage en Leiden, M. Nijhoff - A.W. Sijthoff, 1972.

24 *Kon. Vla. Ac.*, *Versl. en Med.* 1935, 1045-1054.

Nominale klassen in Oostnederlandse dialecten
door H. Entjes

Op grond van de lidwoorden van bepaaldheid, die de zelfstandige naamwoorden begeleiden, kan men, zoals bekend is, in de Oostnederlandse dialecten van Twente en de oostelijke Achterhoek altijd nog drie nominale klassen onderscheiden: een (*de*)*n*-, een *de*- en een (*he*)*t*-klasse. De andere Oostnederlandse dialecten kennen, in het algemeen gesproken, slechts twee nominale klassen: een *de*- en een (*he*)*t*-klasse. Tussen de gebieden met nog drie nominale klassen en die met maar twee zijn meer of minder duidelijke overgangen waar te nemen in die zin, dat er resten van een (*de*)*n*-klasse voorkomen voor bepaalde beginmedeklinkers van het volgende substantief, bij emfatisch gebruik of in veel gebruikte uitdrukkingen en zinswendingen. Anderzijds tekent zich in het noorden, met name in de Groninger Ommelanden van Hunsingo, Fivelingo en het Oldambt, een merkwaardige complicatie af in het systeem van de twee nominale klassen. Daar laat men het lidwoord *de* heel vaak, of, misschien beter gezegd, zo goed als altijd weg. Dat feit op zichzelf tast het bestaan van een systeem van twee klassen van substantieven weliswaar niet aan, maar het zou toch anders omschreven moeten worden, mogelijk als een systeem van een *nul*- en een (*he*)*t*- klasse, in plaats van een *de*- en een (*he*)*t*-klasse. Toch staan er de aldus omschreven twee nominale klassen niet sterk meer.

Schuringa en Ter Laan meenden nog te moeten stellen, dat het lidwoord *de* in de genoemde gebieden meestal weggelaten wordt, het lidwoord *het* echter niet, of het moest al zijn in vaste uitdrukkingen en zinswendingen, waarvan het aantal zonder lidwoord er aanzienlijk groter is dan in het Nederlands. Volgens hen zegt men dus: *klok slagt tien - laamp is oet - ploug wil der nait deur*, zonder het lidwoord *de*, maar daarnaast met het lidwoord (*he*)*t*: *'t kind is zaik - 't kaalf is tou 't laand oet*. Voor Schuringa gold bovendien nog, dat het lidwoord *de* ook alleen maar weggelaten kon worden, als er geen voorzetsel aan vooraf ging. Voor Ter Laan bestond die beperking al niet meer. Hij

schrijft: *kou staait in sloot - 't peerd wemelt mit staart - òl boer wil nait van ploats òf - hai kreeg n slag aan kòp*.

Nu blijkt echter in de geschreven taal van iemand als de Groninger schrijfster Sien Jensema niet alleen het lidwoord *de* te ontbreken, maar ook, zij het minder vaak, het lidwoord (*he*)*t*. Sien Jensema schrijft: *Jaan Galloarie draaide en siddelde lege jeneverglaas over toafel hen en weer - Vorstenzoon sloug mit hakken tegen schot aan - dou knecht heur mit schienvat op ogen lichtte - hai zette haarspit ien grond*. In de gesproken Groninger volkstaal, vooral van de bedoelde gebieden, ontbreekt het lidwoord (*he*)*t* bovendien heel wat vaker dan in de geschreven taal van de Groninger schrijvers. Wat extreem formulerend en vooruitlopend op het mogelijke resultaat van een niet helemaal voltooide ontwikkeling, zou men kunnen stellen, dat in deze noordelijke Groninger dialecten de twee nominale klassen, of die nu een *nul*- en een (*h*)*et*-klasse of een *de*- en een (*he*)*t*-klasse genoemd worden, zo goed als gereduceerd zijn tot maar één klasse van substantieven, gekenmerkt door het feit, dat de substantieven niet door een voorzetsel begeleid worden. Verderop zal nog blijken, dat het onderscheid in nominale klassen volgens andere adnominale woorden voor de betreffende gebieden tot dezelfde, zij het wat extreme opvatting aanleiding geeft.

In deze zin moet de opmerking van Naarding, dat de streek van de Marne in Groningen alleen *de*-woorden kent, zoals Weijnen vermeldt in *Nederlandse Dialektkunde*, blz. 300, ook verstaan worden. Maar de streek van de Marne, het noordwestelijke deel van Hunzingo, neemt in Groningen bij het onderscheiden van nominale klassen niet zo'n uitzonderlijke plaats in, als Naarding het blijkbaar deed voorkomen. Het is bovendien minder juist in dit verband van *de*- woorden te spreken. Er blijft in de noordelijke Groninger dialecten tenslotte misschien inderdaad maar één nominale klasse over, maar dat is dan, zoals gezegd, het gevolg van het in onbruik raken van de lidwoorden van bepaaldheid, zowel van *de* als van (*he*)*t*. Maar door een en ander aldus te formuleren loopt men wel vooruit op het mogelijke resultaat van een ontwikkeling, die in Groningen nog nergens helemaal voltooid is.

Dit alles zou dus kunnen betekenen, dat in de Oostnederlandse dialecten op grond van de begeleidende lidwoorden van bepaaldheid niet twee, maar drie systemen van nominale klassen onderscheiden moeten worden. In Twente en de Gelderse Achterhoek bestaat altijd nog een systeem van drie nominale klassen, westelijk en noordelijk van deze gebieden een systeem van twee nominale klassen en in noordelijk Groningen een systeem van maar één nominale klasse. Aan de

randen van de aldus vaag omschreven gebieden zijn verschillende overgangsfasen waar te nemen. Hoewel zo'n verspreiding van de drie systemen onmiskenbaar belangwekkende dialectgeografische problemen stelt, beperk ik mij hier tot een bespreking van de voornaamste bijzonderheden van het gebruik van de lidwoorden en andere adnominale woorden. Een dialectgeografische beschouwing van het aangesneden onderwerp zou in het kader van deze bundel te veel plaats vergen. Maar ook is het aantal voor zo'n beschouwing beschikbare gegevens nog ontoereikend. Met behulp van enige werkgroepen van het Nedersaksisch Instituut in Groningen hoop ik binnenkort het benodigde materiaal voldoende ruim te hebben uitgebreid om ook dialectgeografische interpretaties op te stellen. Deze bijdrage is daarom vooral bedoeld als een verzameling van feiten en als een voorbereiding op nader onderzoek.

Het onderscheid in drie nominale klassen is het meest compleet bewaard gebleven in Twente. Daar treedt het aan de dag in de vormen van de volgende adnominale woorden.

1. Lidwoorden: (*d*)*n stool*, de stoel, *de hoed*, de huid, *t hoes*, het huis, voor welke vormen de beginklank van het volgende substantief, anders dan Van Ginneken, *Onze Taaltuin*, III, blz. 33 e.v., meende, geen rol speelt; *nen stool*, een stoel, *ne hoed*, een huid, *n hoes*, een huis. Het onderscheid tussen *nen* en *ne* staat niet al te sterk, doordat de slot-*n* van *nen*, behalve voor een klinker, een *h*, een *d* en een *b*, kan verzwakken. Samenval echter van *ne* en *n*, zoals Van Ginneken veronderstelde, *Onze Taaltuin*, V, blz. 353 e.v., komt niet voor.

2. Aanwijzende voornaamwoorden: *dèn stool*, die stoel, *dee hoed*, die huid, *dat hoes*, dat huis, of *dissen stool*, deze stoel, *disse hoed*, deze huid, *dit hoes*, dit huis. De vormen *dèn* en *dissen* zijn weer onafhankelijk van de beginklank van het volgende substantief.

3. Bijv. naamwoorden: (*d*)*n groten stool*, de grote stoel, *de blasse hoed*, de bleke huid, *t kleine hoes*, het kleine huis, en *nen groten stool*, een grote stoel, *ne blasse hoed*, een bleke huid, *n klein hoes*, een klein huis. Bij de onzijdige woorden komt nog een rest van de vroegere sterke en zwakke verbuiging te voorschijn, terwijl de bijv. naamwoorden alleen maar als het onbep. lidwoord voorafgaat drie onderscheiden vormen kennen.

De stoffelijke bijv. naamwoorden komen zowel onverbogen als verbogen voor: (*d*)*n golden*(*en*) *reenk*, de gouden ring, *de golden*(*e*) *ketten*,

de gouden ketting, *t golden*(*e*) *kruus*, het gouden kruis, en *nen golden*(*e*)*n reenk*, *ne golden*(*e*) *ketten*, *n golden kruus*. De verbogen vorm *de* en *ne goldene ketten* wordt het meest gebruikt, de andere verbogen vormen zijn vrij zeldzaam.

Ik ga hier nu voorbij aan de apocope in gevallen als *nen goon stool* naast *nen goden stool*, *de ro hoed* naast *de rode hoed*, *t bree hoes* naast *t brede hoes*, d.w.z. in bijv. naamwoorden met een lange stamklinker + d, waarover Peters, *Onze Taaltuin*, V, blz. 366 e.v., spreekt. In Twente en de Achterhoek gebruikt men beide vormen, maar men zegt altijd *n breed hoes*, anders dan in de voorbeelden, die Peters behandelde.

4. Bezittelijke voornaamwoorden: *mienen stool*, mijn stoel, *miene hoed*, mijn huid, *mien hoes*, mijn huis. De andere bezittelijke voornaamwoorden worden op dezelfde wijze verbogen.

5. De bijvoegelijk gebruikte vragende voornaamwoorden hebben dezelfde vormen als de bezittelijke: *welken stool*, welke stoel, *welke hoed*, welke huid, *welk hoes*, welk huis, of *wonnen stool*, wat voor een stoel, *wonne hoed*, wat voor een huid, *won hoes*, wat voor een huis, e.d.

Bij de andere voornaamwoorden zijn nog wel sporen van een systeem. van drie nominale klassen terug te vinden, maar er heeft toch al een meer of minder ver voortgeschreden gelijkmaking plaats gevonden. Zij zijn voor het maken van onderscheid met betrekking tot de klassen van substantieven nog slechts van betrekkelijk belang.

De Gelderse Achterhoek, met name de oostelijke Achterhoek sluit zich op één uitzondering na bij Twente aan voor wat het onderscheid in drie nominale klassen aangaat. Het lidwoord van onbepaaldheid kent er nl. maar twee vormen meer: *ne hond*, een hond, *ne hoed*, een huid, *n hoes*, een huis. Ook voor een klinker, een *h* en andere medeklinkers is de slot-*n* van *nen*, die in Twente al verzwakt kon worden, in de oostelijke Achterhoek verdwenen, zodat *nen* samen is gevallen met *ne*. Maar overigens is het ook in de Achterhoek weer niet zo, dat *ne* met *n* samenvalt. De andere voor Twente beschreven adnominale vormen komen op gelijke wijze in de oostelijke Achterhoek voor.

Waar het thans in de eerste plaats gaat om de vormen, op grond waarvan de nominale klassen onderscheiden worden, blijft een bespreking van allerlei in ander verband belangrijke begeleidende verschijnselen achterwege. Ik denk aan de mannelijke persoonsnamen, verwantschapsnamen e.d., waarvoor het lidwoord *de* in plaats van het te verwachten (*d*)*n* gebruikt wordt en aan de zelfstandig gebruikte bezittelijke voornaamwoorden als (*d*)*n mien*(*e*)*n*(*t*). Na Peters in *Onze Taaltuin*

en Bezoen in zijn dissertatie over het dialect van Enschede heeft vooral Nuytens in *De tweetalige mens*, Assen 1962, deze verschijnselen voor Borne en in wijder verband voor Twente uitvoerig besproken. Wat hij over het Twents zegt, kan ook voor de dialecten van de oostelijke Achterhoek gelden. Voor het onderscheid in nominale klassen hebben zij echter alleen maar weer een bijkomstige betekenis.

Westelijk en noordelijk van het gebied, waar drie nominale klassen onderscheiden worden, treft men tenslotte nog slechts twee klassen aan, als in het A.B.N. De lidwoorden zijn er *de* en (*he*)*t* of alleen maar *een*, de aanwijzende voornaamwoorden *die* en *dat* of *disse* en *dit* - dat in Overijsel en Drente *dee* i.p.v. *die* voorkomt, Peters, *Onze Taaltuin*, VI, blz. 254, is in zijn algemeenheid onjuist -. De bijv. naamwoorden worden er verbogen als in het Nederlands, evenals de bezittelijke voornaamwoorden. Verspreid treft men voor sommige (*he*)*t*-woorden het bezittelijke voornaamwoord *onze* aan, vooral in *onze volk* in de betekenis van mijn (naaste) familie, mijn gezin, het gezin, waar ik toe behoor, of ons ouderlijk huis, maar die vorm gebruikt men, anders dan Peters, *Onze Taaltuin*, VI, blz. 217, 218, meende, in dezelfde verbinding evengoed in Twente en de Achterhoek.

Een eerste begin van afbraak van het systeem van drie nominale klassen vertoont een dialect als dat van Rijssen op de westelijke grens van Twente. Op grond van de vormen van de besproken voornaamwoorden onderscheidt het, net als de meer oostelijke Twentse dialecten, drie klassen. Ook het onbepaalde lidwoord kent er de drie vormen *nen*, *ne* en *n*. Maar het lidwoord van bepaaldheid houdt voor medeklinkers, waarvoor ‘een *n* lastig uit te spreken is’ - aldus Schönfeld Wichers in zijn *Woordenboek van het Rijssens dialect* - maar twee vormen over, *de* en *t*. Voor andere beginklanken van het volgende substantief - een klinker, een *h*, een *b*, een *d*, maar vaste regels zijn niet te geven - onderscheidt het Rijssens *n*, *de* en *t*, als het overige Twents. Uit het feit, dat *n* afhankelijk van de beginklank van het volgende substantief wisselt met *de* moet wel volgen, dat oorspronkelijk *den* nog niet geheel tot *n* gereduceerd is.

Een grote stap verder op de weg van drie naar twee nominale klassen is een dialect als dat van Deventer gevorderd. Het bepalende lidwoord *den* naast *de* en (*he*)*t* wordt er alleen nog maar gebruikt voor substantieven, die met een klinker, een *h* of een *d* beginnen. In de andere gevallen onderscheidt men maar twee vormen, *de* en (*he*)*t*. Op dit punt stemt het dialect van Deventer overeen met dat van Rijssen. Bij de aanwijzende voornaamwoorden is het gebruik van *dèn* naast *die* en

dat blijkbaar vooral afhankelijk van de klemtoon. Zonder klemtoon blijven alleen *die* en *dat* over. De andere adnominale woorden omvatten twee klassen, zoiets althans moet geconcludeerd worden uit de inleiding van Draaijer, *Woordenboekje van het Deventersch Dialect*. Maar enkele aanhalingen uit de teksten van dat woordenboekje laten een heel wat ingewikkelder, een wel haast regelloze toestand zien. We vinden er:

aover d'n tuun, over de heg, *den niejen*, de nieuwe, *den mooisten*, de mooiste, *den greunen*, de diender (groene), *de hoek lichten*, de huig, maar *hoek* wordt mannelijk genoemd, *op welke stool*, op welke stoel, *den groten stool*, de grote stoel, *den helen nacht*, de hele nacht, *elke nacht*, elke nacht, *den legen enk*, de lage akker, ook 't land van de stad, *op mien olden dag*, op mijn oude dag, *n olde trompetter*, een oude trompetter, *n groten dag*, een grote dag, *die olde pielende*, *das hier den vernaamsten*, die oude eend, dat is hier de voornaamste, *d'n olden*, de oude (eend), enz.

Zulke voorbeelden geven een indruk van het dialect van Deventer in de overgangsfase van drie naar twee nominale klassen, waarin de resten van het systeem van drie klassen nog zeer talrijk zijn, talrijker dan de inleiding van Draaijer doet vermoeden.

De dialecten van noordoostelijk Overijsel en van de aangrenzende Drentse streken lijken te behoren tot de dialecten met twee nominale klassen. Zij onderscheiden twee lidwoorden van bepaaldheid, *de* en (*he*)*t*, een onbepaald lidwoord, *een*, de bijv. naamwoorden worden verbogen als in het A.B.N., de bezittelijke voornaamwoorden worden niet verbogen. Het lijkt er m.a.w. op, dat zij op hetzelfde standpunt staan als het A.B.N. Maar toch is er één opvallend verschil. Van een ouder systeem van drie nominale klassen zijn de sporen altijd nog duidelijk terug te vinden bij het gebruik van de aanwijzende voornaamwoorden. Men zegt er wel *die stoel* maar men hoort er even gemakkelijk *dèn stoel* zeggen. Daarbij speelt het accent wel een rol, maar meestal toch slechts een ondergeschikte. Op grond van de mogelijkheid van het gebruik van het aanwijzende voornaamwoord *dèn* naast *die* kunnen de substantieven dan toch nog in drie klassen onderscheiden worden. Dat gaat niet altijd ook op voor het aanwijzende voornaamwoord *disse*, waarvan vaak alleen deze vorm naast *dit* in gebruik is.

De voorstelling van zaken, zoals Peters die gaf in *Onze Taaltuin*, VI, blz. 254, ten aanzien van het bijvoegelijke *die*, is voor Overijsel en Drente, zoals gezegd, niet juist. Buiten Twente gebruikt men in hoofdzaak *die* en niet *dee*. Maar naast *die* komt ook nog vaak *dèn* voor. Het is in dit verband opmerkelijk, dat er in deze dialecten niet eenvoudig

sprake is van een verwarring van *dèn* met *die*. Immers *dèn* wordt wel vervangen door *die*, maar *die* niet door *dèn*. Men kan er dus wel horen: *dèn* en *die oom*, maar niet *dèn tante* voor *die tante*, wel *dèn* en *die stoel*, niet *dèn toafel* voor *die toafel*, enz.

Over het zelfstandig gebruikte aanwijzende voornaamwoord is in het voorafgaande niet gerept. Het wijkt in Twente en de oostelijke Achterhoek nauwelijks af van het bijvoegelijk gebruikte. Een ontwikkeling als waarvan Peters in *Onze Taaltuin*, VII, blz. 235, melding maakt - het zelfstandig gebruikte *dèn* zou in de Achterhoek nooit voor de aanduiding van zaken dienen - is mij onbekend. Het is eerder zo, dat in die dialecten, waarin *dèn* vervangen kan worden door *die*, zowel bij zelfstandig als bij bijvoegelijk gebruik, *dèn* meer voor zaken, *die* meer voor personen in aanmerking komt. Personen met *dèn* aanwijzen wordt nogal eens voor lomp gehouden.

Het kaartje, dat Peters in *Onze Taaltuin*, VII, blz. 232, publiceerde en dat betrekking heeft op het zelfstandig gebruikte aanwijzende voornaamwoord, is voor Overijsel en Drente onjuist. Nog afgezien van de vorm *dee*, volgens Peters, die in een groot gebied weer *die* moet zijn, bestaat buiten Twente juist bij dit zelfstandige gebruik nog op ruime schaal *dèn* naast *die*. Deventer kent nog altijd: *welke stool*, *dissent of dèn*, welke stoel, deze of die, *dèn wil ik hebben*, die (appel) wil ik hebben, waar *dèn* ook de vorm *dènt* of *dènnent* aan kan nemen. Eenzelfde gebruik komt voor in noordoostelijk Overijsel en het aangrenzende Drente. In noordwestelijk Overijsel en zuidwestelijk Drente bestaat *den*(*t*) of een daarmee overeenkomende vorm als zelfstandig gebruikt aanwijzend voornaamwoord niet meer, daarentegen nog wel *dissent* en *dissende*, welke vormen dan zowel voor oorspronkelijke (*de*)*n*- als *de*-woorden gebruikt worden. Ik moet trouwens opmerken, dat buiten Twente en de oostelijke Achterhoek bij het zelfstandige gebruik van de aanwijzende voornaamwoorden het onderscheid tussen (*de*)*n*- en *de*-woorden al gauw lijkt te vervagen. Het zal ook taak van voortgezet onderzoek zijn over zulke verhoudingen en over de zelfstandig en bijvoegelijk gebruikte voornaamwoorden meer klaarheid te verschaffen, zowel wat de vormen als wat de geografische verspreiding betreft.

Tenslotte blijft nu nog de vraag, hoe in noordelijk Groningen bij het voortschrijdende verlies van de lidwoorden van bepaaldheid andere adnominale woorden gebruikt worden. Na wat gezegd is over de dialecten met twee nominale klassen, kan voor de Groninger dialecten deze vraag beperkt blijven tot het gebruik van de aanwijzende en de betrekkelijke voornaamwoorden. De laatste zijn tot dusver niet besproken, omdat er in Oost-Nederland altijd maar twee klassen mee onder-

scheiden kunnen worden, een *die*- en een *dat*-klasse, al wisselt *die* voor oorspronkelijke (*de*)*n*-woorden nog vaak met *dèn*. Als nu in Groningen echter het verschil tussen de daarmee op grond van de lidwoorden *de* en *het* overeenstemmende klassen bezig is te verdwijnen, mag men verwachten, dat ook het onderscheid bij de voornaamwoorden in het geding raakt. Dat blijkt ook inderdaad het geval te zijn.

Ter Laan merkt in zijn *Nieuw Groninger Woordenboek* op, dat in Hunzingo *dij*, die, gehoord wordt voor *dat* bij onzijdige persoonsnamen: *hai het n brander op dij wicht*, hij heeft een oogje op dat meisje. Hij voegt daar weliswaar aan toe, dat zo'n gebruik 'verouderend' is, maar het bestaat nog altijd, niet alleen in Hunzingo en niet slechts in die beperkte mate als Ter Laan het doet voorkomen. Zo tekende ik op in het Oldambt: *doar hai ook dij gedrongen pestuur van haar*, van wie hij ook dat gedrongen postuur had, *krek n vool*, *as dij bie de mere komt*, net een veulen, als dat bij de merrie komt, *dij stoefzaand*, dat stuifzand, *dij zolt*, dat zout, en met een betrekkelijk voornaamwoord: *dat leste haalfschaid*, *dij e allinneg goan mos*, de laatste helft, die hij alleen moest gaan, *schip*, *dij noa stad mos*, het schip, dat naar de stad moest, *peerd*, *dij bie hoes lopt*, het paard, dat bij huis loopt, *schienvat*, *dij e in haanden huil*, het licht, dat hij in zijn handen hield. Het aantal van zulke voorbeelden is, vooral uit de gesproken volkstaal van noordelijk Groningen, met gemak ruim uit te breiden. Bij het onderwijs leveren deze verschijnselen nogal wat moeilijkheden op, doordat bij het gebruik van het Nederlands het onderscheid tussen *die* en *dat*, in deze streken al evenzeer vervaagd is. Ook de voornaamwoorden geven dus wel al aanleiding in de dialecten van noordelijk Groningen, evenals de lidwoorden dat doen, maar één nominale klasse te onderscheiden of, wat voorzichtiger gesteld, te constateren, dat deze dialecten zich bevinden in een overgangsfase van een systeem met twee nominale klassen naar een systeem met maar één nominale klasse.

Met een zeker ondeugend genoegen roep ik tot slot graag een min of meer pikante bijzonderheid in de herinnering op. Toen Van Ginneken het levende gebruik der genera in de spellingstrijd wierp, begroette hij bij de behandeling van het onbepaalde lidwoord, in *Onze Taaltuin*, V, met een vreugde, als betrof het een bondgenoot, het verschijnen van een nieuwe studie. Dat werk - *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva* - was van de hand van dr. Willem Pée. Deze bijzonderheid leek mij een welkome aanleiding het onderscheid in nominale klassen, nu voor de Oostnederlandse dialecten, in een bundel voor prof. dr. Willem Pée na zoveel jaren nog eens aan de orde te stellen.

Zuidnederlands schommelen en Middelnederlands scommelcoc
door E.J.K. Eylenbosch

In het tijdschrift Taal en Tongval, 22e jg. (1970), blz. 146 hebt U, Hooggeleerde Vriend Willem Pée, onder de titel *Een Westvlaams misverstand* uw lezers vergast op een plezierig verhaal onder de vorm van een bladvulling, waarvan wij hier de aanhef in extenso citeren: ‘Op zekere dag kwam een Nederlands echtpaar, waarvan de vrouw haar portret liet maken, een halfuurtje voor de afgesproken tijd, terwijl de schilder nog bezig was met het in orde brengen van zijn atelier. De vrouw des huizes verzocht het echtpaar even te wachten en verklaarde dat haar man nog wat aan het schommelen was. Onverholen verbazing bij die ernstige Nederlanders, die zich niet konden inbeelden dat een kunstenaar, die toch een normaal mens bleek te zijn, zich met een dergelijk kindervermaak kon onledig houden. Toen de schilder binnenkwam en uit de mond van zijn vrouw hoorde in welke bewoordingen zij hem verontschuldigd had, was het misverstand vlug opgelost’.

Voor wie het allicht niet direct begrijpt: in de mond van de Westvlaamse echtgenote van de schilder-uit-de-bladvulling betekent ‘schommelen’ zo veel als: een beperkte schoonmaak houden, schoonmaken of de boel in orde brengen.

Hoewel wij nu eenmaal behoren tot de vele Brabanders van wie U, Hooggeleerde Vriend Willem Pée, nog altijd in dezelfde bladvulling - helemaal terecht trouwens - zegt dat zij *schommelen* in de bewuste (laten wij gemakshalve zeggen Westvlaamse, of wat ruimer beschouwd Zuidnederlandse) betekenis niet kennen, toch willen wij U hier, bij wijze van huldeblijk in dit album, de resultaten vereren van enige nasporingen, die noodzakelijkerwijze betrekking moeten hebben ofwel op twee etymologisch verschillende werkwoorden *schommelen* die naar de vorm zijn samengevallen, ofwel op een enkel werkwoord *schommelen* waarvan de betekenissen in diverse delen van het Nederlandse taalgebied sterk uiteen zijn gaan lopen.

Om met ons besluit te beginnen: wij houden het veeleer bij de tweede visie, nl. dat in het Nederlands in feite maar één werkwoord

schommelen bestaat, ook al zijn de betekenissen ervan schijnbaar met elkaar onverenigbaar geworden.

Op de koop toe blijkt het werkwoord *schommelen* in de lexicografie en in de taalkundige vakliteratuur aanleiding te geven tot een zekere legendevorming; een reden te meer om een nader onderzoek aan dit verbum te wijden.

Wat vooreerst de 'wetenschappelijke legende' betreft waarvan *schommelen* het voorwerp uitmaakt, preciseren wij onmiddellijk: een taaie legende omtrent de vermeende geringe ouderdom van dit woord waarvan op meer dan een plaats te lezen staat dat het pas sinds de 16de eeuw voorkomt, hoewel zulks flagrant onjuist is.

Vooraf mogen de feiten voor zichzelf spreken. In Verdams *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 523 treffen wij als lemma aan:

'Schommelen, zw. ww. intr. (16de e.). Keukenwerk verrichten, den boel schoonmaken of opknappen'. In overeenstemming hiermee, maar nog veel absoluter stelt M. Verhoeven de datering van het ww. als volgt: 'Uit al deze gegevens kunnen we de volgende *besluiten* trekken: schommelen komt zowel bij ons als in Duitsland pas voor in de 16e eeuw. De betekenis is dan nog schuren, schoonmaken, kuisen ...'[1].

Uit Duitse werken vernemen wij hetzelfde geluid. Dat bij Grimm, *Deutsches Wörterbuch* IX, 1997 i.v. *Schummeln* alweer bevestigd wordt dat de literaire overlevering van dit woord niet verder teruggaat dan tot de 16e eeuw, heeft allicht niet zo veel te betekenen als wij bedenken, dat het betrokken boekdeel reeds van 1899 dateert. Opmerkelijker is echter een gelijkluidende bewering die wij anno 1963 nog aantreffen: '*Schummeln* tritt in der Literatur seit dem 16. Jh. auf'[2].

Al kunnen de Duitse geleerden, als zij de 16e eeuw blijven aanhouden als periode waarin het bewuste werkwoord in de geschreven taal opduikt, misschien gelijk hebben wat hun taal zelf betreft, toch staat daar tegenover dat zij steevast en onveranderlijk ook het Nederlands betrekken in hun onderzoek naar *schummeln*; bijgevolg behoorden zij eveneens rekening te houden met de oudere vindplaatsen van het woord in onze taal.

Immers de bewering dat *schommelen* hoe dan ook uit de 16e eeuw dateert, is gauw weerlegd en dan nog wel met behulp van het monumentale werk van J. Verdam zelf. Het *Middelnederlandsch Woordenboek* VIII, 630 vermeldt voor *Schommelen* (*scommelen*) naast de gegevens uit Kiliaen en Plantijn die wij beneden in extenso meedelen, nog twee bewijsplaatsen ontleend aan de middeleeuwse klucht *Drie Daghe Here*.

Omdat de context toch wel sprekend genoeg is, citeren wij die hier iets uitvoeriger. Nadat Jan, de pantoffelachtige hoofdpersoon, van zijn kwade vrouw Bette verkregen heeft dat hij mag 'wesen here drie daghe lanc, ende dan nemmere', richt hij zich tot haar in de volgende bewoordingen (*vers* 198-200):

> Wey! nu benic doch here van allen.
> Hout mine huke! gaet *scommelen*, scuren!
> Waer sijn dese boffers nu, mijn geburen?

Terzelfder tijd verleidt zijn overmoed hem tot deze commentaar (*vers* 215-222):

> Ic wil gaen drincken sonder sorghen,
> Want al en quamic niet voer morghen,
> Mijn wijf die souts wel sijn ghepait.
> Si scuert, si *scommelt*, si spent, si nait,
> Ende doet haren orbore binnen huus;
> Daer sitsi stilder dan ene muys
> Ende doet dbeste dat si mach.
> Ic wene, noit man beter wijf en sach.[3]

Dat *scommelen* hier, in verbinding met *scuren*, gebruikt is in de zin van 'keukenwerk of enig ander huishoudelijk werk verrichten' behoeft geen nader betoog. Nu dateert het Hulthemse handschrift waarin ons de oude sotternie *Drie Daghe Here* overgeleverd is op zijn minst van ca. 1410 en de daarin opgenomen werken worden doorgaans nog enkele decennia ouder geacht[4]. Er bestaan trouwens goede gronden om aan te nemen dat de bewuste codex in of voor 1374 geschreven is[5]. Niets belet ons dus *scommelen* gewoon tot de middeleeuwse, meer bepaald de veertiende-eeuwse woordenschat te rekenen en de veel te jonge datering 'zestiende-eeuws' op te geven.

Dat *scommelen* in het Mnl. gebruikelijk was in de betekenis die de dubbele bewijsplaats uit *Drie Daghe Here* illustreert, wordt nog wel door andere aanwijzingen gestaafd.

In zijn stevig gedocumenteerde *Geschiedenis van Ninove* geeft Dr. H. Vangassen een opsomming van het inwonende dienstpersoneel dat in de 15e eeuw tewerkgesteld was in de belangrijke Abdij van Sint-Cornelis. Ambachtslieden, knechten en meiden vormden in het klooster een gemeenschap van 30 à 35 personen, die in middeleeuwse termen de 'familie' genoemd werd[6]. Aldus behoren tot de keukendienst een kok en een onderkok - die naast 'ondercoc' ook 'scommelcoc' genoemd wordt - en voorts nog een zo geheten 'scommelcocxkin', die het knechtje is van de twee vorigen[7].

De auteur zelf maakt geen aantekening bij deze beroepsnaam, hoewel hij de talrijke archaïstische of moeilijk verstaanbare termen in zijn *Geschiedenis* min of meer geregeld toelicht in de voetnoten. Als wij alleen voortgaan op de gegevens zoals zij uit het boven aangehaalde verband blijken, dan ontstaat de indruk dat de naam van het 'scommelcocxkin' ergens betrekking moet hebben op de bijzonder lage dienstrang die hij bekleedt: hij is immers maar een hulpje in de keuken, ondergeschikt aan de kok en de onderkok. In de praktijk zal het ongetwijfeld waar geweest zijn dat het 'scommelcocxkin' zowat 'de minste dienaar' in het middeleeuwse keukenbedrijf was; een verklaring voor zijn naam levert die omstandigheid echter niet op. Integendeel moet het 'scommelcoxkin' genoemd zijn naar het soort werk dat hij verricht en niet specifiek naar zijn rang.

De samenstelling 'schommelcoc' is niet opgenomen in het *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, hoewel uit het *Middelnederlandsch Woordenboek* blijkt, dat zowel Plantijn als Kiliaen 'schommel-kock' en 'schommel-knaep' kennen, laatstgenoemde daarenboven ook 'schommel-maertken'. Volgende aanhaling uit de Refereinen van Anna Bijns [a^{o} 1525] verenigt beiden in een verband dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat: Een schommelmaertken, een vuyl pottagye, Gheraeckt ergens aen eenen schommelcock[8].

Wij plaatsen terwille van de overzichtelijkheid de betekenisomschrijvingen van 'schommelen' en de bijbehorende samenstellingen, zoals onze oude lexicografen die geven, even op een rijtje. Daarbij valt op dat al dit materiaal uit de 16e eeuw dateert, wat ongetwijfeld in niet geringe mate bijgedragen heeft tot de vaak herhaalde stelling dat het woord niet ouder zou zijn dan de bewuste eeuw.

Zo komt als oudste lexicologische bron met het compositum 'schommelcock', het *Naembouck* van Joos Lambrecht vooraan:

Schommelcock *oft* vuulcock: Tournebroche[9].

Voorts bij Plantijn:

Schommelen. Lauer escuelles, escurer, ballier etc. faire le souillon. *Culinaria opera facere*, *mediastinum agere*.

schommelknaep / schommelkock. Souillon, seruiteur à faire toutes choses viles. *Mediastinus*, *sordidulus*[10].

Tenslotte bij Kiliaen:

schommelen. Culinaria opera facere, agere mediastinum, despumare carnes, pisces, etc. lauare scutellas, expurgare supellectilem culinariam.

schommel-kock / schommel-knaep. Mediastinus, lixa, seruulus coquinarius, seruus sordidulus, abiectus in culina minister: focarius.

schommel-maertken. Seruula sordidula[11].

In het WNT XIV, 792 wordt het verbum in de betekenis die ons hier bezighoudt gescheiden van het algemeen bekende *schommelen*, d.i. '(zich) heen en weer bewegen' en als Schommelen (II) apart behandeld, met de localisering: 'Thans alleen in Zuid-Nederland'. Tevens zijn voor het woord twee bekentenissen opgegeven: enerzijds 'schoonmaken', anderzijds 'ruw huiswerk en vooral keukenwerk verrichten'[12].

Eigenaardig is het *schommelen* in de handwoordenboeken vergaan. Bij Van Dale (8e druk) wordt een Zuidnederlands Schommelen II behandeld, zoals in het WNT. Daartegenover vermeldt Verschueren (3e druk) de betekenis 'schoonmaak houden' gewoon onder het enige lemma *schommelen* dat hij opneemt; van enige beperkende toevoeging in de zin van Zuidnederlands, streektaal of iets dergelijks is bij hem geen spoor te bekennen. Bij Koenen-Endepols (26e druk) ontbreekt echter onder *schommelen* de betekenis 'schoonmaak houden' helemaal en dezelfde opmerking geldt voor het Winkler Prins Woordenboek. Deze dubbele omissie schijnt er wel op te wijzen dat sommige hedendaagse lexicografen het woord in de opvatting van 'schoonmaken' niet langer ervaren als behorend tot de taal die in een algemeen woordenboek aan bod behoort te komen. Blijkbaar werd daar door hun voorgangers toch anders over gedacht: ook P. Weiland neemt in het vierde deel (anno 1829) van zijn *Beknopt Nederduitsch Taalkundig Woordenboek* onder *Schommelen* eveneens de volgende betekenis op: 'Verder, ten ruigste schoon maken: *wij zijn zoo wat aan 't schommelen*.'

Wat de neerslag van het woord in de Zuidnederlandse idiotica betreft, krijgen wij het volgende beeld. Voor West-Vlaanderen documenteert De Bo, 868 het ww. *schommelen* in de zin van 'schoonmaken'. Het voorbeeld dat hij daarbij opgeeft luidt als volgt: 'Ik ga mijnen vriend bezoeken terwijl men het huis *schommelt*'. Ook in Gezelles *Loquela*, 434 komt het woord voor, evenwel in een andere betekenis, genoteerd te Elverdinge: 'Diefsgewijs b.v. koopen en wegsteken'. Dit stemt vrijwel overeen met de opvatting waarin de moderne Duitse omgangstaal eveneens *schummeln* gebruikt: nicht ganz ehrlich arbeiten, leicht betrügen[13]. Blijkens Ghijsen, 844 is *schommele*(*n*) in Zeeland bekend in de zin van 'druk bezig zijn (i.h. huishouden)', hoewel het ww. er zelden gehoord wordt, behalve in de uitdrukking *schu*:*re*(*n*) *en schommele*(*n*). Hetzelfde woordpaar in een zelfde verband gebruikt vermeldt Joos, 580

voor het Waasland: ‘Die vrouw zou gedurig *schommelen en schuren*’. Ook bij Cornelissen-Vervliet, 1085 wordt *schommelen* omschreven als ‘schoonmaken, reinigen, schuren en schrobben’; de opgegeven voorbeelden zijn duidelijk genoeg: ‘In 'en huishouwen moet er veul *geschuurd en geschommeld* wörren. Die meid *schommelt* den heelen dag.’ Nog steeds als een huis-en-keuken-woord gelocaliseerd in ‘Vlaanderen’, treffen wij *schommelen* aan bij Schuermans, *Bijvoegsel*, 289; de betekenis luidt alweer: ‘Schoonmaken, zuiveren, kuischen.’ Daartegenover noteert Schuermans, 594 het ww. eveneens als een boerenterm: ‘Schommelen, de koeien voederen.’ Een aantekening die daar op volgt, wekt het vermoeden dat deze betekenis voor de Kempen geldt.

Het voorafgaande overzicht van wat wij betreffende Schommelen II uit de Zuidnederlandse idiotica kunnen opmaken, mag geen twijfel laten ontstaan omtrent het feit dat dit werkwoord in de huidige volkstaal regressief is en vaak als een relict voortleeft. De vermelding van *schommelen* in een negentiende-eeuws idioticon betekent nog geenszins dat het woord algemeen bekend is of was in het gebied waarop dat idioticon in theorie betrekking heeft. Als een welgekomen aanvulling bij het materiaal uit de dialectwoordenboeken, deelt Dr. J. Goossens voor het oosten van Zuid-Nederland belangwekkende gegevens mee, die van een moderne enquête afkomstig zijn. Hij constateert in Belgisch-Limburg twee verspreidingsgebieden waar het woord nog leeft, telkens in een duidelijk onderscheiden opvatting:

- in een wat ruimer gebied dat een groot deel van de noordelijke helft van de provincie omvat en kennelijk doorloopt in de Antwerpse Kempen, betekent *schommelen* ‘ruw huiswerk doen op de boerderij’;

- rondom het stadje Peer, in een veel beperkter gebied dat door het vorige min of meer ingeklemd wordt, betekent *schommelen* ‘de vloer schoonmaken, schrobben’[14].

Veel meer dan wat tot nog toe uiteengezet is, kunnen wij aan de hand van het Nederlandse materiaal betreffende het ww. *schommelen* in zijn Zuidnederlandse betekenisopvatting niet achterhalen.

Wij moeten thans tot een besluit komen, in de hoop dat vroeg of laat een grondiger onderzoek waarbij ook de Duitse verba *schummeln* en *schumpeln* systematisch betrokken worden, meer licht laat schijnen dan wij voorlopig kunnen brengen. Maar twee niet onbelangrijke punten mogen reeds bij de huidige stand van onze kennis met nadruk gereleveerd worden.

Het is onjuist te beweren dat *schommelen* pas uit de 16e eeuw dateert; het woord moet integendeel gewoon als Middelnederlands beschouwd worden.

Uitgaande van de Nederlandse vormen en betekenissen bestaat er weinig aanleiding om, zoals in het WNT gebeurd is, een kunstmatig aandoende splitsing te aanvaarden tussen Schommelen I (dit moet dan vooral het woord in zijn algemeen Nederlandse betekenissen zijn) en Schommelen II (wat dan het woord in de Zuidnederlandse opvatting is). In feite mogen beide woorden identiek geacht worden. Om de hele waaier van betekenissen ervan te verklaren, volstaat het waarschijnlijk uit te gaan van een oorspronkelijke, hoewel gepostuleerde opvatting die W. Foerste omschrijft als *'schnell hin und her bewegen'[15].

Eindnoten:

1 M. VERHOEVEN, HCTD XXXIX (1965), 124.
2 H.P. ALTHAUS, *Zeitschrift für Mundartforschung*, XXX. Jg. (1963/64), 66.
3 Geciteerd uit P. LEENDERTZ JR., *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie* I, 124-125.
4 Vgl. o.m. J. VAN MIERLO, *De Middelnederlandsche letterkunde*, 119: 'Het Hulthemsche handschrift, zelf reeds een kopie, dateert uit denzelfden tijd.' [Bedoeld is: het jaartal 1412.]
5 Vgl. G.I. LIEFTINCK in *Beatrijs*, *Eerste integrale reproductie van het handschrift*, 2e druk, blz. 27.
6 H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove II*, 160.
7 H. VANGASSEN, *o.c.*, 162. De auteur citeert de term uit de kloosterrekeningen, maar specifieert geen jaartal. Wij vermoeden daarom dat het woord in elke jaarlijkse rekening voorkomt.
8 Geciteerd naar J.J. MAK, *Rhetoricaal glossarium*, 375 i.v. Schommelmaertken.
9 R. VERDEYEN, *Het Naembouck van 1562*, blz. 173.
10 *Thesaurus theutonicae linguae* (Antwerpen, 1573), fol. y 4.
11 *Etymologicum teutonicae linguae* (ed. 1777), 569.
12 Hierbij kan opgemerkt worden dat het WNT XIV, 790 onder Schommelen (I) een betekenis 5 ('een beperkte schoonmaak houden') opneemt, waarvan men zich afvraagt of die niet even geredelijk onder Schommelen (II) mocht gebracht worden, hoewel de bewerkers van het WNT deze mogelijkheid toch min of meer willen uitsluiten.
13 Vgl. G. WABRIG, *Deutsches Wörterbuch*, 3189.
14 J. GOOSSENS, *Kroonvormige dialectgebieden*, Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, XVII (1963), 263.
15 W. FOERSTE, *Schummeln*, Niederdeutsches Wort, Bd. 4 (1964), 79.

En nog drie oude soldatenbrieven door D. Fagot

In Taal en Tongval, XVIII jg., 1-2, 1966, blz. 27, klaagt G. De Smet erover dat ‘brieven die soldaten van Napoleons grande armée uit alle hoeken van Europa aan hun familie en vrienden in het vaderland hadden geschreven ... tot nog toe de belangstelling van de Vlaamse dialektologen niet hebben kunnen trekken ...’. Meteen publiceert hij dan de tekst van 8 brieven uit het Land van Overmaas en voorziet deze documenten van uitvoerige commentaar. Reeds vroeger, in jg. 1964-65, kol. 405-410, van Wetenschappelijke Tijdingen had hij drie brieven van dezelfde aard uit de streek van Landen laten verschijnen en er de dialektische elementen uit opgespoord.

De klacht is zeer begrijpelijk. Inderdaad hadden vroegere publikaties van dergelijke brieven[1] voornamelijk de inhoud op het oog en ook een boek als dat van K.C. Peeters[2] - een historisch gecommentarieerd ooggetuige-verslag van de Loenhoutse ‘conscript’[3] Willem Kenis -, is niet geschikt voor dialektonderzoek om dezelfde reden: de auteur past immers de teksten van het handschrift aan de behoeften van zijn historisch geïnteresseerde lezer aan, maar aldus verliest de gepubliceerde tekst alle aantrekkelijkheid voor de dialektoloog[4].

Merkwaardig mag het heten dat A. Boileau, die wèl een grote belangstelling aan de dag legt voor de taaleigenaardigheden van enkele dezer brieven, nergens in zijn overigens zeer te waarderen bijdrage[5] in het Tijdschrift Brabant 1968, laat vermoeden dat hij weet heeft van de publikatie door G. De Smet en dan zelf nog eens de brief van J.W. Crickboom uit Aubel publiceert, er zelfs een foto bijvoegt en zegt: ‘De tekst ... hebben we in het staatsarchief te Luik ontdekt ...’. Vergelijken we dan de beide transcripties dan tellen we niet minder dan 16, toch niet allemaal, minder belangrijke, van elkaar afwijkende lezingen.

Voor wie de documenten zelf doormaakt wordt het trouwens heel aannemelijk dat er verschillende lezingen gegeven worden. G. De Smet zegt ergens zelf dat er vaak twfijel is tussen hoofdletter en kleine letter; wij voegen erbij dat sedert de Theresiaanse kalligrafie, via de scholen,

reeds heel wat van haar luister in onze gewesten ingeboet had, de hoofdlettervorming vaak neerkwam op een groter schrijven van de kleine letter, maar dat tevens sommige kleine letters doorgaans wat groter uitvielen dan andere, zo b.v. de v, de w, de k, de c, soms ook de z, of omgekeerd, sommige hoofdletters uitzicht en formaat van de kleine letter benaderen zoals K en S. - Afgezien daarvan komt ons het gebruik van hoofdletter en kleine letter in al de brieven die we in handen hebben gekregen, vrij grillig voor, wat ook kan gezegd worden van accenten en diacritische tekens, zoals stippen op y en u of een soort U-Zeichen, dat we nog in het hedendaagse Gotisch schrift kennen. Wij hebben er dan ook van afgezien zulke bijzonderheden doorlopend in onze transcriptie te vermelden. Kortom, aanvechtbare lezing zal ook bij ons wel voorkomen, al hebben we ernaar gestreefd een zo bruikbaar mogelijke weergave ten dienste van vakgenoten te stellen en aldus de voorbeeldige acribie van onze gevierde niet al te zeer te beschamen.

Dat echter, afgezien van dit alles, eenzelfde woord niet eens overal op dezelfde wijze gespeld wordt, bemoeilijkt ook de dialektische identificatie van de brieven die in ons familiearchief berusten. Er staan buitendien hier en daar twijfelachtige lettertekens en het vergrootglas of de kwartsbelichting hebben ons niet toegelaten alles op te lossen.

I (recto)

a moyans den 16 mey 1813

Zeer beminde vaeder ende moeder zuster ende broeders
ende maseur ik laet ul weten als dat ik nog
kloek ende gezont ben en ik verhop[6] van ul het
selven en oft het anders waer het zoude my groote
peyne veroerzaeken en ik laet u weten als dat ik
en goosens nog by malkanderen zyn en onder een volck
ik laet u weten[7] als dar wy dar veil jongers van kennis
hebbe gevonde het geene[8] my groot plaezier gedaen
heift[9] en ik laet ul weten als dat wy zoo lang als wy op
de roet geweist[10] hebbe wy alle daege ses stuyvers (gehad)[11]
van ons geld gehad en een alf brood, en ik laet ul weten
als dat ik zeer wel content ben ik en hadde het noyt
niet gepeyst als dat ik zoo content zoude gewest hebbe,
om dieswil als dat er alle daegen zoo veel conscries in komen
want het volck dat dar in de stat lijd dat en is niet geloofbaer
en ik laet ul weten dat geld die gy gerangert[12] hebt dat is nog
in zijn geheel maer nue moet ik er gaen aen beginden
ik en wet geen[13] partikelier n nus[14] nus ..darom zoude ik

I (verso)

wel gerene weten oft dat er geen partikelier nus
en is en oft dat er nog veil[15] jongers moeten op gaen
ik zoude wel gerene hebbenzoo aest als gy dezen brief zult
ontfangen hebben van sito (sl) sito eenen brif op te zenden
ik zoude wel gerene weten hoe dat het gaet met mynen
vaeder ik zoude wel gerene hebben[16] dat hy hem dar nit te veil[17]
en zoude van aen trekken want ik wet wel al(s)
dat ik beter content ben als[18] hy
ik zoude wel gerene hebben als dat gy de complementen
zou doen tot bru(s) selen[19] brussel aen u familie
de complemente aen mynheer vanderveken
en aen zyn vrouw de complementen aen den
smet en aen zyn vrouw (ik zoude)[20]
de complementen aen Joanno (...[21]) robeet die op
de oude mert wont zonder mankeren
de complementen aen wouters en zyn vrouw
de complementen van Jan (S) (?) trappeniers
aen myn zuster treesia(d) de complementen
van francuscus goos... en zyn geheele
familie en oo(k) aen zyn zuster

2e blad, recto

dat is myn addresse a monscheur
monscheur wuyts jaeger (vo.) het 37 endertigsten
regement en de tweede companie en het
vijfde batelion Jaeger te voet
uwen gengensten zone Jan Wuyts

2e blad verso

Dezen Brief te bestellen
aen francuscus wuyts
beenhouwer in de
brusselsche straet tot
loven sito sito a mons
de partement de la dyle

boven: sporen van stempel: 186
Mayance
midden over adres: pennetrek (als verzendingsteken?)
onder: sporen van drie droppen rood lakzegel.

II

a moyans den 19 Junu[22] 1813
Zeer beminde vaeder ende moeder zuster ende broeder en mauseur
ik laet ul weten als dat ik ul brief ontfangen hebt d
die geschreven was op den 6 Junu[22] denwelken ik ontfangen
hebt den 12 van dde zelve mand waer uyt ik verstaen hebbe
als dat gij mij twee brieven geschreven hebt en dat ik maer eenen
ontfangen en hebt en waer dat ik uyt ik verstaen hebbe als dat
ul nog kloek ende gezond is het welk my groed plaeizier gedaen
heeft en ik laet ul weten als dat wy den 20 van de
zelve mand uyt moyans vertrekken naer rusland waer
ik niet bedroeft over en zyn want over den ryn is het
een goet leven wie zyn altemael uytgetrokken om naer
het groet leger toe te gaen en daer mede wensch ik ul
eenen saeliegen hoegdag van sinsen en ul en moet niet
schrijven als voor dat ik nog eenen anderen brief schryf
en als gij zoude goesting hebben om te schrijven moet gy naer
moyans schrijven dan zal hy my naer komen gy[23] en gy
kond wel peyzen hoe dat het daer gaet wy hebbe op den
19 junu[22] de order gekregen en den 20 moeten wy vertrekken
end[23] en de Complementen van cozyn goosens aen
zyne geheele faemilië

II verso

en hy heeft ook eenen brief naer zyn uys geschreven
op den zelven daetum en ik hebbe ge.o.t[24] als dat
Jan ronsmans geschreven heeft het gene my groet(e)[25]
plaeizier gedaen heeft en als zy[26] daer naer toe schryft
v moet gy de complementen daer naer toe schryven van
Jan wuyts

De Complementen Aen geheele
myne faemilie en Aen mynheer vanderveken
en aen van langendong beenhouwer en aen
den zotten de bruyn en aen wouters en aen
zyn vrouw

waer mede blyve uwe genegensten
zoone Jan Wuyts[27]

III recto

a bunzlau (*) Den Aug(us)tus 1813
Zeer beminde vaeder ende moeder zuster ende broeders
en mauseur ik laet ul weten als dat ik nog kloek
ende gezondt ben en ik verhoup ul van het zelven want
oft het anders war het zoude my groote peyne veroorsaeken[28]

en ik ben wel geheel creieus oft dat gy dieen brief ontfangen
hebt die ik in moyans geschreven hebt als ik vertrokken
ben en ik laet ul weten als dat wy van dan af geen
brood oft geen vries[29] gehadt en hebben oft geen prede
want als wy in logement kwamen mosten de menschen
ons eten geven gy kondt wel peyzen wat dat wy dar
kregen want wy waeren dikkils[30] met twintig man in
een huis en nue zyn wy in het groot armede en
dar gaet het nog veil[31] erger wy krygen alle daegen
een(s half) van een brood en eens daes sop en dat wy
dar in het veldt gen.[32] pataeten[33] en kosten aelen ik
en weet niet wat wy daen[34] zouden want dar zynder
veel[35] van ons volk gedeuzerteurt om dat zy geen geldt
niet meer en hadde want die dar gen geldt en
heeft die kan moylyk leven en een stuk van
vyf fran dat doet dar mar[36] maer negen en
viertig stuyvers van brabans geldt[37]

III verso

en ik ben[38] zoude[39] wel gerene weten oft dat er nog veil[40]
jongers zijn moeten op gaen van myn kennis en oft
Jan troppeniers nog in moyans lijd en als hy schryft doet
dan dan[41] de complementen en daer[42] om verzoek ik ul zoo
aest als dat gy dezen brief zult ontfangen van sito
sito weder te schryven zoo aest als het moegelyk is
om dieswil dat ik creieus ben hoe dat het met ul alte
mael is oft dat ul nog kloek ende gezondt zyt,
maeseur gy hebt ook de Complementen van uwen
Cozeyn Goosens en aen zijne zuster C[43] elisabeth
als dat hy nog kloek ende gezondt is in hy verhopt
ul van het zelven, De Complemente aen geheele
mijne faemilië en ook aen Jan ronsmans als hy nog
eens schryft De Complementen an mynheer van der
veken en aen zyne vrouw en aen wouters en zyn
vrouw en ook aen den smet en zyn vrouw en hoe dat
zy het al maeken met hunnen stiel en daer mede
wensche ik ul altemael enen plasanten kermis
waer mede blyve ik uwen genegensten zone Jan wuyts[44]
en ik laet ul weten dien brief die in moyans niet
ten (.) regten gekomen en was hebt ik op den
sevensten van des mand ontfangen hebt

III 2e blad recto

adreszijde

a monsieur
monsieur wuyts beenhouwer

in De Brusselsche
straet tot loven partement
De la Dyle
Cito tot loven

voorzien van stempel:

N° 52
(G)RANDE ARME(E)

alsmede van pennetrek midden over adres (als verzendingsteken?).

III 2e blad verso

Wuyts chasseur De la 2me Compagnie
2me Battelion du 37me regement
D'ynfanteri légere 2me Division 6me Corps
De la grande armée a Bunzlau en prusse
ou a la suite De regement
verzoeke van het adres van ul in
het frans af te zenden

Hoe boeiend de ontcijfering van zulke teksten ook zijn kan voor de taalpsycholoog, voor de grafoloog en voor misschien vele anderen, vragen we ons toch af wat de dialektoloog ermee aanvangen kan. Wat kan er uitsluitsel verlenen dat deze mengtaal van conventionele elementen en streektaal, de omgangstaal van Jan Wuyts weerspiegelde? Een dialekttekst is het alleszins niet. Bij elk opvallend verschijnsel moeten we ons afvragen waar het eigenlijk vandaan komt.

De eerste vraag die zich begrijpelijkerwijze opdringt is wel: heeft Jan Wuyts deze brieven zelf geschreven? Dat in de familie de mening algemeen is dat deze slagerszoon de pen inderdaad met een zekere vaardigheid zou gehanteerd hebben, is slechts een overlevering, die kan gekleurd zijn door familietrots, en doet feitelijk ook niet zoveel terzake. Als we zouden aannemen dat niet soldaat/conscrit Jan Wuyts de brieven heeft geschreven, dan zou het wel een wapenbroeder-logograaf kunnen zijn, maar dan toch wel driemaal dezelfde en mogen we bovendien vermoeden dat het een streekgenoot is. Bewijsbaar? Het zal wel altijd een hachelijke onderneming blijven zulke teksten aan een enge ruimte als Leuven of het Leuvense te binden.

Stellen kunnen we alleszins dat Jan Wuyts van Leuven was en wel uit de nog steeds bestaande Brusselsestraat en op grond van familiale, alhoewel onzekere, mededelingen, een familielid van de conscrit Willem Wuyts vermeld in K.C. Peeters voor Korbeek-Dijle[45].

Stellen kunnen we eveneens dat deze brieven komen van iemand uit een h-loos gebied; daarvoor liggen de aanwijzingen gespreid over de drie brieven:

brief I	: { *een alf brood ...*
	: { *zoo aest als gy dezen brief zult ontfangen hebben ...*
brief II	: { *naer zyn uys ...*
brief III	: { *geen pataeten en kosten aelen ...*
	{ *zoo aest als dat gy dezen brief ...*
	{ *zoo aest als het moegelyk is ...*

Leuven ligt weliswaar in een h-loos gebied, maar dit is juist zeer uitgestrekt.

We zouden op een gelijkaardige wijze kunnen aantonen dat er toch wel Brabantse trekjes te noteren vallen op het grammatische vlak. Het feit dat in brief I tot tweemaal toe het werkwoord *zijn* vervoegd wordt met het hulpwerkwoord *hebben* is ongetwijfeld kenschetsend:

{ *zoo lang als wij op de roet geweest hebbe ...*

{ *als dat ik zoo content zoude gewest hebbe ...*[46].

Bovendien gebruikt de schrijver wèl *ik ben* tot viermaal toe in brief I en eveneens viermaal in brief III, doch éénmaal de Brabantse lapsus: *waer ik niet bedroeft over en zijn*, en wel in de haastige, korte, brief vóór de dag van zijn plots vertrek uit 'moyans' (= Mainz). Dat deze brief van 19 juni dan ook een beetje slordiger voorkomt, had in ons de hoop gewekt dat er menige andere dialektische lapsus zou in te vinden zijn. Toch is ook deze hoop in ontgoocheling verzand. Onze grote speurtocht ging immers - waarom het verhelen? - naar duidelijke sporen van ontronding, die dan als Leuvense eigenaardigheden zouden kunnen doorgaan. Is het immers niet zo, dat zelfs de leek uit de buurt, Leuven meent te moeten typeren met de nabootsing van dit dialekt, grof overdreven, door de zinssnede: doei□ndoeidəvoeidoeidoei] *door en door de voordeur door*[47].

Zeker we kunnen in brief III misschien lezen *dikkils*, waar de sterk geronde *w* uit weggevallen is en dit in overeenstemming met het Leuvense dialekt, maar met vormen als *veil* en *vreis* voor *veel* en *vlees* (waarin dan nog een opvallende verschrijving), lopen we niet ver. Misschien kan *sop* en *mosten*, dat zeker wel een zwakkere lippenstulping veronderstelt dan *soep* en *moesten* ons enigszins verder brengen. Ook vormen als *creieus* (2 ×) en *partikelier* (2 ×) voor *curieus* en *particulier* (J. van

Haren uit 's-Gravenvoeren (T. & T. 8, 1/2 p. 34) schrijft echter wel ‘ik woerd ulieden niet *besonders* te schreijven ...) wijzen zonder twijfel op ontronding, maar juist dèze ontronding in dèze woorden is ook ver buiten Leuven uitgedeind. Of zou het hypercorrecte herstel van een woord als *gedeuzerteurt*, of zelfs de naam *Francuscus* voor Franciscus (2 ×) misschien op een worsteling met de gekende ontrondingsverschijnselen kunnen wijzen? We stellen slechts de vragen maar zouden over een positief antwoord niet verbaasd staan.

‘*en gy kond wel peyzen hoe dat het al daer gaet ...*’ (II recto) ‘*gy kondt wel peyzen wat dat wy dar kregen ...*’ (III recto) - kond/kondt, dat volgens de context klaarblijkelijk geen praeteritum maar wel een praesens is, wijst misschien wel weer op een, niet zo nauwkeurig te bepalen, afwijking in de streektaal, maar is zeker geen fonetische transcriptie van het dialekt intra muros [□ə k□□t□]; extra muros is ons [□əkoi□t□] niet onbekend. Misschien een zoveelste, onbeholpen, nabootsing van de tongval?

Buiten creieus en partikelier zouden een menigte àndere woorden en vormen nader en kritisch kunnen bekeken worden. We stippen zomaar aan: *jongers* (herhaaldelijk in die vorm) *den smet* (smid, wellicht zelfs als soortnaam), de oude *mert* (oude markt), *complementen* (voor gewoonweg groeten), *ul* (ulieden, jullie, u), *goesting* (lust), *peyzen* (peinzen, denken) *coseyn* (neef), *zoo aest* (zodra, zo gauw), *als* ik vertrokken ben (hier in de betekenis: *toen*!) (brief III), we *mosten* (moesten) *pataeten* (aardappelen) (denken we maar aan de aardappelkaart van de Zuidnederlandse dialektcentrale - weer eens zeer ruim gebied!), *viertig* (veertig), *plasant/plaeizier* (vrolijk, genoegen), *prede/armede*, voor pree en armée, onderling consequent zou men kunnen zeggen, zijn waarschijnlijk maar hypercorrecte vormen. - kortom, allemaal woorden en vormen die in diezelfde waarde te Leuven een vrij gewoon gebruik kennen en die elders ten minste *zeldzamer* zijn. Geven die echter uitsluitsel? Vernuftige redenering kan hiermee natuurlijk méér dan wij er hier terloops mee doen, maar wie zal er ergens een Leuvense exclusiviteit uit halen?

De dubbele negatie met het partikel *en* (ééns zelfs drievoudig: *nooit niet en*) ligt verspreid over de drie brieven: I: *dat en is niet geloofbaer*, *ik en wet geen partikelier nus*; II: *waer ik niet bedroeft over en zijn*, *ul en moet niet schryven*; III: *geen brood oft geen vreis gehad en hebben*, *geen pataeten en kosten aelen*, *die ... niet ten regten gekomen en was*; het partikel komt ook zonder de tweede negatie voor: *dat ik maar eenen ontfangen en hebt* (II recto).

Wie wil ziften in het geboden materiaal, kan vrij zijn gang gaan en veel opvallends vinden in handschrift, in zinswending, in spelling, in vorm- en woordkeus, in verschrijvingen, in Franse termen, in inhoudelijke elementen en in menig ander detail, dat in de drie documenten voor het grijpen ligt. Niets laat ons echter toe te besluiten: dit of dat was op dàt ogenblik een kenmerk van het Leuvense dialekt.

Zijn zulke brieven dan waardeloos voor de dialektstudie. Ach wat is waardeloos? In het land der blinden is éénoog koning. Hebban olla vogala nestas ... moet wel dienen voor de hele Oud-Nederlandse taalperiode en bij de hier gepubliceerde documenten, weten we toch zoveel meer over omstandigheden en verband, hebben we zoveel dat zin kan geven aan een verschijnsel. In elk geval weerspiegelen deze brieven een *taaltoestand* die het verdient eens vergeleken te worden met de reeds elders gepubliceerde stukken van dezelfde *aard*.

Eindnoten:

1 *O.c.;* J. DE SMET, *Biekorf*, 1930, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1939, 1949. Of E. FAIRON en H. HEUSE, *Lettres de grognards de l'Épopée napoléonnienne*, Luik-Parijs, 1936.
2 K.C. PEETERS, *Soldaten van Napoleon*, Antwerpen, 1955.
3 sic op titelpagina van handschrift.
4 Volgens foto geeft het handschrift b.v. '*Korte uytlegginge van eene Reyze gedaen door Guilhelmu mus Kenis. Conscript van het Jaer 14 - 1806 bekoomen hebbende in de lotting den N.29 Den 22 february onfangt ik eenen brief van den Capileyn van 't recrutement behelsende alsdat ik gedestineerd was voor het armée active in het derde Jaegers te...*'
K.C. PEETERS publiceert, nauwkeurig de 'inhoud' weergevend en tevens verklarend: '*Korte Uytlegginge van eene Reyse gedaen door Guilhelmus Kenis*, *conscript van het jaer 14*, *1806*, *becomen hebbende in de loting nr. 29.*
*De 22*e *Februari 1806 ontving ik een brief van de Kapitein van de werving*, *behelzend dat ik bestemd was voor het actieve leger in het derde Regiment Jagers...*' - Zulke transcriptie streeft klaarblijkelijk andere doeleinden na dan die van de dialektologie.
5 A. BOILEAU, *Tschr. Brabant*, 1968, 1, p. 14-19.
6 bovengeschreven r
7 bovengeschreven *weten*
8 bovengeschreven e
9 kan ook *heeft* zijn.
10 kan ook *geweest* zijn.
11 weer geschrapt.
12 bovengeschreven n.
13 bovengeschreven e.
14 geschrapt n en nus?
15 kan ook *veel* zijn met accent op tweede e.
16 boven geschreven.
17 kan ook *veel* zijn met accent op tweede e.
18 boven geschreven.
19 weer geschrapt.
20 weer geschrapt
21 drietal letters uitgewist.
22 Er zal wel degelijk û, dus mèt got. U-zeichen staan. Misschien moeten we toch wel lezen junii als b.v. Gen. van Lat. Junius.

22 Er zal wel degelijk û, dus mèt got. U-zeichen staan. Misschien moeten we toch wel lezen junii als b.v. Gen. van Lat. Junius.
23 Weer geschrapt.
22 Er zal wel degelijk û, dus mèt got. U-zeichen staan. Misschien moeten we toch wel lezen junii als b.v. Gen. van Lat. Junius.
23 Weer geschrapt.
24 Zal wel als 'gehoord' moeten verstaan worden. Erg jammer dat juist hier de krabbeling hier niets kan opleveren voor het gebeurlijk ontrondingsverschijnsel!
25 Eind-e weer geschrapt.
26 Misschrijving voor 'gy'.
27 Brief is afgescheurd van het adresseringsblad dat ontbreekt. Duidelijk met een vers versneden pen geschreven in het eerste deel, terwijl de pen tegen het einde van de brief al sleet vertoont.
* Stad in Silezië.
28 of: veroersaeken.
29 of: vreis met accent tussen e en i, misschrijving voor vlees of vleis.
30 Kan toch ook *dikwils* zijn.
31 of: *veel* met accent op tweede e.
32 volgt een uitgewiste letter.
33 of: poetaeten.
34 zal wel een verschrijving zijn voor: doen.
35 met ondergeschreven tweede e.
36 half uitgewist.
37 i.p.v. 55 stuivers. - Het moge nuttig zijn te weten dat: (volgens SR. RENÉ NERON, *Opgestelde Rekeningen voor den WISSEL die gebruykt wordt in het Oostenrykx Nederlandt*. Brussel, 1758). één gulden, 20 stuivers waard was, en dat: 5 franc (volgens JEAN FACON, *Tarif Général de Toutes Monnaies Ayant Cours en France*, Gand, 1811.) 55 stuyvers Brabants courant geld ging, dat dus 6 stuivers, of bijna 11% devaluatie hierop zat.
38 weer geschrapt.
39 boven geschreven.
40 of 'veel' met accent op tweede e.
41 weer geschrapt.
42 ofwel Darr.
43 letterteken uitgeveegd.
44 boven krabbel die als handtekening geldt.
45 K.C. PEETERS *o.c.*, p. 258: Willem Wuyts uit Korbeek-Dyle was reeds terug op 21 September 1814.
46 Trouwens ook te vinden bij Kempeneers uit Landen. Cfr. G. DE SMET, *Wet. Tijd.* 1965, 24e jg. Kol. 408.
47 Ook elders bestaat die nabootsing van de tongval natuurlijk: *Kijk*, *kijk een tweedekker* (voor Gent), *Schone schonk* (ham) *Sjang* (voor Maaseik), *Het water in de straat* (voor Mechelen) en *Bachten de kupe* is zelfs uitgegroeid tot een streeknaam, gebazeerd op woordkeuze en uitspraak.

Moderne naamgeving in de Zuidnederlandse dialecten door J. Goossens en E. de Rons

In 1964 betoogde J. Goossens[1] dat in tegenstelling tot wat men vroeger blijkbaar heeft gedacht, het onderzoek van de benamingen voor moderne begrippen, vooral in Vlaams-België, voor de woordgeografie een verrijkende bezigheid kan zijn. In dit gebied is er immers ook nog in de tweede helft van de 20e eeuw woordgeografische differentiatie vast te stellen, m.a.w. er vindt nu nog dialectvorming plaats[2].

Het materiaal waaruit deze conclusie werd getrokken, was echter in twee opzichten beperkt. In de eerste plaats ging het om benamingen voor moderne begrippen uit het landbouwbedrijf, d.w.z. om lexicale verschijnselen uit de vaktaal van een bevolkingsgroep die als conservatief bekend staat, ook wat zijn taalgebruik betreft. Het is daarom denkbaar dat het verschijnsel beperkt zou zijn tot de vaktaal van deze groep. Ten tweede ging het om gegevens uit een betrekkelijk klein deel van Vlaams-België, de provincie Belgisch-Limburg. Slechts bij twee begrippen ('extirpator' en 'kunstmest') kon er ook met materiaal uit de aangrenzende provincies (Vlaams) Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant en Nederlands-Limburg gewerkt worden. Limburg is in dialectologisch opzicht een conservatief gebied, en daarom is het denkbaar dat conclusies die voor die provincie gelden, niet zonder meer voor Vlaams-België veralgemeend mogen worden. Toch bevatte het materiaal voor de extirpator en de kunstmest wel een sterke aanduiding voor de juistheid van de stelling dat de woordgeografische evolutie elders in het Vlaamse land niet fundamenteel van de Limburgse afwijkt.

Om de vraag te kunnen beantwoorden of de conclusie van 1964 zo algemeen geformuleerd mocht worden, verzamelde E. de Rons in 1966 en 1967 door middel van een vragenlijst materiaal uit dialecten van heel Vlaams-België voor de volgende begrippen: balpen, benzine, bumper, spatbord, koelkast, stofzuiger, buitenspeler en binnenspeler in het voetbalspel, kunstmest, aansteker, transistorradio, zwembad. De lijsten werden door ongeveer 350 Leuvense studenten en door een aantal vrienden en kennissen ingevuld, zodat van de genoemde twaalf

begrippen aan de hand van 395 lijsten kaarten konden worden getekend met materiaal uit 245 plaatsen. Uit de gegevens blijkt dat heel Vlaams-België voor het onderzoek van de benamingen voor moderne begrippen een interessant exploratiegebied is. In dit artikel bespreken wij drie kaarten: 'balpen', 'aansteker' en 'zwembad'.

Balpen (kaart 1)

De pen die schrijft door middel van een draaiend metalen bolletje. heet in Nederland meestal *balpen*. Een minderheid van sprekers streeft (nog) naar distinctie door het gebruik van de Engelse term *ballpoint*. Deze toestand is ontstaan na een vrij lange periode van onzekerheid in de naamgeving nadat de balpen op het einde van de jaren veertig populair was geworden. In 1962 schetste M. van Nierop de situatie als volgt: 'Het gebruik is nog onzeker: naar de spraakmakende gemeente luisterend, neem ik waar dat *balpen* en *bolpen* heel langzaam *ballpoint* aan het verdringen zijn'[3] Een andere term uit de beginperiode, *kogelpen*, was toen blijkbaar al heel sterk op zijn retour.

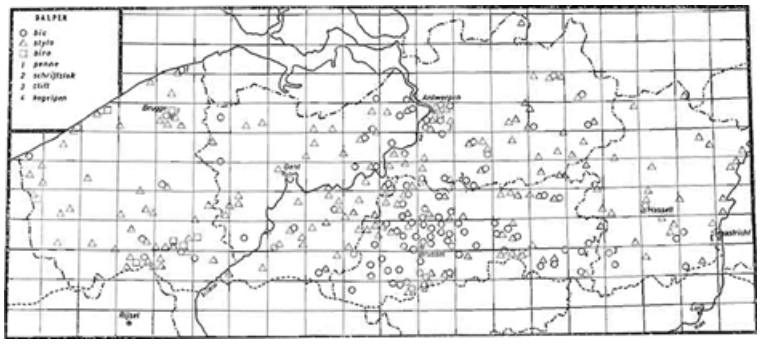

In Van Dale vinden we geen pogingen om het woordgebruik te beschrijven, wel om er invloed op uit te oefenen. In de 8e druk (1961) staat s.v. *kogel*(*punt*)*pen*: 'af te keuren voor bolpuntpen'. Dit laatste woord ontbreekt op de normale plaats in die druk, maar onder 'Aanvullingen en verbeteringen' staat op blz. 2631: '*bol*'(*punt*)*pen*, v. (m.) (-*nen*), pen die schrijft d.m.v. een zeer klein draaiend bolletje (dit woord verdient de voorkeur boven *kogel*(*punt*)*pen*, daar *kogel* voor bol een germ. is)'. *Balpen* staat nog altijd niet in het supplement van 1970,

wel '*bal'puntpen*, v. (m.) (-*nen*), bolpuntpen (z. ald.)'. *Bol*'(*punt*)*pen* wordt in het supplement gedefinieerd zoals in 1961, maar Kruyskamp heeft zijn taalzuiverende commentaar uitgebreid: 'dit woord verdient de voorkeur boven *balpuntpen*, dat een anglicisme is, en boven *kogel* (*punt*)*pen*, daar *kogel* voor bol een germ. is'.

De Noordnederlandse ontwikkeling en het werk van de taalzuiveraars hebben vrijwel geen invloed uitgeoefend op het woordgebruik in Vlaams-België. Voor één enkele plaats (P 157) werd *kogelpen* opgegeven. Alle andere termen op de kaart zijn bij ons weten in Nederland niet in gebruik. Twee daarvan zijn unica: *penne* (H 36) en *schrijfstok* (K 279). *Stift*, een woord dat door sommige intellectuelen gebezigd wordt, verschijnt vier keer op de kaart.

In woordgeografisch opzicht zijn slechts de drie overige termen van belang: *stylo*, *bic* en *biro. Biro* komt nog verspreid in West-Vlaanderen voor, maar wordt blijkbaar verdrongen door *stylo* en *bic*. De uitvinder van de balpen, een Hongaars ingenieur, heete *Biro*. Er heeft ook een Brits balpennen-bedrijf Biro Swan bestaan, dat in 1957 door Bic werd opgekocht. De term *biro* is in de tijd van de opkomst van deze pen ook buiten West-Vlaanderen gebruikt. E. de Rons herinnert zich, dat de onderwijzer van de eerste en tweede klas in een lagere school uit de Brusselse agglomeratie in 1951-1952 de leerlingen verbood met een *biro* te schrijven. De terugdringing van een taalvorm van het kerngebied naar de periferie en zijn ondergang aldaar kan zich dus in Vlaams-België in een paar decennia voltrekken.

De meest verspreide term is *stylo*. Het Franse *stylographe* 'vulpen' wordt vaak afgekort tot *stylo*. In het (Belgisch?) Frans komt *stylo*, wellicht als afkorting van *stylo à bille* ook voor in de betekenis 'balpen'. In deze toepassing heeft het dan heel Vlaams-België kunnen veroveren. Dit blijkt nochtans geen definitieve overwinning te zijn. Het nieuwe succeswoord is *bic*. Dit is een merknaam, een opzettelijke verkorting op papier - uit commerciële overwegingen - van *Bich*, de naam van de Franse stichter van een firma die sinds 1947-48 het Biro-procédé exploiteert en er een aantal verbeteringen aan heeft aangebracht. *Bic* heeft in de omgeving van Brussel het pleit reeds gewonnen en is in die van Antwerpen de meest frequente term geworden. Infiltratie door Brabantse expansie en door de reclame kan op onze kaart reeds in heel Vlaams-België geconstateerd worden.

Samenvattend stellen we vast dat de *balpen*-kaart vooral interessant is omdat hij laat zien hoe vernieuwingsgolven vanuit het centrale Brabantse gebied in Vlaams-België elkaar zeer vlug kunnen overspoelen.

Aansteker (kaart 2)

De moderne aansteker voor sigaren of sigaretten heeft een plompere voorganger gehad in de tondeldoos met de erbij behorende vuurslag. Het merendeel van de termen op de kaart heeft vroeger vuurslag, al of niet met tondeldoos betekend. Dit geldt in de eerste plaats voor een paar benamingen die als relict in de westelijke of oostelijke periferie voortleven: *vuurslag*, dat zesmaal in West-Vlaanderen werd opgegeven (O 2 gaf *vuurslager*) en *vuurketser* (L 420), *vuurkretser* (L 360) in Limburg. Bij *vuurslag* is dit zonder meer duidelijk, hoewel het woord in de Westvlaamse woordenboeken ontbreekt. Wat *vuurk*(*r*)*etser* betreft, het ww. *ketsen* ('vuurslaan' en het subst. *ketser* 'vuursteen, vuurslag' waren blijkens een studie van L. van de Kerckhove[4] in een groot (oostelijk) deel van Vlaams-België bekend. *Kretser* is een vervorming van *ketser* onder invloed van het ww. *kretsen* 'krabben, krassen'[5].

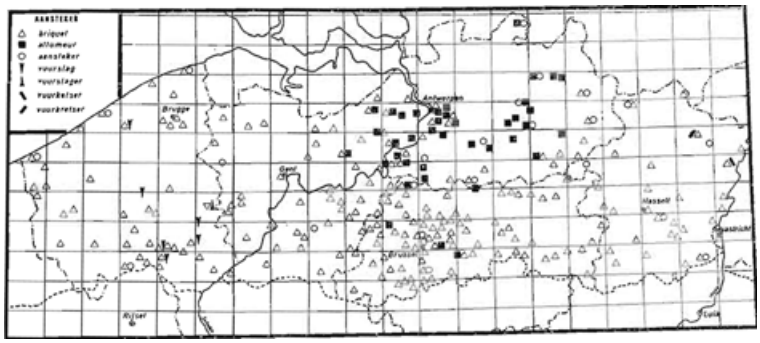

De bij de reeds besproken woorden voltrokken betekenisoverdracht heeft zich bij de ruimst verspreide term op de kaart eveneens voorgedaan, maar dan buiten ons taalgebied. *Briquet* betekende in het Frans vuurslag, eventueel met tondeldoos; toen de moderne aanstekers opkwamen, werd zijn betekenis daarop overgedragen. In zijn nieuwe toepassing werd de term dan in Vlaams-België overgenomen. Tekenend voor de Belgische situatie is dat de term van Franse oorsprong tot in de verste uithoeken van het Vlaamse land bekend is, terwijl de term uit de Nederlandse cultuurtaal slechts betrekkelijk sporadisch voorkomt, vooral dan in de buurt van de Nederlandse grens in de provincies Antwerpen en Limburg.

Of *aansteker* door de steun van de Nederlandse cultuurtaal op den duur een serieuze concurrent van *briquet* zal worden, dient te worden afgewacht. Op het ogenblik is dat nog niet het geval. Dat wil echter niet zeggen dat *briquet* thans nog zeker is van zijn positie. Vanuit Antwerpen is immers een nieuw woord in het offensief gegaan, *allumeur*. Die term is niet aan het (Belgisch) Frans ontleend, zoals reeds blijkt uit het feit dat Brussel hem niet gebruikt. *Allumeur* heeft in het Frans inderdaad niet de betekenis 'aansteker', wel is het om het even welk toestel om iets aan te steken. Bovendien heeft het de specifieke betekenis 'lantaarnaansteker'. Het gebruik van *allumeur* in een gebied rond Antwerpen is dus op een andere manier te verklaren, en wel vermoedelijk als volgt. Er bestaat blijkens het materiaal van de Leuvense vragenlijst 42, vraag 62 een centraal Brabants gebied met *allumetje*, *allumekke* (uit Frans *allumette*) in de betekenis 'lucifer', dat in het noorden begrensd wordt door een gebied met *stekske*, waarin Antwerpen ligt. Enkele opgaven uit deze lijst van 1943 wijzen erop, dat het type *allumetje* in het offensief was. We kunnen aannemen dat naar het model van *allumetje* en door analogie naar de talrijke ontleningen op *-eur* een nieuwvorming *allumeur* 'aansteker' onstond, die succes had in de Antwerpse agglomeratie en van daaruit over de omgeving werd uitgestraald. Deze expansie is voorlopig in beperkte zin als Antwerps, niet in ruimere als Brabants te karakteriseren. Er dient immers afgewacht te worden of en in hoeverre het feit dat Brussel beter Frans kent dan Antwerpen een Brabantse expansie zal verhinderen.

Zwembad (kaart 3)

We willen met dit artikel niet de verkeerde indruk wekken dat expansie vanuit het centrale Brabantse gebied de enige factor zou zijn die het uitzicht van woordkaarten met de benamingen voor moderne begrippen in Vlaams-België bepaalt. Daarom bespreken wij om te besluiten een kaart waarvan de structuur blijkbaar grotendeels door andere factoren tot stand is gekomen.

De ruimst verspreide term ter aanduiding van het zwembad in het Brabantse gebied, met een paar uitlopers in Limburg, is *zwemdok* (K 334, O 228 en O 275 gaven de verkorte vorm *dok*). Een (*haven*)*dok* luidt in het Frans *bassin* (*du port*). Wij kunnen vermoeden dat *zwemdok* ontstaan is als vertaling van *bassin de natation*. Het Oost- en Westvlaamse *zwemkom* (in de westelijke helft van West-Vlaanderen *zwemkomme*) is vermoedelijk eveneens een vertaling daarvan. *Zwemkom* vormt het

grootste en tegelijk het homogeenste gebied op de kaart. Zijn grens in het oosten loopt vlak onder de rook van Brussel en Antwerpen. Verder naar het oosten toe komen er slechts enkele geïsoleerde *zwemkom*-opgaven voor. Een derde vertaling van *bassin de natation is zwembassin* (te H 19, 46 en P 125 verkort tot *bassin*), blijkbaar onafhankelijk van het Noordnederlandse *zwembassin* ontstaan. Het werd opgegeven in enkele plaatsen in de omgeving van Brussel, aan de taalgrens en aan de kust.

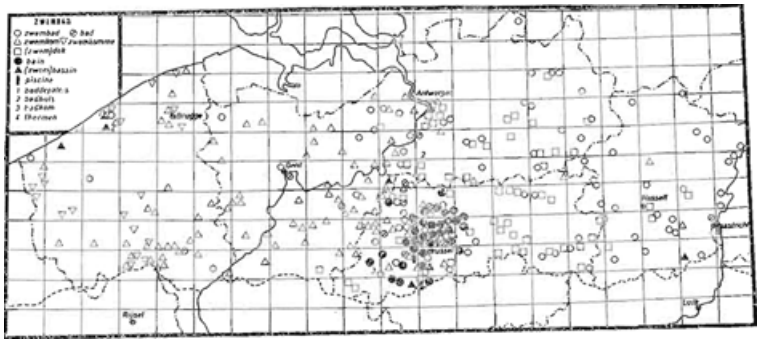

De meest verspreide term in de Antwerpse Kempen en in Limburg is *zwembad*, het gewone woord uit de cultuurtaal. Zijn verspreidingspatroon herinnert aan dat van *aansteker*, maar het aantal plaatsen met *zwembad* is aanzienlijk groter. Wij geloven niet dat in dit noordoostelijke en oostelijke gebied de Noordnederlandse invloed veel sterker zou zijn dan elders in het Vlaamse land. Het is wel juister te stellen dat de expansiekracht van de Brabantse steden zwakker wordt naarmate men verder in de periferie doordringt, zeker wanneer het om benamingen van voorwerpen of inrichtingen gaat die in een landelijke periferie minder en later succes hebben. In dat geval kan er een neutralisatie van de druk vanuit het centrale gebied ontstaan door de bekendheid met de term van over de grens. Dat is blijkbaar met *zwembad* en in mindere mate met *aansteker* gebeurd. In het zuidelijke Brabants heeft *zwemdok* de overhand op *zwembad*, maar in de buurt van Brussel worden de *zwembad*-opgaven weer talrijker. Het valt echter op dat hier ook vaak het simplex *bad* werd opgegeven. *Bad* en *zwembad* zijn hier wel te interpreteren als vertalingen van het Franse *bain*, dat zich over de grens tussen *zwemkom* en *zwemdok* heen als een olievlek rond Brussel

heeft verspreid. In het Frans wordt *bains* ter aanduiding van een zwemen badinrichting in het meervoud gebruikt.

In het *bain*/(*zwem*)*bad*-gebied rond Brussel komen drie opgaven met *piscine* voor. Zij vormen blijkbaar de jongste laag. In het (Belgisch) Frans is *piscine* de laatste jaren populair geworden ter aanduiding van een van de jongste statussymbolen, het privé-zwembad.

De andere termen op de kaart zijn unica: *badhuis* (K 287), *badkom* (O 244) - op de grens van *zwemkom* en (*zwem*)*bad*, waarvan het blijkbaar een contaminatie is -, *baddepaleis* (K 16) en *thermen* (H 24). De laatste twee, te Oostende en Oudenburg, zijn wel ontstaan dank zij de bouwopvatting van het grootste Oostendse zwembad, dat in de stijl van de Romeinse thermen is gebouwd. *Baddepaleis* is wel als een schertsende benaming voor deze luxueuze zweminrichting te beschouwen.

Samenvattend stellen wij ons de totstandkoming van het kaartbeeld als volgt voor. Er zijn drie lagen. In een eerste fase werd het Franse *bassin de natation* in het westen tot *zwemkom*, in het oosten tot *zwemdok* vertaald. Hoe die geografische verdeling tot stand kwam, is duister. In de Antwerpse Kempen en in Limburg werd een vacuum door het Noordnederlandse *zwembad* opgevuld. De tweede Franse term, *bains*, representeert in de stratigrafie een jongere laag: een vlek rond Brussel met de vorm *bain* en de leenvertaling daarvan: *bad*, als simplex of als tweede lid van de samenstelling *zwembad*. Het Franse succeswoord van de jongste tijd, *piscine*, verschijnt voorlopig nog maar sporadisch in het *bain/bad*-gebied rond Brussel. Een verificatie of falsificatie van onze opvatting is mogelijk door een onderzoek naar de benamingen van het zwembad in Wallonië en bij de verschillende Franssprekende generaties in Brussel.

Eindnoten:

1 J. GOOSSENS, *Taalgeografie en moderne naamgeving*. Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 80 (1964), 41-54 en 185-203.

2 A. WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*. Assen 1966^2, 48.

3 'Taaltuin' in *De Standaard* van 12.1.1962. Correctienoot: In De Standaard van 19 en 20.12.1972 heeft M. van Nierop twee nieuwe stukjes aan de benamingen van de balpen in Noord-Nederland gewijd. Zij bevatten een beschrijving van het taalgebruik, de geschiedenis daarvan en de pogingen der taalzuiveraars om er invloed op uit te oefenen.

4 Kaart 2 bij het artikel 'Captiare' *in de Zuidnederlandse dialecten*. Hand. Comm. Toponymie en Dialectologie 20 (1946), 109-146.

5 Vgl. o.a. H.J.E. ENDEPOLS, *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1955, 210.

Over algemene fonetiek en teateropleiding (een denkbeeldig gesprek) door A. Goris

- In een spel lijken mij de uitersten voor de stem zó te liggen: aan de éne kant een getrouwe weergave van de waargenomen werkelijkheid, dialektgekleurd zelfs, aan de andere kant een terugval op nauwelijks gemoduleerde of ongeartikuleerde kreten.

- Juist. En het komt mij voor dat de klankleer het kontakt met deze oorspronkelijke, sensitieve kreten verbroken heeft.

- Voorzichtig. De fonetiek als wetenschap is in volle ontwikkeling. Stel je voor: om gesproken mededelingen van kosmonauten langs computertechnieken in leesbaar schrift om te zetten, is er een dieper, meetbaar inzicht nodig in de taalsituatie en in de relatie klank-betekenis.

- Rationeel en utilitair kan je dat inzicht dieper noemen. Maar in het spel gaat het dáárover niet. Het teater is een wereld van verbeelding, gekenmerkt door een 'aimable inefficacité' om een uitdrukking van André Gide te gebruiken. En uit dat standpunt, zit de fonetiek als wetenschap gevangen in de woorden. Ik probeer me nader te verklaren: voor de foneticus is de a-klank een trilling van de stembanden, met een bepaalde frekwentie, in bepaalde resonantieruimten. Voor een Indiër is het een trilling die gevoelens losmaakt, zowel bij degene die de trilling voortbrengt, als bij diegene die ze opvangt.

- Je bent wel drastisch in het aangeven van deze verschillen. Wist je dat de Indiërs in de Oudheid de scherpzinnigste waarnemers waren van klanken, klankverbindingen, klemtonen etc ...

- Het staaft mijn bewering. Het daghet (nog altijd) in den Oosten. In het Westers teater zijn we erfgenamen van de Rederijkers, van de Rhétoriqueurs, de Meistersinger of hoe ze ook mogen heten. Die hebben het burgerlijk teater van het woord mogelijk gemaakt. En deze woordkultuur is eigenlijk al veel ouder. Ze is christelijk. Het christendom is voor mij de wereld van het Woord, van de biecht.

- Was het niet de humanistische scholing die onze renaissancistische dichters belang leerde hechten aan het formeel-estetische of symbolisch-expressieve aspekt van de woordklank? Deze humanistische scholing greep terug naar vóór-christelijke, antieke modellen.

- Wellicht had Nietzsche gelijk, toen hij Sokrates de eerste dekadent noemde. Ik voel me lekkerder bij de vóór-Sokratici. Onverstaanbaarheid is dikwijls het meest verstaanbaar. Wanneer ik zwarten uit Burundi hoor en zie spelen met één klank, dan werken zij dramatisch in op mijn verbeelding. De klank wordt gevonden, ontstaat, wordt geboren aan het ogenblik. En door oefening wordt hij tot kunst omgevormd, gemetamorfozeerd. Hij wordt anders dan hij was, krijgt méér betekenissen in voortdurende relatie tot de panische emoties van de speler en de toeschouwer. Hetzelfde gebeurt nóg bij Stockhausen en Kathy Barbarian bijvoorbeeld.

- Ben je 't eens met Gottfried Benn die in zijn 'Probleme der Lyrik' schrijft 'Farben und Klänge gibt es in der Natur, Worte Nicht?'.

- Volkomen eens. Alleen vertrekkend vanuit een totale, zuiver fysische impuls kun je jezelf bevrijden en verrijken. Na een nacht dansen, neuken of eenvoudigweg langs de straat lopen vind je echt nieuwe dingen.

- Ik heb hier toevallig de programmabrochure bij de hand van Béjarts jongste choreografie 'Stimmung' op de vokale muziek van Stockhausen. Ik citeer: 'Prolonger dans l'espace par des formes tangibles cette vibration issue de la voix, de l'intérieur, du centre absolu de l'homme et qui cherche à toucher cette vibration absolue que d'aucuns nomment "La DIVINITÉ"'.

- Dat is het helemaal. Het is een universele werkelijkheid. Aan het tekstteater kleeft iets provinciaals, ook al is het gezegd in het klassiekste Frans, Duits of Engels. Om daaraan te ontsnappen geven wij vandaag, onder invloed van Grotowski, Julian Beck e.a. met hun fysieke exuberantie, misschien te weinig aandacht aan het gesproken woord. De tegenbeweging zal wel weer vanzelf ontstaan.

- Wellicht zijn de laatste toneelsuksessen in Vlaanderen, alle in dialekt, reeds tekens aan de wand? Ik denk aan 'Vrijdag' van Hugo Claus, aan 'Groenten uit Balen' van Walter van den Broeck; aan 'Parochie van Mizerie' van Jan Christiaens, aan 'Harlekijn, kies je meester' en 'Mistero Buffo' van Dario Fo en Arturo Corso.

- Ze brengen niets nieuws. Ik bedoel: ze verruimen of verdiepen het medium teater niet. Ze doen wat de zestiendeeuwse Hamlet voor-

hield: to hold as 't were the mirror up to nature, en dit in de nauwste zin. De dialogen in dialekt geven slechts schijnbaar een échter beeld van onze plaatselijke eigenheid.

- Ik herinner mij een opstel van Herman Teirlinck, een tiental jaren geleden, over 'Toneeltaal' in 'Taal en Tongval', waar hij zei dat dialekt op het toneel hem niet kon afschrikken, 'Want hier, let wel, is de natuurlijkheid, de losheid, de momentaanheid van de dialoog een niet te omzeilen hoofdvereiste'.

- Teirlinck had op vele teaterproblemen een profetische visie. Zo poneerde hij ook, en terecht, dat het teater alle kunsten in zich verenigt, dat de mens er als totaalprobleem gesteld wordt. De andere kunsten en ook de gespecializeerde wetenschappen behandelen onze problemen fragmentair. Honderd jaar geleden kon ik als bioloog misschien disserteren over de vliegen. Thans kan ik, in het beste geval, nog een bijdrage leveren tot de studie van de voorpoten bij een welbepaalde vliegensoort. Het lijkt mij nog steeds belangrijk de mens als totaalbeeld, zoals hij nu is, te ervaren. Belangrijk ook, dat hij met al zijn probleempjes en problemen overleeft als specimen. Dit is meteen een humanistisch standpunt, existentiëel gekleurd zelfs en geenszins voorbijgestreefd. Film en televisie kunnen dit probleem niet aan, omdat zij zich niet direkt konfronteren met de toeschouwers.

- Wist je ook dat het Herman Teirlinck was, die de algemene fonetiek invoerde op het leerprogramma van de toekomstige tonelisten?

- Dat lag volkomen in de lijn van zijn streven naar klaarheid. Hij wilde op een rationele wijze irrationeel zijn. Dat is het geheim van de teaterkunst. Misschien wel van het leven. Maar terzake: zo goed als Stockhausen de muziek als objektieve, manipuleerbare materie wil beschouwen, evengoed wilde Teirlinck de klank en de beweging objektief gekend weten.

- Dus toch en met overtuiging fonetiek op het leerprogramma?

- Onvoorwaardelijk. Klankleer is elementair. Te meer, omdat ik de door mij voortgebrachte klank niet kan zien, zelfs niet objektief bij mezelf kan beluisteren. Ik heb evenmin een beeld van het apparaat dat deze klanken voortbrengt. De physiologische kennis van de longen, het strottenhoofd en de mondholte is dus onmisbaar. Een spelsituatie brengt verandering teweeg in het totaalgedrag van de speler, ook een wijziging van zijn ademhaling en van zijn spreken. Dit komt hierop neer dat iedere speltoestand zijn eigen vokale uitdrukking heeft. Voor de speler wordt dus een bewustwordingsproces op gang gebracht, dat

hem de stem en haar uitdrukkingsmogelijkheden, de specificiteit ervan en de veranderlijkheid (hoogte, timbre, volume, duur) geleidelijk leert ontdekken.

- Is Willem Pée voor jou een mogelijke goeroe in deze moeilijke discipline?

- Nog altijd de enig mogelijke. Als dialektgeograaf kent hij wonderwel de betrekkelijkheid van de nieuwe, algemene spreektaal die wij in Zuid-Nederland nog steeds maar aan het veroveren zijn. Hij heeft deze materie nooit versmald tot het al te komfortabel berijden van het stokpaard der ortofonie. Daarenboven is hij dermate artiest dat hij, nu reeds langer dan een kwarteeuw, de haast ideale begeleider vermocht te zijn van de telkens nieuwe aspirant-spelers bij de studie van de akoestische aspekten der klanken, hun artikulatorische eigenschappen, hun associatieve waarde en hun relatie met alle dramatische bewogenheid en beweging.

Wet en rechtspraak in elektronika
Tweetaligheid bij Computer-dokumentatie
door Nico Gunzburg

Voor mijn goede Kollega en Vriend Willem Pée.

Van zodra wetten en bindende voorschriften aan de bevolking werden opgelegd, werden die teksten aan betwisting en interpretatie onderworpen. Het gewoonterecht, de keuren, de costuymen, de edikten zijn het voorwerp geweest van toelichtingen. Al wie in onze tijd bij een rechtspleging betrokken is, hetzij als aanlegger hetzij als verweerder, tracht in de bepalingen waarvan hij de toepassing eist of die tegen hem worden ingeroepen, een voor hem gunstige betekenis te vinden. Spitsvondige rechtsgeleerden hebben al vroeg hun bijstand aangeboden, niet altijd kosteloos, aan de procederende partijen. Men noemde ze taelman of Raed, of advokaat, sollicitor, voorspraek of barrister; hun speurderswerk bestond - en bestaat nog dikwijls - in het ontleden van de zin van elk woord; zo wordt een verklaring gevonden die eerst aan de tegenpartij wordt tegengeworpen, en nadien vóór degene die bevoegd is het geschil te beslechten, wordt verdedigd in besluiten en pleidooiën. In onze moderne staten wordt, door grondwettelijke versperringen, de rechterlijke macht onafhankelijk gesteld van de wetgevende en van de uitvoerende. Doch onze rechters en raadsheren toetsen de zin van elke wetsbepaling aan hun persoonlijk rechtsbewustzijn en aan hun individueel geweten. Zo ontstaat, ten gevolge van op elkaar gelijkende vonnissen en arresten, een rechtspraak; in de Angelsaksische landen: de *precedenten*, die stilaan dezelfde waarde hebben als de wettekst zelf. De rechtsgeleerde moet die rechtspraak kennen of ten minste spoedig kunnen terugvinden.

Naast wet en rechtspraak, ontstaat weldra een derde belangrijke rechtsbron: de rechtsleer. In het Parlement van de demokratische staten wordt een wetsvoorstel of een wetsontwerp van den beginne af, eerst door de Regering en de leden van het Parlement, en vervolgens door gezaghebbende rechtsgeleerden, universiteitsprofessoren en stu-

denten die hopen een leerstoel te bemachtigen, ontleed en verklaard. In sommige staten, zoals bij ons, komt daar de uitlegging van een Raad van State bij of zelfs van een almachtig Ombudsman.

Eeuwen geleden werden wetgeving, rechtspraak en rechtsleer samen gebundeld. Keizer Justinianus deed het *Corpus Juris* samenstellen; Tribonius, de *Digesten*; met de *Novellen*, aangevuld door de glossatoren en de post-glossatoren, ontstond alzo het Romeinse recht, waarvan de *Receptie* in de middeleeuwen de bron werd van de meeste moderne Europese en buiten-europese wetgevingen.

Nog vóór deze samenbundeling, werden de twee joodse *Talmoeds* geschreven: de Babylonische, op initiatief van Judah Hanassi, en de Palestijnse, door de Israëlieten die in Palestina gebleven waren of er terugkwamen. De *Talmoeds* bevatten de verklaringen en de beslissingen van de zgn. Tannaïm, Soferim en Amoraïm, schriftgeleerden die advies gaven over alle godsdienstige en wereldlijke geschillen. Nadien werden nog door bevoegde rabbijnen de zgn. *Responsa* opgesteld, die eveneens verzameld werden wegens hun belang tot heden toe. Voor de Israëlieten waren de godsdienstige regels altijd bindend. Zo vindt men in de *Responsa* twee onderscheiden uitspraken: degene die geen rechtstreeks juridische vragen beantwoorden en die HAGGADA genoemd worden, welke historische, legendarische, didaktische en homiletische stof behandelen; de andere, HALACHA genoemd, betreffende wetgevende en juridische vraagstukken. In de HAGGADA vindt men bijvoorbeeld rabbinale uitspraken over het verbod of de toelaatbaarheid van heelkundige ingrepen, zoals de keizersnede bij een pas overleden vrouw, met het doel het kind, misschien nog levend, uit de baarmoeder te halen.

In België werd, na de omwenteling, een nationale wetgeving ingevoerd. Dadelijk werd gezorgd voor het openbaar maken van de wetten, vonnissen en arresten. Dank aan de huidige snelle uitvoering van drukwerk, door de cylinderpers, lynotypen en offsetmachines, werd dat alles gedrukt. De buitengewone bedrijvigheid van onze Regeringen en Parlementen heeft voor gevolg, dat in onze bibliotheken van gerechtshoven en rechtsfakulteiten, vele honderden boekdelen aanwezig zijn, ter beschikking van advokaten, notarissen en magistraten. In de *Pasinomie* en in de Parlementaire uitgaven, vinden zij niet alleen de wetteksten, maar ook de voorbereidende adviezen en de samenvatting van de debatten; in de *Pasicrisie*, staan de arresten van het Hof van Cassatie, van de Hoven van Beroep en van de Rechtbanken; sedert het Nederlands ook gerechtstaal geworden is, vinden wij daarnaast ook Algemene Rechtsverzamelingen, Administratieve Lexicons en talrijke

verzamelingen van rechtskundige tijdschriften en weekbladen. Kortom de advokaat en de notaris, en ook de magistraat vindt er al wat hij weten moet over elke wetbepaling of elk Koninklijk of Ministeriëel Besluit van de laatste honderdveertig jaren. Toen ikzelf studeerde aan de Vrije Universiteit van Brussel, kon elk student in de rechten zich voor honderd of honderdvijftig frank een volledig wetboek aanschaffen; heden moet degene die de Belgische wetten op zijn werktafel wenst te hebben, vijf of zes boekdelen bestellen, die rond de twintigduizend frank kosten. De opzoeking van de geldende rechtspraak en rechtsleer vergt zoveel tijd, dat geen advokaat, notaris of magistraat dat individueel kan doen. Dat is een van de redenen waarom de ingeschreven advokaten zijn overgegaan tot het stichten van vennootschappen. Doch de opzoekingen slorpen een kostbare tijd op en eisen geduld, geheugen en kunde.

De technische mogelijkheid om door automatisch-werkende, elektronische computers en ordonnatoren ook voor de rechtsgeleerden vlugge opzoekingen te verrichten is niet ongebruikt gebleven.

Enige jaren geleden hebben de Federatie van Notarissen van België en het Verbond van Belgische Advokaten de mogelijkheid gezocht om het geheugen van de computer in hun dienst te stellen. Zij hebben een organisme gesticht, dat de naam CREDOC draagt. Het wordt beheerd door een Raad van een twintigtal advokaten en notarissen. De eerste voorzitter was wijlen Mr M. Cornil, oud-stafhouder van de Brusselse balie. Sedert onlangs wordt het voorzitterschap waargenomen door Mr Karel Dael, notaris te Gent.

CREDOC beschikt over ruime lokalen, gelegen Bergstraat N^{r} 2, te Brussel. Mr Houtart, advokaat aan de Balie van Brussel, bestuurt het, met een bevoegd personeel van een dozijn medewerkers, waarvan de helft juristen zijn, de andere helft, technici. CREDOC bezigt een computer GE 115, met een centraal geheugen, drie leesmachines DSU 160, twee platengroepen, vier afrollers met magnetische banden en een drukmachine. Door dat elektronisch geheel worden alle belgische wetsbepalingen, de rechtspraak en de rechtsleer uit vijf-en-dertig gespecialiseerde, franstalige en nederlandstalige tijdschriften, in het geheugen geplaatst. Wij hebben de gelegenheid gehad CREDOC in werking te zien. Het is een dokumentatie- en informatie-centrum met een debiet van over de honderd-vijftig-duizend lettertekens per sekonde. Er werden reeds meer dan zeventigduizend steekkaarten klaargemaakt, en op elke steekkaart komen omtrent dertig verwijzingen voor, naar wetteksten, rechtspraak-verzamelingen of leerboeken, wat dus betekent dat er meer

dan twee-en-een halfmiljoen referenties aanwezig zijn, welke op eerste vraag van de aangesloten leden, binnen de vier-en-twintig uren kunnen geleverd worden.

Op het Kongres van Verviers, september 1971, sprak Mter Achille de Grijse, deken van de Nationale Orde der Advokaten, de lof uit van CREDOC, 'een instelling, zegde hij, die andere landen ons benijden, maar die vanzelfsprekend haar potentiëel slechts zal kunnen vermeerderen in de mate dat wij haar doeltreffend zullen helpen'. De Regering heeft aan CREDOC een toelage van Frs. 2.000.000 toegekend.

Laten wij nochtans niet vergeten, dat de computer wel over een merkwaardig geheugen beschikt, dat veel vlugger dan het onze terug zegt wat hem werd ingesproken, doch geen menselijke hersenen bezit en geen zelfdenkende machine is.

CREDOC heeft spoedig navolging gekregen. In talrijke landen wordt gewerkt aan de inrichting van juridische informatie-centra, naar het Belgisch model. In Frankrijk bestaan de CEDJJ te Aix-en-Provence, de CNRS te Parijs, de CRIDON te Lyon. In Groot-Brittanië: het Central Land Charges Registry te Plymouth en een Status-Project, te Oxford. In oktober 1969 hebben juristen uit dertien verschillende landen de vereniging INTERDOC gevormd, waarvan de zetel te Brussel, in de lokalen van CREDOC, gevestigd is.

Een van de toetredende landen is Israël. Het WEIZMANN INSTITUTE OF SCIENCE, van Rehovot, is reeds sedert verscheidene jaren in bezit van een computer, waaraan de naam GOLEM gegeven werd. Golem is oorspronkelijk de naam van de leemen robot, die op het einde van de XVIde eeuw gebouwd werd door de Opperrabbijn van Praag, Judah Loew. Het was een reuzen-automaat die slechts bewoog, wanneer een papier met de naam van God erop, onder zijn tong werd gelegd. Een groep geleerden hebben het idee opgevat stukken van de eeuwenoude juridische beslissingen in die computer in te spreken en aldus een bron van informatie te stichten van het joodse recht. De Professoren Y. Choucka, M. Cohen, J. Dueck, Aviezri Fraenkel en M. Slae, hebben de registratie van de uitspraken van de hierboven besproken *Responsa* ondernomen; zij hebben daarover reeds verslagen openbaar gemaakt. Zij hebben hun arbeid de naam gegeven van: *Full Text Document Retrieval*: *Hebrew Legal Texts*. Thans bezigt die groep een IBM 360:50 met een 256 K Byte geheugen. Er is dus een grote gelijkenis met het werk van de Belgische CREDOC. Er is nog een andere gelijkenis, namelijk de tweetaligheid. Inderdaad, de *Responsa* werden tot stand gebracht in de talen van de streken waar de Israëlieten, tengevolge van vervol-

gingen en veroveringen, zich in de loop der eeuwen bevonden. De *Responsa* werden dus in het Hebreeuws en in het Aramees opgesteld. Aramees was de taal der Joden in de eerste eeuw van onze jaartelling; het was de taal van Jezus en van zijn apostelen. Dat zijn twee semietische talen, waarvan het hoofdkarakter is, dat de taalbasis in wortels bestaat; meestal wortels van drie medeklinkers. Evenals de CREDOC heeft de groep van het Weizmann Institute een lijst van trefwoorden opgesteld, een Thesaurus, waarin de twee talen gebezigd worden.

Er is nochtans een groot verschil wat betreft de juridische dokumentatiewerkzaamheid: wat CREDOC in computer spreekt, is modern Belgisch recht. Wat het Weizmann-Institute in computer brengt, is recht van meer dan tien eeuwen geleden. Het werk van het Weizmann-Institute bezit nochtans ook een hedendaagse toepassing. Inderdaad, een belangrijk gedeelte van het recht is nog voorbehouden aan de rabbijnen en aan de godsdienstige rechtbanken, die voor de joden geldige beslissingen uitspreken over al wat het persoonlijk statuut betreft: huwelijk, echtscheiding en erfrecht.

Toen in mei 1948 de Staat Israël zijn soevereine macht proklameerde, was de bevolking van dat deel van Palestina gebonden door de rechtsregelen van het mandaat-land Groot-Brittanië. Het was een mengsel van Bijbels, Ottomaans en Engels recht; een van de Britse grondbeginsels was en is nog, dat het persoonlijk statuut beheerst wordt door de nationale wet van de belanghebbende, dus voor de Joden: het recht van Torah en Talmoed. Dat een aantal voorschriften in het Aramees werden uitgesproken, hinderde de Joodse bevolking niet. Inderdaad, het Aramees is eveneens een semietische taal, en tot op heden zijn een aantal gebeden en voorschriften in het Aramees opgenomen geworden, naast de Hebreeuwse voorschriften.

Aramees is de taal van de dokumenten die heden nog door de Rabbijnen moeten worden opgemaakt voor de gelovige Joden: de huwelijksakte (Ketuba), de scheidingsbrief (Get), en het Kaddish, gebed voor de overledene familieleden. In Israël lezen de Joden natuurlijk nog geregeld, Torah, Talmoed en Responsa, in het Hebreeuws of Aramees. De godsdienstige voorschriften spelen nog een belangrijke rol in het leven van de Israëli's. Een merkwaardig voorbeeld daarvan kan gevonden worden in de toepassing van de Israëlische wetgeving bij het Gerecht. Voornamelijk om vast te stellen, wie als Jood moet beschouwd worden en bij zijn terugkeer in het land van zijn voorvaderen dadelijk de Israëlische nationaliteit verkrijgt, in toepassing van de wetten van 6 juli 1950 en van 1 april 1952. (Zie hierover onze

studie van het arrest betreffende Pater Daniël, alias Oswald Rufeisen, in het *Album Prof. Fernand van Goethem*, N.V. STANDAARD, 1964, blz. 205 sq.).

De eigenaardigheid van de Semietische talen werd grondig ontleed door de Franse geleerde Ferdinand de Saussure, in zijn lessen van algemene linguistiek, die uitgegeven werden door zijn disciepelen en opvolgers aan de Universiteit van Genève, Charles Bally, Albert Sechehaye en Albert Riedlinger. Van de wortel Q T L, die het begrip *doden* aangeeft, worden een groot aantal woorden gevormd door verbuiging, vervoeging en flexie, en door bijvoeging van klinkers: QĀTAL, hij heeft gedood; QTOL, vermoorden; QTĀLŪ zij hebben gedood; JI-QTOL, hij zal doden; JIQTLŪ, zij zullen doden. De Saussure heeft eveneens het onderscheid verklaard tussen 'spraak' en 'taal', onderscheid dat belangrijk is voor de computer-dokumentatie, die akoustisch en niet visueel is. De *spraak*, die op het centrum van Broca, gelegen in de derde frontale winding van de hersenen, steunt, spruit voort uit de genetische mogelijkheid klanken voort te brengen; dat gebeurt door de spraakorganen: mondholte, lippen, tanden, keelholte, verhemelte, strottehoofd, stembanden en luchtpijp. Aan spraakstoornissen kan medisch of logopedisch verholpen worden. De *taal* is daarentegen een sociaal werktuig. Het moet aangeleerd worden. Zelfs de moedertaal wordt door de kinderen aangeleerd, door nabootsing in de familiekring en na een aantal proefnemingen. De taal is het gewaad waarmede de naakte spraak deftig gekleed wordt. Daar de woorden in de computer akoestisch worden ingesproken, ontstaan er moeilijkheden, bv. door het bestaan van homografen, i.e. gelijkluidende woorden met een verschillende betekenis: in het Frans bvb. 'beau' (mooi) en 'baux' (huurcelen); in het Nederlands: 'gelach', het lachen, en 'gelag', verteer; 'kruit' (ontploffend poeder) en 'kruid' (plant); 'bal' (speelgoed) en 'bal' (danspartij); 'bond' (verbond), 'bont' (veelkleurig en ook pels). Bij de door de ordonnateur geleverde antwoorden, in de twee talen, worden natuurlijk geen accenten aangeduid: 'élève' (leerling), en 'élevé' (verheven) verschijnen gelijk.

Desniettemin verklaren zowel de bestuurders van CREDOC als de leiders van het Weizmann Institute dat geen moeilijkheden ontstaan uit de tweetaligheid. Mr Houtart (in 'L'Informatique au Service du Droit, verschenen in het SCHWEITZERISCHER JURISTENVEREIN, Heft 3, 1972), is zelfs van mening dat de tweetaligheid soms een voordeel vormt voor het opzoeken van de referenties, op voorwaarde dat de trefwoorden in de Thesaurus een voldoende aantal begrippen hebben opgenomen.

Dan wordt de dubbelzinnigheid vermeden omdat in de uitgebreide woordenlijst de trefwoorden een begrip juist omlijnen in het Nederlands en in het Frans. Het trefwoord ‘acquittement’ bijvb. staat er tweemaal in vernoemd: eens als ‘afbetaling’ en nog eens als ‘vrijspraak’; ‘adresse’ als ‘behendigheid’ en een tweede maal, als ‘adres’. De gebruikte taal is een traditioneel overeengekomen kommunikatieinstrument, dat konservatief is; het wordt wellicht gewijzigd, zoals de zeden, doch veel trager; de beschaafde taal, en de vaktaal in het bijzonder, zoals de juridische taal, bezit een bestendigheid, zonder de isoglossische verschillen van de dialekten.

De elektronika heeft aldus de mogelijkheid geschapen van een gemakkelijke juridische dokumentatie, die in de huidige omstandigheden voor de enkele jurist onoverkomelijke moeilijkheden biedt. In de toekomst zal, met de medewerking van een steeds groter aantal technici, ook in dit veld, reusachtige vooruitgang kunnen worden nagestreefd. De ruimtevaartprogramma's eisen de medewerking van honderdduizenden technici en geleerden. Honderden Universiteiten verlenen hun werkelijke steun. De uitslagen wettigen die samenwerking en reusachtige financiële uitgaven.

De naam Pée
door M. Gysseling

In Brabant, en met name in de streek van Brussel, komt, blijkens het telefoonboek, naast de gewone vorm Pee ook een zeldzamer Pede voor. In Oost-Vlaanderen is de verhouding andersom: vooral Pede, zelden Pee. In de streek van Brussel is ook de familienaam Van Pee niet zeldzaam. Daarnaast bestaat, eveneens in de streek van Brussel, de familienaam Peemans. Deze behoort tot de groep Brusselmans, Aelterman, Bruggeman, Poelman, Beekman, enz., waarmede van Brussel, van der Bruggen (Verbruggen), van den Poele, van der Beken (Verbeken), enz. parallel lopen.

Op grond van hun concentratie in de streek van Brussel mag men aannemen dat de namen Pede, Pee, Van Pee, Peemans (de laatste drie met syncope van *d*) afgeleid zijn van Pede, een beek die te Brussel in de Zenne uitmondt, en wel via het naar deze beek genoemde gehucht Pede (Sint-Gertrudis-Pede, Sint-Anna-Pede) onder Schepdaal. Met deze beeknaam zijn ook samengesteld de plaatsnamen Neerpede (1220 *Inferior Peda*[1] en Pedebroek (1175 kopie 1699 *Pithebruc*), beide onder Anderlecht. De oudste vormen van het toponiem Pede zijn: 1144 kop. 18e *Pethe*, 1180 kop. 13e *Pedhe*, 1209 *Peda*, 1215 *Pithia*.

Verwant zijn de namen de Peel, een moerassige streek in Noord-Brabant (1192 kop. ± 1222 *Pedele*), Pelo onder Assen, Drente (1040 kop. midden 12e *Pithelo*), en Peel onder Veen, Noord-Brabant (1108-22 kop. 13e *Pedelo*). Blijkbaar ook Pecq, arr. Doornik (± 1175 *Pedesch*, *Peesc*), waarin we hetzelfde suffix *-isk* aantreffen als in *marisk* > Nederlands *meers*, Frans *marais*. Eventueel Peize en Pesse, in Drente. Hetzelfde woord is ook 1180 *Pitha*, onbekend in de buurt van Gistel, indien dit geen afwijkende grafie is van *Pitta*, datief, ‘put’.

De geografische gesteldheid van de genoemde plaatsen (de Peel is een uitgestrekt moeras, Pecq ligt bij de Scheldemeersen, Pedebroek bevat het woord *broek* ‘moeras’) laat vermoeden dat we te doen hebben met een moerasbenaming. Als Oudnederlandse vorm mogen we reconstrueren *Pitha*, met evolutie *i* > *e* en *þ* > *ð* > *d* in de 12e eeuw.

Het enige etymologisch aanknopingspunt is Indo-Europees *pitu*-,

dat ‘vet, vettige vloeistof’ betekende[2]; Nederlands *vet* gaat op een verwante vorm terug. Het woord behoort bijgevolg tot de Belgische substraattaal. In de woorden en namen uit dit substraat is immers, bij de germanisatie in de 2e eeuw vóór Christus, *p* normaal niet, anlautende en intervocalische *t* doorgaans wel verschoven. Voor anlautende *t* > *þ* > *d* cf. bv. *Demer* (uit *Tamara* ‘de donkere’, naast Temse uit Gallo-Romeins *Tamasiacum* met geromaniseerde anlaut, bij een persoonsnaam *Tamasios* ‘de donkere, nl. van haar’), Dender, Dijle, Doornik. Inlautend *t* > *þ* > *d* bv. in Medele, voormalig bos bij Kortrijk (966 *forestum Methela*), evenals ± 365 *Matilone* (oude naam van Roomburg, Leiden) afgeleid van (Belgisch en) Keltisch *matu-* ‘beer’[3]. De namen *Pedele* > *Peel* en *Medele* zijn ook morfologisch parallel: *pitula* ‘de moerassige (streek)’ naast *matula* ‘de berige = het berige bos, het berenbos’.

Voor niet verschoven *p* cf. bv. de waternaam Pene en de nederzettingsnamen Pénin en Plouvain (1174 kop. ± 1191 *Pelven*), beide in het arr. Arras. Dit laatste gaat terug op Belgisch *Pelwinio-*, bij de persoonsnaam *Pelwinios*, bij IE. *pelwo-* ‘vaal’[4], dus ‘de vale, nl. van haar’; hetzelfde woord, met Keltische evolutie, schuilt in de volksnamen *Helvii* en *Helvetii*; verwant is Germaans *falha-*, Nederlands *vaal*, uit IE. *polko-*, bv. in de volksnamen *Falchovarii* en (West)falen.

De plaatsnaam Poperinge (877 kop. 961 *Pupurningahem*), uit *Pupurninga haim* ‘woning van de lieden van Pupurn’ bevat een voorbeeld van persoonsnaam met onverschoven *p*: Belgisch *Pup-urn-os* (met suffix *-urn-*, cf. Keltisch *īsarno-* > Germaans *īsarna-* ‘ijzer’) die, evenals de persoonsnaam *Poppo*, *Poppus*[5] met geminatie van *p*, denkelijk verwant is met Latijn *pūpus* ‘knaapje’, *pūpa*, *puppa* ‘meisje’.

Een appellatief uit de Belgische substraattaal is bv. *poel*, uit *pōla-*, hetgeen een germanisatie is van Belgisch *pālo-*, beantwoordend aan Grieks *pēlos* ‘moeras’ en ablautend met Latijn *palus* ‘moeras’[6]. Een ander is *pink*, het vroegst geattesteerd in de bijnamen 1286 *Pinkel* te Landrethun-le-Nord en 1298 *Pinkelin* te Calais (waar in 1298 ook *Dumekin* voorkomt)[7]. Het woord *pink*, verwant met Germaans *fingra-*, Nederlands *vinger*, gaat terug op IE. *penkwe* ‘vijf’ en betekent dus ‘vijf, de vijfde’. De primitieve mens rekende immers met zijn vingers en tenen (vgl. Frans quatre-vingts) en op dit gebruik gaan de telwoorden in de Indo-Europese talen en in laatste instantie het decimaal stelsel terug[8].

Oudengels *pitha* ‘merg van planten’ (Engels *pith*), Middelnederduits *pedic* (met suffix *-ik*) en Middelnederlands *pitte* ‘boommerg’

(Nederlands *pit*) zijn misschien etymologisch geheel hetzelfde woord als het hier behandelde Pede.

De beeknaam Pede betekent dus ‘de moerassige’ en de naam van onze jubilaris klimt, via deze beeknaam, tot de taal van onze Belgische voorouders en bijgevolg tot prehistorische tijden (ten laatste 3e eeuw vóór Christus) op.

Eindnoten:

1 Alle oude vormen zijn ontleend aan mijn *Toponymisch Woordenboek*.
2 JULIUS POKORNY, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959, p. 793.
3 Voor *matu-* zie D. ELLIS EVANS, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1967, pp. 228-232.
4 POKORNY, 804-805.
5 JOH. LEO WEISGERBER, *Die Namen der Ubier*, Köln 1968, p. 250.
6 POKORNY, 799.
7 M. GYSSELING et P. BOUGARD, *L'onomastique calaisienne à la fin du 13*e *siècle*, Leuven 1963, p. 62.
8 Over deze gehele problematiek eveneens HANS KUHN, *Anlautend* p- *im Germanischen* (*Zeitschrift für Mundartforschung* 28, 1961, 1-31). Duitse en Engelse tegenhangers van Pede en Peel aldaar op p. 24. Zie ook A.H. SMITH, *English Place-name Elements*, Cambridge 1956, s.v. *pide*, *pidele*.

Van taalzuivering tot betere taalkennis
door R. Haeseryn

Vele taalkundigen hebben tijdens de laatste kwarteeuw hun beste krachten gewijd aan de verspreiding van het algemeen Nederlands in Vlaanderen, om er naast de erg van elkaar verschillende Vlaamse dalecten een bruikbaar communicatiemiddel te scheppen. In het spoor van W. De Vreese, H. Meert, Const. Peeters en anderen begon Dr. Jan Grauls zowat 15 jaar geleden in de krant 'De Standaard' met zijn eerste taaltuintjes. Let nog even op het beeld van de tuin waar het onkruid dient te worden gewied. Dr. Grauls heeft werkelijk school gemaakt, want sedertdien bevorderden Maarten Van Nierop, Jan Verhasselt, Marc Galle, wijlen Hendrik Heidbuchel, Jos Florquin, Fons Fraeters en Annie van Avermaete, A. Major, Willy Penninckx, J. Noë, Th. Vindevogel en anderen in Vlaanderen, elk via hun eigen communicatiemedium het ABN, een term die nog steeds bruikbaar is als letterwoord.

Naast de ongetwijfeld brede positieve zijde van die waaier van taalzuivering, valt toch wel een schaduwzijde te bekennen. Door al dat 'taalgerubriek' stallen de Vlamingen toch maar hun minder bekend zijn met het algemeen Nederlands tentoon, waarvoor nog steeds door taalkundigen als normgebied de Randstad Holland wordt aanvaard, al dan niet met enige reserves.

De laatste jaren nochtans wordt het taalgevoel van heel wat Zuidnederlandse taalgebruikers, inzonderheid van enkele letterkundigen als bewuster taalbeoefenaars, meer dan eens onaangenaam geprikkeld of zelfs in opstand gebracht door wat ze noemen 'de ontzuidelijking van de algemene cultuurtaal'. Daarmee wordt de neiging gebrandmerkt om alle taalgoed dat in het normgebied in de dagelijkse omgangstaal niet of niet meer wordt gebruikt te weren ofschoon het in Vlaanderen nog springlevend is in vele dialecten. Dergelijk voorbeeld van prikkeling wordt verwoord in een interview dat Fernand Auwera afnam van de jonge auteur (toneelschrijver) Walter Van den Broeck[1]. Het biedt ons een gelegenheid een en ander opnieuw te onderzoeken.

> W. Van den Broeck zegt o.m. '... mogen we voor het eerst moderne auteurs behandelen, met als uitdrukkelijke restrictie dat het geen auteurs mogen zijn die ook dialect gebruiken. En dat is dus weer zo'n ergerlijke situatie. Jarenlang werd er op school enkel werk gelezen van auteurs die of dialekt of een verschrikkelijk Nederlands schreven (Streuvels, Claes, Timmermans, Conscience). Nu het dialekt een operationele, een sociale funktie gaat krijgen, mag het opeens niet meer. Door middel van de taal worden de mensen onmondig en onder de knoet gehouden. Ze moeten ABN praten, een vreemde taal, en komen et niet toe hun gedachten te formuleren.' ... - 'van wie gaat het ABN uit? Het is de taal van de burgers, en zij dringen die taal op aan de grootste groep van onze bevolking, aan de arbeiders, en dat recht hebben ze niet.'

Daarop willen we antwoorden dat het *verbieden* van het lezen van dialectteksten inderdaad onsympathiek is. Het zou o.i. heel interessant kunnen worden als men in de klas een literaire tekst leest en bespreekt in een dialect van een andere streek (te Gent een Brabantse tekst b.v. Claes, in Limburg een Oostvlaamse tekst b.v. Buysse, te Amsterdam b.v. een Groningse tekst, enz.), maar daarbij alles wat afwijkt van het algemeen Nederlands aantoont en behandelt. Aldus zou men precies kunnen wijzen op de verschillen en de overeenkomsten van de cultuurtaal met een of ander dialect. Zo ook brengt men de leerlingen een beter *taalinzicht* en een grotere *taalkennis* bij. Op de opgeroepen 'onmondigheid' moet men replikeren dat men die vraag niet in het licht van klassenonderscheid en -strijd moet beantwoorden, maar wel in verband met de algemene ontwikkeling van de taalgebruikers. Het gemakkelijker hanteren van de cultuurtaal, het algemeen Nederlands in gesproken en geschreven vorm, hangt toch vooral samen met het korter of langer school lopen (dag- of avondonderwijs), met het veel of weinig in contact komen met taalgebruikers van buiten de eigen omgeving van gezin, gehucht, dorp of wijk. Iemand met leermoeilijkheden zal vaak ook moeite hebben zich nauwkeurig uit te drukken in de cultuurtaal, zelfs in dialect.

ABN is voor een dialectspreker ietwat vreemd en ongewoon. ABN vraagt ook oefening en gelegenheden om het te horen, te praten en te schrijven. Nu bestaan die in steeds ruimer omvang, vooral via teevee, en we constateren daarom ook dat de kennis van het Nederlands fors is vooruitgegaan bij meer lagen van de Vlaamse bevolking. Er komen reeds vaak in de steden kinderen voor die van huis uit geen dialect meer spreken, maar al dan niet onverzorgd algemeen Nederlands.

W. Van den Broeck gaat verder:

> '... Maar wat ABN genoemd wordt is meer dan klanken. Er worden een

> aantal clichés opgedrongen. Maarten van Nierop, Marc Galle en Joos Florquin zijn er de schuld van dat hier alle taalkreativiteit lam gelegd wordt. Waarom zou men geen Zuidnederlands woord of uitdrukking mogen gebruiken? Aan de basis van onze taal ligt een andere denkwijze dan die van de Noordnederlanders en heel dat proces wordt ontwricht als we die organisch gegroeide taal niet meer mogen gebruiken?'

Dat is wel een sterk overtrokken voorstelling. Zuidnederlandse woorden gebruiken, betekent dat taalcreativiteit? De *taalzuivering* heeft weliswaar te veel nadruk gelegd op een stel 'fouten' of 'verkeerde wendingen' met de steeds terugkerende, zelfde vervangvormen, zodat Vlamingen met onvoldoende *taalinzicht* het gevoel hebben voor zwartwittegenstellingen te staan. Het algemeen Nederlands is veel geschakeerder dan in Vlaanderen vaak wordt geleerd.

Elke algemene taal, ook elk dialect bestaat uit een stel vaste patronen (woordenschat, zinsbouw, uitspraak, enz.), maar met vlottende grenzen. Gebruikt een taalgebruiker van die algemene taal of dat dialect een vorm die buiten dat stel valt, dan komt er een seintje los bij de 'taalgenoten', dat het ongewone signaleert. Verbetert dat ongewone echter de communicatie en wordt het daarom verscheidene keren gebruikt, dan wordt het aanvaard en opgenomen in het stel. Taalschepping is dus steeds mogelijk en komt veelvuldig voor in het normgebied van het Nederlands. Nieuwe produkten, uitvindingen en toestanden moeten worden benoemd. Dat gebeurt herhaaldelijk in de cultuurtaal, het algemeen Nederlands. De dialecten nemen de nieuwe benaming normaal over.

Hier alweer zijn de Vlamingen veelal onbekend met de taalontwikkeling van het algemeen Nederlands. Als men hen daarop wijst, dan zijn zij daarentegen verontrust over die evolutie en er wordt verzucht: Wat men ons tien jaar geleden heeft geleerd, is nu niet meer juist! Wat een zonderlinge taal! Een mooi voorbeeld daarvan zijn de Nederlandse vormen voor de ontlening *ball-point*. Men stelde *bolpen*, *bolpuntpen* en *balpuntpen* (zie V. Dale) voor, men gebruikte vooral *kogelpen*, dat in Nederland door de vakbranche Kantoorboekhandel werd aanbevolen. Nu hoort men naast *ball-point* meer en meer *balpen*, waarbij Maarten Van Nierop[2] verklaarde dat volgens hem *balpen* meer veld wint.

Het materiaal van de Werkgroep Onderwijs (VBO-Oost-Vlaanderen) uit Noordnederlandse bronnen bevat reeds vijf bewijsplaatsen van *balpen*, waarvan we citeren uit 1963 (Jeugdts. Taptoe):

- En zorg dat er een potlood of een *balpen* bij de hand is. en uit 1970

- Als ik een notitie wil maken komt het meisje plotseling in beweging.

Zoek ik een *balpen*? Zij heeft er anders wel een[3].

Daarnaast vonden we één voorbeeld uit *Taptoe* 1963 van *balpunt* (een leenvertaling?):

- Hij kauwde op het achtereind van zijn *balpunt*.

Hier hebben we meteen een voorbeeld van een soort laattijdige 'vernederlandsing'. Nadat men een hele tijd het uitheemse woord heeft gebruikt, voelt men de behoefte aan een gemakkelijk klinkende vernederlandsing. Een dergelijk geval is nog *langspeler* voor 'longplaying', dat hanteerbaarder is dan 'langspeelplaat'. Een bewijsplaats daarvoor luidt:

- Vorige keer beloofde ik meer informatie over de serie Capital Jazz Classics (15 *langspelers*) die Joop Visser en Simon Korteweg samenstelden[4].

Ook in Nederland bestaat soms de behoefte aan een puristische vernederlandsing. *Trekker* voor tractor (voertuig) is reeds lang in gebruik.

Een derde citaat uit W. Van den Broecks interview willen we nog bespreken. Nadat hij enkele voorbeelden heeft aangehaald van de wijze waarop teksten van Boon zijn vernederlandst en 'ontkracht' (zo luidt het) zegt hij:

> 'Nederlanders staan bekend als breeddenkend, maar in feite zijn ze op geraffineerde manier chauvinistisch. Steeds weer blijken ze, terwijl hun taal wemelt van de vreemde woorden, bezwaar te hebben tegen het Vlaams. Behalve bij de oude Vlamingen, bij Timmermans en konsoorten, want die behoren tot de folklore. En bij Claus, al is bijvoorbeeld "De Verwondering" in een haast stroef Vlaams geschreven. Claus weet hoever hij het Nederlands moet vervalsen om het Vlaams te doen klinken'.

Hier raakt de auteur het interessante verschijnsel aan van de mode opnieuw uitgesproken dialectisch getinte literaire teksten (romans en toneelstukken) te schrijven. Het is natuurlijk het recht van de auteurs een taalvorm te gebruiken die zij goedvinden en persoonlijk het best hanteren. Maar de 'Vlaamse-taalminnaars' mogen daar niet op steunen om victorie te kraaien over het zo leefbare Vlaams. Het is alleen een literair verschijnsel dat op zichzelf belangwekkend is en door taalkundigen dient te worden gevolgd. Bij nader toezien blijkt ook hier de moeilijkheid om a.h.w. homogene, Vlaamse teksten te schrijven. Daarvan geven we enkele voorbeelden.

Het toneelstuk 'Bomma' van Eddy Asselbergs[5] is geschreven in een Nederlands met vele Vlaamse woorden en uitgangen, die wijzen op Gent en omgeving. Maar dan gebruikt hij plots 'dozeke', terwijl het bedoelde dialect 'duuzke' of iets dergelijks gebruikt. De Gentse liedjes van Walter De Buck, meestal geen traditionele volksliedjes maar kleinkunst in dialect, vertonen af en toe vormen die niet tot het Gentse dialect behoren. De Vlaamse auteur Staf Keymeulen publiceert in *Avenue literair* van januari 1973[6] een overwegend in het Vlaams gesteld kort verhaal 'Oudervergadering', waarin o.m. buigingsvormen als 'den Hoebel' (ook als onderwerp) en een gemengd gebruik van gij, jij en u in eenzelfde volzin voorkomen. Maar temidden van het vrij goed volgehouden Vlaams duikt het woord 'leraarskamer' op, wat zeker niet in de Vlaamse scholen werd gebruikt, wel 'leraarszaal', of nog 'de *plug* van het nieuwe verlengsnoer' (dialectisch b.v. fiche). Vele voorbeelden vinden we tenslotte in Louis Paul Boons '*Pieter Daens*'[7]. Hij schrijft bewust Vlaams met sterke Aalsterse inslag, maar er is een Hollands sausje bijgegeven. Een paar voorbeelden: Naast het zinnetje 'Maar de rode betoging waarnaar ik *weest kijken* was, en ...' (p. 86) vinden we aldaar *meesterknecht*, waar hij normaal 'meestergast' (b.v. p. 88) gebruikt.

Algemeen Nederlands, voor Vlamingen niet zo gewoon, zijn stellig p. 65 (en 68) *zondagochtend*, p. 70 *ziekenfondsen* (elders *ziekenkas*), p. 81 *... waagden allerlei gokken* voor ..., p. 88 aan wie dergelijke vondsten *verloren waren gegooid*, p. 382 *welles of nietes*, enz. enz. Toch zie ik ook hier een positieve kant. Zowel Nederlanders als Vlamingen, die dit succesrijke boek zullen lezen, worden geconfronteerd met taalgebruik uit een ander deel van het taalgebied. Alweer een kans om beter het Nederlands te leren *kennen*!

Het viel te verwachten dat ook bij W. Van den Broeck het foefje van het gebruik van de vele vreemde woorden zou opduiken! Vlamingen zijn uitermate puristisch als ze hun dialect verlaten, erbinnen echter is het gebruik van bastaardwoorden van Romaanse oorsprong zeer gewoon.

Een kroongetuige van het gezonde puristische streven, in het brein van vele Vlamingen althans, is het woordje *duimspijkertje* voor normaal Nederlands *punaise*. We hebben het gebruik van beide woorden opnieuw onderzocht en zijn tot volgende bevindingen gekomen.

> Van Dale 8e druk verklaart *punaise* v. als '1. klein metalen, meest koperen stiftje met grote platte kop, voor het vastzetten van platen, tekeningen, enz.; 2. pen met vierkante kop van roestvrij staal, zoals die

in rijen in het wegdek worden aangebracht als aanwijzing voor het verkeer'.
Voor de 2e betekenis spreekt men daarom ook van *verkeerspunaises* (zie V. Dale p. 2210).
Het WP Wdboek verklaart *punaise* als 'kort, koperen spijkertje met grote platte kop'.
De Vlamingen staan heel huiverig tegenover het gebruik van *punaise* en gebruiken daarom als ze ABN spreken 'duimspijkertje'. Nu denken de Vlamingen dat dit een Vlaams purisme is, maar als we steunen op C. PEETERS, *Woordenboek van Belgicismen* 387/4, 546/3 en 557/1, dan lijkt dit veeleer een Hollands (Leids) purisme te zijn, gepropageerd door het Algemeen Nederlands Verbond (ANV). C. Peeters zegt 'ter vermijding van het ontleende punaise werd in *Wdl. A.N.V.-28* voorgesteld: duimspijkertje, drukspijkertje, penijzer (Neerlandia 1907 - Leiden)'.
Wegens het bestaan van *duimspijker* m. in *Gallas*[8], vertaald door 'clou à crochet' d.i. in dezelfde betekenis als *duim*, zoals dat in Van Dale is verklaard 'rechthoekig omgebogen stift waarvan de eene zijde als spijker is aangepunt (voor 't ophangen van schilderijen, enz.)'[9], lijkt *duimspijkertje* voor punaise hem minder bruikbaar dan *drukspijkertje*.
Duimspijker, dat in V. Dale (8e druk) en in Koenen (26e druk) is opgenomen met als verklaring en als synoniem alleen *punaise*, werd voorgesteld in 1907. Het vond weerklank in enkele woordenboeken. Ook VERCOULLIE *Alg. Frans-Ndl. Wdb.* (Gent ca. 1910) vertaalt op p. 1626 Fr. *punaise* door '4. kleine gesp, 5. duimspijkertje'. Het vertalend woordenboek van J. KRAMERS Jz. *Nouveau Dictionnaire Français-Néerlandais*, 2e édit. par H.W.F. BONTE (Gouda Van Goor 1881) vertaalde op p. 1603 Fr. *punaise* nog door 'fig. (Mil.) Kleinste gesp - Spijkertje waarmede ingenieurs e.a. hunne planteekening vastleggen.'
J.A.N. KNUTTEL, redacteur van het WNT III 3582-3 (ao 1916) vermeldt bij de samenstellingen van *duim* '6) rechthoekig gebogen metalen haakje of haak gebruikt om iets te hangen of te bevestigen; uitstekende, stompe metalen pin' o.m. 'duimspijker: punaise' zonder enig voorbeeld. Naast V. Dale en Koenen vinden we *duimspijker* natuurlijk in Verschueren 'duimpje, punaise'. Het komt echter *niet* voor in V. Haeringen, Ndl. Handwoordenboek (11e druk), in Jansonius, in WP-Woordenboek, in Ten Bosch Techn. Wdb., in Elseviers Doe-het-zelf-encyclopedie.
Langenscheidts Taschenwtb. Ndl.-Dt. 1956 vertaalt *duimspijker door* 'Reisszweck m., Reissnagel m.' en *punaise* door 'Reissbrettstift m., -nagel m., -zwecke f.', wat wijst op synonymie. Gallas (3e druk) vertaalt punaise in onze betekenis alleen door 'pennetje, punaise (- *à dessin*). - *à crochet*. P. met ophanghaakje'. Het materiaal van de Werkgroep Onderwijs VBO-Oost-Vlaanderen bevat nog geen voorbeelden van duimspijker(tje), wel natuurlijk vijf voorbeelden van punaise.
Uit het bovenstaande mogen we besluiten dat het purisme *duimspijker*-(*tje*) in het algemeen Nederlands alleen enig woordenboekbestaan kent. Reeds Jacoba H. VAN LESSEN, redacteur van het WNT deel XII (ao 1949)

constateerde in kol. 4812 s.l. *punaise*: ‘De purismen duimspijkertje, duimpje en derg. zijn woorden op papier gebleven en in de levende taal nooit gangbaar geworden.’

Het ziet ernaar uit dat die uitspraak nog steeds geldig is.

Naast alle verdiensten die de taalzuivering in Vlaanderen met de vaak te scherpe zwart-wittegenstellingen heeft gehad en nog heeft, wordt het nu de hoogste tijd hoofdzakelijk de nadruk te leggen op een betere *kennis van de Nederlandse taal* bij elkeen die in woord en in geschrifte aan de weg timmert, zoals schoolmensen, de mensen van de communicatiemedia, enz. Daarbij komen in de eerste plaats twee reeksen gevallen op het vlak van de woordenschat in aanmerking. Een eerste reeks bestaat uit voorbeelden van woorden en vormen die de Vlaming bekend zijn, maar die hij in zijn gewone (al dan niet dialektische) taalgebruik kent in een andere betekenis dan in het algemeen Nederlands. We vermelden in alfabetische orde:

aardig (lief, leuk, mooi tegenover vreemd, zonderling)
baan (deel van een weg, betrekking enz. tegenover weg in z'n geheel)
benauwd (beklemd, eng tegenover bang)
bil (achterdeel tegenover dij)
bot (knook, been tegenover laars)
hof (erf tegenover tuin)
hospitaal (militair ziekenhuis tegenover algemeen ziekenhuis, kliniek)
huilen (schreien tegenover schreeuwen, loeien)
kaak (kaaksbeen tegenover wang)
kleed (doek op tafel, vloer, aan wand tegenover jurk, japon)
koord (sierlijk snoer tegenover touw)
kop (de Vlaming denkt zelden aan drinkgerei)
kozijn (in raamkozijn, deurkozijn tegenover neef)
kriek (soort zoete kers tegenover de zure soort of biersoort)
kuis (adjectief tegenover subst. schoonmaak)
kuisen (van taal of stijl tegenover schoonmaken)
lopen (stappen tegenover snel gaan)
moor (neger, zwart paard tegenover waterketel)
namiddag (late middag tegenover hele middag)[10]
omslag (omgeslagen deel, kaft tegenover envelop)
pots (poets tegenover muts)
schoon (vrij van vuil enz. tegenover esthetisch mooi)
schuif (wat schuift, deurknip tegenover la)
schuren (stevig wrijven met zand enz. tegenover schrobben)
sjerp (waardigheidsteken tegenover sjaal)
spijtig (geërgerd, ontstemd, boos tegenover droevig, verdrietig, betreurenswaardig)

student (in hoger onderwijs tegenover in middelbaar onderwijs, scholier)
tas (om iets in weg te bergen tegenover kop(je))
top (hoogste punt van iets tegenover tol)
uurwerk (algemeen woord, mechanisme tegenover horloge, klok)
velletje (in velletje papier tegenover blaadje)
zetel (van n.v., staatsiestoel, fig. tegenover stoel, fauteuil).

In de taalzuiverende werkjes vinden we daarbij ook *hesp* (hieltje van de ham tegenover ham), doch dat berust wellicht op een vergissing in Van Dale p. 788, overgenomen b.v. door J. DE VRIES Etym. Wdb. 254. In WNT VI (1912) kol. 679 vinden we geen voorbeelden van de betekenis 'hieltje van de ham'. Ook in de vele geschriften over kookkunst, vleeswaren enz. die we de laatste jaren nakeken[11], troffen we *hesp* in die betekenis niet aan.

Pas als de Vlamingen die voor het Nederlands belangstelling hebben, de betekenisverschillen van die woorden zullen *kennen*, zullen ze die ook gepast kunnen gebruiken in hun gesproken en geschreven Nederlands naargelang van de bestemming van hun gezegden of teksten. Zij dienen dan zelf te oordelen wat ze het best zullen gebruiken of in hun onderwijs leren. Het meest gebruikte of het minder frequente? Persoonlijk kiezen wij steeds voor de vorm die in het normgebied van het Nederlands het vaakst wordt gebruikt, voor zover dat kan worden nagegaan. Ook 'Hollanders' (in de strikte zin van het woord) zou men kunnen confronteren met zgn. Vlaams taalgebruik en zo zouden zij ook taalgoed kunnen ontdekken dat hen treft of opvalt. Of is dit nog te utopisch gedacht!

Nu onze tweede reeks, nog minder in aantal maar toch voldoende bewijskrachtig. Het zijn woorden die in enkele Vlaamse dialecten normaal worden gebruikt in dezelfde betekenis als in het algemeen Nederlands. Als die Vlamingen echter ABN willen gebruiken, grijpen ze naar een ongewoner woord en vervangen het door een schrijftaalwoord. We vermelden in alfabetische volgorde woorden die in Oostvlaamse dialecten aldus voorkomen en zetten het in Vlaanderen gekozen vervangwoord tussen haakjes.

achternaam (familienaam)
boerderij (hoeve, hofstede)
bouquet (bloemruiker)
centimeter (lintmeter). DEBRABANDERE[12] signaleerde overeenkomst van Westvl. en Nederl. *centimeter* in de bet. maatlint voor naaisters. Ook in L. LIEVEVROUW-COOPMAN, *Gents Woordenboek* (Gent 1950)

p. 265-6 vinden we '*Centimeter Chesterman*, lint van 0,60 cm, waarmede de schoenmakers de maat nemen'.
envelop ((brief)omslag)
heel (gans), ook Wvl. (Debrabandere, *l.c.*)
kozijn in raam-, deurkozijn (raamomlijsting)
paleis van justitie (justitiepaleis, gerechtshof)
paraplu (regenscherm)
plakken (kleven)
portemonnaie, *-nnee* (geldbeugel)
terug (weer) ook Wvl. (Debrabandere, *l.c.*)
trekker als schoonmaakgereedschap (aftrekker)
vakantie (verlof) ook Wvl. (Debrabandere, *l.c.*)
Zeeuwse (Zeelandse). ook Wvl. (Debrabandere. *l.c.*)

DEBRABANDERE, *l.c.* signaleert nog Wvl. *leiwagen* dat overeenkomt met Ndl. *luiwagen*, in Vlaanderen meestal 'schuurborstel'[13]. In deze tweede reeks treffen we heel wat woorden aan van vreemde oorsprong, die in Vlaamse dialecten zeker worden aanvaard. Dat het gebruik van bastaardwoorden in het Nederlands heel verschillend kan worden beoordeeld, blijkt uit het strenge oordeel in Nu Nog XX (1972) p. 113 over een nieuwe vorming *culinairen* 'gasten verzinnen en bereiden hapjes met ingrediënten die de gastvrouw uit kelder en koelkast te voorschijn haalt', terwijl *kokkerellen* wel genade vindt.

Al die taalvormen in volle ontwikkeling, woorden en uitdrukkingen die komen en gaan, betekenissen die verschuiven enz. behoren tot het levende Nederlands van nu. Dat Nederlands observeren, volgen en bestuderen heeft ons geboeid en heeft ook Prof. Dr. Willem Pée steeds geboeid, aan wie deze bijdrage over een gebied waarop hij zoveel reeds heeft gepresteerd, van harte is opgedragen.

Wij wensen hem nog lange jaren levensvreugde om discussiebijdragen over taalzuivering samen te stellen!

Eindnoten:

1 Weekblad *De Nieuwe* (Brussel) van 17 november 1972 p. 20.
2 Verschenen in taaltuinen 2564 en 2565 in de kranten van de Standaardgroep eind december 1972.
3 *Avenue* mei 1970 p. 47.
4 Uit *Avenue* dec. 71 p. 168. Hetzelfde materiaal van de Werkgroep Onderwijs van VBO-Oost-Vlaanderen bevat reeds zes bewijsplaatsen, gedateerd april 1970, augustus en december 1971.
5 Opgevoerd door NTG te Gent in november 1972.
6 Verschenen omstreeks 15 december 1972.
7 LOUIS PAUL BOON: Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht... Derde druk, Amsterdam, Uitg. De Arbeiderspers Em. Querido's Uitg. N.V. 1972, 661 blz.
8 Ongewijzigd in de derde herziene druk.

9 Door C. Peeters geciteerd op p. 557 uit een uitgave van Van Dale van voor 1930.
10 Zie daarover uitvoerig in het artikel *Ten* (*on*)*rechte afgekeurd*? van G. DE BRUYCKER en R. HAESERYN (*Persoon en Gemeenschap* XXIV (1972) nr. 9 p. 432-433).
11 Met het oog op o.m. onze brochure *ABN in Hotel en Restaurant* (Van In, Lier 1969, 52 blz., 2e druk in 1973).
12 In *Verslagen en Mededelingen* van DE LEIEGOUW jg. XIV (1972) afl. 2 p. 197.
13 Verscheidene gevallen (b.v. achternaam, boerderij) werden reeds uitvoerig besproken in het maandelijkse *Mededelingenblad van de Werkgroep Onderwijs* (VBO-Oost-Vl. - St.-Amandsberg).

Westvlaams *snemen* e.d.

door K. Heeroma†

Snemen is omstreeks het midden van de 13de eeuw een westvlaamse variant van het gewone *snieme*(*n*), 'spoedig', geweest. Verdam geeft alleen nog maar voorbeelden uit de *Seven vroeden*, maar sedert F. Meuser de *Lantsloot van der haghedochte* heeft ontdekt kunnen wij *snemen* ook uit dat westvlaamse gedicht citeren: 'Mijn here sal hier comen snemen Ende v die coninghinne nemen' (IV, 93/4). In de 14de eeuw heeft er dunkt mij wel iets als een eigen westvlaamse schrijftaaltraditie bestaan, maar voor de tijd waarin we de *Seven vroeden* en de *Lantsloot* moeten dateren lijkt mij dat nog weinig waarschijnlijk. Ik zou *snemen* dus bepaald als een dialectische vorm willen waarderen, door westvlaamse schrijvers incidenteel uit de gesproken taal ontleend om het op *nemen* te laten rijmen. Op *nemen* rijmt immers verder niet zoveel, en het is toch een heel gewoon woord dat men geregeld nodig heeft. Als Verdam in zijn artikel *Sniemen* opmerkt: 'Het woord is slechts uit de dichtertaal opgeteekend', wekt hij daarmee m.i. een verkeerde indruk, althans wat de 13de eeuw betreft.

De grammaticale beschrijvingen van het middelnederlands behandelen *snemen* niet, wel echter een andere westvlaamse dialectvorm die er in menig opzicht mee te vergelijken is: *lede*, o.a. door Maerlant gebruikt als rijmvariant van het gewone *liede*. Uit de *Alexander* citeer ik, naar het gentse fragment, V, 29/32: 'Aristomies die Inde Seiden degene diene kinde Was die derste joeste dede Jegen Alexanders lede'. Zowel in *snemen* als in *lede* is de beklemtoonde vocaal een voortzetting van een wgm. *iu*, vergelijk bv. os. *sniumi* en *liudi*. Niettemin moeten *snemen* en *lede*, blijkens de rijmwoorden *nemen* en *dede*, in het 13de-eeuwse westvlaams zijn uitgesproken met een 'zachtlange *ee*'. Dat moet toch wel merkwaardig heten, een wgm. *iu* in het 13de-eewse westvlaams voortgezet als een 'zachtlange *ee*', de normale voortzetting van een in open syllabe gerekte wgm. *e* en *i*! Verrassingen van dit soort biedt het westvlaams echter meer. *Spegel*, de westvlaamse variant naast het gewone *spiegel*, rijmt bij Maerlant op *zegel*. In *spegel* hebben we een vocaal van romaanse oorsprong die zich heeft aangesloten bij de zogenaamde *ê*[2].

Niet alleen de wgm. *iu* maar ook de *ê*^{2} kon dus blijkbaar in het 13de-eeuwse westvlaams worden voortgezet als een ‘zachtlange *ee*’.

Wat hebben de grammatici te zeggen over *lede* en *spegel*? Van Helten geeft nog geen verklaring, vermeldt alleen *spegel* - niet *lede* - te midden van een aantal andere woorden met ‘*ee* in pl. van *ie*’ (§ 25). Franck verklaart *spegel* naast *spiegel* ‘aus einer anderen rom. Grundform’ (§ 28), *lede* als ‘eine Nebenform von *liede* Leute, die sich in der Verbindung mit dem höher betonten Personalpronomen herausgebildet hat’ (§ 20). Met dit laatste bedoelt hij dat een zwakbetoond *liede* tot **lide* zou zijn geworden en dat de secundaire korte *i* van dit **lide* dan vervolgens weer in open syllabe gerekt zou zijn. De ‘zachtlange *ee*’ wordt op deze manier in elk geval gerechtvaardigd, maar verder is Francks constructie wel zeer gekunsteld. Blijkens mijn citaat uit de *Alexander* komt *lede* helemaal niet zo uitsluitend in pronominale verbindingen voor. En dan: die vermeende verzwakking van *liede* tot **lide* moet wel heel erg vroeg gesteld worden, wil de secundaire *i* nog kunnen meeprofiteren van de 11de-eeuwse rekking der oude korte vocalen in open syllabe. En tenslotte, maar dat is al een opmerking van Van Loey: Franck ‘laat de vraag onbeantwoord waarom -*lede* tot het Wvl. beperkt blijft’ (Album Blancquaert, blz. 320, noot 2). Van Loey heeft in zijn Mnl. Spraakk. II, § 53, net als Van Helten een aantal woorden met *e* ‘naast *ie*’ bij elkaar gezet: ‘In W.-Vl., in Zeeland, Holland en overigens in het Oosten, ook in Limburg, komt in enkele woorden *e* voor i.pl.v. *ie*: Wvl. *hemlede* (= verzwaring door *liede* van het pron. pers...), *speghel* (vgl. *helde* “teneret”, *ghevel* “accidit”...); Zeeuws-Holl. *de* “die”, *dre* “drie”, *vreent;...*’ Zijn oostelijke voorbeelden laat ik weg, want die doen hier niet ter zake. Overigens zit er ook in het geciteerde deel van Van Loeys opsomming niet zo heel veel verklaring: *speghel* en *lede*, dit laatste ten onrechte alleen in pronominale verbindingen gezien, noemt hij westvlaams, maar hoe de westvlaamse *e* ontstaan kan zijn zegt hij hier niet; wat *helde* en *ghevel* met *speghel* te maken kan hebben ontgaat mij. Wél verklarend is de hierboven al aangehaalde noot uit het Album Blancquaert, die als volgt begint: ‘-*lede* met kustmnl. *ē* uit *ie*, te vgl. met os. en mndd. *ê* < *ie: ie* > *ee* > *ê*, z. E. Rooth, *Saxonica*, Lund, 1949, inz. blz. 81’. Van Loey noemt de *e* van *lede* dus ‘kustmiddelnederlands’ en acht hem ontstaan uit *ie*, blijkbaar op te vatten als *i* + *e* en niet als *i* + *ə*: de diftong *i* + *e* wordt via een diftong *e* + *e* tot een lange monoftong *ê*.

Proberen we in aansluiting bij Van Loey verder te redeneren, dan kunnen we drie vragen stellen: 1. wat is de historische achtergrond van de diftong *i* + *e*?; 2. in welke tijd is de diftong *i* + *e* gemonofton-

geerd tot een ‘zachtlange *ee*?; 3. moeten we ons de ‘zachtlange *ee*’ van *spegel* ook uit een *i* + *e* ontstaan denken? Achter *lede* - en *snemen* - staat wis en zeker de een of andere diftong, in laatste instantie een wgm. *iu*. Bij de *e* van *spegel* is een diftongisch voorstadium mógelijk, maar achter die mógelijke diftong staat in laatste instantie weer een monoftong. Van het ‘kustmiddelnederlands’ komen we gemakkelijk op het oudfries. Dat kent geen *lede* en geen *snemen* maar wel een *spegel*. Als het oudfries de oorspronkelijke monoftong in *spegel* onveranderd, althans ongediftongeerd, heeft bewaard, waarom zou het ‘kustmiddelnederlands’ van Westvlaanderen dat dan ook niet gedaan kunnen hebben? Laten we, bij wijze van werkhypothese, onze vraag 3 eens ontkennend beantwoorden. Dat zou dan met zich meebrengen dat de monoftongische voortzetting van de $\hat{e}^2$ zich in het westvlaams van vóór het jaar 1000 zou hebben weten te distantiëren van de inmiddels ontstane ‘scherplange *ee*’, uit gm. *ai*, en zich ná het jaar 1000 zou hebben aangesloten bij de dán ontstane ‘zachtlange *ee*’, uit gm. *e* en *i*. Zou dat onmogelijk zijn? Integendeel, zou ik zeggen, in het westvlaams verwáchten we juist ‘relicten’. Maar nu *lede* en *snemen*, die dezelfde ‘zachtlange *ee*’ hebben als *spegel*. In zo volstrekte zin als *spegel* kunnen deze vormen geen ‘relict’ zijn, want hun vocalisme veronderstelt een verandering - misschien wel in verschillende etappes - van een diftong in een monoftong. Maar hun ‘zachtlange *ee*’ bewijst geenszins dat die verandering zich niet vóór het jaar 1000 kan hebben voltrokken: de monoftong-uit-diftong kan zich heel goed bij de voortzetting van de $\hat{e}^2$ hebben aangesloten, en samen met deze ná het jaar 1000 bij de dán ontstane ‘zachtlange *ee*’. ‘Relict’ in de beperktere zin van ‘de toestand van vóór 1000 bewarend’ kunnen *lede* en *snemen* in principe wel degelijk zijn. En nu kijken we vraag 2 nog eens aan: in welke tijd is de diftong *i* + *e* gemonoftongeerd tot een ‘zachtlange *ee*’? Antwoord: de vraag is verkeerd gesteld en had alleen betrekking moeten hebben op de monoftongering - misschien in verschillende etappes - als zodanig. Nieuwe vraag: is het dan wel juist de te monoftongeren diftong bij voorbaat te formuleren als *i* + *e*? Dit brengt ons bij vraag 1: wat is de historische achtergrond van de - door Van Loey veronderstelde - diftong *i* + *e*?

In laatste instantie staat er achter de *i* + *e* een wgm. *iu*. Goed, maar wat kan er nog gestaan hebben tussen de *iu*, d.w.z. *i* + *u*, en de veronderstelde *i* + *e*? Het conservatieve oudfries kent geen tegenhanger van *snemen* maar wel een van *lede*, te weten *liode*. Het oudfries, tenminste het westelijke oudfries van onze provincie Friesland, heeft dus wgm. *iu* tot *io* ontwikkeld. Is deze ontwikkeling alleen fries of ook,

ruimer, ingweoons, wéstelijk ingweoons, eigen aan de taal van het hele kustgebied vóór het jaar 1000, het oudwestvlaams daarbij inbegrepen? Er is, dunkt mij, veel voor de laatste veronderstelling te zeggen. Het westvlaamse pronomen *joe* bijvoorbeeld is, evenals het oudwestfriese *yo*, veel makkelijker uit *io* te verklaren dan uit *iu*. Redelijkerwijs mogen wij dus tússen de wgm. *i* + *u* en de veronderstelde *i* + *e* een oudwestvlaamse *i* + *o* plaatsen, vóór het jaar 1000 uiteraard, want daarna kon het westvlaams zich niet langer op zijn ingweoons verder ontwikkelen. Kunnen we zonder tussentrap van *i* + *o* op *i* + *e* komen? Nee, daarvoor hebben we tenminste twee etappes nodig, die van een palatalisering *i* + *o* > *i* + *ö*, en die van een delabialisering *i* + *ö* > *i* + *e*. Of de aldus te beredeneren *i* + *e* nu direct, zonder verdere tussentrappen, tot de monoftongering zal zijn overgegaan, kunnen we nog even in het midden laten. Van groot belang is het echter voor de beantwoording van vraag 2 - 'in welke tijd?' - dat de *i* + *e* niet zonder delabialisering tot stand gekomen kan zijn. De delabialisering van geronde palatalen is immers in het algemeen een laat-ingweoons verschijnsel, te dateren tussen 800 en 1000, toen het ingweoons al 'Küsteningwäonisch' geworden was. Het is dus zeer waarschijnlijk dat ook de diftongische ontwikkelingsfase *i* + *e* in het westvlaamse kustgebied tussen 800 en 1000 bereikt is.

De delabialisering *i* + *ö* > *i* + *e* heeft direct met het laat-ingweoonse foneemsysteem te maken en kan daarom als een klankwet-zonder-uitzonderingen beschouwd worden. De voorafgaande palatalisering *i* + *o* > *i* + *ö* behoeft daarentegen helemaal niet zo consequent te zijn opgetreden. Het al geciteerde westvlaamse pronomen *joe* moet de voortzetting zijn van een 'achtergebleven' *io* > *jō*) Althans deze 'achtergebleven' *io* heeft uiteindelijk geen monoftong opgeleverd maar is tot een stijgende diftong met een verlengd tweede element geworden. In het late oudfries is dat de normale ontwikkeling van íedere *io* en íedere *ia*. De palatalisering-met-uitzonderingen *i* + *o* > *i* + *ö* is dus niet algemeeningweoons maar speciaal-westvlaams dan wel speciaal-'kustoudnederlands' (westvlaams én zeeuws, en misschien ook nog zuidhollands). De delabialisering-zonder-uitzonderingen *i* + *ö* > *i* + *e* kon alleen optreden na een voorafgegane palatalisering *i* + *o* > *i* + *ö* en moet dus ook beperkt zijn gebleven tot het oudwestvlaams, dan wel het 'kustnederlands'. En daarmee zou dan historisch 'verklaard' zijn dat de monoftongische voortzettingen van *i* + *e* < *i* + *ö* - westvlaams *lede* en *snemen*, zeeuws-zuidhollands *vreent* - exclusief-'kustmiddelnederlands' zijn. Nog niet 'verklaard' is intussen het historisch-fonetische verloop van het monoftongeringsproces zelve. Het door Van Loey veronder-

stelde verloop is, zoals wij gezien hebben, *i* + *e* > *e* + *e* > *ê*, naar analogie van het veronderstelde verloop in het nederduits in de 11de en 12de eeuw. Kunnen we het daarmee eens zijn?

In het nederduits is de *i* + *e* geen voortzetting van een *i* + *o* maar van een *i* + *a*, zie Rooth. Wgm. *iu* was daar geen *io* geworden maar *iu* gebleven, tot het ogenblik waarop de palatalisering *i* + *u* > *i* + *ü* kon optreden, gevolgd door een monoftongeringsproces waaruit de mnd. lange *ü* resulteerde. Een *ê* < *ie* < *iö* < *io* < *iu* is in het nederduits onbekend. De nederduitse *ê* uit *ie* < *ia* is ook geen 'zachtlange *ee*'. De vergelijkbaarheid van het monoftongeringsverloop in het nederduits met dat in het 'kustnederlands' is dus maar zeer betrekkelijk. We moeten het 'kustnederlands' op zichzelf beschouwen, al kunnen we daarbij natuurlijk wel het nederduits in het oog houden. Het heeft er alle schijn van dat zowel de palatalisering van het tweede element der oude diftongen als de daaropvolgende monoftongering, waarbij het gepalataliseerde tweede element 'de toon aangaf', in het 'kustnederlands' enkele eeuwen eerder is opgetreden dan in het nederduits. (Tussen haakjes: nóg weer enkele eeuwen later dan in het nederduits kunnen soortgelijke processen ook gesignaleerd worden in een deel van het fries, verg. mijn artikel in Festschrift Ludwig Wolff, blz. 42 vgg.) Aangezien in het 'kustmiddelnederlands' *lede*, *snemen* en *spegel* alle drie een 'zachtlange *ee*' hebben, een 'nieuw' foneem dat pas in de 11de eeuw ontstaan was, is het niet onredelijk aan te nemen dat zij ook in het 'kustoudnederlands' van vóór het jaar 1000, toen het 'nieuwe' foneem er nog niet was, in fonisch opzicht al één lijn hebben getrokken. Ik zeg opzettelijk: 'het is niet onredelijk aan te nemen', want een bewijs is niet te leveren. Tegenargumenten zijn er echter ook niet aan te voeren. En dan mag toch de eenvoudigste verklaring van het feit dat de drie woorden zich gezamelijk bij het 'nieuwe' foneem hebben aangesloten, ook wel de waarschijnlijkste geacht worden. Ik neem dus aan dat *lede* en *snemen* al vóór het jaar 1000 een 'nieuwe' monoftong uit *i* + *e* hadden die gelijk was aan de 'oude' monoftong van *spegel*. Tussen 800 en 1000 valt dan niet alleen de delabialisering *i* + *ö* > *i* + *e* maar ook de daaropvolgende monoftongering waarbij het tweede element van de diftong 'de toon aangaf'. In het nederduits voltrekken ook de twee etappes van het proces *ia* > *ê*, de palatalisering en de daaropvolgende monoftongering, zich binnen een tijdsbestek van ongeveer twee eeuwen, zie alweer Rooth. Maar, zo kunnen we dan weer vragen, waarom heeft, nog vóór het jaar 1000, de 'nieuwe' monoftong in *lede* en *snemen* zich zo voetstoots aangesloten bij de 'oude' monoftong in *spegel*? Waarom is er uit *i* + *e* juist een *ee* ontstaan en niet

bijvoorbeeld een *ii* of een *iə*? Waarom heeft juist het tweede element van de diftong zozeer ‘de toon aangegeven’? En dan luidt míjn antwoord - en ik herhaal daarmee wat ik al eerder in mijn artikel ‘Altsächsisch ia > mittelniederdeutsch ê’, Nd. Jb. 82, heb geopperd -: míj lijkt het het waarschijnlijkst dat érgens in de ontwikkelingsreeks *i + o > i + ö > i + e* de dalende diftong stíjgend is geworden en dat dit tot een verzwaring en verlenging van het tweede element heeft geleid. Aan de *ee* in *lede* en *snemen* is naar mijn mening een *jee* voorafgegaan en de *ee* van deze *j + ee*, deze ‘nieuwe’, door rekking ontstane *ee*, heeft zich aangesloten bij de ‘oude’ *ee* die de *ê*^{2} voortzette, de *ee* van *spegel*. Bij diezelfde ‘oude’ *ee* sloot zich tussen 800 en 1000 ook de umlaut van gm. *ô* aan, oorspronkelijk een *öö*, maar toen op zijn laat-ingweoons gedelabialiseerd tot *ee*. De abstracte formule *i + o > i + ö > i + e* moet wellicht historisch ‘geconcretiseerd’ worden tot: *i + o > j + o > j + oo > j + öö > j + ee*. Oftewel: het tweede element van de groep *j + öö* is wellicht vóór 800 al samengevallen met het umlautsproduct van gm. *ô* en ná 800 tezamen met deze umlauts-*öö* gedelabialiseerd tot *ee*, de *ee* van *spegel*. Bij de ‘frankisering’ - of ‘vervlaamsing’ - van het ingweoonse ‘kustnederlands’ ná 1000 zijn de meeste *ee*'s die niet ‘scherplang’ waren vervangen door *ie*'s - dus: *liede*, *sniemen*, *spiegel*, maar ook bijvoorbeeld *ongedieve*, met umlaut van gm. *ô* -, maar de enkele ‘achterblijvers’ die op ‘kustnederlands’ standpunt bleven staan hebben hun *ee* aangepast bij de ‘zachtlange’. *Lede*, *snemen* en *spegel* handhaafden zich als dialectismen, toegelaten westvlaamse varianten in de algemeen-vlaamse literatuurtaal van de 13de en 14de eeuw.

Beste Willem, beste jubilaris, ik ben in mijn verbeelding naar het Westvlaanderen van duizend jaar geleden, nee, van álle eeuwen, gereisd om jou, westvlaming bij uitstek, wetenschappelijk te huldigen. Is mijn stukje misschien wat al te speculatief uitgevallen, welnu, bij een gelegenheid als deze lijkt mij ook enig ‘divertissement’ niet ongepast, of hoe zeg je dat bij jullie, op zijn westvlaams?

Entre deux excellentes bouteilles de vieux vin
door Lotte en Wytze Hellinga

Op een decemberavond van het jaar 1850 zat in de abdij van Averbode de bibliothecaris, kanunnik Joris, bij een glas wijn te praten met een welkome gast, zijn vriend en collega Eduard van Even, toen onderbibliothecaris van de Katholieke Universiteit te Leuven, die voor een bezoek van enkele dagen was overgekomen om de schatten van de kloosterbibliotheek te leren kennen. Deze avond had de gastheer wel iets heel bijzonders te voorschijn gehaald. - Ge zult de tekst van wat ik U ga tonen natuurlijk kennen, zal hij gezegd hebben. Ge zult er zeker ook heel wat uitgaven van kennen en verschillende wel zelf gezien hebben. Want het is ‘Der sielen troost’, de grote alleen, wel te verstaan. Maar het zal mij verwonderen als ge ooit een ander exemplaar van déze uitgave hebt gezien, en het zou mij ook verwonderen als ge ooit van de drukker van dit boek hebt gehoord. - En hij legde voor zijn gast het, tot nu toe unieke, exemplaar neer van ‘der zielen troest dy es gheprint Ter eeren ende ter weerdicheyt der gheboden gods. By my pyeter werrecoren wonende tsente mertensdyck in Zeelant’, nog wel met datum en al: ‘Anno domini M.cccc.lxxviii. mensis nouembris’.

De ogen moeten Van Even welhaast uit het hoofd gerold zijn toen hij het boek, een klein-folio, in zijn handen had, en de merkwaardige colofon las die later zo velen heeft getroffen en zelfs vertederd, - de woorden van die bescheiden drukker in het verre verleden die zich deemoedig verontschuldigt voor zijn tekortkomingen; en toen hij de hem onbekende letter zag, de merkwaardige opmaak van sommige bladzijden, de eigenaardige zettersgewoonte om slotwoorden soms met een kapitaal te doen eindigen. En dan weer de naam van de drukker en de plaats waar hij werkte! Onbekend aan de bibliografen! ‘Totaal onbekend’ zeggen deze zelf nogal eens met een emfase die wat humoristisch aandoet wanneer men niet weet dat zij ermee bedoelen dat er ook geen aanwijzingen voor te vinden zijn in hun oudere vakliteratuur en bronnen, in enige veilingcatalogus van lang geleden bij voorbeeld.

Kanunnik Joris had gelijk. Niet bij Maittaire noch bij Prosper Mar-

chand, niet in Jacob Vissers *Naamlyst*, niet bij Denis, noch bij Panzer, onbekend aan Lambinet, onbekend aan De la Serna Santander! - Ge moet het maar bekend maken, zal de vriendelijke gastheer geopperd hebben, en Van Even heeft dat dan graag toegezegd. Ze zijn het er samen daar die avond in de abdij lachend over eens geweest dat Van Evens bericht dan de grote bibliofielen - zeg maar bibliomanen, met Dibdin! - slapeloze nachten zou bezorgen als zij lagen te denken aan zulk een niet te veroveren zeldzaamheid, - de Vergauwens en de Serrures, en De Jonghe met zijn immense collectie niet te vergeten, en Vander Meersch! Het zal niet boosaardig bedoeld geweest zijn, maar de gastheer kan wel gemonkeld hebben: dat is dan toch de prijs van hun begeerte.

Het gesprek zal verder over de tekst en de uitgaven ervan gegaan zijn, en het is niet bij een eerste fles gebleven, die avond. Inderdaad, Van Even kende er heel wat uitgaafjes van; de tekst was zeer populair geworden: dat had Pieter Werrecoren indertijd heel goed gezien! Het is een volksboek geworden en het wordt vast nog wel gelezen; dat zal Joseph Thys in Antwerpen ons wel kunnen vertellen, die drukt daar op de Vlasmarkt altijd nog volksboekjes die stammen uit de vijftiende, zestiende eeuw. De gastheer op zijn beurt vertelde hoe het boek in de bibliotheek was gekomen. Het kwam uit het adellijk jonkvrouwenstift van Keyserbosch, het voormalige Norbertinessenklooster onder Neer, eeuwen geleden, eerst te Meerbeke, vanuit Averbode gesticht. De Joffers hadden het aan zijn voorganger kanunnik Caenen gegeven, in veilige handen toen het duidelijk werd dat het Stift zou worden opgeheven. En de kanunnik had het goed bewaakt en bewaard, want toen in 1822 een groot deel van de abdij-bibliotheek overging naar de universiteit in Luik had hij het boek in zijn eigen bibliotheek achtergehouden en het zo behouden voor de abdij. Hij moet er uit voorzichtigheid nooit naar buiten over gesproken hebben, terwijl hij anders toch zeer mededeelzaam en behulpzaam was voor beoefenaars van wetenschap. Men hoefde maar te denken aan Ghesquière of De Nelis, - maar ook aan Lambinet was immers de uitgave onbekend gebleven en toch had kanunnik Caenen ook hem met inlichtingen geholpen. Maar hoe het ook zij, het boek was nu veilig en er was geen enkel bezwaar meer het bestaan ervan aan bibliografen en liefhebbers bekend te maken.

En dat dan niet alleen aan de bibliografen, was Van Even van oordeel toen hij in het boek had zitten lezen. De tekst, dat wil zeggen de taal ervan, is ook zeer de moeite waard, voor onze taalliefhebbers, onze taalkundigen, die studie maken van de oudere dialecten. En hij zal verteld

hebben, hoe op het Eerste Nederlandsch Letterkundig Congres, in de zomer van het voorafgaande jaar - Augustus 1849 - in Gent het plan geopperd was om een nieuw soort woordenboek te maken van het taalbezit in de Nederlanden, groter, beter, moderner dan Pieter Nieuwlands Nederduits taalkundig woordenboek, met alle respect voor diens pionierswerk in zijn elf delen, en ook op het tweede congres, dit jaar in Amsterdam, was het plan nog weer ter sprake gekomen. Daarom nam hij zich voor een stukje tekst af te schrijven en in het beloofde artikel de aandacht ook van de dialectologen op het onbekende boek te vestigen. Het moet een van de mooiste avonden geweest zijn voor Van Even in zijn leven met boeken en teksten.

Vijf maanden later - hij dateerde: Louvain, le 14 avril 1851 - hield Van Even zijn woord. In het 'Bulletin du bibliophile belge' van dat jaar publiceerde hij zijn *Notice sur* Pierre Werrecoren, *imprimeur à St.-Maertensdyk*, *en Zélande* (*1478*), waarbij hij de dialectologen niet vergat en evenmin vergat de tekstgedeeltes in het Frans te vertalen. Het is vanuit dat stuk dat wij ons gesprek op die avond in de abdij hebben terug-gedacht. De *Notice* werd ook afzonderlijk uitgegeven door J.M. Heberlé in Brussel en vond de belangstelling die het verdiende. Nog in 1852 vestigde ds. H.M.C. van Oosterzee er de aandacht op in een duidelijke samenvatting, die hij in het door hem verzamelde jaarboekje *Zeeland* opnam. In 1853 werd, wel door hemzelf, deze samenvatting ingezonden naar het 'Nieuwsblad voor den Boekhandel', waar het anoniem geplaatst werd in Nr. 11 van de 20ste jaargang, van 17 maart; kort daarop lokte het een ander ingezonden stuk uit, over *Zeeuwsche Boekdrukkers in de 15*e *en de 16*e *eeuw*, waarin de schrijver, die zich tekende met J., begon met erop te wijzen dat het ingezonden stuk in Nr. 11 (er staat: nr. IX!) de bijdrage was van Van Oosterzee uit *Zeeland*, *1852*. Nog in hetzelfde jaar, in de derde jaargang van het 'Weekblad voor den Boekhandel', in Nr. 43 van 22 october, wees P.A. Tiele op Werrecoren, in de serie *Losse Schetsen uit de Geschiedenis der boeken: De Boekdrukkunst in Nederland in de 15*e *Eeuw*, die hij daarin toen, anoniem, publiceerde, met vermelding van de publicaties van Van Even en Van Oosterzee. Er was dus bekendheid genoeg gegeven aan de 'nieuwe' incunabeldrukker en zijn boek, - althans in de kringen waar men volle aandacht had voor het boek als boek en voor bibliografie. Vander Meersch nam alles over in zijn *Recherches* van 1856.

Van het nieuwe, welkome en kostelijke gegeven (geen 'ontdekking' overigens van Van Even, zoals men het wel eens genoemd heeft), werd ook, zoals te begrijpen is, met veel aandacht kennis genomen in de

Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Daar had de bibliothecaris Johan Willem Holtrop intussen ‘in beginsel’ zijn catalogus van de incunabelen voltooid; - maar ieder nieuw exemplaar dat hij verwierf (of op andere wijze onder ogen kreeg) kon nieuwe problemen voor hem opleveren omdat hij, speciaal op basis van de drukken in de Nederlanden, door systematische typenvergelijking de bibliografie van de oude drukken tot een wetenschap ontwikkelde. Daarbij verzamelde hij, na 1843 in toenemende mate geholpen door zijn jonge zwager en medewerker Marinus F.A.G. Campbell, de bouwstoffen voor een ideale bibliografie op chronologische grondslag van de vijftiende-eeuwse drukken (gegevens die later door Campbell in de *Annales* (1874) zouden worden gepubliceerd), terwijl hij droomde van zijn typenatlas, die hij direct na het uiteindelijk verschijnen van zijn catalogus in 1856 onder de titel *Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle* in afleveringen begon uit te geven. Een fiche voor Werrecoren en *Der zyelen troeste* werd gemaakt. Maar het zou nog jaren duren voordat Holtrop ervan gebruik kon maken.

Vanaf december 1856 verschenen de afleveringen van de *Monuments* met vrij grote regelmaat en toen in september van het jaar 1864 de uitgever Nijhoff de 19e aflevering aankondigde, zag Holtrop de voltooiing van zijn levenswerk naderen. De taak die hem restte was hoofdzakelijk de publicatie van min bereikbare bronnen en met al zijn energie ging hij daarvoor aan het werk. Dit bracht dan eindelijk ook Werrecoren uit de fichesdoos te voorschijn, en het betekende dat zijn boek nu uit Averbode naar Den Haag moest komen, om in het atelier Spanier een keuze voor de illustratie van het lettertype te kunnen laten lithograferen. Holtrop deed hiertoe een beroep op de hulp van een geestelijke wiens stem gezag en vertrouwen had in de wereld van Kerk en klooster, de Zeereerwaarde Heer J.W.L. Smit, hoogleraar in de Kerkelijke geschiedenis aan het Groot-Seminarie te Warmond. Het werd niet vergeefs gedaan. Professor Smit, een geboren Hagenaar, was, zoals verwacht kon worden en ook uit de uitleenboeken blijkt, een bezoeker van de Koninklijke Bibliotheek. Hij was bovendien niet alleen historicus, maar ook een ware boekenminnaar. Vanaf zijn jongensjaren was hij lang een trouw bezoeker geweest van de Haagse boekenstalletjes en hij deed er menig bijzondere vondst voor zijn eigen bibliotheek (die hij later aan ‘Warmond’ schonk), een verzameling waarin ook een bijzondere belangstelling tot uitdrukking kwam voor een gebied dat men toen misschien niet zo gauw bij een geestelijke verwacht zou hebben, en wel voor alles wat het toneel betrof. In die belangstelling vond hij zich bovendien verenigd met Holtrop. Er

werd naar Averbode geschreven, en de prior van de abdij reageerde welwillend: het kostbare boek zou naar Warmond gezonden worden en Professor Smit kon het, op zijn verantwoording, ter beschikking stellen van de heer Holtrop.

De spanning die de toezegging in Den Haag veroorzaakte, moet ook overgedragen zijn op Warmond. Dat blijkt uit enkele briefjes van Smit aan Holtrop: 'ik verwacht met iedere spoortrein het door UWelEd: verlangde boek "*der Zielen troest*" uit België', schrijft hij op 8 februari 1865, 'en heb alle reden, te gelooven dat ik het heden of morgen aan UWelEd: zal kunnen toezenden, hetgeen ik onmiddellijk na ontvangst alhier, doen zal'. Blijft het dan toch uit, dan volgt drie dagen later weer een briefje: 'ik kan deze vertraging slechts verklaren door het onderstellen eener afwezigheid van den Prior, of wel eener nalatigheid aan een der kantoren van *Van Gend en Loos*', maar hij heeft intussen al geïnformeerd, 'naar beide zijden', en vraagt om nog een paar dagen geduld. Twee dagen later is het er, gelukkig, en het mag tot ultimo april ter beschikking blijven. De Schrijver voegt dan een P.S. aan zijn spoedbriefje toe: 'N.B. *Der Sielen Troest* is no. 2 in den band'.

Holtrop zal het pakje geopend hebben met niet minder spanning dan waarmee vijftien jaren tevoren Van Even de band opensloeg, toen die hem in handen werd gegeven. Maar zijn verwondering en opwinding moeten nòg groter geweest zijn toen het exemplaar vóór hem lag. Wat hij vóór zich zag en nu in handen nam, was een convoluut in een perkamenten, ja achttiende-eeuwse band in nogal deplorabele toestand. En was dàt het exemplaar dat hij uit Van Evens publicatie kende?! Holtrop zal het artikel wel naast zich gehad hebben toen het boek kwam, en nu kon hij met eigen ogen herlezen wat Van Even daar had geschreven. Niets van zo'n perkamenten band, geenszins! 'C'est un exemplaire magnifique. Il est aussi bien conservé que s'il venait sortir de la presse. Le livre est encore dans sa reliure primitive. Cette reliure est fort simple: c'est en ais de bois recouvert de cuir fauve sillonné de différents contours tracés à l'aide d'un fer chaud' ... Een *tweede* exemplaar dus! de paters hebben, met recht, hun kostelijkste exemplaar niet toevertrouwd aan de reis en aan Van Gend en Loos! Maar welk een kans! welk een mogelijkheid om dan dit exemplaar van de onbekende drukker met de onbekende letter te behouden, te verwerven voor de Koninklijke Bibliotheek, - als men het verkopen wil!

Hoe Holtrop hierna te werk gegaan is, weten wij niet, - behalve dan dat zijn keuze voor de *Monuments* gekend kan worden uit Planche 86 (116). Of hij zelf eerst naar Averbode geschreven heeft, dan wel

opnieuw direct de bemiddeling van professor Smit weer inriep? Maar vast staat dat deze zijn steun en toeverlaat zelf naar Averbode gegaan is om zich op de hoogte te stellen. In een brief van 13 mei, toen het exemplaar, naar wij mogen aannemen, alweer veilig onder de hoede van kanunnik Joris was teruggekeerd, bracht Smit aan Holtrop verslag uit van zijn bevindingen. Het was, oh bittere teleurstelling, een koude, ontnuchterende douche!

> 'Bij mijn bezoek in de abdij van Averbode vernam ik met volkomen zekerheid het volgende:
>
> 1e Nooit is er, zoover men weet, aldaar een ander exemplaar van "der Zielen troest" voorhanden geweest, dan het onlangs aan UWelEd: toegezondene.
>
> 2e De heer *van Even* heeft geen ander exemplaar voor zich gehad, en het aan ZEd: vertoonde boek was *toen* in denzelfden toestand als nu, en zoo als UWelEd: het gezien hebt.
>
> 3e Bij het verschijnen zijner *Notice sur P. Werrecoren* is ZEd: in de abdij door den toenmaligen Bibliothekaris en andere abdij-heeren geïnterpelleerd over dezelfde punten van verschil, welke door UWelEd: zijn opgemerkt tusschen het *beschrevene* (= geïmagineerde) en het eenige *werkelijk bestaande* exemplaar.
>
> 4e De heer van Even heeft daarop het verschil tusschen zijne beschrijving en de werkelijke aanstonds erkend, en tot opheldering aangevoerd, dat hij, voor zoo ver het essentiëel-wetenswaardige betrof, zich getrouw aan de waarheid had gehouden, maar gemeend had, de bijzaken met "wat blommekens te mogen omhángen en ópsieren"; ik meen, dat dergelijke romantisering weinig kans heeft, om door UWelEd: te worden goedgekeurd; zelfs denk ik, dat UWelEd: nog minder dan ik als verschooning zult doen gelden, dat de fantaiserende bibliograaf een veertien jaren jonger was dan nu, en zich door middel der *Notice* wilde doen opmerken.
> Overigens heeft de HoogEerw. Prior mij verzekerd van zijn bereidwilligheid, om, zoo dikwerf UWelEd: zulks verlangen zult, met hetgeen in de uitmuntende bibliotheek der abdij aanwezig is, UWelEd: van dienst te zijn'.

Voor Holtrop, een doorzetter, een doordrijver, was echter hiermee de zaak toch niet afgedaan. Hij was allerminst anti-katholiek, maar deze keer had hij, zo te zeggen: als goed negentiende-eeuws liberaal, vooralsnog meer vertrouwen in de deskundigheid en wetenschappelijke integriteit van de bibliothecaris-bibliograaf Van Even dan in de monniken in Averbode met hun slimheid. Hij heeft er nog een dag of tien over nagedacht en nam toen het besluit Van Even zèlf te hulp te roepen. Op 26 mei nam hij de pen ter hand voor een brief die in origineel niet is overgeleverd. Maar wel is overgeleverd het concept in Den Haag,

of liever: de concepten, want het zijn er twee. Het heeft Holtrop kennelijk heel wat moeite gekost het delicate verzoek om inlichtingen voor elkaar te krijgen, als wij de documenten bezien met hun probeersels en doorhalingen; één ervan werd onderweg reeds afgebroken. Wij halen dit er uit, van wat hij toen aan Van Even (die inmiddels 'archiviste à Louvain' was geworden) schreef:

Het uitgangspunt was, zo begon hij, uit de aard der zaak Van Evens interessante *Notice* geweest, en de prior in Averbode was zo vriendelijk geweest hem, Holtrop, het exemplaar ter beschikking te stellen voor de *Monuments typographiques*. Maar hoezeer verschilde dat exemplaar van het prachtige boek dat Van Even had beschreven!

> 'L'exemplaire que j'ai vu est relié avec un autre incunable dans une mauvaise reliure de parchemin du XVIIIe Siècle. Il est incomplet puisqu'il y manque plusieurs feuillets, d'autres sont déchirées et en général il est sali par la poussière et par le contact de mains peu propres - Ceci me faisait supposer qu'il existe *deux* exemplaires, celui décrit par vous et celui que l'on m'a confié probablement afin de garantir l'autre des dommages qui auraient pu lui arriver pendant le trajet.
> Je croyais voir là peut-être une occasion pour augmenter la collection d'Incunables de notre Bibliothèque Royale par ce second exemplaire; mais on me dit qu'il n'y a à la Bibliothèque d'Averbode qu'un seul exemplaire qui a été décrit par Vous, et que c'est le même que j'ai vu, et que si votre description n'est pas exacte pour quelques détails, c'est que Vous avez fait cela pour rehausser la valeur de cet incunable. Mais cette assertion me parait si étrange que je n'ose l'accepter. Dans cette état de choses je prends la liberté de Vous faire part de cette circonstance. Ou bien il y a deux exemplaires et les religieux ne veulent pas l'avouer; ou s'il n'y a qu'un seul ce n'est pas l'exemplaire décrit par Vous; et il ne serait pas impossible de trouver les trâces de ce livre. C'est pourquoi je m'adresse à Vous, monsieur, avec la prière de vouloir me dire si Vous Vous rappelez encore de l'exactitude de votre description'.

Arme Van Even! Als men voor een kleine onschuldige zonde zó gestraft moet worden ... Hoe verdient het dan wel de gróte IJdeltuiten in dit leven te vergaan? Maar was het wel ijdelheid waardoor Van Even ertoe gebracht was zijn beschrijving een beetje te ... vervalsen? Uit zijn leven en werk en bescheiden loopbaan maakt men die menselijke al te menselijke eigenschap bij hem toch niet op. Of was het vergeetachtigheid waardoor wellicht op grond van onvoldoende aantekeningen iets uit het geheugen door hem was gereconstrueerd, zonder voldoende navraag, - wellicht om niet lastig te zijn? De mededeling van professor Smit wijst echter niet daarop, en bovendien is er een briefje over in Averbode waarin Van Even aan zijn 'bien cher ami' nog nadere inlich-

tingen vraagt van bibliografische aard. Ja, verdient een mooi boek soms niet een mooie band? Dat is eigenlijk wat uit Averbode als eerste reden werd gesuggereerd. En dat dan uit eigenbelang van de schrijver van de *Notice* die ... daar toch waarachtig niet beter van kon worden?! Keren wij terug naar die decemberavond in de abdij, evenals Van Even in gedachte teruggekeerd zal zijn toen hij in zijn artikel schreef: 'Telle est la description et l'histoire d'un incunable entièrement inconnu et qui causera, on est en droit de le croire, de pénibles insomnies aux bibliophiles de la valeur de MM. le sénateur Vergauwen, le professeur Serrure, Th. de Jonghe et l'archiviste Vander Meersch' ... Voor wie was die oorspronkelijke 'reliure primitive' eigenlijk bestemd, - om ervan te watertanden? Aan wie zullen wij hierover het laatste woord laten? Aan wie anders dan aan Van Even? Ziehier zijn antwoord aan Holtrop van 29 mei 1865:

> Monsieur le Bibliothécaire
>
> 'Je ne pense pas, qu'il existe à la Bibliothèque d'Averbode un second exemplaire du Zielentroost de Pierre Werrecoren. J'ai vu ce livre, en 1849, entre deux excellentes bouteilles de vieux vin. Alors je n'avais nullement l'intention de lui consacrer une notice. Plus tard, et à ma demande, mon ami Joris, alors Bibliothécaire d'Averbode, m'en a procuré une description, sans s'occuper de la couverture, si mes souvenirs sont exacts. Vous comprendrez donc aisément qu'ayant vu tant d'incunables et écrivant de mémoire j'ai pu me tromper au sujet de la reliure de ce volume. Mais je me rappelle qu'il était alors très-propre. S'il est actuellement taché c'est qu'il a dû se trouver depuis dans des mains profanes.'

Toen Holtrop tot zo ver het briefje gelezen had, moest hij het voor het vervolg ervan omdraaien, en daar staat Van Evens aanwijzing voor het eigenlijke 'laatste woord':

> 'Si vous désirez des renseignements plus complets sur l'état de ce livre en 1849, veuillez-vous adresser en mon nom à Mr Stanislas Joris, curé à Malmédy (frontière)'.
> Veuillez recevoir, Monsieur, l'assurance de ma haute considération,
> E. van Even

Zien wij de briefschrijver hier niet even over zijn papier in de verte, in tijd en ruimte, staren, en horen wij hem dan denken? - 'Zo, mon bien cher ami Stanislas, dat is dan voor jòu, als jouw aandeel aan die avond ... Drink er nog maar eens een glas op!'. En dan leest hij de dringende, nee, de toch wel indringerige brief van de inmiddels zo

beroemde en altijd lastige Holtrop over, neemt zijn pen nog eens op en schrijft zijn P.S.:

‘Veuillez me rappeler au souvenir de Mr^s^. Campbell et Nijhoff’.

Met andere woorden, na al die drukte: Je m'en fiche pas mal! (iets dat zich op velerlei wijze in goed Brabants laat vertalen).

Enkele toelichtende aantekeningen

Voor de beschrijving van het boek zie CAMPBELL, *Annales*, onder CA 1543, en POLAIN onder No. 3533 (er staat abusievelijk 3353).

Wij gaan hier niet in op de bibliografische aspecten; later nog gevonden fragmenten hebben (nog) geen nieuw inzicht opgeleverd. Wel wijzen wij op de studie van P. BONAVENTURA KRUITWAGEN ofm. over Werrecoren, en in het bijzonder over de vraag of deze ook het *Correctorium*, KRONENBERG, *Contributions*, No. 498a, gedrukt heeft, eerst verschenen in 1940 in het gedenkboek *Berend Modderman*, en herdrukt in zijn *Laat-Middeleeuwsche paleografica*, enz. (1942), 227-245 (de verwijzing naar de Inleiding, p. XXI, moet zijn p. XIII-XIV). Zie daarbij ook HELLINGA, *Printing Types* I, 44-45 over de Printer of Correctorium, en 45-46 over Werrecoren.

De filologen en bibliofielen die door VAN EVEN in zijn *Notice* worden genoemd - een publicatie die alleszins herlezing verdient -, zijn of voldoende bekend of gemakkelijk in de bio-bibliografische literatuur te vinden. Ditzelfde geldt voor de oudere bibliografische literatuur die door ons genoemd wordt.

De bibliofiel J.B.Th. de Jonghe (1801-1860) is vermoedelijk minder bekend. Zijn verzameling werd als een der grootste in België beschouwd, direct na die van Lammens en van Van Hulthem. De collectie werd door Heussner in Brussel geveild in 1860-61; in de catalogus staat De Jonghe's levensbericht door Ruelens. De Antwerpenaar Thys, die Van Even noemt, wordt vermeld bij Olthoff en in het *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen* 5, p. 18 (waarop de medewerkers van de Bibliotheek van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels ons vriendelijk attent maakten). Voor het *Stift Keizerbosch* zie men SCHOENGEN, *Monasticon Batavum* II (1941). Holtrops correspondentie en concepten berusten in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Over Prof. J.W.L. Smit schreef A.H. HENSEN uitvoerig in *NNBW* 2 (1912). ‘De schrijver die zich tekende met J.’ (op blz. 223) was de Zwitsers-Nederlandse antiquaar-bibliofiel J.L.C. Jacob, in Den Haag.

Assimilatie en Sandhi in het Nederlands (Enkele kanttekeningen)

door M. Hoebeke

Ongeveer twaalf jaar geleden liet P.C. Paardekooper, *Nieuwe Taalgids*, LIII, blz. 303-314, een nogal negatief opstel verschijnen, waarin hij het begrip en de term assimilatie afmaakte. Hij kwam tot de konklusie, dat we het begrip in moderne termen weer moeten geven met 'diskrepantie tussen foneem en fonetische realisatie' en dat, zowel synchronisch als diachronisch de 'assimilatie reddeloos verloren' is (t.a. p. 314). Voor zover ik zie is er op het betoog van Paardekooper, althans in geschrifte, geen reaktie gekomen, maar iedereen kan gemakkelijk konstateren, dat zowel fonetici als fonologen de term assimilatie rustig verder blijven gebruiken.

Om tot zo'n drastische formulering van zijn zienswijze te komen, had Paardekooper uit het standpunt van een formele linguïstiek een stevig betoog opgebouwd en vooral de formuleringen van de 'oude fonetici', die van vóór 1928[1], op de korrel genomen. Hij had o.m. ook op Blancquaerts formuleringen en opvattingen scherpe kritiek geoefend. Zowel Blancquaerts handboek (1942) als zijn opstel over '*Sandhi*' *en* '*Assimilatie*' (1939) hadden het nogal te verduren gekregen.

Intussen zijn de standpunten alweer gewijzigd en even belangrijk als 1928 mogen we nu het jaar 1962 en vooral het jaar 1968 noemen[2]. Zonder nu het werk van Chomsky en Halle tot een nieuwe bijbel te willen verheffen, zal toch niemand meer willen (of durven?) beweren dat de dingen zich sedert ± 1960 niet grondig hebben gewijzigd. De tijden zijn ongetwijfeld rijp om vroegere standpunten en meningen te herzien. Het verschil tussen vroeger en nu is evenwel, dat men nu het gevaar loopt veel vlugger 'oud' te worden dan dat voor de generatie van vóór 1928 het geval was.

Het is me niet mogelijk hier al de door Paardekooper aan de orde gestelde punten een voor een te behandelen en ik moet me beperken tot enkele van zijn bezwaren. Bovendien zal ik alleen de assimilatie van konsonanten beschouwen en dan nog zo goed als uitsluitend de akoestische assimilatie. Ik wil trouwens ook enkele kanttekeningen maken bij de behandeling daarvan in recente geschriften.

Ik kan al dadelijk zeggen dat ik het met een aantal stellingen van Paardekooper eens kan zijn. Met hem neem ik aan, dat de term 'sandhi' niet zo dadelijk aan de kant moest worden gedaan. Er is daarvoor al een eenvoudige reden: de betekenisvelden van assimilatie en sandhi dekken elkaar niet en er zijn sandhiverschijnselen die met 'assimilatie' niets te maken hebben. Paardekooper vermeldde (1960: 309) gevallen die we *liëring*, dus 'sandhi' kunnen noemen, zoals: *heb-je-n'-em gezien*, maar J. Leenen (1958: 43) had dergelijke gevallen van liëring al voor hem opgemerkt en 'sandhi' genoemd[3]. En terecht rekenen Cohen c.s. (1959: 47) de 'juncture'-verschijnselen tot de sandhi, zodat voor deze auteurs 'sandhi' meer dekt dan alleen *zinssandhi*, de enige sandhi-soort die Paardekooper (1960: 314) wil aanvaarden. Ze noemen t.a.p. 'de veranderingen die plaatsvinden bij het samentreffen van woorden in de zin of woorddelen in een samenstelling' *sandhi* en ze deden dat ook nog in de tweede druk (1961: 51-52). Van den Berg maakt een onderscheid tussen 'inwendige assimilatie' en 'uitwendige' of 'sandhi'; aan de laatste term geeft hij dus alleen de betekenis van *zins*sandhi (Van den Berg 1958: 73, 1972: 51). Ik kom daar straks nog op terug.

Verder ben ik het er met Paardekooper ook over eens dat 'klankverandering' een begrip is dat allerlei problemen met zich meebrengt (1962: 304). Ik neem ook aan dat Blancquaerts definitie van de assimilatie niet gelukkig was en die van Zwaardemaker-Eijkman (1928: 222) evenmin, dat Blancquaert - en andere 'oude fonetici' - uitgingen van een fonologische basis, ook al gebeurde dat impliciet en niet expliciet, en vooral dat niet alle klankveranderingen door assimilatie kunnen worden verklaard. En er zijn nog punten waarover ik het met Paardekooper eens kan zijn. Maar ik volg hem niet wanneer hij zegt, dat de term assimilatie onbruikbaar is; wel geef ik toe dat die fonologisch-fonetisch moet worden gedefinieerd (Vgl. P. 1960: 305: 'hoogstens fonologisch-fonetisch').

Paardekooper konstateert dat Zwaardemaker-Eijkman, Blancquaert e.a. het hebben over 'klankverandering', 'wijziging' e.d. (P. 1960: 304-305), maar dat acht hij onaanvaardbaar: een klank (d.w.z. als geluid) is wat hij is en verandert niet, iets wat wel niemand zal tegenspreken. Doet men een beroep op diachrone beschouwingen, dan zijn die waardeloos voor een synchrone redenering, en de fonologie kan al evenmin licht brengen. Want van 'klankverandering' is er bij de woordnoch zinsassimilatie sprake en 'verschil tussen foneem en klank is er bij de woordassimilatie niet; wel bij de zinsassimilatie'. Bovendien vindt Paardekooper ook dat Zwaardemaker - Eijkman, Blancquaert e.a.

‘misleid’ waren door de spelling. Mocht het begrip assimilatie reden van bestaan hebben, dan ‘hoort (het) hoogstens thuis binnen het begrip kombinatorische variatie’ (1960: 304 en 314).

Paardekooper demonstreert zijn stelling (304-305) aan de hand van een geval als *opset*. ‘Heeft [□ps□t], zo vraagt hij, als foneeminventaris, misschien /□pz□t/ en *schuilt er onder* (curs. van mij) de *s*-klank misschien een *z*-foneem?’. En hij ziet daarvoor geen enkele reden. ‘Daarentegen schuilt er onder de *s*-klank van [□ks□t] wel degelijk een *z*-foneem. Terwijl [□ps□t] nooit een andere klankvorm kent, verschijnt het tweede element van [□ks□t] soms wel onder een andere klankvorm: (j□iz□t, z□t□k] enz. En het is heel duidelijk dat die twee vormen niet gelijkwaardig zijn: [z□t] kan in veel meer omgevingen voorkomen als [s□t].’

De moeilijkheden i.v.m. de formuleringen van de ‘oude fonetici’ vloeien voort uit het feit dat ze de term klank in dubbelzinnige betekenis hebben gebruikt: ‘earlier students could say “sound” and mean both the objective articulatory and acoustic phenomenon on the one hand, and the structural unit on the other. Jakob Grimm was in some ways a phonologist (in the sense of the Cercle Linguistique de Prague) precisely because he was not a phonetician (Twadell 1935; 1967: 55). Dat iemand als Blancquaert te veel een foneticus en te weinig een fonoloog was mag waar zijn, dat hij door diachrone beschouwing was beïnvloed evenzeer, maar dat hij zich door de spelling liet (mis)leiden is een bewering die ik niet bewezen acht.

Blancquaert had assimilatie als volgt gedefinieerd: “Assimilatie is een wijziging van opeenvolgende spraakklanken als gevolg van een vermindering of totale opheffing van de verschillen die zij vertonen ten opzichte van de stem, de spanning en de articulatie” (1934: 155, 1942: 156). Hij sprak dus van *vermindering* of totale opheffing van de *verschillen* en ik kan dat niet anders interpreteren dan dat Blancquaert dacht aan *type*-klanken met hun wezenlijke kenmerken, al heeft hij dat niet expliciet in zijn definitie opgenomen. Om te vinden dat in *opset*, net als in b.v. *inzet*, *ik zet*, *zet ik* e.d., de sisklank beantwoordt aan één enkel “onderliggend” foneem, nl. /z/ had hij de spelling niet nodig en volstond zijn “inwendige kennis” van zijn moedertaal. Om die ontdekking te doen kon hij evengoed de spelling missen als Paardekooper om onder de gerealiseerde vorm [k□□ə] de twee onderliggende fonemen /n/ en /j/ te herkennen (P. 1962: 310). Ook de eenheid *kun* komt niet in andere omgevingen (= environments) voor. Als man van de oude school werkte Blancquaert met een onderliggend hypothetisch systeem, al berustte dat systeem misschien wel grotendeels op de resultaten van de diachronie.

Maar zijn "model" had het voordeel zo'n onderliggend systeem niet a priori te verwerpen. Blancquaert volgde een IP-methode (= item-process); die van Paardekooper was van het IA-type (= item-arrangement).[4]

De fonologie van Paardekooper was taxonomisch en de relaties die hij tussen waarneembare en strukturele eenheden wél wou leggen waren in de eerste plaats één-op-één-relaties (one-to-one), zodat het moeilijk anders kon of hij moest in *opset* een foneem /s/ vinden en het foneem /z/ verwerpen. Paardekooper bleef aldus steken bij de "diskrepantie" tussen foneem en fonetische realisatie'. Hij had een stap verder moeten zetten en niet a priori stellen, dat het niet mogelijk is de fonologisch-fonetische laag van een taal te beschrijven door middel van een aantal vaste kriteria (vgl. P. 1962: 308). Dat Paardekooper nochtans zeer goed heeft aangevoeld waar de knelpunten zitten, moge vooral daaruit blijken dat hij (t.a. p. 306) *assimilatie* als grammatikaal-fonisch feit (hij zegt 'fonischgrammatikaal') zeer goed denkbaar acht. Hij verwijst daarbij naar R. Jakobson (1949) en voor zover ik zie is Paardekooper bij ons wel de eerste geweest die dit grondbeginsel van de moderne fonologie heeft erkend.

Intussen heeft het begrip assimilatie een andere inhoud gekregen, en nog wel in de zin van een proces, een verandering: een aanpassing van de *distinctive features* van het ene segment aan die van een ander segment. En we kunnen wél vooruit indien we aannemen dat 'assimilation is a process in which two segments are made to agree in the value assigned to one or more features, whereas dissimilation is a process in which two segments are made to disagree in the value assigned to one or more features' (N. Chomsky-M. Halle 1968: 350): m.a.w. aanpassing van één of meer kenmerken van het ene segment aan één of meer kenmerken van een ander segment. Het is trouwens al van vroeger, dat men sprak van 'adaptive changes' en van een 'consonant harmony' eerder dan van 'assimilative change', maar 'Practically, the result is the same' (Heffner 1960: 188 vlgg. en 190). Men zie ook Martinet (1955: 189), die spreekt van 'l'extension d'un trait phonique à un segment voisin'. Dat een dergelijke adaptatie kan gebeuren in de zin van assimilatie indien men op één feature let, en van dissimilatie indien weer op een ander, hoeft helemaal niet te bevreemden. En ook een geval als *was tié maar kapot*, door Paardekooper aangevoerd (1962: 308): *d* van *die* geassimileerd tot *t* met betrekkng tot de stem en gedissimileerd met betrekking tot de spanning ('*D* en *s* zijn allebei lenis, de *t* is fortis'), is helemaal niet vreemd. De behandeling van een vergelijkbaar

geval kan men vinden bij R. Harms (1968: 29). Men hoeft hiervoor de ironische benaming ‘assimodissimilatie’ niet te bedenken.

Ik wil niet beweren dat de oude school het allemaal zo heeft gezien, maar ze stond er dichter bij dan de school van de lineaire fonologie.

De oude school, die van de fonetici van 1870 en later: E. Sievers, H. Sweet, Lundell, Jespersen, Rousselot e.a. werkte met discrete fonetische eenheden, maar heeft niet expliciet genoeg het onderscheid gemaakt tussen de onderliggende abstrakte struktuur en het spel van de artikulaties zelf. ‘Perhaps the only thing not fully recognized was that these categories describe not the speech signal or articulation itself, but the ideal instructions which in large part determine the articulation’ (Postal 1968: 296).

* * *

Paardekooper had, t.a.p. blz. 310, ook bezwaren tegen het feit dat Blancquaert ook gevallen als *bant*, *hep*, *wech* enz. onder de assimilatie rekende en daarbij sprak van ‘assimilatie aan een pauze’, en nam aan dat Blancquaert dat deed in navolging van Sievers (1901: 797). Het is duidelijk dat Blancquaert bij Sievers steun heeft gezocht, maar het is onwaarschijnlijk dat hij bij het opstellen van zijn regels Sievers heeft nagevolgd. Ik weet niet waar Blancquaert zijn regel (I) vandaan heeft gehaald - dat kan de jubilaris beter weten dan ik -, maar ik vermoed, dat hij die van L. Scharpé kan hebben overgenomen (Scharpé 1912: 83-84); steun zal hij trouwens ook bij Zwaardemaker-Eijkman (1928: 226) hebben gevonden. De voornaamste bezwaren van Paardekooper (1962: 310) komen hierop neer: 1° nultekens moeten met voorzichtigheid worden behandeld, 2° ‘het is toch wel buitengewoon vreemd om eerst de pauze (een rust) als nulteken te beschouwen en om daarna stemloosheid een van z'n eigenschappen te noemen’ en welke kenmerken heeft een rust nog meer? 3° wil Blancquaerts definitie van de assimilatie opgaan dan moet men de pauze een ‘spraakklank’ noemen, en verder nog aantonen waarom het geen tien of honderd spraakklanken zijn’.

Deze bezwaren mogen tot op zekere hoogte gegrond zijn: een pauze kan men inderdaad moeilijk een spraakklank noemen. En over de problemen in verband met zero-tekens bestaat een uitvoerige literatuur. Men zie b.v.G.F. Meier 1961, (m.b.t. de fonologie: 152 vlgg.), maar Blancquaerts pauze-regel is uit de assimilatieberegeling moeilijk weg te denken.

Om te beginnen: Blancquaert stond (en staat) met zijn opvatting niet alleen, en dus ook Sievers niet. Handelend over ‘Assimilation

involving the state of the glottis' zegt D. Abercrombie (1967: 135): 'The result of making an assimilation of this type is that two successive different states of the glottis are replacing by a single state which is maintained unchanged'. En verder: 'A comparable replacement of a fully voiced segment by a partly voiced one is found in English in utterance-final position, before a *pause* (curs. van mij). *This is really a kind of assimilation*, *the assimilating factor in this case being silence* (id.), and the consequent relaxed state of the vocal cords (which is similar to their state for a voiceless segment) (t.a. p. 138).[5] We kunnen de pauze in de spraak - hoe kort die ook mag zijn - beschouwen als de *nil phonation*, met 'breath' één van de basiskomponenten van de stemloze klanken (Catford 1964: 30-31), fonering zonder aktiviteit van de supraglottale organen, zonder 'articulatie' dus; auditorisch inderdaad niets, *nothing*, maar in ander opzicht wél iets en een feit dat al lang als een soort van 'juncture' (of beter *boundery*-verschijnsel) in de fonologische beschrijving is opgenomen (Moulton 1947, Jones 1956, Chomsky-Halle-Lukoff 1956). Toegegeven dat grensverschijnselen zich fonetisch op zeer uiteenlopende wijze kunnen manifesteren en aan de fonetici een aantal problemen stellen[6], het is geen reden om de 'boundaries', woord-, morfeen- en syllabegrenzen te negeren. De pauze is als grensverschijnsel een *feature*, gewoonlijk gekarakteriseerd als [- segment]. Men zie J.J. Spa 1970: 195, die het spoor volgt van Chomsky-Halle 1968: 66-67). Maar met R. Lass neem ik liever aan dat # gespecifieerd moet worden als [± segment], gemarkeerd [- stem] (Lass 1971: 16-17). Deze auteur wil zelfs, m.i. op goede gronden, aan # de status toekennen van een stemloze obstruent met assimilerende kracht en adstrueert zijn stelling met voorbeelden uit het Oudengels en het Duits.

Hoe woord-en morfeemgrenzen in het Nederlands op het fonetisch niveau een neerslag kunnen krijgen is al lang bekend, en daarbij speelt de pauze onmiskenbaar een rol. Men leze opnieuw Logeman (1098: vooral 13-17) en men zal inzien hoe de geringste pauze aan dergelijke grenzen de verhoudingen tussen konsonanten totaal wijzigt.

Welke effekten het invoeren van een pauze - ook de geringste - tussen leden van samenstellingen en formatieven in afleidingen heeft, weten we allen. Van Helten (1895: 229) heeft daaraan al aandacht besteed, ook Eijkman (1933: 319) e.a.; (in recente tijd ook Cohen 1959: 46 vlgg.; 1961: 50 vlgg.) en Blancquaert (1934: 158, 1942: 159) heeft daar speciaal de aandacht op gevestigd. En ook Van den Berg (1958: 73, 1972: 51) stelt bij het omschrijven van assimilatie de voorwaarde dat de woorden of woordgroepen of zinnen zonder pauze op elkaar volgen.

Zo wordt b.v. *ombegrepen* met pauze tot *on*-begrepen (een vb. van organische assimilatie) en *huizdeur* tot *huis-deur* etc. In feite hebben we te maken met een geval van 'open juncture' waarvan de gevolgen zijn: het opheffen van de voorwaarden die voor de assimilatie vereist worden.

In het Nederlands bewerkt 'open juncture' tussen twee konsonanten (of twee konsonantclusters) een verschijnsel dat wel met assimilatie en 'sandhi' wat te maken heeft: het blokkeert de normale werking van de assimilatieregels die bij direkt kontakt hetzij normaal of dwingend zijn. Ik zie dan ook geen enkele reden om de aanwezigheid, of mogelijke aanwezigheid van de pauze in de beschrijving van de assimilatieverschijnselen in onze taal niet op te nemen.

De door Paardekooper gewraakte regel (Blancquaerts regel I) is een oude regel, die in een aantal gevallen geleid heeft tot een echte foneemverandering of -vervanging, tot een verandering in de grammatika van het Nederlands dus, zoals b.v. *want* zn., mv. *wanten; schroot: schroten* e.a. (Vgl. Van Helten, t.a.p., 230 en voor andere en meer vb. Schönfeld-Van Loey 1964: 53 vlgg.). Het is evenwel ook een regel die nog springlevend is. Dat kan blijken uit wat er gebeurt met onze leenwoorden met stemhebbende (of half-stemhebbende!) slotkonsonanten uit het Engels. Die verliezen bij ons hun stem en worden scherp. Vgl. Blancquaert (1964: 300): *week-end*(*s*), *porridge*, *club*(*s*), *bull-dog*(*s*) en uit zijn lijst I (leenwoorden met een Engelse of approximatief Engelse uitspraak en gewoonlijk gebruikt door 'more or less well-educated people who have learned English'): /twi□t/ *tweed*. Men zou daaraan nog [dr□χs] *drugs*, met 'devoiced' eind-cluster kunnen toevoegen.[7]

In het spoor van de Praagse school en ook die van Sapir, heeft men dit verschijnsel van de 'verscherping' van slotkonsonanten in het Nederlands en de assimilatieverschijnselen ook in termen van *neutralisatie* behandeld (Van Wijk 1939: 78 en Van den Berg 1958: 74). Van Wijk gaf alleen enkele voorbeelden. Van den Berg rekende het verlies van stem aan het woordeinde tot de 'geconditioneerde neutralisatie', de assimilatiegevallen tot de 'combinatorische neutralisatie', maar gaf voor de akoestische assimilatie toch weer een vrij traditionele voorstelling. Mij is trouwens geen volledig uitgewerkte beregeling van de akoestische assimilatie in termen van neutralisatie bekend. Het zou niet onmogelijk zijn, maar toch weer niet zonder bezwaren. Neutralisatie[8] veronderstelt ook het 'archifoneem[9]' en indien men daarmee op handige wijze het identificeren van het foneem ontwijkt (b.v. /t/ of /d/ in [bant], naast [bandə(n)]), kan men het 'model' waarbinnen men werkt niet

consistent houden. Dat het principe van de neutralisatie niet altijd bruikbaar of geldig is, heeft Hockett (1955: 165) aangetoond.

Paardekooper heeft terecht de behandeling van de assimilatie- en sandhi-verschijnselen door de oude school onbevredigend geacht, maar die school verdiende de harde kritiek die hij erop geoefend heeft stellig niet. Terecht ook heeft hij de 'assimilatie als kombinatorische variatie' als definitieve oplossing afgewezen (P. 1960: 307). Hij had er gerust de behandeling van de assimilatie in de zin van neutralisatie aan toe mogen voegen.

Hij had ook bezwaren tegen de term en het begrip *morfeemgrens* (t.a. p. 306), een begrip dat hij evenzeer als *woordgrens* onbruikbaar noemt (id. 314). De begrippen *morfeen* en *semanteem* kon Paardekooper onmogelijk als taalkundig bruikbaar beschouwen zolang die niet formeel gedefinieerd kunnen worden. Ook op dit punt moeten we Paardekooper gelijk geven: het 'morfeem' is moeilijk te hanteren in een taalkundige descriptie. Maar daarmee is niet gezegd dat er geen minimale eenheden als formatieven bestaan, noch dat het onmogelijk zou zijn die in een grammatikaal model in te bouwen.

* * *

We zijn nu zover dat men ook onze assimilatie van konsonanten volgens het transformationeel-generatieve model is gaan beregelen. Ik noem Van Bakel (1972: 30-33) en Van den Berg (1972: 52-59). Van Bakel deelt mee, dat hij de assimilatiegevallen niet uitputtend heeft behandeld en alleen een illustratie heeft willen geven 'van vragen en antwoorden op het gebied van de Nederlandse fonologie' (t.a. p. 33). Hij vindt een 6-tal regels die hij dan tracht te vereenvoudigen tot een 3-tal.

Geen van beide auteurs heeft evenwel de regel van het verlies van stem vóór een pauze (of aan het woordeinde) in zijn beschrijving van de assimilatiegevallen opgenomen, zodat bepaalde fonologisch-fonetische veranderingen of adaptaties onbeschreven blijven en er zelfs kontradikties ontstaan.

Van den Berg geeft 5 regels die ik hier kort samenvat. Ik geef telkens een voorbeeld van 'inwendige assimilatie' en één van 'uitwendige assimilatie':

1. Stemloze explosief + spirant: de spirant is stemloos: [sχe.pfa□rt] *scheepvaart* - [d□t f□k] *dat vak*.

2. Stemloze explosief + stemhebbende explosief: de eerste wordt stemhebbend: [w□buk] *witboek* - [kr□.bdo.r] *kruipdoor*.
3. Stemloze spirant + stemhebbende explosief → stemhebbende spirant: [h□.zdø□r] *huisdeur* - 'in sandhi' 'soms de progressieve assimilatie tot stemloosheid': [□□st□twa□r] / [□□zd□twa□r] *Is dat waar*? Hierbij wordt dus aangenomen dat de regel zoals hij eerst geformuleerd is, de 'normale' toestand in het Nederlands beschrijft. De mogelijkheden van progressief assimileren tot stemloosheid vóór /d/ op grond van regionale, individuele en kontekstuele verschillen, waarop o.a. Willem Pée (1948) de aandacht heeft gevestigd, kunnen (en moeten) natuurlijk of in de regel worden opgenomen, of afzonderlijk worden beregeld.
4. Stemloze spirant + stemhebbende spirant: de stemhebbende wordt stemloos: [str□fsa□k] *strafzaak* - [h□rt□fsaχt] *hard of zacht*.
5. Stemloze spirant tussen klinkers of tussen klinker en [l, m, n, r, j, w]: wordt heel dikwijls stemhebbend, 'maar er bestaan regionale en individuele verschillen'. Laten we zeggen, dat men deze regel als een optionele regel zou kunnen zien; naast b.v. [v□zn□t] (V.d.B.) is ook [v□sn□t] *visnet* mogelijk, naast [t□zw□l] ook [t□sw□l] *'t is wel*.

Opmerkelijk is nu nog dat Van den Berg bij het verwoorden van zijn regels fonetische tekens invoert; en bij nader onderzoek blijkt ook, dat hij bij zijn formaliseringen het vooral heeft over de fonetische gebeurtenissen aan de oppervlakte, zodat zijn regels moeilijk passen in een kapittel over 'Fonologische regels van het Nederlands'. Uiteindelijk heeft Van den Berg niet veel meer gedaan dan de assimilatieregels van de 'oude fonetici' in formule gezet. Dat bezwaar geldt niet voor Van Bakel.

Er is evenwel meer. Van den Berg komt in kontradikties terecht. Nemen we b.v. het geval *huisdeur*, dat Van den Berg onder zijn derde regel behandelt. In de matrix van het element *huis*- kent hij dus aan de sibilant het kenmerk [- stem] toe (blz. 56). Maar op blz. 60 argumenteert hij terecht, dat we in gevallen als *bood* (waarnaast *boden*) een onderliggende vorm [bo.d] moeten aannemen; in (ik) [h□p] een dito [h□b] (wegens *hebben*); in (ik) [le.f] een dito [le.v] en in (ik) [le.s] de onderliggende vorm [le.z] e.a. Dat komt trouwens geheel overeen met Van Bakel (1972: 9-10): bij deze opvatting is er dus wèl *verschil* tussen foneem en klank, in weerwil van Paardekooper (1960: 305) en verschil tussen foneem en klank kan er dus wel zijn, ook bij de woordassimilatie zoals b.v. in [buntχəno.t] *bondgenoot*.

Dat alles betekent dat ook aan *huis* (wegens *huizen*) op morfofonemisch niveau een struktuurbeschrijving /huiz/ moet worden toegekend

en de sibilant in de matrix het kenmerk [+ stem] moet krijgen. En met welke regel wordt nu dit geval (en nog vele andere) 'beregeld'? Niet door regel 3, tenzij men voorafgaandelijk een andere regel laat opereren en wel de 'pauze'-regel die in het Nederlands slotkonsonanten stemloos maakt en heeft gemaakt: Blancquaerts regel I, de regel die Van den Berg aldus formaliseert (Van den Berg 1972:60):

$$\begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ -\text{ son.} \\ +\text{ stem} \end{bmatrix} \longrightarrow \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ -\text{ son.} \\ -\text{ stem} \end{bmatrix} / \text{——} \ \#$$

en die men kan vereenvoudigen tot

$$\begin{bmatrix} +\text{ obstruent} \\ +\text{ stem} \end{bmatrix} \longrightarrow [-\text{ stem }] / \text{——} \ \# \ \text{(I)}$$

(stemhebbende obstruenten worden stemloos aan het woordeinde).[10] Want die regel heeft men *buiten* de assimilatie gezet!

Dit bezwaar geldt wel voor Van Bakel die ook geen voorafgaandelijke 'devoicing rule' in de beregeling van de assimilatie voorziet.

Een tweede moeilijkheid vloeit daaruit voort, dat men in *huisdeur* /huizdeur/ het eerste lid van de samenstelling wel een 'woorddeel' of een 'morfeem' mag noemen, maar geen *woord* (impliciet doen Van den Berg en Van Bakel dat wel). Ook in *ebdeur*, *ebstrand*, *handzaag*, *dagtaak*, *dagwerk*, *huisvuil* e.d. zijn *eb-*, *hand-*, *dag-*, *huis-* geen woorden, maar formatieven. En indien men nu, zoals Van den Berg en Van Bakel het terecht doen - in een transformatief-generatief model kan het moeilijk anders[11] - verband legt tussen [ɛp] en *ebben*, [h□nt] en *handen*, [d□χ] en *dagen*, [hoe.ys] en *huizen* etc., dan moet men de overgang van de matrix

$$\begin{bmatrix} +\text{ obs.} \\ +\text{ stem} \end{bmatrix} \rightarrow [-\text{ stem }] / \text{——} \ [\text{X}] \ \text{(II) ook vooraf}$$

beregelen en bovendien de betekenis van 'omgeving X' omschrijven. Neemt men aan dat die overgang voortvloeit uit regel (I), dan moet men ook de instruktie geven dat de uit die regel voortvloeiende operaties geldig blijven, ook wanneer een 'woord' in een ander woord als formatief optreedt, d.w.z. vóór een 'morfeem' - grens +, die eigenlijk een # is, d.w.z. een interne woordgrens. En hier komt een ander grondbeginsel in het geding: dat van de *volgorde* der regels, en blijkt ook langs een

andere weg, dat Blancquaerts regel 1 niet zonder meer uit de beschrijving van de assimilatie in het Nederlands kan worden verwijderd.

Heeft men die regel eenmaal opgenomen en gesteld dat men die vóór alle andere laat opereren, dan kan men vooruit met de regels van Van den Berg of met die van Van Bakel, d.w.z. met een stel geordende regels. De vraag wat er gebeurt wanneer tussen morfemen een pauze wordt ingevoerd nl. het terugkeren naar de normale assimilatieloze situatie, kan men dan laten vallen, omdat die regels toch maar gelden wanneer de fonemen met elkaar in direkt kontakt staan. Men zou dan - gesteld ook dat men gespecifieerd heeft dat de werking van # op het woord overgedragen wordt wanneer dat als formatief wordt gebruikt, of dat men erin slaagt dit feit in de formalisering op te nemen - ook aan vereenvoudiging kunnen denken, in de zin van Van Bakel. Maar vereenvoudigen van de regels is niet altijd gemakkelijk en men valt licht in vergissingen. Bij R. Harms (1968:67) komt één regel voor met betrekking tot het Nederlands: het is een assimilatieregel, maar hij is fout. Handelend over 'Abbreviatory devices' (= middelen tot inkrimpen van het aantal regels), geeft de auteur voor onze taal de volgende regel:

$$[\ +\text{obs.}\ ] \quad \rightarrow \quad [\ +\text{voice}\ ] \,/\, \begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ -\text{cont.} \\ +\text{voice} \end{bmatrix}$$

Hij heeft het 'environment-streepje -' weggelaten en leest nu: obstruents are voiced after or before a voiced stop'. Het *after* is er te veel. De stemhebbende occlusieven van het Nederlands zijn /b/ en /d/ en in *ebstand* of *ebstroom*, of in *handtas* wordt de obstruent na resp. /b/ en /d/ niet stemhebbend. Ook Harms had moeten bevroeden dat regel (1) in het Nederlands voorop gaat.

Nog een laatste woord over 'sandhi' en 'assimilatie'. Ik acht de term 'sandhi' niet onbruikbaar als middel om de plaats aan te geven waar de assimilatieverschijnselen zich afspelen, maar dan moet die evengoed gelden voor de 'inwendige' als voor de uitwendige assimilatie, want de verschijnselen die zich voordoen zijn dezelfde.

Zolang we te maken hebben met autochtoon Nederlands taalgoed, met Nederlandse morfemen - in de ruime zin van het woord: woorden en woorden als formatieven gebruikt en andere formatieven - biedt de term 'sandhi' geen grote moeilijkheden: de inwendige en de uitwendige assimilatie vallen onder dezelfde regels. De moeilijkheden beginnen wel in gevallen als [□ps□nt] *absent* (Paardekooper 1960: 306, vtn. 2). Ook

dan zijn dezelfde regels van kracht, maar men kan zonder de diachronie moeilijk van een morfeem *ab*- gewagen. En er zijn nog andere knelpunten. Indien men voor [□ps′□nt] in de onderliggende struktuur een foneem /p/ postuleert - waarmee ik niet beweer dat het zo moét - dan gebeurt er op fonetisch niveau helemaal niets dat noemenswaardig is en hebben we te doen met een van vele gewone gevallen als *optrekken*, *optillen*, *opstaan* etc. Postuleren we foneem /b/ dan liggen de zaken weer anders. Zullen we nu aannemen, dat onze regel (II) ook al afgedaald is tot de syllabegrens? b.v.

$$\begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ +\text{stem} \end{bmatrix} \rightarrow [-\text{stem}] \quad / \text{——} \ [\&] \qquad \text{(III)}$$

Niet iedereen zal dat graag doen, noch aanvaarden. Beter is het dan een regel in te voeren die zegt dat stemhebbende obstruenten vóór andere obstruenten dan /b/ en /d/ stemloos worden:

$$\begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ +\text{stem} \end{bmatrix} \rightarrow [-\text{stem}] \quad / \quad \left\{ \begin{array}{l} - \begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ -\text{cont.} \\ -\text{stem} \end{bmatrix} \\ - \begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ +\text{cont.} \end{bmatrix} \end{array} \right\} \text{(IV)}$$

Die regel is evenwel nog onvolledig. Een vreemdeling die onze taal leert, kan zich terecht afvragen wat er gebeurt, indien de obstruenten door het invoegen van een pauze niet meer direkt bij elkaar aansluiten. Zal het nu [hoe.yz-dø□r] etc. blijven of [hoe.ys-dø□r] etc. worden? Theoretisch zijn ook denkbaar [□p-d□s], [□p-dika□si], [□p-ɛra□si], e.d. voor gewoon [□bd□s], [□bdika□si], [□bɛra□si] e.d. (*abdis*, *abdisatie*, *aberratie*). Wil regel (IV) volledig en expliciet zijn, dan moet men een symbool invoeren ter aanduiding van de pauze, b.v. □, en de regel aanvullen met:

$$\begin{bmatrix} +\text{obs.} \\ +\text{stem} \end{bmatrix} \longrightarrow [-\text{stem}] \quad / \text{——} \ [|]$$

wat men gemakkelijk kan door alleen maar - [□] binnen de accolades van (IV) te plaatsen. Of een dergelijke clusterregel regel (I) dan overbodig maakt, moet nader worden onderzocht: ‘boundaries’ opereren immers op hiërarchische wijze (vgl. Harms 1968: 111).

Maar ook zo'n regel hebben Van den Berg en Van Bakel niet voor-

zien, en een ‘devoicing’-regel hebben we bij de beschrijving van onze assimilatieverschijnselen in elk geval nodig.

Hoe dan ook, van *sandhi* kan men hier nog bezwaarlijk spreken; ook in gevallen als *abt*, *abdij*, *abdis* en vele andere waarin niet aan een morfeemgrens, en zelfs niet aan een syllabegrens kan worden gedacht zoals in *abt*, zou dat niet opgaan. Wel betreft het altijd een geval van fonemen-in-kontakt en die gevallen kunnen we alle beregelen met assimilatie zoals die thans wordt opgevat, zonder nog van assimilatie aan woordgrenzen (zinssandhi), morfeemgrenzen (woordsandhi) of syllabegrenzen te gewagen. Met sandhi kunnen we dat niet. Is ‘sandhi’ dan toch overbodig zoals Blancquaert (1939: 7) dacht? In feite wel: voor de beschrijving van de kwesties die ons hier hebben beziggehouden, kunnen we de term ‘sandhi’ zeker missen.

Bibliografische aantekeningen

ABERCROMBIE, D. 1967. *Elements of General Phonetics*. Edinburgh.

BIERWISCH, M. 1967. *Phonologische Studien*, in *Studia Grammatica*, VI, 7-33. Berlin.

BLANCQUAERT, E. 1934. *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal*. Antwerpen.

BLANCQUAERT, E. 1939. ‘Sandhi’ en ‘Assimilatie’ in *Album philologum voor Prof. Dr. Th. Baader*. Tilburg.

BLANCQUAERT, E. 1942. *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal*^{2}. Antwerpen.

BLANCQUAERT, E. 1964. *English Words in Spoken Flemish*, in *In Honour of Daniel Jones*, 299-305. London.

CATFORD, J.C. 1964. *Phonation Types: The classification of some Laryngeal Components of Speech Production*, in *In Honour of Daniel Jones*, 26-37. London.

CHOMSKY, N. and HALLE, M. 1968. *The Sound Pattern of English*. New York.

CHOMSKY, N., HALLE, M., LUKOFF, F. 1956. *On accent and juncture in English*, in *For Roman Jakobson*, 65-80. The Hague.

COHEN, A. 1959. COHEN, A.; EBELING, C.L.; ERINGA, P.; FOKKEMA, K.; VAN HOEK, A.G.F. *Fonologie van het Nederlands en het Fries*. 's-Gravenhage.

COHEN, A. 1961. Idem, 2^{e} druk.

EIJKMAN, L.P.H., 1933. *Assimilatie* in *De Nieuwe Taalgids*, 27, 315-325.

GRAY, G.W. and WISE, CL. M. 1959. *The Bases of Speech*. New York.

HARMS, R.T. 1968. *Introduction to phonological Theory*. New Jersey.

HEFFNER, R.M.S. 1960. *General Phonetics*. Madison.

HOCKETT, CH.F. 1954. *Two Models of Grammatical Description in Word*, 10, 210-233.

HOCKETT, CH.F. 1955. *A Manual of Phonology*. Baltimore.
JAKOBSON, R. 1949. *The phonemic and grammatical aspects of language in their interrelations*, in *Proceedings of the sixth International Congress of Linguists*, 5-18. Parijs.
JONES, D. 1956. *The Hyphen as a Phonetic Sign*, in *Zs.für Phonetik*, 99-107. Berlin.
LASS, R. 1971. *Boundaries as obstruents: Old English voicing assimilation and universal strength hierarchies*, in *Journal of Linguistics*, 7, 15-30.
LEENEN, J. 1958. *Liaison in het Frans en in het Nederlands*, in *Album Edgard Blancquaert*, 43-52. Tongeren.
LEHISTE, I. 1960. *An acoustic-phonetic study of internal open juncture*, in *Suppl. to Phonetica* 5.
LEHISTE, I. 1964. *Juncture*, in *Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences* (Münster), 172-200. Basel-New York.
LOGEMAN, H. 1908. *Tenuis en Media. Over de Stemverhoudingen bij Konsonanten in Moderne Talen*. Gand.
MALMBERG, B. 1964. *Juncture and syllable division*, in *In Honour of Daniel Jones*, London.
MARTINET, A. 1955. *Economie des changements phonétiques*. Berne.
MEIER, G.F. 1961. *Das Zéro-Problem in der Linguistik*, Berlin.
MOULTON, W.G. 1947. *Juncture in modern Standard German*, in *Language*, 23, 212-226.
PAARDEKOOPER, P.C. 1960. *Assimilatie*, in *De Nieuwe Taalgids*, 53, 303-314.
PÉE, W. 1948. *Regressieve of progressieve Assimilatie*? in *Miscellanea J. Gessler*, 979-987.
POSTAL, P.M. 1968. *Aspects of Phonological Theory*, New York, Evanston, London.
SCHARPÉ, L. 1912. *Nederlandsche Uitspraakleer*. Lier.
SCHÖNFELD, M.-VAN LOEY, A. 1964. *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands*. Zutphen.
SIEVERS, E. 1901. *Grundzüge der Phonetik*. Leipzig.
SPA, J.J. 1970. *Generatieve Fonologie*, in *Levende Talen*, nr. 266, 191-203.
TRAGER, G.L. and BLOCH, B. 1941. *The syllable phonemes of English*, in *Language*, 17, 233-246.
TWADELL, W.F. 1935. *On Defining the Phoneme*, Language Monograph N°. 16. Opnieuw verschenen in Martin Joos, *Readings in linguistics*, Chicago, 1967, 55-80.
VAN BAKEL, J. 1972. *Fonologie* (stencil). Nijmegen.
VAN DEN BERG, B. 1958. *Foniek van het Nederlands*. Den Haag.
VAN DEN BERG, B. 1972. Idem, 6^{e} druk. Den Haag.
VAN HELTEN, W.L. 1895. *Over de verscherpte Uitspraak van de zachte en de verzachte uitspraak van scherpe stomme consonanten in het normale Nederlandsch*, in *Taal en Letteren*, 5, 229-238.
VAN WIJK, N. 1939. *Phonologie*. 's-Gravenhage.

ZANDVOORT, R.W. 1964. *English in the Netherlands*. Groningen.
ZWAARDEMAKER, H. en EIJKMAN, L.P.H. 1928. *Leerboek der Phonetiek*. Haarlem.

Eindnoten:

1 Het jaar waarin de fonologen voor het eerst in het openbaar waren opgetreden, nl. op het linguïstencongres te Leiden (10-15 april).
2 1962: het basisartikel van M. HALLE: *Phonology in Generatieve Grammar* (*Word* 18, 54-73); 1968: N. CHOMSKY-HALLE: *The Sound Pattern in English* (New York-London). M. Halle was met de vernieuwing al begonnen in 1959 met zijn *Sound Pattern of Russian* (The Hague), maar dat werk heeft bij ons niet zo direkt invloed gehad.
3 Ook het al of niet uitspreken van de slot-*n* vóór vokalen levert verschil van verbinding (sandhi) op: zie J. Leenen, t.a.p.
4 De termen zijn van Hockett (1954: 210 vlgg.).
5 Verder zie men ook Gray and Wise (1959: 361).
6 Men zie i.v.m. met juncture-problemen o.a. Trager-Bloch 1941, Lehiste 1960 en 1964, en Malmberg 1964.
7 Zandvoort (1964) behandelt het verschijnsel niet expliciet, maar geeft, blz. XII, toch één voorbeeld: ˈʋikent, Eng. wi:kend.
8 Beide termen in Praagse zin.
9 Beide termen in Praagse zin.
10 Obstruenten (afgekort obs.) zijn de frikatieve en explosieve konsonanten: /p, b, t, d, k, f, v, s, z, x, g/.
11 Vgl. o.a. M. Bierwisch 1967: 15-16. Men zie trouwens ook Van den Berg zelf (1972: 72), n.a.v. de matrijs van de onderliggende vorm hond voor de oppervlakte vorm hunt.

Noten bij noten: proeven van voortgezette uitlegkunde door J. Leenen

Aan de bezorger van *Verzameld Werk van Herman Teirlinck*.

I

K. VAN DE WOESTIJNE, *Een Bundeltje lyrische poëzie*, bezorgd door M. RUTTEN, Onze Bibl. VII, Antwerpen, z.j.

E v e n i n g s c h , in de verbinding: *-e luimen* (van de zee), op blz. 28, in het gedicht dat begint: Hier, waar het gieren zwiert, ter glinster-klare hillen. Dit gedicht vinden wij op blz. 156 van de bundel De Gulden Schaduw in de afdeling Het Huis van den Dichter, III Het Huis aan de Zee (Blankenbergen, 1907-08), Bussum 1910. - In de woordenlijst van Een Bundeltje (blz. 42a) wordt de volgende verklaring gegeven:

'eveningsch: avondsch, crepusculair; Eng. evening'.

Er is geen redenering nodig om er zich van te overtuigen dat deze verklaring te enen male onbevredigend is, en dat het woord als onverstaanbaar aangemerkt zou moeten worden als er geen andere mogelijk was. Gelukkig is er die, en nog wel een volkomen bevredigende.

Evening is de verkorte vorm van de vanouds bekende benaming (dag- en-) nachtevening (equinox), wat wij tweemaal per jaar beleven tegen 21 maart en 21 september, het begin van lente en herfst. De afleiding eveningsch betekent dus equinoctiaal; eveningsche luimen zijn de equinoctiale stormen (of met een germanisme equinoctiaalstormen) in of kort na de tijd der dag-en-nachteveningen. Tot zover Van Dale en in overeenstemming daarmee andere verklarende woordenboeken in verschillende talen. Alleen een Engels woordenboek (Chambers) zegt meer: high gales popularly supposed to prevail about the times of the equinoxes - the belief is unsupported by observation (zware stormen naar

de volksmening verondersteld voor te komen omtrent de tijden van de dag-en-nachteveningen - dit geloof wordt niet gesteund door de waarneming).

Maar de dichter h e e f t het waargenomen, en wel in maart, blijkens vers 3, waarin sprake is van lente-zonne. Er is meer. In De Leemen Torens [2] I, blz. 275, krijgen wij in een van de gedeelten bijgedragen door V.d. Woestijne 'een grootsche parallel van de titanische zee-gedichten in zijn beschrijving van den storm der herfst-evening' (P. Minderaa, K.v.d.W., zijn leven en werken, blz. 411). Een parallel in proza, dus dichter aansluitend bij de werkelijkheid dan het hier ter sprake zijnd gedicht. Maar thans betreft het de 'Herfst-evening', zoals de schrijver het zelf noemt, in overeenstemming met de preciese datering in de roman, niet eens omtrent maar op 21 september 1913. 'Een geweldig schouwspel, zo schrijft hij aan zijn vriend H. Teirlinck, waar ik meer dan eens de reis van Gent naar zee voor ondernomen heb' (t.a.p.). Deze parallel heft alle twijfel op betreffende de betekenis die evening en dus eveningsch (geen van beide in de woordenboeken) voor de dichter en schrijver heeft.

Heeft de m a n Van de Woestijne dat samentreffen van dag-en-nachtevening en zware stormen nu inderdaad en wel herhaaldelijk of zelfs regelmatig beleefd of is het fictie (het samentreffen alleen, wel te verstaan) van de dichter en romanschrijver, die haar oorsprong zou hebben o.a. in lectuur? Minderaa waarschuwt ons (blz. 39) voor het toekennen van autobiografische waarde aan gegevens in poëzie en proza die daar de schijn van hebben.

Dat de equinoctiale stormen niet meer dan volksgeloof zijn, wordt in zoverre wetenschappelijk bekrachtigd, dat ik in de werken over weerkunde en aanverwante vakken door mij nagebladerd daar niets over gevonden heb. Dat volksgeloof moet dan van zeer oude datum zijn. De Latijnse dichter Catullus (84-54 v. Chr.) spreekt in nr. 46 van zijn gedichten (Iam ver egelidos) van caeli furor equinoctialis (het 'eveningse' woeden van de lucht) bij het naderen van de lente. Het is niet onmogelijk dat dit de bron voor V.d.W. is geweest: Catullus was een van de dichters van wie hij hield, die hem ontroerden (Minderaa 276 noot 3 met verwijzing naar Over Schrijvers en Boeken I 46).

Van de Woestijne heeft zijn gedicht niet willen ontsieren met een veelledig geleerd bastaardwoord en is erin geslaagd een gelukkige verdietsing uit te vinden. Dat die meteorologische kunstterm niet bruikbaar is in moderne poëzie voelen ook de vertalers van Catullus, die het begrip op verschillende wijzen in hun taal trachten te benaderen. De Nederlander A. Rutgers van der Loeff (C. Valerius Catullus nagevolgd,

Den Haag 1937) zegt (blz. 52): De Maartse buien, de Duitsers M. Schöne (Catull, Sämtliche Gedichte, München 1940) en P. Mahn (Die Gedichte des Catull, Berlijn 1935) of de door hen bewerkte voorgangers zeggen respectievelijk: die letzten Winterstürme (blz. 24) en: die Wut der Märzenungewitter (blz. 101).

II

G. GEZELLE, *Dichtwerken* [3], bezorgd door F. BAUR, 2 delen, z.j.

1. D e n s t i e t b i e d e n, in: *Niemand*, *die.../ die / bieden den / stiet ons zal!* in Gierzwaluwen, Laatste Verzen, Dichtw. II 665.

'Stiet - stuit, het stuiten. Den stiet bieden = tegenhouden' (Verklarend Glossarium, Dichtw. II 877a).

Deze verklaring lijkt mij niet de juiste te zijn; zij schijnt uit te gaan van de abstracte betekenis stuit = het stuiten, die stuit inderdaad kan hebben (V. Dale stuit IV), maar die wij niet zo maar aan stiet kunnen toekennen; den stuit bieden zou dan gewoon een verwaterende omschrijving van stuiten = tegenhouden zijn.

Ik zou liever uitgaan van de concrete betekenis stuit (of stiet) = onderste of achterste uiteinde van de ruggegraat: (iemand) de stuit bieden is dan hetzelfde als iemand de stuit tonen, laten zien door hem (in dit geval) voorbij te vliegen = sneller kunnen vliegen.

2. W e e, in: *wind en - en wolken*, in Als de ziele luistert, Kleengedichtjes, Dichtw. I 489.

Wee is, met uitsluiting van de betekenis pijn, die hier niet in aanmerking komt, zeker niet zonder meer duidelijk. Het wordt nochtans nergens verklaard of, indien verklaard (o.a. Verkl. Gloss. 887b), dan wordt er niets anders van gezegd dan = weide. Dit kan geen zin geven in dit verband, overigens schrijft Gezelle, behalve om het rijm, zowel wei(de) als wee (of weê).

Maar wee in de hier gezochte betekenis komen wij nog elders tegen bij onze dichter, voor zover door mij opgemerkt ten minste eenmaal, ook gekoppeld met wolken. In Wolkensnee (Rijmsnoer VIII, Dichtw. II 485) wenst hij dat wee noch wolken het hemelsblauw zijns levens zouden verduisteren, alleen wolkensnee, zomerwit.

Dit wee is blijkbaar iets dat in de lucht waar te nemen is, een meteorologisch verschijnsel. In Als de ziele luistert is het iets niet nader bepaalds tussen de twee bekende begrippen wind en wolken, maar in Wolkensnee

wordt het al iets nader voorstelbaars: wolken, maar die de lucht verduisteren, betrokken lucht. Tot zo iets als een woordenboekomschrijving hebben wij het hiermee nog niet gebracht, daarvoor zouden meer gegevens nodig zijn.

3. Vreest God enz., in Rijmreken enz. na Kleengedichtjes in Dichtw. I 525:

Onder deze 'rijmreke' staat van de hand van de bewerker (niet in de door Gezelle zelf bezorgde uitgaven) de vermelding tussen haakjes: 'van de Genestet'.

Het versje komt inderdaad op het eerste gezicht letterlijk overeen met een van de Leekedichtjes (n. XII) van De Génestet. Gezelle moet dat na lectuur in het geheugen zijn blijven hangen tot hij het op den duur als iets uit eigen koker is gaan beschouwen. (Zie bijv. de aantekening bij dit stukje van H.L. Oort in zijn uitgave van de Complete gedichten [4] van De Génestet in de Nederl. Bibliotheek, blz. 409). De overname is nochtans niet zonder enkele wijzigingen gebeurd. Behalve dat hij zonder goede reden (A. Verwey, Ritme en Metrum, Santpoort 1931, blz. 98) van de oorspronkelijke twee verzen er vier gemaakt heeft, heeft Gezelle de tekst spraakkunstig naar zijn taalgebruik gericht (gebiedende wijs op t en éénmaal zijt in plaats van wees), de interpunctie is anders en de titel Geloof en Kritiek is achterwege gebleven. De vermelding: van de Genestet is dus niet juist, juister zou zijn: naar De Génestet.

Maar niet helemaal juist. Wat in dit verband bij mijn weten nog niet is opgemerkt, is dat het rijmpje ook niet van De Génestet is. Het is in de oorspronkelijke uitgaaf van de Leekedichtjens (Haarlem z.j.) (met 3 andere) onderaan rechts (waar anders de naam van de maker zou staan) met een kruisje gemerkt, maar zonder dat daar enige verklaring van gegeven wordt. Volgens S.A. Naber (Allard Pierson herdacht, Haarlem 1897, blz. 179) zouden drie leekedichtjes (zonder nadere vermelding) van Pierson zijn, Oort (hiervoor genoemd) kent er bepaaldelijk twee aan Pierson en een aan Potgieter (niet dat van Gezelle) toe. De oorspronkelijke auteur van Vrees God enz. zal dan wel Pierson zijn geweest. De Génestet wist dat dus en heeft het ook niet willen verbergen.

Maar het merkwaardige in heel deze samenhang is dat er van De Génestet ook een gedicht (niet maar een 'rijmreke') bestaat dat, zeker ook wel zonder dat de dichter er zich rekenschap van geeft, zo niet letterlijk dan toch wat de gedachteninhoud betreft, zeer sterk overeenstemt met iemand anders werk. De twee stukken zijn Het Liedje van Verlangen van De Génestet (Oort blz. 149) en Willig sterven van Constan-

tijn Huygens (J.A. Worps uitgave van De Gedichten van C.H. VII 39). Ik zal hier niet verder over uitweiden maar verwijs voor de uitvoerige bespreking van het geval naar J.M. Acket, De mooiste gedichten van De G., Haarlem 1919, blz. 33, die ook de ontdekker van deze ontmoeting (A.W. Stellwagen, Stijloefeningen) noemt.

III

K.L. LEDEGANCK, *Keurgedichten*, bezorgd door P. DE SMAELE, Klass. Galerij 12, Antwerpen 1942.

1. S t a n c e n , titel van een gedicht blz. 36, noot 1: ‘verfranschte vorm; in het Ndl. verwacht men *stanza's*’, enz. (6 regels).

Stancen is geen verfranste vorm, ten onrechte gebruikt voor het Italiaanse stanza's. Beide komen in het Ndl. voor, ieder met zijn eigen oorspronkelijke betekenis.

De Italiaanse staza is een strofe van 8 regels met welbepaalde eisen betreffende maat en rijm en gebruikt in lange gedichten. De Franse stance is een strofe met vrijere vorm gebruikt in korte gedichten. In de tijd van de romantiek kwam het in het meervoud veel voor als titel van zulke stukjes (Musset). Dit werd overgenomen in de Ned. letterkunde van die tijd. Behalve Ledeganck kunnen wij Potgieter vermelden. Een gedicht A Night Thought (Lo! where the Moon along the sky) van W. Wordsworth, blz. 490a) door hem vertaald, betitelt hij Stancen (Hoe kalm glijdt langs de azuren baan, Verspr. en Nagel. Poëzij [2] II blz. 77).

2. V e r v a r e n , noot 3 blz. 56, bij De Gevangene van Chillon, vers 4: *door plotseling -*.

Dit is geen ‘germanisme (Hgd. Verfahren); hier: een plotseling gebeuren, een snelle processus’. Het is een werkwoord (reeds middelned.) afgeleid van vaar (zonder vaar noch vrees!) evenals verschrikken van schrik. Deze infinitief past ook in de constructie zonder lidwoord: door plotseling vervaren, en wat de doorslag geeft, zo verstaan, beantwoordt de vertaling trouw aan Byrons oorspronkelijke tekst: from sudden fears (blz. 327a). De vertaling van Beets is minder scherp en nodeloos omslachtig: Als somwijlen geschiedt Door een persenden angst of een hooggaand verdriet (Gedichten I, blz. 72).

3. L i j k w a d e , noot 1 blz. 85, bij Aan Brugge, vers 8: *met - overtogen*.

Ik ben het eens met De Smaele dat dit geen bevredigende betekenis

geeft maar zie geen grond tot de veronderstelling ‘bedoelde Ledeganck wellicht *lijkwaas*?’ Laten wij weer tot de oorspronkelijke Engelse tekst (Byrons Giaour) teruggaan, waar wij de volgende drie verzen uit lichten (blz. 246a):

> The fix'd yet tender traits that streak
> The languor of the placid cheek,
> And - but for that sad shronded eye,

Hieraan beantwoorden deze twee verzen van Ledeganck:

> En ware 't niet dat oog, verglaasd en onbewogen,
> En ware 't niet die wang, met lijkwade overtogen,

De vertaler is hier heel wat vrijer te werk gegaan dan met De Gevangene van Chillon. Hij keert de orde (cheek-eye) om, kent wat van het oog gezegd wordt aan de wang toe en zegt van het oog iets waaraan niets in het oorspronkelijke beantwoordt. Dit laatste gaat ons verder niet aan, wij hebben alleen te doen met wat van het oog op de wang overgedragen wordt.

Shroud = o.a. lijkwade (winding-sheet); shrouded kan dus vertaald worden: met e e n lijkwade overtogen. Ledeganck heeft lijkwade, dat een voorwerpsnaam is, blijkbaar als een stofnaam (zonder lidwoord) opgevat, en met een figuurlijke betekenis, die shrouded, blijkens het gebruik bij Byron, in het Engels kon hebben maar die in het Nederlands niet opgaat. De (verschoven) vertaling heeft dus wel zin, maar is gebrekkig uitgedrukt.

In zijn zeer uitvoerige commentaar (K.L.L.'s Trilogie[3], Gent 1899, blz. 81) zegt J.A. Torfs zeer beknopt (en zelfverzekerd): ‘*Lijkwade*,..., hier leenspreukig genomen voor *doodskleur*’ (vgl. De Smaele *lijkwaas*), maar ziet geen bezwaar in de afwezigheid van het lidwoord. Ten Kate, de alvertaler, maakt er zich van af met: en was niet dat oog geloken (Mengel-Poëzy, blz. 4), waarover ik het oordeel aan de lezer overlaat. (Verwijzingen naar Beets en Ten Kate volgens Sijthoffs Vijftig-Cents-Editie en naar Wordsworth en Byron volgens de Oxford Editions resp. 1917 en 1909).

Reduktie van nominaalfrazen
door O. Leys

1. Plaatsaanduidende substantieven zoals *land*, *stad*, *Frankrijk*, *Parijs*, vertonen in hun semantische struktuur een kenmerk dat men [+ kultureel] zou kunnen noemen en waardoor zij zich onderscheiden van andere plaatsaanduidende nomina zoals *woestijn*, *Sahara*. Plaatsaanduidende nomina met het kenmerk [+ kultureel] refereren aan objekten die door menselijke interventie en organizatie tot stand zijn gekomen[1]. Het onderscheid tussen kultuur- en natuurnamen is trouwens sinds lang gangbaar in de naamkunde.

Een van de syntaktische eigenschappen van deze [+ kult]-nomina is, dat zij zich onder bepaalde omstandigheden gedragen als nomina met het kenmerk [+ humaan][1]. Vgl.

(1) a. de man/Jan heeft beslist dat...
b. het land/Frankrijk heeft beslist dat...
c.* de woestijn/de Sahara heeft beslist dat...

Zin (1c) is slechts mogelijk wanneer na een *feature*-wijziging het nomen niet meer aan een natuurlijke streek doch aan een begrip van menselijke organizatie zou refereren.

De verklaring voor het kwasi-humaan gedrag van de nomina in (1b) moet gezocht worden in de dieptestruktuur van de zin. In (1b) is *het land/F.* immers de oppervlakte-reduktie van een diepere konstruktie zoals *de regering*, *het bestuur*, *de bevolking... van het land/van F.* De konstruktie is a.h.w. onthoofd[2] en gereduceerd tot haar komplement.

Dat *Frankrijk* in (1b) niet als een metafoor of een personifikatie mag worden opgevat, wordt bewezen door het anaforisch gebruik, bv. in

(2) *Frankrijk* is mooi en *Frankrijk/het* weet het.

De anafoor, al dan niet gepronominalizeerd, moet immers op grond van een algemene definitie identiek of koreferentieel zijn met het antecedent. Anderzijds vertegenwoordigt in (2) de tweede vermelding van *Frankrijk* ongetwijfeld een andere betekenis dan de eerste vermelding. De kontradiktie is alleen op te lossen wanneer men aanneemt dat onder

Frankrijk[2]/*het* het koreferentiële *Frankrijk*[1] op een of andere manier aanwezig is, bv. zoals in het volgende schema:

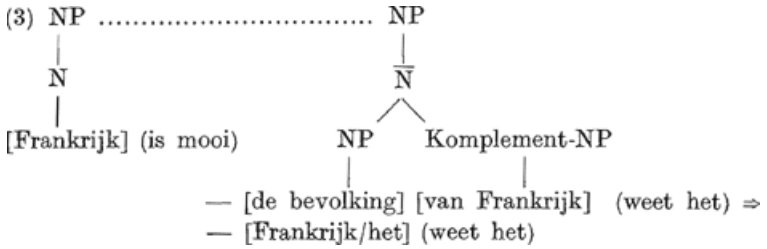

Vanuit zijn positie binnen de komplexe NP grijpt *Frankrijk*[2]/*het* dus anaforisch terug op het antecederende en in alle opzichten koreferentiële *Frankrijk*[1].

Ook op grond van de door P.M. Postal geformuleerde stelling over anaforische eilanden[3] moet *Frankrijk*[2] als de oppervlakte-reduktie van een diepere en komplexere struktuur beschouwd worden. Indien namelijk *Frankrijk*[2] oorspronkelijk een lexeem in een enkelvoudige struktuur zou vertegenwoordigen met een van *Frankrijk*[1] afwijkende betekenis, dan zou *Frankrijk*[2] nooit anaforisch t.o.v. *Frankrijk*[1] kunnen optreden. Lexemen sluiten immers hun semantische kenmerken voor elk anaforisch gebruik af. Indien nu *Frankrijk*[2] toch anaforisch optreedt t.o.v. *Frankrijk*[1] (wat blijkens de pronominalizering evident het geval is), dan bewijst dit dat *Frankrijk*[2] niet de oorspronkelijke NP vertegenwoordigt, maar dat het integendeel teruggaat op een komplexere struktuur waarin het als anafoor van *Frankrijk*[1] optrad.

2. Parallel met de hier besproken plaatsbenamingen kunnen ook persoonsbenamingen als reduktie van komplexere konstrukties optreden. Vgl.

(4) Chomsky is geen lektuur voor beginnelingen.

waar Chomsky duidelijk staat voor *de boeken*, *de geschriften... van Ch.* Dat hier wel degelijk een reduktie-tranformatie heeft plaats gehad, wordt weerom bewezen door het gebruik van het anaforisch pronomen, bv. in

(5) *Chomsky* weet dat *hij* (de boeken van Ch!) geen lektuur is voor beginnelingen.

Om de redenen die hierboven i.v.m. (2) werden uiteengezet, moet worden aangenomen dat *hij* in (5) oorspronkelijk niet een enkelvoudige NP vertegenwoordigt.

3. De vraag is nu in welke gevallen men reduktie mag veronderstellen en in welke gevallen niet. Dat reduktie niet willekeurig kan opereren, wordt bv. door (6) duidelijk gemaakt:

(6) a. het potlood van Chomsky is scherp

b. Chomsky is scherp

(6b) kan niet als (6a) worden geïnterpreteerd; (6a) is niet reduceerbaar. Maar mag men bv. niet aannemen dat in

(7) Frankrijk is vruchtbaar

Frankrijk de reduktie is van zo iets als *de bodem*, *de grond... van F.*? Op het eerste gezicht zou dit kunnen, alhoewel men ook wel niet spontaan tot een dergelijke veronderstelling zal komen. Dat de veronderstelling niet opgaat, wordt echter duidelijk wanneer men naast (7) zinnen plaatst als

(8) Frankrijk is een vruchtbaar land; Frankrijk is vruchtbaar en ook België is een vruchtbaar land

Men kan bezwaarlijk veronderstellen dat *Frankrijk* resp. *België* in (8) de reduktie vertegenwoordigen van *de bodem van F./B.* Men kan dit dan, me dunkt, al even moeilijk doen voor (7).

Er lijkt mij bovendien ook nog met de pronominalizering wat aan de hand, waarop ik hier terloops wil wijzen.

Uit (3) blijkt dat antecedent en anaforisch pronomen struktureel niet gelijkwaardig hoeven te zijn. In (3) bestaat er een koreferentiële relatie tussen een in de boom lager gelegen element van een komplexe konstruktie en een hoger gelegen element in een enkelvoudige konstruktie. Ook de omgekeerde verhouding is echter mogelijk, bv. in

(9) *Frankrijk* weet dat *het* mooi is; *Chomsky* wordt veel gelezen, wat *hem* zeker verheugt.

De NP's hierin kunnen grofweg als volgt worden gestruktureerd:

(10)

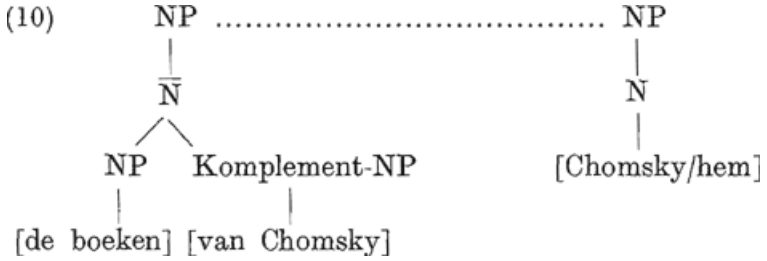

Zinnen van het type (3) en (10) blijken echter niet altijd even grammati-

kaal of aanvaardbaar te zijn, waarop ook Borkin uitvoerig heeft gewezen[2] Vgl. bv. (11), waar pronominalizatie na reduktie niet mogelijk is

(11) - ? *Parijs* werd afgegrendeld nadat *het* in paniek was geraakt;
- ?* *Parijs* geraakte in paniek nadat *het* was afgegrendeld;
- * *Chomsky* wil niet dat *hij* door om 't even wie verkocht wordt (Ch. wil niet dat de boeken van Ch. door om 't even wie verkocht worden);
- * *Chomsky* heeft er voor gezorgd dat *hij* beroemd werd (de boeken van Ch. hebben er voor gezorgd dat Ch. beroemd werd).

In zinnen echter als

(12) *Frankrijk* heeft een gematigd klimaat en daarom is *het* ook zo vruchtbaar

waar *Frankrijk* eenvoudig als *het land Frankrijk* parafrazeerbaar is, heb ik geen problemen van grammatikaliteit of aanvaardbaarheid kunnen vaststellen. Dit kan er dan weer op wijzen dat er met de betrokken NP's in (12) helemaal geen reduktie is gemoeid en dat zij in tegenstelling met (3) en (10) een zeer eenvoudige struktuur vertonen, nl. het type

(13)
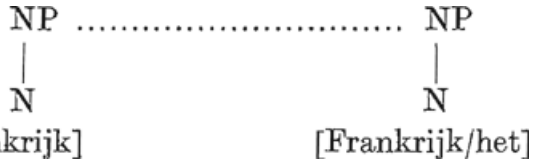

4. *Much ado about nothing*, zal men wellicht denken. En misschien terecht. Niettemin ben ik de mening toegedaan dat het voor een beter inzicht in het fenomeen taal niet van belang ontbloot is dat uitdrukkelijk het volgende werd gereleveerd:

(i) In zinnen zoals (1b) is het nomen de reduktie van een komplexere konstruktie en is er dus geen sprake van metaforisch gebruik of personifikatie[4]. Dat er reduktie is, wordt bewezen door de thesis van de anaforische eilanden.

(ii) een reduktie kan niet willekeurig doch slechts onder zeer specifieke voorwaarden worden verondersteld.

In verband met deze voorwaarden zou ik voorlopig de volgende hypothese willen formuleren: het hoofd van de hier besproken komplexe

konstrukties kan slechts worden gedeleteerd wanneer het refereert aan een objekt (eigenschap, begrip...) dat relevant is binnen de semantiek van de komplementaire plaats- of persoonsbenaming; wanneer m.a.w. dit hoofd in zekere zin redundant is t.o.v. de semantische struktuur van het komplement. Voor een plaatsbenaming met het kenmerk [+ kultureel] is per definitie de menselijke gemeenschap en haar organizatie semantisch relevant. *Frankrijk* bv. kan dan ook staan voor *de regering*, *het bestuur*, *de bevolking... van F.*, maar bv. niet voor *de bodem*, *het klimaat... van F.* Voor een persoon als *Chomsky* zijn bv. niet zijn potlood, zijn schoenen of zijn vrouw specifiek en relevant, maar wel zijn geschriften, waarvoor zijn naam dan ook het linguistisch symbool wordt. De konstruktie *de geschriften van Chomsky* bevat a.h.w. de exteriorizatie van een voor Chomsky specifieke eigenschap. Wanneer het hoofd van de konstruktie wordt weggelaten, grijpt er dan niets anders plaats dan wat men een *recoverable deletion* heeft genoemd.

Nu stelt zich natuurlijk nog de vraag of ook andere dan de hier besproken klassen van nomina onder de geschikte omstandigheden een reduktietransformatie toelaten. Het antwoord hierop zal wellicht beslissend zijn voor de evaluatie van de hier gestelde hypothese.

Eindnoten:

1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
3 P.M. POSTAL, *Anaphoric Islands. Papers 5th Regional Meeting Chicago Linguistic Soc.* 1969, 205-239.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.

1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
1 Zie in dit verband de studie over de subkategorizering van plaats- en tijdsbenamingen door W. VAN LANGENDONCK en J. MOLEMANS, in *Leuvense Bijdragen* 1973 resp. *Naamkunde* 1973.
2 Zie hierover A. BORKIN, *Coreference and beheaded NP's. Papers in Linguistics* 5: 1 (1972), 28-45.
4 Dit hoeft nu ook weer niet te betekenen dat *Frankrijk* en dgl. nergens en nooit metaforisch of personificerend kunnen gebruikt zijn. Een grondig onderzoek zal feitelijk nog dienen uit te maken waar en wanneer dergelijke nomina in eigenlijke zin (en dan al dan niet als reduktie) ofwel in overdrachtelijke zin optreden.

Enkele opmerkingen over het vocalisme van het Zeeuws
door P.J. Meertens

De praktijk heeft geleerd dat de kaartjes over de klanken van het Zeeuws, opgenomen in het Woordenboek der Zeeuwse dialecten (1965; [2] 1970) van Dr. Ha. C.M. Ghijsen, vooral voor niet-Zeeuwen niet in alle opzichten duidelijk zijn, o.a. omdat bij een groot aantal in kaart gebrachte verschijnselen voorbeelden ontbreken. Het Instituut voor Dialectologie te Amsterdam heeft mij daarom gevraagd, bij deze kaartjes een toelichting te geven. Ik heb daarbij de terminologie van het WZD zoveel mogelijk aangehouden en het hier en daar letterlijk of vrijwel letterlijk geciteerd. Ik heb een dankbaar gebruik gemaakt van de dialectdissertaties van A. Verschuur over het Noordbevelands (1902), M.A. van Weel over het Westvoorns (1904), A. de Vin over het Schouws-Duivelands (1953) en H.C. Landheer over het Overflakkees (1955),

Dr. Jo Daan, Drs. J. Berns en Drs. J. Stroop, leden van de wetenschappelijke staf van het Instituut, hebben de kopij doorgelezen. Aan hun opmerkingen ben ik veel verschuldigd.

a, ae, ao

De palatale *ae*-klank kan teruggaan op de westgerm. *â*, die in het nl. vertegenwoordigd is door lange *a* (WZD *a*:): *gaen*, *laeten*, *schaep*, *staen*. Deze komt voor op de eilanden, met uitzondering van Goeree en Zuid-Beveland.

Een stijgende diftong komt in het Land van Hulst en de Oostzeeuwsvlaamse grensstrook voor: *jaerd* (= haard), *jaerde* (= aarde), *kjaes* (= kaas).

Een nauwere palatale klank vinden we op Zuid-Beveland in de lange [*I*:]-klank: *li:ten* (= laten; het WZD schrijft *litten*). Alleen Goes wijkt met *laeten* daarvan af.

(Kaarten I en II).

De tweeklank in de woorden *blauw*, *grauw*, *klauw*, *lauw* en *rauw* (misschien ook *flauw*?) gaat eveneens terug op westgerm. *â* (+ *w*) en komt op alle eilanden, met uitzondering van Tolen en Sint Filipsland,

vooral onder ouderen, met een palatale klinker voor, het sterkst op de beide Bevelanden, Schouwen en Duiveland en Goeree: *blaew*, *blêêuw*, *bliw*.
(Kaart III).

Bovendien kan deze klank teruggaan op westgerm. *ă* en *ĕ* voor *r* + dentaal als de klinker gerekt is: *aerde*, *baerd*, *laers*. Als de klinker kort gebleven is, is het resultaat een minder open palatale klank: *erbeid*, *erm*, *kern* (= karn).

Een donkere *a*-klank komt zowel lang als kort voor op Goeree in de werkwoorden *gaan*, *slaan* en *staan*, die daar als *goa*, *slôô* en *stôôn*, *stoan* worden uitgesproken (Van Weel, § 45).

In Zeeuws-Vlaanderen komt de palatale klinker eveneens voor maar met uitzonderingen, hoofdzakelijk in de positie voor de *r*, waar ook deze donkere *a* klank voorkomt: *aor*(*e*) (= korenaar), *baord*, *gewaor*. In de Oostzeeuwsvlaamse grensstrook klinkt deze *ao*-klank *au*-achtig: *schaup*, *slaup*, *vaudere*.
(Kaarten I en II).

Op de meeste Zeeuwse eilanden is de uit westgerm. *ă* ontstane klinker in gesloten lettergreep (Ndl. *a*) in een aantal woorden vertegenwoordigd door de korte *o*-klank: *of*, *gos/hos* (= gras), *rot*, *slop*, die voorkomen naast de vormen met *á* als in het A.N.: *af*, *gras*, *rat*, *slap*. Het gedrag van deze woorden is overigens verschillend. *Gos*, *rot* en *slop* zijn op de eilanden regel. Met *of* is dat eveneens het geval, maar Walcheren heeft *af* en op Noord-Beveland, Tolen en Oost-Flakkee komen *af* en *of* naast elkaar voor. Zeeuws-Vlaanderen heeft *af*, *gos* en *slop*, maar West-Zeeuws-Vlaanderen beschouwt *slop* als ouderwets. Goeree en Overflakkee hebben in alle vier deze woorden *o*.
(Kaart IV).

In een groot deel van het Zeeuwse taalgebied is westgerm. *ă* in een gesloten lettergreep voor een gedekte *l* (*lf*, *ll*, *ls*) tot *ô* geworden, d.i. de klank van Eng. *all*, *draw* of Ndl. *hol: ôl*, *ôlef* (= half), *ôles* (= hals), *vôle* (= vallen), *kôlef* (= kalf) (Deze voorbeelden zijn ontleend aan De Vin, § 11, c; vgl. ook Verschuur, § 87, 1). Deze verdonkering kan al of niet samengaan met rekking. De gerekte klank treft men aan op Walcheren, Noord-Beveland, Schouwen en Duiveland, het westen van Tolen, Ouddorp en het Land van Aksel. Een niet gerekte klank (als die van Ndl. *hol*) komt voor in het westen van Zuid-Beveland en op Goeree

(*kollef*). Elders in Zeeland treedt dit verschijnsel niet op en worden deze woorden dus met de *a* van het A.N. uitgesproken.

(Kaart V).

e

In heel Zeeland, het overigens doorgaans afwijkende Oostzeeuwsvlaamse deel niet uitgezonderd, komen een zuivere monoftong en een diftong met naslag *e* (*ee*) voor. De monoftong gaat terug op westgerm. *i: beven*, *hemel*, *leven*, *mee*, *stekel*, *zekel* (= sikkel). De diftong, die in het WZD als *êê* wordt geschreven, gaat terug op westgerm. *ai: brêêd*, *dêêg*, *'êêl*, *klêêd*, *stêên*, *Zêêuw.*

Bij deze klanken is sprake van een fonologische oppositie, zoals blijkt uit woordparen als *dêêg* (beslag)/*deeg* (volwassen), *lêêg* (laag)/*leeg* (ledig, *mêê* (meekrap)/*mee* (bijwoord), *wêêg* (houten wand)/*ik weeg*.

(Kaart VI).

ie

De *ie*-klanken in het Zeeuws zijn afkomstig van westgerm. *î*, *eo* en *iu*.

Op westgerm. *î* gaat de *ie*-klank terug die in het A.N. *ij* is geworden, maar in het Zeeuws niet gediftongeerd is en die in het WZD als *ie* is aangeduid: *bie* (voorzetsel), *biebel*, *diek*, *drieven*, *kieken* (kuiken), *piel*(*e*) (= pijl). Deze klank heeft op geen van de eilanden een naslag, ook niet in Zeeuws-Vlaanderen. Een uitzondering vormen het Land van Hulst en de Oostzeeuwsvlaamse grensstrook, waar wel diftongering is opgetreden en waar men een *ai*- of *è*-achtige (soms gerekte) klank uitspreekt: *pèl* (= pijl), *kèken* (= kijken), *lèk* (= lijk).

(Kaart VII).

Eveneens op westgerm. *î* gaan een vijftal woorden terug waarin de *ie* onder invloed van labialen en labio-dentalen gerond is tot *uu: bluven*, *pupe*, *twufel*(*en*), *vuve* en *wuuf* (= blijven enz.). Deze vormen komen nog overal in het Zeeuwse taalgebied voor; alleen de meergenoemde gebieden in Oost-Zeeuws-Vlaanderen gebruiken de gediftongeerde vormen van het A.N., naast *è*-vormen: *twijfelen*, *twèfelen*, *wijf*, *wèf*, *vijf*, *vève*. Alleen *bluven* komt ook in het Land van Hulst voor. Burgerzeeuws en met name Middelburgs is de uitspraak *vuif.* (vgl. voor de oudere situatie J. te Winkel, De Noordnederlandse tongvallen, aflev. 2 (1901), 147-149).

(Kaart XIV).

Op westgerm. *eo* gaan de lange en de gerekte *ie*-klanken terug die in het A.N. *ie* zijn geworden. Ze zijn in het WZD respectievelijk met

ie: en *ie:e* aangeduid: *bie:r*, *bie:st*, *nie:t; d'n die:ən; lie:əf*, *wie:ən* (= wie), *ik zie:ə*. Het verschil tussen beide is niet fonologisch relevant; ik meen dat de laatstgenoemde vormen met naslag, waarvan het WZD maar enkele voorbeelden geeft, alleen berusten op de nadruk waarmee het woord in kwestie wordt uitgesproken. Men vindt deze klank in heel Zeeland, behalve in de meergenoemde gebieden in Oost-Zeeuws-Vlaanderen en in Middelburg en Vlissingen, waar uitsluitend de korte *ie*-klank voorkomt. In Oost-Flakkee en het oosten van Tolen komen beide klanken naast elkaar voor.

Op westgerm. *iu* gaan de woorden *die:r*(*e*), *stie:ren* en *vie:r* (= duur, sturen, vuur) terug, die algemeen Zeeuws zijn en tot de invaeonismen worden gerekend.

(Kaarten VII en VIII).

o

De Zeeuwse *o*'s zijn van verschillende oorsprong. De meest voorkomende is de scherplange, die met een naslag wordt uitgesproken (in het WZD als *ô*, *ôô* geschreven) en die teruggaat op westgerm. *au: bôôm*, *brôôd*, *kôôl* (groente), *lôôd*, *rôôd*, *slôôt*. Daarnaast staat de zachtlange *o* (in het WZD als *o*, *oo* geschreven), die een rekkingsprodukt is van westgerm. *ŏ* of *ŭ* en die een monoftong is: *stêênkool*, *sloten* (van een deur), *zooə* (= vleesnat); ook in *'ie loog*, *'ie vroog* (= vroeg).

De *ôô* onderscheidt zich van de *o* in het hele Zeeuwse taalgebied. De uitspraak van deze klank is plaatselijk verschillend. In het algemeen komt deze waar hij staat voor een dentaal of aan het woordeind meer overeen met de *o* (*oo*) voor *r* (*door*, *boren*) in het A.N.; in de andere posities meer met de klank van de monoftong in A.N. *boom*. De Vries en Te Winkel hebben voor de zachtlange *o* het enkele, voor de scherplange het dubbele letterteken aangenomen. De Zeeuwen hadden met deze spellingregel dus geen moeite.

De *ôô* voor een dentaal (*brôôd*, *rôôd*) en aan het woordeind (*zô*, *zôô:ə* = vrouwelijk konijn) onderscheidt zich van de monoftong volgens bovenstaande regel, maar een opmerkelijke uitzondering daarop vormt het noordwesten van Walcheren (Domburg, Oostkapelle, Aagtekerke), waar ook de klank die op westgerm. *ŏ* of *ŭ* teruggaat voor een dentaal (en voor*l*) steeds met een naslag wordt uitgesproken, dus: *bôôde*, *bôôschap*, *schôôle*, *ôlie*, *rôôze*. M.a.w. in deze positie is de uitspraak afhankelijk geworden van de volgende dentaal. Daarentegen wordt voor labialen en gutturalen de *o* die zowel op westgerm. *au* als de *o* die op een korte *ŏ* en *ŭ* teruggaat

uitgesproken als een zachtlange *o; boom*, *zoom*, *kopen*, *ooge*, *loog*, *gelogen* hebben dus de klank van A.N. *open* (vgl. WZD 630).

Hierbij valt nog op te merken dat de westgerm. *au* in Achthuizen als een stijgende tweeklank wordt gerealiseerd: *brwod* (= brood), *slwot* (= sloot). In het zuidelijk deel van Oost-Zeeuws-Vlaanderen treedt deze op als een geronde palataal met naslag; in het WZD is deze gespeld als *úù* [yə]. Vgl. uit Klinge: *scheune*, *schene* (= schoon), *veur*, *vuer* (voorzetsel), *breud*, *brued* (= brood (Winkler, Dialecticon, II, 207-208). (Ditzelfde geldt ook voor de diftong-*o* voor labialen en gutturalen, die we nu bespreken).

In een groot deel van Zeeland wordt dus voor labialen, gutturalen en dentalen een *ôô* uitgesproken, maar in sommige gebieden is de klank voor een labiaal en een gutturaal wijder. Op Westkapelle wordt deze nl. als *oa* uitgesproken: *droagen*, *vroagen*. Datzefde is het geval voor het hele gebied boven de Oosterschelde en voor het oostelijk deel van Zuid-Beveland. Bovendien komen in het westen van Zuid-Beveland en op Noord-Beveland de *ôô*- en de *ao*-klanken naast elkaar voor. ‘Ter bespotting van deze uitspraak op Tolen zegt men Ie komt uut 't land van *d'age bamen*’ (WZD 125).

In de hele noordwesthelft van Walcheren klinkt deze *o* als een monoftong: *droog*, (*h*)*oog*, *ik loog*, *olie*.

In verkleinings- en werkwoordsvormen worden overal op Zuid-Beveland de diftongische en monoftongische *o* verkort: *bompje* (= boompje), *'ie lopt*, *'ie kopt*, *'ie kokt* (WZD 630).

Bij de Zeeuwse *o*-woorden is sprake van fonologische oppositie: *steenkolen/kôôlen; deursloten/waeterslôôten; boom* (= bodem)/*bôôm; zooə* (= vleesnat)/*zôô:ə* (= vrouwelijk konijn); *roven* (= wondkorstjes)/*rôôven* (= het land van de oogst ontbloten).

(Kaarten IX en X).

Zoals in het Vlaams en het Hollands heeft ook in het Zeeuws bij woorden die teruggaan op westgerm. *u* in open lettergrepen spontane palatalisering plaatsgevonden in *koning*, *vogel*, *zoon*, *wonen*, *molen*, *schotel* en *boter* (ik houd de volgorde aan waarin deze woorden, met *sleutel* en *mogen*, besproken worden door Cecile Vereecken, Van ‘*slut-ila’ naar ‘sleutel’; HCTD 12, 1938, 33-100): *keuni*(*e*)*ng*(*k*), *veugel*, *zeun*(*e*), *weunen*, *meulen*, *scheutel* en *beuter*. Walcheren en West-Zeeuws-Vlaanderen zijn hier de conservatiefste gebieden, waar de *eu*-klank regel is. Op Schouwen en Duiveland komen vooral bij *zoon*, *wonen* en *molen* al

o-klanken voor. De grensstrook in Oost-Zeeuws-Vlaanderen heeft verkorte klinkers: *schottele*, *bottere*.

oe

De *oe* en *oe*: van het Zeeuws gaan terug zowel op de westgerm. *ŏ* en *ŭ* als op *ô*.

De korte *oe*-klank, als *oe* geschreven, treedt op voor een nasaal (*-ng*, *-nk*): *doenker*, *droenken*, *joen*(*g*)*k*, *roenkel* (= meikever), *roenker* (= bromvlieg). Deze klank treedt regelmatig op Walcheren en in West- Zeeuws-Vlaanderen op. Naast de *o*-klank in *donker*, *dronken* enz. komt hij nog voor op Noord- en Zuid-Beveland, Duiveland. Tolen, het Land van Aksel en in een aantal verspreid liggende plaatsen op Walcheren, in West-Zeeuws-Vlaanderen en op Flakkee: *joenk/jonk*, *jongen; roenkel/ ronkel* enz. Klaarblijkelijk zijn de *oe*-vormen hier aan het verdwijnen. In het Land van Hulst, de grensstrook in Oost-Zeeuws-Vlaanderen, op Sint Filipsland en Goeree is de *oe*-klank in deze woorden al verdwenen.

De lange en de gerekte *oe*-klanken (*oe* en *oe*:), uit de westgerm. *ô* ontstaan, zijn de meest voorkomende: *koei*(*e*), *loe*:*ien*, *loe*:*nzen*, *'t is nie van noe*:*mens* (= niet de moeite waard om te noemen), *schoe*:(*ə*)*n*, *toe*:*ter*. Dentalen schijnen gunstig voor het behoud van de lange (gerekte) *oe*-klank: *goe*:*d*, (*h*)*oe*:*d*, *voe*:*t*, *zoe*:*ate*. Deze klank komt niet (meer?) voor in het Land van Hulst, de Oostzeeuwsvlaamse grensstrook, op Sint Filipsland en in Achthuizen en Ooltgensplaat, waar men uitsluitend de korte *oe* kent: *goed*, *hoed*, *koeien*.

(Kaarten XI en XII).

uu

De westgerm. *û* is in het Zeeuws een palatale monoftong gebleven [y], aangeduid als *u* in open en als *uu* in gesloten lettergrepen: *buten*, *zuver*, *buuk*, (*h*)*uus*, *tuun*. Alleen in het Land van Hulst en de grensstrook treedt diftongering op met respectievelijk *ui*- en *eui*-achtige klanken: *buik*, *tuin*, *zuiver*, *beuik*, (*h*)*euis*.

(Kaart XIII).

Een dialectologische voetnoot door L.C. Michels

Het tijdschrift De Katholiek bevat in zijn 63e deel, 1873, een gedachtenwisseling over een liturgische aangelegenheid. Partij daarin waren de P. Rector van de 'Algemeene Hulpkerk' te Amsterdam en 'Dr. B.'. Beiden waren in het Hollandse geïmmigreerd van uit Noord-Brabant. De tweede was Dr. Theodorus Borret, geboren in 1812 te 's-Hertogenbosch als zoon van de bekende jurist en staatsman Anton Borret, die zelf nog weer wat dieper uit Brabant kwam, uit Gemert namelijk. Via een romeinse studietijd werd de zoon reeds vroeg professor te Warmond, later pastoor te Vogelenzang, deken van Noordwijk en kanunnik. Voorts behoorde hij tot de oprichters van het genoemde tijdschrift en was hij lid van de Koninklijke Akademie, sinds 1865. Rogier heeft hem geportretteerd als een voornaam man van patricische familie en hoofse levensstijl, die heel zijn leven relaties onderhield met de hoogste kringen, ook die der wetenschap, waar men hem waardeerde om zijn uitgebreide kennis en 'de fijne beschaving, die zijne geheele persoonlijkheid kenmerkte'. 'Heuse wisseling van denkbeelden' was, zo lezen wij, voor Borret alle polemiek, en onder dit licht zullen wij ook hetgeen hier volgt hebben te bezien.

Weerpartij was de redemptorist H.E.H. Deckers, wiens brabantse herkomst, zo reeds niet uit zijn naam, afdoende blijkt uit de voetnoot die wij aantreffen bij Borret op blz. 165. Deckers had namelijk geschreven het volgaarne aan anderen te willen overlaten 'uit te maken, of de Dr. het (in een bepaald opzicht. - M.) al dan niet bij het regte eind (had). En ziehier nu de voetnoot van Borret: 'Om regtvaardig te blijven moet ik opmerken, dat de hier door mijn Censor (= criticus) gebezigde zegswijze in den Noordbrabantschen tongval niet zóo onwellevend klinkt, als zij ten onzent, in beschaafde kringen, doen zou'. Geef acht op dit 'ten onzent' uit de pen van de ontheemde Bosschenaar. De Censor hadde goed gedaan ervan op de hoogte te zijn, dat de gebezigde zegswijze ten onzent, dat is in Holland, in beschaafde kring getekend was met het stigma der onwellevendheid. Welteverstaan, iets van dat euvel moet er, naar Borret's gevoelen, ook in den Noordbrabantschen tongval wel aan die

uitdrukking gekleefd hebben, alleen in mindere mate dan waarin zij als hinderlijk werd ervaren in beschaafde kringen ten onzent.

De vraag blijft open, en wordt hiermee aan de kenner van diverse soorten van nederlands taalgebruik die professor Pée is, voorgelegd, wat dan wel in concreto dit hinderlijke mag geweest zijn. Gold het de uitdrukking in haar geheel en als zodanig? En klonk die bijgeval te huiselijk voor openbaar gebruik in geschrifte, een gebruik waartegen het dienstig werd geoordeeld de nog niet genoegzaam verhollandste Brabander in een bescheiden voetnoot te waarschuwen? Geen van beide betrokkenen kon weten dat straks niemand minder dan Couperus in *Eline Vere* zou schrijven: 'Misschien had hij het toch wel bij het rechte eind'. Hier mag even opgemerkt worden, dat het WNT, waaruit ik deze aanhaling opdelf, wat vreemd met onze uitdrukking omgaat, melding makende van de wending 'Het bij het rechte eind hebben' en deze toelichtend met drie citaten waarvan er twee niet *bij* hebben maar *aan*. Noch Knuttel in het derde, noch de betreurde Heeroma in het twaalfde deel van het Woordenboek, i.v. *recht*, hebben behoefte gevoeld gewag te maken van enig stands- of regionaal verschil dat zou samenhangen met het bezigen resp. vermijden van de uitdrukking als zodanig. Heeroma stelde zich tevreden met te verwijzen naar wat eerder i.v. *einde* gezegd resp. niet gezegd was.

Zit er dan misschien enig venijn in de staart, te weten in het verschil tussen *einde* en *eind*? Dat tussen *eind*(*e*) en *end*, over het gebruik waarvan (in A.B.) het Woordenboek wel iets opmerkt, kan buiten beschouwing blijven, als hebbende de weerpartij zich aan het laatste niet schuldig gemaakt. Herhalen wij hier even, dat het Wdb. onze uitdrukking rubriceert als *bij het rechte eind hebben;* een variant met *einde* is niet aanwezig. Vervolgens kan worden opgemerkt, dat de tweelettergrepige vorm geen Brabants is. Met *eind* af te wijzen, zo kan men zich denken, laat Borret zijn eigen brabantse achtergrond meespreken, al is het maar om er zich tegen af te zetten. Was immers niet veeleer *einde* de behoorlijke lexicale vorm, waartegen *eind* het diende af te leggen? Daarginds kon dit lichter passeren, klonk het niet zó onwellevend, omdat bij ontstentenis van *einde* alleen *eind* ter beschikking stond. De situatie ware vergelijkbaar met die van het brabantse *gij*, dat het hele sociale veld bestrijkt en daarom nooit stoort.

Maar het is waar: het ander behoeft het een niet uit te sluiten, en ik ben zeer geneigd, aan de in eerste instantie geopperde verklaring voorkeur te geven. Moet niet erkend worden dat de uitdrukking in haar geheel ten onzent in beschaafde kring toch wel enige stilistische beperking

kent? Mij althans wil het voorkomen, dat ik nog wel zou kunnen neerschrijven dat Kalff het in een litteraire zaak, minder geredelijk echter dat Calvijn het in een theologische bij het rechte eind heeft gehad.

Ik geef mij er rekenschap van dat in het hier verhandelde het eigenlijk dialectologische slechts zwakjes aan bod is gekomen, meer als achtergrond dan als onderwerp. Maar de noordbrabantse tongval is door de voetnoot zelf in het geding gebracht. De brabantse Hollander die haar dienstig achtte, en de hollandse Brabander die zij aanging, zouden, vertrouw ik, beiden met een (metrisch bepaald) EIND GOED AL GOED en een glimlach zijn overgegaan tot de orde van hun 'punt in kwestie'.

Dr. Borret overleed in 1890 te Bergen, Noord-Holland. Hollandser kon het wel niet.

Les terminaisons en *-ons* et *-ez* de l'indicatif présent en français, et la morphologie comparée

door L. Mourin

Le français présente une unification complète aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent, en *-ons* et *-ez*. Une telle unification, au lieu des timbres différenciés issus de *-amus*, *-emus* et *-imus*, et l'origine du timbre *-on-* ont fait l'objet de plusieurs explications. Mais toutes ont été élaborées dans le cadre de la grammaire historique française, et n'ont pas tenu compte de faits partiellement semblables qui existent dans d'autres parlers romans. Or ceux-ci incitent à penser qu'une telle évolution n'est que le terme ultime d'unifications limitées ailleurs à deux conjugaisons, et que l'introduction de la terminaison - analogique, nous le verrons - en *-ons* existe dans d'autres parlers, et demande une explication globale. La vue pan-romane, dans laquelle le problème sera replacé ici, incite à présumer que la situation du français a dû connaître, dans la période pré-littéraire, trois stades:

1º l'unification des verbes des conjugaisons en *-are* et *-ere;*
2º l'introduction du timbre analogique *-ons* dans ces conjugaisons;
3º l'extension de l'unification aux verbes en *-ire*.

* * *

La fusion, à l'indicatif présent, des verbes en *-are* et *-ere* s'est produite en catalan moderne; elle existe entre autres, et dès les premiers textes, dans trois dialectes dits ‘rhéto-romans’ c'est-à-dire le sursilvain, l'engadinois et le ladin dolomitique.

Citons d'abord les formes verbales de ces parlers:

catalan moderne:	4. cantem	= vendem	≠ dormim
	5. canteu	= vendeu	≠ dormiu
sursilvain ancien:	4. cantein	= vendein	≠ durmin
	5. canteits	= metteits	≠ durmits

haut-engadinois ancien:	4. chantain	= vendain	≠ durmin
	5. chantès (→ chantais)	= vendais	≠ durmis
ladin dolomitique:	4. cianton	= vendon	≠ durmion
	5. ciantëis	= vendëis	≠ durmiëis

La fusion des verbes des conjugaisons en *-are* et *-ere* avec le seul timbre *e* a été expliquée, pour le catalan, par une uniformisation à l'exhortatif au lieu des timbres *e* et *a*:

exhort.	4. cantem	□	vendam (anc.)	↑: vendem (m.)
	5. cantats (anc.)	↓: canteu (m.)	vendets	□

Cette explication pourrait être appliquée au *ei* du sursilvain:

exhort.	4. cantein (< -emus)	□	*vendon (< -amus)	↑: vendein
	5. *cantat	↓: canteit	vendeit (< - ĭte)	□

Toutefois une telle action ne peut se concevoir en engadinois, et est difficile en dolomitique et en français. En effet, cette unification se heurte à des timbres distincts à la personne 5.:

haut-engad. anc.:	exhort.	4. chantain	(< -emus)	*vendan	(< -amus)
		5. chanto	(< -ate)	vendè	(< -ĭte)
dolomitique:	exhort.	4. *ciantëin	(< -emus)	*vendan	(< -amus)
		5. *ciantède	(< -ate)	*vendëide	(< -ĭte)
		(puis: ciantëde)		(puis: vendëde)	
français:	exhort.	4. *chanteins	(< -emus)	*vendains	(< -amus)
		5. chantez	(< -atis)	*vendeiz	(< -ĭtis)

L'exhortatif ne permet donc pas une explication valable pour l'ensemble des parlers qui unnisent ces deux conjugaisons à l'indicatif présent. Mais il existe une autre recontre entre les deux conjugaisons, et qui. elle, a l'advantage de se produire au sein même de l'indicatif présent.

Tous les parlers romans ont en effet quelques verbes à radical en *a*, et qui, aux personnes 2. et 3. au moins, ne sont pourvus ni de consonne finale du radical, ni de voyelle. Que l'on songe par exemple aux formes toscanes 3. *da*, *sta*, *ha*, *sa*, *fa* et *va*. Cette série comprend deux verbes de la conjugaison I (*dare*, *stare*), trois de la conjugaison en *-ere* (*habere*, *sapere*, *facere*) et un qui fait appel, pour son indicatif

présent, à deux verbes de conjugaisons différentes: les formes à radical tonique remontent à un verbe de la conjugaison en -*ere* (*vadere*); les formes à radical prétonique (4. *andiamo*, 5. *andate*) à un verbe de la conjugaison en -*are* (*ambitare*). Si les formes *da* et *sta* sont les résultats des *dat* et *stat* latins, par contre les formes *ha*, *sa*, *fa* et *va* présentent une chute de la consonne

et de la voyelle (cf. *habet*, *sapit*, *facit*, *vadit*) due à diverses raisons de nature analogique, qui ne nous intéressent pas ici. A ce groupement en *a* des verbes au radical tonique correspond pourtant, aux personnes 4. et 5., des voyelles d'élargissement différentes, c'est-à-dire *a* et *e*, qui relèvent soit de la conjugaison en *-are* (5. *date*, *state*, *andate*), soit de la conjugaison en *-ere* (5. *avete*, *sapete*, imparf. 3. *faceva*).

On conçoit aisément que, dans d'autres parlers, ces verbes, fort employés, aient favorisé, aux personnes 4. et 5., le remplacement analogique du résultat phonétique du *a* latin par la voyelle caractéristique propre aux verbes en *-ere*. Ceci vaut non seulement pour les successeurs de *stamus* et *damus*, mais encore pour le verbe '*aller*' qui fait appel, pour ces personnes, à des radicaux relevant de la conjugaison I: catalan *anar*, surs. **mnare*, ou à un radical en *a*: engadinois et dolomitique: radical en *gi-* ou *j-* qui remonte à *eamus*.

L'analogie s'est exercée comme suit:

	-ere			-ere/-are	-are	
cat.:	3. ha	fa		va	està	
	4. havem	faem/fem		{ anam (a.)	{ estam (a.)	
	4. havem	faem/fem		{→anem (m.)	{→estem (m.)	
	5. havets/haveu	fets/feu		{ anats (a.)	{ estats (a.)	
	5. havets/haveu	fets/feu		{→aneu (m.)	{→esteu (m.)	
surs.:	3. ha	fa	sa	va	stat	dat
	4. (ha)vein	figein	savein	{ *mon	{ *ston	{ *don
	4. (ha)vein	figein	savein	{→mein	{→stein	{→dein
	5. (ha)veits	figeits	saveits	{ *mats	{ *stats	{ *dats
	5. (ha)veits	figeits	saveits	{→meits	{→meits	{→deits
haut-eng.:	3. ho	fo	so	vo	sto	do
	4. havain	faschain	savain	{ *gian	{ *stan	{ *dan
	4. havain	faschain	savain	{→giain	{→stain	{→dain
	5. havais	faschais	savais	}{ *giès	{ stès (att.)	{ dès (att.)
	5. havais	faschais	savais	{→giais	{→stais	{→dais
dolom.:	3 ha		sa	va	sta	da

4. *avëin	*savëin	{ *jan	{ *stajan	{ *dajan
4. *avëin	*savëin	{→*jëin	{→*stajëin	{→*dajëin
5. (av)ëis	savëis	{ *jès	{ *stajès	{ *dajès
5. (av)ëis	savëis	{→jëis	{→stajëis	{→dajëis

A la personne 4. le dolomitique a remplacé le -**ein* par une terminaison -*on*: nous y reviendrons.

En ancien français le nombre de verbes à radical monosyllabique non élargi se réduit à trois: *habere*, *vadere/*allare* et *stare*. En effet *sapere* et *facere* ne s'assimilent pas à ce groupe, et *dare* a disparu.

L'action analogique aurait pu se fhre comme suit:

2.	as		vas	{	estes
2.	as		vas	{ →	estas
3.	at		vat	{	estet
3.	at		vat	{ →	estat
4.	*aveins	{	*allains	{	*estains
4.	*aveins	{ →	*alleins	{ →	*esteins
5.{	*aveiz				
5. {	avez ←		allez		estez

Ce qui intrigue, dans ce tableau hypothétique, c'est l'action à la personne 4. de **aveins* sur **allains/*estains*, mais en sens inverse, à la personne 5., de *allez/estez* sur **aveiz*. En réalité l'interaction entre ces verbes ne s'est pas faite au stade *-*eins*, mais sous la forme -*ons*. Et ce timbre analogique s'est étendu d'abord dans les verbes de la conjugaison en -*are*, de sorte que l'action a été parallèle aux deux personnes:

4. avons	←	allons/estons	←	*allains/*estains
5. avez	←	allez/estez		

* * *

En effet - et j'en arrive au deuxième point de l'exposé c'est-à-dire l'origine de la terminaison en -*ons* - la dernière explication phonétique s'efforçait de la rattacher à -*amus*. Cependant cette démonstration ingénieuse, mais limitée au français, a perdu de vue qu'elle serait inapplicable aux autres parlers romans qui ont soit -*om/on* soit -*uma*, c'est-à-dire certains dialectes du Nord de l'Italie et le dolomitique, entre autres. Pour ces parlers il s'avère impossible de faire remonter les vélaires *o* ou *u* à un *a*. C'est la raison pour laquelle on a songé à l'influence de *sumus*: on constate en effet une correspondance entre l'existence d'une part des formes *cantemo* et celle du verbe *esse*: *semo* (< *sĭmus* pour *sumus*), d'autre part des formes *cantom/cantuma* et la forme *som/suma* (<*sumus*).

L'action analogique de *sumus* sur les conjugaisons régulières a fait l'objet d'une démonstration pour le français par P. Fouché. Il y voit une action de *sons*, via l'auxiliaire du futur *habere*, puis sur les verbes

en -*are*. Voici un schéma de cette explication, liée essentiellement au fait de la correspondance de timbre entre les personnes 6. et 4. du verbe *être: sont* et *sons:*

pers. 6.			pers. 4.	
ind.	sunt	> sont	= sumus	> sons (puis: sommes)
futur	ser-ont		→ serons	□ (pour *sereins)
ind.	*habunt	> ont	cf. avons	□
	vadunt	> vont	cf. allons	↓

Toutefois une telle explication n'est pas applicable aux parlers du Nord de l'Italie, où - nous l'avons vu - existe aussi une action de *sumus*. En effet, pour me limiter à la démonstration en dolomitique, les résultats de l'éventuel **habunt* (pour *habent*) et de *vadunt* ne pourraient être que **aun* et **vaun* (en fait, les formes de la troisième personne du pluriel n'existent plus dans ce dialecte, qui emploie la même forme que la troisième du singulier: 3. = 6. *à*, *va*). L'explication de Fouché pour le français se heurterait, en dolomitique, au schéma suivant, qui n'explique pas l'introduction de -*on* à la personne 4.:

pers. 6.			pers. 4.	
ind.	sunt >	*son	= sumus	> son(s)
futur	*saraun		≠ saron	
ind.	*aun		≠ on(s)	
	*vaun		≠ jon	

Il importe donc de chercher un autre chemin que l'auxiliaire *habere* pour expliquer l'action de *sumus*. L'intermédiaire doit avoir été *stare*, ce qui expliquerait, par le même coup, que, à la personne 5., c'est aussi le résultat phonétique de -*atis*, c'est-à-dire -*ez* qui s'est imposé à celui de -*etis*.

Il est un fait que *esse* a agi sur *stare*. Je rappellerai que le subjonctif toscan, provençal et de l'ancien catalan *sia* (<**siam*) engendre *estia* (≠ *estem*); que l'indicatif présent l. dans les parlers romanches, engadinois *sun* et sursilvain *sunt*, détermine respectivement *stun* et *stunt* (≠ **stao*). Et inversément l'indicatif présent l. portugais *estou* ou castillan *esto*(*y*), (< **stao*) engendre des formes analogiques de *esse*: respectivement *sou* et *so*(*y*) (≠ *sum*).

Pour expliquer ce lien entre les deux verbes, on songe d'abord au rapprochement sémantique. Mais il y a aussi un lien morphologique. On sait qu'à l'exception du portugais, du castillan et du roumain, les langues romanes adoptent pour les deux verbes le même participe issu

de *statum*. Ceci ferait que, en ancien français, le rapport *estet* - *sons* a provoqué la modification de **estains* en *estons*.

Dès lors le schéma analogique exposé plus haut devient:

2. as	vas →	estas		
3. at	vat →	estat		
			sons	}estet
4. avons	← allons	estons	←	} estet
5. avez	← allez	estez		

* * *

Il reste à expliquer l'extension de l'unification aux verbes en *-ire*. La fusion, aux personnes 4. et 5., entre les verbes en *-ere* et *ire* - opposés alors à ceux en *-are* - existe, pour des raisons phonétiques, en sicilien et en sarde. Mais une telle fusion se produit - et cette fois pour des raisons analogiques - en ancien provençal: *vendem* et *partem* opposés à *cantam*. L'analogie provient de la fusion étroite de ces conjugaisons aux personnes à radical tonique de l'indicatif, et à la personne 4. de l'exhortatif:

	indic. prés.		exhortatif
1. ven	= part		
2. vens	= partz	2. ven	= part
3. ven	= part		
4. vendem	{ *partim		
4. vendem	{ → partem	4. vendam	= partam
5. vendetz	{ *partitz	5. vendetz	{ *partitz
5. vendetz	{ → partetz	5. vendetz	{ → partetz

Les mêmes actions analogiques se seront exercées dans l'autre langue de la Gaule, avec la possibilité que, à l'exhortatif, l'unification à la personne 4., qui existait en latin sous la forme *-amus* (< -**ains*) se sera conservée lorsque la forme de l'indicatif (et non du subjonctif) servira d'exhortatif, ce qui a pu se faire soit au stade prélittéraire en -**eins*, soit au stade attesté de *-ons*:

indic. prés.		exhortatif	
1. vent	= part		
2. venz	= parz	2. vent	= part
3. vent	= part		
4. {	*partins	{ *vendains	= *partains

		4. { *vendeins	→ *parteins	{ *vendeins	→ *parteins
estons	→	4. { vendons	→ partons	{ vendons	→ partons
		5. { *vendeiz	*partiz	{ *vendeiz	*partiz
estez	→	5. { vendez	→ partez	{ vendez	→ partez

* * *

Deux conclusions se dégagent de cette démonstration: une d'ordre typologique, l'autre d'ordre méthodologique.

On constate d'abord que, géographiquement, le français se situe au confluent de deux unifications partielles de conjugaisons: celle qui se fait au Sud de la Gaule et qui se limite à l'unification des verbes en *-ere* et *-ire;* et celle qui s'opère à l'Est de la Gaule c'est-à-dire dans le domaine dit 'rhéto-roman', au-delà de l'avancée alémanique en territoire roman, et qui unit, elle, les verbes en *-ere* et ceux en *-are*. Le français, par son unification totale des conjugaisons, s'éloigne donc de la distinction en conjugaisons, héritée du latin, pour se rapprocher du système germanique, qui ne connaît pas de distinction en conjugaisons.

La seconde conclusion est d'ordre méthodologique. Lorsque, au sein d'une langue déterminée, les explications de nature phonétique ne sont pas satisfaisantes, il convient de faire appel à la grammaire comparée, et d'examiner si des problèmes similaires ne se posent pas dans d'autres parlers, et de s'efforcer de trouver une explication globale qui vaille pour tous les faits.

Syncope van intervocalische d in zinsverband
door J.L. Pauwels

In mijn werk over het dialect van Aarschot en omstreken[1] heb ik een zo volledig mogelijk overzicht gegeven van de gevallen van *d*-syncope in dat dialect. Ik heb toen alleen aandacht geschonken aan de syncope in afzonderlijke woorden. Dat de syncope van intervocalische *d* ook kan optreden in zinsverband zal blijken uit dit artikel.

1.

In zinnen van het type: 'Ik geloof (vrees, zeg, meen, peins, zie, hoor, weet enz.) *dat* hij al lang dood is' wordt in het Aarschots dialect[2] de voorwerpszin ingeleid door het voegwoord *dat*[3]. Ook de 'verlengde' vorm *alsdat* (= azda) kan in haast alle gevallen gebruikt worden[4]. Voorb.

> De jongen peinsde (*als*)*dat* zijn vader het gezien had.
> Heeft hij niet gezegd (*als*)*dat* ze alle patatten gestolen hadden?

Een niet door *dat* ingeleide voorwerpszin lijkt me niet mogelijk, ook niet met de woordorde van een hoofdzin[5].

Sedert lang heb ik me dan ook verbaasd over een alleenstaand geval van voorwerpszin zonder *dat* in het Aarschots, nl. na 'ik wou'.

Enkele voorbeelden:

> *'k wou 'k al thuis was* (Aarsch. kwaak al toas was).
> *'k wou hij direct kwam* (A. kwa tem direkt kwam).
> *'k wou we morgen gedaan hadden* (A. kwa me morrege gedaan adde). *'k wou ze hem een goed proces aan zijn been lapten* (A. kwa zem). *'k wou Marie haar vent dat gezien had* (A. kwa marie eure vent).

In al deze zinnen kan *dat* optreden (*'k wou da'k al...*, *'k wou da ze...* enz. en ik meen dat het meestal ook gebeurt. Zelfs de verlengde vorm *alsdat* (A. azda) wordt sporadisch gehoord (*'k wou azda 'k al...* enz.).

De zin ‘Ik wou dat ik nooit meer teruggekomen was’ kan in het Aarschots op de volgende manieren gerealiseerd worden:

1. *Ik wou* (*az*)*dad ekik* nooit...
2. *Ik wou* (*az*)*dakik* nooit... (Syncope van intervoc. *d*).
3. *Ik wou* (*az*)*dad ek* nooit...
4. *Ik wou da'k* nooit... (syncope van interv. *d*).
5. *'k wou 'k* nooit... (Aarsch. *kwaak*, ontstaan door syncope van interv. *d* uit *kwadak* van nr. 4).

Type 1 en 2, de lange vormen, komen in de praktijk zelden voor. Type 3 is al veel normaler, 4 is de gewone vorm, 5 wordt ook vaak gebruikt.

Formeel schijnen de op de vorige bladzijde aangehaalde Aarschotse zinnen vergelijkbaar te zijn met het Engelse type ‘I wished I had taken my umbrella’, waaruit het verbindend woord *that* is weggevallen. Het feit echter dat de lijd.-voorwerpszin de woordorde van de bijzin vertoont, bewijst dat het onderschikkende voegwoord *dat* nog altijd latent aanwezig is, maar ten gevolge van bijzondere fonetische omstandigheden in casu door syncope van een intervocalische *d*, zijn waarneembare gestalte verloren heeft.

Uit de opgegeven voorbeelden kunnen we afleiden dat de niet door *dat* voorafgegane voorwerpszin kan beginnen met een van de persoonlijke voornaamwoorden (i)k, hij (A. em, tem, ten), ze, we (A. me), of met een zelfst. naamw., al of niet door een bepaling voorafgegaan. Alleen voor een voorwerpszin met het pronomen ge als onderwerp lijkt me het weglaten van *dat* ongebruikelijk. Een zin als ‘*ik wou ge me gerust liet*’ zou wel niet als fout opvallen, maar ik ben niet zeker hem ooit gehoord te hebben. Voor de onderwerpen wijlie, gijlie, zijlie (A. wale, gale, zale) lijkt me het weglaten van *dat* onmogelijk.

Ik vraag me af waarom in de ‘formule’ *'k wou da*(*t*) (A. kwada) wel syncope van *d* optreedt en niet in de fonetisch parallelle gevallen *hij wouda*(*t*) (*A.* a wada), *gij wou da*(*t*) (A. ge wada). Op die vraag moet ik het antwoord schuldig blijven.

2.

In de groep ‘*dat* (pron.) + *em*, *emme* (presensvormen van hebben, resp. 1e pers. enk. en 1e en 3e pers. meerv.)’ kan syncope van *d* optreden. Voorb.

Dat heb ik al eens gezien. Aarsch. *dad em ek* al es gezien, (of) *damek* al es gezien.

Dat hebben we nog niet afgekregen. Aarsch. *dad emme me* nog nie (of) *dad emme* nog nie... (of) *damme* nog nie...
Dat hebben ze zo niet gezegd. Aarsch. *dad emme* ze zo nie gezei (of) *damme* ze zo...[6]

In de groep '*dat* (pron.) + *edde* (<hebde<hebd je) (2e pers. enk.) zou even gemakkelijk syncope kunnen optreden, maar het gebeurt in de praktijk niet. '*Dad edde te lang uitgesteld*' wordt dus niet gesyncopeerd tot '*dadde te lang...*' Misschien is de reden dat *dadde* zou kunnen geïnterpreteerd worden als een samentrekking uit '*dad* (*h*)*adde*' (dat had je).

Syncope in de groep '*dat* (pron.) + *heeft* (Aarsch. dad è) is helemaal uitgesloten.

De zin '*Dat hebben we al gehad*' kan in het Aarschots gerealiseerd worden op de volgende manieren:

1. *Dad emme me al gead*.
2. *Dad emme al gead*.
3. *Dad emmal gad.*
4. *Dammal gad.* (met syncope van *d*).

Dat is wordt in het Aarschots gerealiseerd als *dadis* of *das*. Dit laatste hoeft niet noodzakelijk het produkt van een syncope te zijn, want *is* verschijnt regelmatig als *s* na woorden op vocaal als *daa*(*r*), *waa*(*r*), *hie*(*r*), *hoe*. Voorb. *da's ge spraak van*, *wa'z da gebleven*, *ie's niks nie meer oe'z da gekomen*. Dus kon *da* + *is* normaal *da's* worden.

Ten slotte blijft er nog een kleine moeilijkheid. In alle gevallen van syncope van intervocalische *d* in afzonder lijke woorden, die ik voor het Aarschots heb opgetekend, volgt op de *d* een zgn. toonloze *e*. In de beide hier behandelde gevallen van syncope in zinsverband volgt op de *d* een gekleurde vocaal, resp. *a* en *é*. Het lijkt me dus waarschijnlijk dat deze vocalen in zinsverband zeer weinig nadruk kregen en met niet veel meer 'kleur' dan een toonloze *e* werden gerealiseerd.

Eindnoten:

1 Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1958, 195-206.
2 Ik meen dat dit ook geldt voor andere Brabantse dialecten, b.v. het Aalsters (F. VANACKER, *Syntaxis van het Aalsters dialect* 1948, 141.
3 Altijd gerealiseerd als *da*, behalve voor vocaal (dan *dad*).
4 Dialect v. Aarschot en omstr., *o.c.*, 403.
5 Het door DE VOOYS (*Ned. Spraakkunst* [4], 393) aangehaalde voorbeeld: 'Hij zei, hij zou morgen komen' is geen Aarschotse zin. Ik kan me wel voorstellen dat iemand begint met 'Hij zei', daarna zijn zin afbreekt, even aarzelt en dan voortgaat 'hij zou morgen komen', maar dan begint hij feitelijk een nieuwe zin.
6 Ik meen dat in de 3e pers. meerv. de gesyncopeerde vorm minder vaak gebruikt wordt dan in de 1e enk. en meerv. Trouwens als ik in het voorbeeld met de 3e meerv. het pronomen *ze* door

Jef en *Peer* vervang, lijkt de de syncope volstrekt ongebruikelijk: *dad emme Jef en Peer nie gezei*.

Hypokoristische i- en e- varianten
door K. Roelandts

In de evolutieve grammatika, of de studie van de taal als een systeem in beweging, verdienen de niet-wetmatige veranderingen evenveel aandacht als de wetmatige. Uit genetisch standpunt immers is een wetmatige verandering het resultaat van een systematisch doorgevoerde okkasionele wijziging. Elke verandering moet ergens begonnen zijn en is dus in dat allereerste begin een okkasionele variant, die pas nadien, door inwerking van verschillende intern- en extern-linguïstische faktoren, eventueel een wetmatig karakter kan krijgen.

Een belangrijke bron van okkasionele veranderingen ligt in de expressiviteit, want daardoor wordt het louter referentiële taalgebruik uiteraard slechts incidenteel geladen met elementen die afwijken van de (in similaire kommunikaties) habitueel geldende kode. De dynamiek van de taal komt daarin het best en het sterkst tot uiting. Daarom trachten we ons sinds een twintigtal jaren[1] te concentreren op een systematisch onderzoek van expressieve klank- en vormvarianten, bij voorkeur steunend op objektief interpreteerbaar hypokoristisch materiaal, in de hoop dat uit die hoek meer licht kan vallen op het fundamentele probleem van taalverandering en historische taalevolutie. Gaarne zetten we hier de reeks voort, met een bijdrage ter ere van de gevierde kollega en joviale vriend die zelf meer dan eens op verwant terrein heeft gewerkt[2].

Dit stuk sluit direkt aan bij een vorig artikel, waar vokaalvariaties in velare richting werden behandeld[3]. Thans gaat het om veranderingen in palatale richting.

1. Vormen met ongewoon i- vokalisme

1.1. Leuvense schooljongens noemen hun vrienden Vanderzeypen en Devijver resp. *de Sippe* en *de Fiffe*. Beide familiarismen passen bij de bekende reeks van produktieve augmentatief-formaties op *-e* en vertonen verscherping (van *z* tot *s*, resp. van *v* tot *f*), wat in expressieve varianten wel meer voorkomt[4]. Vreemd is echter de *i*- vokaal, want die is niet door gewone verkorting, noch door invloed van de omgevende konsonan-

ten, noch door associatie of woordspel te verklaren. De enige uitleg die daaraan kan gegeven worden, is dat het hier gaat om een expressieve vokaalverandering, die in casu optreedt als een konkomitant feature omdat ze samengaat met andere expressieve kenmerken, nl. vokaalverkorting, verscherping van konsonant(en) en afleiding op *-e*. Alleen het morfologisch procédé der afleiding (*-e*) is tot een systeem uitgegroeid. De overige kenmerken hebben dat stadium niet bereikt, maar zouden teoretisch eveneens systeemvormend kunnen werken. Op dit ogenblik blijven zij echter beperkt tot incidentele varianten, waarvan de expressieve waarde in oppositioneel verband rechtstreeks evenredig is met het aantal van die features en omgekeerd evenredig met de frekwentie van de variant. Daar systeemvorming berust op uitbreidende frekwentie, zal ze in het algemeen ook gepaard gaan met verzwakkende expressiviteit.

Hoe men nu precies aan die *i-* variant is gekomen, kan moeilijk met zekerheid uitgemaakt worden. Ofwel geldt het een morfologische wisseling, een soort van expressieve ablaut, ofwel betreft het een fonische wijziging ten gevolge van een hypokoristische vernauwing, waardoor een aan verkorte *ei* (*ij*) beantwoordende *e*-vokaal in *i* is overgegaan. Als we de twee mogelijkheden tezamen nemen, zouden we dus op stilistisch niveau van een mor(fo)fonologische verandering kunnen spreken. Ook bij de eerder behandelde variatie naar *oe*[3], waarmee die naar *i* opvallende overeenkomsten vertoont, zijn beide mogelijkheden, nl. expressieve ablaut en vernauwing, moeilijk van elkaar te scheiden.

1.2. De *e/i-* variatie komt meer voor in hypokoristika. Soms lijkt ze wel degelijk te berusten op een fonetisch proces van vernauwing, b.v. waar ze uitgaat van een verkorte scherplange *ê* = [*iə*], zoals in brab. Peer > augmentatief *Pirre*. Soms is de *i* niet door expressieve variatie ontstaan, maar voortgekomen uit een grondvorm met *i*, hetzij door een soort van vokaalharmonie, hetzij door een samentrekking. Vgl. in het eerste geval b.v. *de Kritte*, augmentatief van Chrétien > *Chritien; den Dizze*, augm. van Désiré > *Diseré* [*dizərē*], beide o.m. te Boom; misschien ook *Siffer* uit Zepherien, te Wieze[5]. Vgl. in het tweede geval b.v. wvla. *Fikken uit* Felix[r], eventueel aanleunend bij het augmentatief van *Victor* en overigens van een soortgelijk kontraktietype als *Sien* < Sabine, of *Pien* < Pauline[7].

Uit grondvormen met open *è*-klank ontstonden *den Bir* = Gilbert (te Boom) en, vermoedelijk met woordspel[8], *den Bikke* < fn. Lambert (ibid.). In Limburg kent men *Bik*, dimin. *Bikske*, als familiare varianten [6]

van de familienamen Lambrechts en Lambrix[9]; hier is de *i* niet ongewoon en ligt associatie (met *Lambik*, *lambiek* enz.) direkt voor de hand.

1.3. Bij de beoordeling van ouder materiaal dient men nog met andere moeilijkheden rekening te houden. Ik noteerde terloops twee voorbeelden van mnl. hypokoristische *i*- varianten bij namen met lange *ē*- klank: Thomaes *sybben* z. qd. *zebrechts* bloemaert, a° 1450, Noord-Brabant[10]; bi sinter *viven* cruce 1425 = juxta crucem beate *genofeve* 1403, te Zepperen[11]. Eerstgenoemd *sybben* is blijkbaar de genitief van een vleinaam *Sibbe* = Zebrecht. Is die vleinaam direkt uit die volle naam voortgekomen, dan gebeurde dat door expressieve vokaalverandering van *ē* naar *i*, verscherping *z*- > *s*-, verkorting met inschakeling in het *n*- paradigma. Het is echter niet uitgesloten dat *Sibbe*, als familiarisme van Zebrecht, zou overgeërfd zijn van vorige generaties en al enkele eeuwen tevoren is ontstaan, toen ook de volle naam nog een *i* bevatte. Als dan een *Zibrecht* b.v. tot *Sibbe* werd verkort, is niet het vokalisme maar o.m. wel de geminatie een konkomitant kenmerk van expressiviteit. Historisch onderzoek van de plaatselijke naamgeving en klankevolutie kan ons dichter bij de oplossing brengen.

Dat geldt in zekere mate ook voor de beoordeling van *Vive* = Genoveva. Hier gaat het om een lange *ī*, in open syllabe, en om een ontleende naam. De vokaaloppositie zou kunnen te wijten zijn aan verschillende tradities, zowel tijdens als na de ontlening: vooreerst de tegenstelling tussen de oudere fra. en kerklat. vormen, vervolgens de invloed van kronologische en geografische verschillen bij gerekte *i/e* in autochtone persoonsnamen en appellatieven[12]. Waar *i*- en *e*- vormen als synkronisch omwisselbare varianten naast elkaar voorkomen, zal de *i*- vorm wel expressief gevaloriseerd zijn, vooral als de *i* uitsluitend of bij voorkeur in de verkorte naam optreedt[13]. Dat bewijst echter nog niet dat de *i* daar noodzakelijk van hypokoristische oorsprong moet zijn. Er is kans voor, maar het blijft onzeker. Ook *Eva* kende mnl. varianten met *i*-vokalisme, die blijkens de excerpten in het Mnl. Wb.[14] in verschillende dialektgebieden voorkwamen en dus uit geografisch standpunt moeilijk te motiveren zijn.

1.4. In andere talen vindt men eveneens hypokoristika met een ongewoon *i*- vokalisme. Bekend is eng. *Jim* uit James, door Weekley[15] vergeleken met ‘the thinned forms’ *Pinch*(*in*) < Punch, *Binks* < Banks. Uit Zwitserland noemt Bach[16] *Mangnangeli*, *Mingningeli* < Marianne en Annamaria. Elders hoort men in de kindertaal: spa. *Miche* (*Michi*) voor

Mercedes, *Picho* voor Petrona[17]; maltees *Diddu*, evenals *Dedu* met anticipatie gevormd uit Alfredo, waaruit ook met perseveratie *Fefu* en *Faffu*[18]. De *i*- vormen zijn incidentele hypokoristische varianten, maar we weten niet hoe ze ontstaan zijn, hetzij door expressieve ablaut, hetzij door al of niet expressieve vokaalvernauwing.

Ablaut of speelse vokaalvariatie komt herhaaldelijk ter sprake bij de verklaring van oude germ. namen, die opgesteld worden in reeksen als *Dindo*, *Dando*, *Dundo; Gango*, *Gingo*, *Gung*(*ulf*) enz.[19]. Vooraleer men daarover gaat diskussiëren, moet men eerst met zekerheid weten of de aldus samengebrachte vormen inderdaad etymologisch samenhoren en, vervolgens, of andere interpretaties ad hoc niet evengoed mogelijk zijn[20]. Vokaalvariatie komt eventueel mee in aanmerking, maar wordt op die manier helemaal niet bewezen. Alleen als het genetisch verband tussen de vormen vaststaat, zal de verklaring die als enige mogelijkheid overblijft, ook zinvol en redelijk als een bewijs kunnen gelden. Dat lijkt me b.v. wel het geval te zijn in de hypokoristische varianten die volgens de overlevering voorkomen in het eerste lid van de dt. plaatsnaam Zissendorf: a^{o} 966 (kop. ca. 1191) *Zeizendorp*, ca. 1150 *Zizindorp* en 1156 *Cizendorp*[21]. Het eerste element is blijkbaar de genitief van *Zeizo*, vleivorm van een persoonsnaam *Zeiz*-(*frid* enz.), bij ohd. adj. *zeiz.* De *i*- variant moet daaruit ontstaan zijn en is niet door de genitief, noch door de samenstelling te verklaren. Hij kan alleen gemotiveerd worden door aan te nemen dat *Zeizo* ook affektief *Zizo* kon heten en dat beide vormen eveneens in de toponymische traditie een tijd lang omwisselbaar zijn geweest. Dan wijst *Zeizen-/Cizen-* (= *Zissen*-) op expressieve variatie *ei/i*, te vergelijken met Leuvens *Vanderzeypen* > *Sippe* en *Devijver* > *Fiffe*.

1.5. Uit het voorafgaande mogen we besluiten dat er in verschillende talen, in verschillende tijden, een procédé bestaat en bestaan heeft om okkasioneel hypokoristische *i*- varianten te vormen uit antroponiemen die in de meeste gevallen een *e*-kleurig vokalisme bevatten. Of die *i*- variatie gerealiseerd wordt door een fonetisch proces van vernauwing, ofwel door een morfologisch proces van vokaalwisseling (een 'ablaut'), blijft nog een open vraag. Ze is alleszins een expressief verschijnsel en heeft in de genoemde voorbeelden niet systeemvormend gewerkt. De expressieve waarde van die *i*- variatie is het best waar te nemen in het huidige taalgebruik, bij voorkeur in de eigen omgeving. Elders is ze moeilijker te beoordelen, maar dat belet niet dat ze experimenteel een uitkomst kan bieden als men maar voldoende bedacht is op de konkurrerende faktoren of in aanmerking komende alternatieven.

De hypokoristische *i*- variatie is blijkbaar een toepassing van hetzelfde procédé dat ook in appellatieven tot expressieve *i*- varianten kan leiden. Direkt vergelijkbaar zijn wbrab. expressiva als *bietje* 'beetje', *klieneke* 'kleintje'[22]; werkw. *tippelen*, *tiepelen* < tepelen[23]; misschien ook dt. *Ricke*, bij *Reh*[24], en germ. **tig*-, bij **gait*-[25]? Verderop is die *i*- variatie van *e* en *ei* (*ai*) te verbinden met de bekende wisseling van *a*(*a*) naar *i*(*e*), die leidt tot talrijke iteratieve formaties of uitdrukkingen (types *prietpraat* < praat, *fiefafoelie* < fafoelie[26], 'van *bikboord* naar bakboord'), ofwel tot zelfstandig gangbare woordvormen (b.v. *flikkeren*, naast ouder *flakkeren*). In zulke expressiva zien we duidelijk een soort van ablaut, niet een vernauwende klankverandering. Dat geldt ook voor *i*- vormen ontstaan uit grondwoorden met donker vokalisme, b.v. *tip* naast ouder *top*, of iteratief fra. *flâni-flânons* (in modern chanson). Soms is de genetische filiatie nog moeilijk te achterhalen, zoals b.v. in mnl. *cnirsen*, *cnersen*, *cnarsen*, *cnorsen*, *cnoersen* (Mnl. Wb. III, 1635); of in sprookjesnamen als *Siepen en Sapen*[27]. De *i*- vorm hoeft immers niet steeds sekundair te zijn maar kan soms zelf ook als uitgangspunt gediend hebben voor variaties in de tegengestelde richting, die dan hetzelfde resultaat opleveren (b.v. *kinkankhoren* < kinkhoren).

2. Vormen met ongewoon e- vokalisme

2.1. Wegens de toegemeten plaatsruimte beperken we ons tot summiere mededeling van materiaal en kommentaar. In alle gevallen gaan bedoelde *e*- varianten terug op grondvormen met een *a*- vokalisme.

Te Boom kregen verschillende personen die 'Frans' heten resp. de volgende bijnamen, doorgaans met bepalend lidwoord: *Frèmmer* (tweemaal), *Fèl*, *Fèts*, *Fèt*, *Vet*. De palatale vokaal berust waarschijnlijk op mouillering in de kindertaal, waar 'Frans(ke)' normaal *Fansj*(*ke*) en *Fènsj*(*ke*) wordt. Vandaar kan hij doorgedrongen zijn in een augmentatief *Frenne* en in speelse varianten die okkasioneel opduiken (b.v. *Flèm*) en eventueel met differentiërende funktie gevaloriseerd worden tot individuele bijnamen zoals de bovengenoemde. Andere abnormale *e*- vormen vindt men daar in *de Kèp*, *'t Kèpske* en *de Kèps* (uit fn. Van Camp), evenals in *de Rets* (fn. Raets); vgl. *de Kèlles* = Karel, uit Klein-Brabant[28]?

In de streek van Averbode kent men, behalve de (courante) bijnaam *Fèts* = Frans, ook *de Mèk* = Martina, *Rèkkes* = Gerard, *Nèkke* = Narke (Leonard, Bernard), *Mèns*(*ke*) = Emmanuel, *Bernèske* of *Bernètsje* = Bernardus [bərn□dəs][29]. Elders werd een Frans met bijnaam *Frèngel*[30],

of soms met augmentatief *de Frènge* (Bekkevoort) genoemd. Te Herent wordt Mark augm. *Makke* of *Mèkke*. Voor sommige dialekten moet men er rekening mee houden dat de *e* normaal door umlaut is opgekomen in het diminutief. Dat geldt b.v. voor een limb. augm. *Frèns*[31], uit ouder dimin. *Frènske*, bij *Frans;* of voor een brab. augm. *mènne*, uit dimin. *mènneke*, bij *man*. Buiten het Nederlands mogen we misschien verwijzen naar eng. familiarismen, b.v. bij Margaret: *Meg* en *Peg*(*gy*), naast velare variaties *Mog* en *Pog*[32]; vgl. al in de 13e eeuw *Magge*, *Megge* (en *Pegge*?), *Mogge*, *Pogge*[33].

2.2. Het materiaal is fragmentair, heterogeen en moeilijk te beoordelen. Maar het laat toch zien dat sommige *e*- vormen fonetisch te verantwoorden zijn (limb. *Frèns*, brab. *mènne*), andere niet. In de fonetisch gekonditioneerde vormen kan de *e* sekundair een expressieve funktie gaan vervullen (type *Frèns* tegenover *Frans*). In de andere, niet gekonditioneerde vormen zal de *e* meestal direkt van expressieve oorsprong zijn, eventueel geïnspireerd door de kindertaal of door klank- en woordspel (antw. *Frenne* enz.). Zulke varianten ontstaan dan eerder door expressieve palatalisatie dan door expressieve ablaut. Zij behoren tot dezelfde kategorie als de affektieve woordvarianten, b.v. in dial. *dè* naast *daar*, *mem* naast *ma*(*m*) 'moeder', *plet* (gezegd van fiets- of autoband) naast normaal *plat*[34].

Er zit dus een zekere orde in de soms schijnbaar grillige vokaalafwijkingen van hypokoristika: *e*- variatie van *a*, *i*- variatie van *e*, een enkele keer *i*- variatie van *a* (b.v. hgd. *Mingningeli*?); vgl. in de vroegere bijdrage(3) *o*- variatie van *a*, *oe*-variatie van *o*, inz. *oe*- variatie van *a*. De palatale en de velare variatie vinden we samen in *pi*(*e*)*pa* en *poepa* (papa), buiten de persoonsbenamingen b.v. ook in mnl. '*bi* no ba' en '*bu* (*boe*) no ba'. De herkomst van zulke variaties is zeer verschillend. Sommige zijn rechtstreeks door expressieve klankverandering ontstaan, in andere is een verschillend vokalisme na zijn ontstaan expressief gevaloriseerd. Dat geldt zowel voor persoonsnamen als voor appellatieven (inklus. werkwoorden), maar in laatstgenoemde kategorie heeft het procédé der vokaalvariatie in het algemeen veel sterker gewerkt dan in de antroponymie, waar het slechts zelden tot uiting komt.

Eindnoten:

1 Begonnen met een studie over *Augmentativ*, *Diminutiv und Zugehörigkeit im Lichte der Namengebung*, Rheinische Vierteljahrsblätter XXI (1956) = *Festschrift A. Bach II*, 110-124.

2 Zie inz. W. PÉE, *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva*, 2 dln. Tongeren, 1936-1938; Id., *Familienamen en bijnamen te Staakte*, *Feestbundel H.J. van de Wijer I* (Leuven 1944), 237-271.

3 K. ROELANDTS, *Vokaalvariatie in hypokoristika*. Naamkunde 2 (1970) = *Feestnummer P.J. Meertens* (II), 77-94. - Een paar aanvullingen: *Foenne* = Fons en *Soel* = (Mar)cel, te Vliermaal (Lic. verhand. J. Leyssen, Leuven 1970, 10 en 13); *Poel*(*le*) = Pol/Paul, te Sint-Niklaas (med. W. Roggeman); vgl. wa. *èl poupa*, *èl mouman* (A.-M. FOSSOUL-RISSELIN, *Le vocabulaire de la vie familiale à Saint-Vaast*, Liège 1969, 147).

4 Vgl. mijn bijdragen in *Album E. Blancquaert* (Tongeren 1958), 55-64 en *Taal en Tongval* 16 (1964), 147; over okklusieven ook H. WESCHE, *Beiträge z. Gesch. dt. Sprache u. Lit.*, E. Karg-Gasterstädt gewidmet (Halle/S. 1961), 271-295, inz. 277 e.v.

3 K. ROELANDTS, *Vokaalvariatie in hypokoristika*. Naamkunde 2 (1970) = *Feestnummer P.J. Meertens* (II), 77-94. - Een paar aanvullingen: *Foenne* = Fons en *Soel* = (Mar)cel, te Vliermaal (Lic. verhand. J. Leyssen, Leuven 1970, 10 en 13); *Poel*(*le*) = Pol/Paul, te Sint-Niklaas (med. W. Roggeman); vgl. wa. *èl poupa*, *èl mouman* (A.-M. FOSSOUL-RISSELIN, *Le vocabulaire de la vie familiale à Saint-Vaast*, Liège 1969, 147).

5 CHR. VAN LANDUYT, *De bijnaamgeving te Wieze* (Lic. verhand. Leuven 1971), 34.

7 R. CAELS, *Volkskundige studie over de moderne bijnamen in de streek van Leopoldsburg* (Lic. verhand. Leuven 1968), 104 en 111.

8 Al besproken in *Versl. en Med. Kon. Vla. Acad.* 1966, 234.

6 A.-M. DEVYNCK, *Vergelijkende sagenstudie in de Frans-Vlaamse grensstreek* (Lic. verhand. Leuven 1965), I, 31.

9 J. LEYSSEN, *Nominale patronen met moderne persoonsnamen in het dialekt van Vliermaal* (Lic. verhand. Leuven 1970), 32.

10 A. WEIJNEN, in *Land van mijn hart* (Tilburg 1952), 132.

11 Met nog andere excerpten (o.m. ook 1633 *st genevyven capelleken*) bij J. MARCHAL, *Toponymie van Hoepertingen*, *Berlingen en Zepperen* (Diss. Leuven 1952), 320-321. Soortgelijke vormen uit Oplinter geeft A. WAUTERS, *Géographie et histoire des communes belges*, *Canton de Tirlemont I* (Bruxelles 1875), 18. - Onduidelijk is de *o/i*- verhouding in: olivier *pottiers* = fierin *pittier* 1385, te Kruishoutem (L. GOEMINNE, *Hand. Oudh. Kring Oudenaarde* II (1954/58), 236).

12 Vgl. C. TAVERNIER-VEREECKEN, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253* (uitg. Centrum Neerl. 1968), 564-565; A. VAN LOEY, *Mnl. spraakkunst II* (Groningen-Antwerpen 1949, 1971^{6}), § 50 (en § 53).

13 De lijst der voornamen, uitgegeven door de Kon. Vla. Academie (Gent 1902), geeft op blz. 15: Genoveva, verkort *Veva*, dim. *Viefke*. Gezelles Duikalmanak vermeldt *Veva*, *Viva* (volgens J. Lindemans' onuitgeg. dokumentatie).

14 Mnl. Wb. VIII, 1420 (s.v. *Ver*): *ver Yeven*, *Ver Yve*, *ver Ieven* enz.

15 E. WEEKLEY, *Words and Names* (London 1933 ^{2}), 65.

16 A. BACH, *Deutsche Namenkunde I* (Heidelberg 1952 ^{2}), § 95.

17 P. BOYD-BOWMAN, *Nueva Revista de Filología Hispánica* 9 (1955), 358.

18 J. CASSAR-PULLICINO, *Orbis* 6 (1957), 198.

19 Zie o.m. M. GOTTSCHALD, *Deutsche Namenkunde* (Berlin 1954^{3}), 38-39; A. BACH, *Deutsche Namenkunde I*, § 329; G. SCHRAMM, *Namenschatz und Dichtersprache* (Göttingen 1957), 34-36; H. KAUFMANN, *Untersuchungen zu altdeutschen Rufnamen* (München 1965), 142 e.v.

20 Vgl. mijn bijdrage in *Naamkunde 2* (1970), 83-84.

21 M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek II* (uitg. Centrum Neerl. 1960), 1103.

22 Met andere voorbeelden, bij A. WEIJNEN, *De oorzaken in de taalgeschiedenis* (Assen 1971), 9.

23 Volgens K. HEEROMA, *Ts. Ndl. taal- en lett.* 63 (1944), 7.

24 Trübners Deutsches Wb. 5 (Berlin 1954), 396: uit *Rehzicke*?

25 K. ROELANDTS, *Naamkunde 3* (1971), 34-35; vgl. R. ANTTILA, *Proto-Indo-European Schwebeablaut* (Berkeley-Los Angeles 1969), 92. Zie over germ. *e/i*-wisseling, J. DE VRIES, *Vokalvariation im Germanischen*, Beiträge z. Gesch. dt. Sprache u. Lit. 80 (Tübingen 1958), 1-32, nrs. 8, 29, 74-76.

26 C. TAVERNIER, *Hand. Com. Top. Dial.* 44 (1970), 58-60.

27 Ook *Sieke en Sake*: J. MATHEUSSEN, *Taxandria* n.r. 28 (1956), 144.
Te Boom heet dat vertelseltje '*Tippen* en zijn moeder'.

28 Meer daarover in *Versl. en Med. Kon. Vla. Acad.* 1966, 214 en passim (index blz. 293).

29 G. JANSSENS, *Volkskundige verhandeling over de moderne bijnamen te Veerle en Averbode* (Lic. verhand. Leuven 1971), s.vv. en blz. 176 vlg.

30 M. OVERSTEYNS, *De persoonsnaamgeving te Kapellen* [bij Tienen] (Lic. verhand. Leuven 1972), 124-125.

31 J. LEYSSEN, t.a.p., 11 en 54 (ook augm. *Lèmme* bij Lambert, ibid. 13); K. ROELANDTS, *Med. Ver. Naamk.* 36 (1960), 90 e.v.

32 E. WEEKLEY, *The Romance of Names* (London 1922[3]), 93; CH.F. HOCKETT, *A Course in Modern Linguistics* (New York 1965[9]), 359.

33 P.H. REANEY, *A Dictionary of British Surnames* (London 1961[2]), s.vv., ook blz. XXXIII.

34 R. JONGEN, *Klank- en vormleer van het dialekt van Moresnet* (Lic. verhand. Leuven 1958), 27. Variatie van *a* in expressiever *e* werd ook opgemerkt door K. HEEROMA, *Ts. Ndl. taal- en lett.* 63 (1944), 12.

Slavo-Romanica
door A. Rosetti

La lecture du mémoire de Z. Stieber, *Problèmes fondamentaux de la linguistique slave*[1] nous suggère les remarques suivantes concernant le traitement des éléments slaves méridionaux du roumain.

1. *Traitements des jers*. Le traitement aberrant du jer dur intense dans dr. *sută* 'cent': v. sl. *sŭto*, qui n'avait pas encore trouvé son explication (car v. sl. *ŭ* - jer intense - est rendu normalement en roumain par zéro, plus tard par *o*, traitement du bulgare)[2] s'explique, comme le propose avec raison Stieber (p. 4-6), par des critères chronologiques: à l'époque (VIe-VIIe siècle) où ce mot a été emprunté, l'*u* n'avait pas encore passé à *ŭ* bref (jer). C'est pourquoi cet *u* a été rendu normalement en roumain par *u*.

Quant au traitement de l'*ĭ* (jer mou), rendu par *e* en roumain, il n'est pas nécessaire d'expliquer ce phénomène de la même manière que dans dr. *sută* (Stieber, p. 6), car ici le traitement par *e* (et non par *i*) est normal en roumain, et date, par conséquent, d'une époque postérieure, lorsque l'ancien sl. c. *i* bref était devenu un jer mou.

En voici quelques exemples: dr. *cote□*, 'poulailler': v. sl. *kotĭcĭ*, dr. *pestri□t*, 'tacheté': v. sl. *pĭstrŭ*, dr. *stare□* 'supérieur d'un monastère': v. sl. *starĭcĭ*, dr. *steblă* 'paille': v. sl. *stĭblije* (Hdwb., p. 124), dr. *sticlă*): v. sl. *stĭklo*, dr. *temni□ă* 'prison': v. sl. *tĭmĭnica*[3].

2. *Traitement de k*. L'assimilation du *k* devant *e*, *i* n'affecte pas le dalmate et l'albanais, où *k* a été conservé: vegl, *kuon*, alb. *qên* < lat. *canem*, tandis que les autres langues romanes ont nnové, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 19). *k* conservé est attesté par les grammairiens latins au Ve siècle de n. è[4]. Les toponymes slaves de la Grèce montrent (Stieber, p. 20) que le *k* n'était pas encore devenu une affriquée au VIIe siècle. Le roumain a suivi une autre voie, car ici, comme nous l'avons montré, naguère, les éléments slaves ont pénétré sous une forme phonétique plus evoluée[5]: dr. *cirea□ă*, sl. c. *črěša* < lat. *ceresea*; dr. *o□et*, sl. c. *ocĭtŭ* < lat. *acetum*[6].

3. l *épenthétique*: dr. *nevoie*: v. sl. *nevolja* montre la disparition de

l'*l*, qui est du fait du roumain, puisque l'aroumain a conservé cet *l*': *nivol'ă*[6]. Le bulgare a connu l'*l* épenthétique, au IXe-Xe siècle, mais l'a perdu par la suite, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 24)[7].

4. *Les groupes voyelles* + r *ou* l. En ce qui concerne la métathèse qui caractérise ces groupes, en albanais et en roumain, (cf. alb. *ograjë*, dr. *ogradă*: sl. v. *ograda* etc.)[8], Stieber (p. 15) se range á l'opinion que nous avons défendue naguère, selon laquelle dr. *baltă*, *daltă* et *gard* ont été empruntés au slave méridional avant la métathèse[9]. (dr. *scovardă* 'sorte de galette', quoique attesté en vieux slave *skovrada* 'poêle', Hdwb., p. 120, est suspect, car le terme n'existe pas en slave méridional. Sans être un emprunt récent (le mot est attesté au XVIIe siècle et il a fourni des dérivés: *scovîrda* vb. et *scovîrlie*, Tiktin, s.v., la métathèse semble être ici du fait du roumain).

Abbréviations

dr. = dacoroumain (parlers roumains du nord du Danube).

ILR = A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, Bucure□ti, 1968.

Hdwb = *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, von L. SADNIK und R. AITZETMÜLLER, 's-Gravenhage-Heidelberg, 1955.

L = A. ROSETTI, *Linguistica*, The Hague, 1965.

ML = Id., *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucure□ti, 1947.

Sl. c. = Slave commun.

Tiktin = H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1903-1925.

Eindnoten:

1 Accademia Polacca delle Scienze. Biblioteca e Centro de studi a Roma. Conferenze. Fascicolo 36, 1968.
2 *L*, p. 226.
3 *ILR*, p. 338; G. MIHAILA, *Imprumuturi vechi slave în limba română*, Bucure□ti, 1960, p. 53 (sticlă).
4 *ILR*, p. 121.
5 *ML*, p. 334.
6 *ML*, p. 224-227.
6 *ML*, p. 224-227.
7 *ML*, p. 350; *ILR*, p. 344.
8 *ILR*, p. 342-344.
9 *ML*, p. 337; *ILR*, p. 613-615.

Het preteritumsuffix bij zwakke werkwoorden in Frans-Vlaanderen

door H. Ryckeboer

In een artikel in *Zijn Akker is de Taal* over de preteritumvormen van het zwakke werkwoord in de zuidelijke Nederlandse dialekten geven J. Goossens en J. Verheyden een overzicht van de persoonsuitgangen en de tempussuffixen[1]. Wat de preteritale suffixen betreft, moet blijken uit hun kaartje dat in Frans-Vlaanderen drie suffixen gebruikelijk zijn, nl. *-ədə*, *-tə/-də*, en *-stə*. De afbakening van het *stə* -gebied kwam mij bij een eerste oogopslag vreemd voor, omdat het zuiden van Frans-Vlaanderen er niet door bestreken werd, waar nochtans, naar het mij voorkwam, *-stə* soms als het produktiefste suffix optreedt.

Daarom heb ik voor een nader onderzoek naast de RND ook de dialektbandopnamen geraadpleegd[2]. Daaruit blijken een veelheid van vormen en een gekompliceerde botsing van systemen, zoals alleen een spontane konversatie die kan reveleren.

Er zijn in Frans-Vlaanderen naast een aantal kontaminatie- of stapelvormen (de preterito-presentia voorlopig buiten beschouwing gelaren) vier preteritumsuffixen gebruikelijk: 1. *-ədə*, 2. *-dədə/tədə*, 3. *-təd/-də* en 4. *-stə*.

1. Het suffix *-ədə* is (naast andere) nog gebruikelijk in een aaneensluitend gebied in de westelijke uithoek van Frans-Vlaanderen (b 6, 7, 9, 10, 12, 12a, 15, 19, 21a, 22, N 1, 4, 5, 5a, 6, 7, 9, 48, 51, 52, 54, 55, 92) en sporadisch ook elders (N 94, 99, 156). We hoorden het als de frekwentste vorm in b 21a, N 4 en 49.

2. Het suffix *-tədə/dədə* (vgl. Goossens-Verheyden, p. 138) is in Frans-Vlaanderen nog niet uit het levende dialekt verdwenen. Het is een variant die het frekwentst optreedt in het gebied waar (of bij de individuele sprekers bij wie) *-ədə* ook gebruikelijk is. We noteren het in de volgende plaatsen: b 8, 10, 12, 12a, 15, 19, H 79, N 4, 5, 5a, 9, 13, 48, 53, 97, 99, 100, 101, 102, 149, 156, 160. Alleen bij de sprekers van Hondschoote (N 13) en Cassel (N 97) is het (toevallig) overheersend. Dit blijkbaar in de late middeleeuwen door metanalyse ontstane suffix[3] moet behalve in

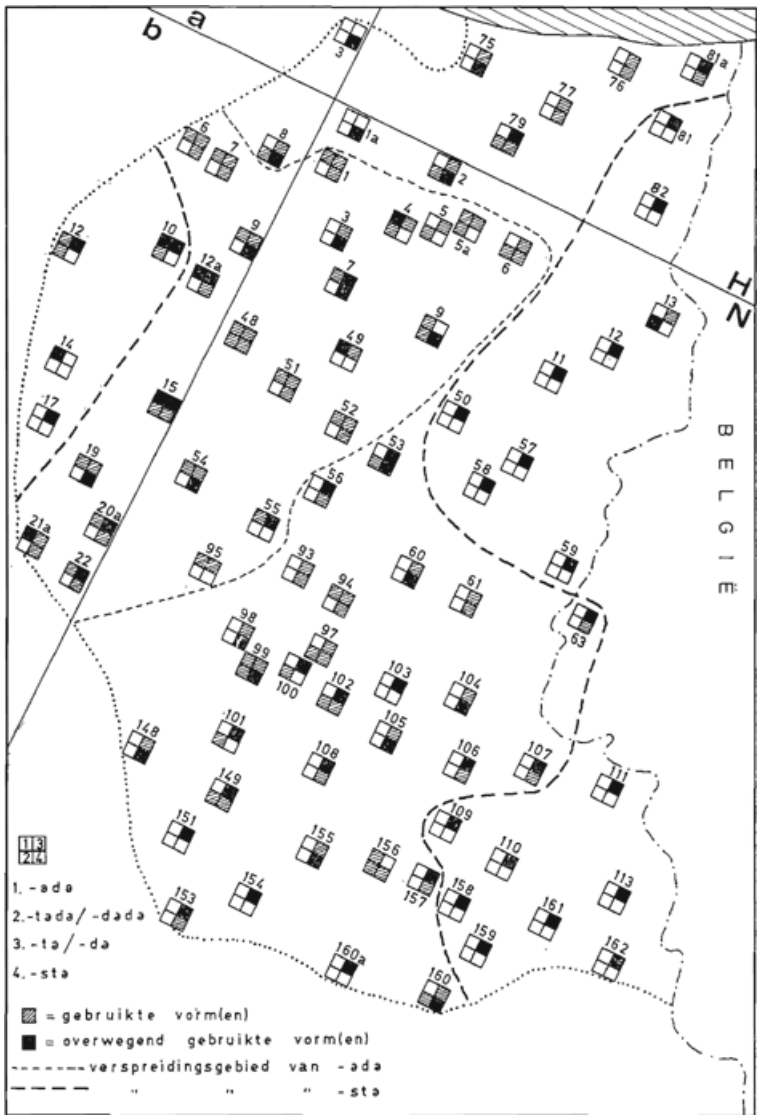
b
a
H
N
BELGIE
1. -ada
2. -tada/-dada
3. -ta/-da
4. -sta
= gebruikte vorm(en)
= overwegend gebruikte vorm(en)
verspreidingsgebied van -ada
" " " -sta

Oost-Vlaanderen, waar het in de vorm *-təgə-dəgə* is gebleven, zeker ook in Noord-West-Vlaanderen tot in de 19e eeuw produktief zijn gebleven. Goossens-Verheyden verwijzen voor de 19e eeuw terecht naar A. LOOTENS, *Oude kindervertelsels in den Brugschen tongval* (Brussel, 1868), waar dit suffix een frekwentie haalt van 25%[4]. Ook andere relikten wijzen daarop. Roland Desnerck[5] vermeldt dat -(*t*)*ədə*-(*d*)*ədə* in Oostende (H 16) nog leeft bij enkele vissersfamilies en dat dit suffix geëvolueerd is tot *-təgə/ -dəgə* in het Stads-Oostends, doch onder invloed van het A.B.N. of het omringende Westvlaams nu het vaakst *-tə/-də* luidt. Hetzelfde kan gelden voor een groot aantal plaatsen in Noord-West-Vlaanderen ten oosten van de lijn Oostende-Tielt, zoals blijkt uit de RND (7 likte, 13 dreigde, 113 bakte) waar naast *-tə/-də*, vaak als fakultatieve vorm *-təgə/-dəgə* opgegeven is voor: Heist-aan-Zee (H 1), Blankenberge (H 3), Uitkerke (H 5), Meetkerke (H 30), Brugge (H 36), Sijsele (H 41), Eernegem (H 36), Zedelgem (H 65), Aartrijke (H 123). Lic. Magda Devos uit Klemskerke (H 23) verzekert mij, dat men daar zeker ook Wenduine (H 4), Vlissegem (H 6), Nieuwmunster (H 7), Zuienkerke (H 8), Bredene (H 17), Klemskerke (H 23), Ettelgem (H 25) en Stalhille (H 28) kan toe rekenen, waar de oudere generatie bij voorkeur *-təgə/-dəgə*, de jongere eerder *-tə/-də* zegt[6]. In Frans-Vlaanderen hoorde ik *-dəgə* slechts één maal in Tetegem (H 79): zagdəgə (= zag). Goossens-Verheyden (p. 138) uiten het vermoeden, dat de verschrompeling van *-tədə/-dədə* kon worden tegengegaan door epentesis van een *n* tussen de twee dentalen en zij noteren vier maal *-tndə* in Zeeuws-Vlaanderen. Daar kan men uit de RND nog aan toevoegen voor Heist-aan-Zee (H 1) en Borre (N 156): baktəndə en voor Eringem (N 48), Zermezele (N 93) en Hazebroek (N 155): biəndə (= bood). Uit de bandopnamen duiken vormen op als: 'k pachənd'ik (= ik pachtte)[7] te Hooimille (N 5a), je moendə (= je moest) te Tetegem (H 79) en me deində (= we deden) te Bambeke (N 57). Uit de vier laatste vormen blijkt, dat het preteritumsuffix *-də* gevoegd is bij de presensvorm van de eerste pers. enk. en de eerste en derde pers. mv., die als stam fungeert. Men hoeft niet te denken aan epentetische *n*. Ook *-təndə* kan men analoog verklaren als een stapelvorm: *baktən + də*. Die vormen zullen het eerst voorgekomen zijn bij S1 en P1 en 3, en later door analogie tot alle persoonsvormen uitgebreid. (Vgl. voor N 156 k□ba.ktədə - jə ba.ktədə - ə ba.ktədə - mə ba.kt**T**ndə - RND). Bij het sterk regionaal en individueel dooreenlopen van suffixen zijn dergelijke stapelvormen niet verwonderlijk (Vgl. b 10: hadədə (= had) en b 9: pekstədə (= pikte). Ze kunnen okkasionele realisaties zijn, maar waar ze geografisch gegroepeerd voorkomen als in West-Zeeuws-Vlaan-

deren (+ Heist-aan-Zee), ook als relikten opgevat worden van een vroeger systematischer gebruik.

3. Het geografisch meest verspreide preteritumsuffix in Frans-Vlaanderen is zeker *-tədə*. Slechts in 4 van de onderzochte plaatsen hoorden of noteerden we het niet (a 3, b 14, N 1a, 9, 156) en in 34 van de 97 plaatsen is het de (of een) overwegende vorm. Maar *-tə/-də* is duidelijk het enige suffix in een noordoostelijke en een zuidoostelijke zone (zie kaart), die in dit opzicht aansluiten bij het aangrenzende Westvlaams. (Alleen in de Belgische grensgemeente Watou (N 63) komt sporadisch eens *-stə* voor. - Eigen opneming).

4. Dit vrij algemeen voorkomen van *-tə/-də* (de direkte voortzetting van *-ədə* na apokope van *ə* en progressieve assimilatie) wijst erop dat het vierde preteritumsuffix *-stə* relatief jonger is, zij het dan vrij produktief. We noteren het in 49 plaatsen (a 3, b 6, 7, 8, 9, 12a, 15, 19, 20a, 21a, 22, H 75, 76, 77, 79, 81a, N 1, 1a, 2, 3, 6, 7, 9, 48, 51, 53, 54, 56, 60, 61, 93, 94, 97, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 148, 149, 163, 155, 156, 157, 160) en als overwegend suffix in 18 plaatsen (b 8, 9, 19, H 75, N 2, 3, 7, 9, 53, 54, 60, 98, 99, 104, 105, 148, 155, 160). Met uitzondering van een kleine westelijke uithoek, waar *-ədə* primeert, en de twee geciteerde gebieden langs de Belgische grens komt het in heel Frans-Vlaanderen voor.

Volgens Goossens-Verheyden (p. 135) ‘gaat het hier om het praeteritumsuffix van een aantal praeterito-praesentia (vgl. mnl. onste, dorste, conste, wiste, moeste) en van beginnen (begonste), dat zich ook bij de zwakke werkwoorden heeft kunnen doorzetten’. Dat is wel de waarschijnlijkste verklaring, maar daarbij is het toch bevreemdend dat het *-stə*-suffix bij deze preterito-presentia zelf niet overal zo produktief is. Het preteritum van *weten* en *moeten* is overal *wiste* en *moeste* of *moste* (op H 79: moende na). Bij *mogen* luidt het preteritum: *mochte*, *muchte* of *muste*[8] en één maal *meugde* te Krochte (N 7). Bij *willen* komt (op noteringen voor 12 plaatsen) *wilde* 7 maal voor (b 10, 12, 20a, N 53, 101, 103, 111, 149, 161), *wilste* 3 maal (N 53, 148, 155) en één maal *wildede* (N 4). Bij *durren* (= durven) noteren we *durde* in b 12, 20a, N 7 en *durste* in b 22. Van *beginnen* (dialektisch *begunnen*) - noteringen voor 20 plaatsen) horen we de volgende preteritale vormen: *begundede* (N 48 en 97), *begu*(*n*)*ste* (b 6, 19, 20a) en verder *begunde* (b 9, 10, 20a, 22, H 79, N 4, 53, 56, 97, 99, 100, 101, 103, 106, 149, 159, 161). *Kennen* en *kunnen* worden ofwel fonetisch of meestal semantisch niet onderscheiden, en worden in het preteritum zodoende ook gelijk behandeld: (noteringen voor 50

plaatsen) *kundede* (N 58), *kendede* (N 101); verder *-də* overwegend in het Noorden (b 6, 7, 10, 12, 12a, 17, 20a, H 79, 80, 82, N 1a, 4, 7, 11, 13, 48, 49, 50, 58, 94, 95, 101, 102, 103, 104, 161) en in het Zuiden bijna uitsluitend *-stə* (b 6, 9, 17, 19, 22, H 79, 82, N 1a, 4, 5a, 7, 9, 11, 53, 55, 58, 60, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 108, 111, 113, 148, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160). Hoezeer de vormen ook lokaal door elkaar lopen, het is opvallend hoe in het uiterste Zuiden uitsluitend de vorm *ku*(*n*)*ste*, *ke*(*n*)*ste* gebruikt wordt (op N 161 na). Bovendien is in het centrale menggebied *-stə* veel frekwenter dan *-də*. De *-stə*-opgaven in het Noorden zijn sporadische realisaties en relatief veel minder gebruikelijk dan *-də*. Waar de oudste vorm *kunde/kende* naar analogie met andere preterito-presentia verdrongen werd door *kunste/kenste*, is dat blijkbaar systematisch en wellicht ook het vroegst in het Zuiden gebeurd. Afwijkend van veel andere Nederlandse dialekten[9] heeft *begunnen* zich hier niet bij *kunnen* aangesloten; de enkele *begu*(*n*)*ste*-vormen vinden we eerder noordelijk in Frans-Vlaanderen en ze zijn daar waarschijnlijk later met de algemene opgang van het *-stə*-systeem in het leven geroepen.

Als we dan het preteritaal *-stə*-suffix bij de zwakke werkwoorden ontstaan achten door analogiewerking met de uitgangen van preteritopresentia, dan laat de verspreiding van *kunde* of *kunste* alleen maar vermoeden, dat de uitstralingshaard ervan in het Zuiden moet liggen. Dat vermoeden wordt nog versterkt door het feit dat het precies daar aan slijtage toe is. *-stə* wordt er vaak gereduceerd tot *-sə* en na stemhebbende konsonant geassimileerd tot *-zə*, soms weer hersteld tot *-zdə* - (Voorbeelden daarvan in b 19, 21a, N 94, 99, 155, 156, 157 en 160).

Uit dit overzicht blijkt er in Frans-Vlaanderen inzake het preteritumsuffix een eigenaardige botsing van systemen aan de gang te zijn, waarbij afgezien van de westelijke *-tə/-də*-gebieden nauwelijks een geografische afbakening mogelijk is. De verschillende suffixen overlappen elkaar niet alleen geografisch. De individuele sprekers blijken zonder hinder bij hetzelfde werkwoord nu eens dit dan weer een ander suffix te kunnen kiezen. Dergelijke dubbelvormen noteren we in 20 plaatsen[10]. Van enige distributionele konditionering bij het performeren van het ene of het andere suffix is dus geen sprake.

Kan de Frans-Vlaming bij het vervoegen van zwakke werkwoorden in de O.V.T. dus rustig puzzelen, dan schijnt hij uit die puzzel niet zo makkelijk wijs te raken, als het er om gaat sterke en zwakke werkwoorden uit elkaar te houden. Heel vaak worden sterke werkwoorden zwak vervoegd[11]. We noteerden dat 32 maal uit de bandopnamen, waarvan 3 maal met *-ədə*, 4 maal met *-tədə/-dədə*, 6 maal met *-tə/-də* en

19 maal met *-stə*. In 10 van die 19 gevallen blijft de ablautvokaal bewaard. Voeg daarbij uit de RND 12 maal *bindste/bingste*, één maal alternerend met *bondste* (= bond - zin 139). Ook CARNEL[12], die voor Belle (N 162) *-tə/-də* als normaal preteritumsuffix opgeeft, vermeldt 3 zwakke en 3 sterke werkwoorden met *-stə* als alternerend suffix.

De preteritum-notie is dus zo sterk verbonden met het suffix *-stə*, dat dit vaak kumulatief bij het preteritale kenmerk van de ablautvokaal wordt gevoegd. De overwegende frekwentie van *-stə* in deze gevallen bewijst duidelijk, dat dit suffix het jongste en momenteel het produktiefste is[13].

Misschien is de verspreiding van *-stə* als preteritumsuffix gesteund door anderssoortige *-stə*-suffixen, die in Frans-Vlaanderen eveneens produktiever zijn dan elders. Of verliep de mogelijke beïnvloeding in omgekeerde richting of wederzijds? Ten eerste is daar het substantiveringssuffix *-stə* (vgl. Ndl. woonst, komst, gunst), dat er optreedt waar elders meestal *-tə* voorkomt. DE BO[14] vermeldt i.v. *junste: bakste* (*baste*), *bloeiste*, *broedste*, *brouwste*, *bunste*, *genoegste*, *groeiste*, *jukste*, *ruimste*, *schoonste*, *trouwste* als typisch Frans-Vlaams[15]. Het *-stə*-suffix bij rangtelwoorden vigeert in Frans-Vlaanderen vanaf *vierste*, *vuufste*, elders in West-Vlaanderen slechts vanaf *zevenste*,... Bij *enige* (= enkele) en *sommige* komen bijna uitsluitend de vormen *sommigste* en *enigste* voor. Veel van deze afleidingen op *-stə* komen in westelijk West-Vlaanderen voor, maar hun frekwentie neemt af naar het oosten toe gaande. Frans-Vlaanderen is dus werkelijk het epicentrum van een *stə*-golf, die het verdient nauwkeuriger geregistreerd te worden.

Tenslotte wordt door dit onderzoek overduidelijk hoe soepel de keuzemogelijkheden tussen verschillende performanties soms kunnen zijn bij één dialektspreker of in een min of meer homogene dialektregio. Al kan men uit de bandopnamen geen absolute konklusies trekken door de toevalligheid van de gegevens, ze bieden vaak een noodzakelijke aanvulling of kontrolemogelijkheid voor de gegevens uit de RND. Zodoende hoop ik de jubilaris te eren door een bijdrage te hebben gelicht uit onderzoekingen die voornamelijk door zijn werk of zijn stuwingskracht zijn tot stand gekomen, te meer daar het over een gebied gaat dat hem als dialektoloog zeer nauw aan het hart ligt.

Eindnoten:

1 *Zijn Akker is de Taal*, Fakulteitenreeks 11, Den Haag, 1970, blz. 133-147 met 2 kaarten.

2 RND 6: W. PÉE, *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*, Antwerpen, 1946, (zinnen 7 likte, 13 dreigde, 113 ik bakte, gij bakte(t), hij bakte, wij bakten, 114 ik bood, boden zij ook, 138 hij dorste). Voor de bandopnamen zie: V.F. VANACKER en G. DE SCHUTTER, *Zuidnederlandse dialekten op de band*, *Taal en Tongval* XIX (1967) 35-51 en J. TAELDEMAN, *Zuidnederlandse dialekten op de band II*, *Gentse Bijdragen 1970*, 185-194, eerder verschenen in *Taal en Tongval* XXII (1970), aangevuld met eigen opnamen. Voor de volgende plaatsen werd materiaal uit de banden geput: b6, 7, 8, 9, 10, 12, 12a, 15, 17, 19, 20a, 21a, 22, H 77, 79, 82, N 1a, 2, 4, 5a, 7, 11, 13, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 148, 149, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160 en 161.

3 J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik*, Leipzig 1910^2, 136.

4 Er zijn nog andere 19-eeuwse attestaties. In de teksten van J. WINKLER, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* (1874) komen voor te Oostende (H 16): *wildede*, *verkendede*, *speeldede;* te Brugge (H 36): *roldege;* te Roeselare (N 38) (*h*)*oordege;* te Kortrijk (N 141): *zeidegen*, *moaktege*, *antwoordege*, *wildeget*. In J.A. en L. LEOPOLD, *Van de Schelde tot de Weichsel* (1874) te Kortrijk: *mostege* (moest), *kostege* (kon), *begostege*, *maktege*, *kristegen* (krijsten), *bloettege* (bloedde), *kletstege*. R. VAN SINT JAN, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*, Antwerpen, 1930, blz. 262: 'Het praet. wordt overwegend zoals in het Ndl. gevormd, doch daarnaast bestaan ook de uitgangen -tede, -dede, -tege, -dege. ...(vier voorbeelden met -tede bij Gezelle)... De vormen met den uitgang -de zijn in het dialect zeldzamer dan die met -ge.' Ook bij TH. FRINGS en J. VANDENHEUVEL, *Die südniederländischen Mundarten - Texte*, *Untersuchungen*, *Karten*, Teil I: Texte, Marburg, 1912, blz. 110 voor Oostende: zə paktədəm vast.

5 ROLAND DESNERCK, *Oostends Woordenboek*, Handzame, 1972, 15, 30 en 41.

6 Ook in Heule (N 89) en Kortrijk (N 141): baktə(gə) of baktəgədə, een stapelvorm die vaak ook van Oostvlaamse lippen rolt, vooral in Sint-Niklaas en omgeving.

7 In pachten kan de *t* ook in de infinitief en het presens wegvallen. Dat is een louter fonetisch verschijnsel; vgl. *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, Leiden, 1939, afl. 1, nr. 5 (het veulen) de vormen *kachel* naast *kachtel* in West- en Frans-Vlaanderen.

8 mΔstə is een fonetische ontwikkeling uit mΔχtə. χ > s -overgang komt in Frans-Vlaanderen (en ook elders) vaak voor. We hoorden bijv. 4 maal *restuit* voor *rechtuit* (= onmiddelijk) en het hyperkorrekte *'t is een pachen* voor *'t is een passen* (= 't moet lukken) - N 153. Maar de vorm *muste* kan door de spreker analogisch bij de preteritopresentia en zwakke werkwoorden met *-stə* als preteritumsuffix gerangschikt worden en zodoende het *-stə* -systeem versterken.

9 Zie A. VAN LOEY, *Middelnederlandse Spraakkunst*, I, 1960^3, § 58.

10 b8 klapste, klapte; b9 begunste, begunde, bakkede, bakste; b12 klappede, klaptede; b12a leefde, leefste, klappede, klapte; b15 klapteden, klappeden, klapsten; b20a begunde, beguste, bakte, bakste; H 79 weundede, weunde; N 4 dastede, daschede (dorsen); N 5 baktede, bakte, N 6 baktede, bakte, bakste; N 9 lekkede of lekste; N 48 hangdede, hangde, leefde, leefdede, leefste; N 51 bakkede, bakste; N 54 bakkede, bakste, bakte; N 56 bakte, bakste; N 94 pekste, pekkede; N 101 klaptede, klapte, kendede, kende; N 104 weunde, weunste, bakste bakste; N 106 leerde, leerste; N 107 bakte, bakste; N 108 bakte, bakste; N 155 verkochte, verkopste, passeerde, passeerzde; N 160 bakte, bakste. Zo is het ook mogelijk dat binnen dezelfde lokaliteit verschillende autochtone sprekers een verschillende voorkeur hebben voor het ene of het andere suffix. Dat hoorden we bijv. in de konversatie te Bavinkhove (N 99), dat de ene spreker bijna uitsluitend *-stə*, de andere bijna uitsluitend *-tə/-də* gebruikt. Deze toevalligheid is dan ook de reden waarom de gegevens van de RND aan Goossens-Verheyden geen volkomen betrouwbaar beeld konden geven.

11 Deze onzekerheid kan mede een symptoom zijn van de taalverarming, die in de hand gewerkt wordt door de tweetaligheid en door het feit dat zelfs voor vele ouderen het Vlaams niet meer het gebruikelijkste kommunikatiemiddel is. Ter illustratie deze verspreking en zoekende zelf korrektie van een spreker uit Bavinkhove (N 99): ze broken, ze braksten, ze breeksten (= ze braken).

12 D. CARNEL, *Le Dialecte flamand de France*, *Étude phonétique et morphologique de ce dialecte tel qu'il est parlé spécialement à Bailleul et ses environs*, Paris, 1891, 68-69.

13 Vgl. H. SCHULTINK, *Produktiviteit als morfologisch fenomeen*, *Forum der Letteren II*, 1961, 110-125.

14 L.-L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, heruitgegeven door J. SAMIJN, Gent, 1892, 416.

15 Vermoedelijk zijn dergelijke afleidingen het eerst gemaakt van werkwoorden als *klaarzen*, *schoonzen* (vgl. A. VAN LOEY, *V.M.K.V.A.* 1958, 647-651): *klaarste*, *schoonste* en later door metanalyse uitgebreid tot andere.

De Nederlandse dialektatlassen als bron van syntactische informatie

door A. Sassen

De Reeks Nederlandse Dialektatlassen, tot stand gekomen onder leiding en dankzij de onverflauwde inspiratie van Dr. E. Blancquaert en Dr. Willem Pée, verschaft tal van gegevens op het gebied van de klankleer, de morfologie en de woordenschat van de Nederlandse dialecten. Hoewel deze gegevens grotendeels in zinnen zijn opgenomen, leveren ze toch veel minder materiaal voor een onderzoek naar syntactische verschijnselen in die dialecten. Dat geldt in elk geval voor de Dialektatlas van Groningen en Noord-Drente[1]. Zoals uit de Inleiding daarvan valt op te maken is voor het Gronings en Noorddrents, niet in strijd overigens met de opzet van de atlassen, verzameling van klank-, vormen woordverschijnselen beoogd. De vertaalzinnen zijn met het oog daarop gehanteerd, en niet doelbewust als in bepaalde zinsstructuren vervatte, aan variabele situatie en context gebonden Nederlandse taaluitingen waarvan de syntactische equivalenten in de plaatselijke dialecten moesten worden opgespoord. Dat zou, zowel voor de enquêteur als voor de informanten, een onmogelijke opgave geweest zijn en in veel gevallen niet goed verenigbaar met de primaire doelstelling van de enquête.

Toch betekent dit niet dat uit de zoveel mogelijk letterlijke vertalingen in het geheel geen syntactische informatie zou kunnen worden verkregen. Al is die min of meer toevallig en wordt ze niet of weinig systematisch gepresenteerd, ze geven soms wel aanwijzingen of bieden aanknopingspunten voor een specifiek onderzoek, aan de hand van een daarvoor aangelegd representatief corpus van gebruiksgevallen, van bepaalde syntactische eigenaardigheden. Ik wil dat, zonder de bedoeling te hebben van een dergelijk onderzoek op deze plaats een volledig verslag te geven, aan één voorbeeld illustreren en wel de verbinding van *gaan* met infinitief in het Gronings.

De enquête-lijst van de Reeks bevat een aantal zinnen waarvan de structuur door zegslieden met opmerkingen als ‘Dat zeggen wij zo niet’ - een uitspraak die overigens meer dan alleen taalkundige betekenis kan

hebben - als in het eigen dialect onbruikbaar met stelligheid van de hand werd gewezen. Zo'n zin is no. 2:

Mijn vriend is de bloemen gaan gieten

Voor een Groninger is dit een ietwat vreemde en in bepaalde opzichten ook ongrammaticale mededeling. ‘Bloemen gieten’ en dat nog wel door een vriend is voor menig zegsman geen alledaagse werkelijkheid die zich gemakkelijk met een eigen ervaringssituatie laat verbinden, al is *bloumm gaitn* een denkbare bezigheid en ook wel met deze woordcombinatie, naast (*de*) *bloumm wottergeevm*, te benoemen. Men moet dan speciaal denken aan bloemen in de tuin. Wat de grammaticale aspecten van de zin betreft: in het Gronings kan *gaan* wel met een (blote) infinitief optreden (bv. *goa mor zittn*), maar in aanzienlijk beperktere mate dan in het Nedelands. Dat blijkt bv. uit het feit dat in de vertalingen van zin no. 121:

't Water zal dadelijk gaan koken

niet één keer *gaan* is gebruikt. Dat vindt zijn oorzaak niet in de aanwezigheid van *zal* en/of *dadelijk* want ook de zin

't Water gaat (zometeen) koken

is geen Gronings. Evenmin zijn dat zinnen als de volgende:

* *Zel-wie fietsen goan*? ‘Zullen we gaan fietsen?’
* *'t Peerd gong/ging droavm* ‘'t Paard ging draven’
* *'t Gaait reegn* ‘'t Gaat regenen’
* *Hai gaait traauwm* ‘Hij gaat trouwen’,

hoewel men met name de laatste twee, m.i. onder invloed van het Nederlands, wel eens zal horen. De lijst bevat nog een zin met *gaan* + INF, nl. 65:

Ga je vandaag niet kaarten?

Deze zin is in de meeste gevallen wél met handhaving van de gegeven constructie vertaald, maar soms is de constructie met *aan 't* + INF gekozen:

Gaaist vandoag(*e*) *nait aan 't koartn/koartspeuln*?

In bepaalde gevallen is dit de enig gangbare, bv.

Ik goa mor es aan 't kookn ‘Ik ga maar es (aan het) koken’

Een zin als * *Ik goa mor es kookn* is ongrammaticaal.

Als er sprake is van een geregeld terugkerende, min of meer ‘geïnstitutionaliseerde’ werkzaamheid of bezigheid, verricht op een andere plaats dan waar het subject zich bevindt, dan wordt de verbinding van *hin* + *te* INF gebruikt, bv.

Ik goa hin te swemm
Ze goan hin te melkn

Deze constructie is voor zin 65 ook een enkele maal gekozen:

Gaaist vandoag(*e*) *nait hin te koartn/koartspeuln*?

hoewel hij daar alleen op zijn plaats zou zijn als het bedoelde kaarten inderdaad een consuetief en ‘gepland’ gebeuren is dat elders plaatsvindt. Het is denkbaar dat sommige zegslieden naar de constructie van *aan 't* + INF of die van *hin* + *te* INF uitgeweken zijn ook zonder de daarvoor geldende restricties te impliceren, omdat een letterlijke vertaling, d.i. met handhaving van *gaan* + (blote) INF, een ongrammaticale zin op zou leveren. Een dergelijke overweging is ook mogelijk bij zin no. 2: ‘Mijn vriend is de bloemen gaan gieten’. In de provincie Groningen is deze zin geen enkele keer conform de aangeboden zinsvorm vertaald. In de helft van het aantal gevallen luidt de vertaling (letterlijk in het Nederlands overgebracht):

Mijn vriend/kameraad is aan het bloemen gieten,

drie keer: ..... *is* (*de*) *bloemen aan het gieten*. Beide vertalingen geven de inhoud van zin no. 2 niet onjuist weer, aangezien van iemand die iets is gaan doen verondersteld mag worden dat hij dat nu bezig is te doen, en ook de tweede is uit een oogpunt van constructie als zodanig gangbaar. Vgl. bv.

Hai is (*de*) *koin aan 't melkn*

De keuze van de verbinding van *aan 't* + INF kan ook hier erop wijzen dat *gaan* + (blote) INF (die in dit geval transitief is en een bepaald object bij zich heeft) niet ‘endogeen’ is. Wat echter wel vaststaat is dat de ongrammaticaliteit van

Hij is (*de*) *bloemen gieten gegaan*[2]

voor rekening komt van het feit dat deze zin in het perfectum staat. Voorzover ik kan nagaan komen perfectische zinnen met *gaan* + INF in het Gronings alleen voor met *staan*, *zitten* en *liggen*, bv.

Hai is lign goan

Zinnen als

** Hai is traauwm goan*

** Hai is sloapm goan*

** 't Is reegn goan*

** Hai is swemm goan*

zijn uitgesloten.

Wel is zin no. 2 elf keer in het perfectum vertaald, maar dan met *aan 't* INF:

..... *is aan 't bloemen gieten gegaan*,

dus zonder het element van bepaaldheid. Mét dit element is de constructie niet mogelijk:

* ..... *is* (*de*) *bloemen aan het gieten gegaan*.

Toch komt ook de voorlaatste constructie me niet erg aannemelijk voor. Of hij werkelijk ongrammaticaal is dan wel in dit geval niet of weinig acceptabel durf ik zonder meer gegevens niet uit te maken. Waarschijnlijk speelt de mate van inherentie van object en infinitief een rol.

Eén keer is de constructie gekozen die we ook aantreffen bv. in:

hai is hingoan en het zuk/hom verzoopm
nl.: ..... *is heengegaan en heeft de bloemen gegoten*

en vijf keer die van

hai is hingoan te melkn
nl.: ..... *is heengegaan te bloemen gieten*.

Beide constructies lijken me bij de gegeven zin niet zo goed te passen. Als deze indruk juist is kan het feit dat ze niettemin gekozen zijn op de eerder bedoelde verlegenheid wijzen, zoals uiteraard ook de drie keer voorkomende vertaing

..... (*die*) (*be*)*giet* (*de*) *bloemen*.

Met deze enkele opmerkingen is natuurlijk lang geen volledig beeld van de syntactische valentie van het 'hulpwerkwoord' *gaan* in het Gronings geschetst[3]. Wel tekenen zich een paar lijnen af waarlangs een meer gericht onderzoek zou kunnen plaatshebben. Daarvoor zouden ook andere verschijnselen gekozen kunnen zijn. Men kan in dit verband o.a. denken aan zinnen als no. 67 en no. 86:

Zijn motor is kapot
Hun mond is droog van de dorst

In plaats van de gegeven constructie met *zijn* is, zij het slechts enkele malen, de speciaal in het noordoosten van ons land gangbare verbinding van *hebben* + object + bepaling van gesteldheid gekozen:

Hij heeft de motor kapot
Ze hebben (*de*) *mond droog van* (*de*) *dorst*

Het is bekend dat de Saksische dialecten die heel wat veelvuldiger toepassen dan het Nederlands. Toch is hij bv. in het Gronings wel degelijk ook aan bepaalde grenzen gebonden. Waar die liggen is nooit onderzocht[4]. Trouwens, ook de Nederlandse grammatica bewaart over zinnen als: *hij heeft z'n haar erg lang* vrijwel het stilzwijgen[5].

Ondanks het feit dat de Atlas-teksten niet in de eerste plaats met het oog op syntactisch streektaalonderzoek zijn samengesteld, kunnen ze toch op menige plaats tot een eerste aanzet daartoe aanleiding geven. Als daar met deze bijdrage aan het jubileumalbum voor een van de beide auctores intellectuales van de Reeks Nederlandse Dialektatlassen nog eens de aandacht op gevestigd is, heeft die aan zijn bedoeling beantwoord.

Eindnoten:

1 *Dialektatlas van Groningen en Noord-Drente*, door Dr. A. SASSEN (Antwerpen 1967).
2 Het lidwoord van bepaaldheid *de* wordt op het Hogeland (vrijwel) niet gebruikt. Het partc. *gegaan* luidt in het (*ge*-loze) Gronings *goan*.
3 Over *gaan* + INF in het Drents is het een en ander te vinden in: A. SASSEN, *Het Drents van Ruinen* (Assen 1953), p. 139-143; voor het Twents in: E.T.G. NUYTENS, *De tweetalige mens* (Assen 1962), p. 144-149.
4 De restricties die Nuytens t.a.p. voor het Twents vermeldt (p. 165-166) gelden niet zonder meer voor het Gronings. Anderzijds is zijn uitspraak dat vrijwel ieder woord dat als predikaatsnomen dienst kan doen ook in de bedoelde combinatie met *hebben* voor kan komen voor het Gronings stellig te ruim.
5 De enige uitzondering vormt: G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, *Publicaties van het archief voor de Nederlandse syntaxis*, Reeks I, nr. 15 (1972), p. 143-144; 149-156. De constructie van *hebben* + object + bepaling van gesteldheid is in het ABN veel minder beperkt bruikbaar dan daar wordt aangegeven; zo wordt een zin als de in de tekst genoemde (*hij heeft z'n haar erg lang*) er ten onrechte van het ABN uitgesloten.

‘Ik ben een bedelaar’, schreef Dr. Julius Pée
door Ger Schmook

De oprechte, misschien glimlachend neergeschreven bekentenis trof ik aan in een van de eerste brieven, die ik van Dr. J. Pée mocht ontvangen (1.8.1946). De biograaf beleed er zijn genegenheid in voor de self made man Willem Rogghé - toenmaals vijftig jaar overleden - en betreurde dat Max Rooses (vóór 75 jaar) uit de naar het handschrift voor het eerst gepubliceerde ‘*Gedenkbladen*’ een hoofdstuk geschrapt had, en wel dat betreffende Rogghé's vrijage. Of ik hem - ‘de bedelaar’ - soms op weg kon helpen om het verdwenen kapittel terug te vinden.

In het simpele ook autografisch zo mooi-vloeiende stuk van de vijfenzeventig jarige Pée zitten de hoofdkenmerken van de historicus netjes verscholen: zijn trouw, zijn speurzin en bewaarlust, zijn volharding en onverstoorbaarheid, zijn objectief ingestelde wil, zijn stiptheid en zijn stimulerend vermogen, al kwaliteiten die hem, met enorm grote inspanning er toe brachten - stellig al ‘bedelend’! - mede van de waardevolste bijdragen te leveren tot de complexe levensbeschrijving van Multatuli (‘en de zijnen’). Gedurende ongeveer zestig jaar loopt de Dekkerse draad door het volijverig bestaan, een leven met buitendien nog heel bijzondere accenten vallend: b.v. op Vrouwe Courtmans; op het koppel Erckmann-Chatrian; het geldt dan meestal figuren omgeven door een geur van eerbiedwaardig heldendom, waarmede wat ‘wakkerschudderij’ (5.1.1950) verbonden is. Bleek Dr. Julius Pée niet erg ingenomen met een poging om August Gittée, steunende op documenten en brieven, in de ri van onze pioniersfolkloristen de juiste plaats te doen toewijzen, welke de knappe beoefenaar van een nieuwe, progressief te belijden wetenschap toekwam? De correspondent sprak van ‘een eerherstel’ en was er gelukkig mee.

In onderhavige zijdjes, opgedragen aan de zoon van een telkens zich heel spontaan uitschrijvend correspondent (meer dan een kwart eeuw lag tussen bron en ontvanger), mag ook ‘verklapt’ worden, dat de naarstige vader zich steeds gemakkelijk bereid heeft verklaard ergens met een of ander stuk in te springen. Prof. Dr. Willem Pée, speurend naar al wat vader heeft ondernomen, zal dan ook al eens verrast opkijken,

wanneer uit de afgronden van archieven en bibliotheken goed en wel erg verdwaalde kinderen opduiken, die b.v. met voorlichting te maken hadden over Duitse auteurs, waarvan de namen op Antwerpse theateraffiches voorkomen.

Eens op een keer vindt Julius Pée ‘het zonderling’ ‘steeds uit Antwerpen zoveel blijken van belangstelling te ontvangen’ (23.3.1947) en hij daalt dan in zijn geheugen af tot 1890. Van de vele vrienden waren ettelijke overleden: Emiel van Heurck, Pieter Tack, Albert Toen. Emmanuel De Bom, die leefde nog. De Antwerpse bibliothecaris, sedert 1933 op rust, had in 1937, in verband met ‘zijn’ Multatuli-opgravingen, in de Academie nog over hem gesproken. Pée citeert Lode Baekelmans niet, nochtans vreesde deze, toen ‘mijn’ Multatuli op het getouw stond (1946), dat ik wat al te driest op Pée's terrein zou gaan jagen! Hij was maar gerust bij 't lezen van een brief uit Staakte (21.11.1947), waarin het korte zinnetje voorkwam ‘het doet mij goed’, want was die vlaanderse Multatuli-tocht niet opgedragen aan Pée? Stond Dekkers' portret er niet met een heel recent van Pée-zelf op één en dezelfde plaat?

Julius Pée bleef critisch tegenover zichzelf. Bij het verschijnen van een ‘*Keur*’ uit zijn journalistiek werk bezorgd door Maartens, kon ik zijn glimlach van tevredenheid, die de achterdocht verdreef, duidelijk door zijn brief heen ontwaren: de stukken bleken ‘nog geen opgewarmde kost’; ‘'t viel mee’ (5.8.1947), zei hij. Ik dacht aan Freiligraths Moor. En glunderde graag met hem mee.

Het prettige in Pée's brievenverkeer is steeds geweest, dat élke vraag van die ‘andere bedelaar’ (ego sum!) prompt een antwoord kreeg; dat elke gelede brief naar zijn ‘schuifjes’ werd behandeld. Tot zelfs op de achterkant van de reeds toegeplakte omslagen werd geschreven, als afreaktie van plots opstijgende, voornaam geachte bedenkingen als deze: ‘Kunt gij de originele brieven aan De G[eyter] niet onder oogen krijgen? *Ik* zag ze n o o i t ...’ (23.9.1949). Er brak trouwens steeds iets spontaans in de geschriften door. Zo de vraag, waarom wij de Italianen en Spanjaarden achterna niet ‘tifus’ zouden schrijven en alle vreemde ‘y’'s, ‘u’'s en ‘th’'s niet over boord zouden smijten. Bij het doorgeven van de gedachten is al eens een politieke beschouwing ineens mee overgezwommen. De misschien als leergierig beschouwde ‘leerknaap’, kon er vast en zeker zijn voordeel mee doen.

Het is jammer dat Pée's bloemlezing ‘*De kunst van 't briefschrijven*’ - hij was een hartstochtelijk voorstander van de eerlijke publicatie van dit soort moderne belijdenisliteratuur, van vreemde en eigen auteurs en geleerden -, het is spijtig dat de bundel niet is klaargekomen in 1948.

Werd de zoekende kunstenaar die Pée was, geïnspireerd door de sterke anthologie '*Met het hart op de tong*'? Of alleen maar door de zo laattijdige Multatuli-Funke-correspondentie? Hij dacht voor zijn m o d e l l e n onderneming aan Conscience, Benoit, Van Beers, Dela Montagne, De Mont, Swarth, Nolet de Brauwere, Maurits Sabbe, wat een programmawijziging bleek in te houden, want zijn eerste neiging ging naar de voorraad uit van Renan, Heine, Liebig, Sacco-Vanzetti, Lawrence, Dickens, Mozart, Beethoven - 'maar v e r t a a l d ', riep de leraar uit (24.1. 1948).

Krijgen dergelijke 'biechten' niet als het ware de gestalte van een genuanceerd gekleurde mentaliteitsatlas, waardoor het boeiend kan worden geestesreizen te reconstrueren van vrienden, die men gaandeweg hooguit is gaan waarderen, die niet vastlopen op leeftijdsklippen, maar wel geërgerd kunnen worden door remmingen of frustraties door zogezegde 'medestanders', 'geloofsgenoten', etc., soms plots onvoorzien opgelegd. Het alles wordt zo menselijk, zo heel direct. De leeftijden verliezen hun begrenzing. Dichter kom je staan, begrijpender bij de auteur, die zo woest op Heremans kon sakkeren, zo vurig op Fredericq kon losdonderen, doordat zij hem ontgoochelden, zij het dan slechts voor een fragment van een anderszins heerlijke bedrijvigheid.

Ik heb het gauw aangevoeld: hij stond in de storm, 'cet agité' - zoals hij het voor zichzelf herhaalde (9.5.1950) -, hij heeft zich verhard waar het moest. Aan vlagstrijken kon hij moeilijk denken: daarom ook zocht hij naar 'modellen' die hem konden stalen, zij het - ook deze - slechts naar fragmenten van hun bestaan.

Hij legde zich - naar zijn eeuwig 'model' - g e e n Dekkerse 'ik'-spreuk aan. Hij nam zich slechts voor, in naam van de waarheid, te constateren, zelfvoldaan, wat Cesariaans, ja: 'i k z o c h t . Ik overwoog', en hij hield het 'vici' voor zichzelf. En dat precies tegen de velen in, die, hoe hooggeleerd ook, maar praatten als een 'pontifex maximus'.

Het leven van Dr. Julius Pée zal stellig oprijzen uit Prof. Dr. Willem Pée's 'aandacht', zodat ik er heden kan mee volstaan nog enkel één ontroerende zin van vader op te halen, geschreven op een ogenblik van grote verontwaardiging (24.9.1949), toen tóch tevredenheid over hem kwam. Hij dankt dan in gedachten, voor ondervonden bijstand. En hij bekent aandoenlijk: 'Voor en door' 'mijn onvergetelijke vrouw' 'schreef ik Multatuli en de zijnen. Wij bespraken alles samen in onze eenzaamheid, in ons Weltverloren villatje te Staakte'. Daar kan de geadresseerde dan weer over dromen.

Vincenzo Gonzaga en de blijde intrede van aartshertog Albert volgens een Engels ooggetuige

door W. Schrickx

Vincenzo Gonzaga, hertog van Mantua (1562-1612), is in onze gewesten een naam met bekende klank[1]. Hij is immers de mecenas die gedurende ruim acht jaar de artistieke ontwikkeling van de jongelingsjaren van Rubens heeft gevolgd en gedeeltelijk mee heeft bepaald. Behoudens een periode van enkele maanden die Rubens in 1603-1604 in Spanje doorbracht, was de geniale schilder inderdaad in Italië van ongeveer midden 1600 tot oktober 1608, wanneer hij naar Antwerpen terugkeerde. Hoewel hij wel niet bestendig in Mantua verbleef, was het toch Vincenzo die hem herhaaldelijk met bepaalde diplomatieke en artistieke opdrachten belastte. Bij de behandeling van de vraag hoe Rubens met de hertog in contact kwam, hebben de biografen van de schilder onvoldoende aandacht gewijd aan de betrekkingen die Vincenzo Gonzaga met het hof te Brussel onderhield. Hoewel vooralsnog niet kan aangetoond worden dat Vincenzo gedurende zijn reis in Vlaanderen in 1599 Rubens in Antwerpen ontmoette[2], hebben de Rubens-biografen de ware verhouding tussen Albert en Vincenzo onjuist, of op zijn minst zeer onvolledig, belicht.

Wat delen de Rubens-biografen nu mee? Charles Ruelens, die het eerste deel van de monumentale en onvolprezen *Codex Diplomaticus Rubenianus* uitgaf, resumeert het verblijf van Vincenzo in onze gewesten in de volgende paragraaf:

> Ayant subi quelque délabrement de santé par suite de sa vie trop galante, Vincent Ier, sur le conseil de ses médecins, forme la résolution d'aller prendre les eaux de Spa. Il quitte Mantoue en juin, arrive à Spa vers le milieu de juillet et y séjourne jusqu'au 11 août. Il faut croire que la cure, quoique bien courte, lui fit du bien; il ne cessa du reste, après son retour en Italie, de consommer de l'eau de Spa, dont on lui expédiait des bouteilles par centaines. Le 12 août, il se rendit à Liège; le 21, il arrivait à Anvers; le 26, il était à Bruxelles et y assista, le 5 septembre, à l'entrée solennelle des Archiducs; il y resta jusqu'au 21 septembre[3].

En Max Rooses heeft in de loop van de uitstekende karakteristiek die hij van Vincenzo gaf, slechts één zin gewijd aan dezes reizen: 'Verder reisde hij voor zijn genoegen of voor zijne gezondheid en aldus bezocht hij de Nederlanden in 1599 en 1608'[4].

De tekst van Ruelens doet het voorkomen alsof Vincenzo, die ogenschijnlijk om gezondheidsredenen naar Spa gegaan was, slechts toevallig als toeschouwer de plechtigheden van de Blijde Intrede bijwoonde. De toestand was echter zo dat Vincenzo actief hieraan deel nam en in feite, zoals we weldra zullen zien, een vooraanstaande plaats in de optocht bekleedde. Maar laten we eerst aantonen dat aartshertog Albert en Vincenzo elkaar bijzonder goed moesten kennen, wat natuurlijk helemaal niet betekent dat ze goede vrienden waren. Zowel Vincenzo als Albert waren kleinzonen van eenzelfde grootvader, namelijk keizer Ferdinand I (1503-1564), de keizer waarmee de lijn der Oostenrijkse Habsburgers begint. Was Albert een afstammeling langs vaderszijde (Maximiliaan II) dan was Vincenzo het langs moederszijde, want Eleonora van Oostenrijk, dochter van Ferdinand, was de echtgenote van Guglielmo Gonzaga, vader van Vincenzo. Wat Vincenzo zelf betreft, deze was zijn vader in 1587 opgevolgd en was reeds vroeg in contact gekomen met personen die weldra een belangrijke rol in de Nederlanden zouden gaan spelen, namelijk Alexander Farnese, en wel door een huwelijk in 1581 met dezes dochter, Margareta. Het huwelijk liep echter weldra op een scheiding uit en de omstandigheden waarin zulks gebeurde waren van die aard dat ze een lange vete tussen de afstammelingen van Alexander Farnese en Vincenzo tot gevolg hadden. Na de dood van zijn vader in 1587 kon Vincenzo zich ongestoord overgeven aan de passies die zijn leven zouden vullen: het theater, de kunsten in het algemeen, en de schilderkunst en de architectuur in het bijzonder. Zijn schilderijenverzameling genoot een Europese vermaardheid en bevatte doeken van Mantegna, Raphael, Titiaan en talloze grootmeesters van de Italiaanse Renaissance. De portretschilders, die hij engageerde, werden belast met het conterfeiten van de mooie vrouwen in Italië en Frankrijk en hoewel Frans Pourbus hierin Vincenzo van dienst was, heeft Rubens hem blijkbaar slechts in geringe mate op dit punt bevrediging geschonken. Er is echter één aspect van Vincenzo's persoonlijkheid dat onvoldoende reliëf heeft gekregen en dat wellicht in de eerste plaats verantwoordelijk is te stellen voor zijn aanwezigheid in de Nederlanden in 1599, met name zijn mateloze drang naar militaire roem. Reeds in 1595 en nogmaals in 1597 had hij de wapens opgenomen om tegen de Turken te gaan vech-

ten, dit ingevolge een oproep van keizer Rudolf II. Die militaire ambities zouden nog duidelijker aan het licht treden toen hij Rubens met een overvloed van geschenken voor Philips III en de hertog van Lerma in 1603 naar Spanje zond. Charles Ruelens en anderen hebben zich maar steeds afgevraagd met welke diplomatieke missie Rubens belast was. In zijn doorlopende commentaar op de Rubens-documenten in de *Codex* heeft Ruelens de onbeantwoorde vragen zich laten opstapelen totdat hij ten slotte tot de volgende conclusie komt:

> A travers la brume qui règne dans ce factum apocalyptique on croit voir que M. de Mantoue, entr'autres choses poursuivies par lui en Espagne, avait glissé sa candidature au poste de grand amiral de la mer. Le poste, en effet, était à peu près vacant. On sait qu'après l'insuccès de l'amiral génois Jean André Doria dans sa tentative contre Alger, en 1601, cet amiral était tombé en disgrâce et que le Roi et le duc de Lerme voulaient le remplacer. On n'en avait encore rien fait en ce moment[5].

Dat Vincenzo de Nederlanden alleen maar bereisde omwille van gezondheidsredenen en een bezoek aan Spa is weinig waarschijnlijk. Het was een voorwendsel, zoals moge blijken uit de brief die Henry Neville, de Engelse ambassadeur in Parijs, richtte aan staatssecretaris Robert Cecil op 29 juni 1599 (O.S.). Uit de nu te citeren tekst blijkt zeer duidelijk dat er onzekerheid heerste over de vraag wie het bevel zou voeren over het Spaanse leger in de Nederlanden.

> The Duke of *Mantua* is lately arrived at the *Spaw*, which is thought to be but *a Pretext* of his coming, and that the true Cause is to take the Charge of the Army at the *Archduke's* Returne. Yet I heare that the Marquis of *Burgau*, the Cardinall *Andrea's Brother*, is likewise com downe, and as yt is conjectured, for the same purpose. The *Spanishe* Commaunders have bin at some Dissension among themselves, insomuche as *la Berlotte* was committed Prisoner for two Dayes, but is since delivered, and retyred to a House he hath near *Brussells*. The ordinary Advertisements hither do import, that the *Spanishe* Army is in great want of all things necessary, but especially of Resolution, what to do, or attempt[6].

Vincenzo maakte van zijn reis vanzelfsprekend ook gebruik om schilders te ontmoeten en we weten zeker dat hij Frans Pourbus bezocht. Hij had ook contacten met een architekt, Hieronymus Harduin, die belast werd met het tekenen van paleizen en hovingen[7].

Wanneer we enkele jaren in de geschiedenis terugblikken dan wordt meteen duidelijk dat de militaire reputatie van aartshertog Albert een erge deuk had gekregen. Bij de aanvang van zijn bewind had hij wel op 24 april 1596 Calais, en later Ham en Ardres veroverd, terwijl op 18 augustus Hulst capituleerde; maar in 1597 begon het getij te keren, en reeds

bij de aanvang van 1597 bracht Maurits van Nassau aan Albert een gevoelige nederlaag toe in de slag van Turnhout (24 januari 1597). Wel viel op 11 maart 1597 Amiens door een list in de macht van de Spaanse troepen onder Porto Carrero maar enkele maanden later kon Hendrik IV deze stad terug bevrijden. Wellicht de bitterste pil die Albert te verteren kreeg was dat Calais, de stad met de sterkste strategische positie die hijzelf had veroverd, zonder slag of stoot door het verdrag van Vervins (mei 1598) aan Frankrijk werd teruggeschonken.

De reis van Vincenzo naar de Lage Landen had dus een welbepaald doel en het is niet te verwonderen dat de hertog van Mantua later Philips III en Lerma zal willen beïnvloeden om van hen misschien een aanstelling los te krijgen om een rol in de krijgsverrichtingen in Vlaanderen te kunnen spelen. Het bezoek aan Brussel was meer dan een louter tegenbezoek of ingegeven door de behoefte om van een magnifiek schouwspel te genieten. De brieven van Henry Neville zijn hieromtrent duidelijk genoeg.

Wat de Blijde Intrede van de aartshertogen in Brussel op 5 september 1599 zelf betreft, daarvan is een beschrijving voorhanden in twee contemporaine bronnen. Zeer summier zijn de twee bladzijden die we vinden in het reisverhaal van Gilles du Faing, *Mémoire et brief recueil des journées et choses qui se sont passées au voyage qu'a faict le sérénissime archiduc Albert*, *à l'allée*, *séjour et retour d'Espagne*, waarvan het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek Albert I wordt bewaard[8]. Een heel wat uitvoeriger beschrijving geven de 26 folio-bladzijden die we onder de hoofding *Bruxella* aantreffen in de royaal uitgegeven *Historica Narratio Profectionis et Inaugurationis Serenissimorum Belgii Principum Alberti et Isabellae*, *Austriae Archiducum* van de hand van Johannes Bochius[9]. Maar een derde, totnogtoe volledig onbekend gebleven, relaas van de Blijde Intrede in Brussel vinden we in één van de talrijke 'newsletters' die door J.B. Petit vanuit Brussel aan Peter Halyns in Londen werden gestuurd en die men chronologisch gerangschikt vindt in de collectie *State Papers Flanders* in het Public Record Office te Londen. De brief die Petit[10] op 8 september 1599 uit Brussel verzond, kunnen we best in zijn geheel afdrukken. Het is het verslag van een ooggetuige die allerlei gegevens meedeelt die we in Bochius of Gilles du Faing niet vermeld vinden.

> [f. 40 Br^{o}] Good S*i*r my last to you was dated 28 or 29 of August & from this towne. In the same I complayned of y*ou*r collor & incredulitie & so do I now & yf al be trew you have ben more feared then hurt by the brutes of a Spa*nish* Armada. Now the newes ys heare that yt was but a

devise rumored over al Engl*and* thearby to take ocasion to Arme at Sea & so go towardes Spayn to ioyne w*i*th the Hollanders & catch somewhat by the waye yf they can. Yf y*o*u do not beleeue what I wrote in my last of the Fre*nch* Kinges intentio*n* to fysh in trobled waters, yet neglect yt nott altogether. For I haue hard somewhat more of yt synce. Yt seeme*t*h to me an easie matt*er* for y*o*u to learne the trueth altogeth*er* so wel of th*a*t as of Constables[11] negotiati*on*. Theare are some priestes in Paris, Englishmen w*i*th whom I have some acquayntance who are al of the Scotish faction & know that I am not wel affected that waye, therefore I can fasten no hold on none of them to know how theyr practizes go forward for those Scotish affayres. Yf I weare rich I wold have one among them that should play a part to serve a torne for a purpose as I suppose some ministers of her Ma*jes*tie hath. Otherwyse thear ys a faut.
I do send you hear*wi*th a note for confirmation of a peece of news wrytten from Vienna the which I sent you in my last letter. I looke for some more this evening. Yf anything come yt shal be sent with this.
Sonday 5 of this 7bre new stile dyd tharchduke & his wyfe make theyr Entrie into this Towne verey formal & solemplie. Most of the Burgers weare in armes verey brave & in good order. He was but a lowne th*a*t had not feathers in his morion, or hatt blew & whyte & red. The fyrst are her coollers, red & whyte ys Austria but al the liveries are in th*ei*r m*istre*s cooller blew & whyte in the which weare clad neare 600 Burgers in armes who had blew taffeta hose, whyt tafeta dobletes, red netherstockes & white shoes. Two companies of horse th'one of lances th'other of *arque*busiers[12] had <blew> velvet cassockes layd w*i*th lace whyte & red, & in everie horse head a penachio of [f. 40 Bv^{o}] feathers of the same coollers. Those horsemen be Spaniardes & are of the Archd*uke's* gard. He & she rode uppo*n* two whyte horses & under a canupie from the towne gate unto the Court & weare both verey gaylie & richlie appareled. Her saddel was w*i*th a back al of silu*er* & ryd her face towardes the right syde of the horse, contrarie to the mann*er* I have seene La*dies* ryde in Eng*land*. She always went on the arch*duke's* right hand. The Count Sore[13] caryed a stock before them al naked, longer then the Swert th*a*t I have seen caried before her Ma*jes*tie when I was in Engl*and* & a scoller of Oxford. I do assure y*o*u they are a pretie coople. She is somewhat brunetta & verey wel favored, a smiling pleasant countenance w*i*th an excellent good eye. She ys courteouse in al extremitie & by that meanes got th*e* love of those countreys wheare she passed from Italie hither. The K*ing* of Fra*nce's* syster <now called Duches of Barre>[14] & she mett at Nansy in Loren. Unto whom the Infanta gave always the right hand, so was nothing but courtesie of al sydes. At her departure she p*re*sented the sayd Duches of Barre a diamond esteemyd woorth ten thousand crownes. She gave also rich jeweles to her coosen germayne, the D*uke*[15] of Loren's youngest daught*er* yet unmarried, & to Mons*ieur* de Vaudemont's wyfe[16] who ys 3d soonn to the sayd Duke. When she went to Church she tooke always one of those in one hand thother in another. The Duches of Bar never accompanied her to th*e*

banquet as she dyd in al other places. To conclude the great feasting thear was at Nansy between them for two dayes revel-

rie. The Duke of Loreyn was not thear present therefor that he was at Spaa drinking wat*er*, from whence he cam in post & mett th' Infanta betwen Pantamouson & Nansy whearby was new greetinges & feastinges. He dyd stil accompanie her to th*e* borders of his owne countrey. Now to my matter agayne. The Duke of Mantua dyd accompanie them at theyr entrie, & went next before in Ranck with hym the popes nuncio,[17] the Du*ke* of Arescott & the prince of Orenge,[18] who as ys sayd ys restored to all his fa*mily* living. Al the nobilitie of the countrey [f. 41 r°] & ladies weare at this Entrie in great pomp & braverie. Theare was made in the streetes a fayr stage paynted for everie one of the 17. provinces with personages in them representing the same. Theare weare 6. Arkes triumphant verey richlie paynted. One of th*em* which was a tour square made in the forme of a piramade 7 stories hye, in wh*ich* weare the Images of all the dukes of Borgondie <with some of theyr descendantes> with theyr wyves whearof manie weare called Ysabella as this ladie ys. Wh*ich* Images dyd apeare in everie one of the squares from the top to the ground <in al .56. Images>. Yt ys the fayrest th*at* ever I saw of th*e* kynd being richlie paynted & gilt & made hard by the court gate in a mann*er*./. The magistrates of the towne weare apareled al in red whearof in crimsen wel 22, in damask 21, in tafeta 4, in cloth 7. Great Triumphes made in th*e* night with fyre squibes w*i*th other devises <& manie a drunken head> which doth continew stil & wil do for a weeke <and the dronkenes in secula seculorum>. The whole nombre of arkes & other devises th*at* rep*re*sented the 17. provinces & other thinges made in p*er*spective & paynted weare 23, besydes certayne monstreuse fishes of huge greatnes th*at* weare paynted in the fish market about a fountayne w*i*th certayne toys riding on them.

The geare of th' entrie was much diminished (as al thinges of this world hath ties with yt) by a great shower of rayne wh*i*ch marred the matt*er* much & theyr feathers. & yt had not rayned in manie weekes afore but had excessive heates in these partes so as thearis store of wyne this yeare. Thearl Bothwel[19] was not at th' entrie nor can I learne wheare he ys, yet have I used diligence to know yt. S*ir* James Linsey ys heare & as cosin of the Lord Claude Hamilton[20] with one eye. Other Scott of name ys none that I know.

The states of Holland have had latelie a blow in the [f. 41 v°] wh*i*ch they lost killed & taken with some drowned, above 300 horse. Yt was bruted great*er* at the fyrst. The Spanish gravitie & grandeza wil not p*er*mit to make no shew of triumph for y*t*. The fort ys now welnie in good termes of deffence. Yt ys esteemyd one of the strongest peeces in Christendom. The states must be constrayned to keep near yt continually to wayt on yt above 4. or c/5 men. Yt ys sayd the archd*uke* wil shortlie hymself into the field.

The Card*i*nal governor[21] th*at* was met w*i*th th'archd*uke* at Nivel & cam back w*i*th them so far as n*ost*re Dame de Hault[22] stayd theyr one day & 2 nightes. Dyd enter w*i*th th'archd*uke* & Infanta but as I hard went awaye

somwhat discontented for th*a*t he wold have had more money. Yet dyd he receyve during his governem*en*t 88000 crownes at a place

called Fleru w*ith*in 4 leagues of Namur. He discharged al this trayne sending his owne houshould to Germanie, the rest added synce he tooke this governement uppon hym to theyr homes. & w*i*th 7 horse tooke post towardes Paris as ys sayd eyther to see the Countrey or for some especial busines & synce this lett*er* was watten dyd one tel me that the Lord Bothwel ys gone w*i*th hym.
The prince of orenge hath been w*i*th the K*ing* of Fra*nce* sent thither by th'archduke & th'infanta w*i*th some compli*mentes* as ys thought for other particular busines besydes.
The Duke of Mantua ys lodged in the Court heare. Theare was but a litle unkindnes taken by hym for certayn p*u*ntillos of titles but the matt*er* was soon solved agayne. W*i*th hym cam the Duke of Nevers & his syster Duches of Longueville[23] & this day dyd I see in the chapel the Count of S. Pol[24] who came post with 2 in his companie to see th'Infanta & her husband.
They talk of Barriers & tilting th'one first th'other after. The D*uke* of Mantua wilbe one at the Barriers. Who is companie further I have not to say but god save y*o*u. Praying pardon for the hastie scribeling, Bruxels .8. 7bre *1599*.
Your friend J.B.P.

Dat Vincenzo Gonzaga, hertog van Mantua, een ereplaats in de Blijde Intrede innam is duidelijk. Hij begeleidde de aartshertogen en 'went next before in Ranck with hym the popes nuncio, the Duke of Arescott & the prince of Orenge'. Charles van Croy, hertog van Aarschot (1560-1612), was een vooraanstaand edelman aan het hof van Albert en bovendien een man die als legerbevelhebber algemeen als de beste generaal na Farnese en Fuentes werd beschouwd[25]. Aarschot was een man met literaire talenten en zijn zuster Anne, die de hertog van Arenberg had gehuwd, was in die jaren in correspondentie met Vincenzo[26]. Wat meer is, bundel 1981/1 getiteld *Princes italiens*, die deel uitmaakt van de reeks documenten die in het Algemeen Rijksarchief te Brussel onder de naam *Audiëntie* worden bewaard, bevat twee brieven van Vincenzo's echtgenote, Eleonora, aan Isabella. Ze werden geschreven in de periode van Vincenzo's reis naar Brussel en dragen de data 1 februari en 23 juni 1599. Bovendien zijn er nog twaalf brieven van Vincenzo zelf, geschreven tussen 1600 en 1611. Voor zover ik heb kunnen nagaan, bevatten deze veertien brieven geen interessante inlichtingen. De bundel zelf bevat echter wel de minuut van een brief van Isabella aan de hertog van Urbino, gedateerd 27 oktober 1600, waarin wordt meegedeeld dat 'Hieronimo Arduino' Brussel gaat verlaten. Men zal zich herinneren dat Harduin een architekt was, waarvan vroeger in dit artikel gewag werd gemaakt. Maar keren we terug naar onze Engelse berichtgever.

We vernemen uit zijn relaas dat de hertog van Mantua aan het hof logeerde en er deelnam aan het barrière-spel. Ook bewonderde hij blijkbaar al de ‘tableaux vivants’ die men gedurende de feestelijkheden had opgesteld. Een interessant detail is dat de beelden van de Brusselse beschermheiligen Michel en Gudula te zien waren op een stellage die men ook placht te gebruiken om er toneelopvoeringen te geven in het Nederlands - *Belgico idiomate* zoals Bochius schrijft - die blijkbaar in de traditie van de *commedia dell'arte* werden gespeeld[27] .

Op 21 september 1599 zou Vincenzo, hertog van Mantua, de aarts hertogelijke hoofdstad verlaten. In juli 1600 zou hij in Venetië - misschien hernieuwd - kennis maken met Rubens en hem weldra belasten met diplomatieke zendingen die tot doel hadden de militaire aspiraties van het hoofd van het hertogelijk huis te dienen. Maar terzelfdertijd zou hij in de eerste acht jaar van de zeventiende eeuw enkele van de meest glorieuze bladzijden toevoegen aan het relaas van zijn mecenaat.

Eindnoten:

1 Indien ik als Anglist een bijdrage aan Vincenzo Gonzaga wijd, dan moge ik terloops aanvoeren dat Hamlet in het stuk dat zijn naam draagt - een drama waarvan de compositie meestal in de jaren 1599-1601 wordt geplaatst - aan de reizende toneelspelers voorstelt dat ze een stuk getiteld *The Murder of Gonzago* zouden opvoeren. De commentatoren van Shakespeare melden ons dat de hertog van Urbino, die een Gonzaga had gehuwd, in 1538 werd vermoord door Luigi Gonzaga, die gif in het oor van zijn slachtoffer liet druppelen. Hoewel de allusie in *Hamlet* wel niet rechtstreeks iets te zien heeft met Vincenzo Gonzaga, verdient het toch vermelding dat deze hertog een verwoed toneelliefhebber was, wiens reizende beroepsacteurs zich in een Europese vermaardheid verheugden.

2 Het is mijn bedoeling later de relaties tussen aartshertog Albert, Vincenzo en Rubens in de jaren 1598-1601 in detail te analysoren. Ik moge hier volstaan met erop te wijzen dat Albert met zijn gevolg van 20 tot 24 november 1598 bij Vincenzo aan het hof in Mantua te gast was en dat er reeds enkele dagen tevoren een ontmoeting te Ostiglia plaats had, feiten die de Rubens-biografen niet vermelden.

3 CH. RUELENS en MAX ROOSES, edd. *Correspondance de Rubens et documents épistolaires concernant sa vie et ses oeuvres* (6 vols., Antwerpen, 1887-1909), I, 33. De laatste vijf delen werden door Max Rooses alleen uitgegeven. Gegevens over de reis van Vincenzo in 1599 werden eerst verzameld door ARMAND BASCHET in een artikel in *Gazette des Beaux-Arts*, XX (1866), 401-452. Zie ook *ibd.* XXII (1867), 305-326 en XXIV (1868), 326-339, en verder MARIA BELLONCI, *A Prince of Mantua. The Life and Times of Vincenzo Gonzaga* (Londen, 1956). Het recente boek van G. CONIGLIO, *I Gonzaga* (Varese, 1967), bevat niets over Rubens en heel weinig over Vincenzo's reis. Coniglio wijdt slechts een regel aan Vincenzo's bedoelingen en schrijft: ‘ritornava sempre presente l'episodio del 1599 in cui il duca aveva invano presentato la propria candidatura al governo delle Fiandre’ (p. 377).

4 M. ROOSES, *Rubens' Leven en Werken* (Antwerpen-Amsterdam, 1903), p. 57.

5 *Correspondance de Rubens*, I, 194-5. Zie ook p. 92; en verder p. 225 waar Ruelens als mogelijk gespreksonderwerp tussen Rubens en Lerma het beleg van Oostende vermeldt.

6 RALPH WINWOOD, *Memorials of Affairs of State in the Reigns of Q. Elizabeth and K. James I* (3 vols., Londen, 1725), I, 55. Zie ook een brief van Neville aan Cecil van 20 augustus 1599 (O.S.), waar we lezen: ‘The Duke of *Mantua* is still in the *Low-Countries*, thoughe perhaps disappointed of his principall Purpose in comming thither, by reason that the Marquiss of *Burgau*, Brother to the Cardinal *Andreas*, is desseigned Generall of the Army, in place of the Admirall of *Arragon*’ (I, 93-4).

7 Zie A. BASCHET, 'François Porbus, peintre de portraits à la cour de Mantoue (1600-1610)', *Gazette des Beaux-Arts*, XXV (1868), 277-298 en M. DE MAEYER, *Albrecht en Isabella en de Schilderkunst* (Brussel, 1955), p. 200.

8 De tekst werd in zijn geheel uitgegeven door L.P. GACHARD en C. PIOT in het vierde deel van de *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas* (Brussel, 1882), pp. 457-562. Voor 'L'entrée de Bruxelles' zie pp. 522-3. Het manuscript wordt in de K.B. bewaard onder signatuur 12971.

9 Het boek werd gedrukt in Antwerpen in 1602 in de Plantijnse drukkerij van Jan Moretus. Johannes Bochius is de latinisering van Jan Boghe. Hij werd geboren te Brussel in 1555 en werd na de val van Antwerpen in 1585 aldaar stadssecretaris, wat hij bleef tot aan zijn dood in 1609. De sectie *Bruxella* (pp. 110-136), evenals de rest van het boek, bevatten ook bijdragen van andere schrijvers dan Bochius.

10 Zie *State Papers Flanders*, Vol. VI (1599), f. 40 Br^{o} - f. 41 v°. Bij het transcriberen hebben we de tekst zo getrouw mogelijk gevolgd, behalve dat de u-v spelling werd geregulariseerd en dat, omwille van de leesbaarheid, enkele zintekens werden ingelast. Wat hoofdletters betreft, deze waren niet altijd duidelijk te onderscheiden van kleine letters. Kursief gedrukte delen duiden opgeloste afkortingen en contracties aan. Interlineaire tekst werd tussen schuine haakjes geplaatst. Er ontbreekt blijkbaar een woord in de zin beginnend 'Great Triumphes made' (einde paragraaf 3).

11 De Engelse dichter Henry Constable (geb. 1562), auteur van de sonnettencyclus *Diana* (1592), die zich omstreeks 1590 tot het Katholicisme bekeerde en op 9 oktober 1613 in Luik overleed.

12 In het manuscript zijn de eerste twee lettergrepen onleesbaar maar het moet wel het woord *arquebusiers* zijn.

13 Philips van Croy, graaf van Solre, die in 1612 overleed.

14 Cathérine de Bourbon, zuster van Hendrik IV, die Henri, duc de Bar huwde, en kinderloos overleed in 1604.

15 Karel III, hertog van Lotharingen (1543-1608).

16 Katharina von Salm, dochter van graaf Paul von Salm, die Frans II, hertog van Lotharingen en graaf van Vaudemont huwde. Ze overleed in 1637.

17 Ottavio-Mirto Frangipani, de pauselijke nuntius in de Spaanse Nederlanden van 1596 tot 1606.

18 Philips-Willem van Nassau, graaf van Buren, oudste zoon van Oranje, die in zijn jeugd in 1568 door Alva naar Spanje werd gebracht en later verspaanst aan het hof van Albert verbleef.

19 Francis Stewart Hepburn, graaf van Bothwell, overleed in 1624.

20 Claude Hamilton, baron Paisley (1543?-1622), die in zijn latere jaren krankzinnig werd. - Sir James Lindsay was een Schotse edelman. Hij werd in 1604 door Jacob I met een diplomatieke missie bij de paus belast.

21 Andreas van Oostenrijk, zoon van Ferdinand, graaf van Tyrol en Philippine Welser. Bestuurde het land tijdens de periode van Alberts reis naar Spanje om er Isabella te huwen. Hij overleed in Rome op 12 november 1600.

22 O.L.V. van Halle, een welbekende bedevaartplaats.

23 Charles Gonzaga, hertog van Nevers (1580-1637) en zijn zuster Katharina, die Hendrik I van Orleans, hertog van Longueville (1568-1595) had gehuwd.

24 Frans van Orleans, graaf van Saint-Pol, die in 1631 overleed.

25 Zie M. DE VILLERMONT, *Le duc Charles de Croy et d'Arschot* (Brussel, 1923), p. 100.

26 Zie A. BASCHET, *Gazette des Beaux-Arts*, XXV (1868), 281.

27 Zie J. BOCHIUS, *Historica Narratio*, p. 116, die schrijft: 'Ante eandem Senatoriam domum scenam temporiam poni iusserat Magistratum, qua in comicis Belgico idiomate fabulis Attellanis seu exodiis edendis vti solent'.

Der Parallelismus und seine Funktion in Multatulis Geschichte von Saidjah und Adinda

door A. Spreu

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb de groote zee gezien aan de zuidkust, toen ik daar
was met mijn' vader, om zout te maken;
Als ik sterf op de zee, en men werpt mijn lichaam in het diepe
water, zullen er haaijen komen:
Zij zullen rondzwemmen om mijn lijk, en vragen: ‘Wie van
ons zal het ligchaam verslinden, dat daar daalt in het water?’
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal,
Ik heb het huis zien branden van Pa-ansoe, dat hij zelf had
aangestoken, omdat hij mata-glap was;
Als ik sterf in een brandend huis, zullen er gloeijende stukken
hout neervallen op mijn lijk;
En buiten het huis zal een groot geroep zijn van menschen,
die water werpen om het vuur te dooden; -
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb den kleinen Si-oenah zien vallen uit den klappaboom.
toen hij een klappa plukte voor zijne moeder;
Als ik val uit een' klappaboom zal ik dood nederliggen aan
den voet, in de struiken, als
Si-oenah;
Dan zal mijne moeder niet schreijen, want zij is dood. Maar
anderen zullen roepen: ‘Zie, daar ligt Saidjah!’ met harde stem;
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het lijk gezien van Pa-lisoe, die gestorven was van
hoogen ouderdom, want zijne haren waren wit;
Als ik sterf van ouderdom, met witte haren, zullen de klaagvrouwen
om mijn lijk staan;
En zij zullen misbaar maken, als de klaagvrouwen bij Pa-lisoe's
lijk; en ook de kleinkinderen zullen schreijen, zeer luid; -
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb velen gezien te Badoer die gestorven waren. Men
kleedde hen in een wit kleed, en begroef hen in den grond;
Als ik sterf te Badoer, en men begraaft mij buiten de dessah,
oostwaarts tegen den heuvel, waar het gras hoog is;
Dan zal Adinda daar voorbijgaan, en de rand van haar' sarong
zal zachtkens voortschuiven langs het gras,...
Ik zal het hooren.

I. *Einleitung.*

Selbst einem flüchtigen Leser fällt im Kommentar des Erzählers Stern zur Geschichte von Saidjah und Adinda die stereotype Wiederholung eines Satzes auf, die - scheinbare - Warnung vor der folgenden, eintönigen Erzählung: 'Ja, eentonig zal ze wezen'[1]. Was bezweckt er damit? Es ist offensichtlich, daß sie nicht im Gegensatz steht zu der sonstigen Buntheit des Romans[2], daý sie durchaus nicht langweilig ist. Wir wollen in diesem Artikel diese Frage beantworten, indem wir von allem Literarischen absehen und uns vorerst nur darauf beschränken, Sprachmittel zu untersuchen. Auch hier beschränken wir uns auf einen Aspekt: den Parallelismus bzw. die reine Wiederholung. Wir kommen dabei zu gewissen Charakterisierungen des Stils und versuchen dann, die poetische Funktion in dieser Geschichte zu bestimmen.

1. *Der Parallelismus.*

In dem bereits klassischen Aufsatz 'Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie' wies Roman JAKOBSON[3] nachdrücklich auf die poëtische Wirkung des grammatischen Parallelismus hin, der regelmäßigen Besetzung bestimmter grammatischer bzw. lexikalischer Elemente in analogen Positionen. Immer wieder reizte dieses Phänomen vor allem Folkloristen und Linguisten, z.B. Fr. BOAS[4], W. STEINITZ[5], N. POPPE[6], R. AUSTERLITZ[7], zu intensiven Einzeldarstellungen. Dabei ist deutlich geworden, daß sich die Literaturwissenschaftler merklich zurückhielten und daß die Interpretation von Metapher und Symbol allzu oft ausschließlich ihnen als Grundlage für Untersuchungen diente. Zweifellos trug die Spezialisierung und Trennung von Literatur- und Sprachwissenschaft dazu bei, und die methodologische Stellung der Stilistik hat diese Situation nicht verbessert.

Im Folgenden sehen wir von einer Diskussion der Sekundärliteratur zu unserem Thema ab; außer einer Erwähnung - auf die wir noch zurückkommen werden - bei DE LEEUWE[8] - ist meines Wissens

keine Arbeit erschienen, die sich mit dem Parallelismus in der Saidjah-Geschichte auseinandersetzt. Aus methodischen Gründen beschränken wir uns vor allem auf das Gedicht ‘Ik weet niet waar ik sterven zal’.

1.1 *Parallelität der Verse*[9].

Auffällig ist die Klammerung der einzelnen Strophen durch die Identität des 1. bzw. 5. Verses jeder Strophe (mit Ausnahme der letzten): reine Wiederholungen, von denen AUSTERLITZ sagt, sie seien ‘per definitionem banal und trivial’ und sie könnten nur in Ausnahmefällen dichterisch verwertet werden[10]. Weitaus schwieriger sind die weiteren parallelen Verse zu bestimmen, da sie ‘zonder maat en rijm’[11] seien, wie der fiktive Erzähler Stern ironisierend hinzufügt. Wir folgen nun im großen und ganzen den Symbolisierungen, die AUSTERLITZ[12] vorschlägt, ohne seine Interpretationen im einzelnen zu übernehmen. Er sieht als variable Glieder - im Zusammenhang mit seinem Gegenstand - nur Wörter an, keine größeren grammatischen Einheiten wie z.B. Satzglieder oder Gliedsätze. Er stellt dabei folgende Haupttypen auf, wobei die kleinen Buchstaben die Variablen und die großen die Konstanten andeuten.

(1)	xABC	(2)	xwABC
	yABC		xzABC

Einer so aufgefaßten und so bestimmten Parallelität scheint sich das Gedicht zu entziehen. Die Verse sind - von den reinen Wiederholungen abgesehen - so unregelmäßig, daß kein Vers einer Strophe zu einem zweiten zu passen scheint. Deutlich zerfallen aber die einzelnen Verse in zwei ungleichgroße Teile: Ein irgendwie gegliederter Anfang steht einem - wie man glauben könnte - ungegliedertem Ende gegenüber. Wir nehmen diesen Eindruck als Grundlage und trennen beide Teile. Dabei fällt sofort auf, daß neben den reinen Wiederholungen von Wörtern im ersten Teil gleichzeitig auf der syntaktische in Ebene parallele Satzglieder auftauchen. Gerade diese Satzglieder aber scheinen regelmäßiger gebaut, als man im ersten Augenblick vermutet. Wir versuchen deshalb einmal trotz strittiger Punkte - die z.T. auf beeindruckende Weise durch diese Gegenöberstellung beleuchtet werden - den ersten Teil der Verse nach Satzgliedern zu ordnen, unabhängig davon, ob es sich um einen Haupt- oder Gliedsatz handelt.

Die Symbole sollen dabei folgende Bedeutung haben:

	Große Buchstaben: konstante Satzglieder.
K:	Konjunktionen (Ausnahme 1. Strophe: Leerstelle)
$S_{(I)}$:	Subjekt, meist realisiert durch 'Ich' (Ausnahmen: regelmäßig die 4. Verse jeder Strophe; in der 1. und 4. Strophe wird das Subjekt durch andere Wörter realisiert)
(n)P:	Prädikat, in jedem 1. bzw. 5. Vers mit Negation. Unter C erscheinen die finiten Verbformen, unter D die möglichen Teile zusammengesetzter Prädikate (Ausnahmen unter D: regelmäßig Leerstellen im 1. bzw. 3. Vers). Die Indexe 1 ... 5 deuten identische Realisationen an, d.h. ein P mit gleichem Index in allen Strophen meint ein Prädikat, das in den entsprechenden Positionen übereinstimmt. P_2 als zweiter Teil des zusammengesetzten Prädikats wird unwesentlich variiert.
U:	Umstandsbestimmungen (beide Male durch 'dan' realisiert)
Kleine Buchstaben: variable Satzglieder	
o	: Objekte, Präpositionalobjekte
u	: Umstandsbestimmungen
a	: Attribute
s	: Subjekte.

Einzelne Satzglieder sind schwierig zu bestimmen: 'aan de zuidkust' ist im Zusammenhang des Verses sicher eine adverbielle Bestimmung des Ortes; ähnlich wäre die entsprechende Konstruktion in der 4. Strophe 'te Badoer'. Aber die parallelen Verse 'het huis ... van Pa-ansoe', 'het lijk ... van Palisoe'? Diese Formen sind trotz ihrer Stellung eindeutig und rücken im Zusammenhang der Strophen zumindest den ersten Fall als attributive Bestimmung näher an das Objekt 'de groote zee' als an das Verbum. Die im gesamten aufgebaute Struktur würde bei paralleler Betrachtung diese Abweichung rechtfertigen.

Wir haben versucht, die Ergebnisse in der folgenden Tabelle 1 zusammenzufassen.

Ohne das Prinzip überspannen zu wollen, glauben wir doch, daß die parallelen Verse trotz Einschränkungen sichtbar werden. Für die Glieder A, B, C ist es einleuchtend. Mit Ausnahme der ersten Verse (Leerstelle) wechseln die Satzglieder aller Strophen für x. D ist wieder - relativ - regelmässig besetzt. Die zweiten Teile

der zusammengesetzten Prädikate folgen mit Ausnahme der dritten Verse jeder Strophe einheitlich; P bzw. nP der vierten Verse jeder Strophe wird bei den paralle-

len Würtern behandelt. Am ungleichmäßigsten besetzt ist in allen Strophen y; lediglich die zweiten Verse sind - unterschiedlich - besetzt, die anderen Belegungen sind jedoch ungleichmäßig.

Gibt es auch eine ähnliche Interpretation für den zweiten Teil der Verse? Was die Parallelität der Satzglieder betrifft, sicher nicht. Aber wir haben einmal versucht, die Teilsätze der einzelnen Verse miteinander in Verbinding zu bringen. Die Symbole sollen dabei folgende Bedeutung haben.

Große Buchstaben : Konjunktionen, Wiederholungen

V	: Satzanschlüsse
X	: Wiederholung der zweiten Hälfte der ersten Verse

Kleine Buchstaben : Haupt- oder Gliedsätze

x, y, z	: Symbole für je einen Teilsatz.

Außerdem wurde die Stellung von F_4 angedeutet, um die Struktur der dritten und vierten Verse hervorzuheben. Die keineswegs eindeutigen Ergebnisse haben wir in Tabelle 2 zusammengefaßt.

TABELLE 1

	A	**B**	**C**	***x***	**D**	***y***
1		S_I	*n*P_1			
2		S_I	P_2	*o*	P_2	*u*(*a*?)
3	K	S_I	P_3	*u*		
4		S	P_4	*u*/K/	P	
5		S_I	P_4	*o*	*n*P_5	
1		S_I	*n*P_1			
2		S_I	P_2	*o*	P_2	*a*
3	K	S_I	P_3	*u*		
4	K	*u*	P_4	*s*	P	*a*
5		S_I	P_4	*o*	*n*P_5	
1		S_I	*n*P_1			
2		S_I	P_2	*o*	P_2	*o*
3	K	S_I	P	*o*		

4	U		P_4	*s*	*n*P
5		S_I	P_4	*o*	nP_5

	A	**B**	**C**	***x***	**D**	***y***
1		S_I	*n*P_1			
2		S_I	P_2	*o*	P_2	*a*
3	K	S_I	P_3	*o*		(*a*?)
4	K	S	P_4	*o*	P	
5		S_I	P_4	*o*	*n*P_5	
1		S_I	*n*P_1			
2		S_I	P_2	*o*	P_2	*u*(*a*?)
3	K	S_I	P_3	*u*		
4	U		P_4	*s/u/*	P	
5		S_I	P_4	*o*	P_5	

TABELLE 2

1. Verse	V	X			
2. Verse	V	*x*		*y*	
	V	*x*		*y*	
	V	*x*			
	V	*x*		*y*	
	V	*x*		*y*	*z*
3. Verse	V	*x*	P_4	*y*	
			P_4	*y*	
			P_4	*y*	
			P_4	*y*	
	V	*x*	P_4	*y*	
4. Verse			(P_4	*y*)	(*z*)
	V	*x*		*y*	
	V	*x*	(P_4	*y*)	(*z*)
	V	*x*	(P_4	*y*)	

V	*x*	(P_4	*y*)
V	(*x*	P_4)	

Zweifellos ist eine gewisse Parallelität in der Struktur der Teilsätze vorhanden. Die Interpretation ist nicht eindeutig für (z); es kann als selbständige Einheit oder als Teil einer anderen aufgefaßt werden.

Mit Ausnahme der dritten Verse der zweiten, dritten und vierten Strophe kann von einer Dreiteilung gesprochen werden. Die dritten und vierten Verse werden bestimmt durch die Aufnahme von P_4; sie

verbinden gleichzeitig entweder einen vorausgehenden Teilsatz mit einem folgenden (xP_4y) bzw. greifen regelmäßig im dritten Vers der 2., 3., 4. Strophe in den ersten Teil der Verse über.

1.2 *Parallelität der Wörter.*

Bei der Untersuchung dieser Erscheinung übernehmen wir die von STEINITZ[13] vorgeschlagene Trennung des synonymen Parallelismus, die Wiederholung des Inhalts einer Phrase, vom analogen Parallelismus, die Nebeneinanderstellung inhaltlich ähnlicher Phrasen.

1.2.1 *Synonymer Parallelismus.*

Am auffälligsten ist die Aufzählung der Ausdrücke des Sagens in den vierten Versen aller Strophen: ‘vragen; een groet geroep; niet schreijen (maar anderen zullen roepen); misbaar maken’. Dazu korrespondiert die reine - ‘eintönige’ - Wiederholung des letzten Verses jeder Strophe: ‘Ik zal het niet hooren’. Die letzte Strophe macht hier selbstverständlich eine Ausnahme: Adinda ‘sarong zal *zachtkens* voortschuiven ...’ und das stimmt natürlich überein mit ‘Ik zal het hooren’.

Eine Aufzählung aller Wiederholungen würde zu weit führen. Ein seltener Fall liegt - wahrscheinlich - im dritten Vers der zweiten und dritten Strophe vor: ‘nêer-vallen’ gegenüber ‘nederliggen’[14].

Auf die scheinbare Ausnahme von ‘vallen’ gegenüber ‘sterven’ in den anderen Strophen wurde bereits aufmerksam gemacht. Tatsächlich meint es hier im folgenden Zusammenhang ‘so fallen, daß man tot am Boden liegt’.

1.2.2 *Analoger Parallelismus.*

Auffällig ist die Stellung der Eigennamen, die alle im ersten Teil der zweiten Verse erscheinen; aber nur die 2., 4., 5. Strophe ist direkt parallel: ‘het huis ... van Pa-ansoe, het lijk ... van Pa-lisoe, velen ... te Badoer (s.o.)’. Zweifellos gehören mit einer kleinen Abweichung der kleine Si-oenah dazu und der Vater, der als einziger nicht im Vorfeld der Verse erscheint. Sie alle bilden zusammen die Gemeinschaft, in der Saidjah lebt. Die Realisationen könnte man als analogparallele Reihe bezeichnen, deren Stellenwert in einer poetischen Interpretation deutlicher wird.

2. *Die Funktion des Parallelismus in der Geschichte.*

Wir kommen wieder zurück zur 'eintönigen Geschichte'. Dabei wollen wir auch die Erwähnung Sterns über due Eintönigkeit mit in Betracht ziehen. Nach der zweimaligen 'Warnung' folgt das Gleichnis von der Emsigkeit der Ameise, die immer wieder versucht, ihren Wintervorrat einen Berg hinaufzuschleppen und immer wieder von neuem beginnt, wenn sie bei ihrer schweren Arbeit in einen Abgrund fällt 'Zoo ééntonig is mijn verhaal.' Die folgende Wiederholung wird direkt in Zusammenhang gebracht mit den Büffeln, die den Javanen immer wieder von den Häuptlingen weggenommen werden. Hier folgt: 'Ik weet het wel, ik weet het wel (!) dat mijn verhaal eentonig is.' Wir meinen - in diesem Fall im Gegensatz zu SÖTEMANN - daß das Prinzip der Wiederholung an deiser Stelle nichts mit der Koketterie Multatulis und auch nichts mit der sonstigen 'Buntheit' des Romans zu tun hat; es taucht nicht zufällig im Gedicht als Parallelismus wieder auf, sondern ist bedingt durch dessen Struktur. Was im direkten Kommentar noch auf die Eitelkeit des Schriftstellers bezogen werden könnte - am Rande mag das eine Rolle spielen - ist im Gedicht unmöglich. Was AUSTERLITZ nur im Ausnahmefall gelten lassen möchte, was bei BOAS als typisches Erzählelement bei vielen primitiven Völkern[15] gilt, ist in der Geschichte von Saidjah und Adinda ein durchgängiges strukrurelles Prinzip, das eine intensive poetische Wirkung konstituiert: Der Parallelismus drückt die Eintönigkeit des trostlosen Lebens der Javaner aus.

Eindnoten:

1 MULTATULI, *Max Havelaar*, ed. G. Stuiveling, Amsterdam, 1950[3], S. 178, 188. Im Folgenden abgekürzt als MH.

2 In einer sonst methodisch interessanten Arbeit von SÖTEMANN, A.L., *De structuur van Max Havelaar*, I/II, Utrecht 1966, S. 144, wird diese Formel verallgemeinert und einfach in Verbindung gesetzt mit der Eitelkeit Multatulis, der damit einen Gegensatz schaffen woltte zu der Tatsache, dass er, Multatuli natürlich überhaupt nicht eintönig schreibe. Wir halten diese Feststellung in unserem konkreten Fall nicht für korrekt; Sötemann ist hier seiner eigenen Methodologie zum Opfer gefallen, die Sprachmittel ausser Betracht zu lassen - es spricht nur für ihn, wenn er zich dabei der Beschränkung bewustt ist. (ebd., I S. 16).

3 JAKOBSON, R., *Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie*, in: *Mathematik und Dichtung*, eds. Helmut Kreuzer und Rul Gunzenhäuser, München, 1965, S. 21.

4 BOAS, FR., *Race*, *Language and culture*, New York, 1961[7].

5 STEINITZ, W., *Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung*, in: *Folklore Fellows Communication* XLIV/115, Helsinki, 1934.

6 POPPE, N., *Der Parallelismus in der epischen Dichtung der Mongolen*, Ural- Altaische Jahrbücher 1958, S. 30.

7 AUSTERLITZ, R., *Ob-U gric metrics*, in: *Folklore Fellows Communication* LXX/174, Helsinki, 1958.

8 DE LEEUWE, H.H.J., *De stijl van Max Havelaar*, in: *100 Jaar Max Havelaar*, *Essays over Multatuli*, Rotterdam, 1962, S. 85.

9 Wir übernehmen mit Absicht im Gegensatz zu Austerlitz, vgl. Anm. 7, die Teilung, die Steinitz, vgl. Anm. 5 S. 30, vorgeschlagen hat. Die Aufeinanderfolge von Parallelismus der Verse/Parallelismus der Worte ist methodisch deutlicher.

10 AUSTERLITZ, R., *Problems of Parallelism*, in: *Poetics*, ed. D. David et. al., Warszwawa, S. 440.
11 MH, S. 192.
12 vgl. Anm. 7, S. 45ff.
13 s. Anm. 9, S. 45ff.
14 Unter Umständen ist auch ‘het dalende lichaam’ der ersten Strophe damit in Verbindung zu bringen.
15 Vgl. bes. BOAS, FR. *Stylistic Aspects of Primitive Literature*, in: *Race*, *language and culture*, New York 1961[7], S. 491.

De hoed van burgerman
(Nota's over Hoddis)
door Eric Standaert

Weltende

Dem Bürger fliegt vom spitzen Kopf der Hut,
In allen Lüften hallt es wie Geschrei,
Dachdecker stürzen ab und gehn entzwei
Und an den Küsten - liest man - steigt die Flut.

Der Sturm ist da, die wilden Meere hupfen
An Land, um dicke Dämme zu zerdrücken.
Die meisten Menschen haben einen Schnupfen.
Die Eisenbahnen fallen von den Brücken.

Dit is het bekendste gedicht van de bij ons zeker niet algemeen bekende Jakob van Hoddis. Weltende, het grotesk-makabere visioen van een mens, wiens noodlot zelf een gruwel is geweest: gruwelijk met in de waanzin grotesk-makabere accenten.

Jakob van Hoddis, pseudoniem voor Hans Davidsohn, werd in 1887 in Berlijn geboren als zoon van een begoede joodse familie. Hij studeerde architectuur, Grieks en filosofie. In 1909 was hij een der medestichters van de Berlijnse ‘Neuer Club’, waaruit in 1910 het ‘Neopathetisch Cabaret’ ontstond - daarover dadelijk nog iets meer. Reeds in 1911-1912 werd het duidelijk, dat Hoddis' geest door een wirwar van elkaar aflossende bezetenheden bedreigd werd. In 1914 werden de schizofrene ziektebeelden overduidelijk. Men interneerde Hoddis voor altijd. 28 jaar later - in 1942 - werd deze schizofrene man, schizofreen maar toch dan van joodsen bloede, door de nazi's omgebracht.

Het werk van Hoddis ontstond tussen 1907 en 1914. Zoals wij het kennen omvat het ongeveer 70 gedichten en 5 prozateksten. Tijdens zijn leven verscheen één bundeltje onder de titel ‘Weltende’ (1918) - Weltende, aldus genaamd naar het gedicht, dat hierboven staat.

In het zogenaamde Neopathetisch Cabaret, een centrum van revolutionaire literaire activiteit in Berlijn, traden de jonge dichters naar voor met het doel door het gesproken woord direct in te werken. Hier lazen bij voorbeeld Else Lasker-Schüler, Georg Heym en Jakob van Hoddis hun zeer bewogen teksten. Aldus werd dit Neopathetisch Cabaret tot een bakermat van het expressionisme. Deze benaming, Neopathetisch Cabaret, kan misschien een vrij eigenaardige benaming lijken in haar fusie van het woord pathetisch met het element Cabaret. Wanneer men echter bedenkt, dat het woord Pathos niet noodzakelijk pejoratief is, dat het in de eerste plaats de betekenis heeft van een verheven, bezwerende uitdrukkingskracht; wanneer men bedenkt dat dit pathos *neo*-pathetisch wil zijn, dus nieuwe bezwerende expressie wil brengen *in een cabaret*, d.i. hier een publieke plaats, waar men vrij in het tumult van een dynamische en geesteskrachtige jeugd zijn expressieve en visionair beeldende inzichten kan naar voor brengen - wanneer men dit alles voor ogen houdt, moet het niet verwonderen dat de idee van het Neopathos zoals ze door Loewenson werd geformuleerd een bijna filosofische allure heeft. Van deze bezwerende, nieuwe pathetiek naar de expressie van het expressionisme is het inderdaad maar één stap. Is immers niet het expressionisme de vaak pathetisch gebalde uitdrukking van essentiële ervaringen, hetzij angstige of visionaire of vitalistische of nihilistische.

In en om het ziedende geestesleven van het Neopathetisch Cabaret, vanuit de geprogrammeerde uitdrukkingswil van deze Berlijnse kring en vanuit een persoonlijke, getormenteerde expressiedrang ontstond het gedicht ‘Weltende’ - het beroemdste van de kosmische ondergangsgedichten van het expressionisme. Het verscheen in 1911 in een Berlijns weekblad en had meteen een ongelooflijke inwerking op de generatie van kunstenaars, die naar een absolute expressie streefden. Meer dan eens en niet volledig terecht werd dit gedicht opgevat als het beginpunt van het expressionisme in Duitsland - één enkel gedicht van acht regeltjes werd tot een begrip, tot een soort van schijnbaar averechts credo. Zo schrijft bij voorbeeld Fritz Usinger: ‘In 1911 publiceerde Jakob van Hoddis onder de titel “Weltende” een klein gedicht van twee strofen, dat een sensatie betekende, dat onder de jonge dichters school maakte en dat - naar het inzicht der kenners van de toenmalige letterkunde - als het begin van de expressionistische literatuur te beschouwen valt’.

Ongelooflijk geestdriftig zijn de woorden van de tijdgenoot Johannes R. Becher; hij schrijft: ‘Mijn poëtische kracht is niet sterk genoeg,

om de inwerking van dit gedicht op te roepen. Niet de sterkste fantasie van mijn lezers is in staat de betovering te vatten, die het gedicht Weltende van Jakob van Hoddis voor ons in zich borg. Deze twee strofen, of deze acht regels schenen ons tot nieuwe mensen gemaakt te hebben, ons verheven te hebben uit een wereld van afgestompte burgerlijkheid, die we verachtten en waarvan we niet wisten, hoe ze te verlaten. Deze acht regels voerden ons weg. Steeds nieuwe schoonheden ontdekten wij in deze acht regels, wij zongen ze, wij neurieden ze, wij murmelden ze, wij floten ze in de lucht, wij gingen met deze acht regels op de lippen in de kerken, en we zaten, zachtjes Hoddis nafluisterend, met deze woorden op de wielerwedstrijd. Wij riepen elkaar deze acht verzen op straat toe - als woorden van bevrijding, wij zaten met deze acht regeltjes bij elkaar, bevriezend en hongerig - elk van ons sprak echter Hoddis' verzen uit - en honger en koude bestonden niet meer. Wat was er gebeurd? Toen kenden wij het woord nog niet: *metamorfose*'*.

Tot hier deze geëxalteerde boodschapservaring van Johannes R. Becher. Ook dit is pathetisch en in zekere zin in de lijn van een romantisch pathosexpressionisme. Het pathos in het gedicht van Hoddis zelf is echter van een gans andere aard - het is inderdaad gemetamorfoseerd; het heeft een nieuwe gedaante gekregen: het is *neo*pathetisch in zijn verweving van de kosmische ondergangsgedachte met ironiserende elementen uit een burgerlijk tijdvak. Het is een gedicht van een man uit een grootstad, van een man opgegroeid in het wilhelminische Berlijn. In zijn vermenging van de alomvattende idee der vernietiging met kleinburgerlijke attributen wil dit gedicht de burger bespotten en bezweren. Het is - mede door zijn directe, eenvoudig mededelende stijl - inderdaad een gedicht om in een neopathetisch cabaret voorgedragen te worden.

De grootstad, de vernietiging van burgerman, de kosmische ondergang, de sterke uitdrukkingskracht in pregnante beelden, de directe mededeling in eenvoudige zinnetjes - dit zijn inderdaad alle exponenten van bepaalde tendensen in het expressionisme.

Antiburgerlijke, expressionistische ondergangslyriek van de grootstad - maar ergens zit achter de evocaties de dichter als een gnoom te grimlachen, bewust van zijn inzichten en mogelijkheden. Gans anders

* J.R. BECHER: *Das poetische Prinzip* (Berlin 1957), p. 103. Men ergere zich niet aan Nederlandse vertaling van E.S.: dit is een eresaluut aan een neerlandicus.

is de toonaard in een ondergangsgedicht van Else Lasker-Schüler met eveneens de titel:

Weltende

Es ist ein Weinen in der Welt,
Als ob der liebe Gott gestorben wär,
Und der bleierne Schatten, der niederfäallt,
Lastet grabesschwer.

Komm, wir wollen uns näher verbergen ...
Das Leben liegt in aller Herzen
Wie in Särgen.

Du! wir wollen uns tief küssen -
Es pocht eine Sehnsucht an die Welt,
An der wir sterben müssen.

Van een andere, romantische pathetiek is dit gedicht, een liefdesgedicht ook, op weg slechts naar de versterkte expressie van de ondergangsidee. Ondergangsidee, die hier niet in een stad met burgeren geprojecteerd wordt, maar op een waarlijk pathetisch niveau - in de kosmos, en daar geconfronteerd met het religieuze oermotief en het motief der haast eeuwige liefde.

Niets daarvan bij Hoddis: na de makaber-nuchtere aandiening van de titel Weltende wordt meteen de burgerman ten tonele gevoerd. De ondergang van de wereld manifesteert zich vooreerst hierin, dat een niet genoemde windstoot zijn mooiste attribuut, zijn plechtige hoed, wegblaast.

En dan - in het tweede vers - wordt het motief ernstiger, plechtiger (in allen Lüften), meer op kosmisch niveau voorgesteld:

in alle luchten dreunt het als gehuil

Maar meteen wordt de kosmos alweer verlaten en de nuchtere wereld van dagelijks handwerk is nu de geridiculiseerde prooi van het einde der wereld:

Dakbedekkers storten neer en vallen kapot

In het vierde vers *lezen* - wat een distantie! - burgers (en dichters) in de krant over de toestand aan de kust:

En aan de kusten - leest men - stijgt de vloed.

Onmiddellijk daarop is de waterkatastrofe reeds daar: Der Sturm ist da - in de stijl van alledag meegedeeld, zoals men zeggen zou: Der Zug ist da ... en als lompe danseressen *huppelen* de wilde zeeën het land in om dikke dijken (zo spreekt een kind), het werk der brave mensen, plat te drukken.

En dan volgt daar het groteske beeld van de fysische, marginale ondergangservaring der mensen: ze snotteren -

> Die meisten Menschen haben einen Schnupfen
> De meeste mensen hebben een snotvalling.

In het slotvers evenwel slaat de zoëven totaal ontzenuwde ondergangspathetiek om in een beeld van kosmisch-katastrofale vernietiging; de kosmos wordt er echter herleid tot de fenomenen van de nieuwe tijd, de stalen produkten der wroetende mensen:

> Die Eisenbahnen fallen von den Brücken

In een tijd zonder diepkrachtige mythen bestaat het beeld van de ondergang der wereld niet langer in de voorstelling van ontwortelde wouden; in zo een tijd vergaat de wereld wanneer de stalen treinen van de stalen bruggen vallen. En dat ook leest men inderdaad in de krant ...

De konstrukties voltooid deelwoord en word(en) met een modaal hulpwerkwoord in het Nederlands en in het (Zuid)Afrikaans

door Y. Stoops

In 'Taal en Tongval' verscheen jaren geleden een kort artikel van de hand van W.G. HELLINGA en J. DU P. SCHOLTZ[1], waarin gewezen werd op struktuurverschillen tussen het Nederlands en het Afrikaans. Later ging J. DU P. SCHOLTZ uitvoeriger in op deze kwestie[2]: hij onderzocht o.m. de kombinatie modaal hulpwerkwoord + voltooid deelwoord + *word*, *wees* of *het* (dat ek die hout *sou gekap het*, dat die hout *sal gekap word*, dat die hout *sal gekap wees*). J.L. PAUWELS[3] wees erop, dat deze woordorde, die in het ABN ongewoon is, in het Zuidnederlands wel gebruikelijk is.

In het Afrikaans is er een duidelijk onderscheid tussen de konstrukties met *het* enerzijds en die met *word* of *wees* anderzijds: terwijl de woordorde *sou gekap het* in de bijzin de enig mogelijke is, is *gekap sal word/wees* ten minste even grammatikaal als *sal gekap word/wees*. Aangezien het bij kombinaties van een voltooid deelwoord met *wees* in vele gevallen eigenlijk niet meer om groepen met werkwoordelijke funktie gaat, werd in onderhavig artikel het onderzoek beperkt tot de konstrukties van een modaal werkwoord met een voltooid deelwoord en *word*(*en*).

Wanneer de passieve konstruktie voltooid deelwoord + *word*(*en*) uitgebreid wordt met een modaal werkwoord, komen in de bijzin werkwoordgroepen met drie werkwoordelijke vormen voor. In gevallen, waarbij naast een modaal werkwoord zoals *moet*(*en*) ook nog een vorm van *zullen/sal* aanwezig is, bestaat de werkwoordelijke eindgroep uit vier werkwoordelijke vormen in de bijzin[4] en uit drie in de hoofdzin. Theoretisch zijn er in eindgroepen met drie werkwoordelijke vormen zes mogelijkheden wat de woordorde betreft, waarvan er in het zeventiende-eeuwse Nederlands vier gerealiseerd werden:

- datze niet opgewonnen *konnen worden* (J. OUDAEN)

- dat nooit Koopman [...] toegelaten *worden zouw* (J. OUDAEN)
- als ik [...] niet *soude* gebruyckt *werden* (J. DE WITT)
- soo UwEd.ts [...] becommeringe [...] *kan werden* verset (J. DE WITT)[5].

Een eerste vaststelling hierbij is, dat eenzelfde auteur zich in vele gevallen niet beperkt tot één konstruktie in zijn geschreven taalgebruik, een vaststelling die ook geldt voor het twintigste-eeuwse taalgebruik. Een oppervlakkige steekproef[6] heeft verder aan het licht gebracht dat de konstruktie waarbij het voltooide deelwoord tussen het modale en het passieve hulpwerkwoord staat, blijkbaar de voorkeur van de zeventiende-eeuwse auteurs genoot: een totaal van 28 voorbeelden van verschillende auteurs kon als volgt onderverdeeld worden:

volt. deelw. + modaal hulpw. + *worden*:	5
volt. deelw. + *worden* + modaal hulpw.:	1
modaal hulpw. + volt. deelw. + *worden*:	19
modaal hulpw. + *worden* + volt. deelw.:	3

De drie voorbeelden van de woordorde met het voltooide deelwoord op de laatste plaats zijn van de hand van één auteur, nl. van J. DE WITT.

Wat het moderne Nederlands betreft, wordt gewoonlijk aanvaard dat de konstruktie waarbij het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden staat, dialektisch (Zuidnederlands) is. Een steekproef om na te gaan of vergelijkbare Noord- en Zuidnederlandse publikaties[7] in dit opzicht verschillen vertonen, leverde volgend resultaat op:

	Zndls.	**Nndls.**
voltooid deelw.+modaal hulpw.+*worden*	54 (46,9 %)	56 (41,7 %)
modaal hulp.+volt. deelw.+*worden*	28 (24,3 %)	_____
modaal hulpw.+*worden*+volt. deelw.	33 (28,6 %)	78 (58,2 %)

Het spreekt vanzelf, dat bij een zo oppervlakkige steekproef toevallige omstandigheden een grote rol kunnen spelen: dat er een duidelijk verschil bestaat tussen het Noord- en het Zuidnederlandse materiaal, kan echter niet ontkend worden. Er zijn aanduidingen die erop wijzen, dat hier een evolutie aan de gang is: Noordnederlands materiaal uit 1920 bevat nog wel voorbeelden van de konstruktie waarbij het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden staat en een toevallige gekozen Zuidnederlandse publikatie heeft zelfs bijna uitsluitend die woordorde[8]:

	Zndls.	**Nndls.**
voltooid deelw. + modaal hulpw. + *worden*	2	17 (37,7 %)
modaal hulpw. + voltooid deelw. + *worden*	26	4 (8,8 %)
modaal hulpw. + *worden* + voltooid deelw.	1	24 (53,3 %)

Het is natuurlijk twijfelachtig of de evolutie in het Zuidnederlands spontaan gebeurd is: vermoedelijk heeft men hier te maken met een bewuste aanleuning bij het Noordnederlandse taalgebruik. De gemelde gegevens, hoe oppervlakkig ook, wijzen grotendeels in dezelfde richting als die uit een later artikel van J.L. PAUWELS[9]. Zijn gegevens konden hier echter niet zonder meer overgenomen worden, aangezien hij het type: werkwoordelijke groep met PV + inf. + volt. deelw. behandelt. Dat betekent dus dat ook aktieve zinnen zoals *die pas later zouden hebben ontdekt* hierbij betrokken werden en slechts globale cijfers meegedeeld werden.

In oudere Kaapse geschriften[10] komen vrijwel alleen gevallen voor met het passieve hulpwerkwoord (*word*) op de laatste plaats; er zijn dan twee mogelijkheden;

voltooid deelw. + modaal hulpw. + *word*
modaal hulpw. + voltooid deelw. + *word*.

Het is opvallend dat in het geëxcerpeerde gedeelte uit het Daghregister van J. VAN RIEBEECK (1652) slechts deze twee konstrukties werden aangetroffen. Dezelfde neiging blijkt aanwezig te zijn in het 18de en 19de-eeuwse taalgebruik aan de Kaap:

	v.d.+mod.+*word*	**mod.+v.d.+*word***	**mod.+*word*+v.d.**
Van Riebeeck (1652)[11]	8 (+ 1)	33 (+ 1)	-
H.J. Wikar (1779)	3	3	-
Kaapse Taalargief (1779-1838)	4	18	1
L. Trigardt (1836-1838)	7	4	-
Andere 19de-eeuwse teksten	1	8	-

Op 49 gevallen uit de 18de en 19de eeuw komt dus slechts één enkel geval voor van de woordorde waarbij het voltooide deelwoord achteraan staat, nl. in een tekst uit 1784. In het 20ste-eeuwse Afrikaans is die

konstruktie ongrammatikaal. Uit bovenstaand overzicht blijkt, dat in de meeste gevallen de voorkeur gegeven wordt aan de woordorde, waarbij het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden staat. Slechts L. Trigardt geeft de voorkeur aan de konstruktie met het voltooide deelwoord op de eerste plaats.

In het artikel van J.L. PAUWELS (1965) wordt op blz. 107 de volgende stelling gemaakt:

> 'In afwachting dat we precies vernemen welke constructies bij voorkeur gebruikt werden in het oudere Nederlands meen ik te mogen concluderen dat het oudere type *zal gezongen worden* in Zuid-Nederland en in Zuid-Afrika nog als het normale wordt "gevoeld", maar dat het in Noord-Nederland, althans in de geschreven taal, liefst vervangen wordt door een jonger type *gezongen zal worden*.'

Het is hier niet de plaats om in te gaan op de vraag, of het type *gezongen zal worden* inderdaad wel jonger is; in een Antwerpse tekst uit de 16de eeuw bv. komen beide konstrukties reeds voor, zodat een onderzoek naar de volgorde in het Middelnederlandse proza noodzakelijk zou zijn. De vraag die hier wel gesteld moet worden is de volgende: is de woordorde waarbij het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden staat in het huidige Afrikaans nog wel zo 'normaal'? Er is reeds op gewezen, dat dit alleszins het geval is in aktieve zinnen waarbij geen konkurrerende konstrukties (meer?) bestaan. Met passieve konstrukties is het echter anders gesteld.

Als onderdeel van een onderzoek naar evoluties in het geschreven Afrikaans[12] werd het gebruik van passieve konstrukties met *word* en een modaal hulpwerkwoord in het tijdschrift 'Die Huisgenoot' tussen 1920 en 1970 nagegaan, wat de volgende gegevens opleverde:

Jaar	**Aantal gevallen**	**v.d.+mod.+*word***	**mod.+v.d.+*word***
1920	185	48 (25,9%)	137 (74 %)
1930	147	88 (59,8 %)	59 (40,1 %)
1940	142	118 (83 %)	24 (16,9 %)
1950	152	146 (96 %)	6 (3,9 %)
1960	156	155 (99,3 %)	1 (0,6 %)
1970	172	171 (99,4 %)	1 (0,5 %)

Als het onderzochte materiaal ook maar enigszins representatief is voor het geschreven Afrikaans, dringt de vaststelling zich op dat de

woordorde waarbij het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden staat, in de twintigste eeuw enorm achteruit gegaan is. Een onderzoek naar de aard van het voltooide deelwoord (enkelvoudig, afgeleid of samengesteld; met nadruk op de eerste of op een andere syllabe) leverde geen noemenswaardige resultaten op. Misschien toevallig, maar alleszins merkwaardig is de volgende vaststelling: in het onderzochte materiaal komt de konstruktie met het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden sedert 1930 voornamelijk en sedert 1950 uitsluitend voor in verbindingen met het modale hulpwerkwoord *moet/moes*. Hier volgt een voorbeeld waarin de auteur erin geslaagd is in één volzin 4 maal gebruik te maken van de besproken konstruktie, 2 maal met de woordorde met het voltooide deelwoord vooraan, 2 maal met het voltooide deelwoord tussen de hulpwerkwoorden:

> 'Hy stel dan voor dat wetgeving *moet ingedien word* dat alle "present stupid laws against birth-control" *herroep moet word*, en dat van staatsweë geboortebeperking *gereguleer moet word* deur middel van klinieke wat oral *moet opgerig word* om hierin advies te gee.' (Die Huisgenoot, 12-12-1930, blz. 47).

Wie het geschreven Afrikaans tussen 1920 en nu vergelijkt, konstateert in de meeste gevallen evoluties die wijzen op een zich steeds verder wegbewegen van het Nederlands. Dat geldt o.m. voor de volgende verschijnselen: *is* als hulpwerkwoord van tijd is verdwenen; *gedaan* als voltooid deelwoord in werkwoordelijke funktie beperkt zich tot enkele versteende uitdrukkingen (*so gesê*, *so gedaan*); meervoudsvormen op *-s* (bv. bij afleidingen op *-ing*) worden talrijker. Daarom is het des te merkwaardiger de evolutie vast te stellen die bij de konstruktie met een modaal hulpwerkwoord en *word* onmiskenbaar aanwezig is: de 'normale', uit het zeventiende-eeuws overgeërfde woordorde die in de Noordnederlandse schrijftaal in 1920 al ten dode opgeschreven was, is intussen in het Afrikaans dezelfde weg opgegaan. Alleen in het Zuidnederlands staat deze konstruktie op het ogenblik nog sterk, hoewel niet onbedreigd. Er kon geen verklaring gevonden worden voor het feit, dat de woordorde *sal gekap word* die blijkbaar in 1920 nog een overheersende positie had en bovendien gesteund werd (en wordt) door de aktieve konstruktie *sal gekap het*, op zo korte tijd bijna volledig verdwenen is uit de Afrikaanse schrijftaal.

Van de zeventiende-eeuwse verscheidenheid in de woordorde is er in het moderne Afrikaans niet veel overgebleven; in het Noordnederlandse journalistieke proza konkurreren nog 2, in het Zuidnederlandse nog 3 konstrukties. Het zou de moeite waard zijn na te gaan of er, wat

de twee algemeen Nederlandse konstrukties betreft, op dit ogenblik nog evoluties aan de gang zijn die zouden kunnen leiden tot duidelijk overwicht van een van beide, een eindpunt dat in het Afrikaans nagenoeg bereikt is. Het gaat weliswaar niet op situaties in het moderne Nederlands zonder meer te vergelijken met die in het Afrikaans, dat uiteraard een veel snellere evolutie kon ondergaan ten gevolge van het ontbreken van een gevestigde schrijftaaltraditie, maar toch zijn er aanwijzingen voor een toename van de woordorde Vf + *worden* + voltooid deelwoord in het moderne Nederlands.

Het synchrone en diachrone onderzoek naar de woordorde in Nederlandse werkwoordgroepen is zeker nog niet afgesloten. Dikwijls scheert men bij dergelijke studies alle konstrukties bestaande uit Vf. + inf. + volt. deelw. over dezelfde kam. De toestand in het Afrikaans kan er de aandacht op vestigen, dat aktieve en passieve konstrukties niet noodzakelijk in dezelfde richting evolueren: oppervlakkig gezien zijn er wel geen tekenen van dergelijke diepgaande verschillen in de Nederlandse geschreven taal, maar dat sluit niet uit, dat een grondig onderzoek interessante nuances aan het licht zou kunnen brengen.

Eindnoten:

1 W.G. HELLINGA en J. DU P. SCHOLTZ: *Structuurvergelijking tussen Nederlands en Afrikaans*, in: *Taal en Tongval*, jg. VI, blz. 101.

2 J. DU P. SCHOLTZ: *Die volgorde van verbonde verbale vorme*, in: *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, Junie 1963, overgedrukt in *Taalhistoriese Opstelle*, Pretoria, 1963, blz. 162.

3 J.L. PAUWELS: *De volgorde van verbogen verbale vormen in het Nederlands*, in: *Dietse Studies*, *Bundel aangebied aan prof. dr. J. du P. Scholtz*, Kaapstad, 1965, blz. 105.

4 Bij de weinig talrijke gevallen werden drie mogelijkheden aangetroffen, nl. volt. deelw. + 2 modale hulpw. + *word*(*en*);
2 modale hulpw. + volt. deelw. + *word*(*en*);
2 modale hulpw. + *word*(*en*) + volt. deelw.
De gevallen werden stilzwijgend ondergebracht bij de groepen met voltooid deelwoord vooraan, in het midden of achteraan in de werkwoordgroep.

5 Zie A. WEIJNEN: *Zeventiende-eeuwse Taal*, Zutphen, 4e druk, blz. 265 r. 80; blz. 266 r. 129; blz. 269 r. 59 en blz. 270 r. 78.

6 Id.; voorbeelden van blz. 141 tot blz. 270.

7 Elseviers Magazine 14 en 21 oktober 1972; Knack Magazine 19 januari, 2 februari en 29 maart 1972.

8 *De Groene Amsterdammer*, 21 en 28 februari en 1 mei 1920; voor het Zuidnederlands *Zondagsgazet*, Antwerpen 18 januari e.v. *Het Antwerpsch Tooneel* geeft een heel ander beeld, wat echter het gevolg kan zijn van het idiolekt van de hoofdredakteur, August Monet, die blijkbaar nauwe verbindingen had met Nederland en die in zijn artikels uitsluitend de woordorde met het voltooide deelwoord op de eerste plaats gebruikt.

9 J.L. PAUWELS: *Statistisch onderzoek van de Nederlandse zinsbouw*, in: *Van Haeringen-nummer*, *Nieuwe Taalgids*, 1970, blz. 93.

10 Voor dit onderzoek worden volgende bronnen gebruikt:
D.B. BOSMAN en H.B. THOM: *Daghregister van Jan van Riebeeck*, deel I tot blz. 87;
E.E. MOSSOP: *The Journal of Hendrik Jacob Wikar*, Cape Town, 1935;
L.C. VAN OORDT: *Die Kaapse Taalargief*, I-IV, Kaapstad 1947-1948 en V-X in het *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, Pretoria, 1950-1956;
T.H. LE ROUX: *Die Dagboek van Louis Trigardt*, Pretoria, 1966;

G.S. NIENABER: *Afrikaans in die Vroeër Jare*, Voortrekkerspers, s.d. en uittreksels uit het dagboek van H.S. HAUPTFLEISCH, opgenomen in *Die Huisgenoot* 1921, blz. 213.

11 In het materiaal komt één samengetrokken zin voor: ‘'t welck ... met een ... bequaem vaertuijgh *soude cunnen affgesien*, ende soodanigh jacht hier wel *g'excuseert mogen worden*’ (blz. 52). Hij werd geïnterpreteerd als: *soude cunnen affgesien worden* en *g'excuseert mogen worden*. Wegens de twijfelachtigheid werden beide gevallen tussen haakjes geplaatst.

12 Y. STOOPS: *Die Taalgebruik in Die Huisgenoot. Bydrae tot die ondersoek na die ontwikkeling van geskrewe Afrikaans in die laaste 50 jaar*, M.A.-verhandeling, Port Elizabeth, 1972, blz. 154 e.v.

‘t'Is wel een schoone stadt’
door C.F.P. Stutterheim

Men kan erover twisten, en er is vaak over getwist, welke bedoeling(en) Bredero met zijn *Spaanschen Brabander* heeft gehad. Maar één ding is volstrekt zeker. Hij heeft dit toneelstuk niet geschreven om de filologen der twintigste eeuw een zo groot mogelijk aantal problemen voor te zetten en hun in alle sectoren van hun heterogene wetenschap zoveel mogelijk last te bezorgen. Al heeft hij dit dan niet willen doen, hij heeft het toch wel gedaan. Dit blijkt reeds uit het eerste vers, ja uit het eerste woord.

‘T'Is wel een schoone stadt.’ Waarop slaat het pronomen? In geen enkele geannoteerde uitgave staat hierbij een aantekening. ‘Terecht’, zal men zeggen, ‘het is immers volkomen duidelijk: hier is Amsterdam bedoeld’. Inderdaad, het is volkomen duidelijk. Maar hoe stelt de lezer en hoe stelt de schouwburgbezoeker de bedoeling vast? Een pronomen als ‘het’ kan deiktisch of anaforisch zijn. Uit het feit dat in de annotaties in dit geval geen opmerking wordt gemaakt leid ik af, dat allen in het procliticon een anaforisch pronomen hebben gezien. Als het dat is, dan is het hetzij terugwijzend, hetzij vooruitwijzend. Terugwijzen is binnen de gegeven tekst niet mogelijk, want het is het eerste woord. Een vooruitwijzende functie zou het kunnen hebben, want de stad wordt verderop in de tekst met name genoemd: ‘En voort gaf e kick hoor al het goeyken damen was vertrouwt / Van mayn ghebuurkens hier t'Amsterdam’. Dit gebeurt echter pas in vs. 30. En dat het publiek dertig verzen lang zit af te wachten en dan eindelijk vaststelt: ‘O, die schone stad is blijkbaar Amsterdam’, is uitgesloten. Daar de gebruikelijke verklaringen hier falen, moeten we in een andere richting zoeken.

De lezer is op de interpretatie van ‘'t’ voldoende voorbereid, als hij eerst kennis heeft genomen van de *Inhoudt van 't spel*. Daarin staat over Jerolimo's eerste monoloog: ‘Eerstelijck, Jerolimo Rodrigo vertelt zijn overcomste uyt Brabandt, zijn oorsaack het verschil van Amsterdam en Antwerpen’ enz. Voorts is er sprake van ‘de oprechte slechtheyt der Amstelredammers’, van de Vesten, de Mond van de

Emstel en de Klieveniers. Ook de schouwburgbezoeker kan b.v. uit een programmaboekje de nodige voorkennis hebben opgedaan. Als het pronomen in dergelijke gevallen ‘terugwijst’, dan doet het dit op een ongewone wijze, daar we ermee in een andere tekst terechtkomen dan die waarin het gegeven is. Overigens is dit dan wel de eerste maar lang niet de enige plaats, waar we voor een juist begrip van het werk het voorwerk nodig hebben.

Er is nog een andere mogelijkheid. We kunnen de stelling wagen: Bredero's publiek had hier geen toelichting of voorlichting nodig. Het stuk werd in Amsterdam gespeeld en was voor Amsterdammers bestemd. Het was hun eenvoudig onmogelijk, bij die zin aan iets anders dan aan Amsterdam te denken. Een dergelijk dwangmatig proces kan zich echter in de geest van de hedendaagse lezers, de hedendaagse toeschouwers en toehoorders, niet meer afspelen. Nu behoeft de filoloog zich van dit laatste niets aan te trekken. Hij kan en moet tevreden zijn, wanneer hij heeft vastgesteld, wat de dichter heeft bedoeld. En deze heeft iets bedoeld, dat beschreven kan worden als: een pronomen, dat in een wijder verband dan het toneelstuk alleen, in de situatie die destijds bij het toneelstuk behoorde, als vanzelf naar Amsterdam verwijst.

Dit ziet er redelijk uit. Komen we even ver, of misschien zelfs verder, door aan ‘'t’ een deiktische functie toe te kennen? De vraag ‘anaforisch of deiktisch’ doet zich niet vaak voor. In verreweg de meeste gevallen is iets duidelijk het een, of het ander. Geheel buiten zijn wil om is het Bredero gelukt, ook op dit gebied voor enkele moeilijkheden te zorgen. Een onproblematisch geval is ‘dus’ in vs. i683. Gierige Geeraart zegt in zijn monoloog: ‘O doen ick dus groot was, doe socht ick karsen en kriecke stienen’. In geannoteerde uitgaven wordt met woorden als ‘hier wijst hij aan’ de aandacht op het deiktische karakter van dit ‘dus’ gevestigd, hoewel niemand het anders zou kunnen opvatten[1]. Niet onproblematisch is hetzelfde woord in vs. 3.

> In Brabant sayn de liens ghemaynlijck exkies
> In kleeding en in dracht, dus op de Spaansche mode,
> Als kleyne Koninckxkens of sienelaycke Goden.

Vrijwel alle annotators zwijgen erover. Blijkbaar is het voor hen vooruitwijzend of aankondigend. Alleen Prudon veronderstelt, dat het anders begrepen moet worden. Zijn annotatie luidt: ‘aldus (?), zoals mijn kleding’. Jerolimo zou in dit geval op zijn eigen kleding wijzen.

Bij ‘dien’ in vs. 632 maakt niemand een opmerking. De Spaanse Brabander zegt tegen een der snollen:

O monarchale Vrouw! dat ou dien *Phoebus* sach,
Dat groote licht en sou niet stralen desen dach.

Gaat achter het eensgezinde zwijgen een eensgezinde mening schuil? Het is me onbekend. Mijn mening luidt: ‘dien’ is hier deiktisch; de spreker wijst naar boven.

Een ingewikkelder geval is ‘dees’ in vs. 617. Op Jerolimo's vraag: ‘Kee hertekens woor heen dus sonder serviteur?’ reageert Trijn met:

Wij wandelen met vermaack, bij dees ryvier Monseur.

Sommige annotators (Damsteegt, Prudon) tekenen hierbij aan, dat met die rivier een gracht bedoeld is: in het begin van hun gesprek met de Brabander imiteren de dames diens hoogdravende taal; An overdrijft de gracht tot een rivier. Nu blijkt die imitatie m.i. alleen met zekerheid uit de woorden van An (vs. 624-626): ‘Dees bede niet alleen sy u geconsenteert’ enz. Om in dit opzicht een uitspraak over Trijns woorden te kunnen doen, moeten we weten, op welke plaats in het toenmalige Amsterdam de spreekster zich bevond. Er waren ettelijke grachten, waaraan vertegenwoordigsters van de lichte natie woonden en waarlangs ze konden wandelen of tippelen. Vs. 668 geeft uitsluitsel. Daar is sprake van het ‘Raampoortjenssteyger’ en daarmee zijn de Voor- en Achter-burgwallen uitgeschakeld. Voorts staat in vs. 689 v.: ‘... leyt ons inde Wijn, / Hier op de Klieveniers’. Op grond van deze gegevens concluderen we, evenals de genoemde annotators, tot: het water van de Kloveniersburgwal. Denken we hierbij aan de tegenwoordige situatie, dan komt slechts het woord ‘gracht’ in aanmerking. Maar in 1617 - of moeten we, gezien de door Bredero genomen ‘ander tijdt’, zeggen: in 1575? - had dat water, rechtstreekse aftakking van de Amstel, zeer veel meer van een rivier dan het in onze dagen heeft. Om deze reden is het twijfelachtig, of de bovengenoemde imitatie reeds met vs. 617 begint, d.w.z. of Bredero zelf ‘rivier’ als overdrijving en hoogdravendheid heeft bedoeld.

En wat hebben de 17de-eeuwse Amsterdamse schouwburgbezoekers, die de *Spaanschen Brabander* zagen en hoorden opvoeren, van dat woord en van die zin gemaakt? Beschikten ze over de nodige voorkennis? Maakten ze gebruik van de na-kennis, die hun (de tekst van ‘Betteken voer nae Marye-mont’ niet meegerekend) pas na 61 of 72 verzen werd verschaft? Of, ten slotte, zagen ze iets op het toneel, dat onmiddellijk tot de juiste interpretatie leidde?

De laatste vraag kan ook, en waarschijnlijk zelfs met meer recht, naar aanleiding van vs. 1 gesteld worden. Aangevend binnen welk

decor hij zijn *Benoude belegheringe der stad Leyden* gespeeld wil zien, schrijft Jacob Duym: 'In den uytersten hoeck een gedaente van een Stadt, het welck Leydn (sic) sal zijn / met een poorte om uyt en in te gaen'[2]. Dit is wat vaag geformuleerd. We zouden het kunnen opvatten als: er wordt wel een stad aangeduid, maar dat daarmee speciaal Leiden bedoeld is, moet men zich er maar bij denken. Aan de andere kant: als het mogelijk is op het toneel de gedaante van 'een' stad te maken, dan moet het ook mogelijk zijn deze zo te maken, dat het de gedaante van een bepaalde stad wordt.

In tegenstelling tot Duym heeft Bredero geen enkele schriftelijke aanwijzing voor de toneelinrichting gegeven. Maar is het uitgesloten, dat op het toneel de stad Amsterdam op de een of andere wijze herkenbaar was afgebeeld of uitgebeeld? Zo niet, dan kan voor het eerste woord een andere interpretatie dan de tot nu toe genoemde in aanmerking komen. Het doek schuift open, de Amsterdamse schouwburgbezoekers herkennen hun stad. Jerolimo komt 'uyt', kijkt met hen enkele ogenblikken naar dat 'Amsterdam' en zegt vervolgens: 'T'Is wel een schoone stadt'. Het pronomen is dan deiktisch.

Wat zou de lezer - ik bedoel de lezer die zich heeft voorgenomen te lezen wat er staat - ervoor geven, als hij een blik kon werpen op het toneel van de Duytsche Academie tijdens de eerste opvoeringen! Maar deze blik, die tijdens de lectuur ook op sommige andere momenten zijn diensten zou moeten bewijzen, reikt niet buiten het gebied der uiterst vrome wensen. En zou hij wel absolute zekerheid kunnen verschaffen, als hij gerealiseerd kon worden? Per slot van rekening is op het toneel niets anders te zien en te horen dan hetgeen een regisseur en een acteur van een tekst hebben gemaakt. In dit geval is er echter een redelijke kans, dat dezen met de bedoeling van de dichter vertrouwd waren. Of Bredero (b.v. als Otje Dickmuyl) zelf heeft meegespeeld, kunnen we in het midden laten. Maar dat een der actiefste leden van de Academie, als een van zijn stukken werd ingestudeerd, niets te zeggen zou hebben gehad en niets gezegd zou hebben over de mise-en-scène, is hoogstonwaarschijnlijk. En als hij zich verder nergens mee heeft bemoeid, dan nog kan hij zich de zaak tijdens het schrijven op de aangegeven wijze hebben voorgesteld.

Niemand kan hier iets bewijzen in de strikte zin van dat woord. Een conclusie kan in dit geval niet meer zijn dan een veronderstelling met een relatieve waarde. Welnu: alles overziende veronderstel ik in het eerste woord van de *Spaanschen Brabander* liever een deiktisch dan een anaforisch pronomen.

Een filoloog heeft wel eens de neiging en wordt ook wel eens gedwongen, zich met futiliteiten in te laten. Hiertoe behoort de besproken kwestie niet, want iedere lezer zal zich de vraag naar de functie van het pronomen moeten stellen. Maar de volgende beschouwing over de vorm van letters en de plaats van een komma zou de herinnering kunnen oproepen aan de woorden van de nu wel bijna vergeten Wistik: ‘Sommigen versuffen ook onder den arbeid, vergeten hun doel en hun wensch en dwalen af tot jammerlijk gebeuzel’.

Jerolimo's eerste woorden heb ik - behalve in de titel, waarin alle letters aan elkaar gelijk zijn gemaakt - geciteerd als ‘T'Is’ enz. Dit wijkt af van de geannoteerde uitgaven, die trouwens ook niet alle hetzelfde te zien geven. In de ene staat ‘'t Is’, in de andere ‘T'is’. Wie heeft gelijk? In de oude drukken begint de zin met een sierletter: een hoofdletter, geplaatst in een verder met versieringen opgevuld vierkant, waarvan de lange zijde vijf versregels in beslag neemt. Hierop volgt de apostrof en dan een hoofdletter I, van dezelfde grootte en hetzelfde type als de hoofdletters waarmee andere versregels beginnen. Zolang er geen geld voor sierletters beschikbaar is, komt dus ‘T'Is’ het meest in aanmerking[3]. Hetzelfde geldt voor het begin van het tweede bedrijf (vs. 486). Vgl. ook ‘MEn’ (begin derde bedrijf), ‘IS’ (begin vierde bedrijf), ‘ISt’ (begin *Tot den leser*), alle met een sierletter.

Wat het meest overeenstemt met de oude drukken, behoeft niet overeen te stemmen met het verloren gegane manuscript. Dat Bredero sierletters heeft getekend of twee hoofdletters na elkaar heeft geschreven, is allesbehalve waarschijnlijk. En waar heeft hij de apostrof geplaatst? In teksten uit de eerste decennia der 17e eeuw komt ‘t’’ als procliticon herhaaldelijk voor en in sommige teksten is het zelfs de enige vorm. Als we de oude drukken mogen vertrouwen, behoort de *Brabander* daar niet toe. Aan het begin van een versregel wordt procliticon plus verbale vorm op drie wijzen gespeld: als ‘'Tis’ (o.a. vs. 359, 512, 517), vgl. ‘'K wed’ (vs. 521) enz.; als ‘'tIs’ (o.a. vs. 235, 900, 1802, 1803), vgl. ‘'tWas’ (vs. 311), ‘'k Mach’ (vs. 819) enz.; als ‘Tis’ (vs. 1768, 1908), vgl. ‘Ten’ (vs. 500). Als de T geen sierletter is, staat er nooit ‘T'’. De plaats van de apostrof in vs. 1 moet dus typografisch verklaard worden. Bredero heeft hetzij ‘'tIs’, hetzij ‘'Tis’ geschreven. Er is geen reden voor de veronderstelling, dat het tekentje niet alleen zijn plaats, maar ook zijn bestaan aan de zetter te danken heeft.

In druk B staat de apostrof een enkele maal midden in een zin na

de t, nl. in vs. 262: ‘Gut Joncker t'is so goedt datmen wel teert en smeert’. Zo vinden we ook ‘s'Nachts’ (vs. 800) naast ‘'s nachts’ (vs. 317). Omgekeerd verschijnt ‘te’ wel eens als ‘t’: ‘'t Hantwerpen gheen zoo slecht’ (vs. 861). Opvallend is voorts de herhaling van het pronomen in: ‘Nu ick wil binnen gaen en sluytent 'tdeurtjen toe’ (vs. 564). Gezamenlijk kunnen dergelijke futiliteiten iets tot stand brengen, dat geen futiliteit meer is, zoals Prudon (blz. 205 van de door hem verzorgde uitgave) heeft aangetoond met betrekking tot ‘ghy wetet 'tondeuchdelijck te seggen’ (vs. 1752). Dit is voor twee interpretaties vatbaar. Gelukkig maakt vs. 1 het de lezer in dit opzicht niet moeilijk.

Ik stel nog een vraag, of vraagje. Is de afwisseling tussen ‘'tis’ en ‘tis’ volkomen willekeurig, of is met dit verschil een verschil in uitspraak bedoeld? In de enclise vinden we: ‘t’, ‘'t’ en ‘et’. In het eerste geval neemt het pronomen zeker niet, in het derde neemt het zeker wel een lettergreep in beslag. Zowel bij het enclitische als bij het proclitische ‘'t’ kan men twijfelen. Maar in een zo duidelijk metrische alexandrijn als het eerste vers komt slechts de uitspraak ‘tis’ in aanmerking. De Brabander zegt ook ‘het’, althans dat staat er (o.a. vs. 223). Dat hiermee ‘hut’ (rijmend op ‘put’) is bedoeld, is nergens uit af te leiden.

Dit laatste zeg ik maar om althans met een teen van mijn linkervoet een terrein te hebben aangeraakt, waarop U, hooggeachte jubilaris, gedurende een halve eeuw talrijke belangrijke waarnemingen hebt verricht. Dankbaar voor alles wat U niet alleen voor de Nederlandse taalkunde maar ook voor de Nederlandse taal hebt gedaan, wens ik U nog vele voortreffelijke jaren toe. Hiermee heb ik tevens de beste wensen uitgesproken zowel voor het Nederlands als voor de neerlandistiek.

Zeventig jaar. Op blz. 99 van *nu nog*, Jaargang XX, nr. 5, september 1972, hebt U - U was toen nog een jaartje jonger - het woord ‘oud’ toegepast op Uzelf. Dit is een duidelijk geval van onjuist woordgebruik. Denkend aan het vele dat U nog steeds presteert, stel ik er het volgende juiste woordgebruik tegenover:

'tIs wel een heele Tijdt, moor 'tis gheen ouwe Pée.

Eindnoten:

1 Zie de uitgaven van Prinsen, Terwey-De Vooys, Stoett-Damsteegt, Prudon.
2 Vgl. W.M.H. HUMMELEN, *Typen, van toneelinrichting bij de rederijkers. Studia Neerlandica*, I, 2, blz. 51 vv.; het citaat uit Duym op blz. 72.
3 Vgl. het begin van het fragment uit *Salomon* van G. van Nieuwelandt in: A. WEIJNEN, *Zeventiende-eeuwse Taal*[4], blz. 184: ‘'TIs dwaesheyt dat men vreest’.

Oostvlaamse ‘hippiets’ en metanalyse
door J. Taeldeman

0. Aan de basis van allerlei vormveranderingen in de taal ligt heel vaak het feit dat bepaalde veel gebruikte (onderdelen van) woorden en/of woordverbindingen een zodanig vaste verschijningsvorm gaan aannemen dat de taalgebruiker uiteindelijk niet voldoende inzicht meer heeft in de samenstelling of konstruktie ervan. Daardoor gaat hij dan die taalelementen etymologisch verkeerd segmenteren, wat op zijn beurt allerlei ‘grammatische figuren’ doet ontstaan. Zo'n ‘verkeerde’ ontleding of beoordeling van taalelementen noemt men doorgaans *metanalyse* en het resultaat ervan duidt men gewoonlijk met de Franse term *fausse régression* aan.

Zoals hierboven al werd gesuggereerd, hangt metanalyse in de eerste plaats samen met stereotypering van verbindingen. Uiteraard gaat daardoor niet alle inzicht in de fundamentele gestruktureerdheid van die taaluitingen verloren; wel vervagen de precieze grenzen tussen de diverse morfemen en woorden, zodat metanalyse doorgaans juist op de naad van twee morfemen of woorden te vinden is.

De genese en de aard van die vormveranderingen worden in eerste instantie bepaald door de *klankstruktuur* (meer bepaald de fonotaksis) van de taal of het dialekt in kwestie. Illustratief in dat opzicht lijkt me het woord *schismaal*, dat in het noordwesten van Oost-Vlaanderen en het oosten van West-Vlaanderen gebruikt wordt, echter alleen in de uitdrukking *in schismaal liggen* = in onmin leven, ruzie hebben. Dat woord is een variant van *schisma*, dat in de Westeuropese talen aanvankelijk een eng religieuze betekenis had: scheuring of tweedracht binnen de Kerk (cfr. het ‘Grote Schisma’, 1378-1417). Later moet het in sommige streken een betekenisverruiming ondergaan hebben en kon het elke vorm van tweedracht of ruzie gaan aanduiden. In het hierboven vermelde gebied ging dat echter gepaard met een fiksering van het woord in de uitdrukking *in schismaal liggen*. De uitbreiding van *schisma* tot *schismaal* kan m.i. alleen maar in dat stadium gesitueerd worden en wel als volgt: aangezien woorden op (lange) gekleurde vokaal (b.v. -*ā*) in de Vlaamse dialekten altijd veel minder talrijk geweest

zijn dan die op lange vokaal + konsonantisch element (b.v. *-āt*, *-āk*, *-āl*, enz.) en de geminaat (b.v. *l* + *l*) er al geruime tijd tot één enkele klank (b.v. *l*) geëvolueerd is, ging de taalgebruiker de gestereotypeerde verbinding *in schisma liggen* uiteindelijk, heel logisch, interpreteren als *in schismaal liggen*.

Sekundair kan ook een zekere vorm van *analogiewerking* mee in het spel geweest zijn: ofwel met een woord uit hetzelfde begripsveld (b.v. Vlaams *den uchtink* > *de Nuchtink* ~ *de Noen*), ofwel met een woord dat op het zakelijk vlak iets gelijkvormigs aanduidt (b.v. westelijk Oostvlaams *nen euze* [= overspringend deel onder aan een dak] - *ne neuze* ~ *ne neuze* [= lichaamsdeel]).

Welke types van vormverandering via metanalyse kunnen ontstaan, hoop ik hieronder in grote trekken te illustreren aan de hand van een aantal voorbeelden meestal uit Vlaamse dialekten. Een specifiek geval, nl. dat waardoor o.i. de genitief- en pluralisuitgang *-ts* in een aantal Vlaamse dialekten kon ontstaan, zal daarbij onze speciale aandacht genieten.

Zoals reeds gezegd, komt metanalyse steeds op de grens tussen twee morfemen of woorden voor; tussen beide elementen bestaat meestal[1] een relatie kern - bepaler. Nu eens komt de bepaler op de eerste plaats, dan weer de kern.

1. In het eerste geval hebben wij doorgaans te maken met een kombinatie van twee *woorden*. Stereotypering van bepaalde klankverbindingen op de woordgrens kan hier in het bewustzijn van de taalgebruiker de juiste plaats van die woordgrens in de hele klankketen doen vervagen, zodat de mogelijkheid ontstaat dat hij

1.1. het eindsegment van het (voor)bepalend woord aan het kernwoord gaat toevoegen

1.2. het beginsegment van het kernwoord nog tot het voorafgaand bepalend woord gaat rekenen.

1.1. Hier heeft metanalyse *protesis* van een konsonantisch element veroorzaakt:

- *n* uit het bepaald (= *den*) of onbepaald (= *nen*) lidwoord, het verbogen adjektief (= stam + syllabische *n*), het bezittelijk (b.v. *mijnen*) of aanwijzend (b.v. *dien*) voornaamwoord: in *nonkel*, *nuchink* (= ochtend), *neuze* (< *euze* = euzie) en *necht* (<(*h*)*echt* = heft van een mes);

- *t* uit het bepaald lidwoord onz. enkv. en/of het partikel *te* (vóór infinitief) in het Westvlaams *teten* (< *eten*, znw.);
- een enkele keer ook *l* uit het Franse bepaald lidwoord (*l'*) in *lavoor* (< *livoor* < l'ivoire)[2].

1.2. Het omgekeerde, *aferesis* van een konsonantisch element, is in het Nederlands en zijn dialekten veel zeldzamer. Het bekendste voorbeeld is wel *adder*, dat zijn oorspronkelijke anlauts-*n* wellicht als volgt verloor: het frekwentst werd dat woord ongetwijfeld gekombineerd met een voorbepaling eindigend op -*n* (onbepaald lidwoord of verbogen adjektief) en nadat de aldus ontstane geminaat *n* + *n* > enkele *n* geworden was, ging de taalgebruiker die *n* interpreteren als het laatste element van de voorbepaling (b.v. *een* + *adder*; analoog hiermee werd de *n*-loze vorm van het substantief ten slotte ook gebruikt als geen bepalend woord op -*n* voorafging (b.v. *veel* + *adders*).

Een gelijkaardige evolutie heb ik ook al in mijn eigen dialekt (Kleit - I 154a) kunnen konstateren bij het woord *nagel* > *agel*, al geraken de *n*-loze vormen (door invloed van de kultuurtaal en het schriftbeeld?) nu steeds verder op de achtergrond.

2. De tot nog toe vermelde vormveranderingen door metanalyse betroffen alle het begin van het kernwoord, nl. in kombinatie met een voorafgaand bepalend woord.

Ook aan het *einde* van het kernwoord (hier eigenlijk -morfeem) zien wij echter evoluties van dezelfde aard opduiken: vooral in kombinatie met een *suffiks* valt nu eens uitbreiding met dan weer afsplitsing van een konsonantisch element te konstateren. En ook hier blijkt telkens weer duidelijk dat stereotypering van bepaalde klankverbindingen op de morfeemgrens (stammorfeem + suffiks) bij de taalgebruiker het scherpe bewustzijn van die morfeemgrens uitgevlakt heeft. Daardoor gaat hij wel eens even te ver naar 'links' (→ suffiksuitbreiding) of naar 'rechts' (→ uitbreiding van het stammorfeem) segmenteren, zodat 'andere' suffiksen en stammorfemen ontstaan die door analogiewerking ook in andere konteksten produktief (kunnen) worden.

2.1. *Uitbreiding van het stammorfeem*.

2.1.1. Een eerste markant voorbeeld hiervan zijn de ± westelijk-Oostvlaamse meervoudsvormen *schoens* en *kniens*, waarnaast enkv. *schoen* en *knien*[3]. Historisch beschouwd bevatten die meervoudsvormen een stapelsuffiks -*n* + *s* bij resp. *schoe* en *knie*. Hoe is nu het oorspron-

kelijke pluralissuffiks -*n* in het stammorfeem terechtgekomen, m.a.w. op grond waarvan is de Oostvlaamse taalgebruiker in een bepaalde periode die -*n* tot het stammorfeem gaan rekenen? M.i. op de eerste plaats door stereotypering op twee niveaus: enerzijds was/is de meervoudsvorm heel wat frekwenter dan de enkelvoudsvorm, anderzijds vormt/vormde de kombinatie $\overline{V}$ + *n* daar veel vaker het woordeinde van een enkelvouds-znw. (cfr. *steen*, *been*, **keun* (= konijn), *spaan*, *kapoen*, enz.) dan het meervoud van een znw. dat in het enkelvoud op $\overline{V}$ eindigt. Hierdoor vervaagde de pluraliswaarde van -*n* in *schoen* en *knien* en werd een in deze kontekst in westelijk Oost-Vlaanderen funktioneler -*s* toegevoegd → *kniens*, *schoens* net als *steens*, *zeuns*, **keuns*, *haans*, enz. Uit dat nieuwe meervoud ontstond dan een nieuw enkelvoud zonder het meervoudsteken -*s*: *schoen*, *knien*.

2.1.2. Een evolutie van dezelfde aard maar in een ietwat ruimer geografisch verband is merkbaar bij de recentere znw. *dia* (= diapositief) en *dahlia* (= bloemsoort), die in het meervoud in nagenoeg heel Zuid-Nederland eveneens vaak een 'stapelsuffiks' krijgen: resp. *diassen* en *dahliassen*. Ook hier dient m.i. de oorzaak van dit verschijnsel gezocht te worden enerzijds in de veel hogere frekwentie van het meervoud en anderzijds in het feit dat de klankverbinding -*a* + *s* in de Zuidnederlandse dialekten meestal het einde vormt van een enkelvoudig znw. (cfr. *tas*, *kas*, *moeras*, *karkas*, enz.).

2.2. *Suffiksuitbreiding*.

Ndls. -*aar* vormt na znw. en ww. meestal mannelijke persoonsnamen (vooral nomina agentis) en in een groot deel van Zuid-Nederland ook wel boom- en struiknamen: b.v. *dienaar*, *molenaar*, *bedelaar/appelaar*, *mispelaar*. De relatief hoge frekwentie van dit suffiks na een morfeem dat eindigt op een syllabische sonans, vooral *n* en *l*, heeft geleid tot een zekere stereotypering van de kombinaties -*en* + *aar* (bij persoonsnamen) en -*el* + *aar* (bij boom- en struiknamen), wat uiteindelijk nieuwe, uitgebreider vormen van dat suffiks heeft doen ontstaan: -*enaar* (b.v. *schuld-enaar*, *kluiz-enaar*) en -*elaar* (b.v. *pēr-elaar*, *rōz-elaar*).

Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands[4] vermeldt nog een aantal andere, algemeen-Nederlandse suffiksuitbreidingen die op metanalyse teruggaan: -(*e*)*nier* < -*ier* (blz. 216), -*igheid* < -*heid* (blz. 201), -(*e*)*nist* < -*ist* (blz. 219), enz.

3.0. Weinig bekend[5] en nooit verklaard is het meervouds- en geni-

tiefsuffiks -*TS* in plaats van -*S* na vokaal (echter niet [ə]) in een aantal Vlaamse dialekten. Aan dit verschijnsel wens ik wat meer aandacht te besteden omdat het m.i. alleen maar vanuit een heel speciaal type van 'metanalyse' (nl. in twee suksessieve fazen) verklaard kan worden: in een eerste faze ontstond bij die znw. een typische 'verbuigingsstam' op -$\overline{V}$ (b.v. *villaat*-) naast de niet-gelede vorm op -$\overline{V}$ (b.v. *villa*). In een tweede faze ging de taalgebruiker die -*t* dan interpreteren als het eerste element van het suffiks (-*s* > -*ts*).

3.1. *Verspreiding - frekwentie*.

Meervouds- en genitiefvormen op -$\overline{V}$*ts* van woorden op -$\overline{V}$ komen voor in bijna heel de westelijke helft van Oost-Vlaanderen (behalve de Gentse agglomeratie) en in een aantal Westvlaamse plaatsen ten oosten van Tielt (H 123) en Kortrijk (N 141). Zie kaart[6].

Met een door allerlei geografische, sociale en leeftijdsfaktoren bepaalde frekwentie hoort men daar nog realisaties als:

- meervoud: *kafeets* (naast *kafees*) *parapluuts* (naast *parapluus*) *fotoots* (naast *fotoos*) *taksiets* (naast *taksies*)
  villaats (naast *villaas*) *gardeboets* (naast *gardeboes*)[7]
- genitief: *Brunoots* (naast *Brunoos*) familie
  Annaats (naast *Annaas*) broer
  Reneets (naast *Renees*) zuster, enz.

Nergens in het afgebakende gebied bekleedt -*ts* echter een monopoliepositie: overal komt het naast de gewone -*s* voor. Misschien is dat vanouds zo geweest; zeker is in alle geval dat op dit ogenblik vormen met -*ts* in heel het gebied sociaal erg gedegradeerd zijn. Zij zijn duidelijk tot die kategorie van dialektismen gaan behoren die de 'burger' bewust uit zijn taalgebruik weert, zeker als hij met vreemden praat. Met dezelfde algemeenheid mogen wij een heel geringe frekwentie van -*ts*-vormen bij de jongere generaties poneren; alleen ligt de oorzaak hier niet zozeer in een sociaal misprijzen voor die vormen, maar wel in een algemene uitvlakking van dialekteigenaardigheden vanuit een betere kennis van de algemene taal. Ook lokaal zijn opvallende frekwentieverschillen te noteren: aan de periferie van het gebied behoort -*ts* duidelijk tot de archaïsmen; in het centrum is hij nog levend taalgoed bij de meerderheid van de bevolking. Te Nevele (I 233) noteerde ik b.v. nog *hippiets* (= hippies), wat wel een direkte getuigenis is van de levenskracht van het -*ts*-suffiks aldaar!

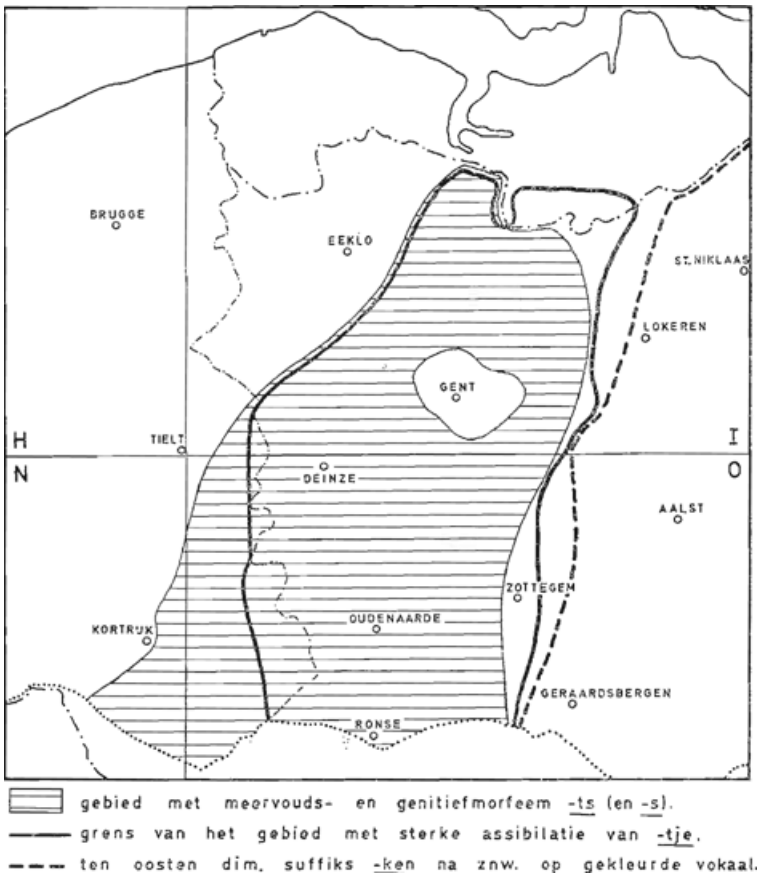

3.2. *Ouderdom*.

Over de ouderdom van *-ts* en zijn frekwentie in vroeger tijden valt om diverse redenen weinig met zekerheid te zeggen: het gebied waar de suffiksvorm nu voorkomt, heeft een overwegend ruraal karakter, wat automatisch de kans op oud materiaal (in een voor ons toegankelijke vorm) beperkt. De teksten die ons bij de materiaalverzameling ter beschikking stonden, dragen een vrij officieel karakter en de schrijvers ervan zullen de ongekultiveerde *-ts*-vormen wel bewust vermeden

hebben[8]. Verder eindigen een aantal Romaanse familienamen op een (nu) niet meer uitgesproken *-t* (b.v. de genitieven *Bollets*, *Millots*)[9]: wat was daar de precieze klankwaarde van *-et*(*s*) en *-ot*(*s*)? Ten slotte zijn de soortnamen met een vokaal in de auslaut (waarop dus een *-ts*-pluralis kón volgen) doorgaans vrij recente leenwoorden. Toch laten die oude bronnen ons niet helemaal in de steek: dankzij de wenken van C. Tavernier-Vereecken en M. Hoebeke, waarvoor ik hen van harte dank, kwam ik drie oude attestaties van genitieven met *-ts* op het spoor De oudste dateert uit de eerste helft van de 13de eeuw[10], de tweede van het einde van de 14de eeuw[11] en de derde van 1529[12]. Dat er geen meervoudsvormen bij zijn, vindt wellicht zijn verklaring in het al aangehaalde feit dat de soortnamen bijna allemaal vrij recente leenwoorden zijn. Het *-ts*-suffiks is in alle geval oud.

3.3. *Ontstaan*.

Hoe is nu die *t* in het pluralis- en genitiefsuffiks terechtgekomen?

Op het eerste gezicht dacht ik het verschijnsel te moeten toeschrijven aan een lokale fonetische tendens, waarbij zich tussen de vokaal van het stammorfeem en de suffiks-*s* een ‘parasitaire’ *-t* ontwikkeld had[13].

Bij nader onderzoek kwamen echter al vlug andere elementen opduiken, die onze (mogelijke) verklaring wel enigszins zouden kompliceren, maar het geheel toch in een ruimer en m.i. aanvaardbaarder geheel konden integreren.

3.3.1. Een eerste relevante vaststelling is dat in nagenoeg hetzelfde gebied als waar *-ts* voorkomt, het diminutiefsuffiks *-tje*(*n*) (in Vlaanderen wellicht pas na de middeleeuwen gepalataliseerd uit *-k ′n*)[14] heel sterk geassibileerd is: [□□ə] of zelfs [tsə], b.v. Nevels [beᵻrtsɬə] = *beetje*, [toꞱərtsɬə] = *taartje*, [miᵻrtsɬə] = *Mietje*. Bovendien zien wij uit de hierboven vermelde voorbeelden dat *-tjen* er na *-t* (wegens *t* + *t* > *t*) als [sə] verschijnt, na auslautende vokaal als [tsə]. In het eerste geval bevindt de morfeemgrens zich dus net ‘rechts’ van *t*, in het tweede geval net ‘links’ ervan. Hierdoor kan de status van *t* in de onmiddellijke nabijheid van de morfeemgrens zondermeer labiel geworden zijn: laatste element van het stammorfeem of eerste element van het suffiks? Vóór de massale toevloed van leenwoorden met een gekleurde vokaal in de auslaut zal het eerste (nl. *-V̄t*) ongetwijfeld het frekwentst voorgekomen zijn, zodat een zekere stereotypering *t* gefikseerd kan hebben

als laatste segment van het ‘verbogen’ stammorfeem; in woorden met oorspr. vokaal-auslaut kwam dat uiteraard neer op *metanalyse*.

B.v. *Mie-tse*

↓

Miet-se (zoals: *Piet-se*, *riet-se*, enz.).

Ook andere suffiksen, op de eerste plaats die met *s* (b.v. genitief -*s*), kon men dan, etymologisch vaak verkeerdelijk, aan zo'n stammorfeem op -*t* gaan toevoegen[15]:

b.v. *Mie* + *t* - *s* (= Mie's)

Remie + *t* - *s* (= Remi's) zoals *Piet-s* (= Piets)

Renee + *t* - *s* (= René's) zoals *Peet-s* (= Peets).

Analogische uitbreiding van het verschijnsel tot de soortnamen kon dus ook meervoudsvormen op - *s* genereren bij de doorgaans eerder recente leenwoorden op vrije vokaal:

b.v. *kafee* - *tse*

↓

kafeet - *se* → *kafeet* - *s* (= kafees).

In de ‘competence’ van de taalgebruiker gingen dus a.h.w. twee vormen van het stammorfeem ontstaan:

een op -$\overline{V}$ voor de niet-gelede vorm (b.v. *kafee*)
een op -$\overline{V}t$ voor de verbogen vorm (b.v. *kafeet*-).

Nadien is dat onderscheid weer opgeheven, ofwel door eliminatie van *t* in de verbogen vormen (→ *kafees* naast *kafee*), ofwel door interpretatie van *t* als het eerste element van het suffiks na een znw. op -$\overline{V}$ (→ *kafee-ts* naast kafee).

Het grote bezwaar dat tegen deze hypotese ingebracht kan worden is van *chronologische* aard: het diminutiefsuffiks -*tse* (de gepalataliseerde en later geassibileerde vorm van -*ken*), dat het uitgangspunt vormt van onze teorie, is in het betreffende gebied post-middeleeuws terwijl zeker al sedert de 13de eeuw genitieven op -*ts* bij persoonsnamen blijken voor te komen!

3.3.2. Een en ander uit een heel recent artikel van VAN LOEY over het Mnl. diminutiefsuffiks -*sken*[16] laat ons echter toe de kern van onze hypotese over het -*ts*-suffiks, nl. ontstaan door metanalyse van *t* in een diminutiefsuffiks dat in de anlaut de alternantie *ts-/s*- vertoonde, te behouden en toch dat chronologieprobleem op te lossen. Steunend

op vroeger onderzoek van MANSION[17], GYSSELING[18], TAVERNIER-VEREECKEN[19] en LINDEMANS[20] toont VAN LOEY immers onbetwistbaar aan dat al in het oudste Nederlands een dergelijk diminutiefsuffiks met *ts-/s*-alternantie bestond: aanvankelijk (*t*)*so*, later door uitbreiding met -*īn* → -(*t*)*sīn*, dat eerst bij de eigennamen en later ook bij soortnamen gesuffigeerd kon worden. Dat -(*t*)*sīn* werd heel vaak gekombineerd met persoonsnamen die op een vokaal eindigden: b.v. *Abicinus*, *Avacin*, *Bavacin* (alle uit: C. Tavernier-Vereecken, *o.c.*, blz. 186 v.). In dergelijke gevallen kon eventuele *t* uit het suffiks door de taalgebruiker ge(re)ïnterpreteerd worden als het eindelement van het stammorfeem + *sin* en analoog kon die -*t* dan bewaard blijven vóór andere suffiksen, uiteraard die met *s* (b.v. genitief- en meervouds-*s*):

$$\begin{array}{lll} Ava \rightarrow & Ava\text{-}sin & \\ \downarrow & & \\ Ava\text{-}tsin & \Rightarrow\ Ava + t - sin & \\ & \quad\ \downarrow & \\ & Ava + t - s\ \text{(genitief)}. & \end{array}$$

3.3.3. Hiermee is echter nog geen verklaring gegeven voor de huidige verspreiding van het -*ts*-suffiks. Vooral het enorme gebiedsverschil tussen Mnl. -(*t*)*sīn* (nagenoeg heel Zuid-Nederland en het grootste deel van West-Nederland, cfr. VAN LOEY, blz. 42) en huidige -*ts* (± het westen van Oost-Vlaanderen) vereist wel enige toelichting. Van heel veel belang is hier de vaststelling dat in de 14de eeuw -(*t*)*sin* verouderd was en vervangen werd door -*kin*, dat nadien in de ene streek al eerder en frekwenter dan in de andere gepalataliseerd werd. Op die manier geraakte de eventueel door metanalyse ontstane -*t* (zie hierboven) haar elementaire voedingsbodem kwijt. Alleen in ± het gebied dat nu het suffiks -*ts* kent, heeft latere palatalisatie van -*kin* weer een diminutiefsuffiks opgeleverd met *ts-/s*-alternantie (vgl. *Piet-se*, *Mie-tse*), zodat die kwijnende -*t* daar een nieuwe impuls kon krijgen.

Dat, gekoppeld aan de algemene konstatatie dat het vrij rurale westen van Oost-Vlaanderen zich taalkundig eerder konservatief opstelt, kan het behoud aldaar van -*ts* als genitief- en pluralismorfeem wel genoegzaam verklaren.

Onze hypotese over het ontstaan en de verspreiding van die morfeemvorm kunnen wij dan als volgt samenvatten: er greep *metanalyse* plaats van *t* uit een diminutiefsuffiks met anlautende *ts-/s*-alternantie, die zich *daar* in *twee* taalstadia voorgedaan heeft: een vroegmiddeleeuws (tot de 13de eeuw) en een post-middeleeuws (na 1600).

4. In algemene zin wil ik met deze hypotese (en de hele bijdrage) pleiten voor een grotere konsideratie van de faktor *metanalyse* bij het zoeken naar de oorzaak van talrijke vormveranderingen in onze taal.

Eindnoten:

1 Een van de weinige mij bekende uitzonderingen is het hierboven beschreven *in schismaal liggen*.

2 *Lavoor*: in Zuid-Nederland vrij algemeen verspreid als stofnaam (= ivoor). Als individuele soortnaam (= witte knikker van marmer of gleierwerk) vooral Oost- en Westvlaams. Protesis van *l* heeft niet overal plaatsgegrepen: naast *lavoor* vermelden het *Waasch Idioticon* (blz. 82) en het *Westvlaamsch Idioticon* (blz. 59) ook *avoor*.

3 Voor de verspreiding van enkv. *knien*: zie zin 14 in de *Reeks Nederlandse Dialektatlassen*, uitg. o.l.v. E. BLANCQUAERT en later W. PÉE. De vorm komt voor in heel Oost-Vlaanderen behalve het Waasland en in het westen van Vlaams-Brabant. Alleen in het westen van dat gebied komt een meervoudsvorm met *-s*. (*kniens*) voor; elders is het mv. kniene(n).

4 Achtste druk (1970), bezorgd door A. VAN LOEY.

5 De volledigste beschrijving van het verschijnsel komt voor in: I. TEIRLINCK, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch Dialect* (Gent, 1924), blz. 137-138 en 144. Ook vermeld in: M. HOEBEKE, *Het systeem der augmentatieven in een Zuidoostvlaams dialekt*, Naamkunde I (1969), blz. 208-230.
Voor Ronse ook bondig beschreven in twee onuitgegeven licentieverhandelingen van de R.U. Gent:
- A. BOUTON, *Vormleer van het Ronsesch Dialekt*, 1946, blz. 9 en 12.
- F. VAN DEN HOLE, *Klankleer van het Ronsesch Dialect*, 1946, blz. 92.

6 Getekend aan de hand van gegevens uit:
- de R.N.D. (zin 11: 'Breng ons twee *kilo* krieken').
- Vragenlijst nr. 3 (1972) uit het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent (vraag 14).
- Eigen opnamen.
- Bandopnamen in het archief van het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie te Gent. Van dit projekt (gestart in 1962) is Prof. Pée, samen met Prof. Vanacker, de grote bezieler geweest.
- Voor een tiental plaatsen uit de buurt van Oosterzele (O 30) bezorgde Mej. K. VAN SLYCKEN, studente in de Germaanse Filologie te Gent, ons waardevolle gegevens. De diverse bronnen leverden niet altijd dezelfde resultaten op. Over de wschl. oorzaak hiervan wordt verder in de tekst uitgeweid.

7 *Gardeboe*: < garde-boue = spatbord.

8 Illustratief in dit opzicht is wel het lijvige werk van M. HOEBEKE, *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde* (1968). Vanaf de 13e eeuw tot ± 1500 noteerde de auteur niet één *-ts*-suffiks!

9 Beide vormen uit: J. DE BROUWERE, *Het Buitenpoorterboek van Geraardsbergen van 1396* (1954), resp. blz. 52 en 69.

10 C. TAVERNIER-VEREECKEN, *Gentse Naamkunde van ca. 1000 tot 1253* (1968), blz. 167: '... filius Hugonis Soits'. De schrijfster verklaart *Soi* (genitief *Soits*) als een verkorting van *So*(*i*)*hier*.

11 J. DE BROUWER, *o.c.*, blz. 11: 'Griele Remits'.

12 P. VAN BUTSELE, *Poorter & Struuckboek van Pamele-Oudenaarde 1319-1590* (1972), blz. 129: 'Lysbette Wiboets weduwe van...' (anno 1529).
Wiboets: hoogst wschl. genitief van de nog steeds gebruikte familienaal *Wybo*.

13 Ongeveer in dezelfde aard als in sommige Westvlaamse dialekten uit wgm., *ăl/ŏl + d/t* [ukt] in plaats van [ut] ontstaan is. Zie hierover: W. PÉE, Van *al*, *ol* + *d* of *t* tot [ut] en [ukt], in: *Album Verdeyen* (1943), blz. 291-306.
14 Zie hierover o.a. W. PÉE, *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva* (2 dln., 1936), vooral blz. 107-108.
15 Ook *-tie* als allomorf (bij namen die op een vokaal eindigen) van *-ie* = het Zuidoostvlaams augmentatiefsuffiks (cfr. M. HOEBEKE, *o.c.*) lijkt me op die manier te verklaren te zijn: dus *Nee + t-ie* (= Netie) naar *Peet-ie* (= Petie).
16 A. VAN LOEY, *Over het mnl. diminutiefsuffiks -sken*, in: V.M.K.V.A., 1972, blz. 20-43.
17 J. MANSION, *Oud-Gentsche Naamkunde* (1924).
18 M. GYSSELING, *Proeve van een oudnederlandse Grammatica* (tweede deel), in: Stud. Germ. Gand., VI (1964), blz. 9-43.
19 C. TAVERNIER-VEREECKEN, *o.c.*
20 J. LINDEMANS, *Het diminutiefsuffix* '*-cin*' *in het Nederlands*, in: *Album E. Blancquaert* (1958), blz. 437-440.

Mijden en mijken
door C. Tavernier

Bijna dertig jaar geleden publiceerde in het *Album Verdeyen*, 1943, p. 291 vv. onze gevierde zeventigjarige een merkwaardig opstel *Van al*, *ol + d of t tot* ut *en* ukt, waarin hij de aandacht vroeg voor een Westvla. fonetisch verschijnsel, de invoeging van een k na u uit al, ol + d of t in een klein gebied dat een driehoek vormt met als uiterste punten Oostende, Knokke en Beernem, met Brugge ongeveer in het midden. Het artikel wekte de belangstelling en bleef niet zonder reactie. Een paar jaar geleden nog bracht F. De Tollenaere (Taal en Tongval, 21, 1969), het geval weer ter sprake, om aan te tonen dat inde 18e e. [ukt] nog te Duinkerke bestond, en dus het huidige ukt-gebied slechts een ‘schamele rest’ is van een vroeger algemeen Westvla. uitspraak. In 1952 (*Kehlkopfverschlusz in Rheinland und Westflandern*, Rheinische Vierteljahrsblätter, 17, p. 385-389), zocht L. Grootaers een verklaring voor de Westvla. ukt-vormen in een gelijkaardige ‘parasitaire’ k na Germ. ī, ū, ō vóór t in het Rijnlands en de Middelfrankische dialekten van het Groothertogdom Luxemburg en de Duitssprekende gemeenten van Belgisch Luxemburg, vb. we□kt = weit, ho□kt = haut, mukt = mut. Evenmin als de Westvla. ‘parasitaire’ k heeft de Middelfrankische dito fonologische waarde, ze is niet vast in haar verschijnen, ze is er of ze is er niet, dat maakt geen verschil in de betekenis. De oorzaak ligt volgens Grootaers in laatste instantie in de sleeptoon van deze gebieden die een overblijfsel zou zijn van de oude Indo-Europese muzikale toon, ook elders dan in het Limburgs en Rijnlands behouden, nl. in Skandinavische en Baltische talen. Niet in het Limburgs, wel in het Rijnlands, kon de lange gecircumflecteerde vokaal gebroken worden door een sluiting van de stembanden, een glottisslag, vóór *t*. Uit een glottisslag kan zich gemakkelijk een *k* ontwikkelen en omgekeerd, wegens de nauwe verwantschap van beide occlusies. Grootaers stelt de vraag, of de Westvl. *k* niet evenals de Rijnlandse een verdere ontwikkeling is van de muzikale toon van lange vokalen, of althans van een breking daarvan door stembandsluiting. Indien de hypothese juist zou zijn moet de breking ook andere lange vokalen dan ū (al,

ol + d, t) getroffen hebben en ook ruimtelijk meer verbreid geweest zijn. O. Leys bracht in *Sporen van vokaalbreking en stembandocclusief in de Zuidnl. naamkunde*, Handel. Kon. Comm. v. Toponymie en Dialectologie, 30, 1956, p. 45 vv. verschillende historische bewijsplaatsen van de Westvla. ukt samen uit de onomastiek, daterend van de 16e en 17e e., plus één uit de 12e, *hoctkerca* a. 1156 voor Houtkerque in dép. Nord, dat evenwel niet is opgenomen in M. Gysselings *Toponymisch Wb.* en dus in een later afschrift zal voorkomen. Naast *ouct-* trof Leys een drietal *ouet*, *oued*-vormen aan, evenals enkele *oict-*, *oiet*-gevallen uit oi (ei, ui), 'nevenvormen' van ou < al, ol + d, t. Deze vormen zijn volgens hem geen gevolg van onvaste grafie, maar de benaderende weergave van vokaalbreking door glottisslag. Tevens noteerde Leys enkele gevallen (12e à 16e e.) waar andere lange vokalen dan ū < al, ol + d, t gebroken zijn en waar de glottisslag ook reeds in *k* is omgezet. Aldus zou het vermoeden van Grootaers niet alleen bewaarheid zijn, maar moet het ook geldig gemaakt worden voor de streken meer oostwaarts, het Brabants. De Antwerpse gemeentenaam *Koningshooikt* uit Koningshout is er een bewijs van o.m.

Het is niet te verwachten dat het Oostvlaams in dit respect een enclave zou gevormd hebben tussen het Westvlaams en het Brabants. We vinden inderdaad in het werk van M. Hoebeke, *De middeleeuwse oorkondentaal te Oudenaarde*, 1968, p. 545-546, een aantal gevallen, a. 1415, waar een k vóór t, ts is 'ingevoegd'. Sijmoen *Sproct*, IIII coppelen *frucst* (= fruucts = fruuts), II stenen *loects* (= loods), *micts* (= voorz. mits), een kuewe (= vat), *roects* (= roets), XXVIII kuewen *weechts* (= weeds, plantn.). Deze vormen trof M. Hoebeke slechts bij één klerk aan, wat de mening staaft van de vorige auteurs, dat nl. de -kt behoorde tot de volkse, platte uitspraak en niet tot de beschaafde. De andere klerken zullen dit dialectisme uit hun geschriften geweerd hebben. Uit het huidige Oostvlaams is -kt, -kst compleet verdwenen op - bij mijn weten -, twee resten na. Het eerste is *oekst* voor 'hoest', vermeld door Teirlinck in zijn *Klankleer* p. 116, en door Grootaers voor Denderwindeke. Het tweede is m.i. te vinden in de imperatiefvorm *mijkt u*! van het Oostvla. reflexief werkw. *hem mijden* dat in absoluut gebruik 'zicht terugtrekken om niet te hinderen of om een gevaar te ontwijken' betekent. Met een van-bepaling is *hem mijden* nagenoeg hetzelfde als het overgankelijk Nl. mijden, 'moeilijkheden, onaangenaamheden vermijden, op zijn hoede zijn voor een onbetrouwbaar iemand'. *Daar geld in steken*? *Ei 'k zou mij daarvan mijen*! Van *hem mijden* in de eerste betekenis komt te Gent en in andere plaatsen ten

zuiden en noord-oosten daarvan de imperatief *mijkt u*! ‘Ga uit de weg’ voor, naast *mijt u*, dat ten westen alleen bekend is. Van de imperatief dringt de *k* wel eens in de noemvorm, wanneer nl. de imperatief omschreven wordt. *Ge moet u mijken*; *hij zei dat we ons mosten mijken*. Aldus is (*hem*) *mijken* terechtgekomen in de idiotica van Teirlinck, Lievevrouw-Coopman en Joos als variant van (*hem*) *mijden*. De Bo geeft het ook, maar alleen in de betekenis ‘de baan ruimen’, en zowel als niet-reflexief dan als wél reflexief. Dit niet-reflexief gebruik van *mijken* laat een andere verklaring toe die eenvoudiger is en dus op het eerste gezicht overtuigender schijnt. (*Hem*) *mijken* zou nl. een kruisingsproduct kunnen zijn van *hem mijden* ‘de baan ruimen’ en *wijken*, dat dezelfde betekenis heeft. *Wijken* bestaat thans niet meer in het Vlaams, behoudens in een paar rijmpjes en spreuken zoals *Zijde van God*, *blijft / Zijde van den duvel*, *wijkt*. Met het oog op de distributie van de secundaire k komt mij deze verklaring theoretisch voor. Het is mijn ervaring, beaamd door het gevoelen van enkele andere dialectsprekers bij wie ik kon navragen, dat de *k* in de eerste plaats ‘gewoon’ is in het dagelijks gegeven en ontvangen bevel *mijkt u*! ‘uit de weg!’, dat de drie idiotica dan ook niet verzuimen te vermelden als voorbeeld. De *k* is niet ‘gewoon’, maar ook niet onmogelijk in de imperatief van *hem mijden* + van, *Mijkt u van diene vent*, *'t is ne bedrieger*. De *k* kan ingelast worden in omschrijvingen van *mijkt u*!, maar zou zonderling en verkeerd klinken in omschrijvingen van *hem mijden van ...* Dus niet in: *Ge moet u mijken van die vent ...*; in de steevaste uitroep *Ei 'k zou mij daarvan mijen*! zou *mijken* verkeerde associaties wekken. Een geheel omwisselbare variant van *mijden* is *mijken* niet, hoe de idiotica het ook voorstellen mogen, maar de *k* is m.i. gebonden aan de imperatiefvorm, en een van de zeldzame overblijfselen van het voor het eerst door W. Pée beschreven Mnl. verschijnsel.

Een onnederlandse konstruktie in zuidwestelijke dialekten

door V.F. Vanacker

Voorzetselgroepen, als adverbiale bepaling van richting gebruikt, vormen met werkwoorden van beweging een nauwe syntaktisch-semantische eenheid. P.C. Paardekooper[1] karakteriseert die adverbiale voorzetselgroepen als niet-werkwoordelijke eindgroep, ondoordringbaar verbonden met de volgende werkwoordelijke eindgroep. E.R. Nieuwborg[2] konstateert dat bepalingen van richting bij werkwoorden van beweging 'in de meeste gevallen eerste semantisch complement' zijn en wijst ook op de 'conjuncte' plaatsing onmiddellijk vóór de infiniete werkwoordsvormen. Vroeger reeds had J.L. Pauwels[3] gewezen op werkwoorden als *gaan*, *komen*, *rijden*, die met voorzetselgroepen een eenheid vormen, waardoor die voorzetselgroepen optreden zoals preverbale delen bij die werkwoorden. G.A. Van Es en P.P.J. Van Caspel[4] zien die lokaliserende bepalingen als een 'inhaerent deel', waarmee bedoeld wordt dat die werkwoorden van beweging 'een localiserende aanvulling behoeven om met een subject zinvormend te kunnen optreden', terwijl G. De Schutter[5] bij de inherente bepalingen duidelijk de nadruk legt op de nauwe semantische eenheid met de werkwoorden van beweging, waardoor 'de relatie tussen het werkwoord en die bepaling in de zin niet speciaal op de voorgrond kan komen'.

Mededelende zinnen met Vf, al dan niet verbonden met een of meer infiniete werkwoordsvormen, kunnen die adverbiale voorzetselbepalingen van richting, met een tegenstellingsaksent, wel als eerste zinsdeel krijgen (*Naar Antwerpen ga ik niet - Naar Antwerpen wil ik niet gaan*), maar een schikking van die bepalingen na de laatste infiniete werkwoordsvorm lijkt in het Nederlands niet mogelijk. De zin *Hij is gegaan naar het buitenland*, wordt dan ook terecht ongrammatikaal[6] genoemd. Onnederlands zijn ook de bijzinnen naar de vorm met enkel Vf of met Vf + een of meer infiniete werkwoordsvormen, gevolgd door een adverbiale voorzetselbepaling van richting[7]: *... dat hij vandaag nog vertrekt naar huis - ... dat hij dadelijk zou vertrekken naar huis*.

Het is zo wat tien jaar geleden dat prof. Pée mij met zijn bekende

enthousiasme Frans-Vlaanderen leerde kennen. We legden er toen de eerste kontakten met Vlaamse mensen bij wie we opnamen op de band zouden maken van vrij gesprek in hun dialekt. Deze korte bijdrage bied ik hem aan als een herinnering aan die tijd, die voor mij een echte openbaring werd door het vele, ook taalkundig, nieuwe dat ik er leerde kennen.

Spoedig viel mij op hoe vaak de hierboven geschetste onnederlandse konstrukties bij de Frans-Vlamingen te horen vielen. Hoewel C. Moeyaert[7] het doorbreken van de tangkonstruktie in Frans-Vlaamse dialekten algemeen bekend noemt, lijkt het me toch niet overbodig nog even de aandacht te vestigen op konstrukties die we noteerden uit enkele Frans-Vlaamse bandopnamen en waar voorzetselgroepen in een onnederlandse schikking voorkomen. We beperken ons hier tot voorzetselgroepen die, als adverbiale voorzetselbepalingen van richting, als inherente bepalingen bij werkwoorden van beweging fungeren.

Bij dit kleine onderzoek betrekken we o.m. niet de parallelle konstrukties waarin een voorzetselobjekt na de werkwoordelijke eindgroep wordt geplaatst, hoewel het in het ABN tot de niet-werkwoordelijke eindgroep behoort. J. De Rooy[8] heeft reeds vroeger gewezen op zin 117 van de RND, waarvoor in de meeste Frans-Vlaamse gemeenten werd genoteerd: *... dat hij ging peinzen op mij*. Hij meent dat die voor het Nederlands ongewone schikking beïnvloed is door het Frans.

Ook de achteraanplaatsing van een voorzetselgroep die syntaktisch komplement is bij een koppelwerkwoord (*Je moeste zijn met twee*) wordt in deze bijdrage niet behandeld.

Hoewel *weerkeren*, *meegaan* en *weggaan* werkwoorden van beweging zijn, hebben we die werkwoorden niet in het onderzoek opgenomen. We hebben de indruk dat men zinnen als: *we zijn dan weergekeerd naar hier - je zult meegaan naar Holland - dat ze weggingen naar Brussel* niet onnederlands kan noemen[9]. De mogelijkheid de voorzetselgroep als adverbiale bepaling van richting achteraan te plaatsen, houdt rechtstreeks verband met de aanwezigheid van de preverbale delen *weer*, *mee*, *weg*, die als eerste inherente bepaling (of als semantisch komplement)[10] bij het werkwoord fungeren.

Vooraf wijzen we er nog op dat C. Moeyaert als voorbeelden van doorbreking van de tangkonstruktie zinnetjes vermeldt waar die doorbreking vooral gebeurt door voorzetselgroepen. Dat is niet toevallig, want doorbreking door b.v. een direkt objekt dat zelf geen zin is, lijkt niet mogelijk. In de door ons beluisterde bandopnemingen van Vlaamse

dialekten in Frans-Vlaanderen komen konstrukties als *als hij gedronken had een glas - ... die kunnen zetten de pikke - ze hebben toen gekocht machines* trouwens niet voor. Naplaatsing van direkte objekten die substantief(groep)en zijn, kan in het Nederlands weliswaar voorkomen, maar dat gebeurt o.m. bij opsommingen of om een stilistisch effekt te bereiken[11]. Ook dergelijke zinnen worden hier niet onder de loepe genomen.

We hebben dus alleen gelet op de voorzetselgroepen die als adverbiale bepaling inherent verbonden zijn met een werkwoord van beweging of een adverbiale werkwoordgroep waarin ook een beweging wordt genoemd. Daarvoor hebben we bandopnemingen van de volgende 15 Frans-Vlaamse gemeenten beluisterd: Loberge (b10 - 46′) - Lederzele (b19 - 48′) - Leffrinkhoeke (H77 - 25′) - Tetegem (H 79 -29′) - Capelle (Nla - 21′) - Warhem (N6 - 33′) - Zegerskappel (N51 - 48′) - Herzele (N58 - 47′) - Noordpene (N95 - 41′) - Kassel (N97 - 41′) - Stapel (N101 - 27′) - Boeschepe (N111 - 32′) - Hazebroek (N155 - 42′) - Oud-Berkijn (N160 - 48′) en Meteren (N161 - 30′).

Alleen die gevallen waar vóór de voorzetselbepaling geen duidelijke pauze hoorbaar is, werden opgenomen.

I. *In hoofdzin naar de vorm*, na (laatste) infiniete werkwoordsvorm: (42):

gaan: (17): *maar 'k en ga nie mee*(*r*) *gaan no Lourdes* (N1a) - *we zijn egaan no Lourdes* (N1a) - *van daar*, *we zijn egaan no Orléans* (N1a) - *je moe gaan no Dunkerke*, *je moe gaan no Riesel no de préfecture* (N6) - '*k ên weer* (*h*)*een kunnen gaan no Riesel* (N95) - '*k ên dan egaan no Riesel* (N95) - *de mensen èn weer egaan nor* (*h*)*un werk* (N95) - *die moeste gaan no God*(*ewaart*)*svelde ...* (N111) - *en è nie willen gaan bi den boer* (N111) - *en is ie egaan bi den boer* (N111) - *me mosten olsan gaan up de stee* (= naar de stad) (N111) - *ga je gaan no Dunkerke*? (N155) - '*k en è nie egaan no Brussel* (N155) - *t es e keer enen egaan no Brussel* (N155) - *t is er* (= er wordt) *veel egaan in 't stej* (N160).

De relatiefzin kan eventueel de achteraanplaatsing van de hele groep verklaren: '*k zijn ton egaan in een* (*h*)*us dien em moeide me*(*t*) *melk te verwerken en butter en al* (N161).

Dubbele werkwoordgroepen met het hulpwerkwoord *gaan*, dat nog zijn eigen betekenis heeft: (3): *ze gaan gaan weunen no gunter* (N58) -

en é gaan werken no Meter (N95) - *k èn ton gaan werken no Meter* (N95).

komen: (1) *ie ad ier ekommen no Dunkerke* (H77) - '*k zijn zelve voor den oorloge*, *voor 't jaar veertig dikkels ekommen in den Belgieke* (N6) - '*k èn ier ekommen in de schole* (N51) - '*k zijn ton ier ekommen no Zegerskappel* (N51) - '*k èn ier ekommen no Stapel* (N101) - *z'èn e keer ekommen no Steenvoorde* (N155).

vluchten: (1) *me wuf was evlucht in Frankrijk* (N111).

voeren: (2): '*k moeste 'n voeren no Dunkerke* (N6) - *ze zijn evoerd in de schole nu*, ... (N58).

zenden: (1): '*k èn ezonden ewest in Maubeuge* (N95).

doen (= zenden): (1): '*k èn ... edaan ewest in Dutsland* (N111).

springen: (1): *en 'k èn do esprongen in den dijk* (b19).

geweest hebben (= gegaan zijn): (10): '*k èn twee jaar ewest no Hondschote* (b10) - '*k èn dikkels ewest in den Belgieke overtijd* (N6) - '*k èn dikkels ewest nor Aalst* (N6) - '*k èn dikkels ewest t'zienent* (N6) - '*k èn rechtut ewest in den atelier* (N95) - *w'èn al ewest no De Panne ...* (N97) - *en tons een ander keer è'we ook e kee*(*r*) *ewest toe Brussel* (N97) - *m'èn nog een dag of twee ewest no Cherbourg* (N111) - *è'je ook ewest no Belle*? (N155). - Op de vraag van W. Pée, *Zijt ge naar school geweest hier*? werd met achteraanplaatsing geantwoord: *alle drie*, *alle drie ewest in t school* (N95).

Deze 42 gevallen van achteraanplaatsing zijn sterk in de meerderheid tegenover de 6 zinnen waarin de voorzetselbepaling die een richting noemt, (onmiddellijk) vóór de verbale eindgroep staat:

gaan: (1): '*k zijn no de fabrieke egaan* (N111).

komen: (5): *we zijn dan naar* (*h*)*us ekommen* (N1a) - *we zijn naar* (*h*)*us ekommen* (N1a) - *ie go nu nor* (*h*)*us kommen in juillet* (N6) - Met scheiding van de voorzetselgroep en het voltooid deelwoord: *en* (= hij) *is t'miement nog ekommen ook* (b19).

De hele groep heeft meer figuurlijke betekenis in: *k' zijn ik ier te wereld ekommen* (b19).

II. *In bijzin naar de vorm*, na de (laatste) werkwoordsvorm: (27):

gaan: (19): *o'me gongen in de markt*, ... (b10) - *oe meer die je gaat no 't noorden ...* (b10) - *... van de jongens die gaan in t schole ...*

(b10) - *an'k ik gaan in den Belgieke* (N6) - *o'k ik gaan in* (*H*)*olland* (N6) - *t is er ton* (= er zijn er dan) *die gaan naar St.-Martin-au-Laert bij St.-Omaars* (N51) - *wo dan der gaan in de liber schole* (N58) - *Z'èn kinders die gaan in t schole* (N95) - *de kinders die gaan in t schole* (N95) - *an'k ik ginge in de schole* (N95) - *de kameraden die gongen in t schole* (N155) - *o'k e kee*(*r*) *gaan no Gent*, ... (N155) - *mor o'men ton gongen in de schole* ... (N160) - '*t is er ier vele die gaan in t stej* (= stad) (N160) - '*t is er dan die gaan in de koolputten* (N160) - *da'k e kee*(*r*) *gaan no Poperinge* (N161) - *a'je gaat no Belle* (N161) - *o'k ik wille gaan no de stee* (N6) - *a'je eens zou gaan no Dunkerke* ... (N155).

Door die achteraanplaatsing van de voorzetselbepaling van richting kunnen sommige van de hierboven geciteerde zinnen naar de schikking van de zinsdelen niet duidelijk herkend worden als bijzin. Zo kan men in: *de kinders die gaan in t schole*, het pronomen *die* als een demonstratief interpreteren, dat optreedt als ‘steuntje’. Alleen intonatie en vooral kontekst wijzen erop dat in deze voorbeelden *die* een relatief pronomen is.

Dubbele werkwoordgroepen waarin *gaan* als hulpwerkwoord optreedt en aan de groep de betekenis ‘zich voortbewegen’ toevoegt: (1): *die algeliek gaan werken no d'usine* (N6).

komen: (5): - *a'je komt no Burburg ier* (N6) - *o'je e kee*(*r*) *komt no Dunkerke* (N111) - *o'me kwamen in t schole* (N161) - *... nog enen die kwam in den bureau* (N161) - *... den enigsten die ekommen is in 't Frensche* (= Frankrijk) (N161).

zenden: (1): *o'je ze wil zenden in een schole* ... (N58).

geweest zijn (= gegaan zijn): (1): *... al de mensen die eweest zijn naar Lourdes*, ... (N1a).

Tegenover de 27 bijzinnen met achteraanplaatsing, konden we 7 bijzinnen noteren waar de adverbiale bepaling van richting vóór Vf of tussen Vf en zijn verbale aanvulling staat.

gaan: (4): *on ze nor* (*h*)*us gongen* (N58) - *o'me nor* (*h*)*us mogen gaan* ... (H77). - Naast deze bijzin met niet-gesplitste dubbele werkwoordgroep, komen er 2 bijzinnen voor waarin de voorzetselbepaling van richting de 2 verbale delen splitst: *o'je e kee*(*r*) *wil nor* (*h*)*us gaan* (N58) - *wo dan z'overtieden moesten nor* (*h*)*us gaan* (N58).

komen: (2): *d'ak nor* (*h*)*us ekommen èn* (H79) - Ook hier met een groep die figuurlijke betekenis heeft gekregen: *waar ik te wereld ekommen zijn* (N56).

lopen: (1): *o'de bolle do voorzichtig no den but liep* (N58).

III. *In een infinitief- of onvoltooid-deelwoordkonstruktie*: (10).

Met de term ‘infinitiefkonstruktie’ bedoelen we vooral het gebruik van werkwoord(groep)en na een voorzetsel of als aanvullung bij werkwoorden. Na het adverbium *al* komt in ons materiaal de vorm voor van het onvoltooid deelwoord, maar ook die van de infinitief. Ook bij deze konstrukties zien we dat de voorzetselbepaling van richting geplaatst kan worden na de infiniete vorm van werkwoord(groep)en die een beweging noemen:

gaan: (8): *... om te gaan no de markt* (b10) - *om te gaan in een mulle* (? = molen) (b19) - *om te gaan toe schole* (N1a) - *z'èn liever te gaan no theater* (N58) - *om te gaan in t stej* (N97) - *om te gaan no markte do'mee* (N160).
... al gaande no dink, *no Dunkerke* (N161) - *al gaan in t schole* (N111).

komen: (1): *om te kommen an de schole* (N58).

lopen: (1): *al ton lopen no de schole* (N58).

Ook bij deze konstrukties komt achteraanplaatsing het meest voor: 10 tegenover 3 vooraan- of tussenplaatsingen.

gaan: (1): Merkwaardig is wel dat een spreker van Herzele onmiddellijk na elkaar 2 zinnen met dezelfde konstruktie zegt, met de voorzetselbepaling van richting na de *te*-infinitief, terwijl die in de volgende zin vóór de *te*-infinitief staat, met daartussen nog een andere adverbiale bepaling. Hierdoor behoort in deze zin de voorzetselbepaling van richting zelfs niet tot de eindgroep: Op de zin: *z'èn liever te gaan no theater*, volgt: *z'èn liever in t stee ne kee*(*r*) *te gaan* (N58).

komen: (2): *van nor* (*h*)*us te kommen* (H77) - *om te kunnen nor* (*h*)*us kommen* (H77).

Het ligt voor de hand bij deze onnederlandse schikkingen na de werkwoordsvormen te denken aan rechtstreekse invloed van het Frans.

Immers, de naplaatsing in onze Frans-Vlaamse voorbeelden vertoont volledige overeenkomst met de schikking in het Frans:

we zijn egaan no Lourdes	- nous sommes allés à Lourdes.
a'je gaat no Belle	- si tu vas à Bailleul.
om te gaan no de markt	- pour aller au marché.

Rechtstreekse invloed van het Frans is mogelijk, vooral bij de spreeksters van Capelle (N1a) die in hun gewone omgang nog weinig Vlaams spraken. Het valt trouwens op hoe ze in hun verhaal soms moeilijk het Vlaamse woord vonden en dan maar het Franse gebruikten.

Om te kunnen nagaan of de Franse woordschikking de onnederlandse plaatsing veroorzaakt van de voorzetselgroepen die adverbiale bepaling van richting zijn bij werkwoord(groep)en die een beweging noemen, hebben we ook de bandopnamen van de volgende 15 gemeenten in West-Vlaanderen beluisterd: Nieuwpoort (H46 - 47′) - De Panne (H42 - 36′) - Veurne (H84 - 47′) - Houten (H87 - 48′) - Alveringem (H100 - 47′) - Nieuwkapelle (H101 - 43′) - Esen (H109 - 48′) - Stavele (N22 - 47′) - Watou (N63 - 45′) - Poperinge (N67 - 40′) - Boezinge (N70 - 33′) - Ieper (N72 - 37′) - Reningelst (N114 - 48′) - Dikkebus (N119 - 47′) en Wervik (N130 - 48′).

Bewust hebben we Westvlaamse gemeenten gekozen die dicht bij de Frans-Belgische grens gelegen zijn. Wanneer die de onnederlandse schikking met de achteraanplaatsing niet kennen, dan mag zeker (recente?) invloed van het Frans aanvaard worden in de Frans-Vlaamse dialekten.

I. *In hoofdzin naar de vorm*, na (laatste) infiniete werkwoordsvorm: (11):

gaan: (4): *we gaan al de binnenwegeltjes gaan no Diksmude* (H101) - *we mosten wie olsan gaan naar een thee*(*h*)*us* (N119) - *'k èn e keer egaan naar* (*H*)*alle* (N119) - *je moet gij nie veel meer gaan no 't Franse* (= naar Frankrijk) (N130).

Dubbele werkwoordgroepen met *gaan* als hulpwerkwoord, dat nog zijn eigen betekenis heeft: (3):

we mosten brood gaan (*h*)*alen no De Panne* (H46) - *ik en me zuster ... èn geweest gaan bedelen nor Ostdunkerke* (H46) - *Geluwe gaat gaan kopen no Menen* (N130).

komen: (1): *voor wat zouden die mensen moeten komen no Wervik*? (N130) Dubbele werkwoordgroep met *komen* als hulpwerkwoord, dat nog zijn

eigen betekenis heeft: (1): *de mensen van Menen en komen nie kopen no Wervik* (N130).

geweest hebben (= gegaan zijn): (2): *'k èn ik maar in Watou geweest no de schole* (N63) - *'k en ik drie jaren geweest no die schole* (N119).

Tegenover deze 11 zinnen met naplaatsing, staan 43 zinnen met de voorzetselgroep als bijwoordelijke bepaling van richting vóór een infiniete werkwoordsvorm. We konden deze schikking noteren bij de werkwoorden *gaan* (22), *komen* (10), *voeren* (1), *doen* (2), *springen* (1) en met de groep *geweest hebben* (7).

We vermelden hier alleen de zinnen van de sprekers bij wie we ook vooraanplaatsing konden noteren:

gaan: - *'k èn ton ... no de knechtenschole moeten gaan* (H101) - *... gaan we nor* (*h*)*us gaan* (H101) - *... die no Veurne gaan no de vakschole* (H101), met de differentiërende voorzetselbepaling na de infinitief - *'k zou ik nu ook willen no die schole gaan* (N119) - *'k ad in 't jaar tien no Brussel egaan* (N119) - *ik moet nor een begraving gaan* (N130).

geweest hebben: *m'a*(*dde*)*n ton nor Adinkerke geweest* (H46) - *j'èt gij no den oorlog eweest* (N119).

II. *In bijzin naar de vorm*, na de (laatste) werkwoordsvorm: (7):

gaan: (4): *... die een keer gaan nor onze kerke ...* (H109) - *o'je gaat no Brussel*, *...* (N67) - *otten ging no Spanje ...* (N72) - *... da'je moest gaan in de rue neuve*, *...* (N119).

komen: (1): *... datten komt bij de professor* (N119).

vertrekken: (1): *... da'k ik moest were vertrekken no Londen* (N119).

vluchten: (1): *... da winder evlucht èn no Frankrijk* (N72).

Ook in de bijzin zien we een sterke voorkeur voor de naplaatsing in de Westvlaamse bandopnamen. Tegenover de 7 bijzinnen met de voorzetselgroep na de werkwoordsvorm(en), konden we 32-maal naplaatsing noteren bij: *gaan* (19), *komen* (7), *vluchten* (1), *zenden* (1), *geweest hebben* (2) en ook 2 bijzinnen waarin *moeten*, juist door de adverbiale bepaling van richting, de betekenis heeft van ‘gaan’: *... die alzo verre naar* (*h*)*under land mosten* (H101) - *tegen da'k no den troep moste*, *...* (H101).

Dezelfde sprekers kunnen ook in bijzinnen beide schikkingen gebruiken:

gaan: *... da'je no Vladslo nie en koste gaan* (H109) - *osse naar de staminee gingen* (H109) - *o'k met de schale in de sacristie gaan* (H109) - *... die naar* (*h*)*us ging* (N67) - *... datten no t school ging* (N119) - *deurda 'kik nu were* (= opnieuw) *naar 't* (*h*)*ospitaal ging* (N119) - *da'we moesten nor een* (*h*)*otel gaan* (N119).

III. *In een infinitiefkonstruktie*: (3):

gaan: (1): *... om te gaan no de route van Menen-Ieper* (N130).

kommen: (1): *... voor te kommen nor Ieper* (N70).

spartelen: (1) (= er doorheen komen): *en trachten te spartelen nor Oostende* (N42).

Onze Westvlaamse sprekers plaatsen ook in de infinitiefkonstrukties de voorzetselgroep bij voorkeur in de niet-werkwoordelijke rest van de eindgroep: (13): Dat gebeurt in ons materiaal bij *gaan* (10) en *komen* (3). Hierbij is ook een konstruktie met gesplitste dubbele werkwoordgroep: *vo te kunnen no 't karnaval te gaan* (H46).

De Ieperse spreekster plaatste bij *komen* de voorzetselgroep na en ook vóór de infinitief: *... zonder nor* (*h*)*us te kommen* (N72).

Wanneer we de resultaten van ons kleine onderzoek in een overzicht bijeenbrengen, dan zien we een vrij opvallende tegenstelling tussen de Frans-Vlaamse en de Westvlaamse sprekers.

	Frans-Vlaamse plaatsen		**Westvlaamse plaatsen**	
	Na	**Voor**	**Na**	**Voor**
I	42	6	11	43
II	27	7	7	32
III	10	3	3	13
Totaal	79	16	21	88
	(83,1 %)	(16,9 %)	(19,3 %)	(80,7 %)

Onze Frans-Vlaamse sprekers plaatsen de voorzetselgroep die een rich-

ting noemt, na de werkwoordsvorm, in een verhouding die dicht staat bij de verhouding waarin de beluisterde Westvlaamse bandopnamen voorplaatsing vertonen. Nader onderzoek zal nog moeten uitmaken in welke meer oostelijk gelegen plaatsen in West-Vlaanderen de naplaatsing van dergelijke voorzetselgroepen, zij het sproadisch, voorkomt.

Met de gegevens die we nu al verzameld hebben, menen we toch te mogen stellen dat de naplaatsing niet een typisch Frans-Vlaams syntaktisch verschijnsel is. Franse invloed kan in Frans-Vlaanderen de naplaatsing bevorderd hebben of, anders geformuleerd, beter in stand hebben gehouden. In de Westvlaamse bandopnamen kan ook gedacht worden aan invloed van de Nederlandse woordschikking, hoewel we die toch niet te sterk zouden durven beklemtonen. Wel menen we dat Frans-Vlaanderen en een deel van West-Vlaanderen een gemeenschappelijke basis hebben waar naplaatsing van de voorzetselgroep gewoon is wanneer die fungeert als bepaling van richting bij werkwoord(groep)en die een beweging noemen.

Dat gemeenschappelijk kenmerk vertoont een opvallende overeenkomst met de woordschikking in het Engels:

we have come to Ghent	- w'èn ekommen no Gent
if we come to Ghent	- o'me kommen no Gent
to come to Ghent	- om te kommen no Gent.

Reeds vroeger[12] hebben we kunnen wijzen op een andere syntaktische overeenkomst tussen het Engels aan de ene kant en Frans-Vlaamse, met ook Westvlaamse dialekten, aan de andere kant: Bij vooraanplaatsing van een ander zinsdeel dan het subjekt treedt geen inversie op. Ook dat komt niet overeen met de schikking in een Nederlandse zin.

Next year, we go to Switserland - L'année prochaine, nous allons en Suisse - Volgend jaar, we gaan naar Zwitserland.

Voor beide onnederlandse konstrukties, de naplaatsing van de voorzetselgroep die bijwoordelijke bepaling is en het ontbreken van de inversie na een zinsdeel dat geen subjekt is, kan in Frans-Vlaanderen invloed van het Frans aanvaard worden, maar dan alleen als versterkende faktor op syntaktische feiten die niet tot Frans-Vlaanderen beperkt zijn en overeenkomen met plaatsingskenmerken van het Engels. Beide syntaktische overeenkomsten met het Engels dienen in verband te worden gebracht met de reeds vroeger[13] gekonstateerde fonetische en leksikologische parallellen tussen het Engels en de zuid-westelijke kustdialekten.

Eindnoten:

1 P.C. PAARDEKOOPER: *Beknopte ABN-syntaksis*. Den Bosch, 1971[4], blz. 187.

2 E.R. NIEUWBORG: *De distributie van het onderwerp en het lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A.B.-vorm*. Antwerpen, 1968, blz. 386.
3 J.L. PAUWELS: *Les Difficultés de la Construction de la Phrase néerlandaise* 19717, blz. 47.
4 G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL: *Syntaxis van het moderne Nederlands*. Reeks I nr. 5. Publicaties van het Archief voor de Nederlandse Syntaxis. Groningen, 1971, p. 65.
5 G. DE SCHUTTER: *De bouw van de Nederlandse zin. Een kritiek op Paardekooper z'n groepen ww-patroondelen*, in *Hand. Kon. Zuidned. Mij. Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XXV (1971), blz. 100.
6 o.m. door E.R. NIEUWBORG: *De distributie*..., p. 46.
7 C. MOEYAERT: *Frans-Vlaamse taaltuin*, in *Ons Erfdeel* 11 (1967), blz. 151.
7 C. MOEYAERT: *Frans-Vlaamse taaltuin*, in *Ons Erfdeel* 11 (1967), blz. 151.
8 J. DE ROOY: *Als-of-dat.* Assen, 1965, blz. 93.
9 J.L. *Pauwels*: '*Les Difficultés*...' vermeldt naast elkaar: *...dat ik morgen met mijn broer naar Antwerpen mag meerijden*, - *dat ik morgen met mijn broer mag meerijden naar Antwerpen*.
10 A.W. DE GROOT: *Structurele Syntaxis*. Den Haag, 1949, blz. 155.
11 Zie daarover *Onze Taal*, 41 (1972), 1-2, p. 4, waar dergelijke konstrukties gekarakteriseerd worden als 'Zweefmolenstijl'.
12 *Syntaktische Daten aus Französisch-Flämischen Tonbandaufnahmen*. Mit 8 Karten, in *Verhandlungen des 2. Internationalen Dialektologenkongresses*, II, Wiesbaden, 1967, blz. 844-855.
13 Zie A. WEIJNEN: *Oude Engels-Nederlandse parallellen*, in *Versl. en Med. Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1965, p. 385-401.

Zin en ingebedde zin
door B. van den Berg

Inbedding van een zin als citaat kan men aantreffen na verba declarandi, bijvoorbeeld: *De Bilt zegt*: *het weer komt morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren*. De ingebedde zin is zonder enigerlei wijziging in structuur, intonatie of accentuatie als lijdend-voorwerpszin in een grotere zin opgenomen. Hij kan echter ook in een 'aangepaste' vorm worden opgenomen: *De Bilt zegt dat het weer morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren komt*. In dit geval is dus de inbedding van de oorspronkelijke zin als zinsdeel (lijdend voorwerp) gepaard gegaan met een transformatie van de (lineaire) vorm.

Wanneer iemand in het weerbericht in de krant gelezen heeft: 'Het weer komt morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren' en dan tegen iemand anders zegt: 'De Bilt zegt dat het weer morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren komt', heeft hij dus een transformatie op de oorspronkelijke zin uitgevoerd, die daarin bestaat dat hij het voegwoord *dat* voor de oorspronkelijke zin geplaatst heeft en de persoonsvorm naar het eind gebracht heeft. De voorplaatsing van een voegwoord en de wijziging van de lineaire volgorde van de oppervlaktestructuur door de verplaatsing van de persoonsvorm naar het einde zijn waarneembare indicatoren van het zinsdeelkarakter dat aan een oorspronkelijk zelfstandige zin gegeven is.

Op grond van het boven gegeven geval lijkt het nu, of men voor de afleiding van een formeel gekenmerkte ingebedde zin uit een onafhankelijke zin als regel kan geven: plaats een voegwoord voor de onafhankelijke zin en verplaats de persoonsvorm naar het einde. Ook al zou deze regel volstrekt juist zijn, dan zou hij nog geen verklaring inhouden waarom en hoe men er in het Nederlands toe gekomen is, een formeel gekenmerkte ingebedde zin met een voegwoord te openen en met een persoonsvorm te besluiten. Wil men daarom liever van een beschrijvingstrucje dan van een verklaring spreken, dan kan ik daar wel begrip voor hebben. Aan de andere kant echter blijkt uit het voorbeeld dat hierboven gegeven is, dat zo'n transformatie door de Nederlandse taalgebruiker geregeld wordt toegepast of kan worden toegepast,

waardoor ze als een generatieve regel uit zijn grammatica mag worden beschouwd. Trucje of geen trucje, als het altijd opging, zou het bruikbaar zijn om buitenlanders te leren formeel gekenmerkte ingebedde Nederlandse zinnen te maken op basis van onafhankelijke zinnen die ze zouden kennen.

Het 'trucje' gaat echter niet voor alle zinnen op. Een onafhankelijke zin van het type *Morgen komt het weer onder invloed van een depressie bij de Azoren* of *Onder invloed van een depressie bij de Azoren komt het weer morgen* kan wel als citaat op *De Bilt zegt* volgen, maar niet met behulp van de hierboven voorgestelde transformatieregel in een formeel gekenmerkte ingebedde zin worden omgezet. Zinnen als: *De Bilt zegt dat morgen het weer onder invloed van een depressie bij de Azoren komt* en *De Bilt zegt dat onder invloed van een depressie bij de Azoren het weer morgen komt*, behelzen een niet-grammaticaal zinsdeel. De voorgestelde transformatieregel ter afleiding van formeel gekenmerkte ingebedde zinnen uit onafhankelijke zinnen schijnt dus alleen bruikbaar als de onafhankelijke zinnen met het grammaticale subject beginnen. Dit is echter inderdaad niet meer dan schijn. Stel dat het weerbericht de zin bevat: 'Er komt morgen een verandering in het weertype'. Deze zin begint niet met het grammaticale subject, maar de transformatieregel gaat wel op: *De Bilt zegt dat er morgen een verandering in het weertype komt*. (Het voegwoord *dat* is ervoor geplaatst en de persoonsvorm is naar het eind gebracht.) Als de onafhankelijke zin de oppervlaktestructuur *Morgen komt er een verandering in het weertype* gehad had, zou inbedding met behulp van de transformatieregel weer niet mogelijk zijn geweest: *De Bilt zegt dat morgen er een verandering in het weertype komt* behelst een ongrammaticaal zinsdeel *dat ... komt*.

We hebben nu twee typen van onafhankelijke zin gevonden waarop de transformatieregel tot ingebedde zin kan worden toegepast. Het ene type begint met het grammaticale subject dat onmiddellijk gevolgd wordt door de persoonsvorm (*Het weer komt morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren*), het andere type begint met het woord *er* dat onmiddellijk gevolgd wordt door de persoonsvorm (*Er komt morgen een verandering in het weertype*).

Als ik me niet vergis, is er nog één type van onafhankelijke zin waarop de transformatieregel ook van toepassing is. Dat is het type zin dat een vraag inhoudt en met de persoonsvorm begint, zoals *Komen de buren ook*? Zonder formeel kenmerk ingebed: *Jan vraagt*: *komen*

de buren ook? Met de formele kenmerken van een voegwoord aan het begin en de persoonsvorm aan het eind: *Jan vraagt of de buren morgen ook komen*.

(Zonder daar verder op in te gaan wijs ik op het secundaire formele kenmerk van de consecutio temporis in de ingebedde zin in het geval van: *Jan vroeg of de buren morgen ook kwamen* tegenover de geciteerde ingebedde zin in: *Jan vroeg*: *komen de buren morgen ook*?).

Als een zin een vraag inhoudt en met een vragend woord begint, dan is ook inbedding zonder en met transformatie mogelijk, maar bij de transformatie is geen voorplaatsing van een voegwoord nodig. Bijvoorbeeld:

a) Jan vraagt: wanneer komen de buren thuis?
b) Jan vraagt wanneer de buren thuis komen.
a) Jan vraagt: wie gaat er vanavond mee?
b) Jan vraagt wie er vanavond mee gaat.

De formele kenmerking van de ingebedde zin bestaat hier slechts in het achteraan plaatsen van de persoonsvorm en we hebben hier dus met een apart geval te maken.

Een zin die met een gebiedende wijs begint, kan wel ongewijzigd ingebed worden (*Hij zei*: *kom eens hier*), maar niet in getransformeerde vorm (*Hij zei dat eens hier kom* is ongrammaticaal).

Er zijn dus vier typen van zin die een transformatie tot een formeel gekenmerkte, ingebedde zin toelaten. Twee daarvan houden een bewering in, en twee daarvan houden een vraag in. Wat hebben deze vier typen zin met elkaar gemeen? Ze hebben alle vier een lineaire oppervlaktestructuur waarvan het begin, d.w.z. de keuze van de eerste leden, niet door de context beïnvloed is. Een zin als *Het weer komt morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren* kan als enige zin optreden of als openingszin van een tekst. Een zin als *Morgen komt het weer onder invloed van een depressie bij de Azoren* begint met een woord dat met een ander woord in de context contrasteert. Een zin als *Onder invloed van een depressie bij de Azoren komt het weer morgen* behelst òf twee leden (*onder ... Azoren* en *morgen*) die met gegevens uit de context contrasteren, òf een herhaald *onder de invloed van een depressie bij de Azoren* en een corrigerend-contrasterend *morgen*. De vragende zinnen *Komen de buren morgen ook*? en *Wanneer komen de buren thuis*? kunnen geen ander begin hebben, in welke context of situatie ze ook voorkomen. Deze vier typen van zinnen, waarvan de keuze van de eerste leden niet

door de context beïnvloed is, zijn door hun betekenisinhoud duidelijk van andere zinnen en van elkaar te onderscheiden. Over de twee hier bedoelde typen van beweringszinnen (1. *Het weer komt morgen onder invloed van een depressie bij de Azoren* en 2. *Er komt morgen een verandering in het weertype*) heb ik elders[1] uiteen gezet dat het eerste type naar de betekenis een onderwerp van gesprek (topic; hier: *het weer*) en een commentaar (comment): hier: *komt ... Azoren*) inhoudt, terwijl het tweede type daarentegen een bericht omtrent de (toekomstige) voltrekking van een proces (hier: het veranderen van het weertype) behelst. De twee naar de vorm verschillende vraagzintypen zijn naar de betekenisinhoud van elkaar te onderscheiden doordat het ene type (*Komen de buren ook*?) met *ja* of *nee* kan worden beantwoord en het andere type (*Wanneer komen de buren thuis*? - *Wie gaat er vanavond mee*?) niet.

De regels betreffende de voorplaatsing van een voegwoord en de eindplaatsing van de persoonsvorm bij de transformatie van een onafhankelijke zin tot een ingebedde zin mogen dus slechts worden toegepast op deze vier zinstypen en kunnen dan, in woorden uitgedrukt, luiden:

1. Plaats een voegwoord voor het eerste lid van de zin als dit lid het grammaticale onderwerp (= topic) of het woord *er* is in een zin die een bewering inhoudt, of de persoonsvorm in een zin die een vraag inhoudt.

2. Verplaats de persoonsvorm naar het einde van de ingebedde zin. Op deze laatste regel moet wel een restrictie toegepast worden. Zo zijn bijvoorbeeld volgorden als *heeft gedaan / gedaan heeft*, *zal komen / komen zal*, *is te verwachten / te verwachten is* beide acceptabel en niet onder regels te brengen. Bovendien kan de persoonsvorm van de ingebedde zin gevolgd worden door een uit de context of situatie bekend en dus anaforisch uitgedrukt gegeven, zoals bijvoorbeeld in: *De Bilt zegt dat er een verandering in het weertype komt morgen* of *Hij vroeg of de buren ook kwamen morgen*, in welke beide zinnen het woord *morgen* zonder accent op lage toon gezegd wordt. Een nader onderzoek zou moeten uitwijzen of er nog meer gevallen zijn, waarin er op de persoonsvorm van de ingebedde zin woorden volgen. Zou dit niet het geval zijn, dan kan regel 2 met een paar eenvoudige restricties worden uitgebreid:

2. Verplaats de persoonsvorm naar het einde van de ingebedde zin behalve a) wanneer deze in combinatie met een deelwoord, infinitief of te + infinitief optreedt, in welk geval de onderlinge volgorde vrij

is, b) wanneer er in de onafhankelijke zin een anaforisch taalgegeven aan het einde stond, in welk geval de persoonsvorm vóór dit anaforische taalgegeven moet worden geplaatst. Het moet, waarde collega Pée, in een land als het uwe niet moeilijk zijn, de bruikbaarheid van boven geformuleerde regels te toetsen in het onderwijs van de Nederlandse taal aan Franstaligen, in wier moedertaal een ingebedde zin volgens enigszins andere regels voortgebracht wordt. Indien ze bruikbaar waren, zouden ze misschien iets kunnen bijdragen tot de verbreiding van de kennis van het Nederlands (zij het ook als tweede taal) waarop zo veel van uw werkzaamheden gericht zijn geweest.

Driebergen, 8 december 1972.

Eindnoten:

1 Ntg. 65 (1972), blz. 475 en 476.

Iets over taalzuivering en taalgebruik
door M. van de Velde

O. Inleiding

Over de algemene vraag welke rol varianten in een taal moeten of (niet) mogen innemen, zijn de meningen onder de taalkundigen sterk verdeeld. Men vergelijke maar de verschillende opvattingen over wat het begrip 'norm' inhoudt/zou moeten inhouden[1].

Wanneer men het probleem konkreet verplaatst naar de lokale, meer bepaald de Zuidnederlandse varianten in het Nederlands, worden de zaken nog heelwat gekompliceerder. Hier wordt immers niet alleen geargumenteerd (met taalkundige, politieke, kulturele en andere argumenten) maar ook, en soms vooral, emotioneel gereageerd.

1. De taal van W. Ruyslinck

1.0. Zonder hier al een standpunt in te nemen tegenover de wenselijkheid van een totaal eenvormig Nederlands en de middelen om dat te bereiken, willen we even de taal onderzoeken van een Vlaming die doelbewust de Noordnederlandse norm nastreeft. Een mooi voorbeeld is hier Ward Ruyslinck. Na een 'Zuidnederlands' debuut heeft deze suksesvolle auteur zich van 'de invloed van grote naturalistische voorbeelden als Streuvels, Buysse en De Pillecyn'[2] losgemaakt en zich ondubbelzinnig op het Noorden gericht, zoals o.a. blijkt uit het feit dat hij het wenselijk vond, uit de tweede druk[3] van *De ontaarde slapers*, die in Nederland verscheen, de Zuidnederlandse 'sporen te verwijderen'[2]. Het leek ons nu interessant na te gaan welke wijzigingen de auteur precies heeft aangebracht.

1.1. De ontaarde slapers

1.1.1. De aangebrachte wijzigingen

Vooraleer we de wijzigingen bespreken moeten we eerst een paar opmerkingen maken:

- Als de auteur wijzigingen aanbracht, betekent dat niet nood-

zakelijk dat hij alleen typische vlamismen, zoals Heidbuchel die ook noemt, verwijderde; sommige ‘fouten’ kunnen bv. ook in ‘minder verzorgde taal’ in het Noorden voorkomen. Een onderscheid werd hier niet gemaakt.

- Verder is het ook onmogelijk uit te maken of alle veranderingen gebeurd zijn met de bedoeling de taal meer aan de Noordnederlandse norm aan te passen; ook andere, bv. stilistische faktoren kunnen hier een rol gespeeld hebben. Dit moet hier echter buiten beschouwing blijven.

1.1.1.1. Spelling

Hier waren slechts een paar verbeteringen noodzakelijk.

- Gebruik van kleine letter i.pl.v. hoofdletter: *Paasweek/paasweek* (14)[4].
- Schrijfwijze van getallen: bv. *twee en veertig/tweeënveertig* (64).
- De zelfstandig gebruikte onbep. telw. die naar personen verwijzen krijgen de korrekte vorm op *-en*: *er waren er vele/velen* (85); *ginder lopen er enkele/enkelen* (86).

1.1.1.2. Morfologie

- Op heelwat plaatsen kreeg het bijv. nw. bij een onzijdig zelfst. nw. dat voorafgegaan is door een bep. lidw. of een aanw. voornw. de uitgang *-e*, wat wel de meest gewone vorm is: *het zwak*, *droezig licht/ het zwakke droezige licht* (15), *dat hinderlijk klepperen/dat hinderlijke klepperen* (58); 1 × komt echter ook na een onbep. lidw. een verkeerde (hyperkorrekte?) vorm met *-e* voor: *een lang haar/een lange haar* (11).

- Bij een superlatief met *het* wordt ook 1 × de uitgang *-e* weggelaten; *het meeste/het meest* (120), hoewel hier beide vormen kunnen voorkomen.

- Het ook algemeen aanvaarde *naar onder* wordt gewijzigd in *naar onderen* (38).

- *De lek* wordt gewijzigd in *het lek* (12), waardoor hier het juiste genus gebruikt wordt.

1.1.1.3. Woorden en uitdrukkingen

De meeste wijzigingen zijn tot deze kategorie te rekenen. We maken een onderscheid tussen die woorden en uitdrukkingen die meestal als

niet-algemeen Nederlands worden beschouwd en andere waarover de meningen verdeeld zijn of die ook korrekt zijn[5].

1.1.1.3.1. Duidelijke gevallen

- Zelfst. nw.: (*onder*)*kleed*/(*onder*)*jurk*[6] (10, 11, 63 e.a.); *loopgracht/loopgraaf* (82); *platbroek/lafbek* (90); *pinhelm/punthelm* (54); *uitkant/buitenkant* (54); *plattekaassmoel/lebbige smoel* (35, 104).
- Bijv. nw.: *kloek/versterkend* (40); *gore*, *(weeë) lucht/verschrikkelijke pestlucht* (54).
- Werkw.: *rechtstaan/zich oprichten* (105); *rechtkomen/opstaan* (86).
- Voorzetsel: *langs/van de gemakkelijke kant* (12); *gerust zijn in/op* (89); *buiten/naar buiten gaan* (37, 90).

1.1.1.3.2. Twijfelgevallen

- Zelfst. nw.: *aanzicht/gezicht* (99): vD: verouderd, K en V: geen opm. - *hovenier/tuinman*, *tuinier* (36 e.a.). vD: Zuidndl. en lit. taal, K: lit. taal, V: geen opm., H: beter: *tuinier*, P: *tuinman - rijf/ hark* (26)[7]: vD, K en V: geen opm., H en P: *hark - melkerij/melkfabriek* (28): vD, H, P: *melkfabriek*, V: geen opm. - *uurregeling/uurrooster* (76): door H en T-B beide afgekeurd; geen van beide in vD en K; *uurrooster* zonder opm. in V.
- Werkw.: *verdergaan/voortgaan* (17): *voortgaan* bij vD, K, V; H keurt *voortgaan* af en vervangt het o.a. door *verder gaan - herbeginnen/opnieuw beginnen* (10): vD: Zuidndl., dichterlijk, K: inz. Zuidndl., door H en P afgekeurd; bij V geen opm.
- Betr. voornw.: *aan dewelke/waaraan* (45): vD: hoge stijl, K: boekentaal, V: weinig gebruikelijk; T-B: verkeerd: H: steeds vermijden; P: hoogstens bijzondere stijl; bij R-S daarentegen behandeld zonder opm.
- Voorzetsel: *langs/door de deur binnenkomen* (37): niet bij vD en V; K: *langs de voordeur het huis verlaten*; H: *door*; P: liever *door*.
- Uitdrukking: *van hoofd tot voeten/van het hoofd tot de voeten monsteren* (38): met lidwoord wel bij vD; H: *van top tot teen*.

1.1.1.3.3. Onnodige en verkeerde wijzigingen

- Zelfst. nw.: *korst/homp* (57); *brandoven/smeltoven* (53); *rimpelingen/rimpels* (17); *kruim*, dat p. 108 blijft staan, wordt p. 109 ver-

vangen door *korst*, wat een andere betekenis geeft; merkwaardig is ook de afkeer (schrik?) die de auteur naar het einde van het werk toe krijgt voor *omgeving* dat hij nochtans p. 56 nog gebruikte: het wordt vervangen door *buurt* (82, 114), *omstreken* (80), *daar ergens* (111), weggelaten (102).
- Bijv. nw.: *wakke/drasse grond* (41).
- Werkw.: *met treurwilgen omzoomde/gezoomde oprit* (33); *uitsnoeien/uitdunnen* (121).
- Uitdrukking: *ge zult uw ogen uitsteken/de vinger in uw eigen oog steken* (94): bij vD: *zich de ogen uitsteken*; het gewijzigde wordt bij H en P afgekeurd.

1.1.1.4. Syntaxis

De vooral Zuidnederlandse maar bij R-S en dV zonder opm. behandelde dubbele werkwoordgroep *komen aangereden* wordt vervangen door *komen aanrijden* (107, 114).

1.1.2. Niet alleen wat gewijzigd werd, heeft natuurlijk belang maar ook wat is blijven staan.

1.1.2.1. Spelling

Buiten een okkasioneel behouden schrijfwijze *twee en twintig* (50) - cfr. 1.1.1.1. - is hier enkel de vorm *barrette* (94) voor *baret*(*te*) te vermelden.

1.1.2.1. Morfologie

Hoewel op een vrij groot aantal plaatsen aan het adjektief bij een door een bep. lidw. of een aanw. vnw. bepaald onzijdig zelfst. nw. de uitgang *-e* toegevoegd werd (cfr. 1.1.1.2.) is dat bijlange niet overal het geval: *het grimmig opgewonden vloeken* (23); *het huidig weer* (61). Volledigheidshalve moet hier echter wel aan toegevoegd worden dat ook in de eerste uitgave reeds meermaals de vorm met *-e* voorkomt: *dit koude luchtvlak* (6); *het zwarte winterse geboomte* (36).

1.1.2.3. Woorden en uitdrukkingen

- Zelfst. nw.: *bloedopdrang* (74); *vuilhoop* (10, 52); het purisme *regenscherm* (9 e.a.) en de ook in de Woordenlijst van de Nederlandse Taal opgenomen *vuilaard* (17) en *vogelschrik* (16); dit laatste dat nu

niet meer door H wordt afgekeurd (wel bv. nog in de vierde druk) staat ook zonder opm. bij V; *hovenier* blijft 1 × staan (39) hoewel (of omdat?) 2 × op dezelfde bladzijde *tuinier* gebruikt wordt.
- Bijv. nw.: het in het Noorden zeldzame *schoon* in de betekenis van *mooi* (37, 43 e.a.).
- Werkw.: *drummen* (22), *krijzelen* (41), *verhelpen aan* (13, 97), *tampen* (13) dat bij V zonder opm. is opgenomen; *rijven* (56) dat als Zuidndl. wordt bestempeld, hoewel *rijf* door sommigen geaksepteerd wordt (cfr. 1.1.1.3.2.)[8]; naast *zei* komt ook vaak *zegde* voor (14, 33 e.a.) dat door H en P verworpen wordt, door K en V daarentegen zonder opm. is opgenomen; *gaan* als hulpwerkwoord om de toekomst uit te drukken (12, 15, 50 e.a.) waarbij P opmerkt dat het onmogelijk is een scherpe grens te trekken tussen het gebruik van *gaan* en dat van *zullen*.
- Bijwoord: *weeral* (11 e.a.) hoewel o.a. op dezelfde bladzijde ook *alweer* voorkomt.
- Betr. voornw.: *dewelke* (71, 110), dat p. 45 gewijzigd werd (cfr. 1.1.1.3.2.).
- Uitdrukking: *het is te zeggen* (36); *op drieeënveertig jaar* (55).

1.1.2.4. Syntaxis

- Het pers. voornw. wordt gebruikt i.pl.v. het wederkerende: *en waardoor ze hem doch ook haarzelf in nog groter opwinding bracht* (86).
- Het wederkerend voornw. wordt gebruikt i.p.v. het bezittelijk voornw.: *hij wiste zich het zweet van het voorhoofd* (107)[9].
- Verkeerd gebruik van *die*: *dezelfde glans als die in het lemmer van het mes glom* (50).
- *Moest* in een voorwaardelijke bijzin (13).
- Woordvolgorde: 1) geen inversie na bijzin: *zo we vooruit geweten hadden ..., we zouden* (31).

2) in de dubbele werkwoordgroep:

a) De onderlinge schikking van de verbale delen in de drieledige werkwoordelijke eindgroep: meestal wordt de in het N. minder gebruikelijke maar in het Z. meest gewone schikking met het volt. deelw. in het midden gebruikt[10]: *zou gekeerd zijn* (20), *diende gewet te worden* (52). Opvallend is ook dat 1 × de sterk dialektisch gekleurde volgorde *horen zeggen had* (106) niet gewijzigd werd.

b) De doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep: ook deze bijna uitsluitend Zuidnederlandse schikking[11] treffen we bij Ruyslinck af en toe aan: *nu ze wilden getuigen zijn* (79), *alsof ze er bepaalde voortekens wilde uit aflezen* (110).

Opvallend is ook dat in het gehele werk aan de *gij*-vorm wordt vastgehouden (met de in het Z. ongewone vormen *ge sliep* (11), *vooraleer ge wegging* (47)).

1.2. Recentere werken

Naar aanleiding van ons onderzoek naar de doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep[12] suggereerde Ruyslinck dat onze konklusies er enigszins anders zouden uitgezien hebben als we proza uit zijn latere periode (na '61) als werkmateriaal gekozen hadden[13]. Daarom hebben we ook, zij het minder indringend, zijn taalgebruik onderzocht in '*Het ledikant van Lady Cant*' (Brussel-Den Haag, 1968) en in '*De Heksenkring*' (Brussel-Den Haag, 1972). Onze algemene indruk is wel dat de woordenschat nog zeer weinig Zuidnederlandse elementen bevat. Zo vinden we in '*Het ledikant van Lady Cant*' niet meer *vogelschrik* en *vuilaard* (cfr. 1.1.2.3.) maar wel *vogelverschrikker* (16) en *vuilik* (53); wel nog: *Wacht jij nog maar even om erbij* (= *bij je grootvader*) *te gaan* (101), *beroep doen op* (105); in '*De Heksenkring*': *'t is te zeggen* (47), *deze die* (130). In beide werken wordt de *jij*-vovm gebruikt, maar wat de syntaxis betreft is er verder niet een zo sterke evolutie naar de Noordnederlandse norm waar te nemen. In '*De Heksenkring*' vinden we ook nog een pers. voornw. i.p.v. een wederkerend: *de moed en de energie om een* '*huis*' *voor hem zelf en zijn gezin te bouwen*; het verkeerd gebruik van *die*: *Het waren dezelfde woorden als die hij gehoord had uit de mond van het gebochelde meisje in zijn droom* (131); geen inversie na bijzin: *Als ik de vrije hand had*, *ik zou ...* (247) - cfr. 1.1.2.4. Vrij weinig wordt ook de Noordnederlandse volgorde in de werkwoordelijke eindgroep gebruikt: *bespaard zou blijven* (Heksenkring, 20). Wel komt vaker de volgorde met het volt. deelw. achteraan voor: *zou worden opgeroepen* (Heksenkring, 47) maar ook de typisch Zuidnederlandse: *zou gebracht worden* (Heksenkring, 12). In beide werken vinden we ook nog af en toe gevallen van doorbreking: *die ze er graag hadden zien voor hangen* (Lady Cant, 91), *dat hem had wakker gemaakt* (Heksenkring, 113)[14].

2. Besluit

2.0. Wanneer wij al deze 'onnauwkeurigheden' die we bij Ruyslinck vonden hier bespraken (en de opsomming was niet exhaustief), was dit geenszins om deze auteur in een negatief daglicht te plaatsen. Wel wilden we nagaan wat er gebeurt als een Vlaming 'foutloos' wil schrijven. En daar menen we toch tot een paar interessante bevindingen gekomen te zijn.

2.1. Wie (een paar) taalzuiveringsboekjes, woordenboeken en spraakkunsten vergelijkt, ontdekt heelwat tegenstrijdigheden (cfr. o.a. 1.1.1.3.2.). Dit kan alleen maar de onzekerheid van de zoekende vergroten en een nog sterker remmende invloed uitoefenen, wat weer niet van aard is om de achterstand van de Vlaming inzake vlot (is niet noodzakelijk gelijk aan korrekt) taalgebruik te helpen overbruggen.

2.2. Het groot aantal als foutief bestempelde woorden, uitdrukkingen en konstrukties doet de taalgebruiker op de duur ook aan de meest vanzelfsprekende dingen twijfelen en leidt gemakkelijk tot een hyperkorrekte en gekunstelde taal (cfr. o.a. 1.1.1.3.3.).

2.3. De 'minder zuivere' syntaxis van Ruyslinck in vergelijking met de woordenschat, vooral in recentere werken (cfr. 1.1.2.4. en 1.2.) is misschien te verklaren door het feit dat syntaktische eigenaardigheden dieper ingeworteld zijn. Ze kan ook een gevolg zijn van het feit dat in de taalzuivering tot nog toe de meeste aandacht werd besteed aan de woordenschat, dus het gevolg van een gebrek aan weten.

Wanneer dit weten ook op het gebied van de woordenschat gebrekkig en onvolledig is, wordt de korrektheid van de taal van anderen gemeten aan een toevallig vergaard aantal weetjes en wordt het taalgebruik dus op een totaal willekeurige basis be- en soms veroordeeld. Dit geldt uiteraard niet alleen voor lokale maar ook voor sociale taalverschillen. Een dergelijke nefaste toestand lijkt ons in zekere mate te bestaan in het onderwijs, waar iedereen zich geroepen voelt om op zijn manier aan taalzuivering te doen. Dat kinderen uit taalarme milieus daarvan het eerste en grootste slachtoffer worden, is normaal; of dat ook zo rechtvaardig is, is een andere zaak, vooral wanneer we rekening houden met de zware gevolgen die daaruit kunnen voortvloeien voor de toekomst van die kinderen[15].

2.4. De huidige situatie, waarin een smetteloos elitair beschaafd

wordt nagestreefd, leidt eerder tot verkramping dan tot een betere taalgebruik[16]. In de plaats van deze onnodig hoge eisen kan volgens ons alleen een eenheid in verscheidenheid, een grotere tolerantie tegenover varianten van om het even welke oorsprong gesteld worden. Varianten moeten enkel dan geweerd worden, wanneer ze de kommunikatie in gevaar brengen, wat wel niet zo dikwijls het geval is. Slechts dan lijkt het ons mogelijk ook bij de Vlamingen tot een ongedwongen, natuurlijk en vlot taalgebruik te komen. De rest is een luxe, die er eventueel achteraf kan bij genomen worden door diegenen die daar behoefte aan voelen.

Eindnoten:

1 Cfr. o.a. P. VON POLENZ, *Sprachnorm*, *Sprachnormung*, *Sprachnormenkritik*, in: *Linguistische Berichte* 17, p. 76-84.
2 L. SCHEER, *Röntgens van Ruyslinck* (Amsterdam-Brussel, 1972) p. 57; reeds eerder in *Dietsche Warande en Belfort* 114 (1969) p. 533.
3 W. RUYSLINCK, *De ontaarde slapers*: eerste druk: Brussel, 1957; tweede druk: Amsterdam-Brussel, 1961 (Salamander Pocket 103).
2 L. SCHEER, *Röntgens van Ruyslinck* (Amsterdam-Brussel, 1972) p. 57; reeds eerder in *Dietsche Warande en Belfort* 114 (1969) p. 533.
4 Eerst wordt aangegeven wat in de eerste druk staat, dan de wijziging. Het cijfer tussen haakjes verwijst naar de bladzijde in de achtste druk (Amsterdam-Brussel, 1972), die wat de taal betreft gelijk is aan de tweede. Mijn dank gaat naar H. Van den Kerchove, die me hielp bij het verzamelen van het materiaal.
5 Als hulpmiddelen werden hier gebruikt: VAN DALE, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal* met een uitvoerig supplement door C. KRUYSKAMP ('s-Gravenhage, 1970[9]; vD); M.J. KOENEN-J. ENDEPOLS, *Verklarend woordenboek der Nederlandse taal* (Groningen, 1966[26]; K); J. VERSCHUEREN, *Modern standaard woordenboek en atlas*, m.m.v. W. PÉE (Antwerpen-Utrecht, 1968[3]; V); H. HEIDBUCHEL, *ABN-woordenboek* (Hasselt, 1970 [8]; H); P.C. PAARDEKOOPER, *ABN-gids* (Antwerpen-Utrecht, 1969[4]; P), R. TALPAERT-P. BUYSE, *Verzorgde schrijftaal* (Heule 1966[5]; T-B); E. RIJPMA-F.G. SCHURINGA, *Nederlandse spraakkunst*, bewerkt door J. VAN BAKEL (Groningen 1968[21]; R-S); C.G.N. DE VOOYS, *Nederlandse spraakkunst*, herzien door M. SCHÖNFELD (Groningen, 1960[5]; dV).
6 *onderjurk* wordt ook 1 × gebruikt in de eerste druk (p. 67).
7 *hark* wordt ook gebruikt in de eerste druk: *rijfde als een hark door zijn haar* (p. 58).
8 Cfr. iets gelijkaardigs in VAN DALE: *het geweer gaf een poef*: zonder opm.; *'t geweer poeft*: Zuidnederlands.
9 Wel wordt algemeen aanvaard dat het wederkerend voornw. kan staan in een uitdrukking met overdrachtelijke betekenis, hoewel H ook *zich het hoofd breken over iets*, dat bij vD staat, vervangt door *zijn hoofd breken*.
10 Cfr. G. DE SCHUTTER, *De dubbele werkwoordgroep in het Nederlands*, in: *Studia Germanica Gandensia VI* (1964) p. 85; G. DE SCHUTTER, *Het Nederlandse werkwoord. Enkele hoofstukken uit de grammatika van de woordgroep met een werkwoord als konstituent* (doktoraal proefschrift, gestencild, Gent, 1972) p. 411-413. J. PAUWELS, *De volgorde van verbogen verbale vormen in het Nederlands*, in *Dietse Studies* (Assen-Kaap-stad-Pretoria, 1965) p. 107 e.v.; J. PAUWELS, *Statistisch onderzoek van de Nederlandse zinsbouw*, in: *De nieuwe taalgids*, *Van Haeringennummer* (1970), p. 94.
11 Cfr. M. VAN DE VELDE, *De doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep in literair proza*, in: *Studia Germanica Gandensia XI* (1969), p. 7-13.

12 Cfr. voetnoot 11.
13 brief van 23.10.70.
14 Merkwaardig in '*De Heksenkring*' is wel dat we van p. 92 tot 122 plots 8 gevallen van doorbreking vinden, hoewel er tevoren bijna geen voorkomen.
15 Cfr. de 'Nabeschouwing' door O. DE WIT, S. SOUTENDIJK en C. VAN CALCAR bij *Die rotschool van u. Brief aan een onderwijzeres door de kinderen van Barbiana*. (Utrecht-Antwerpen 1970) p. 107-165.
16 Cfr. de bijdrage van G. De Schutter in deze bundel.

Semantiek als termkritiek door W. Vandeweghe

> ‘Men mag voor een studie in semantiek geen exacte bewijzen verwachten, ondanks de nauwgezetheid die geëist kan worden. Het “inhoudelijke” immers is alleen maar indirect aantoonbaar, namelijk via de vormen waaraan het uitgedrukt is.’
>
> Droste, *Taal en Betekenis* (1967), p. 14.

0. Vele taalkundigen huiveren ervoor om uitspraken te doen i.v.m. betekenis, omdat hiermee een terrein betreden wordt waarin niet alle gegevens nog observeerbaar, meetbaar, kontroleerbaar of verifieerbaar zijn. Nog groter wordt de huiver, respektievelijk het wantrouwen van velen, als bovendien gehandeld wordt over verbanden tussen taal en ideologie. Aan de andere kant echter kàn studie van de taal zich niet beperken tot studie van de tekens alleen, maar zij moet zich ook buigen over de relatie tussen tekens en betekende (op de weg tussen die twee polen moet ergens de invloed van de ideologie gesitueerd worden), over de betekenis dus.

Betekenis is de relatie die overgedragen wordt via de kommunikatie. Als Droste nu beweert dat ‘taalcommunicatie verloopt volgens een aantal afspraken, regels’[1], dan zal niemand hem daarin tegenspreken. Wat wel kan betwijfeld worden is, of die konventies altijd zo unaniem en zonder tegenspraak geaksepteerd worden. De heersende maatschappijvisie - afgeleid uit de bestaande maatschappijstruktuur waarin een (kleine) groep de andere (grote) groep domineert - kan een stempel drukken op de selektie van de regels.

Onze taal, die als teken*systeem* een weerspiegeling biedt van verhoudingen en relaties in het gebied van de betekenden, bevat een aantal termen die meestal in een kontroversiële kontekst voorkomen. Daaronder noem ik vooral termen die begrippen aanduiden uit de morele of filosofische orde, ‘vrijheid’ bijvoorbeeld. Dan zijn er de termen die op het eerste gezicht neutraal lijken, maar naargelang van de instelling die de taalgebruiker heeft tegenover de maatschappij, met verschillende konnotaties kunnen verbonden worden, ‘arbeid’ bijvoorbeeld. Boven-

dien zijn bepaalde termen uit het taalgebruik soms gewoon een weerspiegeling van de heersende maatschappijvisie, zoals het geval is met ‘werkgever’ bijvoorbeeld.

1. Verschuiving in het vlak van de betekenden.

Een teken (term) kan uiteindelijk verwijzen naar een gegeven uit de realiteit: een voorwerp, een persoon, een situatie, enz. Hierbij moet wel even opgemerkt worden dat als iemand bijvoorbeeld de term ‘tafel’ hanteert, hij hiermee eigenlijk verwijst naar een voorstelling die hijzelf heeft van een konkrete tafel (voorstelling berustend op waarneming), of van de notie ‘tafel’ in het algemeen (voorstelling berustend op herhaalde waarneming en abstrahering van bijkomstige kenmerken). Het uiteindelijke betekende echter is een gegeven uit de realiteit, en over de relatie tussen dit teken en zijn betekende bestaat weinig kontroverse.

De situatie is anders als een teken verwijst naar een begrip van een meer algemene orde, vooral dan uit de morele of filosofische kontekst: het begrip waarnaar de term ‘vrijheid’ verwijst bijvoorbeeld. Dit begrip verwijst niet naar een in de realiteit aanwezig gegeven, maar dient eerder als toetssteen voor realiteitsgegevens. Met deze betekenden zijn meestal een aantal duidelijk waardegeladen konnotaties verbonden: zo wordt ‘vrijheid’ o.m. algemeen met een positieve waardering beladen.

Wat nu vaak gebeurt is dat termen die verwijzen naar betekenden uit de begrippelijke sfeer gekoppeld worden aan betekenden uit de sfeer van de realiteit. Op die manier worden de positieve of negatieve konnotaties op het realiteitsgegeven overgedragen. Door bijvoorbeeld een willekeurig politiek regime het label ‘demokratie’ op te plakken, krijgen de uitspraken over dit regime positieve konnotaties. Door echter het betekende uit de begrippelijke sfeer waarnaar een bepaalde term oorspronkelijk verwees te vervangen door een gegeven uit de realiteit, *beperkt* men het beschrijvende en ordenende karakter van de term. Die beperking wordt door Marcuse ‘funktionalisering’ genoemd[2], en hij ziet die parallel lopen met een inperking van het denken[3].

Ik zal wat tot hiertoe gezegd is met enkele voorbeelden proberen te verduidelijken.

Het heersende taalgebruik in de meeste van onze westerse landen noemt de verkiezingen ‘*demokratisch*’, ze zijn een ‘uiting van de *demokratische* volkswil’. ‘Demokratie’ en ‘demokratisch’ zijn termen die een bepaalde ideële konstruktie van politieke aard aanduiden, binnen

een terminologisch kader waarin bijvoorbeeld ‘tirannie’ of ‘diktatuur’ de tegenpolen vormen. Ze verwijzen naar een toestand waarin het volk effektief over het hemzelf betreffende beleid beschikt, en als konnotaties kunnen bijvoorbeeld genoemd worden: betrokkenheid van ieder individu, volledige doorstroming van de informatie, effektieve en volledige kontrole op eventuele gemandateerden. Stellen we daartegenover gewoon de realiteit van een moderne westerse kieskampagne, met alle knepen van de psychologische propagandavoering bij een publiek dat vaak op heel partiële wijze geïnformeerd is. Dan vervallen al dadelijk een aantal basisvoorwaarden om hier het predikaat ‘demokratisch’ te gebruiken, en toch wordt het gedaan: het oorspronkelijk betekende dat op een abstrakt en transcendent niveau moest gezocht worden, heeft volledig de plaats geruimd voor een betekende dat niets anders is dan de realiteit zoals ze is, ontdaan van de eigenschappen die als konnotaties met het oorspronkelijke betekende verbonden zijn, behalve dan die van de positieve waardering. Op die manier kan de realiteit niet langer in adekwate termen beschreven worden, gezien het terminologische referentiekader gewoon een tautologie van die realiteit geworden is.

Een ander voorbeeld.

Nemen we de term ‘*vrij*’ in een konkreet geval, namelijk daar waar hij als attributieve bepaling wordt gebruikt bij ‘wereld’, ‘initiatief’, aldus uitdrukkingen vormend die vaak genoeg in de mond genomen worden bij de verdediging van het westerse bestel: ‘de Vrije Wereld’, ‘het vrij initiatief’. Met ‘Vrije Wereld’ worden dan de niet-kommunistische geïndustrialiseerde landen aangeduid, of: ‘deel van de wereld waar het privé-eigendom beschermd en privé-initiatief gestimuleerd wordt’. ‘Vrij’ in ‘vrij initiatief’ heeft eveneens een gefunktionaliseerde betekenis gekregen: ‘(initiatief) dat genomen wordt door een enkeling of een groep enkelingen ten bate van zichzelf’. Het is duidelijk wat er gebeurd is: de (oorspronkelijk enkel naar begrippelijke konstrukties verwijzende) term is vastgevroren in de aktuele verschijningsvorm van een bepaalde realiteit.

Verwisseling van betekenden - met fixatie als gevolg - kan voor een individu meer direkte gevolgen hebben als men het termenpaar ‘*normaal*’/‘*abnormaal*’ gaat gebruiken in uitspraken over bepaalde personen. In de begrippelijke orde verwijzen deze termen naar ‘al-of-niet-afwijking van een regel’[4], in het konkrete gebruik wordt tevens een bepaalde regel onder-verstaan: de bestaande maatschappelijke

toestand is de regel, en wie niet aangepast is aan deze orde krijgt al vlug het attribuut 'abnormaal' toegekend[5].

Er zijn meer voorbeelden te noemen - nemen we bijvoorbeeld de term '*socialistisch*' in 'Belgische Socialistische Partij', of '*kristelijk*' in een zin uit een Vlaamse katolieke krant: 'Verwacht wordt dat eerst zal worden gepoogd tussen *kristelijken* en socialisten een nieuw klimaat van vertrouwen tot stand te brengen, ...'[6]. Een partij die o.a. mee de begrotingen goedkeurt voor de defensie van een kapitalistisch land noemt zich toch nog 'socialistisch', en bij 'kristelijk' is de band met de oorspronkelijke levensbeschouwing totaal verloren gegaan[7].

Met de term '*vooruitgang*'[8] duidt men een evolutie aan die zowel milieuvernietiging en het perfektioneren van atoomwapens, als het bouwen van computers en het uitbreiden van de medische kennis omvat. Door dezelfde paradoks wordt trouwens het betekende van de term '*welvaart*smaatschappij' gekenmerkt.

2. Wijziging van de konnotaties.

Het kan gebeuren dat het oorspronkelijke betekende niet zo ingrijpend van de term losgekoppeld en door een ander betekende vervangen wordt, maar dat enkel een aantal konnotaties weggemoffeld en een aantal andere aan het betekende toegevoegd worden. Ik zal me beperken tot het aangeven van een konkreet geval, zoals dat beschreven wordt door M. van Nieuwstadt[9]: het gebruik van de term '*arbeid*' in de taal van het fascisme.

Net als met vele andere termen heeft het fascisme op vrij duidelijke wijze het betekende met zijn konnotaties in een bepaald schema gewrongen. Om dit te verduidelijken moeten we de term projekteren tegenover de fascistische sociaal-ekonomische teorie, die we hier enkel kunnen samenvatten als een teorie die de marxistische sociaal-ekonomische analyse grondig verwerpt, het bestaan van een onoplosbare tegenstelling tussen loonarbeid en kapitaal ontkent, en een orde voorstaat waarbij geen verandering in de eigendomsverhoudingen wordt tot stand gebracht, maar waar een 'neutrale' staat gewoon als regulerende faktor gaat optreden om zo te komen tot een vreedzaam en harmonieus naast-elkaar-leven van de bestaande klassen. De ontkenning van de klassentegenstelling vindt haar weerspiegeling in de wijze waarop het woord 'arbeid' gehanteerd wordt: de materiële, ekonomische aspekten worden verwaarloosd en arbeid wordt geïdealiseerd, wordt een plicht, meer nog, wordt 'den grondslag van ons volksche bestaan'[10]. Deze

opvatting stemt volledig overeen met wat Hitler in zijn rede van 12/8/22 erover dacht[11]: 'Und Arbeit fassen wir auf in unserem germanischen Sinn als Pflichterfüllung für eine Volksgemeinschaft, ...'.

Door op die manier de arbeid te idealiseren - idealisme als tegenwicht voor het marxistische materialisme - slaagde het fascisme er meteen in alle aantijgingen van uitbuiting, produktie van meerwaarde, waarin de marxistische analyse resulteerde, tussen de plooien van het alles bedekkende kleed van het verbalisme te doen vallen. Het 'volk' wordt enkel gezien als een 'volksgemeenschap', dus wat zou men zich druk maken om klassentegenstellingen of uitbuitingsverhoudingen, als die eenvoudig in het niets verzinken tegenover het alles-overstijgende en onvoorwaardelijk positief gewaardeerde 'volks'begrip?

Door deze manipulatie van de betekenis van de termen 'arbeid' en 'volk' slaagt de fascistische fraseologie er moeiteloos in bijvoorbeeld de kontradiktie tussen de loonbevriezingspolitiek in een tijd van stijgende prijzen aan de ene kant, en de gigantische winsten in de wapenindustrie aan de andere kant, in het allesomvattende irrationele kader van de vervulling van een 'plicht' tegenover een 'volksgemeenschap' tot een harmonieuze oplossing te brengen.

3. Gerichte termkeuze.

De ingreep[12] op de betekening[13] kan ook van een andere aard zijn. In plaats van een verschuiving in het veld van de betekenden, kan reeds in het teken zelf een visie op de door het teken aangeduide werkelijkheid ingebouwd zijn, meestal berustend op een bepaald geheel van waarderingen.

Marcus Bakker - lid van de Communistische Partij Nederland - wees erop dat in feite de termen '*werkgever*' en '*werknemer*' een bepaalde kijk op de arbeidsverhoudingen weerspiegelen, en het ten minste even realistisch zou zijn te spreken van 'winstnemer' en 'winstgever'. Dit zou een verschuiving van de waarderingskonnotaties teweeg brengen: de positieve konnotaties van het woord '*geven*' zouden met een andere groep van mensen verbonden worden dan nu het geval is. En voor '*nemen*' vice versa.

Even merkwaardig zijn termen als '*geneesheer*', '*geneeskunde*', die teruggaan op het (door velen als enige mogelijkheid beschouwde) feit dat de medische zorg bij uitstek kuratief is, en dat té weinig wordt gewerkt op faktoren die de ziekte veroorzaken. Een aantal dokters echter gaan de laatste tijd in hun praktijk meer dat laatste aspekt

beklemtonen, en verkiezen dan ook de term ‘gezondheidswerker’; zij proberen meer waar te maken wat men nu met een eufemisme ‘gezondheidszorg’ noemt.

4. Het verschijnsel van de funktionalisering, gekombineerd met dat van de gerichte termkeuze, uit zich nog in een aantal andere eufemismen: ik doel hier op een aantal kombinaties die een element bevatten waarvan de betekenisinhoud drastisch wordt ingeperkt, met behoud van (een aantal van) de oorspronkelijke konnotaties. Op die manier krijgt de volledige uitdrukking een werkelijkheidsverhullende funktie.

Zo wijst bijvoorbeeld het benoemen van arbeiders en patroons in ons sociaal-ekonomisch stelsel als ‘sociale *partners*’ op een betekenisinperking van de term ‘partner’, want van samenwerking op voet van gelijkheid en volstrekte loyauteit kan wegens de arbeidsverdeling in ons sociaal-ekonomisch bestel geen sprake zijn. De vraag in hoeverre ‘*gast*arbeiders’ als echte ‘gasten’ beschouwd en behandeld worden, laat ik aan de lezer over om te beantwoorden. Kan men ‘leningen, (die) aan allerlei voorwaarden zijn verbonden’[14] wel ontwikkelings*hulp*' noemen? En dan die socioloog die ik onlangs het verschijnsel van het irrationele winstbejag van een kleine groep kapitaalbezitters vergoelijkend hoorde aanduiden met de term ‘ekonomische *rationaliteit*’!

5. Semantiek moet zich niet alléén met deze aspekten van de betekenis bezighouden. Dàt ze het echter meer zou doen, lijkt me wel wenselijk.

Eindnoten:

1 F.G. DROSTE, *Taal en Betekenis. Bijdrage in een discussie*. (Brussel, 1967), p. 10.

2 H. MARCUSE, *De een-dimensionale mens. Studies over de ideologie van de hoog-industriële samenleving* (Bussum, 1970, 5e druk), vertaling van H. MARCUSE, *One-Dimensional Man* (London, 1964). Zie in de Nederlandse vertaling vooral pp. 104-140: het (4e) hoofdstuk over ‘Het afsluiten van de wereld van de taal’. Marcuse gaat hier sterk terug op R. BARTHES, *Le degré zéro de l'écriture* (Paris, 1953), waarin ‘écriture’ wordt gedefinieerd als: de taalkundige verschijningsvorm v.e. ideologie.

3 H. MARCUSE, *o.c.* p. 115: ‘de gefunctionaliseerde, ingekorte en uniforme taal is de taal van het eendimensionale denken’.

4 *Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* ('s-Gravenhage, 1970, 9e druk), s.v. ‘normaal’ (p. 1283):
‘1. overeenkomstig de regel, regelmatig, gewoon
2. als norm dienend’.

5 Op deze tendens in onze maatschappij is sterk gewezen door de Londense dokter en psychanalist Laing. De gevallen van abnormaal- of gek-verklaren van politieke en andere dissidenten in het Oostblok halen gemakkelijker onze pers.

6 *De Standaard* 27/11/72.

7 In ‘bewust’ taalgebruik kan dan weer de opzettelijke ‘ont-funktionalisering van een dergelijke gefunktionaliseerde term betekenisvol zijn. Ik citeer uit een artikel in het weekblad *De Nieuwe*, waarin de Amerikaanse terreurbombardementen op Noord-Viëtnam van einde 1972 gehekeld worden: dat men op die manier de tegenpartij tot kapitulatie kan dwingen ‘is de veronderstelling

geweest van al de *kristelijke* (kursivering van mij, W.V.) mogendheden die de jongste eeuw tot terreurmiddelen hun toevlucht namen.' (DN 457, 29/11/72, p. 3).
De schrijver neemt de term met zijn uitgeholde betekenis (kristelijk = waar men officieel *beweert* de principes van het christendom als leidraad te nemen) en doorbreekt meteen dit enge funktionele semantische kader door de term juist in déze kontekst te gebruiken, om de lezer op pijnlijke wijze te herinneren aan de originele betekenisinhoud van de term (kristelijk = handelend overeenkomstig de - o.a. pacifistische - leer van het christendom): het effekt is een kontrastwerking.

8 VAN DALE, p. 2305, s.v. 'vooruitgang': 'het gedurig beter worden met betrekking tot de maatschappelijke toestanden, de beschaving, de economie, de wetenschappen, enz.'.

9 M. VAN NIEUWSTADT, *Van* '*aardgetrouw*' *tot* '*aziatisch*'. *Materiaal voor een taal- en ideologiekritiek van het fascisme*. (Nijmegen, 1971). Dit boek is een eerste publikatie (waarin de lemmata beginnend met de letter 'A' behandeld worden) in het kader van een studie over het specifieke taalgebruik van het Nederlandse fascisme.

10 M. VAN NIEUWSTADT, *o.c.*, p. 86: hij citeert uit een rede van Mussert, een der leiders van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB).

11 Geciteerd door M. VAN NIEUWSTADT, *o.c.*, p. 65.

12 Deze ingreep kan (meer of minder) bewust of onbewust gebeuren. Ik citeer toch even J.W. BLACK en W.E. MOORE, *Speech-Code*, *Meaning*, *and Communication* (McGraw-Hill, 1955), p. 159: 'Since, however, most of our meanings are derived from speakers, books, monographs, or news stories which present the abstractions of interested persons, we must evaluate the possibility of hidden motives.'

13 Betekening: de aktiviteit waarbij een teken met een bepaald betekende uit de (ideële, objektieve, subjektieve, intersubjektieve) realiteit verbonden wordt.

14 Formulering overgenomen van J. UYTTENDAELE, *Tekst en maatschappij*, (*Hagelslag* 1e jg., nr. 6, nov./dec. 1971), p. 217. In dat artikel wordt het hier behandelde onderwerp eveneens aangestipt.

Een vervolg op ‘Het gezin van Paemel’ door A. Van Elslander

Het toneelwerk van C. Buysse is vrij uitgebreid en omvat de volgende gepubliceerde werken, zoveel mogelijk naar hun orde van ontstaan gerangschikt: *De plaatsvervangende Vrederechter*. Satire in één bedrijf, einde 1895 te Gent opgevoerd maar pas in 1930 in druk verschenen[1]; *Driekoningen-avond*. Drama in drie bedrijven, een toneelbewerking van de novelle *De Biezenstekker* (1890), gepubliceerd in 1899[2]; *Maria*. Drama in vijf bedrijven, naar de roman *Het Recht van den Sterkste* (1893), uitgegeven in 1900[3]; *Het Gezin van Paemel*. Drama in vier bedrijven (1902)[4]; *De Landverhuizers*. Dramatische Optocht in drie tafereelen, (1904)[5]; *Se non è vero ...* Tooneelspel in vier bedrijven in samenwerking met A.W.G. van Riemsdijk (1905); *Jan Bron.* Objectief Tooneelspel in vier tafereelen en *Susususususut*!, (1921)[6]; *Een sociale misdaad*. Drama in drie bedrijven, een toneelbewerking van de novelle *De Wraak van Permentier* (1896), werd voor het eerst opgevoerd op 27 november 1904, maar nooit gepubliceerd[7], en dat is ook het geval met *Het Recht*. Tooneelspel (ook Dramatische Schets) in één bedrijf, bewerkt naar de roman *Mea Culpa* (1895), vertoond te Gent op 12 januari 1908[8]. Andere onuitgegeven en vermoedelijk ook nooit opgevoerde toneelstukken van C. Buysse zijn: *Het Geheim van Miss Lansing*, vermoedelijk uit 1889[9]; het niet voltooide *Henri Léautour*. Drame en trois actes, dat uit dezelfde tijd dagtekent als de Franse toneelversie van *De Biezenstekker*: *Le Bâtard* (c. 1897)[10]; *Op Raveschote*. Dwaas spel in drie bedrijven, niet gedateerd, maar in ieder geval uit veel later tijd, en ten slotte *Andere Tijden*, dat we, in tegenstelling tot de vorige onuitgegeven toneelstukken, nergens vermeld vonden, ook niet in de grondige en goed gedocumenteerde studie van P.H.S. van Vreckem over *De Invloed van het Franse Naturalisme in het werk van Cyriel Buysse* (Brussel, 1968). Het laatste is wel enigszins verwonderlijk omdat *Het Gezin Van Paemel* in het hoofdstuk over ‘Buysses naturalistisch Toneel’ aldaar met de nodige uitvoerigheid en met grote waardering wordt besproken en het toch voor de hand lag in verband

hiermee *Andere Tijden* te vermelden, dat als een vervolg op *Het Gezin Van Paemel* is te beschouwen en waarvan twee handschriften, een klad en een netschrift, voorkomen in de Buysse-collectie van het A.M.V.C. te Antwerpen, door Dr. Van Vreckem met zoveel zorg geconsulteerd.

Het Gezin Van Paemel wordt algemeen als het beste toneelwerk van C. Buysse beschouwd. Gekreëerd te Gent op 23 januari 1903 door de Multatuli-Kring in het socialistisch Feestlokaal, sloeg het stuk onmiddellijk in bij het publiek en werd ook door de theaterkritiek gunstig onthaald. Talrijke opvoeringen volgden, te Gent en elders, tot in Nederland toe. De authenticiteit van de uitgebeelde types en toestanden, de meesterlijke wijze waarop de auteur de dialoog hanteert, zijn sterke menselijke en sociale bewogenheid, de schrijnende tragiek van het gebeuren zelf en de ontroerende figuur van vader Van Paemel, de pakkende slotscène, de bezieling ook van de vertolkers - dikwijls eenvoudige liefhebbers, arbeiders en ambachtslieden, maar die hun rollen diep beleefden -, het droeg alles bij tot het blijvende succes van het werk. Het is dan ook begrijpelijk dat Buysse aan een ‘vervolg’ heeft gedacht, vooral toen, na de eerste wereldoorlog, de sociale verhoudingen op het Vlaamse platteland de grondige wijzigingen ondergingen die de thematiek uitmaken van romans als *Uleken* uit 1926 en van *De Schandpaal* uit 1928. Ik meen dan ook dat *Andere Tijden*, waarin eveneens die tegenstelling tussen ‘oud’ en ‘jong’ wordt uitgebeeld, omtrent diezelfde jaren zal ontstaan zijn. Verder kan bij de auteur van *Het Gezin Van Paemel* het verlangen hebben meegespeeld om a.h.w. de tragische ondergang van vader Van Paemel en het onrecht dat hem en zijn familie was aangedaan, te ‘wreken’ in een nieuwe confrontatie waarbij de wereld van het Kasteel thans de verliezende partij zou zijn. Dat dit wel degelijk zijn bedoeling is geweest, blijkt overigens uit de woorden waarmee het stuk besloten wordt: ‘'t Gezin Van Paemel is gewroken!’.

Het toneelstuk *Andere Tijden* is zeker geen meesterwerk. Het bezit ongetwijfeld dramatische kwaliteiten maar de vraag of het nog een modern toneelpubliek zou kunnen boeien, durf ik hier voorlopig niet beantwoorden. Wel meen ik dat de overigens niet zo omvangrijke tekst verdient in zijn geheel te worden uitgegeven. In afwachting dat dit gebeurt, laat ik hier, bij wijze van voorproef, een beknopte inhoud van het stuk volgen. Het verheugt mij die te kunnen brengen in een huldealbum dat aan een kenner en een bewonderaar van het werk van Buysse wordt aangeboden.

Zoals bekend heeft C. Buysse de handeling van *Het Gezin Van*

Paemel ‘in een dorp van Vlaanderen op het einde van de XIXe eeuw’ gesitueerd. *Andere Tijden* speelt enkele jaren na de eerste wereldoorlog, maar blijkbaar nog voor het uitbreken van de economische crisis van de jaren dertig, dus ongeveer een kwarteeuw later. Er is inmiddels een nieuwe generatie opgegroeid, hier vertegenwoordigd door Susi de Villermont de Wilde en Franklin Van Paemel, respectievelijk de drie-entwintigjarige dochter van de jonge baron - Monsieur Maurice uit *Het Gezin Van Paemel* - en de dertigjarige zoon van Kamiel Van Paemel, die deserteerde om niet op de stakers, waaronder zich zijn broer Edmond bevond, te moeten schieten en die toen naar Amerika de wijk nam. Franklin Van Paemel nu is aldaar geboren en, zoals zijn voornaam laat vermoeden, een echte Amerikaan geworden, hoewel hij, evenals zijn vader, de Belgische nationaliteit heeft behouden. Tijdens de eerste wereldoorlog was hij dan ook aan het Belgisch front en wel als piloot. Daar heeft hij - en dat klinkt wel enigszins onwaarschijnlijk - het correcte Nederlands geleerd dat hij heel het stuk door spreekt, want Frans kent hij niet of nauwelijks. Wanneer hij dan als ‘hoofdagent voor een tiental landen in Europa van een groote Amerikaansche automobiel-fabriek’ met de familie de Villermont de Wilde in contact komt, ziet deze zich verplicht met hem Nederlands te spreken wat een nog komischer effect heeft dan het gebrekkige dialect in *Het Gezin Van Paemel*. Deze omstandigheid bemoeilijkt wel enigszins het contact tussen de jonge Van Paemel en de oudere vertegenwoordigers van de aristocratische familie. Franklin zal echter onmiddellijk aansluiting vinden bij Susi, die vlot Nederlands spreekt, er nieuwe ideeën op nahoudt - ‘Het oude is dood! En avant met het nieuwe! ... Ik voel mij zelfstandig. Ik voel modern!’ - en zich helemaal losgemaakt heeft van de vooroordelen van haar kaste. In tegenstelling tot *Het Gezin Van Paemel* wordt in *Andere Tijden*, afgezien van een ‘intermezzo’ dat Buysse later heeft ingevoegd, geen dialect gesproken, wel korrekt en gebrekkig Nederlands en verder ook Frans. Buysse heeft, zo doende, de sociale minderwaardigheid van de vertegenwoordiger van de Van Paemels tegenover de inwoners van het kasteel opgeheven. Zij zijn het nu die - hoezeer ook tegen hun zin - een speciale inspanning leveren om Nederlands te spreken, want zij hebben Franklin Van Paemel nodig. De tijden zijn veranderd. De familie is verarmd - de boerenbevolking kan niet meer uitgebuit worden als vroeger - en de jonge baron ziet zich verplicht naar een winstgevende betrekking uit te zien; hij hoopt dat hij door Franklin als agent van diens Amerikaanse firma zal worden aanvaard ...

Bij het begin van het eerste bedrijf bevinden we ons in de ‘huiskamer’ van het kasteel. De hele familie is er bijeen: de oude baron (70 j.) en barones (65 j.), de jonge baron (45 j.) en barones (40 j.), hun dochter Susi, die afwijzend staat tegenover de avances van de aristocraat Arnold (30 j.), neef van de familie. Ze verwachten het bezoek van Franklin Van Paemel, de kleinzoon van hun vroegere pachter. De ‘moderne’ onderwijzer Veermans (40 j.) zorgde voor dit contact en probeert nog even het Nederlands van de kasteelbewoners bij te werken, die zich daarbij eerder onwennig gedragen en zelfs, vooral de jonge baron en neef Arnold, sarcastische opmerkingen ten beste geven, terwijl de oude baron lucht geeft aan zijn ergernis. Daar verschijnt Franklin Van Paemel en wordt door onderwijzer Veermans aan de aanwezigen voorgesteld. Er ontspint zich een dialoog in de beste Buysse-traditie. Susi blijkt door de sportieve verschijning van deze Peter Townsend avant la lettre bijzonder aangetrokken. Wanneer Franklin op het punt staat te vertrekken komt pachter Van Gele (50 j.) naar oud gebruik aan de baron zijn toestemming vragen om met zijn zesenveertigjarige verloofde Seelevie te huwen. Buysse heeft het koddig tafereeltje later ingeschoven en we zouden het zeker niet willen missen - de tegenstelling tussen ‘oud’ en ‘jong’ wordt er verder in geïllustreerd en het onvervalste dialect dat door Van Gele en Seelevie gesproken wordt brengt kleur en afwisseling - maar daardoor ontstond een zekere discrepantie tussen het eerste en de twee volgende bedrijven, althans wat hun omvang betreft. Van Gele en Seelevie zijn helemaal niet ‘met hun tijd meegegaan’ en vallen dan ook zeer in de smaak van de oude baron. Seelevie blijkt dan nog een ver familielid van Franklin te zijn, zodat ook hij in het gesprek wordt betrokken en oude herinneringen worden opgehaald. Van Gele en Seelevie vertrekken. Ook Franklin neemt afscheid en wordt door onderwijzer Veermans uitgeleide gedaan. Voor deze terug is wisselt de familie nog even haar indrukken over Franklin uit. Dan wordt de les Nederlands voortgezet.

Het tweede bedrijf is vrij kort. Susi en Franklin bevinden zich in een andere kamer van het kasteel die als bureau is ingericht. Franklin moet vertrekken: hij dient nog enkele Oosteuropese landen te bezoeken en zal wel drie maanden wegblijven. Het gesprek tussen Franklin en Susi wordt ten dele door Arnold afgeluisterd. De jonge mensen bekennen elkaar hun liefde en als het tussen hen tot een omhelzing komt, worden ze plots door de vader van Susi en Arnold verrast. De rest van de familie wordt er bij gehaald. Franklin is zeer onder de indruk maar als de oude baron hem op zijn afkomst wijst dient hij hem flink van repliek:

> Ik ben op de hoogte, mijnheeren. Ik ken de geschiedenis, de droevige geschiedenis mijner familie, van vader tot zoon, op uw goed. Ik weet hoe mijn vader, en zijn broers en zusters; hoe mijn grootvader en mijn overgrootvader daar hun leven lang als slaven gezwoegd en gebeuld hebben om u en de uwen rijk te maken; ik weet dat gij, meneer Maurice, op een jachtpartij, een oom van mij een been hebt afgeschoten, wat u de som van twintig frank, ja, van twintig frank, als vergoeding heeft gekost; en ik weet ook waarom mijn vader naar Amerika gevlucht is, liever dan op zijn eigen broeder, den opstandeling, te schieten. Ik weet alles, àlles; ik ken mijn familiegeschiedenis zoo goed als gij de uwe, en, die kennende, durf ik mijn gezicht wel naast het uwe laten zien.

Er is echter meer, als piloot had hij destijds de opdracht gekregen het kasteel van de familie de Villermont de Wilde te bombarderen. Daar was namelijk een Duitse staf ingekwartierd, waarmee de familie ‘op een voet van uitstekende verstandhouding verkeerde’. ‘Ik ben op 't punt geweest dit domein hier te vernietigen’ aldus Franklin, ‘Ik dacht, wat kunnen de bewoners van dat Kasteel mij schelen, die hun leven lang mijn arme familie mishandeld en uitgeperst hebben! ... Ik heb het toch niet willen doen. Waarom weet ik zelf niet’. Tijdens deze hele scène heeft Susi zich resoluut aan de zijde van Franklin geschaard en tot ontsteltenis en woede van haar familie verklaard de vrouw van Franklin te zullen worden. Nu hij moet vertrekken, zal ze op hem wachten tot hij terug is.

Het derde en laatste bedrijf is nog korter uitgevallen dan het vorige. Franklin, die zijn Europese reis achter de rug heeft, bevindt zich met onderwijzer Veermans in ‘een boschlaan, bij avond’, blijkbaar in de buurt van het kasteel. De wagen van Franklin is ‘vaag zichtbaar onder de boomen’. Susi komt op. Ze is van huis gevlucht en wil met Franklin mee naar Amerika. Daar verschijnt ook haar moeder, de jonge barones, die Franklin smeekt haar dochter ertoe te bewegen naar het kasteel terug te keren. Nu komt ook de vader opdagen, ‘met gemikten revolver’. Hij kan daar Franklin geen schrik mee aanjagen maar toch zet deze er Susi toe aan bij haar familie te blijven. Hij zal dan over enkele maanden terugkomen.

Het slot komt dan eerder abrupt en heeft naar mijn gevoel iets onbevredigends. Heeft de auteur dat ook zo gevoeld en is dat de reden waarom hij het stuk niet heeft gepubliceerd? De lezer oordele zelf:

> *Veermans*. (*van achter de auto komend*) God! Wat 'n scène! Ik sta ervan te beven.
>
> *Franklin*. Ik ben op, uitgeput; ik kan niet meer!

Veermans. Ga even rusten in de auto. (*Leidt hem wankelend naar den wagen*).

Franklin. Wat moet ik nu doen? Ik ben radeloos... radeloos! (*Houdt beide handen vóór zijn aangezicht en snikt*.) *Geruisch achter de schermen en Susi wild weer op*.

Franklin (*met een gil*) Susi!... Wat is er?

Susi (*angstig; schor.*) Franklin!... Franklin!... Ik kan niet. Dood mij liever! Ik ben weer gevlucht! Neem mij mee of ik spring in den vijver!

Franklin (*als waanzinnig gillend*.) Susi!...

Hij springt naar haar toe, *tilt haar op en draagt haar in de auto die met hen wegrijdt*.

Veermans (*grijpt naar het valiesje*, *dat Susi heeft laten staan. Rent de auto achterna*.) Meneer Franklin!... 't Valiesken! (*Komt terug op den voorgrond. Langzaam*, *met eenigszins plechtige stem*) 't Gezin Van Paemel is gewroken![11]

Eindnoten:

1 *Het Gezin Van Paemel. Driekoningenavond - Susususususut*! *De plaatsvervangende Vrederechter*, Vier Tooneelstukken, Gent, 1930, pp. 179-235; ook opgenomen in *Tweede Cyriel Buysse Omnibus*, Brussel, 1967, pp. 247-280.

2 *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 5e jg. (1899), d. 2, pp. 1-48; later opgenomen in *Het Gezin Van Paemel* enz., pp. 87-149 en in *Vierde Cyriel Buysse Omnibus*, Brussel, 1970, pp. 223-263.

3 *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 6e jg. (1900), d. 2, pp. 328-371.

4 *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, 8e jg. (1902), d. 1, pp. 64-91, 179-202; het jaar daarop als toneelbrochure verschenen en later opgenomen in *Het Gezin Van Paemel* enz., pp. 7-85 en in *Tweede Cyriel Buysse Omnibus*, Brussel, 1967, pp. 167-212.

5 *Groot Nederland*, 2e jg. (1904), d. 2, pp. 249-285.

6 *Groot Nederland*, 19e jg. (1921), d. 1, pp. 237-267 (Jan Bron); d. 2, pp. 441-455 (Susususususut); ook in *Het Gezin Van Paemel* enz., pp. 151-177 en in *Vierde Cyriel Buysse Omnibus*, pp. 265-280.

7 R. ROEMANS, *Kritische bibliographie van Cyriel Buysse*..., Kortrijk, 1931, p. 28 en P.H.S. VAN VRECKEM, *De Invloed van het Franse Naturalisme in het werk van Cyriel Buysse*, Brussel, 1968, p. 218.

8 R. ROEMANS, *a.w.*, pp. 27-28 en P.H.S. VAN VRECKEM, *a.w.*, p. 218.

9 A. VAN ELSLANDER, *Cyriel Buysse. Uit zijn Leven en zijn Werk*, d. 1, Antwerpen, 1960, p. 37.

10 P.H.S. VAN VRECKEM, *a.w.*, pp. 160-163.

11 P.H.S. VAN VRECKEM, *a.w.*, p. 219.

Nederlands uit de pen van Zuidnederlanders door G.A. Van Es

Wanneer ik deze titel plaats boven het opstel, dat ik schrijven ga ter ere van mijn zeventigjarige collega Willem Pée, stel ik voorop, dat ik mij niet wil mengen in de strijd over de vraag, of de Zuidnederlanders in België de Noordnederlandse taal al of niet integraal moeten overnemen. Ik aanvaard eenvoudig de werkelijkheid, dat het Nederlands door de regering als officiële taal naast het Frans is erkend, dat het op de scholen wordt geleerd, dat het in vele Vlaamse dagbladen en tijdschriften wordt geschreven, dat het door Vlaamse taalkundigen algemeen wordt gepropageerd en dat vele deskundigen over het gebruik ervan een waakzaam oog laten gaan. Ik voel veel voor het standpunt van hen die beweren, dat de Vlaming het algemene Nederlands op historische gronden ook als zijn eigen cultuurtaal kan beschouwen, ook al heeft zich dan op een zeer belangrijk keerpunt in de geschiedenis der Nederlanders een ingrijpende scheiding in het cultuurleven en daarmee in de taalontwikkeling tussen Noord en Zuid voorgedaan. Is de politieke en nationale hereniging indertijd mislukt, een culturele hereniging via een gemeenschappelijk taalgebruik lijkt thans in gang te zijn gezet. Voor die gang van zaken hoeft de vrijheid van de Zuidnederlander bij het hanteren van de Nederlandse taal voor zijn doeleinden van cultuur, voor litteratuur en wetenschap, voor journalistiek en politiek, en voor ambtelijke toepassingen, geen twistpunt te zijn. Minder belangrijk is daarbij de vanzelfsprekende omstandigheid dat Noordnederlanders in Amsterdam of in welke andere plaats ook typisch ‘vlaamse’ woorden en uitdrukkingen niet blijken te kennen of te begrijpen en daarom allerminst geneigd zijn ze in eigen dagelijks taalgebruik over te nemen, ook al zijn ze eventueel officieel in het zogenaamde groene boekje opgenomen. De taalkundigen moeten zich, dunkt me, langzamerhand terugtrekken uit het emotionele en vaak wat chauvinistisch getinte gediscussieer over zulke bijkomstigheden. Voor hen zijn er heel wat belangrijker themata aan te wijzen bij het wetenschappelijk onderzoek van het huidige taalgebeuren in Noord- en vooral in Zuidnederland. Niet wat er volgens bepaalde normen moet gebeuren,

is voor de objectieve, wetenschappelijke taalwaarnemer van belang, maar wat er in de taalrealiteit van de individuele sprekers en schrijvers gebeurt vanaf het moment, dat zij bewust en opzettelijk de zogenaamde algemene cultuurtaal, die het Nederlands genoemd wordt, gaan aanwenden voor de schriftelijke en de mondelinge uitdrukking van hun gevoelens, gedachten en verbeeldingen. Dat is in beginsel hetzelfde probleem als zich voordoet bij iedere taalgebruiker, in het Zuiden en in het Noorden, die een meer of minder sterke binding heeft aan het taalmilieu van de plaats of de streek van zijn herkomst, jeugd en woning, m.a.w. het probleem van de zogenaamde tweetalige mens, waarover Nuytens indertijd zijn boeiende boek heeft geschreven, ten aanzien van degenen die van uit Saksische streken deel gaan nemen aan de algemene Nederlandse cultuur. Dat geldt in Nederland evenzeer voor de Limburger en de Brabander, de Fries en de Groninger. Voor de Zuidnederlanders, met hun verscheidenheid in plaats- en streektalen, zijn de moeilijkheden in het tegenwoordig stadium van taalontwikkeling echter bijzonder groot. Ten eerste doordat, met alle ver in het verleden terugliggende verwantschap in structuur, de afstand tussen de tegenwoordige Nederlandse cultuurtaal en de Zuidnederlandse dialektische omgangstalen onmiskenbaar groot is geworden. Ten tweede doordat het algemene Nederlands, zoals dat in Nederland ook als beschaafde omgangstaal wordt gehanteerd, voor zover ik zien kan, in België nog maar in beperkte mate als dagelijkse omgangstaal wordt aangewend. In Noordnederland zijn er drie taalsferen die op elkaar inwerken: de streektaal, de beschaafde omgangstaal en de geschreven en daardoor gestileerde cultuurtaal. De vrijere omgangstaal staat als het ware bemiddelend tussen beide uitersten in. Ze past zich soepel aan bij de streektaalgewoonten, in uitspraak, woordenkeus en zinswending. Men heeft zelfs, en tot op zekere hoogte terecht, beweerd, dat er eigenlijk strikt genomen geen algemene, althans geen homogene en daarom niet in alle opzichten normatieve Nederlandse omgangstaal bestaat, aangezien het gesproken Nederlands, ook in de mond van wat men beschaafde sprekers pleegt te noemen, kameleonachtig de kleur van de omgeving aanneemt. Maar ze werkt daardoor tevens remmend én verzachtend op de tegenstellingen, ze maakt de overgang gemakkelijker van het dialekt naar de cultuurtaal. Waar nu in België de intermediaire invloed van de genuanceerde Nederlandse omgangstaal zich nog slechts in geringe mate kan laten gelden, komen de streektalen en de geschreven cultuurtaal veel scherper tegenover elkaar te staan. De spanningen tussen beide worden in het taalbewustzijn van de individuele taalgebruikers heviger dan

normaliter in Nederland. De overgang is abrupter en bewerkt een sterkere onzekerheid omtrent de juistheid van het taalgebruik, met name bij hen die bewust de algemene Nederlandse cultuurtaal zo zuiver mogelijk willen toepassen. Of, en dat is een andere belangrijke kant van de zaak: onwillekeurig dringen eigenaardigheden van de streektaal zich onweerstaanbaar op bij de hantering van de cultuurtaal. De natuur verloochent zich niet: de Zuidnederlander is zich gewoonlijk niet bewust dat hij in zijn Nederlandse taalgebruik vormen, woorden, wendingen invlecht, die men in het Noorden als vlamingismen zou willen brandmerken. De onzekerheid omtrent het juiste Nederlandse idioom kan zich echter nog op een andere wijze verraden. Meermalen stuiten wij bij Zuidnederlandse schrijvers op gebruikswijzen van woorden en wendingen die wij naar hun betekenis wel begrijpen, maar die ons toch voorkomen als afwijkingen van onze eigen taalgewoonten. Bij nader onderzoek blijken het in sommige gevallen archaïsmen te zijn: gebruikswijzen die wel in het grote woordenboek van de Nederlandse taal verantwoord zijn omdat ze nog gangbaar waren in de negentiende eeuw of in oudere taalstadia, maar die nu door geen Nederlander meer in de mond worden genomen. Voor zover die in onze oren verouderde toepassingen van op zichzelf verstaanbare termen niet verankerd zijn in de streektaal van de schrijver, kan men ze voor een deel verklaren als automatische, maar idiomatisch onzuivere toepassingen van vormen die men op school heeft geleerd of uit de lectuur van oudere litteratuur in zich heeft opgenomen. En tenslotte blijft er altijd nog de mogelijkheid van het spontane, vernieuwende taalgebruik van de creatieve schrijver, die oude vormen hernieuwt en nieuwe varianten vindt op bestaande en algemeen gangbare gebruikswijzen van woorden en uitdrukkingen. Men moet mij goed begrijpen: deze onderscheiding van mogelijkheden bij de beoordeling van wat men in het Noorden als afwijkingen van het eigen taalgevoel ervaart, heeft geen enkele discriminerende bedoeling van schoolmeesterachtige aard. Wat mij interesseert, is het boeiende taalkundige proces dat op grote schaal plaats vindt, sinds de Nederlandstaligen in België de algemene Nederlandse cultuurtaal hanteren in de dagelijkse omgang en in geschriften, in couranten, tijdschriften, wetenschappelijke publicaties, letterkundige produkten en in ambtelijke stukken. Dat proces verdient tijdig wetenschappelijke waarneming en analyse, niet om te zuiveren en te verbeteren, maar alleen om de aard, de oorzaken en de gevolgen van dit taalkundig gebeuren vast te stellen. De vragen die zich voordoen zijn o.a.: wat gebeurt er in de taal der enkelingen, wat zijn de gevolgen voor de algemene Nederlandse taal,

welke veranderingen vinden daarin plaats, tijdelijk of definitief, en wat moet de taalkundige daarvan opnemen in zijn beschrijvende of normaliserende grammatica of syntaxis van het huidige Nederlands? Dat zich bij de analyse, de beoordeling en de verklaring van de afzonderlijke gevallen op semantisch, idiomatisch en syntactisch gebied allerlei problemen voordoen, moge blijken uit de demonstratie van een aantal voorbeelden uit een Zuidnederlands dagblad en een tijdschrift. Om alle schijn van kritiek te vermijden, verzwijg ik de namen van persorganen en auteurs.

Een artikel over de ontwikkeling van de 'missie' (zending) begint met deze zin: 'Van 9 tot 12 november *greep* te Lyon het internationaal missie-kongres plaats, gepland en georganiseerd door de Pauselijke Missiewerken'. Nu is 'plaatsgrijpen' een algemeen Nederlandse verbale woordverbinding maar voor het taalgevoel van de Noorderling kan daarvan het subject niet het substantief 'congres' zijn, wel bijvoorbeeld 'proces' of 'verandering', in het algemeen namelijk een substantief dat iets aanduidt, wat uit zichzelf gebeurt, wat wijst op een natuurlijke ontwikkeling. Maar het substantief *congres* suggereert een organisatie door personen. Vandaar dat zo'n samenkomst wel kan *plaatsvinden* maar niet kan *plaatsgrijpen*. De vraag is nu, of de Zuidnederlandse schrijver die twee werkwoorden heeft verward, dan wel of hij het gewraakte werkwoord gebruikt overeenkomstig het idioom van zijn streektaal. Even verder lezen we in dezelfde tekst: '*Onder impuls van* kardinaal van Rossum *besliste* Paus Pius XI het *langs* Pauline Jaricot opgerichte Genootschap van de *Voortplanting* van het Geloof *naar Rome over te brengen*.' Op vier plaatsen wijkt deze zin af van het Nederlandse taalgebruik: de woorden zijn wel bekend, maar de toepassing in de syntactische structuren is ongebruikelijk. Uiteraard komt de naam van het genoemde genootschap taalkundig niet voor rekening van de journalist. Niettemin mag ter zijde worden opgemerkt, dat 'voortplanting van het geloof' idiomatisch in Nederland niet gangbaar is naast bijvoorbeeld 'verbreiding van het geloof'. In welk semantisch facet dat zit, laat ik nu maar in het midden. Wel voor rekening van de auteur komt de naar het frans riekende voorzetselbepaling 'onder impuls van' (par l'impulsion de). Bepaald een inbreuk op de syntactische structuurmogelijkheden van het Noordnederlands maakt de combinatie van *beslissen* met een *infinitiefconstructie* (over te brengen) in plaats van *besluiten*. En heel vreemd, zo niet onbegrijpelijk voor een Noordnederlandse lezer is hier het gebruik van het voorzetsel *langs*. Uit de context is op te maken dat Pauline niet de oprichtster is van

het genootschap; wel wordt ze ‘de grote voorloper, bezieler en ontwerper’ genoemd. Ze heeft dus met de oprichting niet rechtstreeks, maar zijdelings te maken; vandaar wellicht dit voorzetsel *langs*, dat hier niet zonder meer met een Nederlands woord is te vertalen. Kortheidshalve citeer ik nu nog uit dezelfde tekst enkele voorbeelden van idiomatische verschillen met het Noordnederlands: *Vlug* nam de beweging een internationale *uitbreiding*. - Het Jansenisme, de filozofie van de ‘Aufklärung’ die *een diskrediet wierp op de missie*. - Maar ook werden de *missies* door de koningen en kapitaalkrachtige *elites* niet meer gesteund. - 350 afgevaardigden hebben er geluisterd naar eminente *verantwoordelijken* uit de missiewereld. - Wat de metodiek betrof, werd voorgesteld de reeds bestaande *werking* van Pauline Jaricot met haar *kernwerking* in groepen van 10 en 100, de wekelijkse *kotisatie*, geregeld gebed en offer in de nieuwe organisatie te integreren.

De beperking in omvang, die mij bij het samenstellen van dit artikel is opgelegd, laat niet toe dat ik dieper inga op de achtergronden van zulke eigenaardigheden in het woordgebruik. Slechts kan ik nog even op twee belangrijke facetten van het bedoelde taalkundige mengproces de vinger leggen. Dat een Zuidnederlandse schrijver bij het hanteren van de algemeen Nederlandse cultuurtaal onbewust allerlei dialectische idiomatismen uit zijn pen laat vloeien, is zoals reeds gezegd te begrijpen uit zijn binding aan de van kindsbeen eigen streektaal. De onweerstaanbare kracht van dit taaleigen is het meest frappant te demonstreren aan een recent artikel uit een Antwerps tijdschrift, waarin een journalist verslag doet van zijn bezoek aan de ‘kabouterwereld’ in Amsterdam. Niet alleen komen in zijn beschrijvende en omlijstende tekst vele Zuidnederlandismen voor, die ik hier ter zijde schuif, maar herhaaldelijk legt hij ook de geïnterviewde Amsterdammers woorden en verbindingen in de mond, die bepaald strijdig zijn met hun Noordnederlands taalgebruik. Zonder commentaar cursiveer ik de woorden en passages die de ingevoerde sprekers nooit zó gezegd kunnen hebben; hier en daar is de bedoeling voor een Nederlander zelfs onduidelijk: Wie een woning zoekt *passeert best langs* Actie-70. - Binnenkort zullen zij wellicht nog grotere ogen opzetten, wanneer de kabouters *met vijf hun verschijning doen* in de Amsterdamse gemeenteraad. - Je zult er *je ogen opentrekken*, belooft hij. - Verleden dinsdag *schoten ze plots in gang*. - Het werk dat hij uitvoerde is *er hoop en al* honderd waard. - Wijken worden gesloopt ... De bewoners *kunnen* maar zien dat *ze hun plan trekken in de buitenwijken*. - De metro zal wel zorgen dat ze tijdig op het werk *toekomen*. - De *afbrekers* maakten rechtsomkeer naar

huis; ze hadden *maar pas de rug gekeerd* of wij waren daar. - De politie *duwde ons wat anders in de nek*: wij hadden de *afbrekers* met geweld *buitengezet*. Waarop één van hen, een man *lijk een donderse kleerkast* hen vriendelijk vertelde, dat ze uit eigen beweging naar huis waren gegaan. - Een gezin met een tweejarig kindje, een baby van elf maand en een zeventigjarige tante *vlogen eveneens op straat*. - Ze namen onmiddellijk hun intrek in dit huis om te verhinderen dat het werd gesloopt en het gezin *er nooit meer zou kunnen naar wederkeren*. - Maar *van zodra* ze openlijk tegen ons *in het harnas springen*, krijgen ze, zowel linksen als rechtsen, op hun donder. - Zeg jongens, *gaan jullie nu eens eindelijk zeggen* wat jullie *van zins* zijn in de gemeenteraad, in plaats van te zwammen over bijkomstigheden? - *Ge* hebt afgevaardigden gewild in de gemeenteraden, nu hebt *ge* er zeventien. - Ze *moeten* ons maar even opbellen en wij sturen gratis een loodgieter. - Onze dienst voor *ouderlingen* (= ouden van dagen), de gepensioneerden, draait momenteel op volle toeren. - Wij hadden er *mooi* genoeg van steeds maar *omhalingen* (= geldinzamelingen) te moeten doen voor het herstel van de oude kerk. - We kregen daar *ferm* genoeg van en besloten *komaf te maken* met een eigen postdienst. - De ouders die hun kinderen *naar hier* sturen. - De officiële instanties kunnen *ja en neen met ons over de baan*. Zelfs lardeert de journalist enkele citaten uit het 'staatsblad van Oranje Vrijstaat' met zijn idiomatismen: oprichting van *kinderkribben* (= crêches) en anti-autoritaire scholen. - opsporing van de drijfveren bij misdaden, ten einde de bestaande rechtspraak *terug op punt te stellen*.

Men kan zulke frustraties van het Noordnederlandse taalgebruik wellicht afkeurenswaardig vinden, uit het oogpunt van taalwaarneming zijn ze er niet minder interessant om. Men kan de kwestie namelijk nog van een andere kant bezien, door de vraag te stellen in hoeverre zulke eigenaardigheden van Zuidnederlandse streektalen via de gestileerde taal van Vlaamse schrijvers in boeken, kranten en tijdschriften ingang kunnen of zullen vinden in het taalgebruik van Noordnederlanders. Voor een deel zal dit afhangen van de frequentie waarmee de Noordnederlanders zulke taalvormen onder ogen krijgen, voor een ander deel van het cultureel gezag dat zulke geschriften in Nederland ontwikkelen of ook van de stilistische waarde die de 'nieuwe' gebruikswijzen opleveren. Wanneer men in een artikel over de contrôle op de weggebruikers in Belgisch Brabant bijvoorbeeld leest: 'Iemand die *op een plaats* wordt bekeurd door de *wegpolitie* zal bij de volgende gelegenheid daar heel wat *trager rijden*' - dan is op voorhand niet te ver-

wachten, dat de combinatie ‘trager rijden’ zich gemakkelijk zal nestelen in Noordnederlands taalgebruik. Dubieus is dat wellicht ten opzichte van de onbepaalde localisering ‘op een plaats’ naast ‘ergens’ of ‘op een of andere plaats’. Maar waarom zou men niet in de verleiding komen de zeer doeltreffende benaming ‘wegpolitie’ over te nemen? In de steden hebben we een eveneens goede term in ‘verkeerspolitie’, maar de rijkspolitie die speciaal het wakend oog moet houden op het verkeer op de buitenwegen zou met de onderscheidende benaming ‘wegpolitie’ zeer wel gediend zijn. In hetzelfde opstel treffen we meer interessante variaties aan op hetzij de betekenis van algemeen Nederlandse woorden, hetzij de toepassing van syntactische structuren, die getuigen van een boeiend taalgebruik binnen de grenzen van de gangbare taalkundige regels van het Nederlands, zodat navolging door Noordnederlanders denkbaar of zelfs aanbevelenswaardig zou zijn. Een voorbeeld: ‘Uit het gesprek met de van Moorslede afkomstige rijkswachtofficier viel af te leiden, dat de *Zwaantjes* (karakteristieke volksbenaming voor de motorpolitie!) in meer dan één geval *door de vingers zien* en alleen een procesverbaal opstellen als de overtreding ernstig is’. In Noordnederland gebruiken we de laatst gecursiveerde stereotiepe uitdrukking nooit zonder object, maar de objectloze, pseudo-intransitieve toepassing verlevendigt de oorspronkelijke plastische betekenis: ik beschouw dit als een navolgingswaardige verrijking van het Nederlandse idioom. Interessant is ook: ‘Dit komt omdat veel weggebruikers *zich overslapen hebben*’. Naast ons ‘zich verslapen’ zal deze variant het wel moeilijk krijgen, maar een feit is, dat in het Nederlands twee series van reflexieve werkwoorden bestaan met een pejoratieve nevenbetekenis, één met het praefix *ver-* én een met het praefix *over-*, bv.: zich verlopen, vergissen, verrekenen; zich overeten, overwerken, overspannen, etc. Etymologisch gezien is wellicht het begrip ‘te lang slapen’ beter aan te geven met *overslapen* dan met *verslapen*. Nog een ander voorbeeld schuilt in het vrijmoedige gebruik van deze tekenende uitdrukking: ‘Maar de rijkswacht is ook al *van die kermis thuisgekomen*’. Wij kunnen in Nederland tot nog toe alleen maar van een *koude* kermis thuiskomen om beteuterd te staan of teleurgesteld af te druipen; maar de Zuidnederlanders kunnen blijkbaar ongehavend van meer en andersoortige kermissen terugkomen en zo hun figuurlijke uitdrukking door het anaforische pronomen (die) soepeler inpassen in hun gedachteen ... zinsverband.

Maar ik mag mij in dit verband niet langer laten verleiden tot het geven van aanbevelingen zo min als van afkeuringen. Het gaat om de

nuchtere vraag: wat gaat er in dit taalmengproces verdwijnen, wat gaat er beklijven, welke volkstalige elementen krijgen een nieuwe kans, welke persoonlijke stilistische vondsten zullen door algemeen gebruik in Zuid én Noord de gemeenschappelijke Nederlandse taal ten goede komen? Deze vragen kunnen slechts beantwoord worden na een geduldige waarneming over lange perioden. Wellicht zullen schrijvers van romans de meeste invloed hebben; sommige Zuidnederlandse auteurs worden in Noordnederland althans op ruime schaal gelezen. In Groningen hebben we op dit terrein twee steekproeven gedaan. Een studente bestudeerde voor haar doctoraalexamen op dit punt het werk van Marnix Gijsen. De resultaten die ik hier niet uit de doeken kan doen, zijn in verschillende opzichten verrassend. Thans onderzoekt een andere student vergelijkenderwijze de taal van enkele Zuidnederlandse schrijvers van de jongere generatie. Over het algemeen neemt het aantal 'afwijkingen' van het algemeen Nederlands af, maar er zijn persoonlijke verschillen. Linguistisch interessant blijft de vraag: welk een wat voor soort van woorden of welke syntactische nuancen blijven achter als residu en welke kunnen virulent worden in het algemeen taalgebruik? Om op zulke vragen op langere termijn een passend antwoord te vinden is de vastlegging van veel gedifferentieerd taalmateriaal vereist. Hier is werk aan de winkel voor veel onderzoekers. Voor het afwegen van de betekenissen, de stilistische waarden en de milieuachtergronden heeft de Noordnederlandse taalkundige de hulp nodig van het taalgevoel en de kennis van streektalen der Zuidnederlanders en omgekeerd kan de Zuidnederlandse onderzoeker bij het toetsen der taalverschijnselen het taalgevoel van de Noordnederlander niet ontberen. Met het oog daarop is dit eresaluut aan Willem Pée die met zijn confraters in België reeds jarenlang opkomt voor de goede hantering van het algemene Nederlands, tevens een pleidooi voor de gewenste samenwerking van Noord en Zuid, ook op dit gebied van gemeenschappelijke taal en cultuur.

Franse tussenkomst in Vlaanderen door C.B. van Haeringen

In 1899 verscheen het lijvige boek van Willem de Vreese, *Gallicismen in het Zuidnederlandsch*, met de ondertitel *Proeve van Taalzuivering*. De Vreese legt daarin de vinger op heel wat woorden en woordverbindingen die zonder twijfel te veroordelen zijn als gallicismen in de ongunstige zin, d.w.z. als woorden of wendingen die strijdig zijn met goed nederlands idioom. Sommige voorbeelden van De Vreese, vooral sommige zinnen in zijn tweede afdeling, 'Gallicismen in de Constructie', zouden zelfs ernstig in aanmerking komen voor de bij moderne syntactici gebruikelijke (dis)kwalificatie 'ongrammaticaal'.

De auteurs waaraan De Vreese indertijd zijn stof ontleende, waren niet de eersten de besten. In de zes bladzijden tellende 'lijst der aangehaalde schrijvers', die aan de eigenlijke tekst voorafgaat, treffen we namen aan die in de nederlandse literatuurgeschiedenis een goede klank hebben. Ik heb nooit stelselmatig gelet op laakbare gallicismen bij literatoren van onze eeuw, maar meen toch wel te mogen zeggen dat een tweede De Vreese bij twintigste-eeuwse letterkundigen, althans bij letterkundigen van de jongste decennia, niet zo gemakkelijk een zo grote oogst zou kunnen binnenhalen als de taalzuiveraar van 1899. Wel bewijst de zo nuttige rubriek 'Brievenbus - Taaladvies' in het tijdschrift *Nu Nog*, hoezeer taalzuivering, en in het biezonder uitzuivering van gallicismen, in Vlaanderen nog nodig is. Maar de vragers die hun moeilijkheden aan *Nu Nog* voorleggen (en op hun vragen altijd het juiste antwoord krijgen!), zijn gewoonlijk geen letterkundigen. Ook geen 'germanisten' in de belgische betekenis van die term, en het zijn juist hun geschriften die een 'hollandse' neerlandicus het meest onder ogen krijgt, en waarin hij meestal een taalgebruik aantreft dat voor een De Vreese geen dankbaar jachtveld zou zijn.

Toch merkt de noorderling ook bij vlaamse germanisten wel nu en dan kleinigheden op waarbij hij niet kan nalaten aan franse invloed te denken. Als iemand in een tijdschrift iets geschreven heeft over een of ander onderwerp, laten we zeggen over het woord *goesting*, en hij geeft later in hetzelfde tijdschrift een aanvulling daarbij, dan krijgt

dat tweede artikel soms de titel ‘Nog *goesting*’ of ‘Nog over *goesting*’. Het *WNT*, deel IX, 2049, vermeldt dat gebruik van *nog* als voorkomende ‘in oudere taal ... in gevallen waarin nu *nog eens* wordt gezegd’. Als het in Vlaams-België vrij vaak voorkomt, dan zal dat toe te schrijven zijn aan invloed van het franse *encore*, dat immers beantwoordt zowel aan ‘nog eens, nogmaals’ als aan ‘nog steeds’.

Het Frans speelt stellig ook mee in sommige toepassingen van het bijwoord *maar*. Daarbij heb ik niet in de eerste plaats op het oog een *maar* waarvoor de Noordnederlander *slechts* of *alleen* zou gebruiken (b.v. in de volgende zin van De Vreese: ‘Ndl. *geld* wordt maar in het meervoud gebruikt, wanneer bedoeld wordt: verschillende geldsommen, die ...’). Daarvan staat niet ver af een zin van 1972, waarin *maar* de dienst doet van ‘niet meer dan’: ‘Indien een bepaalde ... klankontwikkeling niet algemeen Westvlaams is, ... is het maar normaal dat dit vermeld wordt’. Van dat syntagma ‘(het) is maar normaal’ heb ik ook een ander voorbeeld van 1972 bij een andere auteur aangetroffen. Uit deze *maar*en en dat van De Vreese blijkt wel dat het franse *ne ... que*, dat de auteurs voor de geest heeft gestaan, niet altijd door ndl. *maar* kan worden weergegeven zonder de Noordnederlander enigszins vreemd aan te doen. Heel ver, voor de Noordnederlander àl te ver, gaat de interferentie van het franse *ne ... que*, als *maar* gebruikt wordt in de betekenis ‘pas, niet eerder dan’. Het *WNT* geeft er in deel IX, 45 sub 4 bewijsplaatsen van uit oudere taal, maar vermeldt er uitdrukkelijk bij: ‘ook nu in Zuid-Nederland’; dat laatste wordt dan geïllustreerd met een voorbeeld van Virginie Loveling: ‘Ik heb het ook niet geweten ... men heeft het mij maar gisterenavond gezegd’. Overeenkomstige gebruiksgevallen van *maar* zijn ook in hedendaagse geschriften niet zeldzaam. Een voorbeeld van 1972: ‘Zij (nl. herinneringen) zullen in mij maar uitgeveegd worden ..., als mijn geest uitgeblust wordt ...’. Zelfs met *slechts* komen dergelijke zinnen voor. *WNT* XIV, 1632 geeft een plaats met ‘slechts overmorgen’ en een met ‘slechts zeven uren des morgens’, en bestempelt die twee terecht ‘als vertaling van fr. *ne ... que*’. Beide voorbeelden zijn ontleend aan Conscience, maar ook bij een twintigste-eeuwse auteur, een bellettrist-germanist, ben ik tegengekomen: ‘Dat kleine boomke stond daar slechts sedert verleden jaar, ...’.

Bij dat *maar* en dat *slechts* werkt kennelijk de ‘bijgedachte’ aan fr. *ne ... que*. Niet zo stellig durf ik me uiten over *deze morgen* in een zin als ‘we hebben deze morgen lang vergaderd’, als dat gezegd wordt op de dag waarvan die morgen een deel vormt. De ‘Hollander’, die

vanmorgen zou zeggen en ook wel schrijven, heeft bij dat *deze morgen* de gewaarwording: ‘Er is eigenlijk niets op tegen, maar toch doet het me denken aan het franse *ce matin*’.

Op een ander *deze*, nl. het terugwijzende *deze* in een syntagma als ‘de literatuur van Frankrijk en deze van de Nederlanden’, heeft de Noordnederlander wèl wat tegen. Hij staat er zelfs beslist afwijzend tegenover; hij verlangt hier *die*. Of dat *deze*, dat men in vlaamse wetenschappelijke geschriften vaak lezen kan, ook aan invloed van het Frans toe te schrijven is? Een bevestigend antwoord op die vraag zou geargumenteerd kunnen worden als volgt: aan het franse *celle* in ‘la littérature de la France et celle des Pays-Bas’ komt de tegenstelling tussen *celle-ci* = ‘deze’ en *celle-là* = ‘die’ niet uit, zodat de ‘keus’ tussen *deze* en *die* vrij blijft, en de Vlaming met zijn franse achtergrond eventueel tot de verkeerde keus kan komen. Die redenering is, graag toegegeven, nogal ingewikkeld, en daardoor misschien niet onmiddellijk overtuigend. Er is evenwel steun voor te vinden bij De Vreese, die, zoals ik achteraf zag, in zijn *Gallicismen*, 439 vlg., dit *deze* met een overeenkomstige redenering veroordeelt.

Onder de tot zover besproken gevallen waarin franse invloed òf onmiskenbaar is òf op goede gronden vermoed kan worden, waren er wel enkelen waartegen de noorderling bezwaar meent te moeten maken. Er zijn echter ook woorden of wendingen waarop hij niets te betuttelen heeft, maar waarin hij niettemin een franse ondertoon hoort.

Die ondertoon klinkt voor hem vrij duidelijk in een gebruik van *daar*, waar hijzelf *d'r* (geschreven of gedrukt *er*) zou verkiezen. Hij denkt daarbij aan het franse *là*, dat, anders dan ndl. *daar*, geen zwakbeklemtoonde tegenhanger naast zich heeft. Een historisch voorbeeld volgt hier. Iemand moest om gezondheidsredenen zich matigen met geestelijke inspanning. Bij een conferentie ten huize van die patiënt ‘was telkens zijn vrouw weer daar’, zo vertelde een vlaams germanist, om op te passen dat haar man zich niet te veel vermoeide. De ‘Hollander’, die zou zeggen ‘was telkens zijn vrouw er (d'r) weer’, meent onder dat ‘zijn vrouw was daar’ te horen het franse ‘sa femme était là’.

Mag die zin met *daar* de Noordnederlander nog wat ongewoon aandoen, zonder enige bevreemding zal hij een Vlaming bij een betwist punt in een beraadslaging horen zeggen: ‘ik dring niet aan’. Eerst als hij er zich rekenschap van geeft dat hijzelf gezegd zou hebben: ‘ik dring er niet op aan’, constateert hij de treffende gelijkenis met het franse ‘je n'insiste pas’, zonder een bepaling bij dat ‘insister’.

En die constatering belet hem geenszins, het vlaamse ‘ik dring niet aan’, eveneens zonder bepaling bij het ‘aandringen’, als onberispelijk Nederlands te aanvaarden.

Onberispelijk is ook een zin als: ‘Het zijn juist deze geschriften die een neerlandicus het meest onder ogen krijgt’. Ongeveer in deze vorm staat die zin hierboven te lezen, en daaruit mag gebleken zijn dat deze omschrijvende nadruksconstructie, die zo sterk aan het Frans doet denken, een Noordnederlander geenszins vreemd is. Toch heb ik de indruk dat Zuidnederlanders, vooral in het mondelinge taalverkeer, zich daarvan meer bedienen dan de Noorderlingen. Zinnen als ‘het was te Brugge dat ik hem het eerst ontmoet heb’ of ‘het is daar dat men zuiver dialect kan horen’ zijn, meen ik, in Vlaanderen meer mondgemeen dan in Nederland.

Zo is het ook - en hier is mijn waarneming bij sommige Vlamingen meer dan een ‘indruk’ - met het gebruik van *worden* als hulpwerkwoord van de lijdende vorm in het perfectum. Van iemand die zich in de bezettingstijd misdragen had, vertelde een vlaams hoogleraar: ‘hij is afgezet geworden’. Ook heb ik wel gehoord: ‘dat boek is nooit gedrukt geworden’. De Noordnederlander zal altijd zeggen: ‘hij is afgezet’ en ‘dat boek is nooit gedrukt’. Den Hertog, *De Nederlandsche Taal* I^2, 184, geeft die constructie als de gewone, maar laat daarop volgen: ‘Soms wordt in de voltooide tijden, om de lijdende beteekenis beter te doen uitkomen, het deelw. *geworden* toegevoegd’. Er zijn Vlamingen bij wie die toevoeging zo gebruikelijk is, dat voor hen het ‘soms’ van Den Hertog gerust door ‘vaak’ of ‘gewoonlijk’ zou kunnen worden vervangen. Daarbij zal wel het Frans inspelen. Het franse *est imprimé* beantwoordt immers niet aan het hier bedoelde nederlandse *is gedrukt*; ter weergeving van dat perfectum passivi is in het Frans vereist *a été imprimé*. Die franse constructie, waarmee de tweetalige Zuidnederlander vertrouwd is, kan hem licht ertoe brengen, in zijn Nederlands de ‘lijdende betekenis’ even duidelijk te doen uitkomen als in het Frans. Dat het franse *être* met *avoir* wordt vervoegd, en het nederlandse *worden* met *zijn*, is niet het enige dat de parallellie tussen de franse en de (zuid)nederlandse constructie onvolkomen maakt, maar toch is de uiterlijke overeenkomst wel zo groot, dat franse invloed op het zuidnederlandse *is gedrukt geworden* aannemelijk is.

Vier gevallen waren dat, uit het oogpunt van taalzuiverheid volkomen onschuldige gevallen, die ik tegen een franse achtergrond projecteerde. Ze zijn alle vier opgevangen uit de mond van pratende germanisten, en ten dele zijn het citaten waarbij de gesprekssituatie

verondersteld is. Daarom is het niet te verwonderen dat ze in geschrifte niet vaak voorkomen. Men zal ze eerder horen dan lezen. ‘Eerder horen dan lezen’: ik herhaal dat stukje zin, om daartegenover te stellen een zuidnederlands gebruik van *eerder*, dat ook in geschrifte vaak verschijnt. Een *eerder* namelijk zonder de ‘vergelijking’ die men bij de ‘vergelijkende trap’ verwacht. Een *eerder* waarbij de Noordnederlander geneigd is te vragen: ‘eerder dan wat?’. Twee voorbeelden. ‘Het uitzicht op mijn studeerkamer is eerder landelijk’. ‘De politieke richting van die krant is eerder links’. Dat zijn zinnen van eigen maaksel, maar ieder die geregeld zuidnederlandse wetenschappelijke publikaties leest, zal dat *eerder* (h)erkennen als lang niet zeldzaam. Het ligt voor de hand, daarbij te denken aan invloed van het franse *plutôt*, dat in eerste aanleg ook een comparatief, een ‘vergelijkende trap’ is, maar bij afwezigheid van het ‘vergelekene’ ongeveer gelijkstaat met ‘tamelijk, nogal’[1].

In een recent artikel van een zuidnederlands germanist trof ik een voorbeeld van *eerder* aan, dat met enig recht als een overgangsgeval beschouwd zou kunnen worden, omdat er in het zinsverband iets van een vergelijking aanwezig is. Het artikel handelt over een eigenaardige vorm van het bepalend lidwoord in Belgisch-Limburg, die formeel aan ndl. *gene* beantwoordt (en ook wel als etymologisch identiek daarmee verklaard wordt; zonder te dezer zake een standpunt in te nemen, transcribeer ik het woord in het straks volgend citaat om typografische redenen als *gene*). De auteur heeft een paar steekproeven genomen in oudere teksten uit die regio, om na te gaan wat die van dat *gene* te zien geven, en formuleert het resultaat aldus: ‘Vergeleken met de tegenwoordige toestand is het totale aantal wendingen met *gene* eerder gering’. Hij heeft dus ‘vergeleken’, maar toch is het aan geen twijfel onderhevig, dat een Noordnederlander geschreven zou hebben ‘vrij gering’ of ‘tamelijk gering’. Het franse *plutôt* daarentegen zou hier uitstekend gepast hebben.

In het voorgaande is hier en daar het woord ‘indruk’ gevallen. Dat houdt de erkenning in, dat mijn waarnemingen soms subjectief zijn, en derhalve de daarop gebouwde veronderstellingen onzeker. Misschien maakt een zuidnederlandse lezer een opmerking van dezelfde strekking ook bij passages waar ik meen boven de subjectiviteit uit te zijn gekomen. Het zou me zelfs niet verwonderen, als een vlaams dialectoloog tegen mijn betoog aanvoerde dat veel van die ‘onschuldige gallicismen’ algemeen gangbaar zijn bij dialectsprekers, ook bij eenvoudige mensen

die geen woord Frans kennen. Dat mag waar zijn, maar het sluit de mogelijkheid van franse invloed nog geenszins uit. Het Frans is immers bijna drie eeuwen lang de enige cultuurtaal geweest in het vlaamse land. De intellectuelen en de aanzienlijken zullen veelal tweetalig geweest zijn in deze zin dat ze het dialect kenden en tegenover 'de gewone man' ook spraken, maar in hun eigen kringen en in het openbaar uitsluitend zich van het Frans bedienden. Dat was de ideale situatie voor sterke invloed van het Frans op hun vlaams dialect, en het dialect dat zij spraken, was het Vlaams van de toonaangevende klasse, die door de eenvoudigen werd nagevolgd.

Er is hierboven ook een enkel geval ter sprake gekomen waarin het Zuidnederlands een eigenaardigheid bewaart die vroeger algemeen nederlands was. Ook daaraan kan evenwel geen dwingend argument ontleend worden tegen interferentie van het Frans zoals die hier is verdedigd. Het is heel wel denkbaar dat in het Noorden een vernieuwing is ingetreden, terwijl het Zuiden heeft vastgehouden aan het oude gebruik, indien en omdat dat steun vond in het Frans.

Zo kan zowel behoud als vernieuwing in Vlaanderen een franse achtergrond hebben. Behoud van het oude is te zien aan een verschijnsel dat besproken is in een symposion van de amsterdamse Dialectencommissie op 8 januari 1972; de twee toen gehouden lezingen zijn in hetzelfde jaar in druk verschenen als nr. XLIII in de reeks *Bijdragen en Mededelingen* van die commissie onder de titel *Zuidelijk Nederlands in het algemeen en in het bijzonder*. De eerste spreker, Dr. J. de Rooij, heeft o.a. nagegaan hoe de 23e zin van de *RND*, 'Engeland doet veel oude schepen afbreken', door de ondervraagde dialectsprekers is weergegeven. Een zin waarin de Noordnederlander niet *doet*, maar *laat ... afbreken* zou gebruiken. Die tegenstelling tussen *doet* en *laat* komt in de dialectische weergeving treffend uit. Op de kaart die het resultaat van het onderzoek in beeld brengt, valt de grens tussen *doet* en *laat* bijna precies samen met de rijksgrens tussen België en Nederland. Bij dat kaartbeeld komt de gedachte op aan het onderscheid dat het Frans maakt tussen *faire* = 'veroorzaken; opdracht geven tot' en *laisser* = 'toelaten'. In het Zuiden is de oude traditie van *doen* in dezelfde functie als fr. *faire* voortgezet, terwijl we voor het Noorden 'in zoverre van een ... vernieuwing (kunnen) spreken,' - hier citeer ik De Rooij, *Zuidelijk Nederlands*, blz. 13 - 'dat *doen* in Nederland, althans in de spreektaal, zijn causatieve functie verloren heeft'. Het Noorden heeft vernieuwd, het Zuiden heeft behouden, en aan dat behoud zal fr. *faire*, in gebruik scherp afgetekend tegenover *laisser*, niet vreemd zijn. Nu

komt, zoals Dr. De Rooij opmerkt, *laten* in het Middelnederlands al voor in de causatieve betekenis. Dat leidt tot het vermoeden dat in het Zuiden de tegenwoordige verhouding tussen *doen* en *laten* na de middeleeuwen is opgekomen, naar het voorbeeld van, althans onder invloed van de verhouding tussen *faire* en *laisser* in het Frans. Zo beschouwd zou dan het Zuiden op zijn beurt 'vernieuwd' hebben.

Die hypothese zal menigeen nogal gewaagd voorkomen, en ook zal niet iedereen voetstoots instemmen met sommige andere veronderstellingen omtrent franse invloed die hier ten beste zijn gegeven. Daarom ten besluite een historische anekdote, die gewaardeerd zal kunnen worden ook door iemand die bij het bovenstaande nu en dan het voorhoofd twijfelend gefronst heeft. Zo iemand wil wel zo vriendelijk zijn, die anekdote op te vatten als niet meer dan een aanleiding om een voorbeeld te geven van dat causatieve *doen* in gewone spreektaal van een Zuidnederlander, ongeacht de verklaring daarvan. Bij de maaltijd die van een vlaams filologencongres het feestelijk slot vormde, zat een vijftigjarige aan - het was juist zijn vijftigste verjaardag -, die het een tafelredenaar enigszins lastig maakte door luide interrupties. 'Ik zal hem doen zwijgen', sprak toen wijlen Blancquaert, en dat machtwoord had de gewenste uitwerking. De interruptor gehoorzaamde; hij was tot zwijgen gebracht, en de speech kon zonder verdere stoornis zijnerzijds worden aangehoord. Die luidruchtige vijftigjarige was de thans zeventigjarige Willem Pée. De tafelredenaar wenst onbekend te blijven.

Eindnoten:

1 De kopij van mijn opstel lag, persklaar, ter verzending gereed, toen ik nog twee zulke *eerder*'s las in één artikel in een tijdschriftnummer van december 1972. Eén van die twee laat ik hier volgen, omdat het biezonder opvallend is in het tekstverband. De auteur heeft het over 'leesvaardigheid', d.w.z. vaardigheid in het interpreterend lezen, en vermeldt met waardering een werk van een ander, dat 'verhelderende analyses van verkeerde zinsinterpretaties' geeft. Toch heeft hij ook enige bezwaren tegen het betoog van die ander, en hij brengt die als volgt onder woorden: 'Het (nl. dat betoog) bevat m.i. eerder gezochte suggesties om tot correcter interpretatief lezen te komen. De gewone middelen worden misschien al te weinig consequent toegepast en uitgebuit'. De Noordnederlander zal even die twee zinnen moeten herlezen, eer het hem duidelijk wordt dat met het 'eerder gezochte' in de eerste zin bedoeld is 'tamelijk gezochte' of 'vrij gezochte'.

Kettel, pag, steigen, viziergat
door A. Van Loey

Het onderzoek van onze hedendaagse zuidnederlandse dialecten, met het oog op verschuivingen in de structuur, vindt uiteraard steun in de middelnederlandse verhoudingen; omgekeerd werpt de kennis van onze dialecten vaak licht op de situatie in het middelnederlands zelf. Deze werkwijze behoeft niet meer verantwoord te worden; alleen wil ik in het kader van de diachronie hier enkele woorden behandelen.

Bij het aandachtige lezen van het Woordenboek van de Brabantse dialecten (aangehaald WBD) van Dr. A. Weijnen en Dr. Jan van Bakel, met medewerking van J.B. Berns (Assen, Van Gorcum, 1967-) zijn mij o.m. *kettel*, *pag*, *steigen*, *viziergat* opgevallen. De bespreking van die woorden gun ik in deze bescheiden bijdrage heel gaarne aan collega W. Pée.

Ketteltwijgen

Ketteltwijg (WBD 32 b) te Geel K 307 is ‘het dunne hout, rond twijghout, ... dat gevlochten wordt tussen de rechtopstaande (vitsel)-latten van een weeg’ (= wand of muur). We staan dus hier voor vlechtwerk, waarin de horizontaal of verticaal lopende lijnen wel het beeld van een ketting kunnen oproepen.

Mogen we in *kettel* een bijvorm van *keten* zien? Het Mnl. W. III 1407 heeft enkele vindplaatsen met *ketten* als bijvorm van *keten* ‘ketting’; *kettel* kan dan beschouwd worden als een vorm met dissimilatie van *n* in *l*, wat volkomen klopt met een vindplaats in het Oudhasseltsch Glossarium van J. Fr. Gessler[1], blz. 64: a^{o} 1561-62 ‘want aen de *kettel* twee lekens (= ledekens) gebroecken ende verloeren waren’[2]. We vinden trouwens als synoniem van *ketteltwijgen* (blz. 32 b) *kettel* en ook *kette* naast *ketting* (blz. 89).

Pag

Pag (WBD 220 b) is een weidepaal (in de omheining). Het is op twee plaatsen gedocumenteerd: Diest P 41 en Webbekom P 41 a. Dit woord zal wel oud zijn, en houdt verband met *peg* ‘houten pin of spie’ en verderop met *pegel*, welk laatste alleen reeds in het mnl. in gebruik was

Met de betekenis ‘houten paal’ komt het voor, s.v. *peg*, in het W.N.T. XII, 1, 917, waar de vindplaatsen gelicht zijn uit 19de eeuwse idiotica (Schuermans, Claes' Bijvoegsel op Tuerlinckx: Hagelands). Een werkwoord *paggen*, *paggelen* ‘vastmaken’ bijv. koeien (dus = tuieren) vermeldt het W.N.T. XII, 1, 150 v. voor Zuid-Nederland, zonder vindplaats.

Hoe oud de betekenis ‘paal’ wel kan zijn, is tot nu toe dus nog niet aangewezen: er is evenwel een vindplaats, t.w. bij Gessler *Oudhasseltsch Glossarium*, blz. 79: a° 1556 ‘*pagghen* inder erden geslaeghen’ (als bewijs dat het erf zich uitstrekt tot ‘daer die *pagghen* steicken’).

Steigen

Een relict is (WBD 218) *stijgen*, waarvan de spelling in het lemma behoort te zijn: *steigen*. We lezen, voor Berlaar K 295 (prov. Antwerpen), met als enige vindplaats *staagen* (met *aa* voor diftong *ei*), het zinnetje: ‘ik ben gisteren gaan stijgen’, met de commentaar: ‘stijgen gebeurt door het plaatsen van een houten schot in het water’; de bedoeling is: kunstmatig van water voorzien, irrigeren, t.w. bepaalde stukken grond, inzonderheid weilanden.

Dit *steigen* is dus, etymologisch gezien, een factitief van *stijgen* (t.w.: **staigjan*), vgl. *leiden* bij *lijden* ‘gaan’[3], en als zodanig door G. Winnen te Tienen P 145 gesignaleerd[4].

Het woord *steigen* is oud: de formatie (**staigjan*) wijst erop. Vindplaatsen in het mnl. komen wel voor, doch ze zijn niet talrijk, en tot nu toe verspreid gebleven, zonder onderling verband. Hier mogen ze volgen.

Het Mnl. W. VII 2034 (verschenen a. 1912) s.v. *steigen* zw. ww. trans. haalt Kiliaan *steeghen*, *stijghen* (?), *steyghen* aan: ‘elevare, in altum tollere’; *steyghen*, *steygheren* j. *steeghen*, elevare; *steyghen het water* j. *steygheren* sistere aquas. Verdam haalt ook *steyghen* ‘inundare’ uit Vocabularius Copiosus aan, en *het water steyghen*, faire tenir l'eau contremont, sistere aquas, uit Plantin[5]. Uit schrijvers, vervolgt Verdam, is het woord niet opgetekend.

Sedert 1912 (datum van verschijnen van deel VII van het Mnl. W.) zijn andere vindplaatsen aan het licht gekomen. In 1940 vermeldde Jan Fr. Gessler in zijn *Proeve van een Oudhasseltsch Glossarium*[6] een vindplaats van a. 1518-1519 uit de Hasseltse stadsrekeningen: ‘Thielen Zanten met sijnen knaepe die Demer *gesteicht* om te besiene of men hedde een volmoelen konnen gemaicken, betailt 10 st. Ende die gesellen

die snachts op wairen ende holpen daertoe om te *steigen*, verdroncken 10 st.'.

Vier oudere vindplaatsen[7] uit Brabant, mij sedert zowat 35 jaar bekend, zijn tot nu toe onbenut gebleven. Twee dagtekenen uit 1389: de ene te Meerbeek (n° 242, blz. 101): 'daer sij 't water *steigen* op Jans...erve dat 't water opter goider liede erve niet *gesteicht* sijn en soude'; de andere te Woluwe (n° 416, blz. 166): 'Jan ... maeckt enen dam in sine grecht ende *steicht* dat ghemein water ende doet dat lopen dwers over die ghemeine strate omme dat's Robin niet hebben soude in sijn viverkin'.

Nog ouder zijn: Libbeke 24 juni 1291 'en ghene scade te dune met onredeliker *steighinghen* van den watere' (scil. van een vijver); voorts Alsemberg 24 maart 1303 'Vergertrud van bongarden, Adam, Willem, Jan & Jacob hare sonen, hebben gewilcort dien van den godshuse van der cameren haren ondersten viuere die gheleeghen es jeghen hare lant de [sic] *steighene* na hare behoufte ende hebben hem bemert en deel van haren lande van dien dat gheleeghen es neven haren viuere ende dat selen houden ende besitten die van vorgheseiden godshuse; war oec dat sake dat de gheseide viuere ginghe so uerre dat hare selfs lant in viele ... dat ne mochten si niet calengieren ...'

Viziergat

Het viziergat is (WBD 55) 'het kleine venster of de nis in de brandmuur naast de haard, waardoor men in de stal kan kijken'.

In dit woord *vizier* herkent men gemakkelijk het huidige en oude *vizier* 'klep of schuif ter afsluiting van de openingen van een helm' (Van Dale, 8e dr.). In de dialecten (WBD 55 v.) is het vervormd tot *verzielgat*, *verziensgat*, *visietgat*, en ook komt het voor als *maziergat*, *mazielgat*, *zielgat*, - *vlirgaat* (WBD blz. 254).

Het woord *vizier* is, zoals wel bekend, ontleend aan het frans *visière*. In het middelnederlands betekent het 'helmklep' (Mnl. W. IX 552): de kleine openingen dienden om te zien en om te ademen. Uit de enige twee vindplaatsen bij Verdam blijkt dat zomaar niet: de ene vermeldt dat een strijder een ander stak 'mettien spere dor die visiere dor den nese in bede doghen', de andere dat iemand zijn vizier had open gesteld 'omdat hijt te welder soude hebben'. Van de huidige dialectische betekenis: 'klein venster, nis in een muur waardoor men in de stal kan kijken' is dus in de ons bekende middelnederlandse teksten nog geen spoor te bekennen; evenmin bij Kiliaan, aangehaald bij Verdam:

visier, *helmvisier*: buccula, buccarum[8] tegmen [= dek, bedekking], per quod spiritus ducitur (dus een middel om te ademen).

Wanneer heeft de betekenisovergang naar nis of kijkgat in een muur dan plaats gehad? Antwoord op die vraag vinden we in het *Oudhasseltsch Glossarium* van J. Fr. Gessler, blz. 37: a° 1534 'den sluetel geleet int besielgat' (van de stadspoort). Dit *besielgat* nu kàn een vervorming zijn van *visiergat* en dit *visiergat* staat reeds bij Kiliaan 'buccula' (aangehaald bij Verdam s.v. *visiere* IX 552). *Besielgat* is trouwens aldus opgevat door J.F. Gessler zelf op blz. 109 s.v. *viziergat*, maar op blz. 37 van zijn Glossarium glosseert Gessler *besielgat* met 'maziergat' en identificeert hij het met die vorm.

Mazier, *maziergat* nu is nog (gewestelijk) nieuwnederlands. Het W.N.T. heeft het in deel IX (a° 1913) kol. 325 behandeld: *Masiere* is reeds mnl., uit ofr. *maisière*. Het betekende: 'muur, omheining', ook 'spleet (in een muur)'. *Masiergat* ook dus is reeds mnl. (Roman v.d. Rose), betekenis 'schietgat', en komt nog voor in tal van vindplaatsen (blijkbaar in de 16de eeuw) bij Stallaert 2, 191, met de betekenis: 'nis, uitholling in de diepte van eenen muur, als bewijs, of van eigendom, of van gemeenschap'. De huidige dialectische betekenis: 'een kapelleken of nis naast den haard in den muur gemetseld, en waarin men pijpen, tondeldoosjes, solferstekken, speelkaarten en andere kleinigheden legt' (Stallaert 191) is in bronnen ouder dan de 19de eeuw niet aangewezen. De tot nu toe oudste vindplaats van *besielgat* 'nis in de muur van een stadspoort' dagtekent dus van 1534, te Hasselt.

De semantische ontwikkeling van *maziergat* schijnt dus te zijn: 1) mnl. gat, spleet in een muur, - 2) mnl. schietgat, - 3) mnl. en 16de e.: uitholling in de diepte van een muur als bewijs van eigendom of van gemeenschappelijke rechten op een muur, - 4) 16de en 19de e.: nis in een muur tot berging van kleine huishoudelijke benodigdheden, - 5) nis, klein venster in een muur waardoor men (in de stal) kan kijken. Deze vijfde betekenis vermeldt alleen WBD 55 voor de vorm *məzielegat* te Heist-op-den-Berg K 339.

De semantische ontwikkeling van *viziergat* schijnt te zijn: 1) 16de e.: helm, vizier, - 2) 19de e.: kijkgat in een muur.

De vorm *viziergat* is een tautologie, want een *vizier* is heel eigenlijk reeds een gat, een opening in een helm. Het ziet er dus naar uit, dat *viziergat* vormattractie heeft ondergaan van *maziergat*, maar zijn betekenis van 'kijkgat' heeft behouden.

Eindnoten:

1 Dr. J.-Fr. Gessler, *Proeve van een Oudhasseltsch Glossarium*, Hasselt, 1940.

2 Op de nadere verhouding *keten: ketten: ketting* ga ik hier niet in.

3 Het behoort gevoegd te worden bij mijn opstel 'Over westmnl. *ê/ei*' in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1967, blz. 31-85 (inz. blz. 4, 8, 23 v.d. overdruk).

4 G. Winnen, *Tiens* sta: j (*Taal en Tongval*, 7e jaarg., a° 1955, blz. 26).

5 Bij Dr. F. Claes, *De bronnen van drie woordenboeken uit de drukkerij van antin: het Dictionarium Tetraglotton* (*1562*), *de Thesaurus Theutonicae Lingae P1573*) *en Kiliaans eerste*

Dictionarium Teutonico-Latinum (*1574*). 1970 (Belgisch (interuniversitair centrum voor neerlandistiek. Bouwstoffen... XII) komt *steighen*, *steeghen* in het woordregister, blz. 407, niet voor.

6 GESSLER 1940, blz. 96.

7 JACQUES BOLSÉE, *La Grande Enquête de 1389 en Brabant*, Bruxelles, Maurice Lamertin, 1929. - Libbeke: Cartularium C/3 van de Abdij Park te Heverlee, fol. 55 r°; - Alsemberg: Rijksarchief te Brussel, Kerkarchief in Brabant, 5578, oork. n° 496.

8 Lat. *buccula* ‘vizier’, *bucca* ‘wang’.

Henry van de Velde en Edward Gordon Craig: exegimus monumentum
door J. van Schoor

Het begrip ‘genie’ pleegt de woordenboekmaker te verbinden met een geestelijke grootheid, met een uitzonderlijke begaafdheid en oorspronkelijkheid. Daarmee eindigt zijn opdracht van omschrijving en hij twijfelt er niet aan of hij noemt Michelangelo, Erasmus, Beethoven en Einstein geniale mensen. Dat is duidelijk en niemand zal een van de heren uit dit gezelschap zijn plaats betwisten.

Maar aanleg en bijzondere geaardheid bezitten zoveel levenskrachten als er individuën zijn en op die manier vertoont de genialiteit een onbeperkte polyvalentie. Mede door deze verscheidenheid wellicht weten uitzonderlijke mensen zich door elkaar aangetrokken en aanvaarden zij de konfrontatie met de ander en de inzet van hun persoonlijkheid als een uitdaging en krachtmeting voor hun grootheid, als een spel met risico's. Een dergelijke verhouding heeft soms de opvallendste ontmoetingen in de hand gewerkt. Niet zelden heeft zij een duurzame vriendschap in het leven geroepen, een sportieve samenwerking, waarbij de kompetitiegeest de hechtste banden smeedde en het ruimste wederzijdse begrip bewerkte.

Een gelijkaardig samentreffen is de vriendschap tussen Henry van de Velde (1863-1957) en Edward Gordon Craig (1872-1966) geweest.

Hoe die ontmoeting tot stand kwam, is vrij duidelijk. Architekt Van de Velde verbleef sinds 1901 aan het hof van Weimar, waar hij, dank zij de bemiddeling van graaf Harry Kessler (1868-1937), als artistiek adviseur van groothertog Wilhelm Ernst optrad en in 1902 ook de stichter zou worden van het *Kunstgewerbliches Seminar*, een leerschool voor toegepaste kunst. Die Kessler was toen een invloedrijk man, die als kultuurpolitikus, diplomaat, mecenas en vertrouwenspersoon van groot aanzien aan het eerder op militaire tradities gestelde hof, voor een aanhoudende artistieke belangstelling diende te waken. Hij was vooral in alles een mondaine kosmopoliet, die het provinciale

Weimar als aantrekkingspunt en verzamelplaats wilde doen uitgroeien voor die impulsen die in Berlijn, Hamburg, Rome, Londen of Parijs de manifestatie hadden gebracht van een krachtige en oorspronkelijke vitaliteit. Als kultureel ambassadeur en intellektueel wist hij goede smaak met eruditie te verenigen, als mentor moedigde hij het jeugdige talent, waar in Europa ook, aan en schonk hij het, dank zij nieuwe kontakten, de nodige respons die de lust tot kreativiteit wakker houdt. Of kon hij het bovendien op eigen initiatief met opdrachten in zijn entoeziasme steunen en stimuleren.

Wie zijn brieven en zijn dagboekbladen in *Gesichter und Zeiten* (1935) en *Tagebücher* (1961) naslaat, staat telkens weer verbaasd hoeveel initiatieven en 'ontdekkingen' hem tot nieuwe ontmoetingen dreven. Weimar heeft aan deze internationaal voelende en zich in latere dagen als een vurig pacifist manifesterende humanist te danken dat het, althans op kultureel gebied, voor de buitenwereld ontsloten werd. Kesslers naam blijft die van de belangrijkste kulturele animator die in het Duitsland van de eerste decennia van onze eeuw begrippen en namen met elkaar wist te verbinden, zoals dat voorheen wellicht nooit gebeurd was. Tot die uitverkorenen behoorden o.m. dr. Otto Brahm, Serge de Diaghilef, Isadora Duncan, Eleonora Duse, André Gide, Hugo von Hofmannsthal, Edvard Munch, Nijinski, R.A. Schröder, Théo van Rysselberghe, Henry van de Velde en ... Edward Gordon Craig.

Het was in Londen, in het Imperial Theatre, dat Kessler voor het eerst kennis maakte met het werk van Craig, toen hij in 1903 diens ensceneringen van Ibsens *De Vikings* en Shakespeares *Veel leven om niets* bijgewoond had. De strenge eenvoud van het toneelbeeld, de suggestie met eenvoudige middelen en vooral door middel van het licht hadden hem de plastische poëzie van het toneel als een totale voorstelling gereveleerd. Deze verwezenlijking bracht voor die tijd de manifestatie van een oorspronkelijk talent, dat zijn weg zocht en dat op de opdrachten van beschermheren wachtte. De opdrachten kwamen, nadat Kessler bij dr. Otto Brahm, toen direkteur van het Berlijnse Lessing Theater, in het voorjaar van 1904 bemiddeld had voor een engagement. Dat werd toen de scenografie van Thomas Otways *Het geredde Venetië* in de bewerking van Hugo von Hofmannsthal, een andere vriend van Kessler. Maar reeds vóór die tijd, en wel in augustus 1904, was Craig in Weimar te gast en ontmoette hij er o.m. Kessler en Henry van de Velde. Die ontmoeting was door de graaf op een grondige manier voorbereid en mogelijk gemaakt.

Van de Velde was toen reeds bekend met het theaterleven en een

trouw bezoeker van de kleinere schouwburgzalen in Berlijn en Parijs, hij had ook wel een paar bijdragen over het toneel gepubliceerd[1] en ontwerpen voor toneelzalen gemaakt[2]. In 1903 reeds was uit een reeks van ontmoetingen met de in Weimar gasterende toneelleidster van het Ibsen Ensemble en steraktrice Louise Dumont het plan gegroeid dat in Weimar een festivaltheater tot stand zou komen. Deze schouwburg diende tot een zomers centrum van het Duitse toneelleven, tot een Bayreuth van de dramatische kunst uit te groeien. En de beste akteurs en aktrices zouden elkaar hier ieder jaar in een uitgebreid keurensemble ontmoeten. Het gehele plan stuitte echter op het verzet van het hof en van de intendant van het Weimarse hoftheater. Het projekt van Van de Velde werd opgegeven en Louise Dumont en haar echtgenoot, de regisseur Gustaf Lindemann, stichtten kort daarna het Düsseldorfer Schauspielhaus ...

In het najaar van 1095 scheen ook Max Reinhardt een bijzondere belangstelling voor de ontwerpen van Van de Velde aan de dag te leggen en was hij gewonnen voor de 'pathetische' schoonheid van de architektonische vorm'[3]. Kessler heeft zich toen ingezet voor een samenwerking tussen Van de Velde en Reinhardt met het oog op de herbouw van de zogeheten Embergzaal, naast het Deutsches Theater, de latere Berlijnse Kammerspiele, waarvan Reinhardt toen de leiding verworven had. Het gehele plan is echter in het vergeetboek geraakt.

Nadien zou een vruchtbaarder kontakt met Gordon Craig Van de Veldes belangstelling voor de theaterbouw nieuwe inspiratie ingeven en aanmoedigen. Reeds in januari van 1905 had Gordon Craig een uitnodiging voor een ontmoeting met Van de Velde in Berlijn toegestuurd, vooral dan omdat hij zijn entoeziasme voor de dekorontwerpen bij Otways *Het geredde Venetië* aan de architekt wou meedelen en overdragen[4]. In mei van hetzelfde jaar liep in Weimar ook een tentoonstelling die ontwerpen voor dekors en kostuums van Craig aan het hof openbaarde. Graaf Kessler leidde toen in een katalogus het werk van de Engelsman geestdriftig in:

> 'Er will die Bühne ihrer eigenen Kunst zurückgeben. Er hat die Bedingungen dieser von so Vielen erhofften reinen Kunst der Bühne klar erkannt und in seiner Person, wie es scheint, verwirklicht'[5].

De naam Craig stond voor hem gelijk met de kunst van het theater van de toekomst. Van de Velde van zijn kant vertegenwoordigde z.i. in dezelfde tijd de kunstnijverheid en de architektuur van de volgende decennia. Beide veel belovende en talentvolle kunstenaars hoorden,

naar zijn oordeel, op de weg van de goede smaak en van het geloof in een zuivere, organische en tot perfektie gebrachte kunst voor altijd samen te werken.

In den beginne schijnt vooral Van de Veldes werk een heilzame invloed van de theorieën van Craig ervaren te hebben:

> 'Craigs wachsendes Interesse befeuerte meinen Eifer. Seine neuen Inszenierungsideen, seine Prinzipien für den Bau von Dekorationen und seine Beleuchtungsmethoden führten zu einer Vertiefung meiner eigenen Studien der technischen Erfordernisse der Bühne. Seit der Erfindung der Drehbühne und anderer technischer Neuerungen war die Theatertechnik höchst kompliziert geworden. Gordon Craig suchte, sie zu radikaler Einfachheit zurückzuführen. Der geniale Bühnenreformator gelangte bei den wenigen praktischen Möglichkeiten, die ihn bei Inszenierungen in London und Berlin gegeben wurden, zu einem Maximum an Wirkung bei einem Minimum an technischem Aufwand'[6].

Maar ook Gordon Craig betoonde een levende belangstelling voor de aktiviteiten van het *Kunstgewerbliches Seminar*. En met een studente van Van de Velde, Erica von Scheel, werkte hij aan de realizatie van een toneelhemel die een onstoffelijke oneindigheid diende te suggereren. Nadien, en wanneer Craig in het voorjaar van 1906 met de idee van een door hem geleid toneeltijdschrift koketteert (dat later *The Mask* wordt), dan denkt hij vooral aan Van de Velde als aan een van de belangrijkste medewerkers.

Vanaf het najaar van 1906 zocht Craig bij voorkeur Florence als pleisterplaats op. De kontakten met Van de Velde werden schaarser, maar daarom niet minder hartelijk. Vooral Craig bezingt in zijn brieven voortdurend de eigen dromen en wensen, hij nodigt Van de Velde steeds weer uit om in Florence een deelgenoot te worden van het algemene entoeziasme dat de nieuwe kunstbeweging kenmerkt. Van de Velde blijft een groot bewonderaar van zijn ideeën en ontwerpen. En wanneer hij in 1911 als architekt van het Théâtre des Champs Élysées te Parijs aanvaard wordt, dan staat Craig hem terzijde als een kunstbroeder en medeverdediger van de goede zaak. Later bleek dat men met Van de Velde niet gediend was en dat zijn plaatsvervanger, Auguste Perret, zijn plannen bovendien meende te mogen kopiëren en misbruiken. Craig was een van de eersten die deze piraterij als een monument van wansmaak veroordeelde.

In het voorjaar van 1913 werd veel gesproken over de nieuwe toneelschool, die de Engelsman op de verjaardag van zijn moeder, de bekende Victoriaanse aktrice, Ellen Terry, wilde stichten. Van de Velde heeft

dit initiatief in de pers met grote belangstelling gevolgd en een interview met Craig hierover uitgeknipt. Op 11 maart schreef Elena Craig een briefje naar Van de Velde en verzocht zij hem dat hij zijn naam zou lenen als vertegenwoordiger voor Duitsland in de lijst van vrienden die het programma van het *Honorary International School Committee* onderschreven[7]. Met Harry Kessler werd Van de Velde de enige Duitser (sic) van het komitee.

Van de Velde liet Craig ook niet ongemoeid. In dezelfde tijd liep hij rond met plannen voor de bouw van een schouwburg, een opdracht die de *Deutsche Werkbund* hem pas in de winter van 1913-14 zou toevertrouwen. Tijdens de zomer van 1914 diende deze zaal in Keulen klaar te komen. Van de Velde dacht onmiddellijk, zelfs vóór hij die taak officieel toebedeeld kreeg, aan Gordon Craig als medewerker. Die is in dezelfde tijd in het Arena Goldoni in Florence met allerlei technische vondsten aan het experimenteren. Een geestdriftige brief aan Craig zette hem aan tot een spoedige uitwerking van de plannen voor schermen en dekors. Maar een eerste reaktie trachtte de ijver van de architekt reeds af te remmen[8]. De do-er Van de Velde, de tekenaar van plans en niet van schetsen, de berekenaar van exakte verhoudingen en niet van mooie dromen, heeft zich toen blijkbaar vergist in de vizionair Craig, die vraagt: ‘why should we hasten to realize?’, ‘the most we can do is to attempt to be like children’ ...

> ‘If the winds blow us together
> how happy we should both be
> working to create & raise
> a monument.’[9]

Craig sloot zich op in het isolement van de niet aan een tijd gebonden artistieke droom en Henry Van de Velde noteerde een eerste grote ontgoocheling. De samenwerking tussen beiden slabakte steeds meer en toen Van de Velde nog eens om een manifestatie en een deelneming aan de Keulse tentoonstelling verzocht, vond Craig in de aanwezigheid van Max Reinhardt een voldoende argument om elke medewerking te weigeren[9]. Het artistieke doel kon, volgens hem, nooit met haast gediend worden. In werkelijkheid was Reinhardts faam in Duitsland op dat moment zo groot dat Craig liever elke konfrontatie vermeed en hem vanuit zijn ivoren toren bovendien nog het plagiaat van zijn werk aanwreef.

Maar ook de kansen voor een vernieuwd kontakt met Van de Velde verbeterden er niet mee. Voor hem betekende het jaar 1914 bovendien

de afsluiting van de Weimarse tijd, waarin hij het hoogtepunt van zijn loopbaan gekend had. Ook Craig zou zich later de belangrijkste momenten van een kreatief elan en van de grote pioniersarbeid te Weimar met een heerlijk gevoel herinneren.

Alleen sporadisch had men nog behoefte aan een nieuw kontakt, zo o.m. wanneer Van de Velde Craig over zijn plannen voor het Kröller-Müllermuseum in het park De hoge Veluwe berichtte. Het eerste ontwerp voor dit museum voorzag, in 1923, veel grotere ruimten en verhoudingen dan die uiteindelijk van 1937 tot 1954 uitgevoerd zouden worden. En Craig deelde toen opnieuw in Van de Veldes geestdrift: 'I too think of you seeing in that vast space, with a few other heroic workers, more immense than even the sea'[10]. Maar door allerlei omstandigheden verloor men elkaar meer en meer uit het oog. Weliswaar zou Craig Van de Velde nog opzoeken in diens *Institut Supérieur d'Architecture et des Arts Décoratifs*, het in 1926 gestichte hoger kunstinstituut van Ter Kameren, door Van de Velde nadien genoemd 'die pädadogische Zitadelle, die dem Weimarer Bauhaus folgte'[11] en waar de Craigist Herman Teirlinck vanaf het stichtingsjaar de leiding op zich zou nemen van een afdeling voor toneel. Craig zou ook nog in Weimar de onuitgewiste sporen van de vriendschap met Kessler opzoeken. Maar de tijden waren veranderd. Beide protagonisten hadden al lang school gemaakt ... en volgelingen gevormd die reeds anders over de behoeften van de leefen de spelruimte dachten.

Het heeft niet verhinderd dat Craig naar aanleiding van een *Hommage international à E. Gordon Craig* te Lissabon in juni 1955 (zijn pamflet *The Art of the Theatre* was dan een halve eeuw oud) in de eerste plaats aan de vriendschap met Van de Velde terugdacht en hem in het huldebetoon wilde betrekken.

Op de weg naar de depouillering en de stilering van de kunstvormen, opdat de algemeen menselijke boodschap ervan helderder en ook grootser zou doorklinken, hebben Van de Velde en Craig elkaar bijna onvermijdelijk ontmoet. Hun monumentaliteit was die van een zuivere en organische verbeelding, opdat een vernieuwende kracht het scheppingsvermogen van de jongere generaties voeden zou. Hun genialiteit lag, ondanks de duidelijke verscheidenheid, in de ervaring en de formulering van wat een stijlprincipe en -eenheid inhoudt. Van de Velde staat met zijn werk aan het begin van een evolutie naar het moderne design en de betonbouw, Craig was de herontdekker van de zuiverste wetten van de toneelspeelkunst, zoals die door zijn talrijke leerlingen

in de praktijk uitgetest en de wereld rond in tal van spelvormen uitgediept zouden worden.

De vriendschap tussen Van de Velde en Craig heeft de betekenis gekregen van een verbond met het oog op het hoger doel dat beiden nastreefden, hun monument is thans sinds lang voltooid. Maar het komt ons voor dat de betekenis ervan in dit land nog steeds niet ten volle begrepen is.

Het kan geen toeval heten dat wij aan een bijdrage over de verhouding van Van de Velde met Craig dachten, toen onze medewerking voor dit album gevraagd werd. Meer dan eens heeft het samenklinken van deze wegbereiders bij ons herinneringen opgeroepen aan een vriendschap die wij slechts ten dele en veelal op afstand, maar een paar keren dan toch van dichtbij mochten beleven.

De broederband van de jubilaris met Herman Teirlinck herinnert ons immers, ondanks het grote leeftijdsverschil en meer dan de goede verstandhouding van bij voorbeeld prof. Blancquaert en dr. J.O. de Gruyter (ten slotte een alliantie en kulturele deelneming van twee filologen aan de opgang van een volk) aan de beschreven samenwerking. Het heeft hier geen zin dat wij een diepergaande vergelijking, die toch mank lopen zou, maken. Even zinloos is het dat wij thans naar de juiste affektieve verhouding tussen de mens Willem Pée en Herman Teirlinck trachten te peilen. Alleen de verschillen tellen hier. Want het is op de weg van de kulturele wedijver dat de taalkundige en de ziel van de beweging voor het algemeen beschaafd, Willem Pée, de artiest, de fantast zelfs, maar bovenal de fijnzinnige Herman Teirlinck ontmoet heeft. Het vertrouwen, het geloof ook dat beiden elkaar geschonken hebben, is de aanleiding geweest voor een samenwerking gedurende meer dan twee decennia waarvan de uitvloeisels thans nog niet helemaal te overzien zijn. Uit hun verbondenheid is een andere, een menselijker monumentaliteit gegroeid, waarvan alleen het hart de geheimen kent. Als duidelijkste en ook eminentste getuigenis hiervan blijft de uitgave van het verzameld werk van Herman Teirlinck, waarin elke bladzijde, elke verklaring het bewijs levert van een twintigjarige toewijding die verre boven de doelstellingen van de filoloog als uitgever reikt.

Onze hulde is niet alleen een eresaluut voor de filoloog professor dr. Willem Pée, zij gaat in de eerste plaats naar de mens Willem Pée en naar zijn vriendschap die alle tijden en verschillen overwint.

Eindnoten:

1 o.m. in *L' Art Moderne*, X, 1890, 47, blz. 373-374 en *Id.*, XI, 1891, 22, blz. 175-176.
2 Bedoeld zijn de plans voor het Louise Dumonttheater en de maquette-modellen die in het *Kunstgewerbliches Seminar* ontstaan zijn.
3 HENRY VAN DE VELDE, *Geschichte meines Lebens*, München, 1962, blz. 269.
4 *Archief Henry van de Velde*, Koninklijke Bibliotheek Brussel, map 301.
5 HARRY KESSLERS inleiding *Edward Gordon Craigs Entwürfe für Theater-Dekorationen und Kostüme* (Weimar, 1905), blz. 7.
6 HENRY VAN DE VELDE, *id.*, blz. 270.
7 *Arch. H. van de Velde*, K.B., map 302, z.d.
8 *Arch. H. van de Velde*, K.B., map 301, brief d.d. 22 april 1913.

9 *Arch. H. van de Velde*, K.B., map 301, z.d.
9 *Arch. H. van de Velde*, K.B., map 301, z.d.
10 *Arch. H. van de Velde*, K.B., map 301. Vanuit Rappallo, z.d.
11 HENRY VAN DE VELDE, *ibid.*, blz. 427.

Onze moeilijkheden in het licht van de Raad voor Taaladvies door J. Verhasselt

In februari 1970 werd bij het ministerie van Nederlandse Cultuur een Raad voor Taaladvies ingesteld, met als opdracht ‘de Nederlandstalige gemeenschap in België permanent van advies te dienen in zaken die verband houden met de bevordering van de kennis en het goede gebruik van de Nederlandse taal’.

Voor de beantwoording van de schriftelijk of telefonisch gestelde vragen werd een beroep gedaan op een vijftiental deskundigen op taalgebied, die samen de Raad vormen: hoogleraren, leraren, schrijvers van taalkronieken in kranten en tijdschriften, medewerkers van radio en televisie voor een verzorgd taalgebruik, vertalers enz. Hiermede ging een wens in vervulling, die al jarenlang van verschillende zijden was geuit.

De aard van de vragen die worden gericht aan de Raad voor Taaladvies kan ons een tamelijk nauwkeurig beeld geven van de moeilijkheden waarmede de Vlamingen bij het gebruik van een correcte taal nog steeds te kampen hebben.

Het zal wel geen verwondering wekken dat aan zo'n Raad, die gevestigd is in de hoofdstad van een tweetalig land met een sterk gecentraliseerd bedrijfsleven, een groot aantal vragen worden gesteld, die in feite niets anders zijn dan vertalingen.

Er is een tijd geweest dat in ministeries en andere overheidsinstellingen vrijwel alle wetteksten en officiële stukken oorspronkelijk in de Franse taal werden opgesteld en vervolgens in het Nederlands vertaald. Aangezien er toen geen speciale scholen voor vertalers bestonden, kon er geen sprake zijn van vakkundig opgeleide krachten, wat zich onvermijdelijk moest weerspiegelen in de kwaliteit van de vertalingen.

Op de gebrekkige Nederlandse teksten van vroeger is van bevoegde zijde herhaaldelijk gewezen en om hierin verbetering te brengen werden van overheidswege twee commissies ingesteld:

1) de commissie belast met de voorbereiding van de Nederlandse

tekst van de Grondwet, de wetboeken en de voornaamste wetten en besluiten;

2) de centrale commissie voor de Nederlandse rechtstaal en bestuurstaal in België.

Dank zij het werk van die commissies, beschikken wij nu al over enkele rechtsgeldige wetboeken in het Nederlands, die gelijkwaardig en gelijkelijk bindend zijn met de Franse, terwijl de vroeger in omloop gebrachte versies slechts de waarde van 'vertalingen' hadden.

Het bedrijfsleven is, wat het Nederlandse taalgebruik betreft, nog grotendeels op zichzelf aangewezen en hier kan de Raad voor Taaladvies een bijzonder nuttige taak vervullen.

Zoals bekend, hebben zeer talrijke in Vlaanderen of Wallonië gevestigde bedrijven hun administratieve zetel in de hoofdstad. Aangezien de economische ontwikkeling van het Vlaamse landsgedeelte sedert het einde van de tweede wereldoorlog met reuzenschreden vooruit is gegaan, terwijl zich in het Waalse landsgedeelte een verschijnsel in de tegengestelde richting heeft voorgedaan, is het begrijpelijk dat in de Brusselse handels- en nijverheidskringen een grote vraag bestaat naar personeel met een grondige kennis van het Nederlands. Wegens de betere taalkennis van de Vlamingen zijn de bedrijfsleiders in de hoofdstad ook verplicht hogere normen aan te leggen.

Uit een en ander vloeit voort dat een aanzienlijk percentage van de vragen gesteld aan de Raad voor Taaladvies verband houden met de juiste vertaling van handelstermen en -wendingen en technische woorden uit diverse vakgebieden.

Hierbij kan worden opgemerkt dat de verspreiding van een goede Nederlandse benaming vaak wordt bemoeilijkt of zelfs belet doordat in Vlaamse handelskringen jarenlang de Franse term werd gebruikt. Zo wenste een 'fiduciaire' van de Raad te vernemen hoe zo'n firma in het Nederlands heet. Toen hierop werd geantwoord dat de Nederlandse benaming *administratiekantoor* is, dat er in Antwerpen al een vennootschap onder die naam is gevestigd en dat dit woord is opgenomen in de Handels- en Beroepengids van de Telefoondienst Brussel (Gouden Gids) als tegenhanger van 'fiduciaire', kreeg de Raad van de vraagsteller ten antwoord dat hij het Franse woord 'om commerciële redenen' moest gebruiken.

Grote belangstelling blijkt eveneens te bestaan voor de Nederlandse benaming van gerechten, culinaire specialiteiten, banketgebak e.d.m. Dit schijnt erop te wijzen niet alleen dat de geneugten van een goede

tafel door de Vlamingen meer dan ooit gewaardeerd worden, maar ook dat onze restauranthouders zoveel mogelijk Nederlandse termen wensen te gebruiken, wat natuurlijk niet altijd mogelijk is, daar de Franse keuken toonaangevend is en de Fransen er zich op toeleggen de reine en eenvoudige gaven van de natuur vaak tot onherkenbare substanties te herdopen.

Het personeel dat belast is met het voeren van de briefwisseling met Vlaamse firma's worstelt met tal van moeilijkheden en die zijn soms volkomen verschillend van wat men zou vermoeden. Een struikelblok voor velen blijkt de slotformule van handelsbrieven te zijn. Zij schijnen niet te kunnen begrijpen dat men een beleefde brief kan schrijven zonder een zo getrouw mogelijke vertaling van de hoogdravende Franse formule: ‘Veuillez agréer, Messieurs, l'expression de nos sentiments très distingués.’ Ons ‘Hoogachtend’ komt hun blijkbaar veel te eenvoudig en te nuchter voor!

In verband hiermede wordt herhaaldelijk de vraag gesteld of in de Nederlandse taal nog een onderscheid wordt gemaakt tussen de imperatief enkelvoud en meervoud (Aanvaardt/Aanvaard, Mijne Heren, ...). De invloed van het Frans doet zich hier kennelijk nog sterk gevoelen.

Ofschoon de meeste ‘agences immobilières’ aan de Vlaamse kust zijn gevestigd, kennen velen de Nederlandse benaming niet. Zij gebruiken ‘agence’ of vertalen het woord letterlijk in ‘agentschap’; nog maar weinigen schijnen de correcte termen te kennen: makelaar of makelaarskantoor in onroerende (of: vaste) goederen. Grotere firma's die zich ‘société immobilière’ noemen, denken dat de Nederlandse benaming moet bestaan uit een samenstelling met ‘immobiliën’ als eerste lid. Weer trachten zij zo dicht mogelijk het Frans te benaderen. ‘Maatschappij voor onroerende goederen’ of ‘bouwgrondmaatschappij’ zullen wel niet veel worden gebezigd.

Het gebeurt ook dat de Raad voor Taaladvies voor de noodzaak staat een nieuwe benaming voor een nieuw begrip te zoeken. Door de Brusselse trammaatschappij, die ook al enkele metrolijnen in dienst heeft gesteld, werd een Nederlandse term gevraagd voor wat in het Frans ‘parking de dissuasion’ wordt genoemd. Hieronder verstaat men grote parkeerterreinen aan de rand van de Brusselse agglomeratie, waar de toekomstige eindstations van het metronet worden gebouwd. De bedoeling is de duizenden automobilisten, die dagelijks het stadscentrum tot een onontwarbaar kluwen maken, ervan te overtuigen

dat het verkieslijk is hun wagen op een van die terreinen achter te laten en per metro verder te rijden.

Een lid van de Raad stelde de benaming *opvangterrein* voor, wat naar het oordeel van al de andere leden een goede vondst was en dan ook aan de trammaatschappij werd medegedeeld.

In Brusselse en Vlaamse kringen schijnt men doorgaans het verschil niet te kennen tussen *reclame* en *publiciteit*, want in de vragen komt steevast het laatste woord in de betekenis van het eerste voor, ook in samenstellingen zoals reclamebureau en reclametekst.

Een steeds terugkerende vraag, die ik trouwens ook geregeld te beantwoorden kreeg als redactiesecretaris van Nu Nog, is de Nederlandse term voor ‘tapis plain’. Dit is Belgisch Frans, want de Fransen spreken van ‘moquette’. Sommigen trachten weer letterlijk te vertalen en schrijven ‘voltapijt’ of ‘vol tapijt’; zij verwarren dus het Franse adjectief ‘plain’ (effen, vlak) met ‘plein’ (vol). Dat *vast tapijt* voor vele Vlaamse handelaren nog geen levende taal is als voor hun Nederlandse collega's, blijkt voldoende uit het feit dat de meeste van hen, die in de Antwerpse telefoongids vermeld staan, de Franse benaming gebruiken.

Hoe moeilijk het is een woord dat sterk afwijkt van het Frans ingang te doen vinden, wordt aangetoond door ‘chiffre d'affaires’, dat vrijwel uitsluitend als ‘zakencijfer’ wordt vertaald; het is niet gemakkelijk de mensen ervan te overtuigen dat we hiervoor in onze taal *omzet* of *omzetcijfer* gebruiken.

Dezelfde opmerking geldt voor ‘*uitgangspunt*’ en ‘*uitgaan van*’, waarvoor men meestal ‘vertrekpunt’ (point de départ) en ‘vertrekken van’ (partir de) ziet. Zo schrijft H.J. Elias in de Verantwoording bij zijn Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte: ‘Wij willen onderzoeken van welk standpunt zij vertrokken zijn’. En in een grote Vlaamse krant lazen we: ‘De commissie is reeds bij haar ontstaan van een vals standpunt vertrokken’.

Als derde voorbeeld vermelden wij dat iemand aan de Raad voor Taaladvies de vraag stelde of men in het Nederlands ‘fleurist’ of ‘florist’ zegt; aan het voor de hand liggende *bloemist* had hij niet gedacht.

De gestelde vragen leren ons soms zonderlinge dingen. Zo vernamen wij dat in de sociale dienst van een onzer ministeries het woord ‘depistatie’ wordt gebezigd in de betekenis van *opsporing*. Dat is vrij zonderling als men bedenkt dat de Franse term niet ‘dépistation’ maar ‘dépistage’ is.

Een andere vraagsteller wenste de juiste vertaling te kennen van

‘taxe sur la valeur ajoutée’, omdat hij dacht dat ‘belasting op de toegevoegde waarde’ een gallicisme was!

Een handelscorrespondent uit Oost-Vlaanderen deelde mede dat hij bij het schrijven van brieven steeds de ‘gewone’ eindformule ‘Aanvaard, Mijnheer, ...’ gebruikte, maar dat zijn chef dat altijd veranderde in ‘Steeds verkleefd’, gevolgd door de handtekening!

Andere veel voorkomende vragen hebben betrekking op het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden en de bijpassende werkwoordsvormen (zijt u dat, bent u dat, is u dat? - u werd of u werdt? - gij werdt of gij werd? - je wil of je wilt?), de dagindeling (ochtend, morgen of voormiddag? - namiddag of middag?) de straatnamen (inzonderheid aaneenschrijving), de tussen -n en -s, *ten* of *te* uwen laste, de eerste twee of de twee eerste, de gebruikelijke termen in telefoongesprekken, het gebruik van hoofdletters, het verschil tussen materiaal en materieel, tussen klant en cliënt, tussen belasten en gelasten, tussen gebrouwd en gebrouwen, tussen verklede en verkleedde.

Een in verhouding groot aantal vragen houden verband met de spelling. Opvallend is dat velen de Woordenlijst van de Nederlands-Belgische Spellingcommissie van 1954 niet schijnen te kennen en dus ook niet weten dat er een voorkeurspelling en een toegelaten spelling bestaat. Veel vraagstellers wensen van de Raad voor Taaladvies te vernemen of de bijvoeglijke naamwoorden afgeleid van aardrijkskundige namen met een kleine letter of een hoofdletter worden geschreven. Een en ander is natuurlijk de weerspiegeling van de wanorde (of verwarring) die op dat gebied heerst. Hetzelfde geldt voor het al of niet weglaten van de buigings-*e* in bijvoeglijke naamwoorden, bijv. het wit poeder of het witte poeder, de plaatsvervangende voorzitter of de plaatsvervangend voorzitter.

In tal van vragen staan natuurlijk onjuistheden. De meest voorkomende zijn het zelfstandig gebruik van ‘welk(e)’ waar normaal *wat* behoort te staan (welk is de juiste schrijfwijze van ...?) en de stelselmatige weglating van *te worden* na *dienen* (dient dat als een fout beschouwd?).

Er zijn geen klankwetten, maar klankgewoonten
door A. Weijnen

Toen ik in 1958 mijn oratie hield, zei ik tot mijn studenten: 'Zo zult U ook, al gelooft uw leermeester niet in het beginsel van de blindwerkende klankwetten, om tot een verantwoord oordeel *in diachronicis* te komen moeten beginnen met deze kwestieuze klankwetten zelf te kennen'[1]. Nu, na veertien jaren denk ik er nog steeds zo over. Alleen zou ik thans van de klankwetten niet meer zeggen, dat ik er niet in geloof, maar ik zeg nu dat ze niet bestaan. Natuurlijk weet ik, dat er mensen zijn, die er wel in geloven, zo bijv. Sapir[2], maar met genoegen constateer ik, dat ik in mijn mening, die ik van mijn leermeester Van Ginneken heb overgenomen, niet alleen sta. Ik denk bijv. aan Jespersen[3], Graff[4] en Sturtevant[5]. A.W. de Groot noemt het probleem onoplosbaar en acht daarmee de Ausnahmslosigkeit in ieder geval niet bewezen[6].

Met name wees Graff erop, dat de neogrammatici om de hypothese van de Ausnahmslosigkeit te funderen, vanuit hun standpunt terecht, deze Ausnahmslosigkeit verbonden aan gelijke fonetische condities, maar dat in feite de fonetische condities nooit volkomen dezelfde zijn, waardoor de wet tenslotte tot elk afzonderlijk geval beperkt zou moeten worden, maar daarmee dan ook ophoudt wet te zijn.

Dat dissimilaties zich aan klankwettigheid onttrekken, hadden de neogrammatici zelf al opgemerkt. Zij redden zich dan door erop te wijzen (terecht), dat we hier met een heel andere kategorie van klankveranderingen te maken hadden. Maar dat bewijst natuurlijk niets voor de rest.

Ik geloof trouwens ook dat er geen twijfel meer mogelijk is. Het zijn geen wetten, want anders zou het resultaat voorspelbaar zijn. Nog afgezien van de schijnuitzonderingen, die ons de chronologische verschillen en de leenwoorden opleveren, moet men constant rekening houden met de analogie, de volksetymologie, de klankexpressie, taboe[7], de zgn. structurele factoren en de frequentie, of zou men aan dit laatste niet geloven, dan de in de verklaringspogingen ervoor in de plaats tre-

dende functie (of liever bijkomstigheid van functie). Men zie over dit alles A. Weijnen, *Het schema van de klankwetten*, 1968 Hoofdstuk I[8]. Daar wees ik er ook op, dat de volksetymologie, de klankexpressie en de structurele factoren (en ik voeg daar nu ook bij de klankwetten) zo optreden dat er geen regelmaat in te ontdekken valt, zodat de mogelijkheid tot algemeen geldende formuleringen van klankwetten daarmee a priori uitgesloten is.

Aan de genoemde factoren zou ik overigens nog met heel veel nadruk willen toevoegen de functie en de betekenis. Soms immers ziet men dat een woord als zinwoord een andere klank vertoont dan als zinsdeel; vgl. Montforts tr□k 'terug' als zinsdeel tegenover trygy als zinwoord, Tilburgs tr□χ 'terug' als zinsdeel tegenover trygyp als zinwoord en Gemerts tr□□ 'terug' als zinsdeel tegenover təry□ als zinwoord. En uit de bekende studie van Van Haeringen over de paragogische *t* licht ik het feit, dat het tot foneem worden van de dentale glide in bijv. *iemand*, *ten mijnent* bevorderd is door de behoefte aan semantische isolering[9].

Het voorbeeld van de benamingen voor de sluitboom van schuurof staldeur (pelker, pergel, merkel[10] enz.), dat ik al vroeger behandeld heb, is het teken aan de wand. In de *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde der Katholieke Universiteit te Nijmegen* nr. 6 (1967) heb ik er al op gewezen, dat het onmogelijk is, de varianten als evenzovele klankwettig ontwikkelde geografische varianten te beschouwen en dat het toch wel heel bezwaarlijk is, telkens weer een beroep op de volksetymologie te moeten doen.

Ik zou nog vele voorbeelden waarop ik dagelijks stoot, kunnen toevoegen. In de doctorale scriptie van mej. I. Meeuws blz. 40 vind ik als heteroniem voor *lebmaag* in Q 9 Mechelen-aan-de-Maas en Q 39 Hoensbroek *letmaag*. De ingewanden van een dier heten in L 270 Tegelen *geslons* en in L 291 Helden *gelons*. Voorts denke men eens aan de namen van de schommel. Naast *telt* vindt men *tentel* in F 142 Nijkerk en *tilder* in F 107 Heino, maar verder naast *tiltalter* in F 113 Heerde *tiltalder* (met *ld*), in B 99 Drachten *tiptouter* (met *p*) en in B 123 Beetsterzwaag *tijntouter* met *n*[11]. Wat in Katwijk, aan de Zaan, in Monnikendam en op Marken en Wieringen *bolder* heet (Volendams *boldert*), heet in Urk *polder*[12]. In de doctorale scriptie van dhr. Geuskens vond ik blz. 69 voor hetzelfde begrip 'plaan', d.w.z. een halfrond stuk hout met steel, gebruikt als afstrijkwerktuig, *plaan* of *pladn* in Boom K 287, Rupelmonde I 218, Niel K 286, *plaem* bijv. in 1486 in Deventer, *praom* in Helmond L 237.

Ik meen dat ik mag herhalen wat ik reeds in de *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde der Katholieke Universiteit te Nijmegen* nr. 6 (1967) blz. 10 schreef naar aanleiding van de benamingen van de sluitboom van schuur- of staldeur: 'dat het onmogelijk is, genoemde vormen als evenzovele klankwettig ontwikkelde geografische varianten te beschouwen'. Er is in die variatie geen wetmatigheid te ontdekken.

Hiermee raak ik de kern van de zaak. De hypothese van de Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze kan men alleen maar handhaven met telkens weer een beroep te doen op mogelijke tegenfactoren. Soms kunnen die inderdaad actief geweest zijn (er bestáát analogie, volksetymologie, contaminatie enz.) maar afgezien van het feit dat ze zelf niet ausnahmslosig werken - waaraan we reeds onze conclusie vastknoopten - en dat met name soms niet valt uit te maken of er van zgn. spontane klankverandering of van analogie sprake is[13], zijn die pogingen maar al te vaak een slag in de lucht. Dat lat. *habere* en got. *haban*, verwant met ned. *hebben*, formeel samenhangen, moet wel waar zijn, maar het is tegen de klankwetten. En hoe redt men zich dan? Ik zie wel vier richtingen: bijzonder hoge frequentie (maar die is niet ausnahmslosig), verzwakking van functie (maar de vorm komt ook voor bij het werkwoord in zijn volle betekenis), contaminatie met een ander woord (maar welk?), ontlening van beide aan een substraat (in het kaartsysteem dat Jac. van Ginneken aanlegde voor een Kaukasisch etymologisch woordenboek met een uitblik op het indogermaans, aanwezig op de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde[14], wijst hij op Georgisch qaw 'bezitten' (met een levend wezen als object)), maar wie durft hier een definitieve keus te doen?

Men kan steeds wat bedenken. In mijn Fijnaarts dialect beantwoordt behoudens in de umlautsgevallen (*metselaer*, *gaef*) aan Nederlandse *aa* daar nooit een *ae*. Men zegt er *schaop*, *laote*, *maoke*, *waor* (adv. + adi.). Er is echter één uitzondering: *daer*. In de *r* kan het gezien *waor* niet zitten. Is het het zinsaccent? Wie zal het bewijzen en wie zal het geloven? Of is het invloed van een aangrenzend ingwaeoons dialect? Maar waarom dan juist in dit ene woord? Al te gemakkelijk redt men zich met de uitvlucht van een dergelijke invloed. Normaal is het dat op de grens van een klankverschijnsel elk woord zijn eigen grens heeft. Maar volslagen onbewezen is dat dit komt omdat de afwijkende woorden dan ontleningen aan het aangrenzende dialect zouden zijn. De Rijnlandse school nog heeft het verschil in verbreiding van *wachsen* (met *ks*) tegenover *wassen*, *sechs* (met *ks*) tegenover *zes* en *Ochse* (met *ks*) tegenover

os aan verschil van interlocale ‘koerswaarde’ toegeschreven: *sechs* zou als telwoord de verste verbreiding hebben, *Ochse* als handelsterm ook nog een vrij grote en *wachsen* dan ook de geringste. Maar schuilt hier geen ‘toeval’ in? Zo is in Nederland de *uu*-klank in *huis* verder verbreid dan in *muis*, wat door Kloeke ook werd toegeschreven aan het feit dat *huis* een cultuurterm en *muis* een huiselijke term was, maar Janssen toonde aan dat in het aan het Noordrijnlands grenzende gebied de verbreiding van *luus* ‘luis’ niet overeenstemde met die van *muus* maar uitgerekend met die van *huus*. En dat doet het opereren met cultuurexpansies om Ausnahmslosigkeit te redden eigenlijk op niets uitlopen[15]. En wat te denken van een vorm als *fr□te* ‘vreten’, die bijv. in Wagenberg, Oud-Gastel, Reusel, Tilburg naast *□te*, en wat de anlaut betreft naast *vrouw* en *vrij* voorkomt. Misschien is de stemloosheid van de anlaut uit klankexpressiviteit te verklaren, maar geldt dat ook voor de □? Toeval zal het wel niet zijn. Misschien is de □ in zoverre expressief dat minder gewaardeerde naburige dialecten een groter aantal □'s hadden (in Soerendonk en Budel bv. zegt men niet alleen fr□te, maar ook □tə), maar exactheid van bewijsvoering blijft hier een vrome wens.

Men moet rekening houden met ‘klankwetten’ die in slechts enkele woorden werkzaam zijn geweest. De ontronding van oudgerm. *ŭ* bij umlautsfactor in gesloten lettergreep is niet in een klankwet te vangen. Als men de door vroegere *j* gegemineerde consonant als conditie ziet, stoot men enerzijds bv. op *ticht* en *himpe* en *dinken*, anderzijds op het feit dat bv. van *ghelucke*, *vullen*, *nutte*, *scudden* in het mnl. geen ontronde vormen zijn aangetroffen[16]. De vlaamse zgn. spontane palatalisering in bv. *up* ‘op’, *dul* ‘boos’ en *vul* ‘vol’ treft slechts enkele woorden en bij het voorkomen van *oe* in woorden met oergerm. *au* (*Vroenhout*, *Vroenhoven*, *roerdomp*, *Roeselare*, *opdoemen*) is er totaal geen lijn te bekennen.

Met dit voor ogen moet men aanvaarden dat het beginsel van de Ausnahmslosigkeit niet te bewijzen is. Terecht schreef bijv. J. Goossens: ‘In den südlichen Niederländischen Mundarten und auch im Norden des Rheinlandes gibt es also eine Entwicklung von *k* vor *el* zu X, γ oder g, die keinen lautgesetzlichen Charakter hat’[17]. Het is hier de plaats om aan een opmerking van Sturtevant te denken[18]. Deze immers wijst erop dat de meeste klankveranderingen zulke grote gebieden bestrijken dat we waarschijnlijk een aanzienlijke uitgestrektheid van beginpunten moeten aannemen. Daar alle merkbare klankvernieuwingen slechts kunnen ontstaan in de uitspraak van bepaalde woorden

door bepaalde sprekers, kunnen ze zich slechts verbreiden door de ‘imitative pronunciation’ van bepaalde woorden door een of andere hoorder. Dit proces leidt noodzakelijkerwijs tot onregelmatigheid en variaties zowel tussen de sprekers onderling als bij eenzelfde spreker.

Aangezien de zgn. klankwetten niet ausnahmslosig zijn, is het waarschijnlijk raadzaam de term ‘klankwetten’ zonder meer te vermijden. Deze term toch is een kwalijk product uit de natuurwetenschappelijke periode. De levenloze stof wordt inderdaad zo beheerst door natuurwetten dat toepassing ervan voorspelbaarheden oplevert, maar taal heeft zijn sociologische[19] en psychologische kanten, en op dat terrein zijn er zulke wetten niet. Ik heb een ogenblik gedacht aan de term *regelmatigheden*[20] maar die suggereert toch ook te zeer de voorspelbaarheid[21]. Klanktendens dan? In de eerste plaats is die term al wel gebruikt voor overkoepeling van meer gedetailleerde abstracties. En bovendien suggereert tendens een streven, wat op z'n zachtst gezegd in verreweg de meeste gevallen moeilijk kan worden aangenomen.

Daarom stel ik voor: klankgewoonte. Hierin zit geen anthropo-

morfisatie. De samenstelling vindt een parallel in bv. tafelgewoonten.

Eindnoten:

1 A.A. WEIJNEN, *De oriëntatie van de dialectstudie* 1958, 23.
2 E. SAPIR, *Language* 1921, Chapter VIII.
3 O. JESPERSEN, *Language* 1923, 295.
4 W.L. GRAFF, *Language and Languages* 1932, 244-246.
5 E.H. STURTEVANT, *An Introduction to linguistic science* 1950.
6 A.W. DE GROOT, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*[2], 1964, 393 vlg.
7 FR. SPECHT, *Der Ursprung der idg. Deklination* 1944, 11-12 wijst op gevallen waar in anlaut onklankwettigheid door taboe te verklaren zijn. Iets soortgelijks heeft men in de anlaut van *dinsdag* en zuidoostelijk *goensdag* voor *woensdag* menen te bespeuren.
8 L.H. GRAY, *Foundations of language* 1939, 113 noemt ook de incidentele drang naar rijmwoorden als factor. Terecht beschouwt hij dit als een vorm van analogie.
9 Vgl. C.B. VAN HAERINGEN *Neerlandica*, 1949, 72 vlg.
10 Het in het WNT IX 587 als onetymologiseerbaar beschouwde *merkel* is vermoedelijk hetzelfde woord.
11 Vgl. *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 39, 138 vlg.
12 Vgl. P.J. MEERTENS en L. KAISER, *Het eiland Urk* 1942, 352; J.C. DAAN, *Wieringer land en leven in de taal* 1950, 136; G.S. OVERDIEP, *Woordenboek van de Volkstaal van Katwijk aan zee* (bezorgd door G.A. VAN ES) 1949, 13; G.J. BOEKENOOGEN, *De Zaansche volkstaal* z.j. 1293; J. VAN GINNEKEN, *Drie Waterlandse dialecten* deel II (bezorgd door M. VAN DEN HOMBERGH-BOT) 1954, 379.
13 Zo schijnt de overgang van vulgarlat. ē en ō in ital. *ie* en *uo* begonnen te zijn in de gevallen dat de volgende lettergreep een *i* of *u* bevatte en later door semantische analogie die diftongering de stoot tot een algemene gegeven te hebben; vgl. GRAFF *a.w.* 245-246. Maar intussen valt dan de grens tussen de 'spontane' en de analogische ontwikkeling toch eigenlijk niet te trekken.
14 Zie *Van Ginneken Archief* nr. 264-266: *Vergelijkende woordenschat Kaukasustalen met Idg.*
15 Vgl. A. WEIJNEN, *Nederlandse dialectkunde*[2] par. 150.
16 Vgl. *Schönfeld*[7] nr. 45b.
17 J. GOOSSENS in: *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung* 91 (1968) 26.
18 E.H. STURTEVANT, *An introduction to linguistic science* 1950, 78.
19 Vgl. onder meerdere de studie van W. LABOV, *The social motivation of a sound change*, Word 19, 173 vlg., waar duidelijk het sociologische aspect van een klankverandering naar voren treedt en W.A. Stewart, *Sociolinguistic Factors in the history of American Negro Dialects* in: H.B. Allen and G.N. Underwood, *Readings in American Dialectology* 1971, 444 vlg.
20 Vgl. bv. A.W. DE GROOT, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*[2] 1964, 396-397.
21 L.H. GRAY, *Foundations of Language* 1939 spreekt ook niet van klankwetten maar van phonetic correspondences; zie aldaar blz. 510.

Over een paar Limburgse relicten in D. Claes' geboorteplaats Neerlinter en de 'Brabantse expansie' tussen Uerdingerlijn en Getelijn

door G. Winnen

Een kwarteeuw geleden wekte Prof. Dr. WILLEM PÉE aan de Universiteit te Luik mijn belangstelling voor het Westgetelands[1] overgangsgebied tussen het Brabants en het Limburgs. Nu mijn zeer geliefde en zeer vereerde leermeester 70 wordt, wil ik hem, met heel veel hartelijke gelukwensen van mijn 88-jarige moeder en van mijzelf, een kort opstel aanbieden over een paar Limburgse relicten in dat gebied, die D. CLAES[2] op een door hem verbeterde (en mij sinds 1958 toebehorende) drukproef van J.F. TUERLINCKX' *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* (Gent, 1886) voor zijn geboorteplaats Neerlinter heeft vermeld, en over de 'Brabantse expansie' tussen Uerdingerlijn[3] en Getelijn[4].

* * *

Op het vroeger Limburgs karakter van het Westgetelands[1] overgangsgebied wijzen o.m. oudere Limburgse (oostelijke) vormen die er, met (of: ten gevolge van?) betekenisdifferentiëring, naast jongere Brabantse (westelijke) indringers zijn blijven voortleven, zoals *stroek*[55] > < *struik* en *kroeg*[66] > < *kruik*[77].

Terwijl de westelijke grens van Limburgs *deuën*(*e*) 'doorn(en)' volgens J.L. PAUWELS[8], H. VANGASSEN[9] en E. EYLENBOSCH[10] ongeveer met de Uerdingerlijn samenvalt, gebruikt men in het Hageland echter Brabants (*h*)*ore*(*s*) 'hoorn(en)'[1111], behalve bij de zuidergrens, waar men volgens J.F. TUERLINCKX in *ziet dijen hore douë ins stoin gape* naast *hore* 'groote domme persoon' ook Limburgs *heuën*[1212]-[1313] hoort. Op de drukproef van J.F. TUERLINCKX' idioticon wees zijn vriend D. CLAES de auteur op Neerl[inters] *veul oëp zen hores hämme*, maar bij *ziet dijen hore douë ins stoin gape* noteerde hij 'te Neer[inter] ook *höööën*', dat te Ransberg - ten tijde van D. CLAES een gehucht van Neerlinter, maar sinds 1911 een zelfstandige gemeente[14] - thans

nog steeds, doch slechts in dat verband, wordt gebruikt[15]: het (jongere) Brabants *hore*(*s*) heeft er het (oudere) Limburgs *heuën* dus praktisch helemaal verdrongen.

Te Neerlinter gebruikt men thans Brabants *st□.ət* 'staart'[16], maar vroeger denkelijk Limburgs *stat*[17], dat volgens J.L. PAUWELS ook, doch enkel sporadisch, in de naburige geboorteplaats van mijn betreurde leermeester RENÉ VERDEYEN (Zoutleeuw, 31.8.1883 - Luik, 9.10. 1949)[1818] wordt gehoord[19] en dat in het (zuidoostelijk?) Hagelands nog relictisch voorkomt in het met het suffix *-el*[20] gevormde diminutief *stattel* '(lederen) schoenveter'[21]-[2222]. Inderdaad, bij Hagelands *steertteugel* (*steätteugel*) 'steertriem'[2323] vermeldde D. CLAES op de drukproef van J.F. TUERLINCKX' idioticon '[te] Neerl[inter] *statteugel*', een compositum dat er tot heden heeft kunnen standhouden[2424], omdat het verband met 'staart' wellicht niet meer duidelijk wordt aangevoeld[25].

Neerlinter (met Ransberg) ligt dicht bij de dialectgrenzenbundel tussen West- en Oostgetelands[26], zodat Limburgse verschijnselen er niet zeldzaam zijn - o.m. de rekking in woorden als *lām*[27] en de uitgang *-de* in het preteritum en in het als bijvoeglijk naamwoord verbogen voltooid deelwoord van de zwakke werkwoorden, eventueel met regressieve assimilatie van de stemloze eindconsonant van de stam[28] -, maar relicten als *heuën* en *statteugel* wijzen er nogmaals op, dat de Getelijn[4], waarvan de hoofdstreng tussen Zoutleeuw en de Demer mooi samenvalt met de middeleeuwse grens tussen het Hertogdom Brabant en het van 1366 tot 1795 onder het Prinsbisdom Luik ressorterend Graafschap Loon[29], moet worden beschouwd als 'Rückzugslinie' van het Limburgs[30] na de 'Brabantse expansie'[31] in het (vroeger Limburgs[32]) gebied tussen Uerdingerlijn en Getelijn[33]: 'jongere Brabantse invloeden hebben gewis heel wat westelijke verschijnselen [o.m. (*h*)*ore*(*s*) en *steert*] tot aan [, een aantal zelfs tot over[34]-[35]] de oostergrens van het Hertogdom gestuwd'[36].

Volgens A. STEVENS heeft die Brabantse taaluitzetting 'vooral in de 15de en nog in meerdere mate in de 16de en 17de eeuwen [...] haar hoogtepunt gekend' en is ze 'tegenwoordig door de centrale positie van de Brabantse dialecten in Vlaams-België [nog] niet volledig uitgewerkt'[3738]. Te Tienen werd Limburgs *kou*[39] in de 15de eeuw[40] geleidelijk door Brabants *koe*(*i*)[41] vervangen, te Zoutleeuw - waar men vroeger eveneens Limburgs *kou*, mv. *kui*[42], en ook Limburgs *nouw* 'nieuw'[4344] gebruikte, doch waar later *nieuwe koeien* uit het Brabants 'kernland' werden geïmporteerd - schijnt Limburgs **zwaalde* 'ovenpaal' alleen nog tot de agrarische gebruikssfeer te behoren en door

Brabants *paal* uit de bakkerstaal te zijn verwezen[45], maar te Landen is het verdringen van (ouder en taalsociologisch 'platter') Limburgs *ja:tə* 'aarden'[46], *ja:tsd□ʀrəm* 'aarsdarm' en *pja:t* 'paard'[46] door (jonger en sociolinguïstisch 'beschaafder') Brabants *□.ədə*[47], *□.ətsd□ʀrəm* en *p□.ət*[48] thans volop aan de gang[49]!

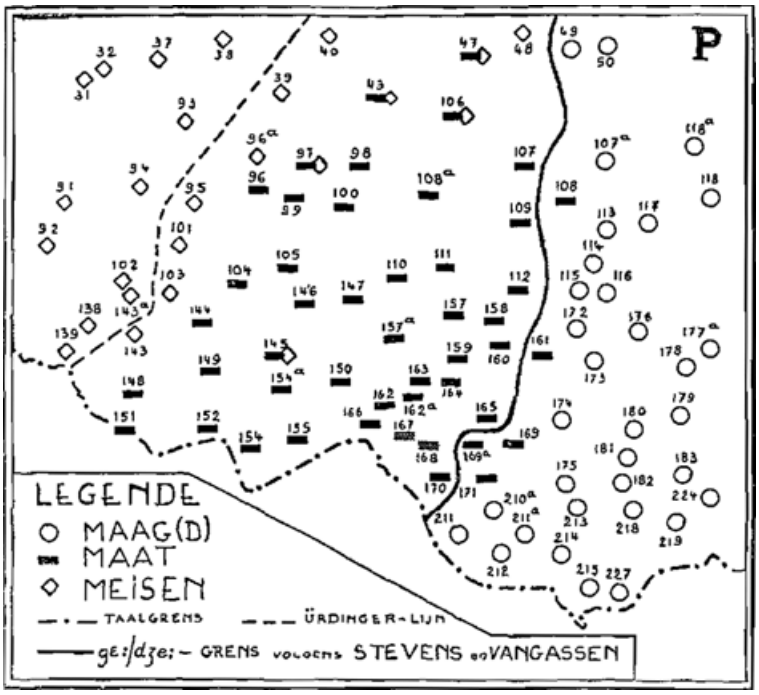

'*Dienstmeid*' *in en om het Hageland* [zie noot 32 en W. PÉE - P.J. MEERTENS, *o.c.* in noot 22]

* * *

Ook in het aan Neerlinter grenzend Oplinter, het Hagelands dorp met de sierlijke St.-Genovevakerk en de (momenteel verlaten) vroegere Maagdendalabdij[50], - waar Brabants *bees* 'bes' Limburgs *beer*[51] heeft overwonnen, dat er in 1783 nog voorkomt in *het aertberenblock* [...] *gelegen op de groote straete naer neerlinter*[52] - heb ik een paar Limburgse relicten van het type Ransbergs *heuën* > < *hore*(*s*) en Neer-

linters *statteugel* >< *stɛ.ət* opgetekend, waaraan ik een opstel zal wijden in *Taal en Tongval*, het tijdschrift dat de Hooggeachte Jubilaris, die ik nogmaals zeer hartelijk feliciteer, in 1949, toen ik bij hem college liep[53], boven de doopvont hielp houden en waarvan hij sindsdien de (be)ziel(er) is. Ik ben ervan overtuigd, dat hij, naar het voorbeeld van wijlen zijn ouders en dank zij de toewijding van zijn onvolprezen levensgezellin, lang en gelukkig zal leven, op tijd en stond van het edele 'bakspel'[55] en van de (Brabantse!) geuze[54] genietend en liefdevol omringd door zijn sympathieke dochters en schattige kleinkinderen, want '*Voorwaar*, *hij ziet er deftig uit!*'[55].

Eindnoten:

1 Zie voor de terminologie A. STEVENS, *Struktuur en Historische Ondergrond van het Haspengouws Taallandschap* [in *Het Oude Land van Loon*, VII (Hasselt, 1952), pp. 4-20, met kaart], pp. 13-14 en 16 (kaart).

2 De taal- en letterkundige DÉSIRÉ CLAES werd op 26.12.1836 te Neerlinter geboren. Hij is de 'Vader van de Vlaamse Beweging' te Tienen, waar hij van 1857 tot 1870 onderwijzer was en van 1868 (?) tot 1870 tevens leraar aan het stedelijk college. Op 22.12.1860 stichtte hij er met enkele vrienden - onder wie zijn zwager, de letterkundige P.J.H. BROUWERS (Stokkem, 6.8.1831-Achel, 1.3.1897) - het genootschap *Geene tael*, *geen volk* [zie P.V. BETS, *Histoire de la Ville et des Institutions de Tirlemont* (Louvain, 1860-1861), II, p. 47, en A. WAUTERS, *Ville de Tirlemont* (Bruxelles, 1874), p. 176], dat van 13.1.1862 af Vlaamse lessen organiseerde, die tijdens de winter 1862-1863 door niet minder dan '116 artisans, de l'âge de 16 à 47 ans' werden bijgewoond [*Rapport sur l'administration et la situation des affaires de la Ville de Tirlemont*, 1863, p. 60]. In 1870 werd hij leraar te Hasselt, maar 'hij trapte [er] de franskiljons zoodanig op de teenen, dat hij [door den Vlaamschhatenden minister] verplaatst, of liever verbannen werd naar de Waalsche stad Namen' [*De Hagelander*, III (Zoutleeuw, 1895-1896), p. 39], waar hij leraar was aan het Koninklijk Atheneum en waar hij op 7.3.1910 overleed. Zie over deze grote Hagelander, die bij Koninklijk Besluit van 7.9.1895 tot werkend lid van de Vlaamse Academie werd benoemd, J. MUYLDERMANS, *Désiré Claes herdacht*, in *Jaarb. Kon. Vla. Acad. Taal- en Letterk.*, 29 (1919-1920), pp. 205-244 (met portret). Over zijn aandeel in *De pennetwist om het Algemeen Nederlands in België omstreeks 1900* zie R. HAESERIJN in *Taal en Tongval*, XI (1959), pp. 84-91. Over zijn zwager en strijdmakker P.J.H. BROUWERS, die hoofdredacteur van het halfmaandelijks *School- en Letterblad* was, zie J.G. FREDERIKS-F. JOS. VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde* (Gent, s.d.^{2}), p. 124, en *De Hagelander*, IV (Zoutleeuw, 1896-1897), p. 53.

3 Zie J.L. PAUWELS, *De Taal in het Hageland* [in *Steden en Landschappen*, VIII (Antwerpen, 1935), pp. 31-40, met kaart] - herdrukt in J.L. PAUWELS, *Verzamelde Opstellen* (Assen, 1965), pp. 208-217, met kaart -, inz. pp. 36-38 (herdruk pp. 213-214), en thans ook J. LEENEN, *De ware betekenis van de Uerdinger lijn*, in *Niederrheinisches Jahrbuch*, VIII (Krefeld, 1965), pp. 124-128, met kaart.

4 Zie J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, inz. pp. 33-36 (herdruk pp. 209-213) - ook J.L. PAUWELS, *De dialecten in het Hageland* [in *Oost-Brabant*, I = (*Het*) *Mooi*(*e*) *Hageland*^{2} (Heverlee, 1965), pp. 49-58, met kaart buiten de tekst], inz. pp. 52-53 (over de Uerdingerlijn zie pp. 53-54) -; A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 11-16 (kaart); A. STEVENS, *De Evolutie van de Haspengouwse Streektalen* [in *Limburgs Haspengouw* (Hasselt, 1951), pp. 223-264], passim; J.L. PAUWELS-L. MORREN, *De Grens tussen het Brabants en het Limburgs in België*, in *Zeitschrift für Mundartforschung*, XXVII (Wiesbaden, 1960), pp. 88-96, met kaart buiten de tekst. Zie ook G. WINNEN, *P.V. Bets en de Getelijn*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), p. 76.

1 Zie voor de terminologie A. STEVENS, *Struktuur en Historische Ondergrond van het Haspengouws Taallandschap* [in *Het Oude Land van Loon*, VII (Hasselt, 1952), pp. 4-20, met kaart], pp. 13-14 en 16 (kaart).

5 Zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, p. 249, vn. 50; J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 600, *inne stroĕk petätte* 'eene aardappelplant'; AUG. RUTTEN, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon* (Antwerpen, 1890), p. 223, naast znw. *stroek* ook ww. *stroeken* 'tot struik groeien, scheuten werpen (van graangewassen)'.

5 ADDENDA Blijkens het Leuvens materiaal van wijlen Prof. Dr. L. GROOTAERS (lijst 7, vraag 64) gebruikt men te Binkom (Limburgs) *stroek*, maar in het door de Uerdingerlijn van Binkom gescheiden Lubbeek (Brabants) *struik* naast *ʔχt* 'aardappelstruik (sic)', waarover J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 43, I, p. 159, die ook *strǫak* (p. 65) vermeldt [bij L. GOEMANS, *Leuvensch Taaleigen*, II (Tongeren, 1954), p. 411, *stru*^{i}□ 'heestergewas'; cf. *Leuv. Bijdr.*, 2 (1897), p. 311]. In *Het Dialect van Tongeren* (Lier-Leipzig, 1910) [overdruk uit *Leuv. Bijdr.*, 8 (1908-1909) en 9 (1910-1911)] schrijft L. GROOTAERS over *struk* [mv. *strük* (p. 171)] < Mnl. *strûk*: 'de Tongersche lange *u* is hier regelmatig verkort vóór *k*' (p. 74). Ook bij H.J.E. ENDEPOLS, *o.c.*, p. 417, *stroek* (mv. *struuk*), maar bij L. GROOTAERS - J. GRAULS, *Klankleer van het Hasseltsch Dialect* (Leuven, 1930), pp. 51 en 77, *str*$\bar{\text{ø}}$*k*. Tienenaren van mijn leeftijd - ik word weldra 49 - zeggen zowel *ne stroek petotte* 'een aardappelplant' als *in de stroeke spèile* 'in de struiken spelen', maar de jongeren gebruiken in het tweede geval liefst (westelijk) *st*Ra:□*ə* [vgl. *m*a:*s* 'muis' en a:*s* 'huis'], wellicht onder invloed van de school. In het Landens wordt *stroek* in beide voor Tienen genoemde voorbeelden gebruikt door J. CASPERS (^{o} 1911), Mw. L. PEETERS-MASY (^{o} 1925) en haar dochter MARIJKE (^{o} 1953), wier zusjes BEA (^{o} 1959) en KARLA (^{o} 1961) voor 'struiken' ook wel (opkomend) *str*a:*kə* [vgl. a:*t* 'uit' en *b*a:*k* 'buik' (zie *o.c.* in noot 49, pp. 182-183)] zeggen, vermoedelijk omdat in de klas vaker over 'struikgewas' dan over 'aardappelplant' wordt gesproken. Voor vak P op de grondkaart van W. PÉE - P.J. MEERTENS (zie noot 22) gaven mijn leerlingen en toevallige zegslieden *stroek* op voor Attenrode-Wever, Bekkevoort, Budingen, Bunsbeek, Gelinden, Glabbeek (Rode), Hakendover, Hoegaarden, Hoepertingen, Kersbeek, Meensel-Kiezegem, Melkwezer, Mielen-boven- Aalst, Neerhespen, Neerwinden, Oplinter, Outgaarden, Rukkelingen-Loon, St.- Truiden (mv. *strük*), Velm (id.), Vissenaken, Waanrode, Waasmont, Walshoutem, Wommersom en Zoutleeuw.

6 Zie E. BLANCQUAERT-[C] TAVERNIER-VEREECKEN, *Keulse Potten* [in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 17 (Bonn, 1952), pp. 51-58, met 2 kaarten], kaart 2 en p. 57; J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 346, *kroeg* 'aarden kruik'; AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 124, *kroeg* 'boterpot' en samenstellingen; D. CLAES, *Lijst van bij Kiliaan geboekte en in Zuid-Nederland voortlevende Woorden* (Gent, 1902), p. 38, *kroeg* 'langwerpige steenen pot om in te boteren of om er de boter in op te steken (om ze te bewaren)' ['te Neerlinter (onze geboorteplaats) en omstreken' en met verwijzing naar de idiotica van J.F. TUERLINCKX en AUG. RUTTEN (zie noot 22)].

6 ADDENDA Zie ook L. GROOTAERS, *o.c.* in addendum 5, pp. 57, 171 en 311, Tongers *kroeg* (mv. *kruug*) 'aarden/steenen pot' > < *kr*a*uk* 'kruik'; L. GROOTAERS - J. GRAULS, *o.c.*, pp. 74 en 77, Hasselts *kruχ* 'aarden pot' > < *kr*$\bar{\text{ø}}$*k* 'kruik'; H.J.E. ENDEPOLS, *o.c.*, p. 214, Maastrichts *kroek* (mv. *kruuk* of *kroeke*) 'aarden, glazen, koperen vaatwerk'. Te Tienen *k*R*u*□.*χ* 'stenen pot' > < *k*Ra:□ 'kruik'. Voor vak P op de grondkaart van W. PÉE - P.J. MEERTENS (zie noot 22) gaven mijn leerlingen *kroeg* - dat 'wohl sicher aus dem Osten kommt, da die [limburgische] Bezeichnung *krauk* (Niederl. *kruik*) ist' (L. GROOTAERS bij E. BLANCQUAERT - [C.] TAVERNIER-VEREECKEN, *o.c.*, p. 57 - op voor Bekkevoort (Klein-Kempen), Meensel-Kiezegem, Hoegaarden, Walshoutem, Glabbeek (Rode), Rukkelingen-Loon, Neerwinden, Melkwezer en Kersbeek. Te Bunsbeek *kroeg/kreugske* en te Oplinter *kroes* (zie J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 346). Cf. *T. & T.*, 7 (1955), p. 86.

7 Zie H. VANGASSEN, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant* (Antwerpen, [1938]), I, zin 70.

7 ADDENDA Bij L. GOEMANS, *o.c.*, II, p. 291 [ook *Leuv. Bijdr.*, 2 (1897), p. 292], Leuvens *kru*^{i}□ 'kruik'.

8 Zie J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, p. 37 (herdruk p. 214), en *o.c.* in noot 4, p. 54.

9 Zie H. VANGASSEN, *o.c.*, II, kaart 36.

10 Zie E. EYLENBOSCH, in *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, afl. 9 (Leiden, 1972), n° 1.

11 Zie J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 275, en D. CLAES, *Bijvoegsel aan de Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon* (Gent, 1904), p. 90; ook *o.c.* in noot 49, p. 185.

11 ADDENDA Bij J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 43, I, pp. 39 en 111, naast Aarschots *dō^{i}rə* ‘doorn’ ook *ō^{i}rə* ‘hoorn’.

12 Zie J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, pp. 264 en 275 (‘bij de zuidergrens des Hag[elands]’ werd slechts op de proef gedrukt). Bij AUG. RUTTEN, *o.c.*, naast *de melk trekt naar de horens* ‘de melk der koe vermindert’ (p. 96), ook *heunen* ‘houten toestel[len], bestaande uit drij opgaande stijlen, verbonden door twee dwarsbalkskens, [die] men achter en vóór aan de kar gebruikt, om graan in te halen of strooi te vervoeren’ (p. 92) [bij J.F. TUERLINCKX *hore*(*n*)*s*], die te Ransberg, Neerlinter(-Heide), Oplinter en Bunsbeek (*h*)*ores* heten, maar (volgens MARC WATTEZ) te Laar (bij Landen) □*kəs*. ADDENDUM: Toen dit opstel persklaar was, vond ik bij J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, pp. 275-276, s.v. *horenteren*, het stofadjectief *heuënte/heënte* ‘van steenbeuk’ [haagbeuk met zeer hard hout; *carpinus betulus*], waarvan ik, bij gebrek aan tijd, de etymologie nog niet heb kunnen opzoeken. Een verband met *heulenteer* ‘vlierboom’ [waarvan het snelgroeiend hout veel zacht merg heeft; *sambucus nigra*] - waarover J.L. PAUWELS, *De Vlierboom in de Zuidnederlandse Dialecten* [in *HCTD*, XXV (1951), pp. 322-338, met kaart], pp. 331-333 - is op het eerste gezicht hoogst onwaarschijnlijk. Is *heënte* een ‘ontronding’ van *heuënte* - voor J.F. TUERLINCKX, die Engels *horn-beam* vermeldt, blijkbaar verwant met *heuën* ‘horen’ -, of is *heuënte* de ‘geronde’ vorm van *heënte*, te Tielt (Br.) *heentenhout*, waarvoor men bij E. PÂQUE, *De Vlaamsche Volksnamen der Planten* (Namen, 1896), p. 143, een poging tot verklaring (< *hein* ‘haag’) vindt? Bij AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 92, *heunte* ‘haagbeuk’.

12 ADDENDA Volgens R. FOURIE, *De landbouwtermen in Outgaarden en omgeving* (onuitgegeven licentiaatsscriptie, Leuven 1953-1954), pp. 15-16 en 194, heten de door AUG. RUTTEN bedoelde ‘oogstladders’ (fig. 14) *yə□əs* te Outgaarden, Bost, Ezemaal, Oorbeek en Honsem [-Willebringen]; *yəs* te Bierbeek en Boutersem; [*h*]*aurəs* te Neerlinter, Hakendover, Halle [-Booienhoven], Neerlanden, Neerwinden en Vissenaken; en (moeilijk leesbaar) *uə*[*s*]*t*[*h*]*aurəs* (?) te Wommersom. Blijkens een onuitgegeven kaart van Prof. Dr. J. GOOSSENS komt het woordtype *horens* ‘oogstladders’ ook in het Oostgetelands (zie noot 26) voor [Waals *dès halètes*, een diminutief van *hâle* ‘ladder’ - zie L. WARNANT, *La Culture en Hesbaye Liégeoise* (Bruxelles-Liège, 1949), p. 127 -, vindt men in Limburgs-Haspengouw terug]. Zie over die ‘oogstladders’ ook J. GOOSSENAERTS, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen* (Gent, 1956-1958), p. 137, s.v. *botterik*, pp. 226 en 959, s.v. *gek*, en E. EYLENBOSCH, *Woordgeografische studies in verband met de taal van het landbouwbedrijf in West-Brabant en aangrenzend Oost- Vlaanderen* (Leuven, 1962), pp. 179-182 en kaart 27. Volgens mijn leerlingen heten de ‘oogstladders’ (*h*)*ore*(*n*)*s* te Bekkevoort, Budingen, Walshoutem, Meensel-Kiezegem en Melkwezer, *botteriken* te Rillaar. Mijn collega A. KNAEPEN, de auteur van een [*Beknopte A.B.N.-gids voor*] *Sint-Truiden en omgeving* (Tienen, 1963), geeft *oures* op voor St.-Truiden en *haletten* (zie L. WARNANT, *l.c.*) voor Brustem, waar men *hø.^{ə}n* (mv.) ‘horens van een dier’ zegt.

13 Zoals de meeste Lonerlandse [zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 8-10 en 16 (kaart)] dialecten, wijst ook Hagelands *heuën* op een prototype **heurn* [zie G. WINNEN, *Taal en Tongval*, VI (1954), p. 177, vn. 4, en cf. ook *deuën* < **deurn*].

13 ADDENDA Bij L. GROOTAERS, *o.c.* in addendum 5, pp. 107 en 171, Tongers *duen* (mv. *düön*) ‘doorn’ en *huen* (mv. *hüön*) ‘hoorn’; bij L. GROOTAERS - J. GRAULS, *o.c.*, pp. 25, 73, 95 en 108, Hasselts *dj□n* ‘doorn’; bij H.J.E. ENDEPOLS, *o.c.*, Maastrichts *deure*(*ne*)*stroek/dorestroek* ‘doornstruik’ (p. 73), en *heure*(*s*) van een dier, naast stofnaam en -adjectief *hore/heure* (p. 147).

14 Een ander toenmalig gehucht van Neerlinter, de Dries, werd in 1911 het zelfstandig dorp Drieslinter, dat sinds 1971 met Neerlinter de fusiegemeente Linter vormt.

15 Op 3.1.1973 ontmoette ik er ODETTE MATHUES (^{o} Ransberg 1951), de lieve verloofde van mijn vriend JEAN-PIERRE BEX, en haar moeder MATHILDE FOX (^{o} Ransberg 1924), die beiden naast *hores* (van een dier) de uitdrukking *stoemen heuën* (of: *stoemen hore*) kennen. Volgens VICTOR VAN ESCH (^{o} Neerlinter 1930), die evenwel al jaren te Bost (Tienen) woont, zou men te Neerlinter zelf ook *stoemen heuën* zeggen, maar mijn drie in noot 24 vermelde zegslieden gebruiken alleen *stoemen hore*. L. MELLAERTS (zie noot 24) gaf *stoemen deuën* op.

16 Zie H. VANGASSEN, *o.c.*, II, kaart 124 [*st□.ət* voor Drieslinter (zie noot 14) en *st□.t* voor Ransberg]; J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, pp. 172 en 587, *steert* (*steät*); D. CLAES, *o.c.* in noot 11, p. 225, *steert*; AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 217, *steert* [voor St.-Truiden *stat* (p. 1) en *stjaat* (p. 61)]; G. WINNEN, *Taal en Tongval*, IV (1952), pp. 138-139. Zie ook P.J. MEERTENS, *o.c.* in noot 10,

afl. 4 (Leiden, 1948), n° 13, en JO DAAN (met medewerking van P.J. MEERTENS), *Toelichting bij de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, I (Amsterdam, 1963), pp. 57-61.

17 De huidige grens tussen *stęt/st□(ə)t* en *stat/start* vindt men bij J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, p. 34 (herdruk p. 210), en bij J.L. PAUWELS-L. MORREN, *o.c.*, p. 91. Werd met 1450 *Coustatstrate* [zie CH. MARTENS, *Hagelands Gedenkschriften*, IX (1915), p. 105] te Kerkom (Br.) misschien een 'koestaartstraat' bedoeld?

18 Prof. Dr. WILLEM PÉE heeft niet minder dan drie artikels aan de nagedachtenis van zijn Luikse collega proximus en vriend RENÉ VERDEYEN gewijd: in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, XXVIII (1950), afl. 1, pp. 413-422 (in samenwerking met M. RUTTEN), in *De Brabantse Folklore*, jg. 1968, nrs. 178-179, pp. 135-148, en in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1969, 5, pp. 4-10. In *Zo was... Zoutleeuw* (Antwerpen, 1972), p. 73, publiceert J. VANROELEN een groepfoto uit 1895 van de Zoutleeuwse fanfare *De Melomanen der Kleine Gethe* en schrijft daarbij: 'Wij herkennen o.a. [...], F[RANS] F[ELIX] VERDEYEN, onderwijzer [de vader van R.V.; zie andere foto's van hem pp. 74-75], [...] en RENÉ VERDEYEN. Deze laatste [...] ijverde voor het Belgisch Rijksonderwijs en het Nederlands als nationale cultuurtaal'.

18 ADDENDA Over R. VERDEYEN zie o.m. ook *Album René Verdeyen* (Bruxelles-Den Haag, 1943), pp. 5-13, en M. RUTTEN in *De Vlaamse Gids*, 33 (1949), pp. 705-709.

19 Toestand in april-mei 1932 volgens J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, p. 34 (herdruk p. 210) en p. 40. Bij J.L. PAUWELS-L. MORREN, *o.c.*, p. 91, wordt dat detail niet meer vermeld. Volgens mijn vriend EDGARD PEETERMANS, gewezen provincieraadslid van Brabant en sinds jaren gemeenteraadslid te Zoutleeuw, wordt *stat* er nog steeds gebruikt op de Ossenweg, een gehucht waarvan het dialect meer Limburgs georiënteerd is.

20 Voor het diminutiefsuffix *-el* vgl. Limburgs en Westgetelands (zie noot 1) *schinkel* 'hieltje van een ham' < Zuidoostlimburgs *schink* 'ham' < Rijnlands *Schinken* bij J. GOOSSENS, *De benamingen van de ham in Belgisch-Limburg*, in *Taal en Tongval*, XIV (1962), pp. 167-174, met 2 kaarten. Zie ook H.J.E. ENDEPOLS, *Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs* (Maastricht, 1955), p. 351, *rijjstartel/rijjstertelke* '(rijg)veter' < *rijj-* ('rijg-' van 'rijgen') + *startel* (= verkl. van *start* 'staart = eind'. Voor 'coïre' meen ik ooit te St.-Truiden *met zijn stattel uitgaan* te hebben gehoord.

21 Zie J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 586, *startel* (*stattel*) 'nestel, veter'; AUG. RUTTEN, *o.c.*, pp. 215 en 318, *staartel* 'schoenriem' (te Wange), ook 'dun leertje van eenen koopmansstok'; C. KILIAAN, *Etymologicum Teutonicae Linguae* (Antwerpen, 1599^{3}), p. 525, *steertel/stertel* 'Ligula' (uitgave 1777, p. 633, idem); J.F. GESSLER, *Proeve van een Oudhasseltsch Glossarium* (Hasselt, 1940), p. 97, Hasselts *startel* en 1452 *Lemmen der stertelmeker*, bij VERDAM *stertel*(*e*) 'veter, rijgsnoer'. [Ik vermeld hier terloops, dat ik bij J.F. GESSLER, *o.c.*, pp. 96-97, toevallig een werkwoord vond dat niets met dit opstel te maken heeft, maar waarover ik schreef in *Taal en Tongval*, VII (1955), p. 26, nl. *steigen* 'eene verhooging aanbrengen' (1518-1519 *die Demer gesteicht/om te steigen*) < **staig-jan*].

22 *Stattel* wordt niet (meer?) gebruikt te Neerlinter, Drieslinter (zie noot 14) en Ransberg, maar komt voor (met verwijzing naar J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 586) bij D. CLAES, *o.c.* in noot 6, p. 64, *stertel* (*startel*) 'nestel, rijgsnoer', die pp. 6-7 schrijft: 'De woorden, bij welke geene plaats wordt aangeduid, zijn in gebruik te Neerlinter (onze geboorteplaats) en omstreken [...]. Bij de meeste echter zijn de Idiotica [...] aangehaald, tot bewijs, dat die woorden ook elders bekend zijn'. In het Leuvens materiaal van wijlen Prof. Dr. L. GROOTAERS (lijst 5, vraag 14, en lijst B, vraag 72) wordt *stattel*, dat ik nog onlangs hoorde gebruiken te Brustem 'lederen veter voor hoge schoenen', voor vak P op de grondkaart van W. PÉE- P.J. MEERTENS [in *HCTD*, VIII (1934), pp. 149-259, met kaart] voor slechts 11 (zeer oostelijke) plaatsen opgegeven: Attenhoven, Buvingen, Gelinden, Heers, Hoepertingen, Kermt, Kuringen, Landen (naast *nistel*), Mielen-boven-Aalst (naast *nissel*), Velm (*stattel* 'uit leder' > < *nistel* 'uit draad') en Waasmont. Enkele, mij ± 1960 door mijn leerlingen bezorgde (zuidoostelijke?) Hagelandse *stattel*-gegevens, heb ik momenteel, zeer tot mijn spijt, niet bij de hand, evenmin als een paar Hagelandse *statteugel*-gegevens (zie noot 23) die ik toen van hen ontving.

22 ADDENDA Men gebruikt *stattel* 'schoenveter' ook te Walshoutem en te Rukkelingen-Loon.

23 Zie J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, p. 587; AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 217, *steertreugel* (sic) 'steertriem'; volgens mijn leerling WILLY HOLSBEEKS te Oplinter *stejettuigel*. Blijkens een onuitgegeven kaart van Prof. Dr. J. GOOSSENS komt het woordtype *staartteugel* in Belgisch-Limburg voor in het Oostgetelands [zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 11-14 en 16 (kaart)] en in het zuidwesten van het Lonerlands [zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 8-10 en 16 (kaart)]. Zie ook C. KILIAAN, *o.c.*, p. 525 (uitgave 1777, p. 633), s.v. *steert-riem*.

23 ADDENDA Zie ook J. GOOSSENAERTS, *o.c.*, pp. 718 en 1088, s.v. *staartleer*.

24 Op 3.1.1973 sprak ik er met IRMA BOTTU (^{o} Neerlinter 1898), EMIEL LAERMANS (^{o} Neerlinter 1899) en FRANS VANSWIJGENHOVEN (^{o} Neerlinter 1898), die allen *statteugel* gebruiken, maar VICTOR VAN ESCH (zie noot 15) gaf [recent(er)?] *stèëtteugel* op. Mijn beide zegslieden voor Ransberg (zie noot 15) kenden alleen **steertteugel*. L. MELLAERTS (^{o} Neerlinter-Heide 1918) zegt *stèëtriem*.

24 ADDENDA R. FOURIE, *o.c.*, pp. 43-44 en 213, vermeldt voor 'staartriem' (fig. 25) o.m. *stęatroyyəl* [cf. AUG. RUTTEN in noot 23] voor Outgaarden, Ezemaal, Hakendover en Wommersom; *stęat*[*t*]*oyyəl* voor Bost en Vissenaken; *stɑt*[*t*]*oyyəl* voor Neerlinter en Halle [-Booienhoven]; *stɑtroyyəl* [cf. AUG. RUTTEN in noot 23] voor Neerlanden [daar ook *stɑtəl* 'ijzeren doorn of stukje leder in het slot onder aan de twee haamhouten' (pp. 42-43 en 213; fig. 23)] en Neerwinden.

25 Blijkens het (jongere) diminutief *rijjstertelke* - met suffix *-ke* en morfologische umlaut - wordt ook het tweede deel van het Maastrichts compositum *rijjstartel* (zie noot 20) niet (meer) als verkleinwoord van *start* 'staart = eind' aangevoeld.

26 Cf. voor de terminologie A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 11-14 en 16 (kaart), en zie noot 4.

27 J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, p. 36 (herdruk p. 213), vermeldt de gerekte vocaal in *lām* voor Drieslinter, Miskom, Neerlinter, Oplinter, Ransberg en Wommersom [vgl. J.L. PAUWELS-L. MORREN, *o.c.*, p. 92]. Zie verder A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, p. 244, en J. GOOSSENS, *Leuv. Bijdr.*, 49 (1960), *Bijblad*, p. 11, en 55 (1966), *Bijblad*, p. 140.

28 Zie J. GOOSSENS-J. VERHEYDEN, *De preteritum-vormen van de zwakke werkwoorden in het zuiden van het Nederlandse taalgebied* [in K. HEEROMA's feestbundel *Zijn Akker is de Taal* (Den Haag, 1970), pp. 133-147, met 2 kaarten], inz. p. 135 en kaart 1; A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, pp. 242-243; H. VANGASSEN, *o.c.*, II, kaart 106, met *iχ baχt ə* voor Ransberg en *iχ baχ də* voor Drieslinter. Bij P.V. BETS, *Geschiedenis der gemeente Neerlinter* (Leuven, 1868), pp. 37-38, vond ik in een dialectisch getinte tekst uit 1705, naast *de vluchte te nemen naer Diest* en *in de vluchte mede nemen* (p. 38), *de gevlughde meubelen der gemeentenaren* (p. 37).

4 Zie J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, inz. pp. 33-36 (herdruk pp. 209-213) - ook J.L. PAUWELS, *De dialecten in het Hageland* [in *Oost-Brabant*, I = (*Het*) *Mooi*(*e*) *Hageland*^{2} (Heverlee, 1965), pp. 49-58, met kaart buiten de tekst], inz. pp. 52-53 (over de Uerdingerlijn zie pp. 53-54) -; A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, pp. 11-16 (kaart); A. STEVENS, *De Evolutie van de Haspengouwse Streektalen* [in *Limburgs Haspengouw* (Hasselt, 1951), pp. 223-264], passim; J.L. PAUWELS-L. MORREN, *De Grens tussen het Brabants en het Limburgs in België*, in *Zeitschrift für Mundartforschung*, XXVII (Wiesbaden, 1960), pp. 88-96, met kaart buiten de tekst. Zie ook G. WINNEN, *P.V. Bets en de Getelijn*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), p. 76.

29 De vroegere politieke grens tussen Brabant en Loon (Luik), van de taalgrens tot bij de Demer, vindt men op de kaarten van G. WINNEN in *Taal en Tongval*, VI (1954), pp. 44 en 178 [over de onderbreking in de grenslijn te Attenhoven zie p. 45, vn. 2]. Op de kaart bij J.L. PAUWELS-L. MORREN, *o.c.*, waar pp. 94-95 wordt gezegd, dat die grens in de Getesector, van bij Zoutleeuw tot bij Halen, tussen ± 1300 en ± 1800 erg stabiel is geweest, wordt ze tot aan de Belgisch-Nederlandse rijksgrens doorgetrokken. Zie ook J. GOOSSENS, *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie* (Tongeren, 1972) [overdruk uit *HCTD*, XLIV (1970), pp. 105-273], pp. 75-77 [pp. 175-177].

30 Zie J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, p. 32 (herdruk p. 209), waar gezegd wordt, dat in het Hageland - na het ontstaan van de Brabantse cultuurcentra Leuven, Brussel en Antwerpen - de oostelijke invloeden, waarvoor het vanouds openstond, en de in latere tijden zelfs overheersend geworden (jongere) westelijke invloeden elkaar eeuwenlang hebben bestreden, en J.L. PAUWELS-L. MORREN, *o.c.*, p. 96, waar erop gewezen wordt, dat de vroegere politieke grens tussen Brabant en Loon (Luik) 'ook de tegenstoot uit het westen opving' (zie ook J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 4, pp. 51-52).

31 Cf. A. WEIJNEN, *De Nederlandse Dialecten* (Groningen-Batavia, 1941), pp. 78-91, en *Nederlandse Dialectkunde* (Assen, 1966^{2}), pp. 380-386.

32 Op mijn hier nogmaals afgedrukte kaart '*Dienstmeid*' *in en om het Hageland* - overgenomen uit WILLEM PÉE-G. WINNEN, *Westvlaams maarte en Hagelands maat* [in *Taal en Tongval*, XI (1959), pp. 218-229, met 2 kaarten], p. 226 - ziet men, dat de westergrens van Hagelands-Haspengouws *maat* < Limburgs *maagd* (pp. 224-229) ongeveer met de Uerdingerlijn samenvalt, en bij WILLEM PÉE-L. DE MAN, *Mikken en zijn ekwivalenten in de Nederlandse dialekten bezuiden de Moerdijk* [in *Album Edgard Blancquaert* (Tongeren, 1958), pp. 277-300,

met kaart buiten de tekst], pp. 291 en 299, wordt erop gewezen, dat Hagelands-Haspengouws *ozen* (*y.əzə*) [onder Romaanse invloed < *ogen* (p. 291, vn.3)] binnen de driehoek Bekkevoort-Sluizen (Br.)-Neerwinden voorkomt, d.i. in het gebied tussen Uerdingerlijn en Getelijn, dat in het oosten aansluit bij Belgisch- en Nederlands-Limburg (*ogen*) en bij het Rijnland (*äugen*). J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 12, p. 331, schrijft: 'Het *heulenteer*-gebied reikte misschien vroeger tot aan de Uerdingerlijn. Op dit ogenblik overschrijdt het [specifiek Limburgs *heulenteer* "vlierboom"] in het zuiden [naar mijn mening: nog ruim] de Gete-lijn'. Over andere Limburgse (oostelijke) verschijnselen in het Westgetelands (zie noot 1) - waarvan sommige tot bij, aan of zelfs over de Uerdingerlijn voorkomen - zie o.m. J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 3, pp. 36-38 en p. 40, P.S. 1 (herdruk pp. 213-214 en pp. 216-217, P.S.1), en *o.c.* in noot 4, pp. 53-54, 56-57; A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, inz. p. 230, vn. 18 (ook p. 244) [*sproot*; cf. H. VANGASSEN, *o.c.*, I, zin 83, en I. HABERMEHL, *o.c.* in noot 10, afl. 3 (Leiden, 1943), n° 8], p. 231, vn. 19 [*strikken*], p. 235, vn. 25 [niet samenvallen van *â* en *ā*], p. 244 [*graas*; cf. H. VANGASSEN, *o.c.*, II, kaart 69, I. HABERMEHL, *o.c.* in noot 10, afl. 1 (Leiden, 1939), n° 14, K. HEEROMA, *o.c.* in noot 51, afl. 1 (Assen, 1957), kaart 4 en toelichting pp. 40-42, en J. GOOSSENS, *Die niederländische Strukturgeographie und die* '*Reeks Nederlandse Dialectatlassen*' (Amsterdam, 1965), kaart 14 - zie ook *lestig* (kaart 11) en *menneke* (kaart 12) -], p. 246 [*hee lup*(*t*); cf. J. GOOSSENS, *Niederländische Mundarten - vom Deutschen aus gesehen* - in *Niederdeutsches Wort*, Band 10 (Münster, 1970), pp. 61-80, met 12 kaarten -, inz. de uitslaande kaart], p. 247, vn. 40 en 42 [*zoeg*, mv. *zeuge*], en p. 263, vn. 73[*watter*]; A. STEVENS, *o.c.* in noot 33, pp. 105-107, 119-121, 124-125 [*zwouw*]; G. WINNEN, *Taal en Tongval*, VII (1955), pp. 113-114, vn. 5 [niet samenvallen van *î* en *ai* + *i/j*], en VIII (1956), p. 96 [**stub*]. Uit mijn eigen materiaal vermeld ik slechts Limburgs *daal* 'neer' in ww. als *daalleggen* en *daalzitten* - cf. W.G. RENSINK in *Driemaandelijkse Bladen*, jg. 1952, afl. 4, pp. 120-122 -, waarvan de westelijke grens ongeveer met de Uerdingerlijn samenvalt. Wat oostelijk *bekker* betreft, zie de (ook methodologisch) interessante bijdrage van J. GOOSSENS over *Bakker in het Brabants*, in *Taal en Tongval*, XXIII (1971), pp. 94-97, met kaart buiten de tekst [ook COR HOPPENBROUWERS, *Valkenswaard*, *een stadje met een bekker?*, in *id.*, id., pp. 201-202].

33 Zie vooral A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, pp. 252-259, inz. pp. 255-259; A. STEVENS, *Zwaalde*, *een Zuidoostnederlandse dialektbenaming voor de broodschieter of ovenpaal* [in *Taal en Tongval*, V (1953), pp. 94-128, met kaart], pp. 106-107, die erop wijst, dat (Brabants) *paal* in het Hagelands gebied met (Limburgs) **zwaalde* langs de wegen Leuven-Diest en Leuven-Tienen oprukt(e) (p. 107), zoals blijkt uit de *paal*-wig te Bekkevoort-Diest en de *paal*-eilandjes te Tienen en - merkwaardige parachutering! - te Zoutleeuw (p. 106); J. GOOSSENS, *o.c.* in noot 38, pp. 62 (kaart 2) -63, die erop wijst, dat tussen Uerdingerlijn en Getelijn menggebiedjes voorkomen met ouder Limburgs (enclitisch) *-ər* en jonger Brabants *-əm*, dat reeds te Hasselt werd 'gedropt' (zie ook p. 58, vn. 2). Over de strijd in volle Hageland tussen (westelijk) *rode bezen* en (oostelijk) *sint-jansbezen* [eigenlijk reeds een compromis tussen *rode bezen* en nog oostelijker *sint-jansberen* (cf. L. GROOTAERS, *o.c.* in. noot 51)] zie J.L. PAUWELS, *o.c.* in noot 4, p. 57, die eraan herinnert, dat in het westen van het Hageland (westelijk) *spinnekop* en (oostelijk) *spin* elkaar de voorrang betwisten [zie daarover E. BLANCQUAERT-W. PÉE, *De Nederlandsche dialectnamen van de spin*, *den ragebol en het spinneweb*, in *HCTD*, VII (1933), pp. 329-432, met 3 kaarten], en die wijst op de *djuin*-gebieden in het zuidoosten van Oost-Vlaanderen en in het (bij West-Limburg aansluitend) zuidoosten van het Hageland, die misschien vroeger verbonden zijn geweest en later door een opmars van (Brabants) (*a*)*juin* gescheiden [zie daarover P. D'HAENE, *De namen van de ui in de Zuidnederlandse dialecten*, in *Taal en Tongval*, II (1950), pp. 10-16, met kaart]. Zie verder noten 34, 38, 40, 42-45 en 49, en ook nog G. WINNEN in *Taal en Tongval*, IV (1952), pp. 142-143.

34 Zie vooral A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, inz. pp. 255-259 (ook pp. 252-254), die p. 251 schrijft: 'Het Westlimburgs in het algemeen en het Haspengouws in het bizonder heeft de Brabantse diftongering van middeleeuwse *uu* > *ui* en *ie* > *ij* overgenomen [..., want] er is [...] geen geografische continuïteit tussen de [gelijkaardige] Hoogduitse diftongering en de Westlimburgse, wel tussen de Westlimburgse en de Brabantse'. In *De Taal is gans het Volk* [in *VELDEKE*, 28 (1953-1954), pp. 1-8], p. 6, wijst A. *Stevens* op 'het Brabants, dat zijn stempel vooral sterk gedrukt heeft op de tongval van St.-Truiden en omstreken' (zie ook pp. 3-5), zodat we het St.-Truiderlands of Oostgetelands (zie noot 26) 'als een sterk Limburgs georiënteerd overgangsdialect tussen Brabants en Westlimburgs, tussen West- en Oostnederfrankisch [zouden] kunnen beschouwen, terwijl omgekeerd de eeuwenlange westelijke Brabantse druk op het

Westgetelands [zie noot 1] overgangsgebied een meer westelijke, Brabantse stempel heeft gedrukt' (A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, p. 14).

35 Volgens A. BOILEAU, *Brabantse taaluitzetting over het Hertogdom Limburg*, in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1968, 1, pp. 14-19, is het *Brommesch*, d.i. het Nederlands van Brabant, in de 18de eeuw de 'officiële' school- en (ook niet-ambtelijke) schrijftaal geweest in het Dietssprekende gedeelte van de toenmalige 'provincie' Limburg, die het Hertogdom Limburg en de Landen van Overmaas omvatte en waarover de Hertogen van Brabant - die al vroeg in het bezit zijn gekomen van het Graafschap Daelhem (1244) en van de Heerlijkheden Rolduc (1258) en Valkenburg - van 1288 (Slag bij Woeringen) tot 1795 (einde van het ancien régime) hebben geregeerd. Staaltjes van dat *Brommesch* - de hoeve 'Brabanthof' (kadaster) te St.-Pieters-Voeren heet in het plaatselijk dialect nog steeds *op bromənt* 'op Brabant' - zijn het eerste reglement van de in 1717 opgerichte St.-Paulusschuttersgilde te Baelen-aan-de-Wezer en de door A. BOILEAU (pp. 16-19) gepubliceerde en gereproduceerde brief d.d. 29.5.1810 van de Aubelse 'grognard' ofte Napoleontische ijzervreter JOANNES WILLEM CRICKBOOM, wiens *Brommesch* weliswaar met Overmaaslands doorspekt is, maar die (Brabants) *ick*, *zegt* en *wij hebben* gebruikt. Bij A. BOILEAU, *Achttiende-eeuwse schrijftaal in het Hertogdom Limburg*, in *Taal en Tongval*, XVI (1964), pp. 55-59, wordt bovengenoemd reglement d.d. 7.6.1717 in extenso gepubliceerd [p. 56, vn. 3, beschouwt A.B. *hellicht* 'helft' ten onrechte als (specifiek) Brabants (zie J.F. GESSLER, *o.c.*, s.v.)] - waaruit blijkt, dat het (toen op school aangeleerde) *Brommesch* 'weinig overeenkomst vertoont met de Limburgse volkstaal, die zich tot heden in onze Platdietse streek heeft kunnen handhaven' (p. 56) [met *dat is Brommesch* bedoelen oude dialectsprekers thans 'dat is Bargoens voor mij'] - en wordt tevens vermeld, dat het archief van de schuttersgilde een eigenaardig licht werpt op de cultuur-taalkennis van de Platdiotse bevolking van de 18de eeuw af: tot 1784 zijn de jaarlijkse 'notities' uitsluitend in het (beschaafd) Brabants-Nederlands gesteld, maar van 1785 af, op twee korte aantekeningen uit 1788 en 1804 na, steeds in het Frans, terwijl het Hoogduits, behalve in een paar gedrukte tweetalige (Frans en Duits) berichten uit 1867 en 1920, nergens in het gildearchief voorkomt. A. BOILEAU, *Notes sur les parlers du nord-est de la Province de Liège* (Liège, 1954) [afzonderlijke uitgave van de inleiding van A. BOILEAU, *Enquête dialectale sur la toponymie germanique du nord-est de la Province de Liège*, I (Liège, 1954), waarvan ik het onlangs verschenen deel II nog niet heb kunnen inzien], p. 17, vn. 21, vermeldt 'le témoignage suivant, qui prouve que dans le premier quart du XIXe siècle, le néerlandais n'était pas encore tombé dans l'oubli au coeur de la zone "allemandisée et francisée". Ce témoignage nous a été fourni par un habitant de Welkenraedt, né vers 1880, dont la vieille grand-mère (qui avait toujours résidé dans la région, nous déclare-t-il) "continuait à réciter ses prières en *brommesch*, c.-à-d. en "flamand", comme on les lui avait apprises dans sa jeunesse"'. Naar aanleiding van een kort artikel van A.R. JANSSEN - de auteur van een *Bijdrage tot de Landbouwwoordenschat van de Voerstreek* (onuitgegeven licentiaatsscriptie, Luik 1949, onder leiding van Prof. Dr. W. PÉE), die vertrouwd is met de Overmase dialecten - over *Taaltoestanden in het Noorden van de Provincie Luik*, in *The Debating Magazine*, IV, 2 (nov. 1947), pp. 48-49 (met kaart) - waarin hij erop wijst, dat de 17de-eeuwse grafschriften te Homburg in het 'Vlaams' zijn gesteld (p. 49) [A. BOILEAU, *o.c.*, p. 9, vn. 20, vermeldt voor Homburg een in 1844 in het 'Nederlands' begonnen, maar reeds in 1851 in het Duits voortgezet schuttersgilderegister], en waarin hij schrijft [cf. A. BOILEAU, *o.c.*, §§ 37, 55-56 (ook § 57)]: 'taalkundig is [de] scheiding [Voerstreek/Platdietse streek] onverklaarbaar, want van Moelingen tot Eupen wordt er één Nederfrankisch dialect gesproken [, dat, ook wat de woordenschat betreft,] meer Vlaams [lees: Limburgs]-getint [is] in het Westen, meer Duits [lees: Ripuarisch]-getint in het Oosten' (p. 48) - wijdde A. BOILEAU in hetzelfde tijdschrift, IV, 5 (febr. 1948), pp. 117-119, een korte bijdrage aan de vraag *Bestaat er een Duits-Nederlandse Taalgrens?*, waarin hij erop wijst, 'dat het Nederlands (eigenlijk het Brabants) schooltaal is geweest in het geheel [Dietssprekend gewest van het] Hertogdom Limburg [volgens A. BOILEAU, *o.c.*, § 5, pp. 17-18 (ook vn. 22), buiten de Voerstreek, ook in de (Dietssprekende) "hoofdbanken" Baelen en Montzen evenals te Lontzen, misschien niet in de (Dietssprekende) "hoofdbank" Walhorn], dus ook te Eupen' (p. 118), en waarin hij verder schrijft: 'Hoe de verhoogduitsing vóór 1815 [te Baelen en Membach misschien door de van de Abdij Rolduc afhankelijke en dus mogelijk uit het Rijnland afkomstige geestelijkheid] voorbereid werd, hoe Eupen na de inlijving bij het Duitse Rijk [lees: Pruisen] (1815) cultureel verhoogduitst werd, hoe de verfransing van het N.O. van de provincie Luik gedwarsboomd werd door de culturele invloed van het nabije Rijnland, om dan na de eerste en vooral de tweede wereldoorlog systematisch - en met succes - doorgevoerd te worden, kunnen wij in deze korte bijdrage niet onderzoeken. Wat er ook van

zij, de dialectoloog die het N.O. van de provincie Luik van West naar Oost doorreist, wordt dadelijk getroffen door de vitaliteit van de volkstaal, niet alleen in het westelijk - officieel Vlaamstalig gebleven - gebied (de Voerstreek) en in het oostelijk - officieel Duitstalig - gebied (kanton Eupen), maar ook in het officieel verfranst gebied; daar spreekt iedereen "Plat". Frans spreekt men (min of meer goed) met vreemdelingen en Hoogduits... in de biechtstoel. Ofschoon zekere taalgrensgemeenten als Aubel en Baelen aanzienlijke Waalse minderheden tellen en ook gedeeltelijk tot het Romaans taalgebied mogen gerekend worden, toch is geen spoor van echte romanisering te bespeuren (met de daarmee gepaard gaande taalgrensverschuiving). Zo is de toestand van linguïstisch standpunt uit gezien' (pp. 118-119). In zijn Gentse congreslezing over *Het Noord-Oosten van de Provincie Luik*, *kruispunt van drie kulturen* [zie *Handelingen van het achttiende Vlaamse Filologencongres* (Gent, 1949), pp. 197-199] wees A. BOILEAU er nogmaals op, dat de Brabantse cultuurtraditie zich daar tot het einde van de 18de eeuw heeft kunnen handhaven (p. 198) en zei hij onomwonden: 'Het niet-Waalse gedeelte van het vroegere Hertogdom Limburg is, historisch, in zijn geheel, als Nederlands taalgebied te beschouwen' (p. 197). Tijdens de op die lezing volgende discussie drukte wijlen Prof. Dr. L. GROOTAERS zijn voldoening uit over de objectieve en zuiver linguïstische uiteenzetting (p. 199), wat ongetwijfeld een welverdiende hulde was aan A. BOILEAU, de onbevooroordeelde Waalse germanist. Zie thans ook A. BOILEAU, *Toponymische gelijkmaking in het geromaniseerde gedeelte van Overmaas*, in *Naamkunde*, 1 (1969), afl. 2-4, pp. 70-83.

36 A. STEVENS, *o.c.* in noot 1, p. 13.

37 A. STEVENS, *o.c.* in noot 4, p. 263.

38 J. LEENEN, *De toestand van het Nederlands in België* [in *Verzorgd Nederlands* ('s-Gravenhage, 1955), pp. 33-44], p. 40, wijst erop, 'dat er iets gaande is in de richting van gelijkmaking in de Zuidnederlandse dialecten, onder invloed van het centrale Brabants en onafhankelijk van het algemeen Nederlands', en J.L. PAUWELS, *Over Dialectologie* [in *Versl. Med. Vla. Acad.* (1957), pp. 253-268], p. 264, schrijft: 'Zuidnederlandse dialectkaarten wijzen vaak duidelijk op taalinvloed van Brabant uit naar oost (Limburg) en west (Vlaanderen)'. Zie thans J. LEENEN, *Ver*(*zuid*)*brabantsing van* (*Belgisch*) *Limburgs Nederlands*, in *Taal en Tongval*, XXI (1969), pp. 186-189, XXII (1970), pp. 118-123, en J. GOOSSENS, '*Belgisch beschaafd Nederlands*' *en Brabantse expansie* [in het *Van Haeringen-Nummer* van *De Nieuwe Taalgids* (Groningen, 1970), pp. 54-70, met 4 kaarten], waar men p. 57, vn. 2 vv., verdere literatuur vindt, en waar p. 65 gewezen wordt op de expansiekracht van (Brabants) *voorschoot* - zie JO DAAN-G. WINNEN, *Schort in de Nederlandse dialecten* [in *Taal en Tongval*, VI (1954), pp. 37-48, met 4 kaarten], inz. pp. 43-45 en 48 -, waarover mijn oud-student R. BILLEN in *A.B.N.-invloed op het St.-Truidens* [in *Taal en Tongval*, XI (1959), pp. 71-75], p. 75, schrijft: 'Naast *vörk* voor "schort" hoort men thans ook wel eens *voorschoot*, een woord dat [...] als Zuidnederlands staat vermeld in de woordenboeken, en als het cultuurwoord wordt aangevoeld te St.-Truiden'. Zie ook nog J. GOOSSENS in noot 51.

39 Volgens AUG. RUTTEN, *o.c.*, pp. 117 en 155, te St.-Truiden [Nieuwwestlimburgs (zie A. VAN LOEY, *o.c.* in noot 40, p. 73)] *kau* (*kou*) [*k*a:], mv. *kui*; volgens H. VANGASSEN, *o.c.*, I, p. 292, zin 127, te Binderveld *ka*: (mv. *k□.ə*). Bij J. MOORS, *De Oorkondentaal in Belgisch-Limburg van circa 1350 tot 1400* ([Tongeren], 1952), vindt men slechts voor Herkenrode (Abdij) 1379 *koýe*(*n*) (pp. 158-160) en 1384 *coeýen/drieendetwentich gůeder kůeýe* (p. 166) [ook Jeuk 1382 *cukoy* (p. 174)/*Baldůwijn Coijkoy* (p. 175)?]. Zie ook oude grafieën voor 'toe' (volgens AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 155, te St.-Truiden *tou* [*t*a.]) bij J. MOORS, *o.c.*, pp. 399-400 (cf. A. VAN LOEY, *o.c.* in noot 40, p. 74).

40 H. VANGASSEN, *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands/Hertogdom Brabant* (Tongeren, 1954) vermeldt voor Tienen: 1392-1393 *den coustal* (p. 786), 1422 *jan den couwe heerde/vanden coyen te hoeden/van ene roede couwe/ vander tafelen swerter coe/ vanden coyen* (p. 792), 1439-1440 *den couheerde* [vgl. *koeheet* 'koeherder' bij AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 307 (zie ook p. 118)]/*vander couwe crebben... te makene/aenden coustal/vander coubruggen* (p. 794), 1459-1460 *van eender couwe/ den coieheerde/de couheerde* (p. 795), 1467-1468 *vanden coyuoete/coyhuyt/aenden couvoet* (p. 797), 1488-1489 *gecocht een coye/vanden huyse geheten den coevoet* (p. 800), 1517-1518 *den coÿehudere* (p. 803), 1520-1521 *geme*[*t*]*st heeft aent tgethuen inde coyevoiet* (huisnaam)/*den coÿevoiet* (p. 805), 1521-1522 *opte coye merct/opte coymerct* (p. 770), 1591-1592 *van zijnen huijse genoijmpt den coijvoet/de koijvoijt/op die coijstraet/van elcke coije* (p. 807), 1609-1610 *van elcke coÿe* (p. 810) en 1633-1634 *aen die coepoorte* (p. 778) [ook 1340 *joh. de gheynke d. der coyere* (p. 812) en 1400-1401 *wouter couwere tymmerman* (p. 790)?]. Bij J.J. REYNAERTS, *Bijdrage tot de*

Toponymie van Tienen (onuitgegeven Leuvense licentiaatsscriptie, 1942), pp. 184-185, vond ik 14de [?]-15de e. *die coyebrugghe*, [1520-1521 *Coyenmerct* (uit A. WAUTERS, *o.c.*, p. 11)], 1521 [-1522] *opte Coye*[*n*]*merckt*, 1608 *de Coeystrate*, 1688 *die Koije poorte* en enkele jongere grafieën met Brabants vocalisme. A. VAN LOEY, *Middelnederlandse Spraakkunst*, II (Groningen, 1971[6]), pp. 73-74, wijst o.m. op 1451 *couwestr*(*a*)*te*, bij H. VANGASSEN, *o.c.* in deze noot, p. 761, *eene*(*n*) *wege buyten der Roesmoelen* [volgens ED. DEWOLFS, *o.c.* in noot 44, p. 52, < **roes*(*el*)*en* (15de e. *Roeselmolen*) 'lawaai maken, gonzen, snorren, brommen', m.i. veeleer < *roos* 'riet' (Got. *raus*) zoals *Roosbeek* bij J. MANSION, *De voornaamste Bestanddeelen der Vlaamsche Plaatsnamen* (Brussel, 1935), p. 137] *poerten gelegen* [,] *den welken de couwestr*(*a*)*te plach te heyten*(*e*) [,] *dair de selue jan met sinen beesten en*(*de*) *ande*(*re*)*n behoeften tot sijnen beempde aldair gelege*(*n*) *sine*(*n*) *ganc ende dref ou*(*er*) *ende do*(*r*)*e plach te hebben*(*e*). In het door mij in *Taal en Tongval*, IV (1952), p. 135, vn. 3, vermeld Tiens toponiem 1317 *in vico dicto Couwestrate* (naar St.-Martens-Vissenaken en Bunsbeek) > 19de e. *Kaeystraet* [in de 19de-eeuwse scripta tot *Kraai*(*en*)*baan* (± 1860 *Craey baen* op het kadastraal plan van P.C. POPP) vervormd (zie J.J. REYNAERTS, *o.c.*, p. 187)] > bij Tienenaren van mijn generatie *kaaikesstroët* (officiële benaming *Kasteelstraat*) [> < *kaaistroët* (*Keistraat*, tegenover de St.-Pieterskerk te Grimde)] heeft men echter wellicht Tiens *kaai*(*ke*) 'kauw, kleine kraai' < Kiliaans *ka/kae* < Mnl. *cauwe* < Ogm. **kâwô*- [volgens CH. MARTENS, *Hagelands Gedenkschriften*, IX (1915), p. 27, misschien ook in 1654 *Cauwestraat* te Kerkom (Br.); zie ook pp. 39 en 105] - vgl. Tiens *braai* 'trottoir' (1784 *eene braije*) < Zuidoostbrabants *brā* < Mnl. *bra*(*e*)*uwe* 'ooglid' < Ogm. **brâwô*- 'rand' -, tenzij Limburgs *couwe* 'koe', dat te Tienen pas in de 15de eeuw geleidelijk door Brabants *koe*(*i*) werd verdrongen, in die plaatsnaam zou zijn 'versteend' en dan verder zou zijn geëvolueerd volgens het schema *kou* > *kā* (te St.-Truiden *k*a:) > *kaai*(*ke*) - vgl. te Zittert-Lummen 1576 *inde mauwe* > *mā* (thans *lə ma* in die ± 1750 verwaalste gemeente) > 1656 *op de maij/in de maije* (thans *ma*:*j* in het naburige Hoegaarden) [zie G. WINNEN, *Taal en Tongval*, IV (1952), pp. 134-135], en Limburgs *zwouw* 'ovenpaal' > Hagelands *zwa*: (in een drietal relicthorstjes *zw*□:, dat op een prototype **swolde* wijst) > in het centrum van Kumtich en te Oorbeek *zwaai* [zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 33, pp. 119-121 (ook p. 106, vn. 2-3), die p. 120, vn. 4, schrijft: 'o.i. is het niet onmogelijk dat hier [...] sprake is van een hypercorrecte *j*-paragoge die misschien in het licht van een vroegere Brabantse expansie van de intervocalische *j* < *d* moet gezien worden (?)'] -, hoewel het diminutief *kaaike* en de *Kraai*(*en*) *baan*-grafieën toch eerder wijzen op *kaai*(*ke*) 'kauw, kleine kraai' < Ogm. **kâwô*-, dat de Tienenaren - o.a. mijn vriend MIL CRABBÉ, de ook in het buitenland befaamde Tiense kunstschilder, die zijn jeugd in de omgeving van de *kaaikesstroët* heeft doorgebracht - evenwel aanvoelen als het verkleinwoord van Tiens *kaai* 'kei' < *kā* [nog te Binkom, Kerkom (Br.) en Vissenaken] < Germ. **kaijô*- of * *ka*□*i*- [zie G. WINNEN, *Taal en Tongval*, IV (1952), pp. 124 en 137 (kaart 4)].

41 Zie H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, II, kaart 125; IDA HABERMEHL, *o.c.* in noot 10, afl. 2 (Leiden, 1941), n° 11 (*koe*), en afl. 3 (Leiden, 1943), n° 4 (*koeien*); J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, s.v. *koe* (*koei*, mv. *koei*); AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 117, 'rond en te Goetsenhoven is [ook] het mv. doorgaans *koei*; in Haspengouw zegt men immer *koei*'.

42 P.V. BETS, *Zout-Leeuw*, *Beschrijving*, *Geschiedenis*, *Instellingen* (Thienen, 1887-1888), I, p. 102: 'vroeger zegde men hier *kuy* [zie noot 39] voor koeien', b.v. 1397 *in Cuystrate* (*l.c.*, vn. 1). P.V. BETS, *o.c.*, I, vermeldt verder nog 1235 *Porta Vaccarum* (p. 56), 1491 *extra portam de Coepoorte* (p. 57, vn. 2), 1681 *die vesden aan die Koiporte* (*l.c.*), 1681 *by den Heseleer buyten die Citadelleporte off Koiporte* (p. 58), 1735 *aen de Koypoorte*, *eertyds geheeten de Verrekoye* (p. 57, vn. 3). Bij A. WAUTERS, *Canton de Léau* (Bruxelles, 1887) vindt men, naast 1642 *Koypoorte* (p. 4) en 1646 *buyten de Koypoorte* (*l.c.*), ook *de Kinkinspoort* (p. 222) [mogelijk een verkeerde lezing voor *Kuikenspoort*; volgens P.V. BETS, *o.c.*, I, pp. 101-102, is *Kuycken*(*s*)*poort/Kuncken*(*s*)*poort* misschien *Koeikenspoort*] en midden 17de e. *int' Keynkensgat* (p. 221) [i.p.v. **Keykensgat* (?), met hypercorrecte *ey* voor *ui*, zoals (omgekeerd) in 1688 *Muysenacker* voor *Meisenakker* te Kerkom (Br.) en in 1710 *den muijsenbempde* voor *Meisenbeemd* te Budingen; zie hierover G. WINNEN, *De Ogm. ai vóór Umlautsfaktor in het Tiens Dialect* (Luik, 1950-1951), pp. 28-30, en H. VANGASSEN, *HCTD*, XXIX (1955), p. 219, ook in *Taal en Tongval*, IX (1957), p. 72]. H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 40, vermeldt voor Zoutleeuw 1375-1376 *1 muntech couwe v*(*er*)*cocht* (p. 875), 1383 *vore die cupoerte* (p. 837), 1398 *van coeyen te weydene* (p. 876), 1405 *bi die cuporte* (p. 838), 1406-1407 *de koe te winterene* (p. 877), 1437-1438 *van onser kouwe/van onser kouwe te winteren* (p. 878), 1446-1447 *aen dy cuporte* (p. 843), 1451 *de cuyporte* (Koe[ien]poort [mv.]) (p. 844), 1455-1456 *aen die couwe*

te rinde te doene/vander coe te winterne (p. 879), 1457-1458 *koyporte/koeporte* (p. 845), 1461 *cuporte* (*l.c.*), 1472-1473 *kouporte* [ook *touwe* (toe)] (p. 847)/*boeute*(*n*) *d*(*er*) *coupordte*(*n*) (p. 848), 1477-1478 *dij couporte* (p. 850)/*vander couporten/vander couwen te winteren* (p. 879), 1500-1501 *aende cupoerte* (p. 853), 1506-1507 *vander coupoerten* (p. 880), 1525-1526 *die coepoertvesde* (p. 855), 1550-1551 *aen die coye porte/buyten der cooporten/buyten der coyeporten* (p. 858), 1577-1578 *bijde coeport/koyporte/koeporte* (p. 860), 1601 *aen die coypoorte/koeypoorte/coepoorte* (p. 862), 1607-1608 *koypoerte* (p. 863) en 1620-1621 *die coepoorte* (p. 865) [ook 1361 *jan cowort* (koevoorde) (p. 827)?]. Uit deze excerpten blijkt, dat Limburgs *couwe* te Zoutleeuw tot in de 2de helft van de 15de eeuw (ook nog in 1506-1507?) voorkomt. Over de plaatselijke scripta zegt H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 40, pp. 883-884: 'Gaandeweg schijnt de spelling enigszins nauwer te willen aansluiten bij West-Brabant'.

43 P.V. BETS, *o.c.* in noot 42, I, p. 101, 1397 *porte dicte Nouwewerck* (vn. 2) en 1398 *dnuwerck/Nuwerck* (vn. 3). Bij H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 40, vindt men 1446-1447 *vanden nuwerch/by nuwerch* (p. 843), 1452-1453 *bijdat nuwerc* (p. 845), 1477-1478 *ant nouwerch* (p. 851), 1500-1501 *aen dnuwerck* [ook *met twee nuwe tobben* (emmers)] (p. 854), 1525-1526 *aen dnouwerch* (p. 856), 1530 *aen neuwerck* [ook *te nouwerkercken/neuwerkerken*] (p. 857), 1550-1551 *bijde nyeuwercke* (p. 858) en 1577-1578 *nieŭwwerck* (p. 860) [ook 1472-1473 *aert noeuwens* (p. 848)?]. Over vroeger (Limburgs) **nā* (nog in *nāruə* = Nieuwrode) naast jonger (uit het Westen geïmporteerd) *nīf* te Aarschot, zie J.L. PAUWELS, *Verwarring tussen* '*oud*' *en* '*nieuw*' *in Aarschotse toponiemen* (in zijn in noot 3 vermelde *Verzamelde Opstellen*, pp. 178-181) en J.L. PAUWELS, *Het Dialect van Aarschot en Omstreken* ([Tongeren], 1958), I, pp. 79 en 167. Voor St.-Truiden vermeldt R. BILLEN, *o.c.*, p. 72: 'De uitspraak *naus* voor Nederlands "nieuws" [zie AUG. RUTTEN, *o.c.*, pp. 153-154] kennen de jongere Truienaars niet meer. Zij zeggen *niefs*. Doch in samenstellingen met "nieuws" bleef *naus* bewaard, o.m. in *nausgierig* voor "nieuwsgierig" en ook in plaatsnamen als *Naurkerke* (voor Nieuwerkerken) en *Naunove bos* (voor Nieuwenhove bos). Zo denken de meeste Truienaars ten onrechte dat het toponiem *dən*a.*sti.əw*□*χ* de "Oude Steenweg" zou betekenen, met St.-Truidense a: voor Ndl. *ou*. Blijkens de vroegere grafieën wordt hier echter ongetwijfeld de "Nieuwe Steenweg" bedoeld'. Voor Belgisch-Limburg vindt men bij J. MOORS, *o.c.*,: 1322 (de pastoor te) Nieuwerkerken *ter Nuwerkerken* (pp. 270, 272), 1367 Petersem *van nuwents* (p. 273), 1375 Lummen *Gheen Nulinde* (p.221), 1387 Donk *vanden Nouwenhuýs* (p. 101), 1388 Zelk *Jan van Nuwenuse*(*n*) (p. 329), 1392 Lummen *Nuwe*(*n*)*lende* (pp. 229-230), 1393 (beemd te) Lummen *Nulant* (p. 232), 1394 Gorsem *Nouwerkercken* (p. 107), 1396 Werm *van Nuvilgen in Condros* (p. 322) en 1397 Tongeren *Nudorp* (p. 308) [ook 1383/1393 Lummen *Johannes Nubeckere* (p. 234)/(gen.) *Johannes Nubeckers* (p. 231)?] (zie ook A. VAN LOEY, *o.c.*, § 71).

44 Ook te Tienen heeft men vroeger *nouw* gezegd. ED. DEWOLFS, *Oostbrabantsche Plaatsnamen*, II *Tienen* (Leuven-Brussel, 1941), p. 47, vermeldt 1368 *die Nouwe Medene*. Bij J.J. REYNAERTS, *o.c.*, pp. 221-223, [±] 1440 *die nuwe halle* (p. 221) en een reeks jongere grafieën met Brabants vocalisme. Volgens H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 40, p. 819 [zie ook A. VAN LOEY, *o.c.*, § 71], komen te Tienen vier vormen voor: 1° *nuw* (oudste vorm) tot in de eerste helft van de 16de eeuw: 1370-1371 *van ene nuwe breydele/van 1 nuw*(*er*) *assen/vanden nuen huys* (p. 783), 1379 *van 2 nuwen vleesbenken/vanden nuwenhuys* (p. 785), 1383 *buyten den nuwen vesten* (p. 753), 1392-1393 *doen men enen nuwen slom maecte/een nuwe dysene* (p. 787)/ *van end*(*er*) *nuw*(*er*) *dobbelre gracht* (pp. 787-788)/*ende van nuwe* (p. 788), 1400-1401 *vanden nuwenhuys/vanden nuwenhouen* (p. 789)/*de nuwe sluse* (p. 790), 1408-1409 *den nuwen gasthuyse/van nws te makene* (p. 791), 1422 *inden nuwen kelder* (p. 791)/*vander nuwer vesten* (p. 793), 1425 *een nuwe croene* (p. 759), 1467-1468 *marie vanden nuwen lande* (p. 799), 1470-1471 *philipse vanden nuwenhouen* (p. 767), 1517-1518 *van eenen nuwen tgijsboick* (p. 804) en 1520-1521 *vanden nuwen huijse/voer eenen nuwen ketel* (p. 805); 2° *nieuw*, reeds in 1470-1471 en 1488-1489, komt meer voor in de 16de eeuw en verdringt *nuw*: 1470-1471 *die nyeuwmaeren brachte* (p. 767), 1488-1489 *eenen nyeuwen reep/van 2 paer nyeuwer lersen/vanden nyeuwen huyse* (p. 801), 1521-1522 *vander nieuwer vesten/den nieuwen gasthuyse/ vranck van den nieuwen huyse* (p. 771), 1548-1549 *den nyeuwen gasthuyse/vernyeuwen* (p. 775), 1562-1563 *metter nyeuwer imposytie* (p. 777), 1591-1592 *te nieuwermolen* (p. 809), 1609-1610 *vand*(*er*) *nieústraet* (p. 810) en 1633-1634 *nijeúwe poorters/vanden nieuwen stadhúijse/tot die nijeuwe corpsdúgarde* (p. 779); 3° *nouw*, reeds in 1368 (zie supra), komt sporadisch voor in de 15de eeuw: 1428 *een nouwe vranx croene* (p. 759), 1434 *twintich nouwe c*(*r*)*onen vranx* (p. 760) en 1488-1489 *voer eenen nouwen sadel/van eender nouwer poirten* (p. 801); 4° *neuw* slechts in

1562-1563 *den neuwen gasthuyse/van een neuwe gelase winster/die wet verneuwen/voer eenen neuwen reepe* (p. 777).

45 Zie A. STEVENS, *o.c.* in noot 33, p. 106, en H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, I, p. 289, zin 57, *zw□.u* (landbouwers) en *p□.əl* (bakkers).

46 Volgens AUG. RUTTEN, *o.c.*, pp. 5 en 61 (ook p. 1) te St.-Truiden *jaat* '(subst.) aarde' en *pjaad* 'paard'.

46 Volgens AUG. RUTTEN, *o.c.*, pp. 5 en 61 (ook p. 1) te St.-Truiden *jaat* '(subst.) aarde' en *pjaad* 'paard'.

47 Zie H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, II, kaart 28 (*aarden potten*), en J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, s.v. *eerde* (*eär/eäd* 'aarde, grond').

48 Zie H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, II, kaart 124; J.F. TUERLINCKX, *o.c.*, s.v. *peerd* (*peäd*); AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 170, *peerd*; G. WINNEN, *Taal en Tongval*, IV (1952), pp. 138-139.

49 Zie R. VANRIJKEL, *Enkele fonologische beschouwingen over het Landense* a-*vocalisme* [in *Taal en Tongval*, XVII (1965), pp. 181-185], pp. 184-185, die ook wijst op (geïmporteerd) Brabants (westelijk) *z*a:χ 'zaag (= zeur)' > < (autochtoon) Limburgs *z□.ᵊχ* 'zaag (= werktuig)' (bij de jongeren), terwijl de 'oude ingeborenen' - ofschoon ook zij (opkomend) Brabants (westelijk) *z*a:*gəman/z*a:*gəv□ᵀnt* 'zeur' kennen - alleen *z□.ᵊχ* gebruiken, zowel voor 'zeur' als voor het werktuig (p. 184).

50 Zie over de St.-Genovevakerk - waar een merkwaardige 13de-eeuwse romaanse Christus wordt bewaard, waarvan men een afbeelding vindt bij A. VANMEERBEEK, *Tienen/Een toeristische wandeling in historisch perspectief* [in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1969, 2, pp. 35-52], p. 52 - S. BRIGODE, *L'église Sainte-Geneviève d'Oplinter*, in *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles*, XL (1936), pp. 89-147, met 26 pp. illustraties buiten de tekst, en R.M. LEMAIRE, *La Formation du Style Gothique Brabançon*, I (Anvers, 1949), pp. 176-189; over de vroegere Maagdendalabdij P.V. BETS, *Geschiedenis der gemeenten Oplinter*, *Bunsbeek en Hauthem*, *alsook der abdij van Oplinter* (Leuven, 1870), pp. 137-210, en A. WAUTERS, *Canton de Tirlemont*, *Communes rurales*, 1 (Bruxelles, 1875), pp. 33-37; over BEATRIJS VAN NAZARETH (of: VAN TIENEN) - die van ± 1221 tot ± 1235 in de door haar vader BARTHOLOMEUS DE VLEESCHHOUWER ± 1215 gestichte Maagdendalabdij verbleef - LEO TULKENS, *Bartholomeus de Vleeschhouwer en Beatrijs van Nazareth*, in *De Brabantse Folklore*, nr. 142 (juni 1959), pp. 188-197, F. INGELS, *Beatrijs van Nazareth*: *Zeven manieren van minne*, in *id.*, nrs. 178-179 (juli-augustus 1968), pp. 196-218, en vooral K. HEEROMA, *Beatrijs van Tienen*, in *id.*, id., pp. 219-228, waar men verdere literatuur vindt.

51 Zie AUG. RUTTEN, *o.c.*, p. 21, die *bees* vermeldt, maar *beer* voor St.-Truiden; L. GROOTAERS, *De namen van de roode aalbes* '*ribes rubrum*' *in Zuid-Nederland* [in *Leuv. Bijdr.*, XVI (1924), pp. 65-92, met kaart buiten de tekst], inz. pp. 83-84 (zie noot 33); W.A. GROOTAERS, *De rode en de zwarte aalbes en hun semantisch verband* [in *HCTD*, XI (1937), pp. 241-291, met 3 kaarten], inz. de kaart met de *be*[*e*]*s/beer*-lijn (p. 287); H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, I, zin 82 (*braambessen*); P.J. MEERTENS, *o.c.* in noot 10, afl. 3 (Leiden, 1943), n° 14 (*aardbei*), en JO DAAN (met medewerking van P.J. MEERTENS), *o.c.* in noot 16, pp. 3-6; K. HEEROMA, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, afl. 3 (Assen, 1963), kaart 27 (*aardbei*) en toelichting pp. 118-140 [ook kaarten 28 (*braambes*) en 29 (*kruisbes*) en toelichting pp. 141-162 en 163-191]. Over (geïmporteerd) *aardbeziën* (Brabants *jedbezen* en Oostvlaams *erebezen*) naast (autochtoon) *fre*(*n*)*zen* in West-Vlaanderen, zie J. GOOSSENS, *o.c.* in noot 38, p. 65.

52 *Cijnsboek van de St.-Genovevakerk te Oplinter* (privé-archief G. WINNEN), f. 69. Volgens mijn student ALBERT DELVAUX zegt men thans *èërbeize* te Oplinter, waar H. VANGASSEN, *o.c.* in noot 7, I, p. 333, zin 82, trouwens *br□:mb□.izə* 'braambessen' heeft opgetekend. Te Neerlinter *èërbeize*, maar te Ransberg *èë*ꝛ̃ *beire*.

53 Het humoristisch (op de titel na, in het Frans gesteld) artikel over *Willem PÉE/Een Zwerver Verliefd*, met een zeer aardige karikatuur - getekend door F[ERNAND] C[ORIN] - van onze sympathieke professor - toen nog zonder baard! -, in ons studententijdschrift *The Debating Magazine*, IV, 5 (februari 1948), pp. 120-121, blijft voor mij een bijzonder mooie herinnering aan die onvergetelijke tijd.

55 '*Voorwaar*, *hij ziet er deftig uit!*' is de aanhef (tevens het middengedeelte en het slot) van het (strijd)lied van de *M*(*ijol*) *C*(*lub*) [zie K. LEROUX, *Wat was de M.C. voor de M.C. de M.C. was?*, in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1968, 2, pp. 16-19], waar in (h)echte vriendschap met koperen schijven 'op de bak' wordt gespeeld en waar volgens de (ongeschreven) statuten alleen geuze (zie vorige noot) mag worden gedronken. Dat de Hooggeachte Gehuldigde een trouw en

actief lid van de *M.C.* is, blijkt o.m. uit de mooie pentekening van BANTZENGER (?) (overgenomen uit *Elseviers Weekblad* van 19.2.1949) in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1968, 3, p. 7, waar men hem op een wekelijkse *M.C.*-bijeenkomst ziet in gezelschap van HERMAN TEIRLINCK, de stichter en eerste voorzitter van de *M.C.*, en van de dichter FIRMIN VAN HECKE, terwijl het *Willokswijf*, d.i. de vrouw die (ook in *De Vertraagde Film*) slakken verkoopt, rustig toekijkt.

54 De korte en vage verklaring van *geuzelambiek* en *lambiek* bij VAN DALE 1950[7], pp. 596 en 984, werd bij VAN DALE 1961[8] en 1970[9], pp. 657 en 1077, heel wat langer en tevens meer technisch, ongetwijfeld dank zij de zeer uitvoerige en hoogst deskundige aantekening van Prof. Dr. WILLEM PÉE in HERMAN TEIRLINCK, *Verzameld Werk*, III (Brussel, [1957]), pp. 854-856, s.v. *faro*.

55 '*Voorwaar*, *hij ziet er deftig uit!*' is de aanhef (tevens het middengedeelte en het slot) van het (strijd)lied van de *M*(*ijol*) *C*(*lub*) [zie K. LEROUX, *Wat was de M.C. voor de M.C. de M.C. was?*, in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1968, 2, pp. 16-19], waar in (h)echte vriendschap met koperen schijven 'op de bak' wordt gespeeld en waar volgens de (ongeschreven) statuten alleen geuze (zie vorige noot) mag worden gedronken. Dat de Hooggeachte Gehuldigde een trouw en actief lid van de *M.C.* is, blijkt o.m. uit de mooie pentekening van BANTZENGER (?) (overgenomen uit *Elseviers Weekblad* van 19.2.1949) in *Brabant* (Nederlandse editie), jg. 1968, 3, p. 7, waar men hem op een wekelijkse *M.C.*-bijeenkomst ziet in gezelschap van HERMAN TEIRLINCK, de stichter en eerste voorzitter van de *M.C.*, en van de dichter FIRMIN VAN HECKE, terwijl het *Willokswijf*, d.i. de vrouw die (ook in *De Vertraagde Film*) slakken verkoopt, rustig toekijkt.

Sprachwissenschaft, Sprachphilosophie, Sprachtheorie
door E. Zwirner

Wie das 'Deutsche Wörterbuch' von WEIGAND[1] ausweist, begegnet das Wort 'Sprachwissenschaft' erst - oder schon - am Anfang des 18. Jahrhunderts. 1721 heißt es bei Johann G. ANSORGE: 'Für alle dieser edlen Sprach-Wissenschafft Beflissene' und 1782 in ADELUNGS 'Lehrgebäude der deutschen Sprache': 'Sprachwissenschaft ... ist sowohl subjective die Fertigkeit, die Sprachregeln aus unwidersprechlichen Gründen darzu tun, als auch objective der Inbegriff aller unumstösslichen erwiesenen Sprachregeln'. Bei HERDER tritt der Begriff der Sprachphilosophie auf: 'Am Studium der griechischen hat sich das Studium der rümischen Sprache und überhaupt alle Sprachphilosophie der Erde angekündigt'. Erst im 19. Jahrhundert begegnet der Begriff der Sprachtheorie, der jedoch erst im 20. Jahrhundert eine größere Rolle zu spielen beginnt.

Niemals ganz geklärt worden sind die Beziehungen dieser Begriffe. Sie lassen sich überhaupt erst klären, seit die empirische Sprachwissenschaft entwickelt worden ist. Aber wie bei allen Wissenschaften ist es nicht leicht, den Punkt anzugeben, an dem diese Entwicklung begonnen hat. Die im vorigen Jahr verstorbene gelehrte Anneliese MAIER hat vor fast 25 Jahren auf die Vorläufer GALILEIS im 14. Jahrhundert hingewiesen[2], von denen sich sehr wohl sagen lässt, dass sie bereits empirische Physik trieben, die sich aus der Naturphilosophie der Spätscholastik zu lösen begonnen hatte, und trotzdem gibt es gute Gründe dafür, die Physik mit Galilei oder sogar erst mit NEWTONS Prinzipien[3] beginnen zu lassen. Da zur Bestimmung des Begriffs einer Wissenschaft stets mehrere Kriterien gehören, ist es erforderlich anzugeben, unter welchen Kriterien man nach den Beginn der betreffenden Wissenschaft sucht. Wir sind im allgemeinen geneigt, die Sprachwissenschaft mit BOPPS 'Konjugationssystem' aus dem Jahre 1816 beginnen zu lassen[4]. Aber bereits 1808 hatte Friedrich SCHLEGEL das Programm der Sprachwissenschaft - mindestens des 19. Jahrhunderts - entworfen, den Abstand von allen 'etymologischen Künsten und Gauke-

leien' gefordert und 'die Sprache und ihre Entstehung wissenschaftlich, d.h. durchaus historisch betrachten' wollen[5]: 'Jener entscheidende Punkt aber, der hier alles aufhellen wird, ist die innere Structur der Sprachen oder die vergleichende Grammatik, welche uns ganz neue Aufschlüsse über die Genealogie der Sprachen auf ähnliche Weise geben wird, wie die vergleichende Anatomie über die höhere Naturgeschicht Licht verbreitet hat.'[6] SCHLEGEL spricht hier nicht mehr von d e r Sprache im Singular, sondern von den Sprachen, d.h. dies bezeichnet den Punkt, wo mit dem Übergang zur Mannigfaltigkeit der Sprachen d.h. zum System *aller* Sprachen, also der übergang von Philosophieren über *die* Sprache zur empirischen Erforschung der Sprachen und damit auch *einer* Sprache - nun im System der Sprachen - vollzogen worden ist.

Nimmt man dies aber als Kriterium für den Beginn der Sprachwissenschaft, dann muss man den Beginn der empirischen Beschäftigung (um nicht zu sagen: der wissenschaftlichen Beschäftigung) mit Sprachen bis an den Beginn des 17. Jahrhunderts zurück datieren, denn damals bereits ist im Zusammenhang mit der Bibelübersetzung aus dem Urtext die Zusammengehörigkeit der semitischen Sprachen entdeckt worden. Noch aber galt das Hebräische als die Ur- und Muttersprache aller anderen Sprachen, also in deutlicher Abhängigkeit von biblischen Mythen. Gegen diese hat sich LEIBNIZ gewandt und gleichzeitig angeregt, daß Missionare von den Sprachen, in denen sie das Evangelium verkündeten und in die sie nicht selten die Bibel oder Teile der Bibel übersetzt hatten, Wörter sammeln und Grammatiken aufzeichnen sollten. Die größte derartige Sammlung war das Allgemeine Wörterbuch, das in vier Bänden auf Veranlassung der Kaiser Katharina II. 1790/91 in Petersburg erschien[7] und von 1806 bis 1817 gab ADELUNG in vier Bänden seinen 'Mithridates' heraus. Aber bereits von 1735 bis 1809 hatte der spanische Jesuit Lorenzo HERVÁS von über vierzig Sprachen Grammatiken verfasst und dadurch ein umfangreiches Material für eine vergleichende Sprachwissenschaft geliefert. Die Forschung des 18. Jahrhunderts aber hat nicht an eine solche Untersuchung der Formsysteme angeknüpft, sondern war auch damals noch auf Grund oberflächlicher Vergleiche weniger Sprachen zu sprachphilosophischen Erörterungen über den Ursprung *der* Sprache und über die Bedeutung der Mannigfaltigkeit von Sprachen für das Wesen des menschlichen Geistes übergegangen. Ein Beweis dafür ist HERDERS berühmte Schrift 'Über den Ursprung der Sprache' von 1772.

Erst die Erschließung des Sanskrit, die zur Aufstellung der indo-

germanische Sprachfamilie führte, hat den Anstoß gegeben, der über Friedrich SCHLEGEL, Franz BOPP, Rasmus RASK, Jakob GRIMM zur empirischen Sprachforschung oder Sprachwissenschaft führte, die wir heut, d.h. nach Entfaltung der synchronischen Linguistik als diachronische zusammenfassen.

Synchronische Erörterung hat es freilich auch schon im 18. Jahrhundert gegeben, worauf vor allem Eugen COSERIU hingewiesen hat. Aber diese synchronischen Sprachtheorien des 18. Jahrhunderts haben doch noch nicht den klaren Bezug zur Empirie, der die heutige synchronische Forschung der diachronischen des 19. und 20. Jahrhunderts verdankt.

Als die von Friedrich SCHLEGEL programmierte, von Franz BOPP und seit Franz BOPP durchgeführte entscheidende Leistung, ohne die auch die moderne synchronische Sprachwissenschaft nicht denkbar ist, erweist sich der Übergang von der Wortvergleichung zur Vergleichung von Grammatiken. Dieser Übergang wurde seinerzeit vollzogen, weil man einzusehen gelernt hatte, daß die Vergleichung von Wörtern wegen der Leichtigkeit der Übernahme von Wörtern aus einer Sprache in eine andere zur Bestimmung der ‘genealogischen’ Verwandtschaftsverhältnisse von Sprachen nicht geeignet ist und jedenfalls nicht ausreicht. So hatte Filippo SASSETTI, der sich am Ende des 16. Jahrhunderts in Indien aufgehalten hat, bereits damals bemerkt, daß ‘unsere heutige Sprache vieles gemeinsam mit ihr, (d.h. der Sprache der Inder) hat, darunter viele Wörter, besonders Zahlwörter: 6, 7, 8 und 9, Dio, serpe und viele andere[8].

Man sollte meinen, daß mit der Entfaltung der empirischen Sprachwissenschaft seit BOPPS Conjugationssystem die Sprachphilosophie, die bis zu den Griechen, insbesondere bis zu ARISTOTELES zurückgeht, ihr Ende gefunden habe, und durch die moderne Sprachwissenschaft abgelöst worden sei. Das aber ist in einem unkritischen und in einem kritischen Sinn nicht der Fall. Daß es in einem unkritischen Sinn nicht der Fall ist, beweist das Fortleben der Sprachphilosophie auch über BOPP hinaus bis in unsere Zeit.

In einem kritischen Sinn, den KANT für die Naturphilosophie entfaltet hat, aber kann eine wissenschaftliche Sprachphilosophie überhaupt erst beginnen, seit es empirische Sprachforschung gibt. KANT hatte durch die ‘Kritik der reinen Vernunft’ und zwei Jahre danach durch die ‘Prolegomena’ nachgewiesen, daß es seit dem Bestehen der empirischen Physik keine Naturphilosophie im alten, auch von den Griechen überkommenen Sinn mehr geben könne, daß aber durch die

Entfaltung der Physik NEWTONS eine neue Frage, d.h. eine neue Wissenschaft möglich und nötig geworden ist, die die Voraussetzungen untersucht, unter denen allein empirische Physik möglich ist. Das gleiche gilt selbstverständlich auch für eine kritische Sprachphilosophie: Erst seit es empirische Sprachwissenschaft gibt, ist es möglich, das System der Voraussetzungen zu erörtern, unter dem allein Sprachwissenschaft im modernen Sinn des Wortes betrieben werden kann: die diachronische im 19. Jahrhundert, die synchronische, bzw. synchronisch-diachronische seit den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts.

Aber ganz so einfach liegen die Verhältnisse weder für eine kritische Sprachphilosophie noch für eine kritische Naturphilosophie. Bereits KANT ist in der 'Kritik der reinen Vernunft' nicht nur davon ausgegangen, daß es seit dem Jahre 1687 die Newtonsche Physik gibt, sondern, wie er in den 'Prolegomena' wörtlich schreibt, daß 'reine Naturwissenschaft und reine Mathematik' 'gegeben' sei[9]. Und an mehreren Stellen weist er auch auf die Experimente der Chemiker hin.

Auch die Sprachwissenschaft ist nicht die einzige Wissenschaft, die sich mit Sprachdenkmälern, mit sprachlichen Quellen beschäftigt. Neben ihr sind - ebenfalls seit dem 19. Jahrhundert - 'gegeben': die Literaturwissenschaft und die Geschichtsforschung. Und seitdem gibt es auch bereits die Begriffe der Weltliteratur und der Weltgeschichte[10], die sich auf das System der Literaturen und auf das System der Kulturen beziehen, während die Sprachwissenschaft - man kann sagen: seit KATHARINA II. - auf das System der Sprachen bezogen ist.

Es bedarf keines Wortes, daß sich Geschichtsforschung, Literaturwissenschaft und Linguistik (einschließlich ihrer Beziehungen zum Organon-modell Karl BÜHLERS[11]) nicht durch ihre Gegenstände voneinander unterscheiden, so wie sich etwa Optik und Akustik im Rahmen der Physik, Botanik und Zoologie im Rahmen der Biologie, Germanistik und Romanistik oder Indogermanistik und Semitistik im Rahmen der Sprachwissenschaft durch ihre Objekte unterscheiden: dem Pentateuch oder der Ilias, dem Nibelungenlied oder dem Heliand kann man nicht ansehen, ob sie Gegenstände der Geschichtsforschung (im Sinn von Universalgeschichte), der Literaturwissenschaft (im Sinn von Weltliteratur) oder der Sprachwissenschaft (im Sinn des Systems der Sprachen totius orbis) sind. Die Unterschiede liegen in den Forschungszielen, in den Gesichtspunkten, unter denen diese an sich noch Methodenindifferenten Objekte anvisiert werden, d.h. in den Methoden; und dies allein ist der Sinn des Wortes vom Primat der Methode vor dem Gegenstand. Denn erst die Methode bestimmt das Objekt als Objekt

einer bestimmten wissenschaftlichen Disziplin, während es bis dahin sozusagen nur ein Objekt der allenfalls methodenbezognenen (darstellenden) Umgangssprache ist.

Eine kritische Sprachphilosophie darf daher nicht nur nach den Voraussetzungen der Sprachwissenschaft, sondern sie muß zugleich nach den Voraussetzungen der Literaturwissenschaft und der Geschichtsforschung, d.h. sie muß nach der Struktur des Systems der philologischen Disziplinen fragen, so wie eine moderne Naturphilosophie nach den Voraussetzungen der Mathematik, der Physik und der Chemie fragen muß, die bei aller methodischen Nähe doch unterscheidbar bleiben.

Aber seit die synchronische Sprachforschung zwischen der (tradierten) *Struktur* einer Sprache, die für eine bestimmte Sprachgemeinschaft 'gilt' und der *Realisierung* dieser Struktur durch einen Sprecher dieser Sprachgemeinschaft in einer bestimmten, historisch und soziologisch definierbaren, Gesprächssituation unterscheidet, muß man einsehen, daß auch die Struktur der philologischen Disziplinen oder das System der Voraussetzungen dieser Disziplinen noch nicht ausreicht, um eine kritische Sprachphilosophie oder Sprachtheorie zu entwickeln. Die Quellen für die Erforschung realisierter sprachlicher Strukturen in konkreten Gesprächen sind nicht mehr literarische Texte, sondern Aufnahmen auf Schallträgern: auf Schallplatten, Tonbändern, Tonfilmen, Röntgentonfilmen. Auch hier geben diese methodenindifferenten Objekte noch keine Auskunft über den Aspekt, unter dem sie zu untersuchen sind, d.h. über den wissenschaftlichen Zusammenhang, in den sie gestellt und in dem sie erforscht werden sollen. Auch hier wieder gilt der Primat der Methode und des Forschungsziels der betreffenden Wissenschaft. Werden solche Schallträgeraufnahmen aber durch den sprachwissenschaftlichen Aspekt in den Zusammenhang des Systems der Sprachen gestellt, dann eröffnen sich auf Grund derartiger Schallträgeraufnahmen, zu denen dann noch die Registrierung der Hirnströme während des Sprechens gehörte, sprachpsychologische und sprachphysiologische, sprachphysikalische und mathematische Gesichtspunkt. Erst die Heranziehung auch dieser Voraussetzungen, erst also die Berücksichtigung des Systems der Wissenschaften kann die Basis abgeben für eine moderne wissenschaftliche Sprachtheorie. Sie unterscheidet sich von allen Fachwissenschaften, indem sie deren System ins Auge fasst, das damit neben das System der Kulturen, das System der Literaturen und das System der Sprachen tritt. Und sie ist verbunden mit diesen Fachwissenschaften, dadurch daß sie von der Gege-

benheit dieser Wissenschaften ihren Ausgang nimmt, das in einem nicht begrenzbaren Progreß zu erforschen ihre wissenschaftliche Aufgabe darstellt seit auch diese Wissenschaften 'wirklich und gegeben' sind, wie KANT das in den Prolegomena von der 'reinen Naturwissenschaft' und 'der reinen Mathematik' sagt. Seit diese Wissenschaften gegeben sind, also erst seit dem vorigen Jahrhundert ist es in der Tat 'unumgänglich notwendig', alle bis dahin geltende Philosophie 'vorderhand auszusetzen, alles bisher Geschehene als ungeschehen anzusehen und vor allen Dingen zuerst die Frage aufzuwerfen: ob auch so etwas als Metaphysik - d.h. in unserem Fall: kritische Philosophie und Sprachphilosophie - überall nur möglich sei'[12].

Eindnoten:

1 *Deutsches Wörterbuch*, 2. Aufl. Mainz 1852 Band 2 S. 775.
2 *Die Vorläufer Galileis im 14. Jahrhundert. Studien zur Naturphilosophie der Spätscholastik*. Storia e Letteratura, Rom, 1949.
3 *Philosophia naturalis principia mathematica*. London 1687.
4 *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, herausgeb. von H.J. WINDISCHMANN, *Frankfurt*, 1816.
5 *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde*, Heidelberg, 1808, S. 41.
7 *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. 4 Bde, Petersburg, 1790/91.
8 *Lettere*, Florenz 1855. Übers. nach BENFEYS Zitat in seiner *Geschichte der Sprachwissenschaft*, München, 1869, S. 222 (zitiert aus HANS ARENS *Sprachwissenschaft*. Freiburg-München 1955, S. 58.
9 *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, 1783, Akademie Ausgabe Band IV, S. 275, 278. 279 f.
10 SCHILLER: *Was heißt und zu welchen Ende studiert man Universalgeschichte*. Antrittsvorlesung am 26. Mai 1789; RANKE: *Weltgeschichte*, unvollendet, 9 Teile in 16 Bänden 1881-1888. Der Begriff der Weltliteratur stammt von GOETHE.
11 *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934, S. 28.
12 KANT *l.c.*, S. 255.

Lijst van de intekenaren

Prof. Dr. ARMAND ABEL, Rijksuniversiteit te Gent.
Acquisitions Department, *J.W. Jagger Library*, *University of Cape Town*, Rondebosch, Cape, South Africa.
Acquisitions Department, *University of South-Africa Library*, Pretoria.
Lic. HELENA AERTS, St.-Niklaas.
Prof. Dr. J. AERTS, (Albert Westerlinck), Katholieke Universiteit te Leuven.
Lic. ROB. ALAERS, Deurne.
Mw. ALDERWEIRELDT-VAN SINT-JAN, Mariakerke (Gent).
Algemeen Rijksarchief, Brussel.
Mw. Lic. RITA ANTHONI-JANSSENS, Hoboken.
Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen.
Mw. J. BACHELET-PAULUS, Angleur.
Mw. Dr. N. BAKKER, Leiden.
Mw. Lic. ANNY BARBÉ-DE DECKER, Kortrijk.
Mw. IDA BATON, oud-studente aan de Rijksuniversiteit te Luik.
Lic. FRANK BEKE, Gent.
Belgisch Historisch Instituut te Rome.
Lic. PAUL F.P.H. BERCKX, rijksambtenaar Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, secretaris van de Belgisch-Nederlandse Spellingcommissie.
Drs. J.B. BERNS, Amsterdam.
Kan. K. BERQUIN, dioc. inspecteur, Brugge.
Bestendige Deputatie van Limburg.
Bibliotheek Arnhem.
Bibliotheek Provinciale Normaalschool, Tienen.
Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch.
Bibliotheek van het Secretariaat-Generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Ambt, Brussel.
Bibliotheek Universitaire Faculteiten St.-Aloysius, Brussel.
Bibliothèque de Linguistique de l'Université de l'Etat, Mons.
Bibliothèque Moretus des Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix, Namur.
Mej. Lic. NADINE BIGNOS, Luik.
Dr. G. BILLIET, Oostende.
Dr. ANNA BLANCQUAERT, Zwijnaarde.
Mr. JAN BLANCQUAERT, La Hulpe.
Lic. TONY BLANCQUAERT, leraar Hoger Rijksinstituut voor Technisch Onderwijs, St.-Michiels.

Dr. D.P. BLOK, Nederhorst den Berg.
Boekhandel '*Het Hooghuis*', Eindhoven.
Mej. SIMONE BOELAERT, Tienen.
KR. BOELENS, Fryske Akademy, Doelestraat 8, Leeuwarden.
Prof. Dr. A. BOILEAU, Rijksuniversiteit te Luik.
Prof. Dr. A. BOLCKMANS, Rijksuniversiteit te Gent.
Mej. Lic. PAULE BOSCH, St.-Niklaas.
Em. Prof. Dr. J.J. BOUCKAERT, ere-rector van de Rijksuniversiteit te Gent.
Prof. Dr. P. BRACHIN, Paris.
HUGUETTE BRENY, oud-studente, Metzert.
Prof. Dr. W.J. BUMA, Groningen.
Prof. Dr. WILLY CALEWAERT, Rijksuniversiteit te Gent en Vrije Universiteit te Brussel.
Lic. PAUL CALEWAERT, Mariakerke (Gent).
LIBERA CALIER, auteur, Ekeren.
Em. Prof. Dr. W.J.H. CARON, Amsterdam.
Mej. Lic. GHISLAINE CELLIER, Brussel.
Centrale Bibliotheek, Maastricht.
Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent.
Centrale Commissie voor de Nederlandse Rechtstaal en Bestuurstaal in België, Brussel.
Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
Dr. F. CLAES S.J., Leuven.
Lic. JAN CHR. CLAESSENS, directeur van het Rijksinstituut voor Technisch Onderwijs, Maaseik.
Lic. RAYMOND CLAEYS, De Panne.
EUGÈNE CLERCKX, architekt, Dworp.
Lic. MAURICE CLIGNEZ, professeur A.R. Jodoigne.
Lic. JAAK COUDEVILLE, leraar Nederlands R.N.S. Blankenberge.
Prof. Dr. W. COUVREUR, Rijksuniversiteit te Gent.
EMILE CRABBÉ, kunstschilder, Tienen.
Dr. FRANCIS CUYPERS, Commissie E.G., H.I.V.T. Antwerpen.
Mad. NICOLE CUVELIER-MEYRANT, Bruxelles.
Mw. Dr. Jo DAAN, Amsterdam.
Mw. LEA DAAN, choreografe, Antwerpen.
Drs. F.A.J. DAMBRE, assistent Seminarie Nederlandse Literatuurstudie, Rijksuniversiteit te Gent.
Lic. J.J. DAMBRE, rijksinspecteur M. en N.O., Brugge.
Prof. Dr. B.C. DAMSTEEGT, Leiden.
SIMONNE D'ARDENNE, professeur émérite à l'Université de l'État de Liège.
EUG. DE BOCK, Schoten.

WERNER DE BONDT, Ekeren 2.
Dr. FRANS DEBRABANDERE, Brugge.
WALTER DEBROCK, administrateur-generaal - voorzitter Vrije Universiteit te Brussel.
LUC en ANITA DE BROE-DE WEER, De Pinte.
GILBERT DE BRUYCKER, schooldirecteur, Merelbeke.
Mad. JULIETTE DE CALUWÉ-DOR, assistante à l'Université de l'Etat de Liège.
BERT DECORTE, Roosdaal.
Lic. WILLY DE FLEURQUIN, Lokeren.
MARCEL DE GHOUY, Nationaal voorzitter van de oud-Politieke Gevangenen en Rechthebbenden van de 'Vriendenkring Dachau en zijn buitencommando's', Gent.
Drs. LUC DE GRAUWE, aspirant NFWO, Gent.
D. DE GRUYTER, directeur van de Koninklijke Nederlandse Schouwburg, Antwerpen.
Mw. Jo DEJAEGER-WOLFF, Meise.
MICHAEL DE JONGHE, ondervoorzitter VBO-Hoofdbestuur, Vossem.
Lic. FERNAND DEKEGELAER, leraar aan de Rijksmiddelbare Normaalschool, Doornik.
Prof. Dr. R. DEKKERS, Rijksuniversiteit te Gent en Vrije Universiteit te Brussel.
Mej. Lic. INGRID DELAUNOIS, St.-Amandsberg.
JOZEF DELEU, hoofdredacteur tijdschriften Ons Erfdeel en Septentrion, revue de culture néerlandaise.
Mw. Lic. MARGUERITE DELFORGE-CHARLIER, Montignies s/Sambre.
Mw. CHRISTIANE DELRUE, algemeen secretaris van de Vereniging België-Duitse Demokratische Republiek.
Lic. ALFONS DE MEERSMAN, assistent Seminarie Nederlandse Taalkunde, Rijksuniversiteit te Gent.
JAN DEMOL, lid van de redactie van 'Nu Nog'.
Lic. WALTER DE MUER, Aalter.
Departement Afrikaans-Nederlands, Universiteit te Stellenbosch.
Département de Néerlandais, *Facultés Universitaires de Notre-Dame de la Paix*, Namur.
L. DEPREAY, Faculté Universitaire Catholique de Mons.
Prof. Dr. GUY DE POERCK, Rijksuniversiteit te Gent.
Lic. ETIENNE DE POTTER, Ronse.
Prof. Dr. ADA DEPREZ, Rijksuniversiteit te Gent.
JOZEF DE RIDDER, docent V.E.H. Brussel.
Lic. ANTOINE DE RIJCK, Heldergem.
Dr. J. DE ROOIJ, Amsterdam.
Mej. Lic. JENNY DE ROUCK, Ronse.
GERMAIN DE ROUCK, docent HRIVT - KMS Brussel.

GRETA en GEORGES DE SCHUTTER-VERDONCK, Oostakker.
Dr. F. DE TOLLENAERE, Beatrixlaan 7, Warmond.
Dr. J. DEVLEESCHOUWER, geassocieerd navorser bij het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, Brussel.
Dr. LEON DE VOS, Zottegem.
Mej. Dra. MAGDA DEVOS, Klemskerke.
Prof. Dr. S. DE VRIENDT, Vrije Universiteit te Brussel.
THEUN DE VRIES, auteur, Amsterdam.
Lic. R. DEZUTTER, Oostduinkerke.
Dr. G.R.W. DIBBETS, Malden.
PAUL en STELLA DIEPERS-VAN AUDENHAEGE, Genk.
Prof. Dr. HENRI DRAYE, Katholieke Universiteit te Leuven.
Prof. Dr. G.B. DROEGE, Capital University (Columbus, Ohio 43209, U.S.A.).
JOZEF DROOGMANS, voorzitter van de Vereniging van Limburgse Schrijvers, Hasselt.
Lic. CLEMENS DRÖSCH, Verviers.
Drukkerij GEORGE MICHIELS N.V., Tongeren.
Lic. GHISLAIN J.J. DUCHATEAU, Hasselt.
Mw. MIA DUCHESNE-DAHMEN, Bastogne.
Prof. Dr. L.K. ENGELS, Katholieke Universiteit te Leuven.
Mw. Dr. MAGDA ESCH-PELGROMS, Hony-Esneux.
Lic. D. FAGOT, Roosbeek-Boutersem.
Em. Prof. Dr. ROBERT FONCKE, Rijksuniversiteit te Gent.
Lic. GILBERT FORCEVILLE, Anzegem.
Forschungsinstitut für deutsche Sprache, Marburg/Lahn.
Prof. Dr. J. FOURQUET, Institut d'Etudes Germaniques, Paris.
Mw. M.J. FRANCKEN, Huizen (N.-H.).
Gemeentearchief, Alkmaar.
Gemeentebibliotheek, Rotterdam.
Prof. Dr. E.G.A. GALAMA, Hilversum.
Em. Prof. Dr. F.L. GANSHOF, Rijksuniversiteit te Gent.
Prof. Dr. G. GEERTS, Katholieke Universiteit te Leuven.
Genootschap '*Onze Taal*', Den Haag.
Prof. Dr. A. GERLO, rector van de Vrije Universiteit te Brussel - Voorzitter van van het A. Vermeylenfonds.
Germanistisches Seminar der Universität Bonn, *Niederländische Abteilung*.
Mme L. GIROUARD-PHILIPPE, professeur à l'ENM Jonfosse, Liège.
Mme J. GOBEAU-THONET, bibliothécaire en chef honoraire de l'Université de l'Etat à Liège.
Prof. Dr. W. GOBBERS, Ronse.

DANIEL et MARIE-LOUISE GODFRIND-WILLEMS, Brussel.
Mme DENISE DABIN-GODY, Liège.
SIMONE en ADHI GOETERS, Daknam.
Prof. Dr. J. GOOSSENS, Katholieke Universiteit te Leuven en Westfälische Wilhelms-Universität te Münster.
ALFONS GORIS, direkteur Hoger Instituut voor Dramatische Kunst-Studio Herman Teirlinck.
Prof. Dr. R. GROSSE, Leipzig.
Em. Prof. Dr. NICO GUNZBURG, Rijksuniversiteit te Gent.
Dr. MAURITS GYSSELING, Faculteitsgeaggregeerde, Sint-Amandsberg.
Prof. Dr. A. HACQUAERT, Voorzitter van de Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid en hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Gent.
Dr. R. HAESERYN, werkleider Seminarie voor Volkskunde van de Rijksuniversiteit te Gent en conservator van het Museum voor Volkskunde te Gent.
Em. Prof. Dr. L.L. HAMMERICH, Hørsholm.
Prof. Dr. A. HANTSON, Facultés Universitaires de Notre-Dame de la Paix à Namur.
Prof. Dr. H.M. HEINRICHS, Freie Un-versität Berlin.
Prof. Dr. W. en Drs. LOTTE HELLINGA-QUERIDO, Instituut voor Neofilologie en voor Neolatijn van de Universiteit van Amsterdam.
Mw. RENÉE HEMELAER-LINSKENS, Boom.
Mej. Lic. IMELDA HERMANS, Berchem/Antwerpen.
Prof. Dr. PIERRE HESSMANN, Universitaire Fakulteiten St.-Ignatius te Antwerpen.
ERIK HODER, uitgever, Kopenhagen.
Prof. Dr. M. HOEBEKE, Rijksuniversiteit te Gent.
Hoger Rijksinstituut voor Vertalers en Tolken, Brussel.
Mej. Lic. *Cecilia Hugelier*, Brugge.
Lic. FRANS INGELS, Neerheylissem.
Instituut De Vooys voor Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.
Instituut voor Dialectologie aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
Instituut voor Dialectologie, *Volkskunde en Naamkunde*, *Afdeling Dialectologie*, Amsterdam.
Instituut voor Naamkunde aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
Instituut voor Nederlandse Lexicologie, *afdeling Thesaurus*, Leiden.
Lic. A. JACOB-BEKAERT, Vichte.
Prof. Dr. JOHN JACOBS, Rijksuniversiteit te Gent.
Mme MADELEINE JACQUEMOTTE-THONNART, préfète honoraire, Bruxelles.
P.K. KING, Faculty of Modern and Medieval Languages, Cambridge University.
Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent.
Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage.
Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel.

Lic. MICHEL KEFER, Mons.
Mw. PH. LAFAUT, voordrachthoudster Studio Herman Teirlinck, H.I.D.K., Antwerpen.
Mw. Dra, P. LAMMENS-PIKHAUS, Gent.
Mme R. VIEUJEAN-LAMY, Wavreille (Rochefort).
FRANS LECLAIR, Antwerpen.
Dr. J. LEENEN, Brussel.
JOSEPH LEJEUNE, assistant à l'Université de l'Etat de Liège.
Jos D.M. LELIARD, directeur-generaal Ministerie van Justitie, Antwerpen.
ROSINE et JOSÉ LÉTARGEZ-WAXWEILER, Liège.
Prof. Dr. ODO LEYS, Katholieke Universiteit te Leuven.
Prof. Dr. J. LOTHE, Rijksuniversiteit te Gent.
Prof. J.A. LOUW, Universiteit van Pretoria, Zuid-Afrika.
Lic. JAN LUYSSAERT, Landegem.
JACQUES LYBAERT, adviseur bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers, De Pinte.
Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde, Leiden.
Dr. JOS MACHIELS, Leuven.
A. MAJOR, Gent.
Mw. BLANCHE MALET-BAILLIEVIER, Brussel.
J.-M. MARCHAND, Merelbeke.
Dr. WILLY MARTIN, Instituut voor Toegepaste Linguistiek aan de Katholieke Universiteit te Leuven.
ODETTE MATHUES en JEAN-PIERRE BEX, Ransberg-Tienen.
Prof. Dr. W. MATTENS, Facultés Universitaires de Notre-Dame de la Paix à Namur.
Mej. Lic. HILDE MATTHYS, Sint-Amandsberg.
Dr. P.-J. MEERTENS, Amsterdam.
Prof. Dr. P. MERTENS-FONCK, Rijksuniversiteit te Luik.
Em. Prof. Dr. L.C. MICHELS, Nijmegen.
WALTER L. MINNE, bibliothecaris, Deurno-Antwerpen.
Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, Brussel.
Prof. Dr. IR. H. MOL, Instituut voor Fonetische Wetenschappen, Amsterdam.
Drs. J.H.L. MOLS, secretaris Bastaardwoordencommissie, 's-Gravenhage.
GODFRIED MONTENS, directeur Rijksinstituut voor Secundair Onderwijs, Oostkamp.
Mr. CH.M.J.A. MOONS, lid Bestuur Stichting Lexicologie, 's-Gravenhage.
Prof. Dr. J. MOORS, Rijksuniversiteit te Luik.
R. MOORS, inspecteur-generaal bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Elsene.
Mej. Dra. A. MORLION, Wemmel.
ROBERT MORREN, heemkundige, Tienen.
Mr. JAN MUILWIJK, V.B.O., Limal.

Mej. Dr. A.M. MUSSCHOOT, Gent.
Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, Brussel.
J.D. NEIRINCK, Brussel 18.
Mme CLAIRE NEUFORGE, Liège.
Niederländisches Seminar der Universiteit te Münster (Westfalen).
Niedersächsiches Wörterbuch (Prof. Dr. Wesche), Göttingen.
JEAN NIEULANDT, Zaventem.
Dr. J. NOË S.J., Leuven.
Lic. RUDY NUYTS, Mol.
Lic. J. OOSTERLYNCK, directeur van het Instituut Spes Nostra, Heule.
Openbare Bibliotheek, Amsterdam.
Openbare Bibliotheek, Enschede.
Em. Prof. Dr. J.L. PAUWELS, Katholieke Universiteit te Leuven.
Lic. J. PEPERSTRAETE, Marke.
Mw. ELS PICARD-JOCHEM, Mariakerke.
L. PICARD, Gent.
ROGER PINON, professeur et folkloriste, Liège.
Mw. Dr. Y. PINTELON-VAN LOO, Haacht.
Dr. A.L.J. PITON, La Madeleine (Lille).
EMIEL POETOU, beeldhouwer, Drongen.
Provinciale Bibliotheek, Hasselt.
Provinciale Bibliotheek van Friesland, Leeuwarden.
Provinciale Bibliotheek Zeeland, Abdij, Middelburg, Nederland.
JEAN QUENON, eerstaanwezend assistent aan de Rijksuniversiteit te Luik.
Randse Afrikaanse Universiteit, Johannesburg, Zuid-Afrika.
Lic. HUGO RAWOENS, Wetteren.
EMILE RENARD, Thuillies.
Drs. J.M. RENDERS, Eindhoven.
Mej. ODETTE RENS, secretaris van de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal.
Lic. RIK RETSIN, leraar Rijksnormaalschool Hasselt.
Rijksuniversiteit te Gent - Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte.
Prof. Dr. K. ROELANDTS, Katholieke Universiteit te Leuven.
A. ROMBAUT, hoofdinspecteur Basisonderwijs.
Prof. Dr. ERIK ROOTH, Lund.
L. ROPPE, gouverneur van Limburg.
Drs. H. RYCKEBOER, Sint-Denijs-Westrem.
Prof. Dr. A. SASSEN, Haren (Gr.).
Mme JOSETTE SCHMID-VAN DURME, Angleur.
Prof. Dr. LUDWIG ERICH SCHMIDT, *Deutscher Sprachatlas*, Marburg/Lahn.
Prof. Dr. W. SCHRICKX, Rijksuniversiteit te Gent.

Séminaire de Littérature néerlandaise, Université de l'Etat de Liège.
Séminaire de Philologie néerlandaise, Université de l'Etat de Liège.
Seminarie voor Nederlandse Literatuurstudie, Rijksuniversiteit te Gent.
Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie, Rijksuniversiteit te Gent.
JEANNE-MARIE SERVAES, Marche.
Drs. LUDO SIMONS, Antwerpen.
GILBERT SION, professeur à l'Athénée Royal de Bouillon.
Sint-Pietersabdij, Steenbrugge.
Prof. Dr. JACOB SMIT, Melbourne.
ROBERT SOETAERT, magistraat, Sint-Denijs-Westrem.
Prof. Dr. ARNE SPENTER, Kopenhagen.
Stadsbibliotheek, Antwerpen.
Stadsbibliotheek, Oostende.
Stadsbibliotheek, Tienen.
Mw. Lic. V. STAELENS-STROBBE, Gent.
Statsbiblioteket i Aarhus, Denmark.
Stedelijke Openbare Bibliotheek, Mechelen.
Drs. ERIC STANDAERT, Gentbrugge.
JORIS STERKEN, Sint-Kruis-Brugge.
Lic. WERNER STEURBAUT, Harelbeke.
Lic. ANDRÉ STEVENS, Tongeren.
Dra. YVETTE STOOPS, Mortsel.
Prof. Dr. M. STORME, Rechtsfaculteit van de Rijksuniversiteit te Gent.
Drs. JAN STROOP, Amsterdam.
Em. Prof. Dr. C.F.P. STUTTERHEIM, Oegstgeest.
JOHAN en AMANDINE TAELDEMAN, Landegem.
Mw. Dr. C. TAVERNIER-VEREECKEN, docente Rijksuniversiteit te Gent.
A.H.J. TEUNISSEN, Gouda.
S. THEISSEN, assistent Rijksuniversiteit te Luik.
Lic. GILBERT THEYS, Leuven.
Drs. L. THEYSKENS, Gent.
Dr. HERMAN THIERY (Johan Daisne), Gent.
Uitgeverij De Sikkel N.V.
Universiteitsbibliotheek, Amsterdam.
Universitetsbibliotek, Lund, Denmark.
Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde, Rijksuniversiteit te Leiden.
Prof. Dr. V.F. VANACKER, Rijksuniversiteit te Gent.
Lic. LUC VAN ACKER, Dendermonde.
Dr. JAN VAN BAKEL, Nijmegen.

Drs. C. VAN BREE, Oegstgeest.
Mw. Dr. ELZE VAN CROMBRUGGE, Gent.
LAURIS VAN DAELE, Lüdenscheid.
Prof. Dr. VAN DEN BERG, Rijksuniversiteit te Utrecht.
Lic. G. VAN DEN BOSSCHE, Sint-Lievens-Houtem.
Mw. LOUISA VAN DEN BRUELE, Brussel 3.
Lic. J.A.A. VANDEVEIRE, Sint-Denijs-Westrem.
Drs. MARC VAN DE VELDE, assistent Rijksuniversiteit te Gent.
T. VAN DE VELDE-TEIRLINCK.
KOENRAAD Q.J. VAN DE VOORDE, Genk.
Lic. WILLY VANDEWEGHE, assistent Seminarie Nederlandse Taalkunde, Rijksuniversiteit te Gent.
S. VANDEWEYER, Directeur van de Vertaaldienst van Volksgezondheid, Gezin en Leefmilieu.
Prof. Dr. G. VAN DIEVOET, Voorzitter van de Commissie belast met de voorbereiding van de Nederlandse tekst van de Grondwet, de wetboeken en de voornaamste wetten en besluiten, Heverlee-Leuven.
Dr. L.M. VAN DIS, Naarden.
Lic. LUC VAN DURME, Zottegem-Velzeke.
Mw. HILDE VAN DYCK-PERNET, Tervuren.
Dr. W. VAN EEGHEM, lid van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
Prof. Dr. A. VAN ELSLANDER, Rijksuniversiteit te Gent.
R. VAN ERTVELDE, prof. inc. Nederlandse Taal en Letterkunde, Universiteit Bologna.
Prof. Dr. S.A. VAN ES, Groningen.
De Heer en Mw. H. VANGOIDSENHOVEN-MONFORT, Brussel.
Em. Prof. C.B. VAN HAERINGEN, Utrecht.
Prof. Dr. J. VAN HAVER, Katholieke Universiteit te Leuven.
Prof. Dr. VAN LOEY, Vrije Universiteit te Brussel.
Mw. Lic. LIEVE VAN OBBERGEM, Schaarbeek (Brussel).
Drs. JOZEF VAN OVERSTRAETEN, voorzitter Vlaamse Toeristenbond.
Prof. Dr. R. VAN PASSEN, Rijksuniversitair Centrum, Antwerpen.
Drs. JAAK VAN SCHOOR, Sint-Denijs-Westrem.
Mw. G. VAN STRAELEN-VAN RINTEL, voorzitster V.B.O.-Brussel.
RUDI VAN VLAENDEREN, Leefdaal.
Em. Prof. H. VAN WERVEKE, Rijksuniversiteit te Gent.
Drs. LIEVEN VAUTERIN, Kortrijk.
Dr. J. VEERING, Delft.
Prof. G. VERBOVEN, Rijksuniversitair Centrum, Antwerpen.
Lic. WALTER VERBEKEN, Waasmunster.

Mw. J. VERCAMMEN, rijksambtenares, Brussel.
Mej. Lic. MARLEEN VERGAUTS, Geraardsbergen.
JAN VERHASSELT, gepensioneerd revisor van het Beknopt Kamerverslag.
Prof. Dr. E. VERHOFSTADT, Rijksuniversiteit te Gent.
Prof. Dr. P.J.H. VERMEEREN, Universiteit te Keulen.
Drs. A. VERREPT, Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius, Antwerpen.
JOS VERSCHUEREN, Mortsel.
Lic. ERIK en Lic. MONIQUE VERSTRAETE-VAN DEN BOSSCHE, Borgerhout.
Lic. JULIAAN VERVINCKT, Mariakerke (Gent).
Lic. GABRIËL VERZELE, Ronse.
Lic. LUC VLERICK, Zwijnaarde.
Lic. P. VLIEGHE, Gentbrugge.
Dr. OLOF VON FEILITZEN, Stockholm.
RENÉ VOS, oud-student, Hasselt.
Mw. J.L. VRANKEN-VANDEBROEK, administratie V.B.O.
Prof. Dr. A. VRANCKX, Rijksuniversiteit te Gent.
Vrije Universiteit te Brussel.
Dr. W. WATERSCHOOT, Grembergen.
Prof. Dr. A.A. WEIJNEN, Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen.
Graaf WILLY WEEMAES, Sint-Martens-Bodegem.
Dr. J. WEYNS, conservator van het Vlaamse Openluchtmuseum, Genk-Bokrijk.
Dr. Em. WILLEKENS, Antwerpen.
Lic. J.-P. WILLEMS, Rijksuniversiteit te Luik.
Dr. ROLAND WILLEMYNS, Vrije Universiteit Brussel.
G. WINNEN, Tienen.
†LUCIEN WINNEN, Tienen.
Mw. LUCIEN WINNEN-NIJS, Tienen.
A. WYNANTS, Housse.
Prof. Dr. C.A. ZAALBERG, Leiden.